عالمجان ابراهیموف.

یش یورەکلر

روман.

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ".
1913.

«شرق کتابخانەسی» مصارفی ایله باصلغان کتابلر:

ناظمة الزهر امام شاطبی اثری   حقی: ٦٠ تین

(بو "ناظمة الزهر" نڭ شارحی، موسی افندی بیگییف جنابلریدر. بیك مفید کتاب)

قواعد فقهیه   مؤلفی موسی افندی بیگییف. حقی: ١ صوم

رحمت ... " ٢٠ تین

انسانل ... " ١٠ "

شریعت ... " ٣٠ "

دیوان ... " ٦٠ "

اللزو ... ٧٠ "

سومك ... ٤٥ "

تحریر ... ٣٥ "

المرأة ... ٣٥ "

اسلام ... ١٨ "

مدنیت ... ٣٠ "

ابو الع ... ٢٠ "

امام غ ... ٣٠ "

آمریقـ ... ١٥ "

عقیده ... ٦ "

اهل ـ عیال " " " ١٠ "

آداب تعلیم " " " ٢٥ "

عقیده — اهل عیال — آداب تعلیملر درس کتابلری اوله‌رق کوب مکتبلریمزده قبول ایدلمشلردر.

مراجعت ایچون آدریس: Орскъ, Оренб. губ. Ахмеду Исхакову.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPANESİ
KAYİT No. 4639
YER No. A-3318

بیوك ادیبمز محترم یوسف افندی
آقچورا اوغلی حضرتلرینه .

[illegible]

عالمجان ابراهیمف.

یش یوره‌کلر

4639
A3318

ناشری:

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

КАЗАНЬ.
Электро-питографія „УМИДЪ“.
1912.

قزانده «امید» مطبعه‌سی

یوسف بك آقچورا اوغلی حضرتلرینه....

I

١

. . . .

. . . .

قۇياش طۇتۇلغان‌دای بولدی... بر سیکونتده بۇتۇن دنیا اوزگەروب، یاقتیلق نیچکدر بتدی‌ده تیره یاقنی ئەاللە نینلدی قوپی وقورقنچ قارانغیلق قاپلادی. حیرتدن عقللر اشلەمەس، کوزلر آیرماس بولدی..... آدملر، گویه، یوللرندن شاشدیلر. هر کم باصقان ییرنده قاتوب قالدی....... برەولر اورامده سۇیلەشوب اوطرغان اورنده ایسدن یازدی، ایکنچیلر بارا طۇرغان یوللرن یاڭلشوب، کیك وتیگز اورام اورتاسنده، قایا باررغه بلمیچه، باغانا کبك قاتدیلر...

ایکی قارت، آچەق بواوب طۇتقان، ایشك تیمرندن قوللرندن آلا آلمی — آلغەمی، آرتقەمی آتلارغه بلمی، حیرانلقده قالدیلر.

هر کم شاشدی، هر کم آبدرادی...

هیچ بر بنده قایا باررن، نی قیلورن بلمی...

آدملر، اوزلری قورقمیلرده، لکن هیچ بر نەرسه آڭلامیلر — گویه، جان ومیلرن حیرت تاشقنی باصدی، گویه، نیندیدر بر یاوز قول آنلرنڭ میلرن صووروب آلغان‌ده، آنده نهایەسز آبدراو قوەسینه باشقه هیچ بر نەرسه قالماغان....

دنیانڭ قارانغیلغی قوتلەنه، قورقنچ آرتا بارا شیکللی...،

منه، منه تاغی بر...... ایکی..... کوب بولسه، اۇچ مینوتقنه اوتسون — کۇتۇلمەگان بر آفت چغارده بۇتۇن دنیا، ییری، کوگی

بلەن بوتالور؛ همه نەرسەنڭ آستی اۇستکه کیلوب، بارلق جان ایيەلری آرتق درجەده مدهش بولغان عمومی اولم طرفندن بر بولی چۇطۇلۇر؛ بر مینوتده بۇتۇن کائنات نهایەسی بولماغان بوقلق قارانغیلغی دیگـگزینه ئەورلور کبی طۇیۇلا.

شول وقت یراقدن، بیك یراقدن، ئەلله قایدن توبەندن، نهایەسز قارانغی وتیرەن، هاویەنڭ نەق تۇبندن کیلگانگه اۇخشاب بر تاوش ایشتله باشلی.

اول یات، اول شۇملی؛ اول، یۇرەکلرنی اوته کیسوب تۇشەرلك مرتبەده، قورقنچده. لکن، آدملر بارده ایسدن یازغانلرمی، نیچۇندر، هیچ کم بونادرن قورقمی. اوّلگی بر مینوتده بایاغی حیرت قوتلەنەده، شونڭ آرتندن‌اوق، خلق، هوشن جییوب، جیگْللك حس ایته — جان اثری واویانغانلق اثری کورسەته باشلی.

تگی تاوش یاقنایا، قورقنچده کیمی بارا. تیره یاقنی چۇلغاغان قارانغیلق‌ده، گویه، شول تاوشدن متأثر بولوب، بر آز صیيغایا.

جان اثری آرتا؛ هر نەرسه جیگْلوب، شول تاوش کیلگان یاققه قاری. اول یاق قارانغی: کوز، آندەنی بارن آچق آیرا آلمی. شولای‌ده بر آزدن آنده بیك زور بنأنڭ توبەسینه اوطرتلغان اۇزۇن وقالن باغانانڭ، شول قويي قارانغیلقنی یاروب، یراق کوککه تابا متکبرانه کوتەرلگانی کورنه باشلی. بر آزدن صۇڭ بو بنانڭ مسجد بولوب، تگی کوککه تابا صوزلغان باغانانڭ مناره ایکانی، تگی تاوشنڭ‌ده شول منارەنڭ باشندن قچقرلغان آذان تاوشی ایکانچیلگی آڭلاشلا.

قارانغیلق تاغی بر آز صیيغایا. خلق جانلانوب، شول تاوشقه تابا آتلیلر. آنده بیك کوب ایرلر جییلا. یۇزلر آغارغان، کوزلر نهایەسز حیرت بلەن طولی. خلق قوزغالا، آتلی، لکن بو قوزغالش جانلی ماشینانڭ حرکتینه اۇخشاب، تلەك وایرك بلەن توگلدر شیکللی. هیچ کم، آوز آچوب،

بر سوزده ئەیتمی، گویه، تللری‌ده طۆتۆلغان. کورمیلرده بوغای. لکن نیچکدر برسن برسی برده تاپتامی. مناره‌ده تاوش کیسله، مؤذن‌تۆشه. خلق، صفلرغه تزلوب، سجده‌گه کیته. کمدر قوتلی تاوش بله‌ن «الله اکبر!» دی. کوککه قاراب، دعاء قیلا باشلیلر. قوللر «آمین»غه کوته‌رله — هم شول سیکونت‌ده دنیا یه‌نه‌دن بر یولی اوزگه‌روب، یاقتی کۆنده ئه‌لله قایدن حاصل بولغان قورقنچ قارانغیلق یوغالا. کۆن تۆنگه ئه‌یله‌نوب، بایاغی قورقنچ ره‌وشده طۆتۆلغان قۆیاش اورننده ماتور آی ظاهر بولا.

اول طولغان؛ اوزی بیك زور، بیك یراق، بیك آرتق ماتور وخیالی توسك نورلی، لکن بو نورده و بو یوغار یلقك ملایمت وایرکه‌لکدن بیگره‌ك کبر قاتش صالقنلق باردر شیکللی طۆیۆلا. اول برگنه مینوتقه صووق وهوالیلغن آزایتوب، سجده‌دن قالققان آدملرگه برگنه، تیك برگنه مرتبه، سۆیۆب، ایرکه‌لەب قاری‌ده، قالن قاتلاولی قارا بۆلۆط آرتینه قاچا.

لکن کۆکل اشانمی — بو، چنلاب‌ده آی بولدیمی، ئه‌لله ته‌گرینك تجلیسی ایدیمی؟ شوندن صۆك تگی قورقنچ تمام یوغالوب، دنیا اوزینك طبیعی حالینه تۆشه، آدملرده عادی تۆنلرده‌گی کبك، اوز یوللرینه کیته‌لر.

قۆیاش‌نك طۆتۆلا باشلاوندن بیرلی، اوز کوزی آلدنده بولوب کیچکان بو احوال‌دن حیرتکه چومغان ونی اشله‌رگه بلمی، آبدراب قالغان مریم توتاش‌ده، بر یولی آینوب، هیچ بر نه‌رسه بولماغان کبی، تارغنه، اۆزۆن‌غنه طقرقدن اوزی بله‌ن برگه بارمقده اولغان آدمگه قاراب:

— صۆگغه قالمابزمی ایکان؟ — ساعت نیچه؟ — دیدی.

اول اوز ایرگندن باشقه ئه‌یتلگان بو سوزگه تاغی نغراق اویانا تۆشدی. لکن اشنك چنن همان آگلاب جیته آلمی: ئه‌لی‌گنه قۆیاش طۆتلغان ایدی؛ آنده آدملر شاشوب قالدیلر. بر قارانغیلق، بر یاقتیلق بولدی. نیندیدر مسجد، تاغی نیندیدر مناره‌لر، آذانلر، عبادتلر، فلانلر بولدی. اول وقتلرده مریم توتاش یالغز کبك ایدی. قایدن صۆك

بو آدم کیلوب چقدی؟ نیچك اول مریمنكڭ قولتغندن طۇتارلق مرتبه‌ده یاقنلق آلغان؟ کم صوڭ اول اوزی؟

— ئه!... بلدی.

یاننده بارغان آدم اوزینكڭ ایری فخری ایکان. مریم توتاشنی، اوزی بلگاندنبیرلی یاراتشوب یۇرۇگان وقبرگه‌چه برگه بولورغه وعده قۇیشقان یاری ـ ضیاءغه بیرمیچه، ایکنچی بر یگتکه بیرگانلر. اول یگت ماتور، شه‌ب، لکن آنكڭ هر بر سوزنده، قیلانشنده، بۇتۇن طۇرۇشنده مریم صووقلق حس‌قیلا؛ گویه، آنكڭ‌اچنده بوز دیڭگزی‌بار. شبهه یوق، مریم آنی یاراتمی. لکن نیچك آڭا بیرگانلر؟ — نیچۇن ضیاءدن آیرلورغه مریم رضا بولغان؟ — بونی اول اوزی‌ده بلمی، بلورگه‌ده تله‌می. فخری بله‌ن طۇرو اوته قیین‌ده توگل، بوغای. لکن بر اوڭغای‌چقسه، تله‌سه‌نیچككنه بولسه‌ده، مریم توتاش آناردن آیرلورغه، آنی مه‌ڭگیگه تاشلاب، بالالق دوستی ضیاءغه بارغه حاضر طۇرا.

کۇتۇلمه‌گان بو واقعه قاچان بولغان وقای وقتدن بیرلی اول، فخریگه خاتون بولوب یه‌شی — مریم بونی آچق خاطرله‌می. کم بله — بلطر بوغای؛ یوق، بویل یازغنه توگلمی؟ ئه‌لله‌تاغی‌شیطان‌خاطرله‌سونمی اوزن!

آنكڭ مریم‌اوچۇن برتینگه‌ده کیره‌گی یوق. بولغان، بتکان: قاچانغنه بولسه‌ده، آنی باری بر قایتاروب بولمی ایندی.

آخ، کیچگه‌لر بوغای — شول اوی فلت ایتوب، مریم‌نكڭ باشینه کیلدی‌ده، اول تاغی یانندەغی ایپدەشینه قاراب:

— فخری، قارا ئه‌لی! ساعت نیچه؟ کیچکمه‌سه‌ککنه یارار ایدی!

— دیدی. مریم‌توتاش شول‌سوزنی ئه‌یتوب‌ده بتمه‌دی، بولرنكڭ‌قارشیلرنده اۇچ یگت ظاهر بولدی. آخریسی، باشقه آولنقیلردر، چۇنكه برسن‌ده تانوب بولمی. یگتلر اوز آرا بره‌رگنه سوز آلشالرده، بولرنكڭ یانندن یوواشقنه، پسی‌گنه کبك اوتوب کیته‌لر.

اول آراده بولمی، تیزگنه بۆرۆلغانلرده، آرت یاقدن اوزلرینڭ قوتلی قوللری بلەن بولرنی ئلەکتروب آلغانلر؛ ایکیسی فخری‌نی قایادر اۆستری، برسی مریم‌نی طۆتقان‌ده اوزینڭ کسەسندن نی‌در قاپشاب یاتا. مریم‌توتاش قچقررغه اویلاب باققان ایدی — نیکدر تاوشی‌چقمادی، آوزن قاپلاغانلر، بوغای.

ئە، یوق، باشینه قاپچق‌صمان بر نەرسه کیدرگانلر ایکان. مریم آبدری، لکن قورقمی. یگت‌ده بیك بیلگلی هم عادی بر اش قیلغان آدم کبی، توتاشنڭ قۆلاغینه نی‌در ئەیتەده، قولینه بر نەرسه طوتدرا. آخریسی، تیمردر: قاتی‌ده، صالقن‌ده. لکن قزنڭ بوڭا برده ایسی کیتمی؛ بیررگه وعد قیلنغان و بیك ضرورده بولغان بر ئەیبرصمان ایتوب، کسەسینه یەشرەده ایری فخری یانینه کیله.

آگاده بر نەرسه بولماغان؛ تیك، باشن اوراب، مریم‌گه تابا قاراتمیچی‌غنه طۆتقانلر.

یکتلر، آخریسی، شونڭ‌اۆچۆن‌گنه کیلگانلردر: اشلرن بتردیلرده، شول کیلگان یاقلرینه کیری بۆرۆلوب، اندر آرتینه تابا یونەلدیلر.

مریم توتاش: — قورقام، بارمیق، قایتیق — دی باشلادی.

ایری‌ده کوندی؛ بولر سوزسزگنه بۆرۆلدیلرده اۆیلرینه تابا کیتدیلر. تیره یاق طن. آول تیرەن سیکونت وقارانغیلق آستنده. اۆیەده هرکم یۆقلاغان، لامپالر سوندرلگان؛ تیك بولرنڭ بولمەسندەگنه طچقان اوطی شیکللی ضعیف بر شەم یالتری.

کروب چیشنەلر. ساعت اون — یاتورغه وقت.

فخری یۆقیصۆراب، میکرەولەنوب طۆرا. لکن مریم بۆتونلەی اوزگەرگان: اول یورەگینڭ آشقنوونه چدی آلماغان آدم کبی، اورنینه اوطرا آلمی، کوزلری یانا، قوللری قالتری؛ یۆزنده باشقه هیچ بر وقت بولماغان قیرمانلق قوتی بالقی. فرض ایتگز، تەکرینڭ اوزندن امر کیلدی:

سز حاضرگی مینوتده، بۇتۇن دنیانڭ یازمشن اوزگه‌رته‌چگی آچق معلوم بولغان، بر زور اشنی باشقارغه تییشلیسز؛ منه بر بارماغڭزنی‌غنه قیملداتڭز، حاضر تگی زور اش اشله‌نور، تگی مدهش نتیجه میدانغه کیلور....

منه شوندی زور نتیجه طودراچق بر اش آلدنده طۇرغان آدم نی‌نه‌رسه حس قیلسه، حاضرگی مینوتده مریم توتاش‌ده اوزنده شوڭا اۇخشاش بر حالت طۇیا. اوزی طوقتاوسز فخری‌نڭ کوزلرینه قاری.

تگی آبدری، شیکله‌نه باشلی؛ لکن نی دیه‌رگه‌ده بلمی.

اش یوقدن اش بولسون دیگان تۇسلی، جیلکه‌سینه طونن صالاده طشقه چغا.

مریم تاغی‌ده قورقنچراق حالتکه کروب، بایاغی یگتلر بیرگان ئه‌یبرنی کسه‌سندن آلاده، اوڭغایلاب طۇتۇب، ایری کره‌چك ایشك تۇبینه کیله. بۇزی آغارغان، کوزلرنده باشقه هیچ بر وقت بولماغان اوط وقوّت یانا، قوللرینڭ قالتراوی آرتا؛ بۇتۇن طـۇرۇشینه قوت اۇچۇرغچ بر تۇس چغوب، تانی آلماسلق بر قیافت آلا، لکن اوزی اورنندن قوزغالا آلمی. طش یاقدن ایشككه یاقنایوب کیلگان بر آیاق تاوشی ایشتله باشلی.

ئه، بو — فخری: مریم آنڭ آیاق تاوشن تانی.

اول یاقنایا، جیته، منه کیلوب‌ده کره.

فخری‌ایشکنی‌آچوب،بوصاغادن‌آتلیم‌غنه‌دیگانده،مریم،قۇچاقلارغه اطلغان آدم کبی تاشلانوب، آنی آرتقه‌راق اۇته‌ره‌ده، نه‌ق بۇره‌گینه تابا تۇزه‌ب، بر ره‌تدن اۇچ مرتبه آتا.

ریۇولۇیر تاوشی بر سیکونتده، طن هوانی یاروب، خلقنی اویاتا، لکن آتوچی بونی ایشتمی، گویه، هیچ بر تاوش چقمادی. اول‌اوزی قورقووندن حالسزله‌نوب:

— اوه!!... بتدی! — دیب آرتینه تابا چیگه؛ فخری ایسه:
— آه... مریم... بتدم... بتردك...! — دیب، توتاشنك مو ینینه آصلورغه ایته. لکن آنك آیاقلری قوتدن یازوب، گه‌ودەسی اوزن اوزی طوتا آلمیچه، بوصاغاغه چالقان توشه.

فخرینك یوزندن حیات توسی کیتوب، قول ـ آیاقلری تاشلانا؛ کوزلرنده قورقنچ اولم یالتراب، طنی کیسلە.

مریم، نی بولغانن یاخشیلاب بلمیچه، اوز ایرگندن باشقه:
— ئەنی!... ئەنی!... فخری آتلدی... فخری اوزن اوزی اوتردی.... دیب، یامان آواز بلەن آقروب ییبەره....

هم شول تاوشقه أول اویانوب‌ده کیته....

باقسه، بولرنك بارسی‌ده توش ایکان.

قویاش‌ده طوتولماغان، قارانغیلقلرده بولماغان؛ تگی آدمگه کیەوگەده بیرمەگانلر؛ آنی آتووی‌ده یوق اش.

خدایم، ئونگده شوندی قورقنچلر بولسه، نیندی یامان بولور ایدی؛ آرو بولغان، ئەلده توش ایکان. اول شونـدی شادلق بلەن تیره یاققه کوزن صالا باشلادی. قاراسه، اوستەللر، زور کوزگیلر، اورندقلر، کتابلر یاتا، لکن برسی‌ده تانش نوگل؛ اول، آخریسی، بوگون چیت بر ییرده قوناقده‌در.

کمده بولور صوڭ... طوقتا، اول کیچه قایلرده بولدی، نیلر اشلەدی.... اوینده ایدی بوغای؛ اول نیندیدر بر قزغانچ رومان اوقوب، کوز یەشلری‌ده توکدی شیکللی؛ ئەلله بولرنك بری‌ده بولمادیمی؟ الله بلسون!....

مریم، شول اویلر اچنده قایناغانده، تیره یاقده بر اوزگەرش بولغان‌دای طویولدی؛ چو، بو نی اش! بولمه آزراق قوزغالا، ئەیبرلرده بیك آزغنه آلماشالر؛ بونی حال ـ دیب، تاغی بـر مرتبه تەرەزەگه تابا قاراسه، کوز آلدنده ضیاء طورا.

— آ....آ.... منه نیندی شادلق: ضیاء صالداتقه آلنغان ایدی، مریم آنی بر کورو اۉچۉن جان آتوب یۉری، آرتق صاغنا، زارغا ایدی. منه بخت!... بو نیچك بولدی صۉلڭ؟... نیچك اول مونڭ قایتقان‌ده، طوری توتاشنڭ بولمه‌سینه کره آلغان! آنی کورمه‌گانگه بایتاق کۉنلر بولدی...... شول آراده ضیاء بر آز اوزگه‌رگان. یوق، بر آزغنه توگل، بیك کوب، حتی بۉتۉنله‌ی آلماشنغان: باشنده یه‌شل، زور چیتلی، کیڭ، قارا توبه‌لی فوراژقا؛ اۉستنده صۉری شینیل؛ آیاغنده یالتراوقلی ایتك؛ تاغی شوندی یات کییملر. لکن بولر آنی برده یه‌مسزله‌تمیلر. تیك بر آز باشقاراق، اویچانراق، وجدیره‌ك تۉس بیره‌لر. آنڭ بویی‌ده بر آزغنه اوسکان، بوغای؛ یۉزی اولگیدن‌ده آغاروب، بر آز اۉزۉنایغان، یاڭاقلری صوورلا تۉشکان. نچکه، قۉڭغر قاشلری آستنده‌غی زور کوزلر اچکه‌ره‌ك باتقانلر، لکن اولگیدن بیك کوب ماتورایغانلرده هیچ بر طویماس شیکللی بولوب، باطروب، طوقتاوسز یلمایوب قاریلر. بر کوزلری‌گنه توگل، آنڭ بۉتۉن طۉرۉشی، یۉزی، آوزی — بارلق بیری، شادلقدن کۉله توگل، بلکه یاراتوب، یلمایالر شیکللی. ضیاء هیچ بر وقت مریم توتاشنڭ یاتاغنده بولغانی یوق ایدی. شونلقدن اول تارتنورغه، کیری چغارغه تییشلی ایدی. لکن اول آلای ایتمی، یۉزنڭ‌گی نورن، کوز وابرنلرنده‌گی یلمایولرن بر آزغنه آرتدراده، مریم‌نڭ کوزلرینه جۉطۉلوردای بولوب، تکه‌ب قاراب، اوزینڭ آرق، نه‌زك، لکن ماتور قوللرن مریمگه صوزا. توتاش قول بیره؛ ضیاءایسه، عمرنده برنچی مرتبه، بوغای، آنڭ قوللرن‌اوبوب، کوزنڭ‌گی یه‌شلرنی کورسه‌تمه‌سکه طرشقان آدم کبك، یۉزی بله مریمنڭ قالقو کوکره‌گینه یغلا.

لکن شونسی عجب، مریم بوندی اشدن اۉیالورغه کیره‌ك ایدی، ئه اول، هیچ بر تارتنمیچه، اوزینڭ کیچکی کولمه‌کدن‌گنه بولوونه‌ده قارامیچه، آقرنغنه اورنندن طۉردی‌ده، اوزینڭ بۉتۉن تعجبینه قارشی،

بيك صاققنه، بيك عاديگنه رەوشده قوزغالوب، ضيائنڭ موينينه آصلدى. بر نيچه مينوت شول حالده قالالر.

صۆڭره، مريم طۆراده بيك آشغوبقنه كيينه باشلى. ضيا شونڭ طۆرا. آنڭ زور كوزلرى، تيره ياققه نور چەچوب، طوقتاوسز يلماياللر. اول اولگى ضيائ، لكن بو كۆن آنڭ ماتورلغى آرتقان، بۆتون طۆرۆشى نورغه چۆلغانغان‌داى طۆيۆلا. مريم تاغى اۆنۆتا باشلى. بو نى حال بو؟

— ئۆنمى، تۆشمى؟ — ئەلله صاتاشامى؟ ضيائ بلەن قولتقلاشوب، كشى بلمەسون ديگان‌داى، آياق اۆچى بلەنگنه باصوب، طشقه چققاچ، آنڭ حيرتى تاغى آرتدى: كۆنمى، تۆنمى — آيرر حال يوق؛ دنيا باشقه هيچ بر وقت‌ده بولماغان خيالى تۆسلى نور بلەن طولغان. كوك آياز، آچق هم بيك يراق بولوب، آنده قاراساڭ، كوز قاماشورلق، آدمنڭ يۆرەگن بر مينوتده الهى قوت ايله طوتروب، روحڭنى ياندرغان عشققه چدى آلمى، سجده‌گه كيتەرلك، جمال بالقى.

ايشكدن چققانده، يۆرط هم آول بولرنڭ اوزلرينكى تۆسلى، تانش كبك ايدى. حاضر اول‌ده اوزگەردى، گويه، الهى بر قول بلەن يير يۆزنده‌گى همه بنالر، تاشلر قايادر آلندى‌ده آنلرنڭ اورننده ايگى چيگى بولماغان باقچه حاصل بولدى. يير اۆستنده طوپراق‌ده، تاش وقارالقده يوق؛ هر ييرده ئەلله نيندى ماتور آغاچلر، كوكدن آغلغان نور بلەن عجيب بر ماتورلق آلغان آللى‌-گۆللى چەچەكلر، دنيانڭ ماتورلغى حقنده اچدن ذكر ئەيتشوب اوطرغان گوزەل ئولەنلر، بلميم، تاغى ئەلله نيلر، ئلله نيندى چيبەرلكلر، ئەلله نيندى خيالى نورغه چومغان چەچەكلر .... چەچەكلر .... چەچەكلر ....

ضيائ بلەن مريم شولرنڭ اورتاسندن بارالر. آياقلرى ييرگه ئەلله ييته، ئەلله يوق؛ گەودەلرى جيڭل‌يگان، گويه هواده طورا آلالر كبى، گويه، شول چەچەكلر اۆستندن، شول نور ديڭگزنده يۆزۆب بارغان

کبی یوریلر. کوکللری ئەلله قایا، ئەلله قایا آشقنا؛ تللر سویلەمی، هم آنکا احتیاجده یوق، چونکه بوکون شولدرجەده یاقنلاشقانلر، کەبر برینك یوره‌کلرنده بولغان حسیاتنی سوزسز اوك آنکلیلر.

منه قارشیلرنده کومۆش کبك یالتراب آقغان عجیب ماتور بر یلغه. اخ، شونك جوونورغه؛ شونك بوینك چەچەکلر اورتاسنده بر آز اوطوررغه!.

یلغەنك بوینده زور باقچه. بو نیچکدر مریملرنك اوز باقچەلرینه بیك اوخشی. منه آنلر باقچەغه کرەلر. آنده‌ده ماتور چەچەکلر، زور آغاچلر بار. آنك بر یېرنده تیره یاغی چەچەکلر ایله کوملگان کچکنه گنه بر چاطرصمان نەرسه بار. مریم بونی کورگانی بارده، یوقده شیکللی. اچنده نی بار ایکان؟.. کورەسی ایدی! بواوی مریمنك باشینه کیلوبده جیتدی، ضیاء آنی شوندوق آنکلاب، — کریکمی، نی بار ایکان؟ — دیدی.

کردیلر.

... یاخواجه!!.. بونی... بونی حال!!

اول بوندی نەرسەنی کورگانی بولو توگل، ئەکیەتلرده‌ده اوقوغانی یوق ایدی. چاطر طشدن کچك بولسەده، اچی بوتون بر دنیا: آنده بار نهایەسز زور دیکگز، اول دیکگزنك ئەلله قای بر یېرنده قاناتلری قایرغان پاراخودلر یوری؛ ییر یوزنده‌گیگه برده اوخشاماغان ماتور قوشلر اوچا؛ ئەلله قای بر یېرنده ماتور آغاچلر اورتاسنده تەنلری نوردن یاراتلغانغه اوخشاش چیبەر خاتونلر صوکرەلر. بولر، البته، ییر خاتونی بولماس، بولر یه پریلر، یه حوریلر بولور. چاطرنك بر یاغنده بایاغیدن‌ده عجیبرەك توسلی نورغه بولغانغان چەچەکلر گورلەب اوطرا. شولر اورتاسنده تختکه اوخشاش بر اورن بار.

منه.. بر... ایکی مینوت اوتەده، مریم توتاش اوزن شول تختنك

اۇستنده كوره: قاراسه، اول اوزی بۇتۇنلەی اوزگەروب، اۇستی یالانغاچلانغان‌ده، تگی یاراتوب اوقوغان "الف لیلەولیله„ دەگی قزلردن‌ده ملڭ ویۇز ملڭ مرتبه ماتورراق قیافتکه کرگان.

ضیاء ایسه آنڭ قارشیسنده طۇرا. لکن یاقن کیلورگه قوتی جیتمی بوغای. مریمنڭ ماتورلغی، آنڭ شول نور اچنده، شول حوریلردن چیبەر قیافت ایله یلمایووی ـ آنڭ چدامن بتره، اول قوللرن کوککه کوتەروب، روحینڭ ئەلله قای ییرندن قایناب چققان بر آواز ایله:

—آه، مریم! آه مریم! — دی‌ده، آنڭ قاشنده سجدەگه کیته. هر ایکیسی آڭلیلر: بو سجده — عاشق کۆڭلنڭ عمر بارنچه معبود ایتوب کیلگان «جمال» آلدنده بر صەیمی تابنووندن عبارت ایدی.

لکن بو حال اۇزاققه بارمادی: بلمیم دیگگز دولقنلاب، اوکروب ییبەردی، بلمیم آندەغی پاراخودلر بیك یامان رەوشده آقردیلر؛ نی‌ده بولسه، قایاندر مهلك بر تاوش کیلدی‌ده بۇتۇن تیره یاق قارا پەرده ایله چۇلغانوب، چەچەكلر قارا کۇیدی؛ دنیا تگی خیالی تۇسلی نوردن یازوب، قارا قورقۇم‌دای بر صفتقه کردی؛ هم شول مینوتده مریم توتاش آستندەغی تختنڭ قایادر کیتوب، اوزینڭ، زورقوت ایله آتلغان تاش رەوشنده، نهایەسز تیرەن وقارانغی هاویەنڭ تۇبینه تابا ایرکسز تۇشۇب بارغانن حس ایتدی. قچقررغه اویلی، لکن تاوشی چقمی. قورقودن یۇرەگی یارلۇرغه یاقن؛ طنی‌ده قصلوب بارا — منه تاغی بر-ایکی مینوت اوتسون — اول شول قارانغیلققه چوموب، مەڭگیگه یوغالور، بتەر، دنیاده «مریم توتاش» قالماس کبك طۇیولا . . .

لکن بو قورقنچنڭ وقتی جیته آلمادی، توتاش یۇرەگینڭ یارلوب باروونه چداشا آلمیچه، بارلق کۇچی بلەن بر آقررغه اویلاغان ایدی — تاوش چقمادی؛ لکن اوزی شول کوچەنودن اویانوب کیتدی: قاراسه، اوزینڭ کاراواتنده یاتا ایمش.

یانندە ضیاٴده یوق، باقچەده، نورده، چەچەکلرده، تگی چاطر اچنەگی دیگـگزده — برسی‌ده یوق. اول بو آراده ئەللە نیندی خیالی تۆشلر بلەن آزاب چیگە ایدی. بوسی‌ده شول تۆشلرنڭ برسی ایکان. جیتمەسە تاغی، بوکۆن تۆشنە تۆش کورگان. لکن چنلاب اویاندیمی ئەلی؟ — بوسی‌ده بر صاتاشوغنە توگلمی؟.

یوق، بوسی ایندی تۆشدە اویانوغنە توگل، بوسی چن اویانو: ئەنە آنڭ اۆستەلی؛ ئەنە بارده ماتورلاب طشلانغان، اسملری آلتون بلەن یازلغان اون جلد «الف‌لیلە ولیلە»؛ ئەنە آنالرندن یەشروبکنە صاقلی طۆرغان ماتور ئەلبومی؛ ئەنە کیچە کیچ اوقی اوقی یوقیغە کیتکان تگی هیبت رومانی — بارده اورینکی، بارده تانش. دیمك آنڭ چنلاب اویانوونده شك یوق ایندی.

مریم شوندی خیال اچندە یۆزگاندە تگی یاقدن ایشتلـگان بر آیاق تاوشی آنی بۆتۆنلەی آینوتدی.

آنده کمدر کچکنەگنە آیاقلری بلەن یۆگۆروب کردی‌ده قالتراغان تاوشی بلەن، بیك آشغوب، قچقروب یبەردی:

— آخرت آپای، آخرت آپای! شەکرت آبزیغە ئەللە نی بولدی.... ئەنی سیکە، تیزگنە کیلسون ئەلی، دیگان ایدی....

مریم بوتاوشنی تانی: اول ضیاٴنڭ سڭلیسینکی. دیمك، «اول» قایتقان. «آنی» بر نیچە کوندنبیرلی کۆتەلر، مریم‌ده کۆتە. وعدەلی کۆنندن کیچگە تۆشکاچ، بر بر حال بولدیمی ایکان ئەللە دیب، قورقشوب‌ده طورالر ایدی. مریم، بر یاقدن آنڭ قایتو خبرینە شادلانسەده، ایکنچی یاقدن تگی «ئەللە نی بولدی!» دیگان سوزگە یۆرەگی شوووو ایتوب کیتدی؛ هم شول مینوتده آنڭ ایشکی تۆبینە بر آیاق یاقنلاشدی‌ده تانش بر تاوش بلەن:

— قزم! ... مریم، طۆر ایندی.... ساعت اونبر. سین همان یوقلیمسڭ؟ دیدی.

مریم، ممکن قدر یوقیلی هم طنچ چغاررغه طرشقان تاوش ایله جواب قایتاردی:

— طۋرام، ئەنی، طۋرام... حاضر طۋرام... کم بار، ئەنی، آنده؟..

— آخرت آپاڭنڭ قزی کیلگان..... مینی چاقرا.... مونده بر کشیده یوق، طۋروب کیین‌ده بو یاققه چق.... کشی قارا کرمەسون!

تاوش طندی، آنڭ آرتندن آیاقلرنڭ طشقه تابا آتلاغانی، بر آزدن ایشکنڭ یابلغانی ایشتلدی.

مریم یاتاغندن قالقدی. آنڭ یۋرەگی تیبه، بۋتۋن تەننده آرتق قاتی اشلەگاندن صۋڭغنه بولا طۋرغان بر آرغانلق، حالسزلك سیزله؛ باشی فزوب، خیالنده تگی تۋشده کورگان عجائباتی، طۋمان اچندەگی گەودەلر شیکللی، بوتالوب، یۋزەلر؛ اول کوزلرن اۋستەلدەگی کتابنڭ بر چیتینه یونەلدرگان حالده، شول احوالنی جینارغه، تۋشن خاطرلەرگه طرشا ایدی. لکن نیچککنه طرشسەده، اول تۋشلرنی آچق وطبیعی بولغان بر کورنشکه جیپا آلمادی هم جیبودن امید اۋزۋب، اورنندن طۋردی‌ده اۋستینه یورغان صالوب، ضیاءلرنڭ یورطینه تابا قاراغان تیرەزەگه کیلدی.

آنلرنڭ اۋیلری یەنەشه، آراده تیك باقچەغنه بار. شویلەکه اول یاققه قاراغان تیرەزە آرقلی، ضیاءلرنڭ اۋیلرن‌ده، یۋرطلەغی حالرن‌ده کوروب بولا. ایکی یۋرط آراسنده بولغان باقچه مریمگه بیك یاقن، بیك تانش یبر. آنده آنڭ بیك کوب قیمتلی خاطرەلری صاقلانا. اول مریمگه هروقت برده بتمی طورغان جووانچ‌ده، دوست‌ده. لکن حاضر اول حیاتن جویغان — چەچکەلری صولغان، ئولەنلری صارغایغان. جەی کۆنی قویی یەشللکلرگه کوملوب، گۆرلەب، متکبرانه اوطرغان زور قارت آغاچلر حاضر یافراقلرن قۋیۋب، شر یالانغاچ قالغانلر — دیمك کۆز.

مریم توتاش شول تأثردن آینوب جیته آلمادی، کوزینه باقچەدەغی آغاچلر اوتەسندن، قارشیدەغی اۋیگه تابا بارغان بر خاتون ایله کچکنه

بر قز چالدی. آنلر بیك آشغوب بارالر. منه بر ایکی آتلارلرده تاشدن یاصالغان بییك بولدۇرغه جیتەرلر. آندن آری ایشك.... ئەنه شوڭا باروب‌ده جیتدیلر، قزوغنه آچوب، شول ایشکدن کروب‌ده یوغالدیلر.

بو اۆی — ضیائلرنقی، آڭا کروب کیتکان خاتون ایسه مریمنڭ آناسی وآنڭ یانندەغی قزچق‌ده آنی چاقرا کیلگان بالا ایدی.

مریم، آنلر کروب یوغالغاچ، برگنه مینوتقه اویلانوب طوردی‌ده کوزگیسی قارشیسینه کیلوب، کیینه باشلادی.

۲

مریملر بلەن ضیائلرنڭ اۆیلری یەنەشه بولغان شیکللی، عائلەلری‌ده بر برینه بیك یاقن و بیك دوستانه مناسبت صاقلیلر. بو یاقنلق عائلەنڭ تورلی اعضاسنده تورلی قیافتده بولوب، ضیاء بلەن مریم آراسنده بوتون دنیاغه جیڭلمەس مرتبەده کوڭل بەیلەنشی بولسەده، آنلر بونی اوزلرینەگنه خاص بر قدسیت دیب، بلەلر؛ شونلقدن بوتون دنیادن یەشرەلر ایدی. اما آنلرنڭ آنالرنده بوتونلەی ایکنچی حال بولوب، مریمنڭ آناسی فاطمه بیکه بلەن، ضیاء آناسی زلیخه آبصطای، اچلرندەگی یاقنلقنی برده یەشررگه لزوم کورمیلر، بوتون دنیا قاشنده بر برن «آخرتلك دوست» دیب، اعلان قیلوب، بر برینه «آخرت» دیبکنه، بالالری «آخرت آپای» دیبکنه اندەشەلر ایدی.

بو ایکی خانم، نسل، قان هم مرتبه اعتباری بلەن باشقەلردن اۆستون بولغانغه، اوزلرن «آول خاتونلری» ندن یوغاری طوتالر، بوتون آولده بر بردن باشقه «اچ سرلرن یەشرمەسلك» آدم تابمیلر، آزغنه آورلق بولسه، برگه جلاشالر، برگه کیگەشەلر، چیتن مینوتلرده بر برینڭ یاردمینه صارلالر ایدی.

۳

فاطمه بیکه، آخرتینڭ بولای قزولاب چاقرووندن بیك اوك بۉرچـلا قالدی. آنلرنڭ ایشکارندن، «نیگنه بولدی ایکان، الهم؟» دیب، آتلاب کرو بله‌ن، دوستی زلیحه‌نڭ آغارغان یۉزن، کوزلرنده‌گی اولم قورقوسن کورگاچ، آنڭ قاوشاوی تاغی آرتدی:

— چو.... آخرت.... نی بار.... نی بولدی؟...

فاطمه بیکه‌نڭ بو سوزلرینه قارشی، زلیحه آبصطای چاققنه طله‌ن آلوب، حاضرگنه بیك زور هلاکتنی کیچرگان بر آدم قیافتی بله‌ن:

— یوق.... حاضر آرو ایندی.... اوتدی ایندی... بابا بیك قۉطم اۉچقان ایدی.... دیب جواب قایتاردی‌ده، که‌نه‌ڧی‌ده حالسز تۉس بله‌ن یاتقان اوغلینه قاراب:

— بالام.... حالڭ بولسه، طۉر، آخرت آپاڭ بله‌ن کورش!— دیدی. ضیاء اورنندن قوزغالاغنه باشلاغان ایدی، فاطمه بیکه آنڭ یۉزینه قزغانچ بر قاراش بله‌ن باقدی‌ده، جیکلرن بارماق اۉچینه‌چه صالندروب، «قوزغالما، ضیاء!» دیب، اوزی کیلوب کورشدی، هم یاقننده‌غی اورندقغه اوطروب، صوراشا باشلادی:

—نی حال، ضیاء... ایسه‌ن صاو قایتدڭمی؟... یۉرۉگان ییرلرڭده امینچیلکمی؟ ــ اوفاده بزنکیلرنی کوردڭمی؟...

سوأللرگه بره‌م بره‌م جواب بیرلگاچ، سوز ضیاءنڭ اوزینه کوچدی. فاطمه بیکه آنڭ حالسز یۉزینه تاغی برمرتبه قزغانوب‌کوز صالدی‌ده:

— آیهای، بالام، ضیاء.... بیگره‌ك بتکانسڭ ایکان.... آرتق اۉزلکمه‌سه‌ڭ یارار ایدی؟... دیدی.

زلیحه آبصطای اوغلینڭ جوابن کۉتمیچه‌اوك اوزی سوز یالغادی:

— ئه‌یتمه ایندی، آخر نکنه‌م، قایتوب کرگاچ، اوزم‌ده تانومادم.

اول ئلكدن يابق بولسه‌ده، بو چاقلى توگل ايدى؛ ئه‌لى قبردن چققان كشى تۆسلى بولغان... الهم!...

ايكى آخرت ضيائنڭ يابقلغى هم تانولماس مرتبه‌ده اوزگه‌رگانلگى حقنده سۆيله‌شديلرده زليحه آبصطاى آنڭ قايتووى هم تگى قورقنچ حالنڭ نى ره‌وشلى بولووى طوغريسنده تفصيل بيررگه طۆتندى:

— آتاسى، دى، قارالورغه اۆچ كۆن قالغاچ، قايتا، ديب يۆرۆگان ايدى....

شنبه كۆتدم — يوق، يكشنبه كۆتدم — يوق، دوشنبه كۆتدم — يوق؛ يوق‌ده يوق، الهم، ديم، بر بر حال بولماسه‌غنه يارار ايدى، ديم؛ كۆكلم قورقا باشلادى.....

ئه‌نه قايتا، منه قايتادى، دى كۆنلر اوتدى، تۆنلر اوتدى....اورامده آت آربالى آدم كورنگان صاين، اول توگلمى ايكان ديب، چغوب قاريم. صاماورم همان قايناب طورا. موندن آت ييبه‌رسه‌لڭ، ديم، يراق يير، آتاسى‌ده اۆيده يوق، ايچماسه اول بولسه، ئه‌لله بره‌ر جاين تابار ايدى، ديم. نى قيلورغه بلمى، شولاى آبدراب طورغانده بو كۆن ايرته بله‌ن ساعت سيگز ديگان‌ده قايتوب كردى. قارشى چقسه‌م، ايسم‌ده كيتدى، عقلم‌ده بتدى، ئه‌يتورسڭ، عمر بارنچه آوروب ياتقان: كوزلرى اچده، يۆزى كۆل كبك.... تاوشى‌ده ئه‌كرن... بالام، ديم، سيڭه نى بولدى، ديم.... يوق، ئه‌نى، دى، نى بولغانن اوزڭ بله‌سڭ بيت، دى.....صاماورم قايناولى ايدى، زور اۆسته‌لگه چه‌يمنى ئه‌زرلى باشلادم. يوق، ئه‌نى، دى، ميڭه، دى، بر نه‌رسه‌ده كيره‌كمى، تيك سين مينم صومكامدن كوفينى آل‌ده شونى قايناتوب‌قنه بير، دى. قوى، بالام، ديم، اۆيگه قايتوب، بر چناياق چه‌ى‌ده اچمه‌گاچ، اول نيتكان اش، ديم. اول همان اوزنكن سۆيله‌ب، مين نى چاقلى كۆچله‌سه‌م‌ده، بر نه‌رسه‌ده قابمادى، بر چناياق چه‌ى‌ده اچميچه، قارا قان كبك قاتى ياصاب، كوفى

اچه‌رگه طۇتۇندی.اوزی‌شیکه‌رده، سۇت‌ده قابمی. بالام، دیم، یۇره‌گیڭه تییه‌ر، سین، دیم، برەر نه‌رسه قابارغه کیره‌ك ایدی، دیم. یوق، ئه‌نی، دی، آلای اچکاچ، فایده‌سی بولمی آنڭ، دی.

شوندن آری بر آز سۇیله‌شوب اوطردق‌ده، اول اچه قالدی، مین آش اۇیینه چقدم: آتاسی، ضیاء قایتسه، آش یاصاده کییه‌ولرنی آل، استاراستانی‌ده چاقرتورسڭ، دیگان ایدی. شوگا دیب، قزولانـوب ئه‌زرله‌رگه طۇتۇندم . . . . . .

پیچمه یاغوب، قازانغه ایتمنی گنه صالا باشلاغان ایدم، قزم فریده دنیا جیمرلگان‌ده‌ی بولوب آقروب بیبه‌ردی:

— ئه‌نی!! ئه‌نی!!! شه‌کرد آبزی اوله . . . تیزره‌ك من!! — دی.

یۇره‌گم شووو ایتوب کیتدی. خدایم، نی گنه بولدی ایکان؟ دیم اوزم نی اشله‌گانمنی بلمیچه، قولمده‌غی ایتلی تاباغمنی بیرگه‌تاشلاغانمن‌ده، آتلوب، مونده کردم. کرسه‌م، نی کوزم بله‌ن کوریم، ضیاء قولنده‌غی استاقانن ایده‌نگه تۇشۇرگان‌ده اوزی اوطرغان که‌نه‌فی‌نڭ بو یینه اولك کبك صوزلوب تۇشکان. ایرنلری کوگه‌رگان . . . بیتی کۇلدن یامان . . . . کوزلری یۇمۇق. مونی کورگاچ، قورقودن یۇره‌گم قوبا یازدی. «سیڭه نی بولدی، بالام!» دیب، مو ینینه آصلدم. تاوش‌ده یوق، طن‌ده یوق . . . . الهم . . . خوجه‌م . . . عزرائیل جانلرن‌غنه آلدی کوره‌سڭ، ربم، دیب، هوشدن یازا یازدم. قایا بارغه، نی قیلورغه بلمیم. اۇیده قزم فریده‌دن باشقه بر آدم‌ده یوق . . . شوندن صۇڭ . . .

بو حکایه بله‌ن شاشوب قالغان فاطمه بیکه، نی دیه‌رگه بلمیچه، آخر تینڭ سوزن تکرار ایته:

— شوندن صۇڭ؟

زلیخه آبصطای دوام ایته:

— شوندن صۇڭ . . . . فریده، فریده . . . بار، یۇگور . . . تیزگنه

آخرت آپاکنی چاقر، دیب سیگه بیبه‌ردم. اوزم آبدرادم، نی قیلورغه‌ده بلمیم... اولدی کوره‌سك، ایندی، دیب قوطم اوچدی... یوره‌گم چغا یازدی. شول وقت، خدای کوکلمه صالغاندر ایندی، بایاغی نه‌رسه یوره‌گینه تیمه‌دیمی ایکان دیب، آوزینه سوت صالورغه اویلادم...... منه، آخرتکه‌یم، الله تعالی‌نك قدرتی، برگنه یوتقان ایدی، کوزلرن آچوب، «اه... اه..» دی باشلادی.

تاغی بر ایکی قابدرغان ایدم، کرپکلری کوته‌رلوب، جان کرگان شیکللی بولدی. آندن آری ایندی، ایرکن طن آلوب، اوزی سوت صورلب اچدی.... منه شونك بله‌ن.... الله‌غه شکر.... حاضر آرو ایندی.... قوطم‌غنه اوچقان ایدی....

الهم، دیم، جیباسی رزقلری بتوبکنه قایتدیمی ایکاننی صوك... دیم...

ضیاء حیاتسز کوزلرن آناسینه تابا یونه‌لدره‌ده آنك سوزن بوله:

— یوق، ئه‌نی.... آندی قورقنچ نه‌رسه توگل اول.... میگه قالاده‌ده بر بولغان ایدی، دوکتر بر نه‌رسه‌ده بولماس، تیك وقتنده سوتکنه اچه‌رگه تییش دیدی....

خانملر ایکیسی بر یولی ضیاءغه بور چولی قیافت ایله قاراب:

— قوی، بالام، آلای دیمه، الله اوزی‌گنه صاقلاسون دیك — دییشدیلر. سوز ایکنچیگه کوچدی.

اون مینوت چاماسی سویله‌شوب اوطردیلرده ضیاءنك بر آز حال آلغانن، یوزینه قزللق، وکوزینه حیات نوری قالققانن کوروب، ایندی قورقنچ اوتدی دیگان قیافت ایله، خانملر ایکنچی اویگه چقدیلر.

٤

ضیاء بو یل نیقروت. اول ایرته‌گه تاڭ بله‌ن قارالورغه کیته‌چك. آنك یابقلغینك هم آزغنه سبب بله‌ن هوشدن‌یازارلق‌مرتبه‌ده‌حالسزلگینك‌ده

بۆتۆن سرى شونده. بو حال آنكُ آناسينه طوز اوستينه طورما ديگان‌دەى تأثير ايته. زليحه آبصطاى‌نكُ اوغلينك يابقلغينه، حالسزلـگينه قايغرووى وقتليغنه، بۆلاى اوستەنگنه. اما اصل مسئله آنكُ نيقروتلغنده. منه شول آنكُ يۆقيسن قاچرا، شول آنكُ بۆتۆن دقتن اوزينه آلوب، طوقتاوسز كۆيۆنولر طودرا.

اول اوزينكُ اوغلى ضيائى آلتى يەشدن‌اوك «شه‌كرت» ايتوب كوررگه، يىگرميلرگه جيتكاچ، هيبت، اخلاقلى خلفه قيافتنده اويلارغه اويره‌نگان؛ ايندى، اوزاقلامى محله ايپەسى بولوب، منبر اوستينه منەرگه ياقن‌ايتوب، خيالى باشلاغان ايدى. اول، ضيائكُ اوستنده بيك ماتور جيله‌ن‌ده چاپان، باشنده چالما بولوون، قولنده كتاب قرآنگنه يۆروون تلى؛ آوزندن چققان سوزنكُ‌ده آيات، حديث‌كنه بولوون كۆته — اول شولرنى تلى، كۆته.هم، بولور ديب، اشانا؛ شول اشانو آكا ضيائى شولاى بولوب بتكان‌اوك، آنكُ باشقه بر حالتده بولو احتمالى يوق‌اوق ديب، خيالينه اورناشدرغان. شو بله، آنكُ خيالنده ضياء مسجدده قارتلرنى جلانوب قرآن‌اوقى طورغان شه‌كرت؛ آندن صۆكُ مجلسلرده كتاب سوزىگنه سۆيله‌ب يۆروچى خلفه؛ آندن صۆكُ شريعتنكُ بارلق، بارلق اشلرن كامل اوته‌ب، خلقنى‌ده شول يولغه اونده‌وچى حضرت — منبر ايپەسى.

ئه يازمش آكا قارشى بارغه ئه‌يته. كيله‌لرده آنكُ ضيائسن باشقه موزيق يگتلرى رەتندن نيقروت ياصامقچى، آندن آرى، الله اوزى گنه صاقلاسون، صالدات ياصاب، ئه‌لله نيندى قارا اورص آراسينه آلوب كيتمكچى، خداى يازماسون، چالما، چاپان اورنينه ئه‌لله نيندى كارطوزلر، قارا چيكمه‌نلر كيدرمكچى، حرام نه‌رسه‌لر آشاتمقچى بولالر.... نى قدرلى دهشت!... نى قدرلى آور كۆنلر!!

نيقروت.... قارالو... صالداتقه آلنو.... كبك سوزلر بۆرۆن آكا برتورلى‌ده معنى آكلاتميلر، اول بولرنى اوزينه كيلمى طورغان

نه‌رسه‌لر کبك کنه اویلی ایدی. ئه حاضر آلای توگل. اوغلی نڭ قارالاچغی معلوم بولغان کۆندن باشلاب، اول سوزلرنڭ معنی‌سی، تأثیری اوزگه‌ردی. بو سوزلرنی ایشتو بله‌ن آنڭ اوغلی خاطرینه کیلده یازمشنده بولاچق آور آلماشنو کوز آلدینه کیلوب باصا. خدایم، نیلرگنه یازغان ایکان.... شولای‌اوق آنڭ ضیاءسن‌ده آلورلرمی ایکاننی.... شولای‌اوق، ته‌کری آنڭ نمازلق اۆستینه اوطروب توککان کوز یه‌شلرینه برده‌گنه التفات ایتمه‌سمی ایکاننی... الهم، خوجه‌م!

آنڭ حاضرگی قایغیسی بروقت‌ده‌ده‌اوته زور قوّت بله‌ن یۆره‌گن تلگه‌له‌ب تاشلامی، اول هلاکت کیلوب باصقانده‌غی شیکللی باشن قایا قویارغه بلمه‌سلك مرتبه‌ده اۆزگه‌له‌نوب، یانمی، کۆیمی؛ شونڭ ایله برابر هیچ بر وقت طنمی‌ده، یۆره‌گی طنچ‌ده بولمی. قارالاچق کۆنلر یاقنایغان صاین بو طنچسزلق آرتا، کۆچه‌یه بارا. کره خانونلر، آنالر. آنلرنڭ‌ده چه اوغلی، چه کیه‌وی، چه باشقه بر یاقنی قارالا. آنلرده باشقه هر نه‌رسه‌دن بیگره‌ك، یۆره‌کلرن طندرمی‌طۆرغان شول قایغیلری حقنده سۆیله‌رگه یاراتالر. بو سوزلر زلیخه آبصطاینڭ یاراسینه طۆز بولوب تۆشه. آنڭ طنفیسز یۆره‌گی تاغی بۆرچۆلا باشلی.

ضیاء سحرسز روزه طۆتو ایله‌مشغول بولغانغه، خلق‌سرنی آڭلاماسون اۆچۆن، قارالورغه اۆچکنه کۆن قالغاچ، قایتاچق ایدی. آنڭ وعده‌لی کۆندن کیچگووی زلیخه آبصطایده ئه‌لله نیندی قاتش حسیات اویاتدی. اول، بره‌ر اش بولمادیمی دیب، بر یاقدن قایغرا، قۆتۆلو حقنده بره‌ر یول ازله‌میمی، تابماسمی دیب، ایکنچی یاقدن شادلاناده ایدی. اوغلی قایتوب‌ده آنی قبردن چققان آدم تۆسلی کورگاچ، حسیاتنده‌گی تگی قاتشلق تاغی آرتدی. اول ضیاءنڭ اول درجه یابقلغینه، قورقنچ بر آوروغه سبب بولماسون، فلان دیب، بر یاقدن پۆشۆنا؛ شول یابقلق آرقاسنده تگی «بلاء»دن قۆتۆلا آلماسمی دیب، ایکنچی یاقدن بر آز

شادلاناده ایدی. اویلاماغان ییردن آندی قورقنچ حالگه، هوشسزلقغه توشووی آنڭ یوره‌گن بوتونلەی اوك اورنندن قوزغاتقان ایدی، جیگلگنه تریله آلغاچ، تگی شادلق یاغی کوته‌رلدی، اول تاغی شول بر برینه قارشی بولغان ایکی طویغی تأثیرنده، دیگگزده‌گی کچك کیمه کبك، دولقنلانا باشلادی.

ضیائنڭ یازمشینه فاطمه بیکه‌ده صالقن قاری آلەی. اول، بیت، ضیاءلر عائله‌سی‌نڭ دوستی، بیگروك ده زلیخه‌نڭ «آخرت»ی. اچکی دوستلق ایله بەیلەنگان بو ایکی عائله عمر بارنچه بر برینڭ قایغیلرن اورتاقلاشالر. شولای بولغاچ، فاطمه بیکه‌ده هر وقت ماتور وعقللی شه‌کرد ایتوب کوررگه اویره‌نگان شول چیبه‌ر یگت‌نڭ ئەلله نیندی یراق ییرگه، قاتی خدمتکه آلنوب، آناسینه زور کویوك بولوون تلەمی، بونادن قوتلوون استی؛ لکن بو — احوالنڭ طشقی یاغی. ظاهرده فاطمه بیکه ضیائنڭ قوتلوونی تلەون شول یوغاریده ئەیتلگان سببلردن دیب تأویللی. اما مسئله‌نڭ توبنده بوگا بوتونلەی باشقه هم چن سبب بولغان برسر بار. اولده شوندن عبارت:

فاطمه‌بیکه ضیاءلر فامیلیه‌سن بایلغی، نسلی، اعتباری بلەن بوتون تیره یاقده اوزلرینه یاقندن قاتشا آلورلق بردنبر عائله دیب تانی. اول ضیائنڭ آتاسینه صالقن قاراسه‌ده، آناسن چندن تقدیر ایته، ضیائنڭ اوزن ایسه، چیبه‌ر، عقللی، بیگروك ده بوتون تیره یاق آوللرده شه‌بلك یاخشیلق بلەن دانی چققان بولوچیلغی اوچون، روحینڭ ایڭ توبندن گنه کیله‌چکده آنڭ اوز عائله‌سینه بەیلەنشن — قزی مریم‌گه کیه‌و بولورغه احتماللی بر مخدوم ایکانن سیزه. اول بونی هیچ بر وقت تلندن وعقلنده اعتراف ایتمه‌سه‌ده، یوره‌گینڭ یه‌شرن بر ییرنده اول نق قوّت بلەن صاقلانا. اول اوزینڭ قزی مریم توتاشنڭ ضیاغه نی درجه‌ده قوّتلی طویغی ایله بەیلەنگانن، اگرده کیه‌و صایلاو حقی بیراسه، شونی

ئەیتەچگن اچدن‌طۆیا ــ طشقی‌احوالنڭ بوڭا قارشی بولمایاچغن‌دە آچق بلە.

مخدوم‌نڭ آلنووی بو اشلرنڭ هەمەسن پران زاران کیترووی احتمال. منە شول مسئلە اۆچۆن اول ضیأنڭ قالوون تلی. بو ــ اشنڭ تۆب سببی، تۆب سری. اما ظاهردە، آنڭ تلندە هم عقلندە، سبب ایندروب، تگی عائلەچە یاقنلق هم آخرت دوستلقلر طۆتۆلا. بوسببلر آنڭ رسمی رەوشدە قایغرا آلووینە یول‌دە بیرە. شوڭا کورە اول یوق بار شبهەلرگە کیتودن قورقمیچی أوق، زلیخە آبصطای بلەن برگە قایغرشا آلا. زلیخە آبصطای‌دە بو سرنی بیك آزغنە سیزنە. شونلقدن آخرنلك بلەگنە چیشلە آلماسلق سرلرنی‌دە بو طوغریدە یەشررگە لزوم تابەی. آنڭ، باشقە هیچ برکمگە ئەیتلووی ممکن بولماغان، برنیچە مسئلەسی بار: برسی ضیائنڭ سحرسز روزە طۆتووی، ایکنچیسی ملاسینڭ شول ضیاء اشی بلەن بیك امیدلی بر ییرگە کیتکان بولوچیلغی، اۆچنچیسی تگی یاوزخیریلرنڭ، «بیرر بزئەلی کیرەکلرن» دیب، تش قایراب یۆرولری.

بولرنڭ هر بری آنڭ قاشندە بیك زور واقعە. بولرنڭ هرقایوسی آنڭ یۆرەگن طوقتاوسز طرنیلر. اول بولرنی صاقلاب یۆری، یۆری قانغە صابشودن قورقا، بولر آنڭ اچینە صیبا آلمی، آتلوب طشقە چغارغە امطلالر. شونڭ اۆچۆن اول بوکۆن آخرتینە اچندەگی بار نەرسەسن توگەسی کیلە. بوکۆن بوآڭا طبیعی بر احتیاج حکمندە.

شونلقدن اول، ضیأنڭ، هوشینە کیلوب، یۆز ینە حیات تۆسی چغوون کورگاچ، آخرتن ایکنچی اۆیگە آلوب چقدی.

آندە قایناغان صاماور، ئەزرلەنگان اۆستەل طۆرا ایدی. زلیخە آبصطای آش حاضرلەونی ایکنچی بر خاتونغە تابشردی‌دە فاطمە بیکە ایلە چەیگە اوطردی. بو ایکی خاتون چەی یاراتالر، چەیدن‌دە بیگرەك، زور صاماورنڭ صوون ایکەودن ایچوب بترگانچی، اۆزۆن اۆزاق سۆیلەشونی یاراتالر. سوزلر باشقە وقتدە کۆبرەك ایل غیبتندن عبارت

بولا. لکن بوکون غیبتکه قوّتلری جیتمی، بوکون ایکیسینه اورتاق بولغان وایکیسینڭده یوره‌کلرن طنچسزلی طورغان حسرتلری بار. ضیاء — نیقروت، ضیاء قارالا، ضیاءنڭ آلنو احتمالی یاقن — منه بوکون آنلرنی باشقه هر نه‌رسه‌دن بیگره‌ك شول مسئله اشغال قیلا. بوکون سوزنڭ مرکزی شول بولاچق ایدی هم بولدی‌ده. فاطمه بیکه آخرتینڭ سوزن جوبلاب طورا. زلیحه آبصطای ایسه، اوزینڭ قایغیسن توگه، توشلرن سویلی، شوندی هیبت شه‌کرد اوستندن، خدایدن قورقمیچه، شکایت ایتوب آلدرغه یوروگان تگی یاوزلرغه لعنتلر یاودرا، آنلرنی قارغی، کشیگه قازوغان بازغه اوزارینڭ توشوون تلی.

سوز بو طوغریغه کیلسه، آنڭ کوزلرندن ایرکسز یه‌ش قویولا باشلاب، اول اوزن اوزی اونوتقان حالده قهرله‌رگه کرشه:

— خدای اوزیگنه صاقلاسون ایندی، آخرتکه‌یم، دی، بولور اول اتدن، بارده بولور. یوزنده ایمان نوری اوق یوق... مین، دیب ئه‌یتوب ئه‌یته ایمش،دی، یورطم‌ده‌غی آقتق قازیغم بتکانچی طرشام مین... آنڭ اول ماڭقاسینڭ اوستینه صالدات چیکمه‌نی کیلرتمه‌سه‌م، دنیاده طورمیم، خاتونم طلاق بولسون دیب، ئه‌یته،دی... مین، دیب ئه‌یتوب ئه‌یته‌دی، اوزم جیدی یل یوردم، ایکی اوغلم صالدات بولدی، اوچنچی‌سی خدمت ایته، کیه‌وم‌ده اویناب قایتدی... ئه آنقیلر آق سویه‌ك: کیه‌ون‌ده قالدردی، آیوکبك تازا زور اوغلی‌ده آلنمادی... بزگنه‌دیگانمینی پادشاه‌غه‌خدمت ایته‌رگه!! بارسون اول‌ده... بز کورگاننی اول‌ده کورسون، دیب ئه‌یتوب ئه‌یته،دی...

آبصطاینڭ سوزی شونده جیتکاچ، ایکی آخرت موژیقنڭ قباحتلغی ئه‌شه‌کیلگی حقنده تورلیچه محاکمه ایته‌لرده زلیحه آبصطای کوزنده‌گی یه‌شن سورته، سورته تاغی دوام ایته:

— جه ایندی، آخرت! اوزڭ اویلاب قارا: ایمش آنقیلر خدمت

ایتکان — ایتسه نی بولا دی، آنی بیت بز ایتدرمه‌گان ... نیگه بزدن ئوچ آلورغه... کشی بختینه قصد قیلغانچی، الله‌تعالی‌دن اوزینه‌صوراسه، نی بولور ایدی.... تؤشلرمده بیك یامان کره، خدای اوزیگنه صاقلاسون ایندی: کیچه باشمنی آزغنه قویوب طورغان ایدم، شول خیر یلرنڭ زور قارا اتی‌نڭ اؤستمه اوروب کیلگانن کوروب، قورقوب اویاندم...

آبصطاینڭ سوزن تگی اؤیدن کیلگان بر بالا بولدردی:

— آبصطای، سینی ضیاء آبی چاقرا!

صاماورده صو ده بته‌رگه یاقن ایدی. فاطمه بیکه چنایاغن قابلاب، قایتورغه حاضرله‌ندی؛ زلیخه آبصطای، آیاق اوره باصقان حالده، اوغلی‌نڭ حیاتی حقنده تاغی بر ایکی قزغانچ سوز ئه‌یتدی‌ده، آخرتن اؤزاتوب، اوغلی یانینه کیتدی.

II

۱

ضیاءنڭ بر باباسی (آتاسینڭ آغاسی) بار. اسمی — یارالله. اورام تلنده آنی، «یەرمی قارت» دیب، یۇرۇتەلر.

بو — چن معنی‌سی ایله آول قارتی: طوری سوزلی، ریاسز، پراسطوی؛ اۇست باشنده و بۇتۇن طۇرۇشنده بۇرۇنغیلرچه بولونی سۇیه؛ اوزی، حاضرگی خلقنی «قلجی ملجیسی» اۇچۇن سوگوب، اۇلگی‌لرنی صاغنا؛ کشی‌دن اۇیالونی، اویلاغانن ئەیتمی قالونی بر‌ده بلمی؛ خلق قاشنده مرتبه‌سی‌ده بار، سوزی طـڭلانا، جیینلرده آنڭ تاوشینه نـق قولاق صالنا؛ اول اوقوماغان، علمگه آرتق ایسی‌ده کیتمی؛ آنڭ هر طوغری‌ده اوزینه مخصوص قانونلری، علامتلری بار، بولر بارده قارتلردن قالما سوزلردن، قاعده‌لردن عبارت بولوب، اول یازنڭ هواسندن جەینڭ نیچك بولوون، جەیدن کۇز و قشنڭ‌نی رەوشلی کیلوون و باشقه شوندی اوز تجربه‌سی ایله بلنگان کوب حالرنڭ آلماشنوون آلدن‌اوق ئەیته آلا؛ لکن بولرغنه توگل، آنڭ بۇتۇن قارتلردن آچق آیرلا طورغان بر صفتی بار: اول بۇتۇن آولنڭ نسل ونسبن بیك یاخشی بله؛ اول، برەونڭ تعبیرنچه، آولنڭ «آیاقلی تاریخی».

سز نیچك‌ده بولسه، بر جاین طوغری کیتروب، آنڭ قلن تیبرەتکز، شوندن صۇڭ اول، اوزی سیزمیچه اوك، فلان قارت زماننده، آولغه فلان حال واقع بولغان یلده دیب، سۇیلەرگه‌ده کرشور.

ضیاء یەشدن‌اوك بو (اوز تعبیرنچه) «قارا بابایىنی» بیك یاراتا، آنڭ بۇرۇنغیلر حقنده سۇیلەگان قزقلی خبرلرن هر وقت راحتلانوب طـڭلی ایدی. شونلقدن آنڭ خیالنده اوزلرینڭ بر نیچه بوونلری بۇتۇن مناقبلری ایله تزلشوب طورالر.

قارتنکڭ سۉیلەوینه قاراغانده، بو آول موندن ایکی یۉز یل ئلك اوطرا باشلاغان. باشلاب نیگز صالوچی، بۉری یاغندن کوچوب کیلگان، «ئەلمغۉل» آتلی بـر قارت بولغان. اول چاقده ئەلی آولنکڭ تیره یاغی ازلدن بیرلی، بالتا، پچقی کورمی متکبرانه شاولاب اوطرغان، زور قارا اورمانلر بلەن چۉلغانغان بولغان. شونلقدن بونی، «قارا اورمان» آولی دیب، آتاغانلر.

«ئەلمغۉل»نکڭ جیدی اوغلی بار ایکان. آنلرنکڭ اسملری فلانچه، فلانچه بولوب، بۉتۉن آول شول جیدیدن تارالغان. تیك میرزالرغنه کیلمشەك ایکان. یەرمی قارت اول جیدینکڭ هر برن آتی، آولدەغی آدملر آنلرنکڭ قایوسندن تارالغانلغینه چاقلی ئەیته. اول قارتنکڭ جیدی اوغلندن ایکڭ زوریسی «شایبەك» اسملی بولغان. اول عالمده، بایده، معتبرده بولغان. زماننك بۉتۉن تیره یاقنی در سلکتکان. آنکڭ اوغللرندن، اوغللرینکڭ اوغللرندن، گل زور کشیلر جیتشوب، اول نسلدن برده اوزۉلمیچه، عالملر، ایشانلر، زور مدرسلر کیلگان.

ضیاءلرده شونکڭ نسلندن.

یەرمی قارت بو سلسلەنی باشقەلردن‌ده آرتق تفصیل بلەن بله.

آنکڭ سوزنچه، ضیاءنکڭ آتاسی، جلال ملا، جیدی بوون آرقیلی شول ئەلمغۉلنکڭ زور اوغلی شایبەککه باروب طۉتاشه. اول ایکی آرادەغی جیدی ذاتنکڭ هیچ بری بوش کشی توگل: بارده ایشان‌ده اولیاءٔ. قارت آنلرنی، اوز آلدنده بولوب کیچکان کبك، اسملری، ترجمه حاللری، مناقبلری ایله صاناب بیره. بـر نیچەسینکڭ کرامتلری‌ده بار. برسینکی بیگرەك ده آچق:

اول جیدینکڭ کوبسی رسمی ایشان بولوب، نیچه یۉزلرچه مریدلر تربیەلی بولغانلر. اما «حذایداد» آتلی برسی، نی چاقلی یالنسەلرده،

مرید آلماغان. خلق آنی، آتالری یولن طۇتا آلمادی دیب، عیبلیده
باشلاغان. لکن اول بوش کشی بولماغان، بر وقت شونڭ خاتونی، بالاغه
آوروب، بیردن حاضرگنه اۇزۇب آلنغان، یاڭا بیر جیلهگی تلی
باشلاغان. ئه بو حال اوزی قشقی چلهده، چاتلاما صووق زمانده بولغان.
نی اشلهرگه؟ موندی وقتده یاڭا بیر جیلهگن قایدن تابارغه؟
حنایداد خاتونن اوزینه چاقرغانده:
— سرنی کشیگه ئهیتمهزسگمی؟ — دیگان. خاتون ئهیتمهسکه
سوز بیرگان.
— یاری، بار، ئهیتمهس بولسهڭ، تهریلکه آل ده بازغه تۇش،
شونده کیرهگگنی تابارسڭ! — دیب امر بیرگان.
خاتون تۇشه. نی کورسون — بازده اولهنلر، چهچهکلر اوسکان،
شولر آراسنده، جهی کونی اییول آینده‌غنه بولا طۇرغان، اری جیلهکلر،
صاباقلرن بۇگوب، اوطرالر. اوزی بیك کوب هم بارده اری، بارده
قبقزل بولوب پشکانلر.
خاتون کیرهگن آلا ده، آشاب، تلهگن طوترا.
لکن بو سرنی صاقلی آلمی، برهوگه سۇیلی. شونڭ جزاسندن،
طوغان ایر بالاسی توفیقسز بولوب، عمر بوییته اچوب، آخرده قاباق
آلدنده وفات بولغان... بو حکایهنی یهرمی قارت بیك تهملهب، باللاب
سۇیلی. اول حاضرگی نسلدن قانع توگل: واقلاندیگز، بابایلر کبك
بولا آلمادیگز، دی هم هر وقت اوز سوزینه قوّت اۇچۇن شوندی بر-
کرامت، فلان کیتره.
ضیاء بو سوزلرنڭ، بو زورلقلرنڭ چن ایکاننده شبهه ایتمی. آنلرنی
تیره یاقده بولغان همه خلق تصدیق قیلغان کبك، آتاسی جلال حضرتنڭ
شورلگنده اۇیۇلوب یاتقان کتابلرده آنڭ راستلغینه شهادت بیرهلر.
ملانڭ اوچ قاتلاولی بر شورلگی بار. آنده آنڭ اوزی خلفه

بولغان زمانده آلوب‌ده، ایندی هیچ بر طؤتماس شرطی ایله، طوزانغه تاشلانغان بایتاق منطق وکلام حاشیه‌لری بله‌ن برگه قول یازما کتابلر بار. بولر همه‌سی بیك ایسکیلر، همه‌سی بیك قالن یه‌شکلت کاغدکه بیك پخته‌له‌ب یازلغان. کوبینك چیتلرنده، اچلرنده شخه‌لری‌ده بار. بولرنك همه‌سی دیه‌رلك تگی یه‌رمی قارت سؤیله‌گان جیدی بوون آدملری طرفندن یازلغان اولوب، کوبینك آخرنده بیك اؤزؤن امضالر، یازوچینك آتاسی هم استاذی یاغندن بولغان سلسله‌لرده بار. اوزلری بارماق قالنلغی تاقتالر هم جووان تیریلر ایله، سراجلاب، طشلانغانلرده. آرالرنده شوندی زور هم آور بولغانلری بار، که ضیاء اون یه‌شلرنده چاقده آنلرنك قای برلرن کوته‌ره‌ده آلمی‌در ایدی. بولر همه‌سی عربچه یازلغانغه، اول یه‌ش چاغنده بر نرسه آڭلاماسه‌ده، چیتلرنده، باش وآزاقلرنده بولغان، قای بر تورکی سوزلرنی کوروب، هر وقت اوقی ایدی. موندیلردن بیگره‌ك ده، کچره‌ك بر مجموعه آڭا قزق طؤیؤلا ایدی. تاریخینه قاراغانده اول مجموعه تگی جلال‌دن جیدی بوون یوغاری بولغان «شایبه‌ك»نڭ اوغلینقی بولورغه اؤخشی. آنڭ، «تاریخ مڭده سیگز یوزده خوتنڭ ایکنچی یومنده» دیب باشلاب یازغان، اوز قوللری، آندن صوڭ کیلگانلرنڭ زور قضالر، بلالر، قایسی یلنی بوز نی وقتده کیتکانلکلری کبك واقعه‌لر، فلانلر حقنده‌غی یازولری‌ده اؤچری. آراده بابالرنڭ مناقبلرینه عائد نه‌رسه‌لرده بولا.

منه‌شولرنڭ همه‌سی‌تگی‌یه‌رمی‌قارتنڭ سوزلرینه ضیائ‌نی‌اشاندروب، آنڭ خیالنده بابالری چندن‌ده دان هم زورلقده بولوب اورناشالر.

۲

توارث بو اورنده اوزن کورسه‌تمی قالا آلمادی.

ضیائنڭ آتاسی، جه‌لش (جلال‌الدین‌دن اوزگه‌رتلگان) حضرت،

قیافتی بلەن بابالرینه اوخشی: اول اۇزۇنراق بویلی، کیڭ کوکرەکلی، زور وتیگز جیلکەلی، کیگرەك هم اۇزۇنچەراق یۇزلی. آنڭ کوکصو صۇری کوزلری هروقت هرنەرسەگه یوغاریدن هم مرتبه بلەن قارارغه یاراتالر. اول اوزی کوب، قزقلی هم یوغاریدن طۇروب سۇیلی. همه معاملەسندە اوزن، بولغان مرتبەسندن، اۇستۇن طۇتا، هر وقت بر آز قابارغه، قووق اۇچۇرغه طرشا. طرشاغنه توگل، بو آڭا عادتدە، طبیعتدە بولوب کیتکان.

منەبو حاللردە شول زور نسلنڭ کرامتلی قانینڭ تأثیری یوق توگل. آنڭ قاننده زورلق، تیره یاقدن اۇستۇنلك هوسی قاینی. بو آڭا بابادن قالما میراث. آنڭ بابالری چنلابدە زمانینڭ زورلری، لکن آنلر حقندەغی مناقبلر بیگرەك زور. آنلرنڭ دانی بیگرەك یوغاری اۇچا. شول زور آتالرنڭ بالاسی جلالگه ایسه طبیعت آندی زورلقنی، زور یاصارلق قوّتنی بیرمەگان؛ لکن توارث اوزینڭ تأثیرن کورسەتمی قالا آلمی: جەلەش حضرتدە آلای زور بولورلق قوّت بولماسەدە، قاننده زورلق نتیجەسی بولغان «دانلیلق» هوسی، روحندە بابالرزورلغی‌نڭ کولەگەسی بار.

شول هوس، شول کولەگه آنڭ طبیعتندە ایڭ زور وایڭ اشچەن قوّت بولالر؛ آنڭ حیاتی عمر بارنچه شول هوس، شول کولەگەنڭ کورگەزگان یولندن آغوب کیتە. هم شول حاللر آنڭ خلق تلندە «جیلقووار»، «ماقتانچق»، «قووق وقابارغچ» دیبدە آتالغالاوینه سبب بولالر.

٣

سز، منبردە اسمن ئەیتدروب، دان چغاررغه تلەگان باشقرد آغاینڭ قصەسن ایشتکانگز باردر. بولماسه، سویلیك:

بۇرۇن زمانده بولغان،دی، بر باشقرد. آنی «بایغورا» دیب، آتاغانلر. اول اوزی بیك بایدە، یۇماردە بولغان؛ لکن اوزی هر یېردە ماقتالونی

زور یېرلرده اسمی ئەیتلوب، تیره یاققه دانی چەچلونی بیك سۆیه ایكان.
اول یۆماردلقدن اوز آولینه، باشلاب، مسجدلر صالدرغان، تاتاردن ملا
کیترتکان؛ آنی تربیەلیده ایكان. اما شول اوزی کیترگان ملانك
هر بر جمعەنك خطبەسنده، تگی مسجد و ملاغه فایدەسی تیبو توگل،
اوز بالاسینك تاماغنده طویدرا آلمی طورغان خیرچی علیلر، قاراق
حسن بلەن قاراولچی حسینلر، تاغی جیبن یارلی ابوبكرلر، فلانلرنك
اسمن ذكر قیلوبده، اوزن برده آوزغه آلماوینه بیك کیفی کیته
باشلاغان. بایغەایسه، بواش آنك آولك بازارن توشرر، درجەسن کیمتور
کبی طویولغان. بر آز صبر ایتسەده، نهایت، طیلا آلماغان، ملاغه اوزینك
اوپكەسن سۆیلەب، باشقەچه رضا بولماسه، تیك برگنه خطبەده اوزینك
اسمن برگنه مرتبه ئەیتدرو اوچون قرق باش مال (قوی) بیرەچكن بلدرگان.
شوق ملا برنچی جمعەده اوق، یەشل تایاغن آلوب، مهابت قیافتده
منبرگه منەده، سوز اوگغاین، فلانن قارامیچه، حمد وصلوات رەتندن:
— یا ایها البایغور! انت کلب کبیر!
— یا ایهاء البایغور! انت کلب کبیر!.
دیب، صوزوب، مقاملاب، یالغاب ییبەره.
خطیب افندی آول خلقن اوته کوره، شونلقدن بیك امین. لکن
گناهشو ملقغه قارشی، جمعه وقتنده آولدن اوتوب باروبده آذاننی
ایشتکاچ، آتن مسجد احاطەسینه بەیلەب، نمازغه کرگان، بر تاتار شاکردی
اشنك مناسبتسزلگن سیزەده شبهەنی آکلاتقان رەوشده تاماق قرا.
ملانیز آرادهآکلاب آلاده، بردەقاوشامیغنه، اوقوب بارغان آیتی آرتینه:
— لاتنخنخ، یا اخی! اربعون غنماً، نصف لك نصف لی! — دیب
قوشا. شاکرد طنا.
ملاده خطبەسن بتروب، بایغوردن، بر مرتبه اسمن منبرده ذکر
قیلغان اوچون، قرق قوینی آلوب، یارمن شاکردکه بیره. . .

خلق آلدنده بر مرتبه اسمن تلگه آلدرو اۇچوُن شونچه مالّلر بیرر مرتبه‌ده دانلیلققه هوسکار بولغان „بایغورا“ لر بولا قالسه، ضیائنڭ آتاسی، جه‌له‌ش حضرت،ده هیچ شبهه‌سز شولرنڭ برسی، بلکه برنچیسیدر.

اوز حقنده ئه‌یتلگان یاخشی سوزدن هر کم، آزمی کوبمی، کۆڭلله‌نه؛ اوزی و اوزینڭ اشلری، فلانلری حقنده ماقتالونی سۆیو ضعیف یۆره‌کلی بیچاره آدمنڭ بر کیمچیلگی.

لکن سلامت طبیعتلی آدملرده بونڭ بر چیگی بولا؛ آنلر کشی سوزینه اول چاقلی ایسرمیلر، ماقتالوغه ده اول چیکلی جیگلمیلر.

جه‌له‌ش حضرتده ایسه بو صفت هیچ بر تۆرلی چیکله‌نمه‌گان.

بو صفت آنڭ عمرنده هر طوغریده ایڭ زور رولنی اوینادی، آنڭ حیاتنده‌گی ایڭ مهم اشلرنڭ بولو، یه بولماو یاقلرندن برینڭ جیگووی، اول اشنڭ شول صفتقه مناسبتی ره‌وشندن کیلدی.

اول اوزی بالادن اوق بیك قزوده، اوصالده، قونسزده ایدی. هر نه‌رسه‌نی اوزینه‌گنه آلاسی کیله. هر طوغریده آنڭ کیفن قاراسونلر. بر نه‌رسه بولسه، آڭا زورده، کوبده، یاخشیسیده بیرلسون. آناسی آشدن قایتسه، موڭا اۇلۇشنڭ زورن، ته‌ملیسن قالدرسون. قش بولسه، شووا طۇرغان چانانڭ ماتورن اول آلسون، کیم تککانده آنقی باشقه‌لرنقندن ئه‌یبه‌ت، تۆیمه‌لری یالتراوقلی بولسون. آش، چه‌ی و باشقه وقتلرده اول اوکعای اورنغه، قوناقغه یاقن‌ده اوطرسون. اگرده شولرنڭ برسی‌گنه اول دیگانچه بولماسه، برگنه طوغری‌ده آنڭ مرتبه‌سی ایکنچیلردن یوغاری قیلنماسه، اول دنیا طوزدرا باشلی: نی اۇچراسه، شونڭ بله‌ن به‌ره، واتا، بۆتۆن دنیاغه آقروب جلی، تیلیره.

بو وقت آڭا قاغلماغنه ایندی، قاغلدڭ بتدی، اول تاغی یامان جوله‌رله‌نه باشلی. لکن آناسی اوغلی جلالنڭ طبیعتن یاخشی آڭلی، موندی طوریلرده آنڭ قایسی قلن باصارغه کیره‌کلگن آچق بله.

اول ایڭ اۉل اۉیده بولغانلرنڭ همه‌سن بره‌مله‌ب تیرگی، شلته‌لی باشلی، صۉکره، جنله‌نوب یاتقان جلالغه کیلوب، باشندن صیپی، آنی ایرکه‌لی، ماقتی:

— کیل، عقللم، کیل، جلالم، سین عقللی بیت، شول‌تیلیلرگه قاراما... فلان دیب، مالاینڭ حقارت کورگان حب نفسن کوته‌ره هم شونڭ بله‌ن آنی جیگه ده.

بر ایکی مینوتدن صۉڭ قاراسه‌ڭ، مالای، کوزلرن سۆرتوب، هوالی صفت ایله یۉری باشلاغان بولا.

جلالنڭ بو طبیعتن آڭلاغان آدملر آڭا بالادن اوق «اوسکاچ نیندی بولور.... دنیانی جۉتار، الهم، بو اوبور....» دیب، قاریلر، ایکنچی یاقدن آنڭ حقنده «صالام قصدرو» عباره‌سن قوللانالر ایدی.

جلال، بولرنڭ هر ایکیسی‌ده چنلقدن بیک‌یراق بولماغانلغن، اوزینڭ بۉتۉن حیاتی ایله کورسه‌توب بیردی.

بر آز اوسوب، مدرسه وخلق دنیاسینه چققاچ ده اول همان هر طوغریده اوزن، تیڭ اوزن یوغاری، تیگسز کورسه‌ته‌سی کیله، شونی ازلی، شوڭا ایسره؛ ایکنچیدن، آنڭ بو قلن بلوب باصا آلغان آدملرگه، اوزی سیزمیچه‌اوڭ هر اشده جیگل‌ده ایدی.

اول‌اوزی یاخشی، زیره‌ککنه بالاایدی. مدرسه‌ده شریکلری‌اچنده باشده برنچی بولدی. لکن گناهشۆملققه قارشی اۉچنچی یلده آنلرغه قارا کوزلی بر باشقرد مالای کیلوب قوشلدی‌ده مونڭ بله‌ن برنچیلکده یارشا باشلادی.

بو شریگی، آناردن اوزیگنه برنچی بولوب یۉرو مرتبه‌سن آلغان اۉچۉن، جلالگه مه‌ڭگیلڭ، مه‌ڭگیلڭ دشمان بولدی. اول شونی اوزو اۉچۉن، شونی اوزندن آرتده ایتوب کورسه‌تو اۉچۉن کۉنلر طرشا، تۉنلر طرشا، شوڭا طرشوب، تیرندن چقا یازا ایدی.

لېكن تگى قارا كوز باشقرد ده بيك طرش، اول‌ده بيرشمى.

ختم ايتوب مدرسه‌دن چققانچى، جلالگه آنڭ بله‌ن اوزيشورغه، اوزن شوناردن شه‌ب ايتوب كورسه‌تو اۋچۇن طرشورغه طوغرى كيلدى.

هم منطق مناظره‌لرى زماننده بر درجه موفق بولغان‌داى كوره باشلادى.

جلال مدرسه‌نڭ برنچى مناظرى ايدى. اول كوب حاشيه ده قارى، بحثله‌شورگه قابليتى‌ده بار، لېكن آندن‌ده بيگره‌ك آنڭ تاوشى زور، اۋياتسزلغى چيكسز ايدى.

مدرسه‌ده تله‌سه نى گنه حقنده بر مناظره چغامى ـ حاضر آڭا جلال باروب طغلغان، آنڭ تاوشى همه‌نكندن قۆتليره‌كده، غلبه‌ليره‌كده ايشتله.

بو طوغريده اول، مسئله‌نڭ تانش بولوون، اوزينڭ آڭا نيچك قاراوون هيچ بر اعتبارغه آلمى، بونڭ آڭا كيره‌گى‌ده يوق، قچقررغه، تاوشن مدرسه‌گه ايشتدررگه يول بارمى — بولسه، جيتدى. بو حال قاى بر وقت آنڭ اوزى ايساغوجى خوان زماننده توضيح مسئله‌لرينه قاتشوب كولكيگه قالوونه، يه‌يسه، برگنه ساعت اوّل سۆيله‌گان سوزنڭ حاضر كيريسن دعوا ايتوب، اۋياتلى بولوونه‌ده سبب بولغالى ايدى. لېكن اول بوڭا التفات ايتمى، بوار بيت آنڭ مناظرلقده افراط كيتوون گنه كورسه‌ته. بيك ياخشى، كورسه‌تسون — اول بيت اوزى‌ده هر طوغريده افراطلقنى‌غنه ازلى.

اول مدرسه‌ده زماننده اوزينڭ «زور قۆتينه» اشانا هم شونڭ آرقاسنده بو مدرسه‌ده ختم قيلغانصۆڭ بر نيچه يل مكرر، خلفه بولوب ياتورغه‌ده صۆڭره اوزن نغراق كوته‌رو اۋچۇن، چيت مملكتلردن برنده بولورغه اويلى ايدى.

آندن صۆڭ اش بيلگولى، «زور كشى» بولوب قايتاده، آنى زور شهرنڭ برنچى محله‌سينه مدرسلككه صۆريلر. اول ييرنڭ بورۇنغى

مدرسی اولوب، ئەزر مدرسە، ئەزر شاکرد بوگا قالا... بو کرەدە، زور هوس ایلە اوقوتوب، شاکرد اوّلگیدن کوب آرتا؛ آنلر باشقە مدرسەنڭ شاکردلرن آوزدە آچدرماسلق مناظر بولالر.

منە کیتە دان. منە کیتە یەش مدرسنڭ شۆرتی.

آگا، البتە، زور بایدنماللی قز آلورغەدە یول آچلغان بولا. اوزاقلامیچە، شهرنڭ برنچی آخوندی بولو احتمالیدە یوق توگل. یوق، احتمالغنە توگل، بولاچقدە. شبهەسز بولاچق...

لکن یازمش ایکنچی تورلی قارادی.

جلال مناظر شول خیاللر بلەن بختلی بولوب یوروگان زماندە آتاسی اولدیدە مونی بوتون جماعت اسمندن چاقروب قایتاروب؛ ملاقە تامغا جیدیلر.

آگا آور، اول تگی خیالدن، تگی زور شهرنڭ دانلقلی مدرسی بولودن بو قارانغی آولغە قایتونی بردە استەمی. لکن جماعت تلی، بوتون آغای انی یالنالر. آتاسی سوزدە ئەیتدرمی.

نی اشلەسون — ایرکسز ملا بولا.

لکن اول اوزینڭ تیك یاتماون امید ایتە. شهردەگنە دیمەگان بیت. ئەنە قشقارلر، استەرلیباشلر بیك کچکنە آوللر. ئە اوزلرندە نیندی زور مدرسەلر بار. ئەنە عماد خلفە قایتوب ملا بولغان ایدی. آرتندن نی چاقلی شەکردی ایيەروب کیلدی، مونك مدرسە آچدی، فلان ایتدیدە اون یل اچندە تیرە یاقنڭ برنچی زور مدرسی بولوب کیتدی...

جلالغەدە شوندی اش ممکن توگلمنی؟. البتە، بیك ممکن. ممکن گنە توگل، اول شولای بولوردە.... لکن اول بولمادی، جلال، ملالغینڭ برنچی یلنك منەدیگان شەب آخوندنڭ علم وجمال بلەن تیرە یاقنی شاولاتوب، بوتون آوزلردە، «اشانورسزمی، کریم آخوندنڭ قزی شرح ملااوقی،دی، کافیە متنن یاددن صوکبك اچە ایمش ....» دیب، سویلەنمکدە اولغان

زلیحه آتلی قز ینه اۇیله‌ندی‌ده آفرن آفرن دنیاغه جیگلوب کیتدی:

— قایا مدرسه ده، قایا شاکرد! قایا تگی گۆرله‌ب مناظره قیلشقان شاکردلرگه سلم قاضییندن درس ئه‌یتو!!

بارینه ده والسلام.

شونڭ بله‌ن آنڭ تگی بۆتۆن روحن طوترغان ایدیالینا تابا حرکتی طوقتالدی. لکن طبیعتی اوزگه‌رمه‌دی. آنڭ قاننده تگی زور بابالرنڭ میراثی بولغان زورلق هوسی همان قاینی، آنڭ روحنده تگی نسل بوینچه کیلگان دانلیلق‌نڭ کوله‌گه‌سی همان‌ده بار - بو ایکی نه‌رسه همان آنی یوغاری اۇچارغه دیملیلر، اول طبیعتی بله‌ن شول کوله‌گه وشول هوسکه میلدن طوقتی آلمی.

اش وعمل بله‌ن بو میلنی اقناع ایته‌رگه جای قالماغان. شونڭ اۇچون حاضر تگی طبیعتده بولغان اۇرلق ایکنچی یاقدن باروب تیشوب چقا.

٤

جه‌له‌ش ملا اول صفتن اوزی بلمی. آنڭ بوینچه اشله‌گان عمللرنده‌ده عادیتکه خلاف هیچ برنه‌رسه سیزمی؛ لکن اوزینڭ طبیعتی آنی شوڭا اۇندی؛ اوزن هر ییرده یوغاری کورسه‌تو، بۆتۆن اشلرنده تیره یاقنی شاق قاترو، آڭا متعلق هر بر اشده نیچکنه بواسه‌ده تلگه آلنوب ماقتالورلق بر امتیاز بولو - منه آنڭ بۆتۆن طۆرمشنده جیگلمه‌س بر قوّت ایله حکم سۆرگان طبیعی میللر.

آنڭ کورنه‌سی، کورسه‌ته‌سی کیله.

شونلقدن کشی کوزینه کورنورلك بولغان هر نه‌رسه‌سنده بر بویاو، بر قووق، بر کوته‌رلو بولا. کشی‌نڭ اۇستنده‌گی کیمی ایڭ اوّل کوزگه چالنا. اول بونی آچق بله هم بار کوچی بله‌ن تیره‌یاق ملالرینڭ "بورنینه صوغارلق" کیینورگه طرشا. آنڭ باشنده هر وقت کیڭ قامالی بورك بولور؛ اچکی کییملردن جیله‌ن، چاپان، کازاکی، چیتکلر، البته، آچق تۆسدن، ایس کیته‌رلکدن؛ ساعت زور، ماتور، باوی ئه‌لله

نیندی یالتراوقلی تاشلر ایله طولوب، طشدن صالنوب یۇری. جەی کونی هر نەرسەگە یوغاریدن قاراب، بورکنی بیك آزغنه قرن صالو، آرباده بارغانده آزغنه یاتا تۇشۇب، هوالانوب اوطرو ــ آنگا عادت. قش اول، قایاغنه بارسەده، یاقاسی ئەلەفایدن اوق ممتاز صفت ایله کورنوب طورراق، زور بوری طۇلۇب، زورراق بیرده بولسه، قزل یاقالی تولکی تاماق طۇلۇب کییه. اول نی چاقلی صاران، نی چاقلی آقچه دوستی بولسەده خاتون وبالالرندە شونگا یاقنراق رەوشدە کییندرا: ئەنە، کورسونلر، جەلەش ملانڭ اوغللری نیندی کیینه! بایلق شول! یۇرط بیرده، آزبار قورا وقارالتیلر حقندەده شوندی اوق حال.

اول، بۇتۇن آولە بولماغانینه هم مادی یاقدن اوڭغایسزلق بیرگانینه قارامیچه، اۇیلرنی ایکی قات اشلەتدی. البته، بویاب، بیزەب، چیبەرلەب. یۇرطدەغی قارالتیلرنڭدە ئەدەم کوزینه چالنورلق بولغانن ممکن قدرلی زور، ممتاز، منه دیەرلك یاصی.

اۇینڭ اچینه کرسەڭ، عادی آول بایلرنده، آول حضرتلرنده بولغان زینتلر اۇستینه، باشقەهیچ کمده بولماغان، یاخشی کەنەفی، زور اۇستەللر، هر تۇرلی پاصوده وبیزەکلر ایله طولغان زور پیالا اشکافلر، شالدراتوب صوغا طۇرغان زور دیواری ساعتلر، کالیندالر هم، هر بری کرو بلەن کوزگه چالنورلق اورنغه قویلغان، ئەللەنی چاقلی کییملر، بایلقلر بلەن طوترلغان بولا.

آول بیرنده قابقانڭ زور اهمیتی بار. جەلەش ملا بونی آچق بلدیگندن، اۇیلری تاقتا بلەن یابلغان بولسەده، قابقانی تمام شهر رەوشنده زور، چیبەر، ممتاز یاصاتوب، باشن بۇتۇن عادتکه خلاف رەوشنده تۇرلی تۇسکه بویاب، تیمر بلەن یابدرغان.

اول چیت بر بیرده بولغانده بر آدمگه اوزینڭ یۇرطن اۇیرەتەچك بولسه، تاوشن تاماق تۇبینەرەك کیترەده: ــ سین، انم، آولغه کرده

قابقالرغەغنه قاری بار. آولده مینکی تۆسلی قابقا بولماس... زورده، بییکده، قالا بایلرینقی تۆسلی اشلەتکان بولور.... باشی تیمر بلەن یابوب بویاغان......دی.

هەم تیره یاقدەده آنڭ قابقالری ممتاز سۆیلەنه. مـلا ایسه شوکٗا تاغی بر آز قابارا تۆشه. یورط بیردن قالا ایڭ زور درد بلەن قاراغان نەرسەسی آت، از بروی تیرەسینه عائد بولوب، اول هر وقت کوچر بلەن یوری، آربا واز برویلرنی، ممکن قدرلی، یاقندەغی اوشاقوف بایارینقی تۆسلی یاصارغه طرشا.

بر آغاسی آنڭ حقنه: ــ بزنڭ جەلەش «آت‌تیلیسی» بولوب بتدی ایتدی، دیب سۆیلی ایدی هم طوغریده.

آت دردی آنارده شفاسی بولماغان بر آورو قبیلندن. اول عمر بویینه آت جیبا. یاخشی آت کورسه، هیچ نیگه قارامیچه آلا، آصری.

آنڭ بو دردی ایکی نەرسەدن طووا. برسی ــ اول اوزی جیگوب اوطرغان آتنڭ یولده اوچراغان هر کمنکندن ماتورده، زورده، سیمزده هم "اه"ده دیمیچی اوزوب کیتوب، بۆتون آدمنڭ ایسن کیتەررلك شەبده بولوون تلی هم شول مقصدینه یارارلق، آتلر ازلی.

ایکنچیسی ــ اول هر بر صابان طویندە باشقه آتلرنی ایکیشەر چاقرم آرتده قالدروب، گل برنچی کیلورلك بولغان بر چابشقی طوتونی سۆیه هم شونڭ اوچون قایده چابشقی بولووی امیدلی بر تای، بر آت صاتلسه، اول آلا، تربیەلی، شونی چابشقی یاصارغه حاضرلی.

اول برنچی مقصدینه عمرنده بر نیچه مرتبه ایرشدی ــ چنلابده اوزی تلەکان شوندی بــر نیچه شەب آت آصراب، تیره یاققه بایتاق دان چەچدی. اما ایکنچسینه بر وقتده ده ایرشه آلمادی.

آنڭ، آت تانیم دیگان، دعواسی بار. قایده برجونلی ات کورسه، حاضر شونڭ تشن قاری، طویاقلرن قاری، بوین، فلانن اولچی باشلی.

جیتمه‌سه، بو حقده اوزی اشانغان بر نیچه قارتنڭده یارده‌مینه مراجعت ایتکه‌لی. لکن بری‌ده یاردەم ایتمی.

باشده آرو ده کبك، امیدلی‌ده کبك بولالر. اول کوز آلغان تاین قش بویینه قاری، تربیه‌لی، کشیلرگه آنڭ چابشقیلغی حقنده علامتلر سؤیلی. کیله یاز. اول، قار اروب، بیك آزغنه ییر آچلوغه، اوزینڭ بر نیچه آتینه هـم تگی "بولاچق چابشقی„ تایغه مالایلرنی آتلاندرا ده یالانغه چابشوب قارارغه ییبه‌ره. اگرده، بختینه قارشی، تگی چابشقی‌سی باشقه آتلرن اوزا قالسه، منه ملانڭ باشی کوککه کوته‌رله باشلی. آندن صؤڭ اول‌هر بر اؤچراغان آدمگه‌اوزینڭ شول‌چابشقیسن‌ماقتارغه‌طؤتؤنا:

— مینم، دی، حسامی قارت، تگی یه‌ش کؤره‌ن بیك شه‌بکه چقدی بیت ئه‌لی، دی. کیچه گنه‌ك، دی، خلقنڭ آتلری تزدن باتـا، آیاقلرن کوته‌روب آتلی‌ده آلمیلر. مین شول وقت "اوبالی کول„دن باشلاب، آول کیرته‌سینه چاقلی — آلتی چاقرم ییردن — چابدرغان ایدم. کؤره‌نم تگیلرنی کوز کورومی ییر قالدروب کیلدی... آتلانغان مالاینڭ ایسی کیتکان، حضرت، دی، مین بیش یلدن بیرلی چابشقیلر اؤستنده یؤریم، اما مؤنڭ کبککه اؤچراغانم یوق ایدی، جیل کبك بارا، قایداغنه ارغتوب به‌رر ایکان دیب، قؤطم اؤچوب بارام، دی...

بو سوزلرنی طـڭلاوچی ریالیراق آدم، یـه‌یسه حضرتده بره‌ر یؤمؤشلی کشی بولسه، کرشه صالام قصدر رغه:

— بولاسینڭ باشندن اوق بیلگلی ایندی، حضرت. مین اول کؤره‌نگنی آلوب قایتقاچ‌ده، اما صؤڭ بزنڭ حضرت آتنی تانی‌ده دیب، ایسم کیتوب، آغایلرغه سؤیله‌گان ایدم... الله بیرسون ایندی،... بو یل یازده زور صابان طویی یاصاب، تگی ئه‌ته‌چلرنڭ بؤرنینه صوقدر یق ایندی، حضرت....

ملا بر یولی کوتەرلوب کیتەدە سوزنی آتندن اوزینە، اوزینڭ آت تانو حقندەغی تالانتینە کوچرە:

— بر وقت، دی، اوشاقوف بابارینڭ باقچەسندە چەی اچوب اوطرابز. بابار اوزی، جماعت بالا چاغالری، بر نیچە قوناغی بار. مین یوری مسکینرەك بولوب، اوطرام. قارت بابار یانمە کیلوب، آرقامدن قاقدیدە «جە، ملا، دی، مین ایکی آت آلدم، هنرگنی کورسەت، شولرنڭ قایوسی شەبرەك بولور؟» دی.

آتلرنی کیتردیلر؛ مین اورندقە قرن یاتقان حالمدن طۆرمیغنە قاریم: برسی بیك زور، بیك سیمز، ماتور، طۆمقارا آت؛ ایکنچسی یابقنە، بۆکریگنە، لکن زور آلا کوزلی، زور آوزلی آقبوز بییە.
— جە، ملا، کورسەت هنرگنی، دی؛ — یاری، دیم. هم یاتقان، ییرمدن طۆرمیچە، زور قارا آتڭ، دیم، بر تینگەدە طۆرمی، بر قالاغە باروب قایتسەڭ، اشدن چغار، اما بو آقبوز بییە، دیم، سین کورو توگل، آتا باباڭنڭدە تۆشینە کرگان مال توگل، دیم.

قارت بابار مییق آستندنغنە کۆلە. اچندن، «منە دوراك ملا» دی، بوغای. مین آرتق بر سوزدە ئەیتمەدم. آتلرنی آلوب کیتدیلر.

ئە مینم سوز درست بولغان:

بر کۆن اوفادن قایتوب کیلەم. طۆرا تاونی منوب بارامز. مین قرن یاتقانمن، آتلر بار خلقنی اوزوب بارالر. قارشیدن کیلوب چقدی تگی بابار. مین آکا، طوقتامیچە، یراقدن بورك آلوب کیتەرگەگنە اویلاغان ایدم؛ اول فوراژقاسن آلغاندە «طوقتا، طوقتا!» دیب قچقرا. طوقتادم. اول مینم یانغە کیلوب جیتمەس بۆرۆن قچقرا باشلادی:

— آخ، ماشیننیك موللا ایکانسڭ... مین بر کۆن، نی بلسون بوتاتار ملاسی دیب، قالغان ایدم. سوزڭ چن بولدی، بیت: مینم تگی ٥ یوز صومغە آلنغان زور قارا آتنی کیچە قرققە صاتوب ییبەردم، بر مرتبە

قالاغه باروب قایتقان ایدم، بوتونل‌ه‌ی بتدی، آیاقلرینه‌ده باصا آلمی، آشی‌ده آلمی. ئه تگی آلتمشقه آلغان آقبوز بییه‌گه حاضر اوچ یوز صوم بیره‌لرده مین صاتمیم... خراب، خراب ایکان مولّلا، سینڭ کوزڭ... موندن صوڭ آت آلسه‌م، سیگه کورسه‌تمیچی آلمام، ... دی...

حضرتنڭ مخاطبی بوندی سوزلرنی بر نیچه مرتبه ایشتکان بولغانغه، البته، برده ایسی کیتمی. بولور، حضرت، سینڭ آت تانووڭ دنیاغه معلوم ایندی، دیب طورا هم شونڭ آرقاسنده اوزینڭ یومشی حضرت طرفندن بر سوزسز اوته‌له.

خلقنڭ کوبی بونی بله هم فایده‌لانا ده. لکن حضرتکه اول قزغانچ توگل، اول دنیا اوستندن نیچک‌ده بولسه، اوچونورغه، قابارغه یول تابا ــ آنڭ طبیعتی شوڭا قانع.

لکن چابشقی آتلر حقنده جه‌له‌شنڭ بو قابارنووی تیك سوزده‌گنه قالا ایدی. اول نی چاقلی طرشسه‌ده، بوتون تیره یاقنڭ آتلرن هر صابان طوینده ایکیشه‌ر چاقرم آرتده قالدروب کیلورلك، بر چابشقی‌ده کوره آلمادی. آلوب، آلوب‌ده اویلاغانی چقماغاچ، اول بر نیچه یل طوقتاب طورغان، کوڭلی سوروله توشکان ایدی. تیك ایدل بوینده‌غی بر بایارده ایکی یه‌شلك بر آیغر صاتلوون ایشتکاچ کنه، آنڭ اوّلگی هوسی تاغی اویاندی. آنی کوروب قایتقان کمالی قارتنڭ سویله‌وینه قاراغانده، آیغر یه‌ش بولسه‌ده بیك امیدلی ایدی: بویی اوزون، گه‌وده‌سی نه‌زك، لکن عادی آتلردن بییگره‌ك، توسی طومقارا؛ یال، قویرق بیك شه‌ب؛ اوزی مشهور چابشقی نسلدن بولوب، آتاسی اوز عمرنده هیچ کمگه آلننی بیرمه‌گان نگی معلوم قارا آیغر.

مونی ایشتو بله‌ن جه‌له‌ش ملانڭ یوره‌گی بر یولی قوزغالوب، تیز آراده آتلرن جیکدردی‌ده شونی قارارغه یونه‌لدی.

آنڭ طۇرغان يېرى قارا اورماندن يۇز چاقرم قدرلى بولسه ده، ملا اۇچۇن بو بر نه‌رسه‌ده توگل ايدى.

اۇچنچى كۇننى اول اۇزيله وقتنك، «منه كورگز ايندى كورمه‌گانگزنى!» ديگان قيافت ايله، صلو قارا آيغرنى چانا آرتينه به‌يله‌ب آولغه قايتوب كردى. آيغر چنلاب‌ده بيك ماتور هم بيك اميدلى ايدى. قارتلر چن كوڭلدن اوك: ـ «قارا اورمان» بوندى مالنى كورگانى يوق ايدى.... ديشديلر. قارارغه بۇتۇن آول جيىلدى، مالاى شالاينڭ ايسه‌بى صانى يوق ايدى. آنلر هر كۇن آيغرنڭ، سارايدن اچررگه چغارغاچ، آياق تيبوب كشنه‌ۇن، هر بر كورنگان حيوان اۇستينه، آتلوب كيتوب، يالچينڭ قولندن كيته‌رگه طرشوون كوروب، بر برسينه حيرت بله‌ن قاراشالرده:

— منه، آت، ئه‌ى!! ۋات ايچماسه، بولغاچ شولاى بولسون — ديشه‌لر. خلقنڭ قاراشى‌ده شوڭار ياقن بولوب، بو واقعه‌دن ملانڭ باشى كوككه تيه‌رلك مرتبه‌ده كوته‌رلدى‌هم، تاغى ياڭا درد، ياڭا هوس ايله بيرلوب، بۇتون قش بويينه شول آيغرن تربيه‌له‌و بله‌ن مشغول بولدى.

بونى اول آرتق ياراتدى. شونلقدن يالچيلر قاراوينه‌غنه تابشراسى كيلمى، هر كون ايرته نمازدن قايتاده، اۇستينه قصقه طون، آياغينه زور پيما كييوب، بيلن بووب، آيغرى يانينه چغا. آنى اوز كوزى آلدنده قرغچلاتا، صلاتا، صيپاتا ده، قايش نوقتاغه اۇزۇن تزگن قويدروب، آيغرن شونڭ بله‌ن قولينه آلا هم كيڭ يۇرط اورتاسنده پاك ويۇمشاق قار اۇستنده آنى اويناتورغه كرشه.

اۇيره‌تو ايسه، آيغرنى، ايكى آلغى آياغن يوغارى كوته‌روب، آرت آياقلرى بله‌نگنه باصوب طۇرا آلورغه ملكه‌له‌ندرودن عبارت. بو نيچۇن كيره‌كدر، آنسى ملانڭ اوزينه‌گنه معلوم. لكن اول اۇزۇن تزگندن طۇتاده ايكنچى قولينه چبرقى آلا هم، تزگننى يوغارى قاغوب، چبرقى ايله

آیغرنڭ تزلرینه صوغوب، روس کوچرلری شیکللی تاماق تونبندن چغارلفان تاوش ایله:

— Сложэ ، Сложэ ، Сложэ دیب، آیاقلرن کوککه کوتهررگه تکلیف ایته.

بونڭ سرن ضیائلر آڭلامی؛ زلیحه آبصطای ایسه، ملاسینڭ شوندی کیلشمهگان اشی اوچون کشی آلدنده قزاروب جانی چغا، آنی نی دیبده آقلارغه یول تابمی. لکن حضرت، بولرنڭ هیچ برینه قارامیچه، قش بویینه شول اوینی دوام ایتدره.

کیلهحضرتنڭ صبرسزلق بلهن کوتکان یازی، هم آت چابشدرو کونلری.

منه ملاغه بهیرهم. منه اول بیره بو یل کیرهگن تگی ئهتهچلرگه. هم راستده. آولده موکارچی چابقالاب یوروگان بر نیچه آت بلهن ملانڭ آیغرن صناب قارادیلر. قایده تگیلر — ملانقی «اه» دیب آلوغه، تگیلرنی اوزاده، ئهلله نی چاقلی ییر قالدروب کیله. حضرت تاغی کوتهرله. اول بو یازنی اوزینڭ بهیرهمی دیب تانی. شبهه یوق، آنڭ آتی بارن اوزاچاق، شول صلو قارا آیغر هم آنڭ ایپهسی بو یل، بوتون تیره یاقلرغه دان چهچوب، بارنده آستده قالدراچق!

کوتولگان کون جیتدی. منه ایرتهگه صابان طویی. آیغر اوزیده سیزه بوغای: بر نهرسه قابمی، ئهلله نهرسه کوتکان کبك یراققه قاراب، گل آشقنوب، یاراولانوب طورا. ملا ایسه آندنده یامان: آنڭ یورهگینڭ آشقنووینه چیكده، چاماده یوق؛ اول ایندی توزمی، تاڭ آتورده اوزینڭ آتی، برنچی کیلوب، خلق آلدنده زور مکافات ایله اوتوب یوررر مینوتنی جیتمهس کبك حس ایته.

ایکنچی کوننی قویاش چغوغه بوتون آول آیاققه باصا. قارا اورماننڭ کشیلری، آلتی یهشلك بالاسندن آلتمش یهشهر قارتلرینهچه،

صابان طویی دردی بله‌ن جیلکنه. آول، ایری، خاتونی، بالاسی چاغاسی باری برلکده، دوو کیله. چیت آولدن قوناقلر جییلا. آولنڭ بارلق یگتلری آتقه منوب، یه‌ش کیلن توشکان یورطلردن سولگیلر، فلانلر جییوب یوریلر. اورام، قزالی، چوبارلی هم طوقتاوسز حرکت ایتوب طورغان، خلق بله‌ن طولا.

اوزیله‌گه تابا آولنڭ قبله یاق باشندغی زور چیره‌مگه صابان طوی اوچون میدان یاصیلرده بوتون خلق شونده آغلا. بر خدای اوزیگنه بلسون، قایدن بو چاقلی خلق چققان‌ده نیچك بولر مونده جییلوب جیتکانلر ــ ئه‌یتورسڭ، بر طوقتاوسز، ئه‌لی بر یاققه، ئه‌لی ایکنچی یاققه دولقنلانوب طورغان، زور دیگـگز!!

بو یل بایلق. شونلقدن صابان طویی عادتده‌گیدن زورراق، شه‌بره‌ك بولاچق. چابارغه کیلگان آتلرده یلده‌غی چیکلی ایکی بار. جیتمه‌سه، تگی یاوز بوتون تیره یاقنی اوزوب یوری طورغان «آلا آت» ده کیلگان. لکن بو، قارا اورمانلرنی قورقتمی. آتلر جه‌له‌نڭ چابشقیسی هیچ کمگه آلننی بیرمه‌وینه آچق اشانالر. بو بوتون آولنڭ کوڭلنده بولغان ایمان جه‌له‌شده بیگره‌ك قوّتلی.

چاباچاق آتلر خلق دیگـگزی بویندن، یوره‌کلرینه چداشا آلماغان‌دای، یوریلر. اوستلرینه، مارجا قزی توسلی کیینوب، مالایلر اوطرغان. آراده ملانڭ قارا آیغری‌ده بار. اول باشقه‌لرنڭ بارندن صلوده، سویکملی‌ده، هم آلدن کیلوری معلوم اوك شیکللی.

آتلر قایادر یوغالالر. منه ایکی ساعت ایندی آتلرنڭ برسی‌ده کورنمی. اخریسی، چابارغه کیتکانلردر. خلق بوڭا اعتبار ایتمی. آتلر میداننده‌غی کوره‌شوچیلر بله‌ن مشغول. لکن آت خوجه‌لرینڭ یوره‌گی برده اورننده توگل، آتلر آتلرنڭ قاچان کیتکانن، اون چاقرم ییرگه بارو اوچون کوبمی وقت کیره‌گن هم، نیچه مینوتده مونك کیلوب جیته آلاچغن چامالاب، طوقتاوسز ساعتلرینه قاری طورالر.

وقت یاقنلاشا. آت ایه‌لری، بر ساعتکه، بر آتلرنڭ کیله‌چك یاغینه قاراب طورالر. جه‌له‌ش ملا ده قایا باصقانن، نی بولغانن بلمی، گویه تیز آراده ئه‌لله نیلر کیلوب کیچه‌چك. منه بر وقت کمدر آچی تاوش بله‌ن: «آتلر کیله... آتلر!!... بر یاققه!! بر یاققه!!» دیب آقروب ییبه‌ردی. قاراسه‌لر، بر ایکی چاقرم ییرده بر قاراچقل هواده اۉچقان کبك آتلوب کیله. خلق باشن کوته‌روب قوزغالورغه اۉلگۉره آلمی، کمدر:

— آلا آت کیله، آلا آت!! — دیب قچقرا باشلی. خلق دیگگزی ایکیگه آیریلا هم آراده‌غی آچقلققه ئه‌لله نیندی، ماتور ده، قزغانچ ده هم سۉیکملی ده تۉس آلغان نه‌زك، اۉزۉن بولغان آلا آت کیلوب کره. موینینه سۉلگی تاشلیلر ده، اول، خلقنڭ اورتاسندن یاروب، اولڭ یاققه اوته. بو آتنڭ قیافتی، بۉنڭ شول برنچی کیلگانده‌گی تۉسی کۉڭلگه ئه‌لله نیندی تأثیر بیره. اول حاضر هر نرسه‌نی آڭلیدر کبك، باروب تبریك ایتسه‌ڭ، بلور کبك، تیك روحنده بولغان جوابنی ئه‌یتوب بیررگه تلی گنه یوقدر شیکللی.

«آلا آت کیلدی» تاوشن ایشتو، آنڭ موینینه زور سۉلگینڭ تاشلانغانن کورو بله‌ن جه‌له‌ش‌نڭ ته‌نینه صووق، صو قۉیلغان‌دای بولوب کیتدی؛ اول هیچ بر بۉندی حال بولور دیب اویلاماغان ایدی. «قارا اورمانلیلر» ده بو کون قارا آیغرنی برنچی کورولرینه اشانالر ایدی، شونلقدن آلا آتنی کورو آنلرغه‌ده ناچار تأثیر ایتدی. آلا آتنڭ قوّتی حیران ایکان. منه اون مینوت اوتدی، ئه‌لی همان باشقه آتلر کورنمیلر ده. ئه، ئه‌نه برسی کورندی، ئه‌نه ایکنچیسی، اۉچنچیسی...

جه‌له‌ش، اوز آیغری برنچی بوالماغاچ، آنڭ ایکنچیده بولوونه شبهه ایتمی ایدی؛ خلق‌ده شولای قاری ایدی. لکن بارده آلدانديلر.

نه‌زك، صوورلغان، تـانلماس مرتبه‌ده تیرگه باتقان جورتاقلر

برەم برەم کیله طۇرا، سۇالگینی آلا طۇرالر ــ ملانقی ایسه همان یوق.
مۇنی کوروب طۇرغان جەلەش، اوز اچندەگی یالقن وردنك، بایاغی
آشقنولرنك آقرنلاب سونه، بته بارغانن سیزوب طۇرا...

ایندی کیلسه ده خیری یوق... ئەنه بختسزنك، ایك آرتقی آت
بولوب کیلوبده چقدی. خدایم، مۇندن‌ده آور آلدانو بولورمی!...
جیتمەسه، یاوز خلقی‌ده شوندەاوق:

ــ منه ایکی یۇزلك آیغر!!... منه چابشقی!... دیب کۇله
باشلیلر. قای بر اتلری:

ــ نیك کۇلەسز، یارامیمنی؟... اول‌ده بیت آرت یاقدن صاناغانده
برنچی کیلدی!... دیب‌ده مسخرەگه آلالر.

آخردن معلوم بولدی، قاراآیغر، تگی چابا باشلی طۇرغان چیکدن
قوزغالو بلەن، مالایغه باش بیرمیچه، ئەللە قایا چیت یاققه تابا بەروب
آلوب کروب کیتکان‌ده، یاکادن باشقه آتلر یولینه توشکانچی، بایتاق
وقتلر اوتکان، شونلقدن آرتده کیلگان. یوقسه آلا آتقه برنچیلکنی
بیرووی بیك شبهەلی ایکان، لکن بو عذر جەلەش ملانك ایزلگان
عزتن قایتارمی؛ شول واقعه آنك «چابشقی آصراو» هوسن مەڭگیگه
سوندروب، اول خورلقدن صابان طویلرینەده، چابشقیلرغەده عمرگه
قول سلتی.

ایندی آنك یەشی‌ده بایتاققه کیلگان. نیچه بالا آتاسی؛ اوزی
تیره یاقنك اعتبارلی‌غنه حضرتی؛ اولوغایوب‌ده بارا؛ هر حالده بولای‌ده
چابشقی آتلر آرتندن یورو آنك شأنینه بیك اوك یاقشمی‌ده ــ قاراآیغر
واقعەسی آنی منه شول فکرگه کیتردی. هم شول فکر، آنك طبیعتنده
بولغان تگی اوزلقنی، تاغی ایکنچی بیردن تیشوب چغارغه مجبور ایتدی.

٥

بو وقت حضرتنڭ يه‌شی قرقلر اچنده بولوب، آنڭ جيتوب کيلگان قزی، آناردن کچك دورت اوغلی بار ايدی. عمر بوينچه زورلق کورسه‌تورگه‌گنه طرشقان، حياتنده بولغان هر بر اشنی شونڭ بله‌گنه اولچی‌طورغان، جه‌له‌ش ملا، قزينه کوب اهميت بيرمه‌دی. آنڭ اوقوتوون، تربيه ديگانن خاتونی زليحه آبصطای ايرگينه طاشلاب، اوزی تيك بولاچق کييه‌وگه بيرنه حاضرله‌و اوچون ئه‌يبر آلورغه آقچه بيرونی گنه بله ايدی. چونکه اول قزلرنڭ بر اش قيلوب، دنيا يا‌کفرانا آلولرن، جلال ملانڭ قزی فلان اشلر قيلغان ديب، تيره يافده ماقتالوب سويله‌نورلك بر حالنڭ بولورن هيچ بر حالده احتمال طوتمی؛ شوڭا کوره، آڭا کوب اعتبارده ايتمی ايدی. آنڭ قزی حقنده‌غی ايڭ زور اجتهادی — آڭا «جه‌له‌ش ملانڭ کييه‌وی فلاندای آدم، فلان مرتبه‌لی!» ديب سويله‌نورلك، ممکن بولسه، تيره يافده آخوند بولا آلورلق، بر کييه‌و تابو ايدی. شوندی کييه‌ونی تابقاننڭ صوڭنده اول، البته، قزينڭ آڭا مناسبتن، قزينڭ اول آدمگه خاتونلقده بولاچق طورمشن هيچ وهيچ بر اعتبارغه آلماسدن، اوز طرفندن سوز بله‌ن، بيردی‌ده، هر ايکی يافنڭ آلش بيرشده بيك زور طوتونونه، تيره‌يافده آنقی شيکللی‌طوی‌بولغانی‌يوق‌ديب سويله‌نورلك مرتبه‌ده کباری قورولونه‌غنه اهتمام‌قيلدی — بولر، البته، آنڭ‌ديگاننچه باردی، هم شونڭ بله‌ن جلال ملانڭ اوز قزی حقنده خدمتی تمام بولدی. اول حقده شوندن باشقه بولغان هر بر اش بازمش ايرگينه بيرلدی.

٦

لکن اول اوغللرينه بوتونله‌ی ايکنچی کوز بله‌ن قاری ايدی. دورت اوغلندن ايکيسی بيك يه‌شلر ئه‌لی. شونلقدن آنلرنی اويده‌گنه

اوقوتمی حال یوق. اما ضیاء بله‌ن صابر، ایندی قایده‌غنه قویسه‌ڭ‌ده یه‌شه‌رلك — آنلرنی چیت ییرگه ایتمی یارامی.

ملا بو ایکی اوغلینه بیك زور امید بله‌ن قاری. آنڭ زوریسی آرتق عقللیلق هم قوّت بله‌ن ممتاز. کچکره‌گی ایسه زیره‌ك هم طرش کورینه. حضرت، اوزی خیال قیلوب‌ده ایرشه‌آلمی قالغان، تگی زور مرتبه‌گه بوار، البته، ایرشورگه تییش. کم بله، زمانا بالاسی آناردن آرتدرسه‌ده احتمال. بو یاقدن امید ده، احتمال‌ده زور. تیك شوڭا باروب ایرشدررلك یولغه‌غنه صالورغه کیره‌ك. اصل مسئله شونده. حضرت بو حقده همه‌اشکه حاضر. اول یارلی توگل؛ درست، آقچه‌نی بیك یاراتا، بیك قزغانا؛ شولای‌ده بولسه، «چه‌له‌ش ملانڭ اوغللری!!» دیب هر ییرده یاکڠراب‌طۇررلق بر حال‌طودرو اۋچۇن، اول‌مال‌قزغانماسقه‌حاضر. اشنڭ معنوی یاغنلده‌آلدانماسلق بولورغه طرشا. اول روسیه‌ده‌گی مدرسه‌لرنڭ مرتبه‌سن، درجه‌سن بله. اوز فکرنچه ایڭ برنچی صاناﻟﻐﺎنلردن ایکی ییرنڭ آتاقلی مدرسه‌سینه اول ایکی اوغلن تعیین ایتدی: اول آلرنی برگه قویمی — برسنده بولماسه، برسنده بولور، دی.

خلق تلنده ممتاز وماقتالوب سۆیله‌نوگه‌آرتق درجه‌ده میل‌ایتووی بوحقده فایده بولوب چقدی. تیره یاق ملالری اوغللرن، اوکته‌بر، نویابر آیلرنده مدرسه‌گه ایتوب، یاز باشنده‌اوق قایتارالر.

لکن چه‌له‌ش بو حقده‌ده اوزن تگی صفا ملالر، علیکای آخونلر مرتبه‌سنده قالدراسی کیلمی، شونلقدن اۋلگی یلنی اول، قزو اش اۋستی بولوچیلقفه قارامیچه، اوغللرن آغوست باشنده‌اوق مدرسه‌گه ییبه‌روب، مای بتکاچ کنه قایتاردی.

بو بر یاقدن آنڭ خدمت قوللرن آزایتا، ایکنچیدن مدرسه‌ده اۋزاق یاتو سببلی مصارفنی ایکی اۋلۇش آرتدرا — بوحال آنی بر آز طغزلاب، کیریله‌توگه‌ده یاقنلاتقان؛ اول‌ده تگی آقچه سۆیو حسینه

جیکلوب، اش بتکاچ ییبەررگە، یاز کۈنی صابانغە قایتارغە اویلاب قویغان ایدی — تیك بر حال آنڭ بو اوییغە قارشی کیلدی:

مفتیدە مجلس بولدی. تیرە یاقنڭ «منە مین!» دیب، یۈرۈگان آخوندلری، زور ملالری، معتبرلردن هەمەسیدە بار ایدی. شوندە علم، مدرسە و بالالر اوقوتو حقندە سوز چقدی. جەلەشدن بورچقە آقچە صورارغە اویلاب یۈری طورغان، برحیلەکار، قارت ملا سوزگە قاتشوب، تیرە یاقدەغی ملالرنی بـرەم برەم سوگوب چقدیدە آخردن کیتروب جەلەشنی استثنا قیلدی:

— منە، دی، بزنڭ تیرەدە بالالرن تربیە ایتە بلگان تیك جلال حضرتکنە بار. بزدە برکشیدە آنڭ چیکلی اش قیلا آلمی. بز صارانلر؛ بزگە اوغللرمزنڭ اشلەوی کیرەك: ئە اول مۈنی اویغەدە آلمی. اوتکان یل قزو اوراق اۈستی، کۈنلك ایللی تین؛ بزنڭ اوغللر موینلن اشدە؛ ئە جلال شول وقتدە باصودەغی ایگنینڭ شول کۈینچە یاتقانینە قارامیچە، اوغللرن مدرسەگە ییبەردی. یاز کونی بز، ئەزگنە قار ارونی قاراب طورابزدە، تیزرەك آلوب قایتوب صابانغە قوشابز. ئە آنقیلر مای بتکانچی مدرسەدە یاتالر. منە، یگتلر، بو اشنی جلالدن باشقە قایسیبز قیلا آلا؟.

بو سؤالگە مجلسدەگیلر «البتە، یوق! برمزدە قیلا آلمی!» دیب جواب بیردیلر. مفتی ایسە جەلەشکە رحمت اوقودی، آنی ماقتادی، بۆتۆن تیرە یاق ملالرینە آنی کوچرگچ بولورغە یاراراق، دیدی.

مجلسدەگیلر، برگنە مینوتقە بولسەدە، جەلەشکە قزقان قاراش ایلە باقدیلر. اولدە اوزینڭ امتیازن، همە کشینڭ آڭا شاق قاتوون حس قیلوب، اوطرغان حالندە، بۆتۆن دنیا باشینە منگاندەگیگە اوخشاش بر قابارنو طۆیدی. بو واقعە آڭا، عمر بوینچە سۈیلەب، ماقتانوب یۈررلك، بر ماتیریال بولو ایلە برابر، اول شوندی امتیازلی اشندە دوام قیلوب، اوغللرن مدرسەگە ییبەرو، قایتارودە شول، آغوستدن مای

بتکانچی، عادتن قویمادی: چۉنـکه اول ممتاز اش؛ اول آنك بۉتۉن تیره یاقده ماقتالو ونه، همه ملالرغه یوغار یدن قاری آلوونه حقوق بیردی، بیره هم بیرهچك! جلالغه ایسه موناردن آرتق بر نهرسهده کیرهکمی.

حضرت اوز عمرنده سوزگه، بحث ومناظرهغه بیك زور اهمیت بیره طۉرغان آدملردن. اول اوزی عمر بوینچه شوکا طرشدی، غلبهنی شونده دیب بلدی. مقصدینه ایرشوده مۉنی ایك طوری یـول دیب اشانا ایدی.

شوکا کوره، اوغللرندنده، آنلر آزغنه قچقرشا آلورلق یهشکه کیلو بلهن، شونی طلب ایته باشلادی. اول مدرسهدن قایتقاچ، آزمی، کوبمی مناسبت ایله، بالالرن تـۉرلی ییرلرگه یۉرۉته، زورلرغه قاتشدرا، مجلسلردن قالدرمی، هـم هر بر بارغان ییرنده اوغللرینك هنرن کورسهتورگه ده طرشا ایدی.

بولا مجلسلر. آنك ملالر، مدرسلر، معتبرلر، شاکرد وخلفهلردهجییلا.

بۉندی ییرنی جهلهش بیك غنیمت بلوب، برهر حضرتـکه اوز اوغللرندن سوز صۉراب قارارغـه قوشا. حضرتلر آراسنده، اۉچراغان بر شاکردن «سوز صۉراب»، «چاماسن تارتوب قاراو»، بیك عمومی برعادت بولغانغه، جهلهشنك اوتنووی، البته، ییرده قالدرلمی. حضرت نیده بولسه صۉری. کیته جوابلر، شایارتولر. مۉندی مناظرهلر قای بر وقت مجلسده بولغان شاکردلرنك اوز آراسندهده بولوب آلا. حضرت نیچكده بالالرن تیك طۉتمی، آنك آنلرنی قچقرتاسی، بۉتۉن مجلسده آنلرنك تاوشن حکم سۉردرهسی کیله. اگرده مخدوملری جواب بیرمهسه، مناظره ایتشمهسه، بیگرهكده، آنی بلمیبز، دیگان قیافت کورسهتسهلر، حاضر ملالرنك تۉسی اوزگهره، یۉزی آچودن قارا قزلغه بورتوب، اوغللرینه قول سلـکهده اوز هنرن چهچرگه طۉتۉنا.

بوحالنی کورو بـلهن مخدوملرنك یۉرهگی صوغا باشلی. چۉنکه

آنلر آتالرینڭ خلقن یاخشی بلەلر: بوکون اۇیگە قایتوغە آنلر اۇستینە آتالری طرفندن قۇتلی بوران بولاچق. هم یاکُلشمیلردە. اول یولك، هیچ بر سوز دەشمیچە، آچوونە باتوب، اۇیگە قایتادە، ایشکدن کرو بلەن اوغللرن سوگەرگە طۇتۇنا:

— مین، دی، اوقوتام، دنیا کورسەتەم؛ سزنڭ اۇچۇن چالصاقالمنی سلـکتوب، ئەللە قایلرغە کـرەم، کورنەم . . . . . دنیادە هیچ کم هیچ بر زماندە قیلماغاننی مین قیلام . . . ئە سز، اتلر، بۇتۇن مجلس آلدندە شول صفا ملانڭ ماکُقا مالایلرینە قارشی آوز یۇمەب اوطراسز. سز ئەدەم بولسەکُز، آتاکُزدن عبرت آلور ایدکُز . . . منە مین — کم؟ مینی کم بۇلای یاصاغان؟ — مینی کم مفتیلر قاشندە تانوتقان؟ . . . اوقۇتو ئەرەم، یۇر ووك ئەرەم، آقچەڭ ئەرەمسز بۇزاولر اۇچۇن!! ایمش، شونك، «مین بلمیم!» دیگانلەی، آوز یۇمۇب اوطر! ئەدەمدن اۇیات، بیت!! . . آندە بلو نیگە؟ — بل، بلمە؛ سین آکُا قاراما، سوز چققاچ، تولـکی داۇای، قچقرشا بیر . . . شوندە سینی تانورلر، شوندەغنە ئەدەم ئُرەتینە کرەآلورسك... ئە سز، ایشەکار، آوز یۇموب اوطراسز . . .

بر ییردەسوز چغوب‌دە، بلمەسەلر، یەباشقەبر سبب ایلە، تاوش بتکانچی، قچقرشا آلماسەلر، اۇستلرینە یاوا طورغان بو بورانغە، مخدوملر بر سوزدە قارشی ئەیتەآلمیلر — چۇنکە قارشی ئەیتلـگان سوز، آتالرینڭ آچوون آرتدروب، بورانیغنە کۇچەیتەچك.

اما شوندی مجلسلردە اوغللری طوقتاوسز سۇیلەسە، آنلرنڭ تاوشی طوقتاوسز چغوب طۇروب، بر آز غلبە تۇسی‌دە بولسە، جەلەشکە عمر بوییـنە ماقتانورلق بر ماتیریال بولا. اول هر ییردە، بیك آز مناسبتلر بلەن‌دە مۇنی تکرار ایتوب یۇری:

— بر کـۇن، دی، ملالر مجلسی بولوب، بۇتۇن تیرە یاقنڭ «ئەکەلری» جییلغان ایدی. مینم صابرم شوندە بر سوز چغاردی.

مۇنى ایشتو بلەن بۇتۇن مجلس طن بولدی. برسی‌ده کرشه آلمی، ماقتانچق خطیب ملا، ئەلی آندن، ئەلی مۇندن تارتوب قاری باشلاغان ایدی — یوق، بارا آلمی. مینم ضیاءٔ قزوب کیتدی‌ده برنی سلمدن، برنی قاضیدن، برنی تهذیب، میرزادن آتارغه طوتۇندی، نی بولسون همەسی‌نڭ کیمەسی قۇمغه ترەلوب، بارده شاق قاتوب قالدی. مین اچمدن قزغانوب طۇرام. چۇنکه‌عمرده‌ایشتمه‌گان،تۇشلرینه‌کرمه‌گان‌حزینه‌لر ملالرنڭ‌بۇرۇنلرینه کره. . . آنلر شونی ایکنچی یيرلرده سۇیلەب، علم چەچه باشلیلر . . . شول کۇن خطیبنڭ ایسی‌ده، عقلی‌ده کیتکان. جلال حضرت، دی، مین، دی، کوب یۇرۇدم، کوب آدم کوردم، اما بۇندی‌یگتلرگه اۇچراغانم یوق ایدی. . . خراب ایکان اوغللرڭ . . . دی . . .

بوسوزلرگه‌جەلەش‌ملااوزی‌ده‌اشاناباشلاب، شول واقعه‌لردن صۇڭ اول بالالرینه قاراشن یوغار یلاتا، امیدن زورایتا. اول اوز عمرنده بیك کوب زوراقلرنی استه‌گان آدم. لکن کوبینه جیته آلمادی. بۇنی اوزی‌ده سیزه. لکن‌اوزی تلەب‌ده‌ایرشه‌آلماغان‌اۇلوغ مرتبه‌گه‌اوغللری ایرشسه، آنڭ اۇچۇن باری بر. چۇنکه باری بر آنلر جلالنڭ‌اوغللری باری بر جلالگه اوغللری آشا زورلق کیله.

اوغللری‌مدرسه‌لرنك‌ده‌ماقتاولی.بیك‌مناظرلرده،بوغای. استاذلری‌ده ماقتاب سۇیلی. هرحالده امید زور. اول اوزی شەکرد وخلفه زماننده خیال ایتوب‌ده ایرشه آلماغان نەرسەلرگه بولرنڭ ایرشووی‌بیك مطلوب‌ده، یاقن‌ده اش. اوغللرینڭ هر بر اشی شوڭا تابا قۇرۇلغان. اول اوزی بۇڭا نق اشانا: نیچك‌ده بولسه، بالالری بر نیچه یلده ختم کتب ایتوب، خلفه، مکرر بولوب، زور بر یيرگه، البته شهرگه، زور مدرس، آندن صۇڭ دانی بلەن تیره یاقنی شاولاتقان آخوند بولورلر.

بو برده یات اش توگل. ئەنه شاکر آخوند آولنڭ بر خیرچی بالاسی ایدی. طرشقاچ، آخردن نیندی زور مرتبه‌گه ایرشدی.

ئەنە علیم شەکرد مدرسەدە کشیگە صاماور قویوب تاماق طویدرا ایدی. کورەسکمی، حاضر ۵ — ٦ یۆز شەکردلی مدرسەنڭ مدرسی. بایلق دیسەڭ نیندی، شهرت دیسەڭ آندن‌دە یامان. حتی مفتی‌دە زور اشلردە آڭا کیڭەش ایتمی، اشلی آلمی ایکان.

مۆندی مثاللر دخی بیك کوب. خیرچی مالایلری شوندی مرتبەگە ایرشە آلغاچ، مشهور زور نسلدن کیلوب، هر نەرسەدە خلقنڭ ایسن کیتەررلك اشلر قیلا طورغان، بولدقلی، اشلکلی جلالنڭ اوغللری شوندی بر درجە آلا آلماسلرمونی؟ — البتە، آلورلر! اول بوڭا نق اشانا هم بۆتۆن قوّتی ایلە شوڭا طرشوب، بالالری حقندەغی هر بر حرکتن شول امیدینە قاراتوب، شوڭا یاقنلایتورلق رەوشدە اشلی.

منە بر زور شهر. ئەنە آنڭ برنچی محلەسینڭ، مدرسەسندە، آرسلان کبك آقرشمقدە اولغان، ۵ یۆزلەب اوصال، دهری، مناظر شاکردلر. ئەنە شولرغە «مدرسلك» دیگان دنیادە ایڭ اۆلوغ صانالغان مرتبە!! جلالنڭ اوغللری حیاتلرندە شونی مقصد ایتەرگە، شول مرتبەنی آلو اۆچۆن، بار قوّتلرن صرف ایتوب، طوقتاوسز، شوڭا تابا باررغە، شوڭا، تیك شوڭاغنە توجەایتەرگە، اول نقطە، اول مرتبە — آنلرنڭ عمللرندە کعبە قیلنورغە تییشلی!!

آتا شولای اویلی ایدی.

۷

لکن اوغللر ایکنچی تورلی جواب بیردی. زمان وطبیعت تأثیرندن‌می، آتانڭ املی بلەن بالالرنڭ عملی قارا قارشی کیلوب بەرلشدیلر...

بالانی آتا، آنادن برینە، یەیسە ایکیسینەدە اۆخشاتو عادت حکمینە کرگان. بوهم شولای راق بولادە. لکن جلال حضرت هم زلیخە آبصطای ایلە ایکی زور اوغلی آراسندە بو حقدە استثناء کبك بر حال بولدی.

بو حال زور اوغللری، صابردە بیگرەك آچق ایدی.

بو هیچ بر صفتی، نه جانی، نه قیافت وطبیعتی بلەن، آتاسینەدە، آناسینەدە اوخشامادی. اما اورتا بویلی، قالنراق گەودەلی، کیکرەك، قارا هم قارانغیراق، اوستەوینە قاتیراقدە یوزلی بر آدم. آنڭ بوتون طوروشندە، یوق بارغە التفات ایتمەو، سانتیمینتالیستلقغە اصلا بیرلمەو توسی کورنوب طورغان کبك، کوزلریدە قوّت وجیڭلمەسلك بلەن قاریلر. اول عموما صبر وآور طبیعتلی. یوقبارغە سلکنوبدە، اوچونوبدە بارمی. آز سویلی، بردە ماقتانمی، اوز اشلری حقندە حکایە قیلورغە بیك آز یارانا؛ لکن کوب اویلی، کوب اشلی.

کشینڭ طبیعتن تعیین ایتودە آزمی، کوبمی قوەسی بولغان آدملر آنی بیك یەشدن اوك «آور، صبر»، «توبلی»، «عقللی» دیب یورتەلر ایدی. مونڭ اوستینە «کوچلی» دیگاننیدە قوشارغە کیرەك. اول یوقبار اوچون جیلکنوب، قیناب بارمی؛ بچراق وآچی ایتدروب سوگنەدە آلمی؛ شولای بولسەدە، بالا چاغندن اوق، برگە اویناغان مالایلر، حتی دوستلریدە، آناردن، اچکی بر قوّت سیزگان کبك، قورقالر؛ اول دیگانگە جیڭلوب، بویصنوب بارالر ایدی. بو حال مدرسەدەدە دوام ایتدی. شریکلری گنەتوگل، بر تورلیرەك خلفەلریدە، آکابر آز شیکلەنوب قاریلر: گویە، بر بر سبب بلەن شول قوزغالوردە، اچندە یەشرنوب یوروگان تگی اوصال قوّتی بلەن بر اش قیلوب طاشلار کبك طویالر ایدی.

نیچە عصرلر بوینچە طن وطنچقنە یوقلاب کیلگان مدرسە عالمی اویانوب، شاکردلر ئەللە نیندی اصلاحات امیدلری بلەن، دولی باشلاغان زمانلردە صابردە تیك یاتمادی. اول باشقەلر کبك اصول جدیدە فایدەسینە، ملت ترقیسی نامینە ئەللە نیندی فلسفەلر صاتمی، اول حقدە طوقتاوسز مناظرەدە قیلوب یورومی؛ لکن نیچكدە بولسە، مسئلە جدیلەشوب، آنی قوزغاتا آلسە، اول صاناب سویلەگاندەی، آز، آقرن سوزلری ایلە مسئلەگە قاغلوب، اوصال، یەشروسز هم قورقوسز عبارەلردە

اوز فکرن ئەیتەدە، کوب قچقروب طۆرمیچە، مناظرەنی تاشلی ایدی. آڭامسلم بولمیلر، همان جواب بیرەلر؛ لکن آنڭ شول سوزلرندن کوب طڭلاوچینڭ روحنده تگی ایسکی یاقده قارشی بر صالقنلق اویانا: آخردن شول سوزلر آنی بیك اۆزاق اویلاتا، کوب وقت اچدن جیکەدە ایدی.

شاکرد دولقنی، اوز قۆتینڭ نهایەسینە جیتوب، اوزن دنیاغە کورسەتورلك مرتبەدە جیتلککان کبك طۆیا باشلاغاچ، مدرسەلردە اوز آرا جیینلر بولا باشلادی. آندە ئەلله نیلر کیکەشەلر، ئەلله نیندی زور اوزگەرشلر یاصارغە اویلیلر ایدی: صابر ایسە مدرسەنی یاراتماو نقطەسندە ایبدەشلری بلەن بر فکردە بولسەدە، بو حالدن قوتلو اۆچون یاردەم بیرر دیب، اویلانغان اول شاوشولی جیینلرغە، اول کیکەشلرگە نیچۆ نلر کوب یاقن بارمی — بلکە کۆنلر، تۆنلر یوغالاب، ئەلله قایلرغە بارا، ئەلله نیندی یات ئەدەملرگە قاتشا ایدی.

اتفاقی طوغری کیلوب اول بر جیینده بولغان ایدی. سین نیك بردە آوزڭنی آچمیسڭ، دیگاچ، — مین سزنڭ ایمانلرڭزغە خلل کیترەسم کیلمی.....؛ مین بو کیکەشلردن کوب نەرسە کۆتمیم... مینمچە، مۆندن کیتوب، مۆندەغیغە قاراغانده یاخشیراق نتیجە بیرووی معلوم بولغان، بر اش، بر اشتغال تابا آلوونە اشانغان یگتلر، بو مدرسەدن تارالورغەغنە کیرەك. لکن یوققە چقدم، مینی قۆتۆرتدیلر دیب، آخردن جلارلق بولغان شاکردلرگە هر بیردەدە دنیا بر..... دیب جواب بیردی.

یالقنلی ایبدەشلری، البتە، مۆڭا قول قویمادیلر، اوزلرینڭ جیینلرن، کیکەشلرن اۆلگیچە باردردیلر. صابر ایسە، مدرسەگەدە، درسلرگەدە، ایبدەشلرینەدە، قول سلکوب، اوزینڭ، کۆنلر تۆنلر ئەلله قایلرغە کیتوب یوغالووندە دوام ایتدی. بو یوغالو بارا طۆرغاچ، آتنالرغە، اون کۆنلرگە صوزلوب، آخردن اول بۆتۆنلەی غایب بولدی.

فرض ایتڭز، دنیانڭ بارلق بختلری ایلە طولغان، خیالی، بر آلتون

سارای بولسون. اول زورلقده، ماتورلقه، طوتقان مرتبه‌سینك بویوكلـگنه دنیاده مثلسزده بولسون. یازمش شول سارایینی سزگه بیررگه، سزنی شونك بلهن دنیاده تیگی بولماغان زور مرتبه‌گه کوته‌ررگه وعده قیلدی. منه بر کون، ایکی، اوچ کون... بیك کوب بولسه، بیش، آلتی کون‌گنه اوتسون، وعده‌لی ساعت جیته‌رده، یازمش اوزسوزن اوته‌ب، سزنی شول سارایغه کرتور، شونده‌غی بختلرگه چومرر — سز بوگا حاضردن بیك نق اشانا‌سز هم، تیز آراده شول زور مرتبه‌گه ایرشووگزنی اویلاب، خیالی بخت اچنده، امید دیگـگزنده یوزه‌سز. آلغی کونگز سزگه نیایه‌سز سعادتده، جنت باقچه‌لرنده کورینه.

منه شول وقتده نیندیدر بریاوز قوّت اشکه کرشدی‌ده، سزنك کوز آلدیگزده دنیاغه آفت کیلوب، تگی سزگه بیرله‌چك آلتون سارایینی ییر جوتدی، بر نیچه کوندن صوڭ ایرشورگه امید ایتوب یوروگان تگی بختلر، تگی سعادتلر بر مینوتده ئه‌لله قایا یوغالدی. سز آور، مظلوم و ایزگچ بر حالده قالدیگز. شول مینوتده، شول سعادتنی مه‌گگیگه یوغالتووگزنی آچق بلگان سیکونتده سز نی نه‌رسه حس ایتسه‌گز، زور امید باغلاغان، آنك آرقیلی بیك وبیك قابارنولر کوتکان زور اوغلی صابرنك یوغالووی حقنده‌غی خبرنی آلغاچ، جلال‌حضرت‌ده شوگا اوخشاش، بلکه شونلاردن ملك مرتبه‌آور و ایزگچ بولغان برضیاع وجودگه کیلگاننی طویدی، گویه، آنی یه‌شن صوقدی، یه‌یسه، حیاتنده‌غی زور برسعادتی یاوز قوللر طرفندن مه‌گگیگه یوغاتلدی.

بو خبرنی آنك بر خلفه‌سی یازغان ایدی. خلفه اوزینك خطنده، صابرنك حیاتن ئه‌لله نیندی قورقنچ قارانغیلقلر اچنده تصویر ایتوب، آنك مبهم بر عالم اچینه کیتوب یوغالوون بیان ایله برگه، آنك صوڭغی یللرده‌غی بارلق اشلرن: استاذلرغه ئه‌لله نیندی کیسکن و آور سوزلر

اچقندرووون، زورلر ومدرسه‌لر حقنده اوزیگنه بله طورغان اوصال وقورقوسز عباره‌لر قوللانغانن‌ده برم‌ برم سؤیله‌ب بیرگان.

بونـاردن حضرتنك باشده‌غی تأثری نهایه‌سز آچو قاتش حیرت ایدی: چه ایندی، ایسك کیتمه‌سمی، ـ عقلـكدن‌شاشماسسكمی؟.. نیندی زور مدرسه!! نیندی استاذلر، نیندی‌خلفه‌لر!! طورغان‌یری‌نیندی! آقچه دیسه‌ك، طوتقان یوق... تاغی بر آز اوقورغه ده، خلفه بولورغه‌ده، منه، الله بیرسه، زور بر اورنغه اوطررغه‌غنه ایدی... تاغی شونی قارا، بز استاذلر آلدنده قالتراب طورا ایدك... قوشسه‌لر، آیاقلرن یالارغه ده حاضر ایدك. ئه اول... ئه اول آنلرغه قارشی شوندی سوزلر ئه‌یته... یا خواجه!.. اؤیات قایده.. استاذلق حقی قایده؟؟.. هیچ بولماسه، آتاسن اویلارغه ایدی...

جلال باشی شولای حیرت بله‌ن کیله‌ده اوصال، قوّتلی آچوغه کوچه:

مین آنلر اوچون کون یوریم، تون یوریم... اوقوسونلر، ئه‌دم بولسونلر، دیم... ئه اول اتلر، ئه اول چوچقا به‌ره‌نلری، ماکقالر، اوز بلدکلری بله‌ن اش ایته‌لر... آتایغه یازو یوق، آتایدن صوراو یوق... طوت‌ده شوندی اشلر قیل!... ئه‌یتمیچه، بوغال!... بوغالسون... بتسون... مه‌ڭگیگه قادالسون... مین آنی یورطمه آیاق باصدرمام... یوزینه توکوررمن... کافرنك!...

هر بری مبین یاروب، آغولاب بارغان، بو اویلر بـله‌ن حضرت ایده‌ن بو‌یینه یوری، یوری‌ده اوزینك آرتق حقارتلانغان عزت نفسن نی بله‌ن کوته‌رر‌گه، شول «مالچیشقا»نك، آتاسی‌شیکللی‌زور آدمنك رخصتندن باشقه، آیاق آتلاب، چیتکه‌باصوونه قارشی، نیندی زور دهشت‌کورسه‌تورگه بلمیچه، آبدراب، یوزلری قـارا کویه، کوزینه یاوز واوصال بر قوّت چغا ده اچندن تاشوب بارغان بوتون آچو دولقنلرن بر صولشده چغارر ره‌وشده: «اوووف!!!» دیب، اورنینه یوز توبه‌ن قاپلانا. لـکن تگی

آغولی اویلر، تگی اچندن تاشوب بارغان، نهایه‌سز آچولر طوقتامیلر.

اۏیده‌گیلر بارده مۏنی سیزوب، قورقودن جانلرن قایا قویارغه بلمیلر. آنڭ یاتقان اۏیینه آبصطایدن باشقه‌سی کرمی، کرگانلری‌ده، آیاق اۏچی بله‌گنه باصوب، هیچ بر تاوش چغارمیچه، کوله‌گه کبك کنه یۏریلر.

لکن بارده بله‌لر، اش مۏنڭ ایله‌گنه بتمه‌یه‌چك ئه‌لی. منه بر ایکی ساعت اوته‌رده، جه‌له‌شنڭ اوز آلدینه جنله‌نگان آچو دولقنی چیگندن چغوب، بۏتۏن اۏیده‌گیلر اۏستینه هیچ بر سببسز قۏّتلی بوران کوته‌رلوب، دنیانڭ آستن اۏستکه کیترر، بارن‌ده، صابر اۏچۏن بولر عیبلی بولغان کبك ایتوب، اتدن آلوب، انکه صالغانچی تیرگه‌ر، سوگه‌ر، دنیا طوزدرر. هم یاکُلشمیلرده.

بونڭ ایڭ باشی، ایڭ آوری، البته، زلیحه آبصطایغه تۏشه. اول اوزی‌ده صابر حقنده نی‌دیه‌رگه بلمی. اول اوزی‌ده آنڭ هیچ بر کمگه معلوم بولماغان تگی قارانغی دنیاغه کیتوب یوغالوون آکُلی آلمی. بو آکُا بیك زور اضطراب‌ده بیره. لکن حضرت مۏنی اعتبارغه آلمی. یوق بر سبب تابوب، آچولی سوز باشلی‌ده، تیز آراده آنڭ اوزینه، آنڭ بالالرینه، «آنڭ صابرینه» کوچوب، سین اوزڭ شولای، سینڭ بالالرڭ مۏندی دیب، دنیاده بولغان هر بر آچی، ئه‌رنولی هم آغولی سوزلر بله‌ن آبصطاینی ئه‌رله‌رگه طۏتۏنا.

زلیحه ایر ینڭ خلقن بله. شوکُا کوره بر سوزده ده‌شمیچه، اوزاشی یولنده، بۏتۏن دنیا ظالملر ینڭ باشی او یلاب جیته آلماسلق، زور عذابلرنی کوته‌ررگه حاضر بولغان، اچی بر قهرمان قیافتی بله‌ن، کوزلرن متکبرانه بر نقطه‌غه تره‌ب، یۏزلری آغارا تۏشکان حالده، اۏزۏن بوین تاغی‌ده کوته‌روب، اشکافکه یانی بله‌ن سۏیه‌لگان کۏیده طۏرا بیره. آوز آچوب، یاکُلش‌ده بر سوز ئه‌یتمی. اول ایرینه قارشی اچنده، تیك یۏره‌گینڭ بر [illegible] یلرینده، قۏّتلی بر کبر صاقلی. تلی، عقلی بله‌ن تعبیر ایتوب جیتکره آلماسه‌ده، اچکی بر سیزنو بله‌ن، ایری، جلالنی حقسز ره‌وشڭ

KÜTÜPHANESİ

اوزینه عمر بوینچه خوجه‌لق ایتمکده بولغان برظالم، برجبار کبك طۆیا. شول آکا، آور مینوتلرده اوز ایدییاسی یولنده یاوز قوللر طرفندن عذاب قیلنمقده اولغان شهیدلرنکینه اۆخشاش، بر جووانج بر لذت بیره.

مسئله اوز بالالری حقنده بولسه، بوجووانچ آکا بیگره‌ك آرتا. شونلقدن ایرینك بو آچی تیرگه‌ولری آکا، عذاب قاتش بر سعادت کبك طۆیلالر.

کۆنلر، تۆنلر، آیلر آتنالر اوتدی. حضرت همان اوزینك قاراسینه کۆیوب یۆری. همان یوقبار سببلر بله‌ن دنیا طوزدروب سوگنه. زلیخه آبصطای ایرینك «ارلداوینه» کوب قایغرماسه‌ده، صابردن همان خط یوقلغی آنی آرتق بۆرچی. اول آز سۆیلی، آز کۆله. اوزی بایتاق یابغاده تۆشدی. کۆندۆزلر تاغی برحال. اما اۆزۆن، قارانغی تۆنلرنی اوتکه‌رو آکا بیك آور بولا. اول هرکون اوغلندن خط کۆته. بولماغاچ، تۆن بوینچه آنك یازمشی حقنده اویلاب چغوب، ئه‌لل نیندی آور، قورقنچ خیاللرغه چوما. صۆك قایده بولور اول؟ قایا کیته‌ر، نی اشله‌ب یۆرر؟. قاراقلق، فلانلك کبك آلاما اشلرگه کیتو احتمالی، البته، یوق. بولامی صۆك؟ — زلیخه‌نك اوغلی شوندی اشکه قاتشامی؟ — محال، ملك مرتبه محال!!

صابر حقنده اۆزۆن قولاقدن ایشتلگان برخبر بار. گویه، کۆزنك قارانغی تۆننده مدرسه اورامینك برچاتنده زور قارا کۆیمه‌گه، زور اۆچ آت جیگوب، کمدر کۆتوب طۆرغان بولا. صابر مدرسه‌دن بر ئه‌یبرن‌ده آلمیچه چغوب، یاق یاغینه قارانوب تگی قارا کۆیمه‌گه کیلگان ده تیزگنه منگان. آتلر قوزغالغان. شونك بله‌ن والسلام. شول یوقدن، یوق‌ده یوق... ایچماسه، ایسه‌نلگندن برخبرگنه یازسه نی بولور ایدی، بالام...

بونقطه‌ده آبصطای آرتق یۆمشاراده طیپلا آلمیچه، جلاب ییبه‌ره. لکن خیال طوقتامی، آکّا کوز یه‌شی آراسندن قارانغی تۆنلر، زور قارا کۆیمه‌گه جیگلگان زور قارا آتلر، صابرنڭ، آنڭ عقللی اوغلی صابرنڭ، شول کۆیمه‌گه، قورقمیچه، اوطروب، ئه‌لله‌نیندی قارانغی بیلگیسز دنیاغه کروب کیتوب، یوغالولری برم برم کوز آلدینه کیله...

اول شوندن صۆڭ نی‌بولورن برده‌آچق ایتوب‌اویلی آلمی. صۆڭ اول قارا کۆیمه آنی قایا آلوب کیته‌ر؟ نیگه آلوب کیته‌ر؟... مۆنی الله غنه بلسون. بیگره‌ك عجبی، زلیخه آبصطاینڭ عقللی اوغلی صابر، نی‌اشله‌ب، آندی قورقنچ یوللرغه کره؟...

زلیخه آبصطای‌بو یللرده‌ئه‌لله نیندی بر خلق بولا باشلاون، شولرنڭ ئه‌لله‌نیندی‌زور فتنه‌لر چغارولرن‌ایشتکه‌له‌گان‌ایدی. صابرنڭ کیتشی‌ده، دنیاده بۆرۆندن هیچ بر ئه‌دم ایشتمه‌گان، آرتق مستثنی وآرتق عجب بر اش‌بولغانغه، اول یه‌شلك بله‌ن‌شول «ئه‌لله‌نیندی» خلققه ایپه‌رمه‌دیه‌ی، شول قۆتلی دولقن آنی‌ده تارتمادیمی، دیب، اویلاب‌ده قویا. لکن بو حقله بر تۆرلی‌ده خبری‌بولماغانغه، خیالی بله‌ن‌ده بر آچق نه‌رسه کوره آلمی — شولای ایتوب، تیك آور اضطرابلر، یۆقیسز تۆنلر بله‌ن عذاب چیگه ایدی.

جلال ملانڭ ایسه، تگی خلقده، فتنه‌لرده‌ده قایغیسی یوق. اول تگی‌قارا کۆیمه‌خبرینه‌ده‌اشانمی. آنی‌خلق آلدنده طشقی‌یالتراو ایله‌ماقتانو اورننده سۆیلاشدرسه‌ده، اچندن آکّا بر تۆرلی‌ده التفات ایتمی ایدی. تله‌سه، قارا کۆیمه آلوب کیتسون، تله‌سه، قزل کیمه بله‌ن قاچسون — آکّا بولرنڭ اهمیتی‌ده کیره‌گی‌ده یوق. آنڭ حاضر نی حالده بولووی‌ده حضرتنی قایغرتمی. اول‌تله‌سه، زندانده بولسون، تله‌سه، آچ یۆرۆسون — بولرنڭ بری‌ده مهم توگل. صابر مدرسه‌نی تاشلاغان، استاذلر قاشنده آبروین یوغالتوب، تگی، حیات یولنده کعبه ایتوب طۆتارغه تییش

بولغان، آخوندلق و مدرسلك كبك مرتبه‌گه‌ایرشدره طورغان مقدس یولدن تمام چققان — منه جلال حضرت اوچون مسئله‌نك بوتون دهشتی، بارلق هلاكتی شونده، شول نقطه‌ده!!!

زلیخه آبصطاینك بو اضطرابی، جه‌ش ملانك بو، تیر‌یسینه صییا آلمی یورزگان، آچولری بایتاق دوام ایتدی. تیك اول آور خبر ایرشكان كوندن ایكی یل اوتوب، دنیالر باصلا باشلاغاچقنه، آنلر صابرنك . . . . . شهرنده ایكانن بلوب، بر آز تأثرلرن اوزگه‌رتدیلر. آناردن ایسه‌نلگی حقنده قصقه‌غنه بر مكتوب‌ده بار ایدی. لكن تگی كونلر، تگی ایكی یل حقنده هیچ بر سوز یازماوی یورطده‌غیلرنك بارن‌ده آبدراتدی.

جلال اوغلینه قول سلكگان ایدی. اوزی خط یازمادی. حتی سلام ئه‌یتورگه‌ده قوشمی ایدی. زلیخه آبصطای ایسه، آنك آدریسن بلگان كوندن باشلاب، آتنا صاین دیه‌رلك، باشدن آیاق یالنولر، كوز یه‌شلری، صاغنو طویغیلری بله‌ن طولغان، اوزون اوزون مكتوبلر كوندره باشلادی. لكن صابر همان‌ده قصقه یازا، همان‌ده تگی حقده آوزده آچمی ایدی.

جلال بوگا التفاتن بلدرمه‌سه ده، بو سكوت، آنا یوره‌گی اوچون، اوّلگی «قارانغی دنیاغه كروب یوغالو» اضطرابندن‌ده آور، آندن‌ده عذابلیراق ایدی. بوبلكه، آور برنتیجه‌گه آلوب بارر ایدی، تیك شول كوزنی، صابرنك بریرده تعلیم اشینه طوتونوون هم یازغه آولینه قایتو خبرن ایشتو بله‌ن‌گنه، اولبو بولمی قالدی، زلیخه آبصطاینك ده یوره‌گی اورنینه اوطرا باشلای.

صابر، تیره یاقده‌غی ئه‌یبرلرگه اوز كوزی ایله قاری آلا باشلارلق یه‌شكه كرگاندن بیرلی، آناسینه جلیلق، یاقنلق حس ایتمی ایدی.

اول عموما طبیعتی بله‌ن آرتق نازك، آرتق یالقنلی حسیاتـکه تانش توگل. اول عقل، صالقن محاکمه قولی؛ شولرنڭ کورگه زوونچه بارا. اول آدملرنڭ یازمشن تعیینده قابلیتسز اوك توگل. آناسن‌ده آتاسن‌ده، آرالرنده‌غی معامله و نسبتنی‌ده یاخشی آڭلی. اول آناسینڭ، بۆتۆن علوجنابی، بۆتۆن بای طبیعتلیلـگی ایله برابر، جلال ملانڭ تیمر قوللری اچینه آیاوسز ره‌وشده قصلوب، عمر بوینچه عذاب چیکمکده ایکانن، اۆسته‌وینه اوزی بۆنی آچی واوتکر بر حالده حس قیلوب، دنیادن یه‌شررگه، بلدرمه‌سکه، اچکی اکٔغراشولرن کشیگه ایشتدرمه‌سکه بـار کۆچی ایله طرشمقده ایدیکن، بیك آچق کوره، هم شو حال آڭا، حساس هم بۆیۆك جانلی، آناسینڭ حیاتن باشندن آیاق تراگیدیه، آرتق آور تراگیدیه‌لر بله‌نگنه طولی کبك کورسه‌ته. منه شول حاللر آنڭ یۆره‌گنده آناسینه قارشی اوته یالقنلی بر قزغانو طۆیغیسی اویاتماسه‌ده، آنڭ عقلی، صالقن لکن آچق هم یاقتی محاکمه‌سی، هر حالده آناسینڭ سوزلرن التفاتسز قالدرماونی وجدانی بر بورچ دیب تانوتا ایدی.

آتاسینڭ قارانغی طۆراچغن بلـگان حالده، آناسینڭ کوز یه‌شلرن اعتبارغه آلوب، آزکۆنـگه بواسه‌ده، اۆیگه قایتوب کیتونی تییش تابدرغان نه‌رسه — ایشته، آناغه بولغان شول مناسبت ایدی.

اول اۆینده کوب طۆرمادی. تـگی کۆنلر حقنده آچق بر نه‌رسه سۆیله‌مه‌گان کبك، آلده نی اشله‌یه‌چگی طوغریسنده‌ده بیلـگلی بر نرسه ئه‌یتمه‌دی. آتاسی صالقن ایدی، شولای‌ده قووب چغارمادی. لـکن آناردن مه‌ڭگیگه قول سلکانن آچق آڭلانا ایدی: چۆنکه بو صابرده جلالنڭ کۆنگانی، بولاچق مدرسی‌نڭ ایسنی‌ده قالماغان ایدی.

آنا ایسه همان آنا، بلکه اۆلـگیدن یاقنراق، اۆلـگیدن‌ده محبتلیره‌ك ایدی. تیك آنی صابرنڭ اوز حیاتی حقنده آچق بیـان بیرمه‌ویگنه

بورچی ایدی. لکن نی اشلەمك کیرەك، بر حکمتی باردر، وقتی بلەن بارده بلنور ئەلی...

بو ایکی یل صابرنڭ حیاتنده، بیگرەكده حیاتقه قاراشلرنده بایتاق اوزگەرشلر یاصاغان ایدی. بوروٴن فکردەش بولغان ایبلەشلری، حاضر آنی نیچكده آڭلی آلمیلر: اول ئلگەری، اوقو کیرەك، رسمی مکتبلر کیرەك، زماننڭ مدنیتن تانوب، هر حالدە شوڭا صغنورغه، اوزڭنڭ طورمشڭنی شوڭا قورقورغه کیرەك دیب، یوٴری؛ اوزی هم شولرغه طرشقان کبك کورینه ایدی. حاضر بولرغه بیك صالقن قاری. اگرده بو حقدە سوز چغوب، ایبدەشلری آناردن مکتبکه حاضرلەنونی نیچوٴن تاشلادڭ دیب، صوٴراسەلر، اول اوٴل یوٴزن صالقنایتوب، قوللرن سلکەده، بر ایکی سوز بلەن فکرن بیان قیلا:

— مین، دی، اول زهردن قوتولا آلدم ایندی. نیندی گنه بولسەده اوقولر، آنلرنڭ طودرغان نتیجەلری هم ده آوز صووی قوروتوب ماقتالنغان مدنی طورمشلر، شهرنڭ باشدن آیاق موده و بیزەك اچینه چومغان متکلف حیاتلری، بیگرەكده بولرنڭ هر بر آدمنڭ اچکی حیاتینه، جان و کوڭل راحتینه مناسبتلری، فلانلری کبك حاللری بارمی — مین بولرنڭ همەسن ده اوته کوررلك، اوزمه بیرەچکلرن آیررلق مرتبەده گنه اوسدم ایندی... شوڭا کوره، بری ده تارتمی، بری ده جلیلق بیرمی... دی.

لکن اوزی ئەلی همان شهرنڭ مدنی طورمشنده یەشی ایدی. موٴنڭ سببن صوٴراغاچ، تاغی بر آز صنیم ئەلی، استه گانم تابلماسمی دیب، بر آز ازلیم ئەلی... دیب جواب بیره ایدی.

هم بر نیچه یللر شونی ازلەب، توٴرلی اورنلرده معلملکلر ایتدی، مدرسه کیسەکلرنده مدیرلك صفتی ایلەده یەشەدی؛ دخی، زورغنه بایلرده کانتور و صاتو اشلری بلەده چووالوب قارادی.

لکن برسیده آنی قناعتلندرمەدی، اوز تعبیرنچه، اول هیچ قایده اوزینه یاراشلی، طبیعتینه کیلشلی طورمش تابا آلمادی.

کشی‌نڭ جان وطبیعتی ایله طۉرمشی آراسنده آچقدن آچق تضاد بولسه، ایرکلی یۉره‌ك آنی کوته‌ره آلمی. صابرده شوڭا یاقن برنه‌رسه طۉیا ایدی.

قایده‌غنه‌بیرله‌شسه‌ده، اوزی‌دیگاننی‌تمامنچه‌قیلا آلمی. پلانلرینڭ‌ده بر نیچه‌سی موفقیتسز چقدی. آندن‌ده بیگره‌ك، قایاغنه‌بارساڭ، نیندی‌گنه اشنی آلساڭ‌ده، ئه‌لله کملرگه باش ایمه‌رگه، موفقیت تابو اۉچۉن بیك کوب توبه‌نچیلکلر کوته‌ررگه مجبور بولنا... هر آدومده دیه‌رلك صاتلورغه ده، نفاق صاتارغه‌ده کیره‌ك... ئه‌لله نیندی فلسفی واخلاقی نقطه‌دن قاراب توگل، تیك اوزینڭ طبیعتی، خلقتی بله‌ن اوك، صابر بولرنڭ برن‌ده بولدرا آلمی... یاراتمی‌غنه توگل، بۉلدرا آلمی، بولر آڭا آور بر تکلیف، زور مشقت کبك طۉیۉلالر. دخی مدنی طۉرمشنڭ ایگی چیگی بولماغان تکلفاتن، آدمنڭ جانی، راحتی اۉچۉن آوریۉکدن باشقه فایده‌سی تیمه‌گان حسابسز موده‌لرن، عادتلرن، تار رامکالرن کوته‌ررگه، شولرنی رعایه ایته‌رگه‌ده، اول اوزنڭ، بردن چدام، ایکنچی‌دن قابلیت اوك تابمی.

بولر آڭا هیچ بر حالده اوزڭ اۉچۉن فایده‌سی بولماغان هم بولمایاچق مشقتلر، حتی عذابلر بولوب کورینه‌لر. شوڭا کوره‌ده اول مدنی طۉرمشدن، قالانڭ باشدن آیاق زینت و موده اچینه کوملگان یالتراوقلی حیاتندن عمرگه قۉل سلکوب، نیچککنه بولسه‌ده، اوز طبیعتینه یاغشلی بر دنیا تابارغه طبعاً مجبوریت حس ایتوب، مۉنڭ اۉچۉن‌ده طن، قارانغی آولغه کیتوب یوغالورغه قرار بیردی. بوقرارغه کیلووی حقنده اول عمومی بولغان بایتاق نظریه‌لر سۉیله‌سه، دلیللر کیترسه‌ده، آنڭ تۉب سری — صابرنڭ طبیعتی بله‌ن محیطنده هم کیچرگان عمرنده ایدی.

اول اوزینڭ بوقرارن بلدرگاچ، جلال ملانڭ حیرتی هم آچووی چیگندن، چاماسندن بۉتۉنله‌ی اوك چغوب کیتدی. حضرت، صابرنڭ

يوغالوب يۇرولرينه، صۇڭغى يللردەغى حركاتينه ناچار قاراسەدە، آخرغى يللرده معلم، فلان بولوب، مكتب، مدرسه تيرەسندە ئەيلەنە باشلاغاچ، آنڭ روحنده تاغى بر آز اميد قوزغالغان ايدى. اول، صوغه باتوب بارغانده صالامغه طۇتۇنوچى كبك، اوغلينه بر آز اميد ايله قاراب:

— كم بلە، بلكه تاغى رەتلەنور... اولگيسى يەشلك جولەرلگى گنه بولسە، ئەلله ياڭادن عقلغه اوطرردە، آتاسى اوغلى بولور، فلان ديب اويلى باشلاغان ايدى.

صابرنڭ صۇڭغى قرارى ايسە، بو اميدلرنى بۇتۇنلەى جيمروب تاشلادى. ملا برتۇرلىدە آڭلى آلمى: ايمش، مدرسلكه، آخوندلققه ياقنايوب بارغانده، شول مرتبەنى تاشلاب، ئەلله نيندى معنىسز يوللرغه كروب كيتووى گنه جيتمەگان كبك، ايندى تاغى آولغه قايتوب، يللغى ييگرمى صوم طۇرغان يالچيلر بلەن بررەتدن صابان سۇرۇب، يۇرۇسون!.... بو نى اش.... بو نى خورلق؟.... ئەدەم آولدن قزتۇلا آلمى.... ئەاول شول چاقلى اوقوغاندن، يۇرۇگاندن صۇڭ... تاغى آول موژيغى بولمقچى!... اول تقديرده اوقو نيگه... مدرسه نيگه؟.. مونڭ اۇياتىدە نيندى زور. دشمانلرنڭ بارلغى، «جلال ملا اوغللرن ماقتاب، شاپرنوب يۇرۇگان بولغان ايدى... نيچه يل يۇرۇب ئەدەم رەتلى اورنغەدە كره آلماديلر...» ديب كۇلەچك...

صابرنڭ قرارى جلال حضرتكه، بر آدمنڭ، «مين پادشاه بولمىم، مين كۇتوچيلكنى ياراتام... مين تختدن تۇشۇب، اۇزۇن چبرقى بلەن صيير كۇتەرگه كيتەم!»، ديگانينه اۇخشاب كورينه. اول بوحقدەغى حيرتن، آچوون تعبير ايتەرگه سوز تابمى.. آبدراغاچ، تاغى اتدن آلوب، اتكه صالوب سوگەرگه كرشه. عملى بر نتيجه ايتوب اۇشبو قرارغه كيلەدە اوغلينه شونى بلدررگه قوشا:

— كراستيان بولماغايى، قادالوب كيتسون... مين اوقوتدم...

ییگرمیگەچە تربیەلەدم .. آخردن میگە اوپکەلەمەس... مین آنی، بالام بولماغایی، آللەم بولسەدە، اوز ایرگم بلەن آولغە قایتاروب، اوز کوز آلدمدەچاباتالی کراستیان ــ موژیق بولوب یورگانن کورر حالم یوق... قایتماسون... کوزمە کورنمەسون... دی.

صابرنڭ بوڭا ایسی کیتمی. اول موقت اولاراق حاضرگی اشلرن دوام ایتدروب، بر آز آقچە یاصارغەدە، آتاسی بلەن کیلشە آلماسە، باشقە اورندن ییر آلوب، آول طورمشینە چومارغە» اویلی. بو مسئلەلر حقندە آنڭ انیسی بلەن‌دە بر آز مناظرەسی بولدی. ضیاء آولغە قایتوب موژیق بولوغە، البتە، آتاسی کوزی بلەن قارامی. آولنی اول اوزیدە یاراتا‑ جەی کونلری آنی شهردن کوب آلدە کورە. شولای‌دە آغاسینڭ فکرینە قوشلا آلمی:

— مین، دی، سینڭ کرستیان بولووڭە، اساساً، قارشی بارمیم. اوزڭ تلەگاچ، بولدی. آرتق بر نەرسەدە کیرەکمی. لکن مسئلەنڭ شول یاغی بار: سین علملی ومدنیتلی طورمشنڭ زهری بلەن بر مرتبە آغولانغانسڭ. سین بو زهرنی چغاروب بترە آلمازسڭ.... درست، باشدە بر نیچە یلغە آرودە، راحت‌دە بولور. آندن صوڭ سین آولدن طویوب، تاغی مدنی طورمشقە تابا امطلا باشلارسڭ . . . . شهرنڭ شول تزییناتی، شول شاوشولی تیاترلری، شول ماتور موزیقالی اوپیرالری، کانسیرتلری، شول بای کتبخانەلری — قصقەسی مدنیتی سینی تاغی تارتور، سین تاغی بولرنی صاغنا باشلارسڭ. . . بر وقت سیڭا قورغان اویاڭنی بوزوب، بیك کوب اوڭغایسزلقلر چغاررغە، یەیسە عمر بوینچە شول «طن، قارانغی آول» گەدن بیزوب، موژیقلغگە نفرت چیگوب، عذاب‌ـلانورغە طوغری کیلور . منە مین شونی اویلاب، سینڭ اول فکرڭنی ماقتاب بتە آلمیم.... دی.

لکن صابر اوز سوزندە دوام ایتە:

— یوق، طوغان، دی، اول معنی‌دەگی مدنیتگزدن دە. تیاتر

وموز يقالرگزدن‌ده طویدم . . . علم خزینه‌سی بولغان کتبخانه‌لریگزغه‌ده احترامم بیك آز؛ مدنیتنك بیردیکی باشقه بیك کوب «سعادتلری»نلڭده هیچ برن صاغنورم دیب، اویلی آلمیم. بارندن طویدم، بارندن بیزدم. مین، سوزم، عقلم بله‌ن گنه توگل، اوزمنك اینستینکتم بله‌ن‌اوك آول یاغینه قاریم. درست، سینك صاناغان نه‌رسه‌لرگنك آنده بری‌ده بولماس، لکن مینم جانم‌نڭ تله‌گانی بولور. آنڭ بولور مینم اوزمنڭ، بر قولاچقنه بولسه‌ده، بیرم، بولور اوزمنڭ صوقام، اوزمنڭ آتم. مین اوزمنڭ تازا قوللرم بله‌ن اوز صوقامه، اوز آتمنی جیگوب، اوز بیرمنی سوررمن‌ده اوز اورلوغمنی‌چه‌چوب، اوزمه‌گنه قاراغان‌ایکمك جیتشدررمن. بلکه بای بولمام، لکن آچقه‌ده اولمه‌م، دیم. مین‌اول طورمشنی طبیعتم بله‌ن‌یاراتام. درست مینم طورمشم توبه‌ن، طوپاس هم پراسطوی بولور. تیره یاغمنی‌ده، طشلری بیك آرتق یالطرامی طورغان، چاباتالی ئه‌ده‌ملر — موژیقلر چورنار. لکن شولر ایله برابر مینم اوزمالم، اوز دنیام بولور. مینم آلدار خیالم تارایور. مین اوز اشمنی اشله‌ب، اوزمه هم اوزمنڭ ایرگمه اوزم خوجه بولورمن. آزاد بولورمن. — میکا شول جیته ده.

حضرت اوغلینڭ شول قرارنڭ، هیچ قایتماسلق مرتبه‌ده ثبات ایتکانن کورگاچ، سوزدن‌ده، سوگنودن‌ده آروب، صابرغه قول سلکه ده، بوتون امیدن، بارلق خیاللرن ایکنچی اوغلینه باغلی....

٨

ضیاء اوزینڭ آغاسی صابر کبك، ممتاز قوّتلی بر آدم توگل. اول بر وقت‌ده‌ده یه‌شرن بر اوصاللق بله‌ن تیره یاغنداغیلرنی قورقتا ده، جیگه ده، بویصندرا ده آلمی. اول، آغاسی شیکللی، اوزینڭ طوتقان یولنده، تاش یاوسه‌ده بارغه، طوقتالماسقه طرشوب، بوتون محیطقه قارشی آچقدن آچق کوره‌شونی‌ده سویمی.

صابر بۇتۇن طبیعتی بلەن ایر، چن معنیسی بلەن ایرلکلی بولسە، ضیائنڭ یۇرەگندە، جان ویاراتلشندە آناسی زلیحەدن، عموماً خاتونلقدن بر آز اۇلۇش بسار کبك. آنڭ تۇسی، بویی، قیافتیدە شونی بلدروب طۇرا.

اول، آناسینە تارتمراق بولوب، اۇزۇنراق بویلی؛ نچکەرەك گەودەلی؛ بۇتۇن اعضالرندە خاتونلرغە مخصوص نازکلك سیزلە؛ آنڭ تارراق هم اۇزۇنچەراق، آقصل آلصو یۇزی هر وقت هر کمگە یۇمشاقلق ویاقنلق تلەگان کبك کورنە؛ تۇز ونچکە قاش آستندەغی کوك تۇسلی کوزلری بۇتۇن دنیاغە کۇلوب یاراتوب قاریلر.

شول صفتلری سببلی عمرندە برگنە اۇچراغان آدملر دە آنی التفاتسز اوتە آلمیلر، نەزك وحساس آدملرنڭ خاطرندە آنڭ بر اۇچراشودنغنە آلنغان صورتیدە بیك اۇزاققە قالا. قیافتندن آڭلاشلغان شول یۇمشاقلق، شول ملایمت آنڭ هر بر سوزندە، معاملەسندەدە بار. اول نازك خاطرلی. بیك آز نەرسەلرگەدە کیفی کیتە. لکن بو کیف کیتوچیلك — اچکی وصمیمی بر اوپکەدن عبارت بولوب، هیچ بر تقدیردە دنیا جیمروب، اوچ آلورلق مرتبەدە دشمانلققە جیتە آلمی. اول قزوراق طبیعتلی بولسەدە، بر وقتدەدە اوصال وآغولی سوزلر بلەن سوگشمی. کشیگە قاتی یۇز بیرو، صالقن معاملە کورسەتودە آنڭ طبیعتینە خلاف. آنڭ بو صفتلرن باشقە هر کمدن بیگرەك زلیحە آبصطای بلە — یوق بلە توگل، اچی ویۇرەگی بلەن سیزە؛ هم شونڭ اۇچۇندە اول، همە بالالرن تەڭرینڭ اوز قولی آرقیلی جانینە صالنغان الهی بر محبت بلەن سۇیسەدە، ایکنچی اوغلی ضیاغە اوز یۇرەگندە باشقەلردن آرتق بر یاقنلق، برلك، جان برلگی طۇیا.

بر زلیحە آبصطایغنە توگل، عموماً خاتون قز آنڭ آلدندە اوزلرن راحت شاد حس قیلالر. صابر ایرلگی، قوّتی بلەن ایرلر آلدندە تقدیر

ایتلسه‌ده، خاتونلر آناردن بر آز شیکله‌نه‌لر، اچکی بر تارتنولرون سیزنه‌لر. اما ضیائ‌ده آلای توگل. آغاسی صابردن قاچقان خاتونلرنڭده کوبی آناردن قاچمی. آنی، گویه، اوزلری، یاقنلری کبك طؤیالر. خلق‌ده آڭا یاخشی کوز بله‌ن قاری. عموماً آنی یاراتالر، آڭا یاقنلق حس ایته‌لر، آنی هر یبرده نمونه بولورلق بر یگت کبك طؤتالر.

بو شولای.

لکن بر، تیك برگنه نه‌رسه، ضیائنڭ باشدن آیاق یاراتلوب، پاك فرشته‌ده‌ی، معصوم طؤتلوب کیلگان نورلی حیاتی اؤستنده، قارا تاب بولوب طؤرا. شول‌تاب آنی قارالی، شول، تیك شول، تلگه آلنغان تقدیرده کوب کؤڭللرنی حیرتکه تؤشؤره، بیگره‌ك آرتق پاك بواغانلرنڭ کؤڭلینه صالقن یؤگؤرته.

بوده — آنڭ طومشندن‌اوق ابتلاء مرتبه‌سنك موزیقاغه به‌یله‌نشی!!

۹

یاقن بر ایبده‌شی ضیائنی «موزیقا تیلیسی» دیب، آتی؛ آنڭ بو عشقن تؤبی بله‌ن آڭلاغان، قدیمی بر خلفه ایسه هر وقت: «یگتلر، منه ضیاء بله‌ن موزیقا آراسنده نیندی نسبت؟... نیندی علاقه؟.. مینمچه، بو ایکسی‌متلا زمان بولوب، آراده‌غی‌علاقه‌ده‌علاقه لزوم بولورغه کیره‌ك!» دیب، کؤله ایدی.

هم واقعده‌ده شوڭا اؤخشاش بر حال بار ایدی.

بو آنارده بالا چاغندن‌اوق سیزله باشلادی:

آنڭ‌آلتی یه‌شلك‌چاغی بولور. بر وقت‌آنالری قایادر کیتدی‌ده، اول آناسینڭ قویننده یؤقلادی. تؤنده بر زمان آناسی اویانوب، تیره یاغن قاپشاب قاراسه، یاننده اوغلی یوق:

— چو... بو نی اش... ضیاء... سین قایا؟.

زلیخه آبصطای بر ده‌شه، ایکی ده‌شه، همان جواب یوق. صؤڭ

قایا بولور اول مؤندی قارانغی تؤنده!!

تاغی قاتیراق تاوش بلەن قچقرغان ایدی، اورام بویندەغی تیرەزە یانندن ضیائنڭ جوابی‌ده ایشتلدی. آناسی آبدری قالدی:

— نی کیرەك، ضیاء، نەرسە ازلیسڭ آنده؟

بالا، ئەللە نیندی یات و تیرەندن کیلـگان کبك تاوش بلەن جواب بیره:

— یوق، بر نەرسەده ازلەمیم . . . بولایغنه..

— صو کیرەکمی ئەللە؟

— یوق . .

بالا اوزینڭ نیچۆن، طۆروب، آنده بارغانن ئەیتوب جیتکره آلمادی، هم اول اوزی بونی آچق تعیین‌ده ایته آلمی ایدی، لکن آنڭ سببی شونده ایدی:

حاضر نیقروتلر زمانی... شولر گارمون اویناب یۆریلر...مۆڭ موزیقا، تیرەن یـۆقیغه بیرلـگان طن آول اۆستنده، بەیرەم ایته.... بالا ایسه، یۆقی آراسنده شونی ایشتکان‌ده، اوزی سبزمیچەاوك، اورنندن طۆروب، اورام یاق تیرەزە پاکاغینه کیلوب سۆیەلـگان...

یەشی زورایا بارغانصاین، جان وطبیعتینڭ‌تکاملینه متناسب رەوشدە آنڭ بو میلی، بو خلقی هوسی‌ده قۆتلەنه باردی.

جیدی یەشنده آنی کورشی آولغه مکتبکه ایلتدیلر.

مکتب طۆرمشی باشده آڭا بیك آورکبك ایدی. آنده طغز ده، طوزان، پچراق ده، ایرته بلەن جوونورغه ده قارکبك صالقن صوغنه بولا. شوڭا کوره اول، چنلاب آوروب‌ده، یاصامادن آورولر چقاروب‌ده یش یش اۆیگه قایتا ایدی. کم بلە، بو «مکتبدن قاچو» بلـکه اۆزاق اوق دوام ایتەر، اول بلـکه ضیاءده روحانی بر ناچارلق ده طودرر ایدی؛ لکن بر حال آڭا شول یەمسز کورونگان مکتب طۆرمشن مانور ایتوب ییبەردی: غینوار چیصلالری بولسه کیرەك. مکتبنڭ خوجەسی،

ظریف ملا اوزینك شاکرد و خلفه بولوب طورغان شهرنده‌گی بایلرغه قوناققه، بیگره‌کده زکات آلورغه، کیتدی. مکتبده باشقه زور خلفه یوق ایدی، بارلق ایرك زورراق شاکردلر قولنده قالدی.

بوروُن حضرتنك قصنقی قاعده‌لری اچنده یه‌شه‌گان، شاکردلر اول کیتو بله‌ن، بره‌ونك تعبیرنچه، به‌یله‌ودن اچقنغان اتلر کبك، دولی، تیلیره، باشلرینه کیلگان هر بر اشلرنی قیلا باشلادیلر.

مکتب بوتونله‌ی جانلاندی. بیك کوب قزقلر، اوینلر قوروُلا باشلادی.

ضیاء اوچون آرتق ممتاز بولغان یاکُالقلردن بری، بلکه برنچیسی هر کون کیچ بولا طورغان جرلاشولر، قورای، قوبز، قای بر وقت گارمون بله‌ن، موزیقا تارتولر ایدی.

بوندی کیچه‌لر باشلانغاچ، اول اوز حیاتنده ئه‌لله نیندی بر بایلق، موُکارچی تاتواماغان راحتلك، بولغان‌دای طویا باشلادی.

منه کیچ کیله. ایشکلر بیکله‌نه. تیره‌زه‌لرگه، هیچ بر نه‌رسه کورنمه‌سلك ایتوب، یورغانلر، کییزلر قوروُلاده، ضیاءنك زور بر بخت کبك کوتکان، موزیقا تاوشی مکتبده حکم سوررگه طوتونا، اول بیونی یاراتمی. تاقماقلرده آکابرده اوخشامی. اما، امادنیا طوزدروب، قوتوروب، یوروُگان مالایلرنی‌ده جیکوب، طوقتاتوب، تیره یاقنی اوزینك موُکلی سکونتینه چومدرغان اوزوُن کویلر باشلانسه، اول دنیاسن اونوتا، اوزن یوغالتاده، کچك خیالی اشلی آلغان، ئه‌لله نیندی ئه‌کیه‌ت عالملرینه کروب کیته...

اوله بالا. اول باشقه وقتلرده تریگنه، سوزچه‌ن گنه. اما موزیقا باشلانسه، اول اویناوچینك کوزینه کوزن تگوب، یاکُاغینه تایاناده، هیچ بر قوزغالمی، قاتوب قالا؛ سوزی‌ده، تریلگی‌ده یوغالا؛ یه‌یسه، بوتون خلقنك آرتینه، قارانغی بر پوچماققه سویه‌لوب، موزیقانك لطافتینه باتا.

اول بيك يەش ئەلى. شونلقدن بو اشلرنڭ هيچ برى آنڭ ايرگى وعقلينڭ تلەوى بلەن توگل، بلكه طبيعتىنڭ سوروشندن گنه طووا. شولاى اوق، اول محيطنڭ موزيقا حقنده عصراردن بيرلى صاقلاب كيلگان اعتقادندن‌ده نظرى رەوشده خبرى يوق. اول آنڭ حقنده گناه، يارامى، حرام ديگان سوزلرنى‌ده ئەيته بلمى. شولاى‌ده اچكى بر سيزنو آڭا بو موزيقانڭ‌ده، مكتبده بولغان باشقه تيليرولر، ادبسز اوينلر، كارتالر، اچو وتارتولر كبك، حضرت بولماغاننەغنه، بوتون دنيادن يەشروب كنه، اشلەرگه يارى طورغان بر نەرسه ايكانن تلقين ايته. لكن بو تلقيننڭ قوّتى آنارده بولغان موزيقا هوسندن، طبيعى ميلدن ضعيفرەك. شوڭا كوره اول اوزن موزيقادن طيبا آلمى. كوڭلنده آندى بر نيت ده يوق.

منه شول واقعه‌آنى مكتبنڭ بارلق آورلغينه كوندردى؛ اول ايندى، البته، قايتورغه تييش بولغان آتنا كيچلردەده قايتمى باشلادى. قايتسەده، آنده ئەلله نيندى قيمت بر نەرسەسى قالغان كبك، تيزرەك مكتبكه كيتەرگه آشقنا ايدى.

١٠

ضيائده بولغان بوطبيعى ميل آنڭ حياتنه «موزيقا بلاسى» ديب، آتالورغه تييش بولغان بيك كوب قيينلقلرده طودردى.

اول، ظريف ملا كيتو سببلى آزادلق بيرلگان كونلرده، بيك آزغنه قوبزده اوييرەنه باشلاغان ايدى. ايبتشلرندن قاى برلرى، «سيگه ايرتەرەك ئەلى!» ديب، كولەلر، موزيقا بلگانلرى ايسه، «قارا، موناونى!! اوزى بارماق بويىغنه بولسەده، قوللرى بيك جيگل كيله...» ديب حيران قالالر ايدى.

اول، قوبزلرنڭ، دنيادن يەشروب گنه اوينالورغه تييش، ئەيبلر ايكانن سيزديگندن، البته، اوْيات كيلورلك ييرده اوز قوبزن اوينامىده،

کورسه‌تمی‌ده، اما آزغنه جایی، اوکُغایی‌چقسه، حاضر، یه‌شرنگان قورالنی آلوب، صزا باشلی ایدی.

بو اشی اۆچۆن آکٗا بایتاق تایاقلر آشارغه، خلق طرفندن مصقل ایتلورگه‌ده طوغری کیلگه‌لەدی.

اول مکتبدن قایتقاچ، اندردەغی کیبه‌نلر آراسینه قاچوب، یه‌یسه، کشیگه کورنمیچه‌گنه، مۆنچه‌غه بیکلەنوب، قوبزن تارتا باشلی. باشقه کشی ایشته کورمـه‌سون دیب، البته، بیك آقرن‌غنه اوینی. لکن بارا، بارا، موز یقاسینه بیرلوب، اوز حالن اۆنۆتاده، اوزی سیزمیچه‌اوك، بار قۆتینه صزدررغه طۆتۆنغان بولا.

بو تاوشنی باشلاب آناسی ایشتسه، تاغی بر حال. اول، طشدن بیك قاتی آچولانغان کبك، « کورمیم ایکنچی شول اشکنی!!.. آتاکه ئه‌یتوب، تیرکنی طوناتدررمن!» دیب اۆرۆشسه‌ده، اچندن بالاسن قزغانغانلغی، هر وقت اۆچری باشلاغان شول آلامالقدن، اوزینك مخدوم اوغلن نیچك طیبارغه ایکان دیب، آبدراغانلغی هم سوزلدن هم یۆزلدن آچق کورنوب طۆرا. شوکٗا کوره آرتق آورده بولمی، اما، اما آناسی ایشتسه، بر خدای اوزیگنه صاقلاسون، اول صاققنه، مۆنچه‌غه کیلوب کره‌ده، ایك اوّل یاکٗاقلاب، تیبوب یغا، آندن‌صوڭ قولاغندن اۆسترەب، اۆیگه کیتره‌ده آناسی، طوغانلری آلدنده:

— ایکنچی آندی اشکه قاتشما!! قاتشما!! قاتشما!!!

دیب، ات اورنینه قیناب تاشلی.

قای بر وقت آنك کسه‌سندن قوبزن مالایلر ئلەکتره‌لرده، ئه‌لله نه‌رسه تابقان کبك:

— قاراکُز، یگتلر .... قاراکُز .... ضیاء مخدوم باشی بله‌ن، قوبز اویناب یۆری ایکان!! دیب، مسخره‌گه قالدرالر.

ضیاء محیط بله‌ن آچقدن آچق کۆره‌شه آلمی. شونلقدن بۆندی

درسلر آنڭ خاطرنده بیك اۉزاققه‌چه صاقلانوب، اول قوبزن هیچ کم تابماسلق‌یېرگه یه‌شروب‌قویا. لکن‌مه‌ڭگیگه‌طیبلا آلمی، مسخره اۉنۉتۉلا، آتاسندن آشاغان تایاقلرنڭ قالدرغان آورولری بته باشلی. شوندن صوڭ اول تاغی، بیك صاقلانوب، بیك یه‌شرنوب‌کنه عمرلك دوستینڭ یانینه بارا.

۱۱

آول ییرنده جه‌ي کۉنی مالایلر، یگتلر آت بله‌ن یراق طوغایغه قونا یۉریلر. مۉنده آولنڭ بارلق شایانلری، اونکر واوینچاق یگتلری بله‌ن برگه، ایڭ ممتاز تالانتلری ــ شه‌ب جرچی و آتاقلی موزیقانتلری‌ده جییلا. یگتلر، کۉن بوبینه قاتی اشده یۉرۉب آروغانلقلرینه قارامیچه، مۉنده یارتی تۉنلر اوزغانچی، جرلاشالر، گارمون اوینیلر، بییلر.

ضیاءٔ بۉنی بیك یه‌شدن اوك بله، آنده بولغان مالایلرنڭ ایرته‌ن قایتقاچ، شه‌ب جرچیلرغه، شه‌ب گارمونچیلرغه ایسی کیتوب سۉیله‌ولرن، اول ئه‌للٰه قاچاندن اوق، اچکی بر قزغو بله‌ن، طڭلی‌ده ایدی. لکن اوزی شونده باررغه آتا آنالرندن صوراو توگل، آنی اوینه‌ده کیتره آلمی ایدی. چۉنکه آنده جیین آزغنلر، توفیقسزلر جییلوب، گل اشدن چققان ئه‌ده‌ملرگه‌گنه یاری طورغان اشلر اشلیلر ــ گارمون ݘقرتامی، بییمی، جرلاشامی.... تاغی شوندی جیین یاراماغان نه‌رسه‌لر.

مۉندی بر ییرگه بارونی صوراو توگل، آوزغه‌ده آلو قورقنچ. اول نیت موڗیق مالایی توگل ــ اول مخدوم، اول شاکرد. آڭا آندی آزغنلر جیینینه بارو، البته، کیلشمی.

لکن کۉتۉلمه‌گان بر اش آنڭ یارده‌مینه جیتشدی.

بر جه‌ینی آنلرنڭ قارت یالچیلری اش اۉستنده، بیك قاتی آوری باشلادی. قزو اوراق چاغی؛ آشلق قویلوب بارا. هر کۉن خاتون قزنی کۉنلککه چغاررغه کیره‌ك. ئه آنلرنی اوراققه آلوب بارو اۉچۉن

آتلر كیرەك. یالچی یوری آلمی. ایندی نی اشلەرگە؟ بر كون اوراققە جیگوب باراچق آتلرنی صفا قارت مالایینە، قونا آلوب باررغە، بیروب بیبەرلگان ایدی، اول ناچار طشاولاغان‌دە، آتلر، تون بوینچە كیتوب، ئەلله قایا ایگنگە باروب، طوتولغانلر. آتلرنی ازلەب تابقانچی، اوبلە جیتوب قالدی. ئە موندە یاللاغان كونلكچیلر توشكەچە، آت كوتوب، اویدە یاتدیلر. ایندی نی اشلەرگە؟ باشقەلرغە بیرسەڭ، تاغی شوندی براش بولورغە ممكن... منە شول مجبوریت، ضیا اوچون كوتولمەگان بر بخت آچوب، آنڭ قومسز هم صاران آتاسی، اوزینڭ بوتون تلەگینە قارشی، مخدوم اوغلن اوراققە جیگوب بارلاچق آتلر بلەن تگی مالایلر، یگتلر آراسینە قونارغە ییبەردی.

لكن آنڭ بو بختی اوزاق دوام ایتمەدی. بر نیچە، كزندن صوڭ، بازاردن بر مالای یاللاب، ضیائی قونا یوردن طوقتاتدیلر. لكن، بر نیچە توندن گنە عبارت بولغان، اول آز زمان آنڭ خیالندە، هر وقت صاغنوب، ایسكە آلورلق كورنشلر، كوڭللی خاطرەلر قالدردی.

قاراچەلی، نیچك اونوتورسڭ، نیندی ماتور كیچەلر، بیت: قویاش بایی. بیر اوستندن بیك آزغنە قارانغیلق كوتەرلوب، همە نەرسەنی چولغی باشلی. جەینڭ آیاز و آچق كوك آستندەغی طن، لطیف و یومشاق كیچەسی، بوتون دنیانی اوزینڭ قوچاغینە آلوب، طبیعی رەوشدە ایركەلی. شول وقت تونڭ صالقنچە هواسن، یەشل اولەنلردن، هر تورلی چەچەكلردن كوتەرلگان، تەملی ایسلری بلەن طوتروب، چیكسز رەوشدە جەیلوب كیتكان زور طوغایغە مالایلر بلەن یگتلر جییلا. بولر باردە كوندوزگیدن جانلی‌دە، دردلیرەك‌دە كبك طویولالر. آنلر آچق كوك آستینە تابن بولوب اوطرشالر دە، جرلارغە، موزیقا اوینارغە طوتونالر. تیرە یاق طن. همە نەرسە، گویە، شول موزیقانڭ طاوشی آلدندە، سجدە ایتكان بر قیافت ایلەن، ملایمانە سكوت ایتە.

بو وقت ضیاء، اوزن بۉتۉنلەی اۉنۉتوب، باشقه هیچ بر زمانده بولماغان، خیالی، سری، ئەلله نیندی یۉمشاق بر لذت اچینه چوموب کیته.

شول حالده تۉن اوتسون، تاڭ بلنوب، قایتور وقتقەچە، اوین دوام ایتسون — اول اورنندن قوزغالمایاچق هم، یۉقلی آلمادم بیت دیب، بیك آزغنەده خاطرینه کیترمەیەچك: یۉقیلر، آشلر، آنڭ قاشنده، موزیقا اۉچۉن مڭ مرتبه قربان ایتلورگه یاری.

طوغاننن باشلاب، آنی، تیك برگنەمرتبه ایرشکان بو زور سعادتندن، آتالری محروم قیلغان ساعت — آنڭ اۉچۉن چندن‌ده تەمسز بر ساعت بولدی. لکن نی اشلەرگه؟ ئەلله نی قیلوب بولمی ایندی. دانلقلی جلال ملابلەن، زور استاذبیکه صانالغان زلیخه آبصطاینڭ اوغلی، ضیاء مخدومنڭ آندی واق اشکه، آزغنلر جیینینه باروب یورووی عادتکه ده صیمی. مۉنی محیط ده کوتەرمی. هر حالده «آتا بالاسی» نه یاغشا طورغان اش توگل ایندی . . .

۱۲

یراق‌شهرنڭ‌زور مدرسه‌سینه‌باروب کرگاچ، اشلر تاغی‌ده‌اوزگەردی، البته، ضیاء اۉچۉن مطلوب بولماغان یاققه تابا!

بو مدرسه اوزینڭ، باشدن آیاق سلفی عادتی اۉستینه قورۉلغان، نیچه یۉز یللق تاریخی هم ده، عصرلر بوینچه زمان و محیطنڭ قوّتی بلەن اوسه، زورایا کیلگان، قارت تعصبنڭ نهایت تکاملگه ایرشوب، اوزنه حاکم مطلق اولاراق پادشاهلق قیلووی بلەن، بۉتۉن دنیاغه قارشی ماقتانا آلورغه حقی بار.

اول اوزی بردنیا، برپادشاهلق. آنڭ اوزینه مخصوص تاریخی، اوزگەررگه یارامی طورغان حیاتی هم، بیك کوب استاذلرنڭ، بیك کوب مـدرسلرنڭ طرشووی آرقاسنده دخی‌ده برمرتبه نغی تۉشکان، قانون وعادتلری بار. اول عصرلر بوینچه شول عادتلر، شول قانونلر ازندن

آغوب بارا. آنلرنڭ برینه گنه قارشوده زور گناه. آنده هرنرسه بار، آنڭ همه یری مکمل صانالا. حتی آنده قش بوینه بر نیچه مرتبه، مدرسه‌نڭ تگی یاوز قاضیسی بله‌ن اوصال قارت خلفه‌نی، حیله‌ب بولسه‌ده، بره‌ر یرگه ییبه‌ره آلسه‌لر، آستقی قاتقه بیکله‌نوب، اوین، کولکی، چه‌ی مجلسلری‌ده یاصالا. مونده‌جر، البته، طوقتاوسز بولا. ۵ یوز شاکردلی مدرسه اچنده برگنه دانه ده، گارمون یاکه قللی موزیقالردن برن بلوچی بولماغانغه، آندی نه‌رسه بولمی، بولسه، قوبزده، قورای، یه‌یسه آوزموزیقانی! لکن آکاده رحمت‌دیك! اول‌ده بولماسه، نی‌اشله‌ر ایدك؟!

بولر، بردن بیك آرتق سیره‌ك، ایکنچیدن تگی یگتلردن، تگی نیقر وتلردن‌ایشته کیلگان موزیقاغه قاراغانده، ئه‌لله نیچه مرتبه توبه‌ن بولغانغه، البته، البته ضیائی قناعتله‌ندره آلمی — شولای ایتوب، آنڭ اچنده‌گی «موزیقا دنیاسی، موزیقادن لذت آلو اوچون یاراتلغان طویغیلری» کوب یللرغه‌چه، شاکرد ومدرسه عالمینڭ قوتلی رامکالری اچینه قصلوب، ئه‌لله قایده، توبده، روحینڭ ئه‌لله نینده‌ی اچکی‌قاتلاولرنده بیکله‌نوب یاتورغه مجبور بولالر.

۱۳

ضیاءنڭ حیاتی، بیگره‌ك ده اچکی دنیاسنده، خیالنده بولغان‌واقعه‌لرنڭ تأثراتی بله‌ن بای. آنڭ دقتی کوب وقت باشنده‌غی پلانلری، فرض وخیاللری بله‌ن مشغول بولوب، طشقی ومادی دنیاده کیلوب کیچکان، عمومیچه بیك قزقلی، بیك شاو شولی واقعه‌لرده آنڭ طرفندن هیچ بر التفاتسز اوته آلالر.

کیله یاز. مارت وآپریل آیلری کره. پاسخا به‌یره‌می باشلانا. شول وقت «یوغاری‌میدان» دیگان بریرده هریلنی بالاغانلر قورولا. مدرسه عادتی بوینچه، مونی یورودن مانع بولماغانغه، شاکرد دنیاسی

باری برگه قوزغالوب، شول میدانغه تاباآغلا. آنده ئەللەنی چاقلی خلق جیبلا، ئەیبرلر صاتلا، ماتور مارجالرده بیك كوب بولا ایمش: جن تۇسلی بولوب كیینگان دوراكلر (قلاوونلر) شوندەغی بالاغانلرنك باشینه چغوب، ئەللە نیندی، دنیاده بولماغان، قزقلر، تیلیلکلر كورسەتەلر ایمش — بونی هر كۆن كیچ، شونك باروب قایتقان ایبدەشلری سۆیلیلر، ماقتیلر؛ لکن ضیاء بولرنی طڭلارغه یاراتسه ده، قزغوب، ایرتەنگیسن اوزی‌ده باررغه حاضرلەنمی ایدی.

برکۆن شونده بارغان همه ایبدەشلری، زور صاقاللی، تیرەن شادرالی برصوقر اورصنك شوندەغی بالاغانلر آلدنده بیك شەب ایتوب، گارمون بلەن تاتار كۆیلری اویناغانن حكایه قیلدیلر. ئەیتولرینه قاراغانده، اول، تفتیلەو، زیلەیلوك كبك، ایسكی كۆیلرنی‌ده، حاضرگی تاقماقلرنی‌ده بیك یاخشی چغارا ایكن. همەسینك آڭا ایسی كیتكان:

— اول، اورص باشی بلەن، مسلمان كۆیلرن نیچك بلە ایكان؟

— ئەللە چوقنچقمی ایكان — دیب، آبدراشالر.

بوخبر ضیائغه تأثیرسز قالمادی.

اول ایرتەن طۆردی‌ده، همه شاكرد درس بلەن مشغول چاقده، اۆیلەگەچه باروب قایتمق اوبی بلەن، یالغزی‌غنه شونده یونەلدی.

واقعاً، صوقر تاتار كۆیلرن اوبنی ایكان. بولای درست‌ده، جیگل‌ده چغارغان كبك. لکن ضیائغه تگی اوز آوللرنده آزغن، توفیقسز تاتار یگتلرینك پراسطوی گارمونلری بلەن، هیچ كمدن اۆیرەنمیچه، اویناغان موزیقالری كبك قوّتلی بر تأثیر بیره آلمی.

صوقرنی عیبلەو ممكن توگل. آنك كۆیی‌نەق تاتاردەغیچه. اویناوی‌ده بیك شەب، بیك اۆستا كورینه. شولای‌ده نەرسەسی‌در جیتمی، نیندیدر بەشرن والیی بولغان، لکن موزیقانك تأثیرنده، برنەرسەنك روحی مرتبەسنده زور اورن طۆتقان، برخاصیت آنارده یوق كبك.

ضیاء بۆنی سیزه، لکن سبب وحکمتن بر تۆرلیده بله آلمی.

شولای ده، یوقدن بار یاخشی قانونی بوینچه، اول بایتاق وقتلر، صوقرنڭ قوللرنده مطیعانه جلاغان گارمونغه قاراب، قاتوب طۆردی.

زور صاقاللی، بۆرمه کیملی اورص، زور کۆمۆش تەریسی کیمنڭ طشقی یاغندەاوق صالنوب طۆرا، ئه شول اوزی ایسکی بابالردن قالغان مسلمان کۆیلرن اوینی — اچی نماز اهلی بلەن طولغان مقدس مسجدنڭ منبرنك، باشینه کارطوز کیوب، خطبه اوقومقده بولغان آدمنی کورو، مؤمن قلبلی بنك گه نیندی تأثیر بیرسه، بو گارمونچیده، آخردن اویلاغانده، ضیاءده شوڭا اۆخشاش بر طۆیغی اویاتا ایدی.

بالاغانلر بتکانچی، ضیاء بر نیچه مرتبه صوقر موزیقانتنی زیارت ایتدی. لکن، نیچەگنه ایشتسەده، همانده نیدر جیتشمی، تگی یەشرن خاصیت همانده تابلمی ایدی. شول واقعه تأثیری بلەن اول، طشقی دنیاغه بر آز ایيەلەشوب، اوزی کر جودرا طۆرغان مارجانڭ زور اوغلینڭ دیملەوی هم کورسەتووی بوینچه، شاکرد ومدرسه عالمندن گنه توگل، بلکه بۆتۆن دنیادن یەشرنوب، موزیقا حرمتی اۆچۆن، روس کینیماطوغرافلرینه، بارا، بارا کانسیرتلرغەده یۆری باشلادی.

نهایت، اوپیرالرغه چاقلی باروب ایرشدی.

اول اوزی روسچەدن بر نەرسەده بلمی، شونلقدن بو ییرلرده قویلغان، کورسەتلگان نەرسەلرنڭ مندرجەسندن بۆتۆنلەی خبرسز قالا. ذاتاً بۆنڭ ضیائغه کیرەگیده یوق: آنده بار موزیقا، شول آڭا جیته. هم یۆری یۆری، اوزنده طبعاً بولغان ایکنچی بر صفت — ماتورلقدن لذت آلو طۆیغیسیده اویانا باشلی. بو صۆڭغی طۆیغی ئەلی بیك ضعیف. ضیائڭ آناردن خبریده یوق. شونلقدن اول، بلنگان تقدیرده زور آورلقلر چغاچغن هم یەشرنو اۆچۆن ئەلله نی چاقلی قیینلقلر کوتەرگه، یالغانلر اویلارغه مجبور بولوون اعتبارغه آلمیچه، هر بر فرصتنی غنیمت بلوب،

روس موزیقاسی آلدنده، تلەب، باش ایيوندەدوام ایتدی. بو تیاترولرده، بو کانسیرت واوپیرالرده مسلمان کؤیلرینڭ هیچ برن، اجلگه دارو بولاچغی بلنگان تقدیرده ده، اول ایشته آلمی ــ مؤنده گل چیتلر، چیتلر، چیتلر!!! بولرنڭ یاخشی اویناولری حقنده اول، البته، شبهه ایتمی. بولر ایندی مکمل ده، اوستا ده، ماتورده، مؤثرده اوینیلر. لکن نی گنه بولماسون ــ همان ده، آنڭ تگی زور طوغایلرده، آچق کوك آستنده، طن تؤننی یاروب، آول مالایی نڭ قولنده جلاغان گارمون و شوندی تأثیر مؤنله یوق ایندی. گویه، آنده موزیقا، اوینچینڭ یورەگندن کوتەرلوب، مؤنڭ یورەگینه طوری آغا، روحینڭ ئەله نیندی اچکی قاتلاولرینه اوتە کیته ایدی. ئه مؤنده نیکدر اول حدلی اولك توگل، نیکدر مؤنده آنڭ اچنده بولغان موزیقه قللری، اسسیادن کیلگان موزیقاغه اوز ایتوب جواب بیرمیلر ــ مؤنله، گویه، اچکی برنەرسه جیتمی، گویه مؤنده هنر بلەنرەك اوینیلر. ئەله یوقسه، اویناوچی بلەن مؤنڭ یورەگنله بولغان قللر باشقەمی؟؟

١٤

بو یللرده ضیاء، مدرسەنڭ پیش قدملرندن بولغان، بر مناظر ایله بیك چنلاب یاقنلاشدی. اول یامان تللی، اوصال کوزلی بر یگت بولوب، شاکرد آراسنده آنی «دهری صادق» دیب یؤرؤتەلر ایدی. اول درس و مناظرەده، قارشی کیلگان ویاریشورغه اویلاغان هر بر ایبدەشن، آندی فرضدن مەڭگیگه توبه ایتدررلك مرتبەده، ایزوب تاشلاوچیلق بلەن ممتاز بولغان اؤچؤن مدرسه قاشندەده، استاذلری آلدندەده زور اعتبارلی بولسەده، دشمانلری هر وقت آنڭ توفیقسزلغندن بحث ایتەلر، شول حقده خبرلر تاراتوب، آنی قاراليلر ایدی. آنڭ تەمەكی تارتووی بؤتؤن مدرسەگه جەیلگان، حتی بر نیچه مرتبه مؤنچەده تارتوب اوطرغانندە کورگانلر. اچووی، یامان ییرلرگه یؤرووی حقندەده

ئەللەنیندی حکایەلر بار. اولغنه ده توگل ــ آنی تگی دنیاغه. قزلفانارلرغه ده یوری ایمش دیب سویلیلر.

شول پیش قدم بر کوننی نیچکدر بیك آچلوب کیتدی ده، بوتـون دنیادن یەشروب یورگان، اچ سرن یاکا دوستی ضیاءغه سویلەب تاشلادی:

ــ ئەی، ایبدەش، ایبدەش، کورسەڭ، ایسك کیتەر، آنده بوتونلەی، بوتونلەی ایکنچی دنیا... دیب باشلاب، آندەغی حاللرنی، نیچك باروب کرولرن، اوزینڭ آندەغی محبوبەسن، آنڭ بلەن معاملەلرن، آنڭ جلاون، موزیقاغه قاتشوب جرلاولرن، برم برم تصویر قیلدی. یگت اول عالمنی بیك یاراتوب سویلی؛ هر بر سوزی آنڭ اوچون قزلفانارغه یورو جان و طبیعتی ایله کیرەکسنه طورغان بر احتیاج، بر ضرورت قبیلندن ایکانن بلدروب طورا؛ شوکا کوره اول‌عالم صادقنڭ‌آوزندن ماتور سوزلر وجاذبەلی تعبیرلر بلەن‌چغا ایدی.

ضیاء اول دنیانی باشدن آیاق آورولر، پچراقلر، گناهلر بلەن طولغان بر جهنم صفتنده خیاللاب یورگانگه، ئلگەری اول آکا آیاق باصودن جانی، تەنی بلەن چیرقانا ایدی، لکن ایبدەشی آنڭ خیالندەغی کورنشنی بر یولی اوزگەرتوب ییبەدی.

بو اوزگەرش آنڭ کوکلنده شول عالمگه یاقنلق هم میل طودروب، اول بر نیچه کوندن صوڭ، طوغری کیلگان بر فرصتنی غنیمت بلوب، هیچ بر کمگه، حتی دوستی صادققه ده سیزدرمیچه، شول دنیاغه سفر ایتدی.

قای بر آدملر، جان وطبیعتلرینڭ‌سوزوشلری، اصل یارانلشلری بلەن اوك اوزلرن خیالی ومعنوی بولغان حاللرنڭ حکمینه تابشرا وعمر بوینچه شوکا بویصونالر. بوندی ذاتلرنڭ یورەکلرنده طبیعت الهامی بلەن اورناشدرلغان مقدس قانونلر، عالی امللر وبوتون مادی حیاتنڭ

لذتلرن، شونك یولنده، اوزی تله‌ب، قربان ایته طورغان وعمر بوینچه شوگا تابندرا طورغان ایزگی نیتلر بولا.

بۆتۆنله‌ی اوك بولماسه‌ده، قای بر جهتلری بله‌ن ضیاء ده شوندی وجودلردن. یه‌شدن اوك خیال بله‌ن یراق امل آنك حیاتنده بیك زور روللر اوینی کیلدی. بو خیال وبو امللر زمان ومحیطنك هم‌ده آنك مرتبهٔ فکر یه‌سینك تأثیری بله‌ن اوزگه‌ره، تورلی قیافتکه کره کیلسه ده، اول هر حالده بار ایدی، هم آنی ضیاء طشقی دنیاغه ومادی حیاتنك عادی، حتی طبیعی بولغان اشلرینه ده جیگلمه‌سلك ره‌وشده اداره قیلا ایدی.

طبیعت تانوچیلر آنك بو صفتن کوزلرینه تیك برگنه مرتبه قاراو ایله‌ده بلوب آلاچقلر: چۆنکه روحنك کۆزگیسی بولغان اول خیالی کوزلرده بۆنك علامتی بیك آچق یالتری ایدی. بۆتۆن مدرسه عالمی قزلفانار سوزی بله‌ن اوك اوزن ایکنچی تورلی حس قیلا باشلادیغی، همه شاکرد اول یۆرطلر وآنده‌غی قزلر حقنده، آوزندن صولر کیترراك مرتبه‌ده قزشوب، یاراتوب سۆیله‌دیگی، ممکن بولسه، دنیاده اۆیاتقه قالودن یه‌یسه جهنم‌ده اوطده یانودن قورقماسه، باشی، آیاغی بـله‌ن چومارغه حاضر طۆردیغی حالده، ضیائنك اول دنیادن، اول‌فانارلی یۆرطلردن جانی ویۆره‌گی بله‌ن چیرقانووی — ایشته باشلیچه شول طبیعتینك تأثیرندن ایدی.

دهری صادقنك تیك بر مرتبه‌گنه سۆیله‌وی آرقاسنده، برنچی فرصت بله‌ن شونده آنلورلق مرتبه‌ده آوشوب کیتوونده‌ده بر دنبر مؤثر بولغان نه‌رسه شول طبیعت ایدی. چۆنکه یولداشینك تصویر قیلغان عالمی بله‌ن، اوزی خیال قیلغان وطبیعتی بله‌ن میل ایتمکده اولغان دنیاسی آراسنده نیندیدر بر مناسبت، بر اۆخشاشو بار کبك طۆیغان ایدی.

هم یا گلشمادی ده:

اول، کۆیمه‌لی ایزۋوشچیکنی یاللاب، یراقدن یالتراغان قزلفانارلرغه

یاقنلاشاباشلاغاچ، اچنده، بلمیم قورقوغەمی، شك و ایکیلەنوگەمی اۆخشاش، بر حالت طۆیغان ایدی. کۆیمه یۆرطلرغه تمام جیتوب، آچق تیرەزەدن تاتار موزیقاسی، نەق تگی طن کیچەلرده توفیقسز بدری‌نڭ اویناغانی کبك مۆثر موزیقا، ایشتله باشلاو بلەن ایکیلەنوده اۆچدی، قورقودن‌ده اثر قالمادی. قایاندر قیبولق، نیندیدر باطرلق کیلوب، اول هیچ بر نەرسەگه التفات ایتمیچه، کۆیمەسندن سیکروب چقدی‌ده، آیاقلرن قاتی باصوب، باشن یوغاری کوتەروب، اوز اۆیینه کرگان‌دەی، بییك کلیدوردن منوب کیتدی.

آنده اومارتا قۆرطی کبك گوایلر ایدی. ئەللە نیندی ایرلر بار، قالن، قالن خاتونلر بار. برەو کره، برەو چغا. قای بر بیرلردن جرلر، موزیقالر، شارقلداب کۆلولر ایشتله. اول، بر کمگەده قارامیچه، ایبلەشینڭ تصویر ایتدیکی رەوش بلەن، ایکانومکانی کوردی‌ده، طنچ بر بولمه آلوب، پیۆا کیتررگه، ایکی قز چاقررغه، ایڭ شەب تاتار موزیقانتن کرتورگه قوشدی:

— موزیقانتنڭ شەبی بولسون. تاتار بولسون. باشقەلر طرفندن آلنغان بولسه، مین حق اۆستەب آلدراچقمن — دیب‌ده علاوه قیلدی.

آنڭ خیالنده ئەللەنیندی براق عالملرنڭ کورنشی بار. آنی مۆنڭ کیترگان بر نیچه میللر بار. اول اوزی پیۆا یاننده، فاخشەلر اورتاسنڭ بولدیغی حالدەشول خیاللری، شول میللری بلەن بو دنیا آراسنڭ مناسبت‌نڭ قای نقطەلرده ایکانن، براقلاب، چووالچق رەوشده بولسه‌ده، سیزنورگه طرشدی... اول بولمەسینه کرگان قزلرنی کوب قارامادی، جنتکلەمەدی، تیك آز بویانغان، کوزلری یەشرەك و معصومراق قاری طۆرغان خنیفەنی یانینه آلدی‌ده، بولمەنی بیکلەتوب، عمرنده برنچی مرتبه، اوز ایرگی، اوزخوجەلغی، اوز بۆیرغی بلەن، اوزی اۆچۆن اوینالغانن یەشرمیچه، تاتار موزیقاسینڭ آهڭلرینه یۆرەگن آچدی. هم شول مینوتدەغنه،

اول، تگی ایدەشی‌نڭ سوزلری آڭا نیچوْن اول چاقلی نـق تأثیر ایتوب، اوزینڭ شوندی تیز آراده بوسفرگه باطـرلق ایتەر مرتبەدە آڭا جیڭلوینڭ وآنڭ تصویراتی اچندە ایڭ آرتق جاذبەلیسی قای نقطه بولغانن آچق رەوشدە آڭلی آلدی.

آنڭ بوْندی سفرلری بایتاق مرتبەلر تکرار ایتلوب، صوْڭره اچنڭ یـەشەگان محیطنڭ تیمر قوللری آراسندە جانی قصلغان، یوْرەگینڭ طن آلورلق‌دە طاقتی‌قالماغان، همە نەرسەگە توْکوْروب، دنیاسن‌چوبلـکـکە تاشلاب، کوْڭلی ئەلله قایاآشقنغان، اوزینه بیڭ آزبرجووانچ اوْچوْن بوْتوْن بیرن، کوگن بیررلك مرتبەدە بوْرچولغان مینوطلردە، اوزندن ملڭ مرتبه کوْچلی بولغان، برقـوّت آنی شول یوْرطلرغه اوْستری باشلادی.

ضیاء دە، قارشی باررغه طاقتی بولماغانغه، قارانغی توْنلردە، قارانغی وآولاق‌اوراملردن، کوْیمەلی‌ایزوْوشچیکنی‌یاللاب، شونڭ‌تابا یونەلەایدی.

۱۵

اول نی قدرلی صاق یوْروْسەدە، یوْروْگان ازن یەشرو اوْچوْن نی چاقلی چارەلرغه کرشسەدە، «بز قاپچقدە یاتوب قالا آلمادی» — آنڭ ئەلله نیندی روس اوینلرینه، شریعتدە حرام بولغان لغو واچملر کورسەتله طوْرغان کافر یوْرطلرینه، بیگرەكدە، مؤمن آدم آیاق باصارغه یاراماغان، یامان یوْرطلرغه، هر برباصقان بیرلرندە اولەن قوْری بارا طوْرغان، گناهلی خاتونلر یانینه بارغالاوی، یوقبارنی قازوب یوْروچی ئەدەملر طرفندن حضرتکه جیتکرلدی...

بوخبر باشقه برشا کرد حقندە بولسە، کوب تیکشروبدە طوْرمیچە، اوّل، تگی بیچارەنی طوْتوب، بوْتوْن شاکرد آلدندە ات اورنینه قینارلر، صوْڭره صوقدروب، مدرسەدن‌گنه قووارلر ایدی. لـکن ضیاء حقندەآلای جیڭلـگنه بتر وممکن بولمادی. آنڭ باباسی بومدرسه مدرسینڭ شریکی بولغان. بخارادەدە برگه یەشەگانلر. آتاسی جەلەش حضرتدە، باباسی مناسبتی بلەن قاتشوب، مدرسنڭ یاقن دوستلری زمرەسینه کرتلگان.

منه شولر حرمتی اۉچۉن، ضیاءٔ حقندەغی اول خبرنی اچدن طنارغه امر قیلوب، مـدرس افندی متهم‌نڭ اوزن چاقرتدی ده شونـدی خبر ایشتکانلگن، لکن اوزینڭ آڭا اشانوب بته آلماون، دشمانلقدن سۆیلەمیلرمی دیب اویلاون، اگرده یەشلك بلەن بولا قالغان بولسه، توبه نصوح قیلوب، یاڭادن یاقن بارماسقه تیيشلیگن، آتاقلی حضرتکه مخصوص تل بلەن، بیان ایتدی هم‌ده شوندی اش تاغی برمرتبه بولسه، آڭارغه مۆندن آیرلورغه طوغری کیلەچگن بلدردی.

ضیاءٔ ایندی بو وعظلرغه متأثر بولوراق مرتبەدن اوتکان ایدی. شوڭا کوره بۆڭا اوز طرفندن کوب اهمیت بیرمەدی. لکن، آغاسی مـدرسه تاشلاغاننڭ صۆڭنده، آتاسی نی درجەده تیلیروب، آناسینه نی چاقلی آور کۆنلر کوررگه طوغری کیلگانن آچق بلدیگندن، بۆنڭده «اویناش سببلی مدرسەدن قوولو» خبری ایرشسه، آناسینڭ باشدن آیاق آورعذابلر ایله طولغان حیاتی تاغی‌ده بیك آورکۆنلر اچینه تاشلاناچغن آچق آڭلاغانغه، اول، استاذینه مطیعانه جواب بیروب، اوزن آقلارغه طرشدی، آندی اشنڭ بولماغانلغن هم بولمایاچغن سۆیلەدی.

اول طوقتادی، لکن عمرگه توگل.

باشقه بریرده ایشتو ممکن بولماغان شول جرلر، شول موزیقالر، شول، تاتارنڭ عصرلردن بیرلی‌جییلوب کیلگان باراق مۆڭلرن یورەگیگه آچوب صالا طورغان، مؤثر آهڭلر آنی تاغی‌ده تارتدی، اول تاغی‌ده، بیك یەشرنوب گنه، شول یۆرطلرغه زیارت قیلا باشلادی. لکن برکۆن برده کۆتۆلمەگان اش بولدی:

اول، عادتنچه، طنغنه بربولمەده ایدی. اۉستەل تیرەسنده برنیچه قزلر بولوب، آنلرطوقتاوسز اچه طۆرالر، آنلرغه کرگەلەب ایکانومکه ده، ایدەش‌قزلری‌دەیاردەم‌ایتکەلی، بوطیلقالر بوشانولا، استاقانار طوقتاوسز یۆری طۆرالر.

ضیاء ایسه، بولرنك هیــچ برینه التفات ایتمیچه، گویه، ایکنچی دنیادن کیلوب، تیرەن حیرت اچنده قالغان آدم کبك، معصوم خنیفەنك قالقو کوکرەگینه بریاق یا ئاغن قویغان حالده، دردلی تاتار یگتی‌نك قولنده، تاتارنك بۇتۇن قایغیلرن جلامقده، ئەلله نینندی‌اوزون کوبلر بلەن موڭلانمقده اولغان موزیقانك قۇتینه جیگلوب، خیالی بلەن ئەلله نینندی یراق وموزیقالنی‌عالمگه کیتوب، یوغالغان‌حالده‌اوطرمقده ایدی...

شول وقت کمدر ایشك شاقلداتدی‌ده، آکسزدن، بر قزنك آچووی بلەن، ایکی یگت باصوب کردیلر.

قاراسه، دهری صادقنك دشمان شریکلرندن علی بلەن صفا ایکان! آخردن معلوم بولدی، بو ایکی، کمدندر صادقنك مۇندەلغن ایشتوب، ئله کترو اوچۇن کرگان بولغانلر ایکان. لکن باری بر ــ آنلر صادق آشا، ضیاءغه دشمانلر....

بو اشلردن طوواچق نتیجه آچق بیلگلی بولغانغه، ضیاء، اوزی حقنده «بەیلەب آلوب قایتو» سوزن اچندروب تاشلاغان، اول ایکی شاکردنی پالیتسه بلەن چغارتدی‌ده، آنلرغه «حضرتکه سلام سۇیلەگز آنك اوزی بلەن‌ده، مدرسەسی بلەن‌ده مینم حاضر هیچ برتورلی علاقەم قالمادی!» دیب ئەیتورگه قوشدی.

ــــ اوزی اوزینه یاڭاغنه خوجەلق آلغان آدم کبك، تۇن بوییىه موزیقا اویناتوب، ایرته بلەن بر نومیرغه کیلدی وشونده طۇررغه قرار بیردی. ایکنچی کۇننی آنك بر دوستی، همه نەرسەلرن کیتروب، حضرت طرفندن رسمی تابشرلغان اۇشبو اعلامنی ایرشدردی:

ــــ جلال ملا اوغلی، ضیاء ثابتف توفیقسزلغی سببلی مدرسەمزدن سۇرۇلدی...

بو وقت ضیاءغه اون‌سیگز یەش طولوب کیلمکده ایدی.

۱٦

اول مدرسه‌دن سۈرۈلدی. شونڭ ایله برگه، آنڭ اچنده بولغان موزیقا دنیاسن چۈلغاب، باصوب وقصوب، طورغان، زور، قالن قزغانچسز کریپوستلرده، بریولی جیمرلوب، یوققه چقدی وطوزانغه ئه‌یله‌ندیلر.

بۈیۈکلردن برسی:

— نازك جانلی وحساس یۈره‌کلی آدمنڭ طبیعتی وطبیعی میللری بله‌ن اچنده یه‌شه‌دیکی محیط آراسنده باشقه‌لق، دشمانلق بولسه، آنڭ حیاتی مه‌ڭگیلك تراگیدیه اچینه تاشلانمشدر! — دی.

هم طوغری‌ده سوز.

ضیاء‌ده یازمشنڭ شوندی قۈللرندن برسی ایدی.

یاوز قوللر بله‌ن آیاوسز چیتلك اچینه بیکله‌نوب قویلغان اصل قۈش، اوزینڭ قۈشلق طبیعتی بله‌ن عاشق بولغان، نهایه‌سز فضاده، کیڭ دنیاده، آچق هواده وماتور ییرلرده، طوقتاوسز اۈچارغه تله‌ب‌ده، ئه‌لله کملر طرفندن یاصالغان تیمر ریشوتکه‌لر، آنڭ بو تله‌گینه، بو طبیعی امیدینه قارشی باروب، آزادلق بنده‌سن مه‌ڭگی طۈتقونلق تراگیدیه‌سنه یه‌شه‌تکان کبك، ضیاءنڭ اچنده‌گی، ته‌ڭرینڭ اوز قولی، اوز اراده‌سی بله‌ن قویلغان، موزیقا تالانتی، موزیقا دردی، نی چاقلی امطلسه، نی چاقلی طرشسه‌ده، قۈتلی محیط آڭا دنیانی کورسه‌تمی، حاکم محیط آنی همان‌ده ایرکه‌که ییبه‌رودن تیمر قوللری بله‌ن طییا ایدی. شونلقدن آنڭ حیاتنده، تلی وعقلی بله‌ن تعبیر ایتله آلماغان، لکن بیك قۈتلی بولغان تراگیدیه حکم سۈره ایدی.

بار طبیعی، خلقی بولغان بر احتیاج، بر میل؛ شول اوته‌لمی. شوندن طوا تراگیدیه.

ضیاء بیك یه‌شدن اوك، کیله‌چك بلاءلرگه‌ده قارامیچه، بر قوبز صاتلاب، شونی اۈیره‌نورگه‌طریشوب‌یۈرۈسه‌ده، مدرسه‌دن‌قۈتلوزمانینه‌چه،

آنڭ میلینڭ بو یاغی، ایکنچی مرتبه‌ده طۉیۉلوب، ایڭ قوّتلی تله‌ك آنی ایشتوگه، آنڭ بله‌ن روحنده بولغان بوشلقنی طوترغه، جاننڭ طبیعی آزیغن بیررگه‌دن عبارت ایدی. تگی مسئله‌لرنڭ آچقدن آچق فاش بولووی بله‌ن، احتیاجنڭ اوّلگی صورتن، برنچی یاغن اوته‌و جیگله‌یدی، محیطنڭ، بۉناردن طیغان قوللری بر یولی صنوب، قصوب طۉرغان تاش دیوارلری بارده واتلدی، یۉق بولدی.

لکن اصل قوش همان‌ده اوز عشقینڭ بۉتۉنله‌ی اوك قناعت تابوب جیتمه‌ون حس قیلا ایدی.

اول ایندی بالا توگل. اوزینڭ ایرکینه گنه توگل، دنیاغه قاراشنده، فکر و اعتقادنده ده اوزینه اوزی خوجه ایکانن آچق آگلار مرتبه‌ده اوسه آلغان. موزیقاغه کملر نیچك قاریدر، کملرنڭ یاصاغان قانونلری آنی «یاری» غه‌می، «یارامی» غه‌می کرته — آنڭ بر تیینلك اهمیتی قالماغان.

بر مرتبه په‌رده آچلغاچ، محیطنڭ ده قوّتی بتدی. اول یاق شولای. لکن نیچك ایتوب، میدانغه کیتررگه آبدرالغان، بۉتۉنله‌ی یاگاده هم یولی‌ده صالنماغان بر حرکت بولغانغه، آنڭ آلغی کونن تعیین قیلو بیك چیتن حالده کورلگان ایکنچی بر یاق بار.

اول آنی آچق ایتوب اویلی‌ده آلمی، خیال ده قیلا آلمی.

منه اول بالا چاقده قوبز بله‌ایدی. اول آنده یاری‌ده، قناعتله‌ندره‌ده ایدی. ئه حاضر آگاقوبز تاوشی، اۉچقان‌چبن‌قاناتینڭ بزلده‌وی صنلی‌غنه طۉیۉلا. اول اوسکان؛ اوزی بله‌ن برگه تمییزی‌ده اوسکان. احتیاجنڭ قوّتی‌ده زورایغان. اول قولینه بر نه‌رسه طۉتوب، یۉره‌گن قناعتله‌ندره آلورلق درجه‌ده اویناواۉچۉن — بر خدای بله — نی‌قدرلی اش کیره‌ك. شونڭ ایله برابر بونی اول تلی‌ده. اوزینه بیك نق اشانده. منه ته‌کری بر یولن کورسه‌تسون، آندی‌مۉندی‌غنه توگل، آنی چندن قناعتله‌ندررلك بر اوگغای چقسون‌ده اول اۉیره‌نسون، بلسون!! آگا باشقه بر نه‌رسه

كيره كمى، تيك طبيعتنده بولغان قللرنى آنگلاب، شونگا متناسب يولى غنه تابلسون — اول حاضر زور درد بله‌ن طوتونوب، تيز آراده بلورده شول درجه‌ده اوينى باشلار، كه آننگ قوللرى قلغه قاغلو بله‌ن موزيقا جلى باشلار، شوننگ برنچى تاوشن ايشتو بله‌ن اوك بوتون دنياده آنگا قوشلوب، جلارغه طوتنور. بو بر خيال و فرض توگل، بلكه آننگ طبيعتى‌ننگ ويوره‌ك توبيننگ سيزنووى‌در. اول اوزى هر وقت شونى حس قيلوب يورى. گويه، آننگ اچنده منه حاضر توگلورگه طورغان بر دريا بار، منه وقتى كيلسون، طبيعى بر نه‌رسه شونگا يولى بله‌ن قاغلسون — اول دريا تاشوب چغارده دنيانى باصوب كيته‌ر كبك بولا.

لكن بوننگ اوچون طبيعتنگ اوزى بيلگيله‌گان، موننگ اوزينه گنه مخصوص كبك بولغان، ئه‌لله نيندى يولى بار شيكللى طويولا. گناهشوملقغه قارشى، شول طبيعى يول بله‌ن بارلماسه، آننگ بارلق تالانتى تيسكه‌ريله‌نورده، بارلق اميدى كيريگه كيتوب، اول قوللاغى موزيقاسن آچو و ئه‌رنودن وانتقالاب ارغتور، كم بله، اوزينه‌ده ئه‌لله نيلر بولور.

لكن بولرننگ برسى‌ده بولمادى. اول اوزيننگ قوللرى‌ننگ يوره‌گى چاقلى موزيقانت بولوب يارالتلماوينه، اسقريپقاننگ قارشقالاوينه جانى ئه‌رنوب، بر نيچه مرتبه آتوب به‌رگه‌له‌سه، حتى اوزگه‌له‌سه‌ده، ئه‌لله نيندى زور آورلق چقمادى: شولاى اوق، بلميم، طبيعى يولى تابلا آلماغانغه‌مى، قاى نقطه‌دن، قاى ره‌وشچه كرشورگه ايديكى بلنوب جيتمه‌گانگه‌مى، تگى اچده‌گى زور دريا تاشوب چغوب، دنيانى باصوب‌ده تاشلامادى — اول اويره‌نوچيلر قاشنده عاديلردن بايتاق اوستونلك و تيزلك بله‌ن موزيقا صنعتن دوام ايتدردى. اوزى بعضا يانا، كويه، اميدسزلككه توشه، قاى بر چاقده، بيك زور درد و هوس ايله‌ده كرشوب، اميديننگ ياقنايوون‌ده حس ايته باشلى ايدى.

١٧

یازمش‌قای بر وقتده بیچاره ئه‌ده‌منڭ اۇستندن، اوز ینه‌ده‌سیزدرمیچه، اوته قزغانچسز کۆلوب قویا.

مۆنچه‌ده قوبز تارتقان اۇچۇن صبی بالاسن ات اورنینه قیناب تاشلاغان جه‌له‌ش ملا بله‌ن‌ده یازمش شوندی بر اوین اوینادی.

ضیاءنڭ مدرسه‌دن قوولو خبری آتاسینه، البته، کۆنی بله‌ن ایرشکان ایدی. آنڭ بۆگا قاراشی بیلگلی: اول بۆنڭ بله‌ن برگه جهانده آقتق امیدینڭ یوغالغانن آچق آڭلاب، نی دیه‌رگه بلمیچه، کۆنلر، تۆنلر جنله‌ندی، تیلیردی، دنیانڭ همه آدمن، اتدن آلوب، اتکه صالوب، سوکدی ده، آر وغاننڭ صۆڭنده زلیخه آبصطای آرقیلی آڭا خط یازدردی:

— خبرڭنی، دی، ایشتدم. جوله‌رسڭ. مالایسڭ. ییگرمیگه جیتوب باشیڭه عقل کرمه‌گان. آتا دیب بلسه‌ڭ، میندن سوز شول: بار! مدرسنڭ ایشگی آلدینه یغل! آیاغن اوب! سجده قیل! ده توبه ایتوب عفو صۆرا. اوزم ده خط یازارم. کیچرر. اگر ده سوزمنی طڭلاماساڭ، مینی آتا دیب بلمه، کوزمه کورنمه، یۆرطمه آیاق باصما. دورت یاغڭ قبله: تله‌سه‌ڭ، چوقنوب، ته‌ری تاغوب، قادالوب، کیت... چوقن، کافر بول! مشرڭ بولوب جانڭ چقسون! میندن فاتحه شول!!.

بو مکتوب ضیاءاۇچۇن بیڭ طبیعی نه‌رسه بولوب کورندی. چۆنکه اول تگی خبرنڭ آتاسینه ایرشه‌چگن هم آتاسینڭ آڭا نیچڭ قاراچغن آچق بله، یازاچق خطینڭ عباره‌لرن تعیین ایته آلماسه‌ده، مفهومن کۆن کبڭ آڭلاب طۆرا ایدی — شونلقدن اول آڭا بیڭ عادی کوز بله‌ن قارادی هم، آڭا التفاتسز اوز اشنه دوام ایتوب، کۆلکیلی تعبیرنچه، دورت یاغن قبله یاصاب یۆری بیردی.

اول بلکه قارا اورمانغه مه‌ڭگیگه قول سلکگان ده بولور ایدی،

لکن، لکن ایکی نەرسە آنی آیاقدن یقدی: اول، اوزی اۇچۇن کیرەك دیب، بلمەسەدە، الهی بر محبت ایلەن باغلانغان آناسینڭ هم دە بالالق جان دوستی مریم توتاشنڭ بر توقتاوسز یالنولری، کوز یەشلری اۇچۇن، تیك شولرغە بولغان مناسبت مجبور قیلغانلق اۇچۇن، آتاسی بلەن یاڭادن کیلشورگە اویلادی.

بو بردە قیین اش توگل. طۇتارغە دە بیك زور شهرت چغارغان بر مدرسنڭ دانلقلی مدرسەسینە باروب کررگە، «ئەتی، مین اوقیم، درسلرم فلانلر، آلدە فلان تۇرلی پلانلرم بار» دیب، یازارغە کیرەك، نیچك دە یاڭادن عقلغە اوطروب، آخوندلق، مدرسلك کعبەلرینە یونەلە باشلاوڭ حقنڅ امیدکنە بیررگە کیرەك. شونڭ بلەن جلال حضرت آل دە، گۇل بولور، «اوغام، نی حال، کیرەکسە، آقچە صورا، سین بۇلای دە یابقسڭ، آشاو اچودن قزغانما — سلامتلگڭنی صاقلی کور!» دیب خطلر یازا باشلار.

هم شولای بولدی‌دە.

اول‌یاڭا‌مدرسەلی‌بر‌شهرگە‌باردی‌دە، اوزی‌شوندەطۇروب، «چیتدن طڭلاوچی» صفتی ایلە درسلرگە یۇرگەلەرگە کرشدی هم آتاسینە، مۇنڅ بر نیچە یل طۇرۇب، مصر وعربستان یاغینە کیتو فرضی بارلغن یازدی.

ضیائنڭ صالداتقە قاراﻟور یلی‌دە یاقنایوب کیلە، شول چۇرلردە بلکە اوڭغایلیراق، عائلەنڭ کوز یەشن توکمیچەرەك، اۇزۇلورگە چارەسی تابلووی احتمال. شونلقدن، قیین بولسەدە، بر ایکی یلغە توزەرگە بولدی.

«چوقن، مشرك بولوب جانڭ چقسون!» دیگان جەلەش ملا ایسە، تیمر بالاوزغە ئەیلەنگان کبك، اوغلینڭ بو عقللیلغن کورگاچ بۇتونلەی یۇمشاب کیتدی.

اۇیدەگیلر بر یولی جیڭل طن آلدیلر. زلیخە آبصطای دە حضرتنڭ

ئەرلرندن بر آزغه طندی. جەلەش ملا ایسه تاغی ماتور خیاللر بلەن جووانا باشلادی.

اول بورون قدیم ایدی. ضیاءُ بوندی مدرسەگه کرگاچ، جدید که آودی: نیك ایس کیتەرگه؟ —زمانەسی شول، بیت، ایندی، دی: جدیدلر منطق، کلامده صایراق بولالر بولوون‌ده، باری بر ایندی... حاضر خلق شونی یاراتا. ئەنه صادق خلفه ئلگەری جدیدلرنڭ باشلغی کبك یوری ایدی، ئه مصر استانبول یوروب قایتدی‌ده شهرنڭ نیندی زور محلەسینه ملا بولدی. ئەنه کریمنی دهری دیب سوگەلر ایدی، ایندی زور مدرسه صالدیلر ده، اوزن برنچی مدرس یاصاب قویدیلر. کورسەڭ، ایسڭ کیتەر. بو گوبیرناتورمی دیب، طوررسڭ. حاضر بوتون شهرنی قولنه اوینانا، باشقه ملالر آنڭ آلدنده سوز ده آچالمیلر ایمش...

ضیاءُغەده شوندی بر نصیب چقماسمینی؟ — انشاءالله چغار، البته، چغار... منه شول اوزگەرشنڭ ایکنچی یلنده ایدی، ضیاءُ آتاسینه خط یازوب، حاضرگی استاذ کیگەشی بوینچه، اوفا دوخاوُنی صوبرانیەسینه امتحانغه کرمك بولام، آندن صوڭ، بلکه آولغه ده قایتوب کیلورمن دیب، خبر ایتدی.

بو خبر، حضرتنی نیچه یللق یەشەرتوب، آنڭ شادلغینڭ ایگی، چیگی‌ده یوق ایدی. بو فرضنڭ چنلاب اوق وجودکه چققانن کورگاچ، آنڭ آیاقلری ییرگه تیمی، باشی کوککەچه کوتەرلوب، اول بو وقت اوزن، حاضرگنه بوتون دنیانڭ باشینه منگان‌ده، همەنڭ کوزینه قاراب، ماقتانورغه، قابارنورغه حق آلغان بر آدم کبك حس قیلا ایدی.

امتحان طوتقان صوڭ اوُیینه قایتقانده ضیاءُنڭ یاننده بر ایپتاشی‌ده بار ایدی. اول آکا آتاسینڭ بارلق طبیعتن سویلەب، برده آبدراماسلق رەوشده تانشدرسەده، تگی یگت حضرت اوُچون بعضاً قولاقلرینەچه

قزارغالی ایدی. بو وقت کوبرەك مسئلە مخدومنڭ امتحانینە عائد بولدی.
جلال کەنەفیگە قرن‌یاتادە ملڭدە برنچی قاتقە یەنەدن صۇری باشلی:
— صابرانیەغە باروب کردڭ؟ شوندن صۇڭ کم اوچرادی؟ . . .
— بر تاتار شوندە.
— نی دی، نیگە کیلدڭ دیمی؟ قای یاقنقی... کم اوغلی، دیمی؟
— ایبۇ . . .
— صۇڭ، سین نەرسەدیدڭ . . جلال‌الدین حضرت‌مخدومی دیدڭمی؟
— مین تفصیللی آدریسمنی ئەیتوب بیردم.
— نی، دی، ئەمین بلەم آنی، ئەیدە آلایسە، مفتی حضرتینە کرگز دیمەدیمی؟.. میڭە بیت، آندەغیلر باردە تانش. بارسەم، باردە «ملا آبزی‌دە ملا آبزی» دیب، تیرە یاغمنی صروب آلالر، قایسی آیاغمنی، قایسی طونمنی صالدرا باشلی .... قاضیلردە باری ـ ئەیدوك، ملا جلال‌الدین، توردن، مفتی حضرتینڭ یانندن اوطر!! — دیب، بیل‌باغلاب طۇرالر ....صۇڭ، اچکە، امتحانغە کرگاچ، سینی‌تانودیلرمی؟..
— یوق، مینی کم تانوسون آندە؟..
— صۇڭ، سین کم اوغلی دیب صۇرامادیلرمینی؟...
— آنی صۇرادیلر.
— سین نی دیدڭ؟.......
— مین ئەیتدم، مین جلال ملانڭ اوغلیمن دیدم. شوندن صۇڭ بر قاضی، قارا اورمان جلالنقیمی؟ دیب صۇرادی...
— صوڭ سین نی دیدڭ؟
— ایبۇ!، دیدم.
— صۇڭ مفتی صۇرامادیمی مینی؟
— نی دی، آتاڭ ایسەنمی، سلام ئەیت، دیمی؟..
بو سؤاللر نهایەسز دوام ایتە. حضرت تۇرلی یاقدن اوراتوب

کیترەدە تاغی مفتینڭ صۆراولرینە تری:

— مفتی نی دی، ئە، بلەم، بیك بلەم، جلال — مینم بیك دوست کشی اول، دیمی؟ سین جـلال ملا اوغلیمونی، ئە، بـلەم آلایسە، بلەم دیب ئەیتەمی؟

— صۆڭ، چققاندە، آتاڭە سلام ئەیت، اوغلی بیك شەب ایکان، رحمت، طرشدرغان، فلان دیب ئەیتمەدیمی؟

ایکی یاغی‌دە برابر بولغانغە، ضیاء بو سۆاللرنڭ همەسینە ایجاب بلەن جواب بیرە دە، حضرت، آنلرنی تکراردن آروب، مدرسلکنڭ امتیازلی مرتبەسینە، اوز قاشندە دنیادە آناردن زور درجە یوقلغینە دائر سۆیلی باشلی:

— منە، دی، ملا احمدی، مینم بر یاغمە زور آلتون تاوی قویسونلر، ایکنچی یاغمە ئەلی یاڭغنە صابرانیەدن ضیاءغە بیرلگان «ضیاء بن جلال‌الدین ثابتفقە امام‌خطیب ومدرسلك رتبەسی اعطاء قیلندی» دیب یازولی شهـادتنـامە بولسون — شول ایکینڭ قایوسن آلاسڭ دیسەلر، آلتون‌طاوینە ئەیلەنوب‌دە قاراماس، واللە ئەیلەنوب‌دەقاراماس... مدرسلکنی آلور ایدم... الحمدلله... الحمدلله... خدا بومرتبەنی بیردی ایندی... زوراش، بیك‌زوراش... تیرە یاقنڭ بوتۆشینەدە کرمەگان‌اش.

شول یگت ضیاءلردە بر صومکا ئەیبرلرن قالدرغان ایدی. آندە بر گیتارادە بار ایکان. مۆنڭ نیندی نەرسە ایکانن برسی‌دە آڭلی آلمادی. ضیاءدن صۆریلر، اول شایارغان کبك‌کنە کۆلەدە «بلمیم» دیب، جواب بیرە. شولای ایتوب، گیتارا بایتاق کۆنلر دیواردە آصلوب طۆردی.

ایندی بو وقت بۆتۆن تیرە یاققە «جەلەشنڭ ایکنچی اوغلی مدرسلك آلغان ایمش....» خبری تمام تارالوب جیتکان ایدی.

بر کۆننی بولرغە استاناۋای کیلوب تۆشدی. اول، جەلەش بلە یاقن مناسبتدە بولوب، آنڭ طبیعتن بیك یاخشی آڭلی ایدی. اورص،

بیت — نه‌رسه‌نی‌تانی. اۉیگه کروب، چیشنوب ده‌جیتمه‌دی، کوزی‌دیوارده آصلوب طۉرغان گیتاراگه تۉشوب، زور حیرت بله‌ن قچقروب ییبه‌ردی:

— بو نه‌رسه، ملا؟ کم اوینی مۉنی؟..

بو اورص صۉگغی یللرده‌ضیاء بله‌ن ده‌یاقندن تانش بولغانغه، آنڭ‌حیاتن بله، زارلرن آڭلی، موزیقا دردینه محیطنڭ نیچك جواب بیرگانندن‌ده خبری بار ایدی. شونی‌اعتبارغه‌آلوب، حضرتنی جیگه‌رلك‌یاقدن تیلیرته‌باشلادی:

— بونی‌اش، ملا؟... سین‌خاراب‌ایکانسكڭ!.. سین بزنڭ بار بزدن اوزدرغانسكڭ ایکان.. قایدن تۉشۉردكڭ بۉنی؟؟

حضرت، نی دیه‌رگه بلمیچه، بر آزغنه طۉرغاندن صۉڭ:

— ئه، آلایمی... ثابتقلرده بولماغان‌نی نه‌رسه بار دیب بله‌سكڭ؟ — دی؛ استاناۋای تاغی دوام ایته:

— بله‌مسكڭ، ملا؟ — بو بیت زا گرانیتسه‌ده‌غنه بولا طۉرغان نه‌رسه... بزنڭ روسیه‌ده اول یوق‌ده، آنی بلمیلرده.. بزده گارمون بله‌ن اسقریپقا دیگان موزیقالر بولا... لکن آنلرنی جونلی آدم طۉتمی.... طۉتسه، موژیقلر طۉتا.. ئه بو، بیت، بۉتونله‌ی ایکنچی نه‌رسه.... بو-گوبیرناتور، مینیستر اوغللرینڭ‌قولنله‌غنه‌بولغالی‌طۉرغان‌قدرلی‌ئه‌یبر..

حضرت‌قابارنوب‌قویارغه‌اویلی، لکن، یاڭلش‌بر‌نه‌رسه‌اچقندروب، اۉیاتقه قالو احتمالندن قورقو آنی تاغی طوقتاتا. اورص دوام ایتوب،

— نو، ضیاء، بله‌سكمی، جلال‌ملااوغلی‌بولاطۉرۉب، شونی‌ده بلمه‌سه‌كڭ، اول نیگه‌یاری — دیب گیتارانی طۉتدراده اوینارغه تکلیف ایته. بالالر، بیگره‌كڭ‌ده ملا، حیرت بله‌ن طولغان کوزلرن ضیاءغه یونه‌لدره‌لر، اول، بره‌وگه‌ده قارامیچه، گیتارانی آلاده، صاذن آرتقه‌راق تاشلاب، آیاقلرن چالوب، چن موزیقانت قیافتی بله‌ن بر نیچه مرتبه تارتوب قویا...

شولای‌ایتوب، کرامتلی‌نسلدن‌کیلگان، دانلقلی‌جلال‌الدین‌ملانڭ‌نماز ورننده، اوز کوزی آلدنده‌ازلدن‌بیرلی‌برنچی‌مرتبه‌موزیقاتاوشی‌ایشتله.

استاناۋ اینکٔ تکلیفی ایله ضیاء دوام ایتدره. اۋ یدهٔ گیلر بارده شاق قاتا، جلال نی دیه‌رگه بلمی، لکن آنکٔ یۆزنده آچو یوق، کوزلری‌ده، آچو بله‌ن توگل، ماقتانوب، قاربلر، بۆتۆن طۆرۆشنده بر قابارنو اثری کورینه. ضیاء اوینی، استاناۋای آنی ماقتی، حضرت ایسه بر اوغلینه، بر اورصقه، طوقتاوسز، «ئه، آلایمی؟» دیگان قیافت ایله کۆزلرن یۆرۆته..

بر آزدن صۆکٔ تگی صومکادن نوتالرده آلندی. ایندی شاق قاتوار آزایا تۆشکان ایدی، تگی یاقده بالالر وخاتونلر یارقدن حیرت بله‌ن قاراوده دوام ایتسه‌لرده، جلال ملا، آرتق ایسی کیتکانلگن استاناۋایدن یه‌شرو اۆچۆن، ایکنچی اش بله‌ن مشغول بولا باشلادی.

ضیاء ایسه، بارن اۆنۆتوب، موزیقا تاوشی ایله برگه ئه‌للۆ قایا آغوب کیتدی.

بو کۆن حضرت‌ده، آبصطای‌ده عمرلرنده تیك برگنه مرتبه اۆچراغان عجیب آبدراش وحیرت اچنده قالدیلر. بو نی اش، بو نی حال؟ بو یاریمی، یوقمی، بۆندن نی نتیجه چغار؟ ضیائ‌نی طوقتاتورغه‌می، ئه‌للۆ اوینا‌سونمی؟ صۆکٔ نه‌رسه ایکان بو؟... بو سۆاللر آنلرنکٔ عقلینه کیلمی، آنلر بوکٔا جواب‌ده ازله‌میلر — بلکه شول سۆال وشولرغه جواب ازله‌وحالنده بولا طۆرغان حیرتنی‌گنه طۆیالر.

جه‌له‌ش قوبز تارتقان اۆچۆن ضیائ‌نی ات اورنینه یارا ایدی. لکن بوجزاء اوغلینکٔ عملی‌شریعتکه صیماغانلق اۆچۆن‌گنه توگل، بلکه جلالنکٔ البته زور آخوند، آتاقلی مدرس بولاچق‌ممتاز اوغلن شول، اشدن چققان موزیق بالالری ره‌تینه تۆشۆرووی، محیطنکٔ ناچار قاراوینه سبب بولووی حضرتنی بیگره‌ك قوزغاتا ایدی. ئه حاضر صۆکٔ؟ .... بوده باری بر توگلمینی؟

برده کبك، توگل‌ده کبك.... بیت، ضیائده توفیقسز یگتلرنکٔ، آزغن

قزلرنىڭ اوينى طۇرغان گارمونىده توگل، تگى، بازارغه كيلگان اورص مالايلرنده كورنه طۇرغان اسقريپقاده توگل، آنقى زاگرانيچنى. آنقى گوبيرناطور، مينيستر اوغللرنده‌غنه بولا طۇرغان ئه‌الله نيندى قيمتلى ئه‌يبر. جيتمه‌سه، اول ئه‌الله نيندى كاغدلر بوينچه اوينى — صۇڭ نى اشله‌رگه ايندى؟ — بۇرۇنغى زمان بولسه، اول اوزى مۇندى شبهه‌لرگه بيرلمه‌س، كۇڭلينه آزغنه شك كيلسه، اوغلينه آياق تيبوب قچقرر، طوقتاتوررده، بيك قارشسه، تگى نه‌رسه‌سن‌ده واتقالاب تاشلار ايدى. حاضر آلاى ايتو قيينراق. اول آچى تجربه‌لر كيچردى. آنڭ زور اوغلى ئه‌الله نى حالگه تۇشدى. بوسى‌ده اۇزۇلگان ايدى، يارى، نيچكدر عقلغه اوطردى... آرتق قاتيلق كورسه‌تسه‌ڭ، آنى آتاسينه به‌يله‌گان نچكه جب اۇزۇلورده، اول اوغلندن قۇلاق قاغار... تاغى شول‌ده بار، ضياء، بيت، حاضر مدرس ايندى، آنڭ بله‌ن نيچك آرتق اوصال بولورغه.

ئه آبصطاى‌نڭ حيرتى تاغى آور.

آنڭ قاشنده موزيقا تارتو — بارى بر، اويناش ايتوب طۇتلو، آت اورلاب قينالو، اورامده چرلاب يۇرو كبك‌اوك. موزيقانى ايندى هيچ بر وقت ئه‌دم ره‌تلى كشى اوينامى. آنلر بارده آزغنلر، توفيقسزلر بولا. ئه‌نه يگتلر بله‌ن طۇتلوب آتى، چابى چققان بدرالحيات، ئه‌نه، آتاسن آچ طۇتوب، تابقان آقچه‌سن اچوب بتره‌طۇرغان تيمركه‌ى، تاغى شوندى اشدن چققان، توفيقلرندن يازغان يگتلر — منه بيت، موزيقانڭ اهللرى كم؟.

ئه صۇڭ تيره ياقده علمى واخلاقى بله‌ن برنچى اورن‌طۇتقان، زليحه استاذبيكه‌نڭ تربيه‌لى مخدومينه، مـلا بولورغه ياقنلاشقان اوغلينه بو كيلشه‌مى...؟ آلاى ديسه‌ڭ، ضياء بيت تگى بدرالحياتلر، تيمركه‌يلر كبك اسقريپقا اوينامى — آنقى ئه‌الله نه‌رسه.. جيتمه‌سه، اوزى كتابدن قاراب اوينى....

خلق ایسه، آنڭ کتابدن قاراوون ده، گارمون توگللگن ده او یلامادی.
ملاده موز یقا ایشتکاچ، حیرت بله‌ن طکلاشدردیلرده، بۇتۇن آول بو یینه،
بزنڭ ملانڭ مالایی بیگره‌ك شه‌به‌یوب قایتقان ایکان، صزاغنه. تیمرکه‌یلرڭ
بر یاقده طۇرسون دیب، چه‌ینی باشلادیلر. خبر قارا اورماندن چیت
آوللرغه تارالوب، تیز آراده «جه‌له‌شنڭ مالایی» حقنده ئه‌لل نیندی سوزلر
چقدی. دشمانلر:

— ۋات، سیکه، امام خطیب، مدرس!! بۇنی ملا یاصاساڭ، محرابده
گارمون تارتا باشلار دیب، کۇله‌لر، خبر، یراق کیتکانصاین زورایا
باروب، چیتره‌ك آوللرده «جلالنڭ اوغلی، تگی یۇرطلرده موزیقا اوینا‌ب
یۇرۇگان ایمش... آتاسی «اوینام» دیسه، مین آنسز طۇرا آلمیم، دی
ایمش...، ضیاء اوینی... یاننده‌غی بر اورص یگتی بیبی، ایمش...»
کبك سوزلرده یاصالدی.

اول کۇننی جلال استاناۋ ای بله‌ن، ایکی کۇندن قایتاچق بولوب،
قایادر کیتکان ایدی. ضیاء ایسه، بر نه‌رسه‌گه‌ده قارامیچه، اشن دوام
ایتدردی. زلیخه آبصطای نی دیه‌رگه‌ده بلمی ایدی. قۇیاش بایوب،
قارانغی تۇشو بله‌ن ضیاء گیتاراسن آلا ده باقچه‌غه‌چغا. آنده زور ایمه‌ن
تو بنده، یه‌ش اوله‌نگه‌قرن یاتوب، اوینی باشلی. منه شول وقت آبصطای
تاغی حیرت دیگـگزینه باشی، عقلی بله چوما.

آنڭ خیالنده بر برینه اۋیۇشا آلماسلق ایکی ضیاء یۇری. منه
آنڭ یۇمشاق طبیعتلی، کۇله‌چ یۇزلی شاکرد اوغلی. اول ایندی حاضر
مدرس ده. اول هیبت کیینا. کچکنه ییر فرشته‌سی توسلی بولوب، ماتورغنه
قیافت ایله چالما، چاپاندن مسجدکه بارا. کشیلرگه سلام بیره. آقصاقاللرغه‌چه
آکا یول بیروب، بیل باغلاب طۇرالر. اول قرآن اوقی. قای بر وقت
آنڭ مقامندن بۇتۇن مسجد یغلی‌ده ایمش.... منه یاکاراقنه، اۋچنچی
کۇن، حتی کیچه گنه‌ده شولای ایدی... ئه بۇگۇن باقچه‌ده، قرن یاتوب،

موزیقا تارتا. بو وقت ایندی آبصطای آنڭ تگی قاراب اوینی طۆرغان کتابن‌ده، آلتینڭ گیتارا بولماون‌ده خاطرلی آلمی. حاضر آکا ضیاء بۆتۆنلەی ایکنچی آدم، گویه، آنڭ چالما، چاپان کییه‌رلك جونی‌ده قالمی، کیسه‌ده کیلشمی، اۆچراغان قارتلرده آنڭ سلامن آلمی، آنڭ مسجد اهلن جلاتا طۆرغان تاوشی‌ده ئه‌للە قایا اۆچا — یوق، ضیاء اورنینه ئه‌للە نیندی، قولینه اسقریپقا طۆتقان، بر اورص مالایی‌غنه قالا.... بو آکا «ئه‌نی!» دیب ئه‌یتە بلورلك‌ده توگل کبك...

آبصطای بو شبهه‌لرنی ضیاءغه ئه‌یتە آلمی. نیچکدر قیین طۆیۆلا. آنڭ کیفی کیته‌ر شیکللی بولا.

لکن بوارنڭ بارینه‌ده بیك تیز خاتمه بیرلدی.

حضرت کیتکان ییرنده بر علماء مجلسینه طوری گیلگان‌ده آنده، ضیاء حقنده سوز آچوب، بره‌وسی‌آنی، «بر طوقنامی گارمون‌غنه اوینا ب یاتا ایمش!» دیب، سۆیلی باشلاغان. سوزدن سوز کیتوب، بر قارت ملا جلالگه بیك بەیلە‌نگان:

— سینی بز، ملا جلال، تیره یاقنڭ قطبی کبك طۆتا ایدك — دی ایکان ملا — ئه سین بر بالاڭنی‌ده شوندی اشدن طیا آلمیسڭ ایکان... سینڭ آتاڭ کم ایدی، باباڭ کملر بولغان؟ — آنلر سینڭ بو اشیگه نی دیه‌ر؟.... آنلرنڭ روحلری سیگه رنجیمه‌سمی؟.... آتا بابادن، تیره یاقده شوندی بر اش بولغانی، ایشتلگانی بارمی؟!.. جیتمه‌سه تاغی، اوغلڭنی مدرس دیب ماقتیسڭ.... مدرس بولماغانی ئه‌للە کم بولسون، ابلیس بیك عالم‌ده، بیت، آنڭ علمندن نی فایده؟.... صوڭ سینڭ غیرتڭ قایا بولدی؟! نیچك اوز آلدڭنە شوڭا رخصت بیره‌سڭ؟!.. منه مین آولنڭ نیقروتلری، گارمون اوینا ب، اورامدن اوته باشلاسه‌لر، یۆگۆروب چغام‌ده، تایاق بلەن ات اورنینه یارام.... ایکنچی وقت مالایلرنڭ ازلری‌ده بولمی.....

جلال ملا بو مجلسده، «سزنڭ نی اشگز بار.... اول ایندی بالغ... تلەسە، مارجا بلەن طۇرسون، مینم آنڭ اشم یوق، فلان!!» دیب، ماخی بیرمەسکە طرشسەدە، قایتقاچ، ایکنچی تۆرلی قیلاندی.

آتنی مالایغە بیروب، اۆیگە کرگان چاقدە آندە بر آدمدە یوق ایدی. اول چیشنمیچە، نیتمیچە، بیك عادی اش قیلغان آدم کبك، لکن نهایەسز آچو بلەن دیواردەغی گیتارانی صوغوب تۆشۆردی‌دە، بر مینوت کیچکسە، دنیانی خراب قیلاچق بر هلاکتکە قارشی صوغش آچقان آدم کبك، ایدەندە یاتقان گیتارانی آیاغی بلە تابتارغە، ایزەرگە طۆتۆندی. بر مینوتدن صۆڭ گیتارانڭ تیك صنغان تاقتالری ایلە اۆزۆلگەلەب بتکان قللری‌غنە قالغان ایدی. ملا بولرنڭ بارن قولی بلەن جیبوب آلدی‌دە، منەسیگە موزیقا دیگان‌صمان، بارن‌بر یولی، یانوب طورغان پیچکەآتدی.

شونڭ آرتندن اوق اۆستەلدە یاتقان نوتالرنی‌دە اوط جۆتدی. باشقەلر کرگاندە اۆیدە ئەلله نیندی کۆیۆك ایسی، مای ایسی چققان ایدی. پیچکەقاراسەلر، آنڭمرحوم گیتارانڭ آقتق‌صنغی‌یانوب بتمکنڭ ایدی.

شونڭ بلەن موزیقا تاوشی طندی واول حقدە هیچ کم، هچ بر وقت «لەم میم» دیب آوز آچارغەدە باطرلق ایتە آلمادی. آناسینڭ نهایەسز زور بختینە قارشی، ضیاءدە بوگا اصلا التفات ایتمەگان، هیچ بر متأثر بولماغان قیافت بلەن جواب بیردی.

١٨

جلال‌ملانڭ ضیاغە باغلانغان‌امیدن بر آز نغایتا تۆشکان بو واقعەمای چیسلاسندە بولوب، شول اوق یلنڭ اوکتابرندە مخدوم افندی قارالاچق‌دە ایدی. ایکی آرادە علاقەاۆزۆلگان‌چاق‌بولسە، جەلەش، اوغلینڭ‌صالداتقە قارالونە برتۆرلی‌دە التفات ایتمەس، کیتدی نی، قالدی نی، باری بر، میگە کیرەگی قالمادی، کیتمەگەیی، قادالسون دیب، قارار ایدی.

لکن حاضر اشلر بوتونله‌ی باشقه‌چه. هم طبیعی‌ده. حاضر بیت، ضیاء آزغن شاکرد، جوله‌ر مالای توگل. اول، عقلغه اوطردی. اول، جلال طرفندن تعیین قیلنغان کعبه‌نی قبله تانوب، یاکادن علماء یولینه آخوندلق و مدرسلك امیدینه توشدی. اش بو مرتبه‌گه بیك یاقن‌ده. اول مدرسلککه امتحان قیلندی، اول تگی موز یقاسن اوتقه یاققانده بر سوز ئه‌یته‌ده‌دی؛ منه الله بیروب، خدمتدن قالسون‌ده، آنی چیتکه ییبه‌رر. اول هر ایکی بالاسندن امید اوزگاچ، حجغه کیته‌رگه جیینا باشلاغان ایدی. ایندی آنی‌ده قویدی، چونکه ضیاء عربستان و مصرغه باراچقمن دیب، یازغان ایدی. اول حاضر آنی برده قوزغاتماسه ده، البته، باراچقدر. شوکا، بیت، آقچه حاضرله‌رگه کیره‌ك.

قارالاسی بار. آنده‌ده آقچه طوتمی بولماس. چونکه تگی خیریلر، بارلق کوچلری بله‌ن، مخدومنی ییبه‌ررگه طرشاچقلر. آنلر شکایت‌ده قیلور، آقچه‌ده بیرر؛ جلال آنلرنی جیکه‌رگه تییش. بو اشکه اول بر نیچه آیلر ئلك اوك حاضرله‌نه باشلاب، اوغلینه‌ده شول حقده یوقلاماسقه، چاره‌لر ازله‌رگه قوشوب، ئه‌لله نیچه مرتبه خطلر یازدی.

اول، آناڭ بیك صاغنا، جلی دیب، ضیائنی قارالوردن بر آی اوّل اوك قایتارمقچی ایدی. اوغلی‌نڭ «ئه‌تی، میکه بیك ئه‌زله‌ب کنه صاقلانورغه، دوکترغه‌ده کورنه طوررغه کیره‌ك.... قایتسه‌م، اول‌ده بولمی، خلق‌ده بله باشلی، مین قارالورغه اوچ کون گنه قالغاچ قایتورم!» دیگان خطن آلغاچ، «سین اوزڭ آرتق بله‌سڭ، اوزیگه تابشردم. بروك طرشا کور!» دیدی. کونلر یاقنایغان صاین معامله یومشارا، حضرتنڭ‌ده اجتهادی آرتا بارا ایدی. اول اوغلن آلو اوچون استانساغه‌ده اوزی بارمق بولغان ایدی، خیرینڭ آت جیگوب، کون تون چابقانن کورگاچ، یوره گینه چداشا آلمادی، «مین شول خیروکدن جیگلسه‌م، دنیاده طورمیم!» دیب، شول امیدن ازله‌رگه کیتدی. مسئله ایسه، ضیائڭ یازمشن

اوزگه‌رتورلك، آنڭ اۉستینه کیلورگه طۉرغان صالدات چیکمه‌نن کیری قایتاررلق بر قول، شول اشده بر تایانچ تابودن عبارت ایدی.

بر نیچه ییرده شوندی‌قوللر بارلغی سیزله‌ده. تیك شولرغه،اوز فاینچگه اشله‌ته‌طۉرغان‌قۉتنی‌اۉروۉ اۉچۉن اوکُغایلی‌بر مناسبت چغاررغه‌غنه کیره‌ك.

منه بایتاق زمانلر ایندی جلال ملا شونڭ ازندن یۉری. شونی تابارغه طرشا. ضیاء قارالاچق بولوب اۉیینه قایتقان‌ده‌ده، جلال ملا، آت جیکدروب، شونڭ آرتندن قایادر چابقان ایدی.

زلیخه آبصطای، آخرتی فاطمه بیکه‌نی اۉزاتوب، «آبصطای، سینی ضیاء آبی چاقرا» دیگان بالانڭ سوزی بوینچه، که‌نه‌فی‌ده آورو حالده یاتمقده اولغان اوغلی یانینه کرمك اۉچۉن ایشکـکه کیلـگانده ملاسی جلال‌غه اۉچرادی. اول، «قایتدیمی؟» دیب گنه صۉرادی‌ده ایکه‌و برلـکه اۉیگه کردیلر.

بو وقت ضیاء، که‌نه‌فیسندن طۉرۉب، کتابلر اشکافی یاننده نیدر آقتارا ایدی. آتاسی آنڭ بلّه‌ن بیك دوستانه‌غنه کورشدی‌ده، زلیخه‌غه قاراب:

— مالایغه ئه‌یت، مینم آتنی‌طوغاروب، زورجیره‌ننی جیکسون‌ده، ئه‌لی قایتقاننی اشققه به‌یله‌ب قویسون! بیك تیرله‌گان، کیچسز قوشارغه یاراماس، دیدی. قـایناغان صاماور، آشارلق برجلی نه‌رسه بولسه، کیترر‌گه‌قوشوب، اوزی‌طهارت آلدی‌ده ایرته نمازن‌قضا قیلورغه‌کرشدی.

اول آراده اۉسته‌لـگه چه‌ی‌ده، قزدرلغان ایت‌ده کیلـگان ایدی.

حضرت بیك آشغوب اچدی، اوغلندن حال احوال صۉراشدی، آبصطای ایسه، بۉتۉن تفصیلاتی بلّه‌ن ئه‌لی بر ساعت اۉل‌گنه ضیاءغه کیلـگان تگی قورقنچ هوشسزلق واقعه‌سن اۉزۉله اۉزۉله سۉیله‌ب آلدی.

جلال‌نڭ یۉرولری بوشقه بولماغان. اول اوشاقوقه بارغان. آنده

بیك زورلاب قبول قیلوب، آکاصی، حرمت کورسه‌تکانلر. نگی طوری‌ده امید زور. اوشاقوف اوز قولی بلن‌استاناۋ ای‌غه خط یازوب، جلال‌غه‌ده، برده قورقمیچه، سرنی آچارغه ئه‌یتکان. آنك انیسی قاراو کامیسیه‌سنده ایکان. شونلقدن نگی کیره‌کلی قولنی استاناۋای‌آرقیلی تابو بیك جیگل بولاچق. حضرتنك یاکادن آت جیکدرووی‌ده شوکا بارو اوچون ایکان.

چه‌یدن صوك، زلیحه آبصطای ایرینك اوستینه طونن کیدردی ده

— الله‌غه تابشردم ایندی، بر خدای اوزی اوك قیلسون ایندی، الهم! — دیب، یه‌شلی کوزلری بلن جلالنی اوزاتورغه چقدی.

آت قوزغالدی. جلال‌ده، نگی آتن قویاش بایومایچه آشارغه قوشماسقه تاغی‌ئه‌یتوب، اوزینك تونگی ساعت ایکیدن کیچکمی‌قایتاچغن، ایکی اوچ ساعت یوقلاغاچ، تاك بلنگانده، ضیاءبلن نگی قارالاچق آواغه کیته‌چکلرن سویله‌ب، یولینه یونه‌لدی. آخر سوز ایتوب:

— ضیاء، آنده بوتون تیره یاق جییلا. ملالرده، شاکردلرده کوب بولور. اوست باشکنی آلشدروب، همه یاخشی کییملرکنی اوزك بلن الورسك. . . حاضرله‌ب قوی! دیب قچقردی.

۱۹

جلالنی اوزاتوب اویگه کروگه، آلدی آرتلی ایکی بالا کیلدی.

بولرنك برسی زلیحه آبصطاینی آشقه چاقرا، ایکنچیسی، فاطمه بیکه‌لرنك مالایی بولوب، مریم توتاش‌دن، «بزنك ماشینابز واتلغان. مین برگنه مینوتقه کروب، سزنك ماشیناکز بلن باشلاغان اشمنی‌گنه بتروب چغا آلورمنمی؟» دیگان سؤال بلن کیلگان ایدی.

اوغلندن آیرلورغه تله‌مه‌گانگه، زلیحه آبصطای اوّلگی مالایغه رد جوابی بیردی، ایکنچیسینه، اچدن‌گنه کولدی‌ده:

— یاری، کیلسون، بزنك ماشینابز حاضرگه بوش ئه‌لی دیدی.

ضیاء کەنەفی‌گە قرن یاتقان حالڭ، قولندەغی کتابنی آقتارمقڭ ایدی. تگی یاق ایشکدن کمدر بیك صاققنه کردی‌ده، آیاق اوچلری ایله گنه باصوب، کولەگەصمان‌غنه، تورگه تابا اوزدی. ضیاء مونی تانومادی، شولای‌ده، آنڭ یوره‌گی نی‌در سیزنوب، بوتون روحینه ئەلله نیندی بر قوّت و یالقن یوگوردی . . .

هم شولوق مینوتده اول یاقدن بر تاوش‌ده کیلدی. اول بیك صاق چغاررغه طرشلغانغه اوخشی؛ لکن نی چاقلی طرشلسەده آنڭ صمیمی، طویغی قاطش کوز یەشی آشا کیلگانلگی بر حرفندن‌اوك سیزله ایدی.

تاوش تکرار ایتدی:

— . . . آخرت آپای . . .

زلیخه آبصطای‌اورنندن قوزغالدی. ضیاءنڭ کتابی ایرکسز قوللرندن توشوب، اول اوزی ئەلله نیندی بر دولقنلی حالده قالدی. گویه، تگی سوز تل بلەن ئەیتلمەدی . . . گویه، اول زلیخەغه، آبصطایغەده توگل . . . اول برەونڭ محبتی‌نڭ تاوشی . . . اول، گویه، قارانغی‌تونلرده اوز آلدینه بیکلەنوب یغلی طورغان، صاغنوچی یەش یورەکنڭ آوازی ایدی . . . اول، گویه، ضیاء اوچون، اوزینڭ کوب زمانلردن بیرلی جییلوب کیلگان‌بارلق طویغیلرن ضیاءغه بر سوز ایله آڭلاتو اوچون، ئەیتلگان ایدی . . . تاغی بر نیچه عادی سوز ایشتلدی‌ده، ماشینا تکردی باشلادی.

بو — مریم توتاش ایدی.

اول آناسندن ضیاءنڭ قایتوون ایشتکاچ، بر حیله بولسون اوچون اوزی ماشیناسن یوری بوزوب، بولارغه کرگان ایدی. اول بلکه مونڭ اوطرر، ضیاء بلەن بر اویده بولورده، کورشه آلمی، چغوب کیتەرگه مجبور بولور ایدی . . . مونڭ حاللر آڭا یشقنه اوچری‌ده ایدی . . . بلکن و کون بیك عادی بر اش آنڭ یاردەمینه جیتشدی.

ضیاء اورننده یانا ایدی. آلتی پوچماقلی، آرادن ایشکلی اۆینگ ایکنچی یاغنده ایسه مریم توتاش ماشینا تیره‌سنده تکـکان بولوب ماتاشا، زلیخه آبصطای ایسه آنگ بله‌ن سۆیله‌شوب اوطرا ایدی. شول وقت آش‌اۆیندن بر خاتون آتلغوب کردی‌ده، ایزلـگان، خراب بولغان تاوش بله‌ن — آبصطای، تیز بول: ئه‌ته‌چ خاراب بولدی... یانوب طۆرغان پیچکه کردی‌ده، بر نیچك‌ده آلوب بولمی... . دیب قچقروب بیبه‌ردی. زلیخه قزولاب‌شونده کیتدی، مریم ایسه، هیچ بر نه‌رسه‌گه قارامیچه، یه‌شن‌ده‌ی تیزلك بله‌ن‌ضیاء یاغینه آتلدی، هم تیز آراده آنگ که‌نه‌فیسی یاننده بولوب، قوللرندن قصدی‌ده نه قارارغه، نه بر حرف سۆیله‌شورگه ئۆلـگۆره آلمیچه، تار، اوزون کانۆیرتنی آنگ یانینه صالدی، اوزی کیری ماشیناسی یانینه تاشلاندی.

اول آراده آبصطای کیلوب کردی‌ده آنده کورگانن حکایه قیلورغه طۆتندی:

— منه، الهم، دی، بایاغناق بیك بۆرۆشوب اوطرغاچ، طـوگا باشلاغان کوره‌سك دیب، بر ئه‌ته‌چنی اۆیگه کرتکان ایدم... شول گۆرله‌ب طۆرغان پیچکه کرگان‌ده یانوب اشدن چققان... مخلوغنگ... ته‌ننده بر بۆرتك جۆنی‌ده قالماغان... اوله‌ر ایندی...

لـکن مریم بونی طـڭلامی‌ده، آڭلامی‌ده. جانی آرتق دولقنلانغانغه، قوللری دردر قالتریلر، ماشینا بله‌ن‌ده بر نی قیلا آلمی: تاغی بر آز طۆرسه، آبصطـاینگ سیزنووی احتمال بولغانغه، اول «حاضرگه یارار ایندی!» دیدی‌ده قایتورغه جیینددی هم، آبصطاینگ قالورغه قصتاوینه قارامیچه، چغوب اوق کیتدی.

۲۰

تۆن. ساعت اونلر چاماسی بولور. ضیاء زورطۆلۆبنی کیدی‌ده، آناسینه یۆرط بوینده یۆرۆیه‌چگن سۆیله‌ب، طشقه چقدی.

دنیا قارانغی. یازو اوقورغه مەمکنلك یوق. شونڭ اۇچۇن اول، کسەسندەگی خطن قولینه آلوب، تیرەزەدن طش یاقفه تۇشکان یاقتیغه کیلدیدە اوقی باشلادی:

«ضیاء!

مین، تۇن یۇقلامی، کۇتەرمن. آزراق حالڭ بولسه، کیچەنڭ قایسیغنه وقتنده بولسەدە، مینم تیرەزەمنی شقلدات. چیرتسەڭدە جیته. ئەنی اۇیده یوق. برنەرسەدن‌ده قورقما.»

یگت مکتوبچکنی برنیچه قات اوقودیدە، تیره یاغینه جلدی رەوشلی قارانوب، هیچ کم کورمەوینه اشانغاچ، ایکی آرادەغی باقچه آشاسندن مریملرنڭ یۇرطینه تابا یونەلدی.

III

١

آنكُ، ملا قوشقان، اسمی — مریم.

لکن آول خلقی، بۆلایغنه دیب آتاونی، آزسنا، توبەنستو بواور شیكللی طۆیا، شوڭا كوره آنی، باشقه قزلردن، باشقه مریملردن آیروب، «مریم توتاش» دیب یۆرتەلر.

بو هم طبیعی ده كبك.

ئەنه آول قزلری، گۆلگنەلر، صلولر، میڭجماللر، زلیخەلر، زینبلر، فلانلر نیچك: یاز بولسه، بولاچق كییەولرینه بیرنه اوچۆن نیچه آیلر بو یینه، کیندر صوغوب، اوطرالرجەی كۆنی، اوزلری كبك ایرلر، یگتلر بلەن قراشینه كیتەلر؛ اورمانغه یۆریلر، طرما، سەنەك كوتەروب، كیبەن صالالر، تازا قوللی ایرلر بلەن یارشوب، جیدی - سیگز آدم آراسنده آشلق صوغالر؛ كۆز كیلسه، تازا، كۆچلی بلەكلرن صزغانوب، جرلاشا، جرلاشا طولا باصوب یۆریلر...

لكن مریم بو اشلرنكُ هەمەسینه چیت. اول بولرنی قیلو توگل، جونلەب، اسملرن‌ده بلمی.

درست، مریم‌ده، بۆلای، آول‌قزی: آول‌ده‌طودی، آول‌ده‌اوسدی، ئەلی‌ده آولده یەشی. لکن بو حاللر آنی چن معنی‌سی بلەن آولنقی‌یاصاب بتررگه جیته آلمادی — اول شول طۆرمش اچنده، لکن آنكُ طوپاسلغندن، مادیلگندن ئەلله قایا یوغاری طۆرا. بوڭا ئەلله نیچه نەرسە سبب بولدی، قصقاراق ئەیتكانده، یازمش آنی آولغه تاشلاسه ده، آنكُ جانی، آنكُ حیاتی، بیگرەك‌ده، اچكی دنیاسی، بۆتۆنلەی ایكنچی عالمنكُ، ایكنچی قۆتلرنكُ تأثیرینه بیرلدی وشول حاللر مریم بلەن محیطنی بر برینه قارشی قویدی.

٢

. . . . محیط وطبیعت!!

بولر هر کمنك حیاتنده ایك زور روللرنی اوزلرینه آلالر. بز یاخشی بولو، طرشو، تربیه ایتلو، تلەك و اراده حقنده سۆیلیبز. لکن بیك کوب طوغریده، بیك کوب بندەلر حقنده، بولر بوش سوزلرگنه بولوب قالا. بر آدملر محیطقه جیکلو، یازمش آغمینه بویصنو توگل، محیطنك اوزن جیگەلر، یازمشنی اوزلری تلەگان یاققه بورۆب ییبەرەلر. لکن بولر تەگرینك آرتق مستثنی قوللری. آنلر مگگه، میلیونغه توگل، نیچه یۆز میلیونلرغه برگنه، نیچه عصرلرده بر مرتبه، بیچاره آدمنك آرتق بوش حیاتینه بر یاگالق، بر بایلق بیرو اوچۆن گنه ییبەرلەلر.

اما قالغانلری، شول مستثنی داهیلردن باشقەلری، عمر بوینه محیط و یازمشنك قۆلی بولالر. یازمش نی قوشا — آنلر شونی قیلا؛ محیط نی سۆیلی — شول قانون بولا؛ محیطنك بیرگان تأثیری آنلرغه طبیعت بولوب کیته.

مریم ده شوندی قۆللرنك برسی.

٣

آنك، اچنده یەشەگان محیطی ایکی قاتلاولی: برسی، اۆستکی و یراغراق قاتلاوی — آول طۆرمشی، ایکنچسی هم آگا تمام یاقن بولغانی — گرای میرزانك حرمی.

بو ایکی قاتلاو بر برینه تمام باشقەلر، هم مریمگه تأثیرلری، مناسبت و یاقنلقلری ده تۆرلیچه.

اول بیك یەشدن اوك محیطنك شول ایکی قاتلاوی آراسندەغی آیرمانی کوره کیلدی. هم کورمەسکه ممکن ده توگل ایدی:

منه ایکی بییك تاو آراسینه صالنغان زورغنه آول!! ئەنه شول

آولنڭ باشدن آیاق ایسکی و چریگان، صالامغه کوملگان، مسکینلرچه ایللوب، ییرگه سڠگان، آیانچ بنالری!! ئەنه شول آیانچ اویلرنڭ، بۆتۆن دنیاغه قول سلکوب، حیاتدن امید اوزگان بیچاره مظلومنڭ اولك وطۆمانلی کوزلری شیکللی قاری طۆرغان، قارانغی تیرەزەلری . . . . . ئەنه، اوزینڭ شول حالینه ایسرگان کبك، بورکنی قرن صالوب، جرطق بیشمەتنڭ کسەسندن قزل یاولقنڭ اۆچن طشقه صالندروب، یۆری طۆرغان کووەز ومتکلف یگتلر . . . . ئەنه، اۆن ایلەرگه ایلەك بیروب طۆرماغان اۆچۆن، اوچ کۆن، اوچ تۆن ئەرلەشورگه، تالاشورغه حاضر طۆرغان، عیبتچی خاتونلر . . . . .

ئەنه، اینلك کرشەن بلەن قزل چیتلی شەلدن باشقەنی قایغرتا بلمەس شیکللی طۆیلغان قزلر... تاغی شوندی بیك توبەن و بیك آرتق مادی بولغان، کورر کوزگه طوپاسلق وپراستویلق دیڭگزی شیکللی کورنگان بەمسزلکلر، بەمسز نەرسەلر... منه آنڭ محیطی‌نڭ طشقی قابغی، برنچی قاتلاووی شوندی.

لکن گرای میرزانڭ حرمینه کرسەڭ، اشلر بۆتۆنلەی ایکنچی تۆرلی کورنه.

گرای میرزا!! — بواسم اوزی‌اوك آنی بلگانلر قاشنده بیك قۆتلی ایشتله وبیك کوب زورلقلرنی آڭلاتا.

اول — میرزا؛ اۆستەوینه بای ده؛ طومشدن‌اوق قۆتلی، متکبر هم تیره یاغندن اۆستۆن بولورغه دیب یاراتلغان شیکللی، ممتاز قیافتده بر آدم.

اول عمرنده دولت خدمتلرندن هیچ برن آلمادی، ایل طرفندن صایلانوب قویلغان اورنلرنی‌ده رد قیلدی، شولای بولسەده، تیره یاقنڭ زور اشلری «گرای میرزا» غه کیلەشدن، آنڭ اشارەسندن باشقه اشلەنمی ایدی. اول اوزن مالدن، آقچەدن یوغاری طوتا — شوڭا

كوره بيك يۉمارد ده. خلق يۉماردلققه مثال اورننده «گرای ميرزا كبك همتلى» ديب، سۉيليلر. بوحال آنى تاغى برنيچه مرتبه كوتەره، آنكٔ خلقدن يوغاريلغن، بيگرەكده، نفتا تۉشه.

تيره ياقنكٔ تورەسى، ملاسى ـ بارده آنكٔ جيلى ايسكان ياقغه آوالر. معتبر ديگانلرىده آناردن اوزا آلمى، بۉتۉن تيره ياقنكٔ اوز آلدينه اوتار طۉتوب ياتقان آلپاوتلرن، خلق، كۉلوب، «بۉلـگان بايار» ديب آتاديغى حالده، گرای قارت حقنده هر ييرده «زور طۉرا» ديب سۉيليلر. شول ايكى سوز بلەن اول اۉزۉن بويلى، قالن گەودەلى، چال صاقاللى قارت ميرزا آراسنده برمناسبت بارشيكللى طۉيلغان كبك، «زورطۉرا» ديگاچ، آنكٔ طۉرمشينكٔ خلقنقندن اۉستۉنلـگى، امتيازىده بۉتۉن تفصيلاتى بلەن كوز آلدينه كيله.

هم واقعاً ده اول، آوللرغه قاراغانده، ئەلله نيچه مرتبه «زورطۉرا».

آنكٔ ئەلله نيندى بوياب، چيبەرلەب صالنغان زور اۉيلرى — آولنكٔ ييرگه سڭوب، يوق بولورغه طۉرغان كبك، مسكين وآيانچ بنالرى اورتاسنده، پادشاه سارايلرى شيكللى، اوزلرينه تيكٔ تابميچه، باشلرن، متكبرانه، كوككه كوتەروب اوطرالر. آنكٔ يۉرطندەغى قارالديلرىده بۉتۉن آولغه، مونـده بزگه تيكٔ بولورلق نەرسه يوق ديگان شيكللى، اۉستدن، ماقتانوب، قاريلر.

قارتنكٔ بيك زور مشقت بلەن كامللككه ايرشدرگان زور، باى، ماتور باقچەسى، آندەغى زور آغاچلرى، گۉل وييمشلرى گنه ده آنى باشقه همه آدمدن ئەلله نى چاقلى آيورا و يوغارى قويا.

آنكٔ آتلرى، آربا، چانالرى، ازبرويلرى ده بۉتۉنـلەی باشقه — ياخشى هم ممتاز.

آولنكٔ برتۉرليرەك آدمى، آنكٔ اۉيلرينه كرسه، برياقدن، قاوشاب، يولن بازا، ايكنچيدن، آنده بولغان «يات، ماتور ئەيبرلر» گه قاراب، ايسى كيته، هم شولاى بولورلق ده:

آولنڭ بایراقلرندن صانالغان علاجیلر، شمسیلر بلەن چاغشدرسانڭ، بو اۆیدە نیلرگنە یوق! ایڭ ئلك كوزگە چالنا طۆرغان زور، زور كۆزگیلر، آول خلقی تۆشندە دە كورمی طۆرغان ماتور اوروندقلر، اۆستەللر، كەنەفیلر دیسڭمی، ملڭ تۆرلی ئەیبرلر بلەن طوترلغان پیاڵا قاپقاچلی زور اشكافلر، ئەللە نیندی یات وەهابت تاوش چغارا طۆرغان زور ساعتلر، دیواردە تزلـگان یات كورنشلر، نیگە ایكانی بردە آڭلاشلماغان واق، واق بولمەلر دیسڭمی، بلمەم تاغی شوندی، برسی‌دە قارانغی آولدە ایبەلەشلمەگان ئەیبرلر، ئەللەنیلر، ئەللەنیلر...

مریم ایسە شول زینت، شول بای طۆرمش، اچندە طودی، كوزی آچلوب، ایڭ اوّل دنیاغە قاراو بلەن، شولرنی كوردی، شولر بـلەن بولدی، شولرغە ایبەلەشوب، شولرغە اۆیرەندی، اوزلەندی. هـم شول آنڭ روحینە، تیرە یاق دنیاغە قاراشینە، مناسبتینە زور تأثیر بیردی.

آتاسینڭ، بۆتۆن تیرە یاقدە دان طۆتقان، گرای میرزا بولووی، اچندە یەشەگان عائلە طۆرمشینڭ، باشقەلرنقی بلەن چاغشدرلماس مرتبەدە یوغاری وممتاز طوروی آنی مریـمگنە توگل، مریـم توتاش یاصیلر و، اوزینە بلدرمەسلك یوللر بلەن تأثیر ایتوب، آنی محیطنڭ كیڭ ویراق قاتلاوندن صووتا، یراقلاتا و، باشقە دنیادن بیزدروب، شول ایكنچی محیطنڭ دائرەسندن چیتكە چغونی بۆتۆن طبیعتی بلەن‌اوك تلەمەسلك برحالـگە یاقنلاتالر. بو حقدە فاطمە بیكەنڭ تأثیری بیگرەك دە زور ایدی.

اول اوزی — قالا قزی. قالادە طووب، قالادە اوسدی. اول بۆتۆن طبیعتی بلەن قالانی یاراتا، شو درجەدە، كە، گرای میرزاغە ایرگە كیلوب، اوطز یللر طۆرسەدە، آوللاشا، آول طۆرمشن اوز ایتە آلمادی. مۆندە آڭا هممە نەرسە قارا، قارانغی، یەمسز، آرتق پراسطوی وآرتق طوپاس كورینە. اول ایرن عمر بوینچە قالاغە كوچەرگە دیملەدی. لـكن، دنیاغە آچق كوز بلەن قاراب، هر نەرسەدن بیك تیز عبرت

آلورغه قابلیتی بولغان قارت میرزا، بیکه‌سینڭ بوسوزینه قارشی، کوب بحثکه کرشمی، تیك مسئله‌نڭ بۉتون روحن آڭلاتوب بته‌راك بر جمله تابقان آدم صمان:

— شهرنی ماقتا، آولده طۉر! دیب جواب بیره، شونڭ بـله‌ن مناظره ده طوقتی ایدی. فاطمه بیکه‌نڭ شول بیکه‌لگی مریم‌نڭ حیاتنده بیك مهم رول اوینادی.

اول، بۉلای ده، آول طۉرمشندن صوونوب، اوز عائله‌سی اچینه بیکله‌نو یاغینه آوغان قزی، مریمنی، بار کۉچی بله‌ن شول طوپاس موژیق قزلری بله‌ن قاتشدرماسقه، اوینا‌تماسقه طرشدی ممکن قدرلی آنلرنی کیترمه‌سکه، مریمنی آنده ییبه‌رمه‌سکه یوللر قارادی.

آنڭ اۉست باشن تمام قالاچه، قالانـڭ‌ده میرزالرنچه یاصی، یوقبار بالالرغه قاتشوب، یچرانماسون، طوپاسلققه اۉیره‌نمه‌سون، ادبسز سوزلر ایشتمه‌سون اۉچۉن، آنڭ تیره یاغن ملڭ تورلی اوینچقلر بله‌ن طونروب تاشلی ایدی.

محیط شوڭا تابا یونـه‌لدرگانی شیکللی، طبیعت ده بیکه‌نڭ یارده‌مینه تله‌گینه قارشی بارمادی: مریم طومشدن اوق آرتق شاو شونی، کۉتو، کۉتو بالالر بـله‌ن جنله‌نوب اوینا‌ب یۉرونی یاراتمی، اول، طنراق راحتره‌ك بر قزق بولسه، شوڭا قناعتله‌نه ایدی.

هـم شول سایه‌ده بیکه اوزینڭ مریمن — مریـم توتاشلققه حاضرلاب، آول طورمشینڭ «طوپاسلغندن هم یه‌مسزلگندن» تمام، آیرا آلدی. وشول سایه‌ده مریم توتاش، محیطنڭ طشقی قاتلاوندن تمام اچکه تارتلوب، گرای میرزا حرمینه بیکله‌نوب قالدی.

٤

آنڭ روحینه دخی بر حالنڭ زور تأثیری بولدی: فاطمه بیکه‌نڭ طوغان اوسکان قالاسی. . . . بولردن ایللی گنه چاقرم بیرده. آنده

آنڭ قردەشلری، یاقنلری بیك كوب. یلنده بر نیچه مرتبه آنلر كیله. مریم ایسه، آنلرغه باروب، هر یل آیغه یاقن عمر اوتكەزه. اول آنده، البته، قوناق. قوناق بولغاچ، آڭا شهرنڭ گل قوناقلق یاقلری، صی، حرمئلری، بیزەك وماتورلقلری، یالتراوقلری كورنه.

یەش اوسكان صاین بولرنڭ تأثیری تاغی كۆچەیه بارا.

اول بارا قالاغه. كوره، قارانغی آولغه قاراغانده، بۆتۆنلەی ایكنچی دنیا. نیندی یۆرطلر، نیندی كشیلر.... همەسی ماتور، همەسی چیبەر... بارده یاخشی كیینگانلر... اۆیاچلرینه كرسەڭ ده بۆتۆنلەی باشقه.... آش-صو دیگانڭ، قوناقلاشولر دیگانڭ، باقچه، فلان دیگانڭ — حاصل بارده كورر كوزگه اوڭ چیبەر طۆرالر... تاغی نیندی اوینلر... نیندی قزقلر...

اول روسچه آرتق آڭلاماسه ده، قرداشلری بلەن сака لرغه، بالالر اسپیكتاكلرینه، تیاترولرغه بارا... یاخدای، نیندی ماتورلق... نیندی قزق... آولده بیت بولرنڭ برسن كوررگه زار بولورسڭ... شهرنڭ شول یالتراوقلری اچنده، نیچه آتنالر یەشەب، آولغه قایتقاچ، آڭا دنیا تارایغان تۆسلی بولا. حیاتنده بوشلق، تارلق سیزلوب، اوزن ئەلله قایا، جبسز بەیلەب تاشلانغان آدم كبك طۆیا. بوحال آنی آول طۆرمشندن تاغی ده یراقلاتا؛ آنلرنڭ اوز حرملری، تگی شهرده كوروب قایتقان شەب دنیانڭ كولەگەسی شیكللی حس ایتلوب، اول تاغی نغراق شونڭ اچینه بیكلەنه.

۵

ضیاءلر، بایلق یاغندن، گرای میرزادن قالا، آولده برنچی بولوب، نسلنڭ، بیگرەك ده زلیخه آبصطاینڭ تأثیری سببلی، دنیا كۆتوده، یەشەوده، نزاكت وتربیەده باشقه خلقدن بایتاق یوغاری طۆرغانغه، فاطمه بیكه اۆچۆن یاقندن قاتشورلق هم قزن آنلرغه قاتشودن طیماسلق بر عائله بار ایسه، هیچ شبهەسز، شول جلال ملا عائلەسی ایدی.

هر ایکی عائله کوبدن اوك بیك دوستانه یه‌شه‌ب کیله. بیکه بله‌ن استاذ بیکه کوبدن اوك آخرتلر. طبیعی، بو ایکی عائله‌نك بالالری ده برگه بولاچقلر. فاطمه بیکه قزینك آول بالاسینه قاتشماون کورسه، اوزی شوڭا تأثیر ایتسه ده، ملالردن طیبارغه هیچ بر لزوم تابمادی.

واقعاً، بالا، بیت؛ آنی مه‌ڭگی بیکله‌ب بولمی. آڭا هیچ بولماسه، بر ایبده‌ش کیره‌ك.

منه شول ایبده‌شلك ده ضیائده تابلدی.

جلال ملانك اۋلکه‌ن اوغلی، صابر، یه‌شکه ده زورراق. آندن صۇڭ، اول بۇتۇن طبیعتی بله‌ن بالاتۇسلی اوك توگل، اول آخری اوینی ده بلمی، اوینسه ده، قزلرغه، اوزی کبك مالالیلرغه قاتشمی، گل زورلر آراسنده چووالا. شونلقدن مریم هیچ بر حالده آڭا یاقنلاشا، آنك بله‌ن اوینی آلمی، حتی بر آز قورقا ده ایدی.

ضیاء ایسه، بۇتۇنله‌ی باشقه. اول بر وقت‌ده ده شاولاشوب، کۇتو، کۇتو بولوب، اوینا‌غان مالالیلرغه‌قاتشمی، گل بر اوزی، یه‌یسه‌اوزی‌صمان بر ایبده‌شی بله‌ن طنغنه اوتکه‌رله طۇرغان بر اوین آرتندن اوطرا. اول یوواش؛ اول یۇمشاق؛ اوزی هیچ بر آول مالاینه چاغشدرلماس مرتبه‌ده پاك کنه، چیبه‌رگنه کیینه؛ یه‌شی‌ده مریمدن ایکی یلغنه زور بولوب، بۇتۇن طبیعتی بله‌ن انصافلی‌قزلر شیکالی کورینه: یۇمشاق‌سۇیلی، یۇمشاق معامله قیلا... تاغی اوزی ئه‌لله نیندی‌سۇیکملی، آنی قزلردن‌ده بولای‌یاراتورلق، آنی گل یاراتاسی، دوست ایته‌سی کیلوراك، اول، گویه، یۇره‌گیڭه کروب بارا؛ بر اۋچراشوده‌اوق کۇڭلك آڭا یاقنلاشونی تله‌ب طۇرا. شونك اۋچۇن‌ده مریمگه بو محیطده ضیائدن باشقه ایبده‌ش بولورغه ممکن توگل ایدی. شونك اۋچۇن‌ده اول اوین دیگان، برگه اویناو دیگان نه‌رسه‌نی بله باشلاغاندنبیرلی، اوزن ضیائغه به‌یله‌نگان کبك حس ایته باشلادی.

ضیاء بلهن برگه بولو ــ آنڭ نزاکتینه تیمی، آنی اوزینڭ حرمندن تگی طوپاس دنیاغه چغارغه مجبور ایتمی، فاطمه بیکه ده آنی ضیاء بلهن کوروگه بیك شاد، شونلقدن اول، باشقه دنیادن تاغی بر مرتبه اوزولوب، بارلق عمرن، یه اوزلرنده، باقچهلرینڭ آغاچلری، گوللری آراسنده یه اوزلرینڭ ایکنچی باصماسی شیکللی بولغان جلال ملالرده، لکن هر حالده ضیاء بلهن برگه وهر وقت آنڭ بلهن ایکهوگنه اوتکهره باشلی — بو وقتلر آنلرنی بر نیچه آیغه آیرو، یه باشقه بر تورلی دوستلقلرن جیمرو — بو تهگرینڭ ازلده هدیه ایتکان بر قدسیتن یاوز قول بلهن یوق ایتوگه اوخشار ایدی، هم هر ایکی معصومنی، بلمهم نیندی زور ونیندی مقدس بر سعادتدن محروم قیلو بولوب چغار ایدی.

صاف ومعصوم بالالق، فرشتهدهی ایکی وجودنڭ شول مثلسز قیمتدار صبیلق دوری، پاك وعلوی مناسبت بلهن، الٰهی بر کورنش شیکللی اوزوب کیته.

یاقنلاشا بلاغت. شول هم تهگرینڭ بو قدسیتینڭ دنیاغه کورنوونه پهرده بولا.

٦

بلاغت کیلدی. شونڭ بلهن برگه محیط آنلرغه، سز «نامحرملرسز» دیب، اعلان ایتدی. بونڭ اوّلگی کورنشی بایتاق اوق مؤثرده:

ضیاءنڭ، اون اوچی طولوب، یاکا اون دورتکه چققان زمانی بولور. اول تگی، آخوند ومدرس یاصی طورغان، مدرسهگه کیتوب، آنڭ طوغز آی اوتکهرگاچ، مایده اوینه قایتقان ایدی.

مریم بو خبرنی ایشتو بلهن، اوّلگی یللرده آتنا کیچ کورشی آول مکتبندن قایتقاندهغی شیکللی، بر نهرسهگه قارامیچه، آنلوب باروب کررگه ده، آنڭ موینینه آصلورغه، فلان ایتهرگه فرضی بلهن آنلرغه چابمق بولدی، لکن شول اوق مینوتده ئهلله نیندی بر طویغی آکا

بو اشنڭ یاریمی، یوقمی ایکانن شبهەلی صمان کورسەتدی . . .

آنڭ تگی درد یالقنینه صالقن صو تامغان کبك بولدی، شولای ده اول طوقتالمادی، اوزی آكُلاب جیته آلماغان بر طویغی تأثیری بلەن، اؤست باشن بیك آزغنه اصپایلادی ده، آزراق اؤیات ده، گناه ده بولور توسلی کورنگان بر اشکه نیت قیلغان آدم صمان، نیدندر، کمدندر، بر آز تارتنا تؤشوب، باقچه آشاسندن جلال ملالر یورطینه یونەلدی.

طوری زور یاقدن کررگه بازمیچه، خاتونلر یاغی ایشکندن باروب، اؤیگه کردی. زور یاقده بایتاق کشیلر: زلیخه آبصطای، صابر، فاطمه بیکه، بدری قارچق، بلمەم تاغی ئەلله نیندی ذاتلر بار ایدی. ضیاء ایدەندەگی پالاصقه صومقاسن آچوب تاشلاغان ده، قالادن آلوب قایتقان نەرسەلرن، بولەكلرن آقتارا، هیبت، یومشاق تاوشی بلەن، كوله كوله، نیدر سویلی. مریمنڭ یات کشی شیکللی تارتنو براقننه کیلگانن کورگاچ، زلیخه آبصطای، اچندن گنه کولدی ده، آكا قیبولق بیرر تاوش بلەن:

— مریم‌توتاش، سینمی؟ نیك آنه طوراسڭ، مونه کیل، اول سینڭ آبیيڭ ایچ! — دیدی. زلیخه آبصطای سوزن بتررگه ده اولگورمه دی، باشده بر آز آبدراب، ایکیلەنوب طورغان فاطمه بیکه، بر یولی قرارگه کیلوب، کیسکن رەوشده:

— قوی، آخرت، یاراماس: اول — زور قز ایچ ایندی! — دیدی. فاطمه بیکه — میرزا خاتونی، اول اوزی آوالنڭ ملا مؤذنی بلەن بر نیچه معتبر آقصاقاللدن باشقه آدمدن قاچمی؛ لکن، اوزینڭ بو اشن ئەلله نیچه قاتلی نظریەنڭ، اوزی ده یاخشی آكُلاب جیته آلماغان بر نقطەسی بلەن تأویللەب، شول عادتن قویماسه ده، مسئلە قزینه کیلگاچ، آنڭ میرزالغی قایادر یوغالا ده، اوطز یل عمرنڭ بیرگان آوللاشووی، مسلمانلغی جیگوب، مریمگه ضیاءدن قاچونی تییش تابا.

شونلقدن اول «یاراماس!» دی.

مریم توتاش، اوزی حقنده ئه‌یتلگان عباره‌نڭ چن معناسن آڭلاماسه‌ده، اچینڭ ئه‌الل قای ییری بله‌ن آناسینڭ سوزی قایا بارغانلغن، «سین — زور قز ایچ ایندی!» دیگان جمله‌نڭ توبی، نتیجه‌سی نیدن عبارت بولا ایکانن سیزندی هم حاضر، بایاغی «یاریمی، یوقمی» حقنده‌غی ایکیله‌نوِوی بر بولی «یارامی» غه ئه‌یله‌نگان‌ده‌ی طۇیۇلدی — شوندن اچکی اۆیالو بله‌ن قزارندی‌ده، نی اشله‌گانن بلمیچه، تیزگنه یۆزن قاپلاب، هیچ کمگه بر سوز ده‌شمی، آتلوب، کیری چغوب کیتدی.

٧

شول کۆندن باشلاب، بر نیچه یللرغه‌چه، ضیاء بله‌ن مریم توتاشنڭ آرالرنده‌غی مناسبت‌نڭ «فترت زمانی» دیب آتالورلق بر دوری کردی.

آنلر حاضر بالا توگل. آنلرنڭ، اۆلگی شیکللی، ایکی دوست ره‌وشنده برگه اویناوی، برگه یۆرۆوی، حتی کورشو سۆیله‌شووی‌ده، محیط طرفندن زور گناهقه صانالا — آنلر بر برندن قاچارغه، حتی قاراشماسقه‌ده، تییش. چۆنکه گناه. آنلر یه‌ش. آنلرده یازمشنڭ بو آغمینه قارشی بارارلق قوّت یوق. آنلر محیطنڭ سۆیله‌گانینه بویصنالر، یازمشنڭ شول آغمینه یاتوب، بر برندن تمام، تمام اۆزۆله‌لر، یراقلاشالر.

بو اۆزۆلو، بو یراقلاشو، البته، طشدنغنه، طشقی کورنشده‌گنه. اما آنلرنڭ اچارنده، بالا چاقده‌اوق ته‌کرینڭ اوز قولی بله‌ن یۆره‌کلرینه صالنغان، صاف و پاك دوستلق اۆلگی‌دن ده آرتق قوّت بله‌ن دوام ایته، دوام ایته‌گنه توگل، تامرلرن یۆره‌كنڭ ئه‌لله نیندی اچکی و یه‌شرن نقطه‌لرینه ییبه‌روب، قوّتن آرتدرا، آزغنه جای کیلسه، حاضر جیتشوب، حیات یۆزینه ماتور چه‌چه‌کلرن چغاررغه یاقنلاب کیله. آنلر هر ایکسی، بیگره‌ك ده مریم، بۆنی سیزه‌لر، لکن بو طۆیغی‌نڭ تل‌دیگی ره‌وشچه، شول مناسبت و شول دوستلقنی بر برینه بلدررگه یولن‌ده، امکانن‌ده بلمیلر.

اچلرنده مبهم بر طؤیغی بار. اول بر برینه یاقنلقنی تلی. لکن محیط آگٔا «یارامی» دی. شوندی وقتلرده، آدملر یه‌شرن ره‌وشده مناسبتده بولالر ایکان، خلق کوزندن صاقلانوب قاتشورغه ده ممکن ایکان، بزگه‌ده شولای اشله‌رگه کیره‌ك دیگان اوی، آنلرنك باشینه توشه آلمی: چونکه آگٔا جیته آلماغانلر ئه‌لی. دخی توشسه ده، اول اشنی باشقار و ره‌وشن بله ده آلماسلر، یه‌شرن مناسبتنی دنیاغه طودرا ده آلماسلر ایدی. چونکه اول مرتبه‌دن یه‌شره کلرده، آندی نه‌رسه‌دن خبرلری‌ده یوق. ایکی یل شول حالده اوتوب کیتدی.

بو بلکه آرتق‌ده دوام ایتکان بولور ایدی، تیك مریم توتاش اؤچون یاگٔا عالملر آچقان بر حال — آنك «....» ده‌غی قزلر مکتبنه باروویغنه بو آور و مبهم تأثیرلی کؤنلرگه خاتمه بیردی.

۸

قارت میرزانك «اوقوغه آرتق ایسی کیتمه‌سه ده»، فاطمه بیکه، بار کؤچی بله‌ن، بردنبر بالاسی بولغان مریمنی اوقوتورغه، اوقو دنیاسینه کرتورگه‌طرشدی. اول‌اوزی، گیمنازیه گه‌حاضرله‌نوب‌ده، آناسی‌وفات‌بولو، صؤکره یارلیلانو سببلی‌گنه آنده کره‌آلماغان، شولای‌ده بؤتونلە‌ی محروم توگل، روسچه هم مسلمانچه یازولرنی، خلق تعبیرنچه، «صو کبك اچه» ایدی. آولنك قارانغیلغن، طوپاسلغن کورگان صاین، مریمنی اوقوتو دردی کؤچه‌یوب کیته، شونلقدن اول، اوزی شیکللی زیره‌ك بولوونه آچق‌اشانغان، قزن، بالاچاغندن اوق، تگی قالاده‌غی میرزا بالالرنچه، تربیه ایته‌رگه خیاللی، اوقؤتورمن، البته، اوقؤتورمن! شونك آرقاسنده آنی، نیچکنه بولسه ده، بو یه‌مسز هم قارا آولدن قؤتقاررمن، قالاغه بیررمن دیب، امیدایته‌ایدی، هم شول خیال، شول‌امید بله‌ن اول، قزی اونلرغه یاقنلاشقاچ ده، قارت میرزاغه بالانی قش کؤنی شهرگه ییبه‌رو، اوقؤتو حقنده سؤیلی باشلادی. اول اچندن قزن بر وقت گیمنازیستکه

ایتوب کورونی خیاللاسه ده، ایرینه بونی ئەیتورگه باطرلق قیلا آلمی، باشده قالاغه بارسون، آندن صونگ باشقەلری اوز جایی بلەن بولور دیب جووانا ایدی. لکن قارت بولرنگ برینه ده یافن کیلمەدی. اچنده نی بولغاندر، امـا طشندن، خاتونینه قصقا رەوشده « یوقنی سویلەمه!! » دی ده، تگی، دلیللری، کوز یەشلری بلەن آبدراتا باشلاغاچ، اوز فکرینه قوّت بولورلق نەرسەلرن کیتره ایدی:

اول فاطمه بیکەنگ قردەشلری بلەن بو یللرده بیك جدی رەوشده اویکەلەشکان ایدی. شونلقدن آنلرغه بارمی، قاتشمی؛ مریم بالا، آنی اوقورغه دیب، قالاغه ییبەرگانده، البته، آنلردن باشقه ییرده طوتو ممکن توگل؛ لکن قارت کوکل بو احتمالنی اصلا یاقن کیترمی، بولماس، آنده اول قزن ییبەرمەس.

بیکه بوگا قارشی جلاب اعتراضلر قیلسه ده، ایری، تگی صلاح میرزا قزینگ، آلتنچی کلاص گیمنازیەده چاغنده، برەوگه آلدانوب، چوقنوون، تاغی ئەللەکم قزلر ینگ اوقوب، اوقوب ده، نی اورنغه کره آلمی، نی کیبەوگه بارا آلمی، عمرگه «قارت قز» بولوب یۆرولرن فلانلرن، سویلی باشلاغاچ، ایرکسز جیگله هم طوقتی ایدی. لکن بو طوقتاو، بوجیگلو، قوری سوزده جیگلودن عبارت اولوب، اول اچندن همان تگی فکرنده قالا ایدی: ئەللە کملرنگ قارت قز بولوب عمر ایتولری، ئەللەنیندی روضەنگ بر اورصقه آلدانوب چوقنولری آنی اصلا قورقتمیلر، چیتلرگه تلەسه نیندی حال بولسون، مریمگه آندی قورقنچنگ اصلا واصلا کیلو احتمالی یوق — آنا، فاطمه بیکه، بوگا اوزینگ محبت ایله طولغان آنالق یۆرەگی بلەن بیك چندن اشانا؛ شوگا کوره قارتینگ کیریلەنوون اورنسز صانی ایدی.

لکن نی اشلەمك کیرەك، ایر بولغاچ، ایر ایندی، آناردن‌اوزوب، آننگ دیگانینه قارشی باروب، بر نی ده قیلا آلمیسك!

آیلر، یللر جلاب ده سوزی آلنماغاچ، اول قالادەغی قردەشلرندن

بره‌ونڭ بيك ماقتاوى، گيمناز يه‌لردن برده‌گنه كيم توگل ايچماسه ديب، سۈيله‌وى بوينچه، مريمنى شول زمانده قزلر اۈچون بولغان تاتار مكتبلرندن ايڭ ياخشيسى صانالغان «. . . .» ده‌غى مكتبكه ييبه‌رگه اويلادى. ميرزاده بوڭا قارشمادى.

بو وقتقه‌چه مريم روسچه وتاتارچه‌نى، زليحه آبصطايدن، آولنڭ اوچيتلندن هم آناسندن اۈيره‌نوب، ياخشى‌غنه اوقى‌ده، يازاده بله ايدى.

٩

"قزلر مكتبى" نڭ آڭا تأثيرى زور بولدى.

اول آنده‌آڭلى، آچق قاراشلى قزلر، كتابلر، سۈيله‌نگان ياڭالقلر اچنده، اوزينڭ قزلغن، قز يۈره‌كيلگن سيزه باشلادى. شونڭ آرقاسنده، بالالقنڭ صۈڭغى يللرنده بولا طۈرغان دوردن چغوب، آچقدن آچق قزلر ياغينه آيرلدى، هم شونڭ ايله‌ن برگه، آنڭ ضياءغه مناسبتنده بولغان "فترت زمانى" بتوب، اول، عمرنده برنچى مرتبه، اوزينڭ آڭا مناسبتى بر قزنڭ بريگتكه بولغان باغلانشى ره‌وشينه كره باشلاغانن سيزندى.

اول طبيعتى بله‌ن اوك اوزى بلمه‌گان قارانغى ويه‌شرن دنيالرغه، خيال عالملرينه تارتم. شونلقدن، اوزلرنده بالا قاراوچى بولوب طۈرغان، بدرى ئه‌بينڭ شۈما وكيلشلى ره‌وشده سۈيله‌گان ئه‌كيه‌تلرن بالا چاغنده بيك ياراتوب طڭلى، آنده‌نى چاقلى قورقنچلر، فلانلر سۈيله‌نسه‌ده، برده بيزنمى‌ايدى. اوقورغه اۈيره‌نوب، كتابلر آڭلى باشلاغاچ، اۈيلرنده نى چاقلى تاريخ وحكايه ره‌وشنده يازلغان اثر بولسه، بارن قات قات اوقى ايدى. زليحه آبصطايلردن آلغان «طاهر زهره»، «بوز يكت»، «يوسف كتابى» ندن باشلاب، «آلتى‌بارماق» لرغه، «ربغوزى» لرغه‌چه همه‌سى آنڭ كوزندن ئه‌لله نيچه مرتبه كيچكان ايدى.

«قزلر مكتبى» نه بارغاچ، آڭا كتابلر بابنده بۈتۈنله‌ى ايكنچى دنيا كشف ايتلدى.

آنده تاتارچه ات بترگیسز حکایه‌لر، قصه‌لر اۋستینه، بیك ته‌مله‌ب وبیك باللاب یازلغان تۆرك رومانلرینڭ ده ایسه‌بی، حسابی یوق ایدی. مریم، کیلووی بله‌ن، شۆلرنڭ اچینه چومدی ده کیتدی.

ئه‌یته‌لر، اول درسلرن، زیره کلگی آرقاسنده بر قات اوقوب چغو بله‌ن صنفده جواب بیررلك حاضرلی ایدی ده، آندن صوڭ، اوزی آلا — چۆلا آڭلاغان تۆرك رومانلرندن کۆنلر، تۆنلر باشن آلا آلمی اوطرا ایدی، دیب. هم واقعاً، بۆ نده‌کیلوب، بر مرتبه ته‌ملرن تاتۆغان صۆڭ، شول باللاب یازلغان «تۆرك رومانلرن اوقو» تۆزه‌لمه‌س بر چیر حالینه، یا که روحنڭ بر طوقتاوسز تله‌ب طۆرا طۆرغان بر رزق (آزیغی) ره‌وشینه، ئه‌یله‌نوب کیتدی.

منه بولر آنڭ یۆره‌گنده اویانغان تگی قزلق طۆیغیسن قۆتله‌تدیلرگنه توگل، مریمنی شول بارلق عمرلرن عشق بله‌ن اوزدرا طۆرغان قز — قهرمانلرنڭ برسی، برنچیسی، کبك حس ایتدره باشلادیلر — تگی بالالقده‌غی دوستلق ایکنچی صفتقه کردی.

اول قایسی رومانی اوقوسه، شونڭ قز-قهرمانن اوزینه اۋخشاتا، واوزی ده شونڭ کبك بولورغه‌اویلی: خالدضیاءنڭ «نمیله» سن اوقوغانده اول، البته، نمیده بولا. «فردی وشرکاسی» ن اوقوسه، البته، هاجر بولا، لکن آنڭ کبك بختسزلککه‌اۋچرامی، بلکه، سۆیو ینه قارشی، سۆیوله، هم بارلق عمرن بخت بله‌ن، رومانلرده‌غی کبك ماتورلقده، اوتکه‌ره.

آنڭ قارشیسنده ایسه، تگی رومانلرده‌غی نائللر، اسماعیل‌طیفورلر، فلانلر اورنینه، ضیاء طۆرا. لکن اول تگی قهرمانلردن باشقه. آنلر کبك بر آز سۆیگاننڭ صۆڭنده مۆنی تاشلاب، کۆڭلن ایکنچیلرگه باغلامی؛ آنلر کبك یالندروب، یه‌یسه اوپکه‌له‌ب ده یۆرۆمی. اول آنڭ مه‌ڭگیلك دوستی، عمرلك یولداشی. اول بر طوقتاوسز اوزینڭ ماتور کوزلری بله‌ن مریمگه قاری‌ده، بیك آزغنه یلمایا تۆشۆب، یۆره‌گینڭ ئه‌لله قای

ییرندن قایناب کیلگان بر طۉیغیسن سۉیلی — ماتور تاوشی بلهن، مریمنی دنیادهغی همه کشیلردن آرتق سۉیگانن؛ آنك اچندهگی عشق دیگگزی نیك مریمگهگنه عائد، آگاغنه مخصوص ایکانن صایری:

— آه، مریم، بلسهك، مین سینی نیچك سۉیهم! دی.

بو آگا دائمی بولغان تسبیح؛ بو آگا سۉیگان یۉرهکنك لازم ایتدیکی ورد و ذکر!!

شونك اۉچۉن اول بۉنی طوقتاوسز تکرار ایته.

منه، مریمنك یهش یۉرهگی، تگی بالا چاقدن اوق یاراتوب کیلگان، یۉرهگیگه کررگه بارغان، بر کورنو بلهن کۉگلیگه محبت صالغان تگی ماتور یوزلی، یۉمشاق تاوشلی، یۉمشاق و سۉیکملی معاملهلیضیاء حقنه شوندی یاگابر طۉیغی صاقلی، خیال آنی شوندی کورنشلر بلهن چولغی ایدی. شونك تأثیری اولاراق، مریم، تمام بر قز — قهرمان قیافتن آلوب، دوستی ضیاغه خط یازدی . . . الهی، بو برنچی آدومده برنچی مکتوبنی یازوده، ییبهروده، تگندن جواب کیلگانچی اوتکان اۉزۉن تۉنلرده، یهش یۉرهکنك کیچرگان شبههلرن، طۉیغان تردلرن، دولقنلرن، بر طوقتاوسز آلماشوب طۉرغان اشانو، شادلانو هم کۉیونوارنك نی مرتبهگه جیتکانن، بر خدای، اوزگگنه بلورسك.....

ضیاءدن دوستلق جوابی کیلگاننك صۉگنده، نازك جانلی، عاشق کۉگللی و خیالی طبیعتلی توتاشنی ئهلله قایلرغه، ئهلله نیندی جنتلرگه، جیدنچی قات کوك ایله عرش، کرسیلرگه آلوب اۉچقان نهایهسز سعادت تاشقنلرن آنك باشیده صیدرا آلمی؛ چیکلهب، و تعبیرلهب اویلارغه ذهنی ده طاقت کیتره آلمی ایدی.

۱۰

«قزلر مکتبی» نده مریم توتاش ایکی یل بولدی. البته، درس وفن

اسمندن، اهمیت بیروب، اوقوغان نه‌رسه‌سی یوق ایدی. اول مونده عمرن یه باشنده‌غی، یه ادبیاتده‌گی خیالات بله‌ن اوزدرا ایدی. اول، البته، تاغی بر نیچه یل یورو یه‌چك، کیله‌چك ایدی، چونکه آنگا مونده اوز ایرگی اوزینه بیرله، خیاللی طبیعتی اوز تله‌گانن هر وقت تابا آلا ایدی، دیه‌رگه ممکن، اول مونده اوزی تله‌گان حیاتده ایدی. لکن، آنگده، باشقه‌لرنگده زور بختسزلگینه قارشی، کوتولمه‌گان بر وقتده بو مکتبنی حکومت یابوب تاشلادی.

بوگا بیك آبدرادیلر؛ حکمتینه توشونه آلمی، اینتگوب بتدیلر. طشقی یاقده سبب بولوب کورنگان نه‌رسه ایسه، شول ایدی:

بو مکتبنی وجودکه کیتروچی امام — صافی مخدوم تورکیه و مصرده یوروب قایتقان آدم. اول اوزینگ باشن شول یاقدن کیلگان ترقیات فکریه‌آغمینه بیره. خاتونن، تورك و عرب مطبوعاتی بله‌ن تربیه ایدوب، بر مکتبنی تربیه قیلورلق حالگه کیتردی هم آنگ یانینه تورکیه‌دن، آنده‌طووب، آنده معلمه‌لك مرتبه‌سینه اوقوغان، بر تاتار قزی آلدروب، شول ایکی‌نگ قولینه مکتبنی تابشردی. مریم توتاش مکتبنی، رومان و ادبیات دنیاسی ایتوب، کورسه‌ده، کوبره‌کلر، بیگره‌کده یه‌ش و نق‌قزلر، مونده آندی عشق رومانلری بارن ده جونله‌ب بلمی؛ کوبی بو مکتبنی و اول معلمه‌لرنی، کوکدن توشکان بر حزینه کبك بلوب، زور اهمیت ایله درسلرنده بولالر ایدی. مربیلر تورکیه‌دن کیلگان، یه‌یسه شونگ تأثیرینه بیرلگان آدملر بولسه‌ده، مونده، البته، قارا دیگگز آرتی بله‌ن بر تورلی ده یاقنلق، مناسبت بلدرلمی، تیك آنگ معلوماتی بیرله ایدی. لکن دشمانلر بونی آکلاماغانغه صالشدی، صافی مخدومنگ، چیتدن قایتوب ملا بولغاننگ صوگنده، بورونددن تیره یاقنی قوللرنده طوتقان، دانلقلی ملالرنگ اوستلرینه چغوووی، خلق آنگ یاغینه آوشوب بارووی، کوبلرنگ اچن یاندردی؛ کوبلرنی آنگ‌ضررینه طورغزدی. شونگ نتیجه‌سی اولاراق،

حکومت قولاغینه، صافی ملانك اوزی ده، قزلر اوچون بولغان مکتبی‌ده پادشاهلققه قارشی نیگزلر اوستینه قورولغان دیب ایرشدرلگان. شول اش، تنتولرگه، تیکشرولرگه سبب بولوب، آخرده مکتبنك یابلووی، معلمه‌نك قوولووی بلەن تمام قیلندی.

قزلر، توتاشلر کوتولمه‌گان بو آفتدن، قان آغلار مرتبه‌ده متأثر بولوب، قشقی چلەده ایللرینه تارالشدیلر. مریم ده باشقه هر نەرسەدن بیگرەك، تگی ماتور کوزلی، گوزەل معامله‌لی، ئەله نیندی نچکه حسلر سوبلی طورغان، توزك معلمه‌سندن؛ هم‌ده اوزینك خیالانن بیك ایرکه‌لەب تربیه‌لی طورغان رومان وادبیات دنیاسندن آیرلوونه تأسف ایدوب، اوینه کیتدی.

البته، باشقه ییرگه، باشقه مکتبکه بارمادی، شونك بلەن اوقوون تمام قیلدی. بو وقت مریم توتاش «جیتو قز» بولوب کیلمکده ایدی.

۱۱

شوندن صونك باشلانا مریم اوچون آور هم بورچولی کونلر! اول بیکه‌نك بردنبر توتاشی. نازلی، قدرلی. اول قر وایگن اشلرینه توگل، اوی اچنده‌گی خدمتلرگه ده کوب قاتشمی. آنك «اش وشغل» نامینه باری بیك آزغنه تگو— چیگووی بار. وقت کوب؛ کونلرده، تونلرده اوزون. ئه مجبوری بولغان، یه‌یسه، کوکل قزق تابقان دائمی بر خدمت یوق. اول شهرده بولسه، یه‌یسه اوزی کوکل بیروب، قزق تابوب قاتشورلق، یوروشورلك آدملر بلەن طورسه، البته، بو بوشلقنی سیزمه‌س؛ اویونی بولور، جیینی بولور؛ برەوگه بارر، برەوی کیلور، شولای ایتوب، عمر کیچرر ایدی. ئه موندە کمگه باراسك ده، کمنی چاقراسك.... اویده تیك آناسی بار. آولده بردنبر یاقن کوره طورغان جلال ملا عائله‌سینه کرسەك، زلیحه آبصطای بار. آشن آشاغان، یه‌شن

یەشەگان بو ایکی قارچق بلەن نی سۆیلەشەسك دە، نی قزق تاباسك،
آنلرنك نیندی سوزی، نیندی اشی یەش یۆرەككە بر نەرسە بیرر!!
باشقەلرن ئەیتمیسك دە ایندی...

آولنك همە یگتلری، مریم توتاشنی کورگانصاین «آخ، توتاش...
سینی!!» دیب، دردلرینە چدی آلمی، قالسەلردە، هیچبری، باكلشقنەدە،
آكا بر مناسبت بەیلەرگە اوینە کیترە آلمی. آنلر قاشندە مریم ئەلە
قایا یوغاری ـــ اول، گویە، ییرگە تۆشوب ئەدەم صورەتینە کرگان فرشتە،
اگردە بر جولەری، مۆنی آكلامیچە، اوزینك بایلغینە، یە ماتورلغینە
مغرور بولوب، مریمگە مناسبت عرض ایتسە، توتاش، نی اشلەگانن
بلمیچە، یانوندن چدی آلمی، زور یالقن بلەن، «کیت، پادلیس!» دیب،
قچقرر ایدی دە، خورلغندن، ئەرنوندن نیچە کۆنلر آغلار ایدی.

لکن، البتە، مۆندی اش بولمادی.

آولنك قزلری بلەن ایکی آرادە شوكا اۆخشاشلی بر حالدە ایدی. مریم
توتاش اوزینك طبیعتی، اچکی محیطی، آناسی، مکتب، ادبیات، معلمە،
تاغن شوندی بیك کوب نەرسەلر تأثیری بلەن اوزن بولردن ئەلە قایا
یوغاری مندرگان؛ بولرنك باردن چیتلەشكان، یراقلاشقان. حتی، تلەسەدە،
اچکی بر مناسبت، جلیلق بولماسلق مرتبەگە کیلگان. اول اوزن شوكا
مناسب طۆتقان کبك، آول قزلری‌دە بۆنی بیك یاخشی سیزەلر، شوكا
کورە آنی اوزلرینە تیك ایتەرگە باطرلق قیلا آلمیلر: بیك بایلری،
بیك مغرورلری گنە توتاشنی قزلر مجلسینە، فلانگە چاقررغە جرأت ایتە
آلسە دە، کوب عمرن، آتا آناسینك بۆیرغندە، دورت دیوار اچندە
اوزدرا طورغان، آول قزی‌نك کۆتوب آلا طورغان بەیرەملرینە ـــ
قاز اۆمەلرینە، قر اشی اۆمەلرینە، آولاق اۆیدەگی جییلشلرغە، طولا
باصو جییئلرینە، البتە، چاقرا آلمیلر. چۆنکە، نیچکدر، بو اشلر بلەن مریم
توتاش آراسندە بیك آزغنەدە مناسبت یوق تۆسلی طۆیۆلا.

شولای ایتوب، اول، آولده، قایناب طۆرغان خلق اچنده، یالغز یه‌شی، یالغزلق طۆیا.

کۆندۆز تاغی بر حال. اما صۆنگ کوزنگ‌اۆزۆن تۆنلرن اوتکه‌رو — آخ، تیك بر خدای بله، آڭا نی چاقلی آور! زور اۆیلر، قاتلاولی، قاتلاولی بولمه‌لر. کیچ بله‌ن آنلرنگ کوبسنگ اوط ده یاندرلمی. ته‌کری اوزی‌گنه بلسون، اول قارانغی بولمه‌نگ طن، قویی قارانغیلغی اچنده اۆزۆن تۆنلرده نیندی سرلر، نیندی یه‌شرنکلر صاقلانادر... کۆندۆز فاطمه بیکه‌گه بره‌و کره، بره‌و چغا. شولای ایتوب، آنگ کوزی جانلی ئه‌یبرلر، قوزغالشلر کوره؛ شولر، آز بولسه ده، آنی اشغال قیلالر. اما تۆنده، اما تۆنده! خدای اۆچۆن برسی‌گنه ده کرمی!! یالچی اوزینگ خاتونی بله‌ن، قارانغی تۆشوب، آرلی بیرلی ایتوگه، طشقی ایشککه یاقن بولمه‌ده یۆقیغه کیته. بر آزدن بدری قارچق‌ده طنا. یستودن صۆنگ، بر پاره قرآنن تمام ایتوب، فاطمه‌بیکه ده راحت یۆقیغه بیرله — منه شوندن‌صۆنگ، ئه‌لله نیندی قارانغی بولمه‌لر بله‌ن‌طولغان، زور قارانغی اۆیده مریم توتاش بر اوزی، تیك بر اوزی قالا.

تۆن. قارانغی. بۆتۆن دنیاده طنلق. اۆیده‌شلت‌ایتکان‌بر تاوش یوق.

اوزن‌نی چاقلی کۆچله‌سه ده، مۆندی تۆنلر آنگ کوزینه یوقی کیترمی. اول، بولمه‌سینه بیکله‌نگان حالده، بر یاقدن، تۆننگ شول سرلی قارانغیسینه، شول تیره‌ن معنی‌لی طنلغینه کوملوب؛ ایکنچیدن، بر آور، بر بۆرچولی، بر مسعودیتلی بولغان تیره‌ن خیالاتقه چوموب، اوطرا.

یۆره‌ك طوقتاوسز صوغا. کۆگل قایادر آشقنا. خیال، بر طوقتاوسز اشله‌ب، توتاشنی بیردن کوککه، کوکدن عرشکه، آندن تاغی بلمه‌م ئه‌لله قایلرغه آلوب کیته. قایادر اۆچا، قایادر یۆزه؛ لکن هیچ بر حالده کوز آلدندن بر کورنش کیتمی: اول نی‌گنه خیال قیلسه ده، ئه‌لله نیندی طۆمانلر، قارانغیلقلر آشا، مانورغنه یلمایوب طورغان، ضیائی کوره.

١٢

مكتبده چاغنده ضیائغه خط یاز وهم آناردن کیلگان خطلرنی یوزه‌ر، مگه‌ر قات اوقو بله‌ن جووانا طوُرغان ایدی. ضیاء مدرسه‌ده، بو مکتبده بولغاچ، آدریسلری بیلگلی، خطنك ییبه‌رلووده، تابشرلووده هیچ بر توُرلی اوڭغایسزلق چقمی ایدی. اول یللرنی ضیاء اوُیینه ده، هرجه‌یده دیه‌رلك، قایتا: بر آولده، یه‌نه‌شه یوُرطلرده طوُرغاچ، كشی آلدنده كورشوب، سوُیله‌شو، فلان ممکن بولماسه ده، قارانغی توُنلر آنلرنی قاوشدرا؛ زور باقچه‌نڭ قوی قوواقلری، قارت ایمه‌نلری آنلرنی یاوز كوزدن صاقلی ایدی. باقچه‌نڭ صوغه قاراغان باشنده‌غی، اچی قووش، زور ایمه‌ن ده بولرنڭ بوُتوُن دنیادن یه‌شرلگان مقدس سرلرن صاقلی، امانتلرن تاپشروچی خدمتن قیلا ایدی: كشی آرقلی یوُرتورگه تله‌مه‌گانگه، بو بیك شبهه‌لی‌ده بولغانغه، آنلر جه‌ی كوُنی بر برینه یازغان خطلرن شول قارت ایمه‌ننڭ اچینه‌قویالر هم‌شوندن‌هر وقت قاراب آلاطورالر ایدی.

شولای ایتوب، اول یللرنی جه‌یلر بیك حضور اوته ایدی. قش كوُنی‌ده اول چاقلی آور بولمی، چوُنکه خطلاشو قزق بیره ایدی. ئه حاضر بوُتوُنله‌ی باشقه. مریم اوُینده طوُرا. آنڭ اوز آدریسی بله‌ن خط ییبه‌رو هیچ بر ممکن توگل — چوُنکه مکتوب، بیکه‌نڭ قولینه، احتمال باشقه بره‌ونکینه، توُشه‌چك‌ده، بوُتوُن دنیادن یه‌شروب کیلگان، مقدس دوستلق دنیاغه فاش بولاچق، باراق لطافتی جویالاچق، احتمال، توُرلی كوُڭلسزلكلرده طوواچق. شونڭ اوُچوُن آڭا اوفاده‌غی قرده‌شلرندن بر یاقن دوستی آرقلی‌غنه ییبه‌ررگه ممکن. هم شولای ایته‌لرده. لكن بو نیندی قیینلی، نیندی اوُزاققه تارتلا. قای برچاقده، خدای اوزی صاقلی كورسون، یوغالوب قالووی‌ده احتمال.

ایکنچی یاقدن، مریم اوزی یازغان خطلرن‌ده آولدن ییبه‌روده بیك زور قیینلق كوره. بو آولده پوچتا كانتوری، یه‌شچیگی یوق،

ۋولصتلی آولغه ییبه‌رگه کیره‌ك؛ آنده کم آرتندن ییبه‌روسك، بلسه‌لر نیندی زور خطر!! جیتمه‌سه تاغی، ضیاء مدرسه‌دن چققان ده «دورت یاغم — قبله!» دیب، ئه‌لله قایلرغه یۆری طۆرا، کوچه طۆرا. آدریسی آلماشنا، قای بر خطلر یوغالوب ده قالا....

هر نه تۆرلی یاقدن قیینلقلر، قیینلقلر، قیینلقلر طولی. بر خدای اوزیگنه یاردم بیرسون!

آیلر، یللر شوحالده‌گیچه طۆرا.

ضیاءنك قارالاچق کۆزینك آلدنغی یلی، بیگره‌ك ده، کۆزی مریم اۆچۆن تاغی کۆڭلسزره‌ك بولدی.

اول قشدن آرتق قورقمی. آنك آق، صاف قاری، تازا وقوّتلی صووغی مریمگه بر آز مادی حیاتنی آڭدرا، دنیا بارن، آنده مریمنك خیالینه باشقه اشلر بولمقن ایکانن حس قیلدرا — خیالنی تارایتا، طشقی دنیا بله‌ن بر آز به‌یلی. اما، کوز دیگانك بیگره‌ك یامان.

جه‌یگی ماتورلق بته. اوله‌نلر قۆری. آغاچلر قارا، یالانغاچ قالوب، آقتق یافراقلرن قۆیارغه حاضرله‌نه‌لر. ییری، کوگی، بارلق نه‌رسه‌لری سیگه آچولی، چتق یۆز بله‌ن قاریلر. ایرنه‌ن طورۆب، آلای بولای ایته‌رگه اۆلگۆره آلمیسك، کۆنك اوتــکان بولا — تۆن کیله. منه آور، منه بۆرچولی، منه، الهی، اچ پۆشۆرغچ زمانلر!!

طشقی دنیا ومحیط بله‌ن به‌یله‌نشی بیك آز بولغان مریمگه، یلنك بودوری آیرم بر کۆڭلسز تأثر بیره. اول، ئه‌لله نه‌رسه ازله‌گان کبك، زور اۆینك، آولاق، قارانغی بولمه‌لرنده یۆری، یۆری‌ده، جووانورلق بر نه‌رسه‌ده‌تابماغاچ، باشن قایاقو یارغه بلمیچه، بولمه‌سینه کروب بیکله‌نه...

آشیسی کیلمی... اچه‌سی کیلمی... قول هیچ بر اشکه بارمی... حتی ادبیات ده بیزدرگان... باشدن آیاق عشق صایری طۆرغان، تگی ماتور، ته‌ملی رومانلرده طویدرغان... ئه‌نه یاتا «الف لیله و لیله»لری،

ئەنە احمد راسملری، کماللری، عشاقی زادەلری... ئەنە دیواردە آصلوب طۇرا نیندی ماتور کورنشلر... ئەنە آیلی کیچەدە ایکی عاشقنڭ بر برینە صارلشقان حاللرن کورسەتە طورغان تیرەن سرلی، قدرلی رسملری... ئەنە تاغی شوندی بیك ماتور رسملر بلەن طولی هیبت ئەلبومی — بارده بار، لکن همەسی طویدرغان، همەسندن بیزلگان... برسن قولغە آلاسی، طۇتاسی کیلمی...

یۇرەك صوغا... کۇکل، قایادر، آشقنا... اچ پۇشا، پۇشا، پۇشا...

ئەللە نەرسە جیتمی، نیدر طولمی... حیاتنڭ ئەللە قای ییرندە بیك زور بوشلق بار... ممکن بولسە دە، جان استەگان نەرسە تابلوب، شول بوشلق طولسە، بلکە بر آز جیگللەیور، طنار ایدی... یوق شول، یوق!!

ممکن بولوب دە، باللرچە، بیك ئەرنوب، بیك اۇزۇلوب، بیك اۇزاق جلاسە، بلکە بر آز آرو بولور، اچی بوشار ایدی، لکن اول دە بولمی، اول بخت دە کیلمی.

شولای اینتوب، شول طۇیغیلر، شول تأثرلر اچنڭ؛ شول، دیگگزنڭ طوقتاوسز دولقنینە اۇخشاش، شبهەلر، ئەرنولر اچندە، اویاولی یۇقیلی برحالدە، تۇرلی صاتاشولر بلەن تۇن اوتوب کیتە.

اول ایرتەن واتلوب، ایزلوب طۇرا.

باش تالغان، طۇمانلانغان؛ یۇرەك حالسزلەنگان؛ اچدە کیچەگی بۇرچۇلولرنڭ تیك آچی قالدقلری غنە بار. بۇتۇن تەن قیناب تاشلانغان کبك برحالتدە. بۇنی باردە بلەلر هم بیکە دە، باشقەلر دە:

— سیکە نی بولغان؟؟... ئەللە آوریمسڭ؟ دیب، جانن آلالر.

باشم آوری، دی، لکن تاغی آبدری؛ صۇراوچیلرغە آچودن ئەرنی باشلی... اچندن صزلانوب:

— جە، ایندی، الهم، بولرنڭ میندە نی اشی بار ایکان؟! دیب، قان جۇتا.

قای بر وقت، شول آز صۆراوغەدە توزە آلمیچە، کوزینە یەش کیلە، بوغازینە نیدر طغلادە. بوحالنی سیزدرمەو اۆچۆن، قولینە قومغان آلوب، تیزگنە طشقە تابا چغوب کیتە. کۆزنڭ قصقا کۆنی اوتە، تاغی تۆن کیلە. تاغی شوندی طنلق بولا. یەیسە ئەللە قایدن آچی، جان اۆزگچ جیللر ایسوب، کمدر، قزغانچ دە، قورقنچ دە رەوشدە اوولی باشلی . . . باقچەدەغی قارت آغاچلردە ئەللە نیندی شۆملی تاوش بلەن قارانغی تۆننڭ شاولارغە طۆتنالر.

کۆڭل قورقنا، اچ، نیدندر، شیکلەنە؛ باشکە ایرکسز رەوشدە:

— الهی کریم، تاغی نیلر کۆررمن ایکان... خیرلیگە گنە بولسە یارار ایدی، دیگان بر بر خطر کیلە.

بر آزدن جیل طنا. آغاچلردە شاولامی باشلی. لکن بولرنڭ قالدرغان تأثیرلری یۆرەکدن همان کیتمی، اول ایندی حاضرگی طنلققە قوشلوب، ئەللە نیندی آور طۆیغیلر بیرە. باشقە تۆنلردە گیدن آرتق تأثیر قالدروب، تگی بۆرچولر، تگی بر طوقتاوسز پۆشۆنولر تاغی باشلانا. کۆڭل، نیدر، تلی. یۆرەك، قایدەدر، بر بوشلق سیزە. منە شول وقت مریم باشن قایا قویارغە آبدری؛ کۆڭلن نی بلەن جوواتودن عاجز بولا. کتابلرن، ئەلبوملرن آقتارا، چیگوون آلوب قاری — یوق، یوق‌دە‌یوق. برسینە دە قول بارمی، برسی‌دە جوواتمی . . . منە شول وقت آنڭ جانی بر نەرسە تلی، یۆرەگی، شول اش بولسە، راحت تابار شیکللی طۆیا:

منە، ممکن بولوب‌دە، مریم، اوزینڭ بۆتۆن یۆرەگی آڭا محبت ایلە طولغان، دوستینە، شول سۆیکملیسینە، اچندە بولغان بارلق طۆیغیلرن سۆیلەسە؛ اچکی یالقنی طشقە چغوب، یوزی صارغایغان، یۆرەگی طوقتاوسز یانو، کۆیودن کۆلگە ئەیلەنگان تقدیردە دە، باشقە هیچ کمگە بلدرتمەیەچك، مقدس دوستلقنی، مقدس مناسبتنی اول معبودینە تصویر قیلوب بیرسە؛ شول اۆزۆن تۆنلردە، طن کیچەلرنڭ برندە، اوزینڭ

یاݣاغن آنڭ کوکره‌گینه قویغان حالده، یللر بوینچه اچینه جییا، جوتا کیلگان بارلق قایغیلرن، بارلق حسرتلرن، بوتون حیاتن، یوره‌گن آچوب، قزو یالقن‌ایله موینینه صارلسه — بلکه، جیگل‌یور، بلکه، قدرت قولی بله‌ن بو آور کونلرگه خاتمه بیراور ایدی.

لکن، لکن، «اول» یراق؛ «اول» ئه‌الله قایده، خیال عالمنده!!

۱۳

شول حالنڭ، بلکه، ایڭ کوچه‌یگان زمانی بولغاندر، ضیاء قمزدن قایتشلی، باشقه هیچ کمگه بلدرتمیچه، فاطمه بیکه‌لر قالاسینه توشه‌چك بولدی، هم بونی مریمگه خبر ایتوب، ممکن بولسه، جایی چقسه، آنڭ ده شونده کیلوون اوتندی.

بو وقت مریملر عائله‌سنده، کوبدن آوروب ده شفاخانه‌ده وفات بولغان، گرای میرزانڭ اولمینه ماتم طوتو کونلری ایدی، فاطمه بیکه، حرمتسزلك بولور دیب، ماتم کوننڭ قوناقغه یوروی کیلشدرمه‌سه ده، قزی بیك یالنوب صوراغاچ، طوقتاتورغه قیمادی، ییبه‌ردی — البته، توتاشنڭ اصل سرن بلوب توگل، قرده‌شلرینه قوناقغه بارا دیب، ایدی.

مریم بله‌ن ضیاء بو یولی قالانڭ باقچه‌لرندن برنده یستو وقتنده اوچراشدیلر. هم بر نیچه کونلر، تونلر بوینه گل برگه دیه‌رلك بولدیلر.

پاك وصاف بالاق دورندن صوڭ، موندی آزادلقده، ایرکنلکده برنچی قاوشولری بولغانغه‌می، آرتق وبیك اوته صاغنلغانغه‌می؛ ئه‌الله هر ایکیسی ده بو قاوشوده تمام وتمام پشوب جیتوب، جان وته‌ننڭ بارلق قوه‌لری تکاملگه ایرشکان دوری باشلانغانغه‌می — بلمیم نیدندر، بو یولغشوده اوڭلگیلرگه بوتونله‌ی باشقه بر حال طویدیلر. ایندی حاضر، بالالقده‌غی معصوم دوستلق، یه‌یسه صوڭغی یللرده‌غی بر برینه یگت بله‌ن قز آراسنده‌غیغه اوخشاش مناسبت‌گنه توگل، مونا‌ردن بیك کوب باشقه، بیك کوب یوغاری، هم جاننی بر طوقتاوسز دولقنلاتا، یوره‌کنی

قوزغاتا طؤرغان، هر حالده آیرم بر مؤثرلك وجانلیلق بلەن ممتاز بر خالت ایدی. کورشولر، سؤیلەشولرنڭ بری ده عادی وطبیعی رەوشده بولا آلمادی، آنلر، گویه، اوزلرن بر بیك مدهش وبیك قوّتلی دراما آلدنده کبك، یەیسه شونی اوتکەزوب کنه ییبەرگانگه اؤخشاش بر نەرسه حس ایتدیلر. گویه، قضا وقدرنڭ ازلده یازوب قویغان بیك زور بر اشی حل قیلنا، یەیسه بو قاوشوده شوندی بر نتیجه چغا کبك سیزندیلر.

طشقی دنیاده آندی بر حال کورنمەدی، شولای ده بو اؤچراشو آنلرنڭ آراسنده بولغان مناسبتنی چن معنی‌سی بلەن «رومان» غه ئەیلەندردی؛ هم هر ایکی یاقنڭ یؤرەگنده، اؤلگیگه بؤتونلەی باشقه بولغان، ازلر قالدردی.

مؤکارچی مریم ایگی چیگی بولماغان خیال دریاسنده یؤزه، شول خیالنڭ طودرغان پؤشؤنولری، شونڭ شبهه و اضطرابلری آنی اؤزؤن تؤنلرده یوقیدن محروم قیلا، آنی بؤرچی، آنی صزلاندرا ایدی. دیگگزنڭ قوّتلی دولقنلری کچك کیمەنی اویناتووی کبك، اول ده شاداق بلەن کوینچنڭ، امید بلەن شبهه واوکنونڭ ئەلی بر یاقدن، ئەلی ایکنچی یاقدن طوقتاوسز آغمینه یاتوب، مادی حیاتدن آیرلا، ازلەگانن مەڭگی تابا آلماس شیکللی بر طؤیغی سیزه ایدی. بو اؤچراشو ایسه مریمنڭ اچندەگی دولقنلرن بر آز باصدی؛ یؤرەکنڭ بر طوقتاوسز صوغوونه، اچنڭ پؤشؤنوونه، کؤڭلنڭ طوقتاوسز آشقنوونه بر قدر تالغنلق بیردی.

گویه، آنڭ جانی تلەگانلرنڭ بر آزی بوالدی: قالغانلرینڭ بولاچغینه، کمدر، بیك نق ایمان ایتدردی. گویه، تەڭری اوز قولی بلەن ضیائی آڭا، آنی ضیائغه باغلاب قویدی؛ شولرنڭ تأثیری بلەن آنڭ یؤرەگی بر آز نغودی؛ بر قدر عقلغه اوطردی ده، طؤیغیلری طبیعی یولغه تؤشؤب، تنگی طوقتاوسز بؤرچی طؤرغان خیال ده بر آز انصافلاندی شیکللی سیزه باشلادی.

اما ضیائغه بۇتۇنلەی ایکنچی تۆرلی تأثیر قیلدی.

اوزینىڭ یوروغى دوستی ــ دهری صادققه یازغان بر مکتوبنده، اول بو اوچراشودن آلغان تأثراتن شویله تصویر قیلا:

« ایبدەش!

کۆلسەڭ، کۆل، لکن مین حاضرگی مینوتده، یوره‌گمه صیغیشا آلمی، دیڭگز کبك تاشوب بارغان، بر طویغینی‌سیگه سویله‌می کیچه آلمیم.

باشده‌اوق شونی ئەیتیم، بز پیسسیمیست بولامز: دنیا سوگەمز، حیاتده یەم یوق، قزق یوق دیمز ــ بارده جولەراك، بارده صوقراق ایکان. حیاتده یەم یوق توگل، آنده یەم ده بار، قزق ده بار؛ اوزگنی قاشنده تابندرراق معنالرده بار. تیك آنی تابارغه، اوزگده حیاتنڭ بویوك بختلرندن فایده‌لانا بلو قابلیتی بولورغه کیره‌ك. مین، طوغان، شونی تابدم؛ شونڭ اچینه باش آیاغم بلەن چومدم. هم ئەیته آلام:

حاضر مین ــ مسعود، مین بختلی، موکارچی حیاتنی آکلاماغانمن؛ آنڭ، یەش یوره‌کنی مەڭگیلك سعادت ایله طوترورب، دنیا و کائناتقه بوتونلەی ایکنچی‌توس بیره‌طورغان نقطه‌سی قایده ایکانن بلە آلماغانمن ایکان.

ئەلله آزراق جولەرلەنه باشلادگمی؟ ــ دیەرگه آشقما؛ طڭلا، باشدن سویلیم:

سین، بیت، مریم توتاشنی بلەسڭ: مین آنی گلەن سویلیدر ایدم. اول مینم بالالقدنبیرلی یاقن دوستم. بز برگه اوسدك، برگه اوینادق. بزنی، ۱۳ ــ ۱٤ یەشلر تیره‌سنده بولسه کیره‌ك، «سز نامحرملرسز» دیب، آیردیلر. لکن بز برایکی یلدن صوڭ، یەشرن مناسبت باشلاب، خطلر یازشدق. مین آولغه‌قایتقاچ، قارانغی‌تونلرده، زور باقچه‌نڭ‌قویی‌قوواقلری آراسنده قاووشادر ایدك. اول میڭا چن کوڭلدن باغلانغان کبك، مین‌ده آنی بیك یاراتا ایدم ــ چونکه آنی یاراتماو اصلا ممکن توگل ــ لکن عاشق توگل ایدم.

آنڭ بله‌ن چنلاب کورشه آلماوغه. ایکی یل طولوب، اوچنچیگه کیتدی دیگانده، بو یل تاغی اوچراشدق. بوسنده ایندی، قاچئوب، پوصنوب توگل، تمام، تمام آزاد اولاراق.

منه، ایبده‌ش، ایسم ده کیتدی، عقلم ده بتدی. بلمیم، اول شول چاقلی اوزگه‌رگان؛ بلمیم، مینده ماتورلقنی تقدیر ــ آنی سیز و قوه‌سی ترقی ایتکان. نی ده بولسه، بار. اما، اما مین آناردن تمام حیرانمن.

اوّلگی اوچراشوومز باقچه‌ده بولدی. آیاز، ماتور، طن، آیلی کیچه ایدی. کوتولمه‌گانره‌ك ییردن قارشمه کیلوب چغوب:

ــ آ . . . ضیاء آبی ــ سینمی؟ دیگاچ، شاشا قالدم. ئونمی، دیم، توشمی؟ قارشمده بر فرشته طورا. میکه ماتور، کچك قوللرن صوزغان. تانیم ده، تانومیم ده. اعضالرینڭ باریشی ذهنمده‌گی مریمگه کیله. لکن آنڭ بوتون وجودن، یوزن الهی بر په‌رده قابلاغان ــ شول مینم یوره‌گمه صوغوب، «مریم!» دیب، بر یولی باطرلق ایتوگه قاوشاتا.

سین اول توتاشنڭ رسمن کورگانڭ بار: اول اوزونراق، نچکه هم زیفا بویلی؛ گه‌وده و اعضالر طبیعی هم کیلشلی. آنڭ بوتون ته‌ننده خاتونلرغه آیرم بر لطافت بیره طورغان نازکلك بار. بیتی اوزونچه‌راق؛ تاوشی نازلی قزلرنقیچه. اوزی هیچ بر وقت طشدن سوکیلی بلمی، همه سوزی تیك یوره‌گندن چغارادر توسلی. آوز، بورون اورتاچه؛ باشقه اعضالرده عادی ــ هر کورگانڭ صنن قاتوررلق اوته ماتور ده، یه‌مسز دیه‌رلك ده توگل. شویله، آنڭ طشقی اعضالرندن بر رسام نمونه آلاچق بولوب‌ده، اول، آدمنڭ یوزنده‌گی بوتون روحانی دنیاسن، روحا ماتورلغن کورسه‌ته آلورلق مرتبه‌ده داهی بولماسه، هیچ شبهه‌سز مریمنڭ طشقی قوپیاسی بله‌ن، بیك عادی بر قز صورتینه باشقه نه‌رسه چغارا آلماس ایدی.

اما . . . اما . . . ته‌کری بر آدمنی اوته حساس ایتوب یاراتسون؛ اوز صنعتی و اوز قدرتینڭ نهایت جمال بله‌ن خلق قیلنغان نقطه‌سی قایده

ایکانن آڭلارلق قوّت، دها بیرسون‌ده، شول بختلی آدم یازغی تاڭلرده، آیلی کیچه‌لرده، طن، سرلی وخیالی تونلرده مریمنڭ یوزینه: سر، الهیت، نور ویالقن ایـله طولغان اول زور قارا کوزلرینه تیك برگنه مرتبه قاراسون — آندایته‌م، اولداهی اختیارن‌یوغالتور، دنیاسن‌اونوتورده، ته‌کرینڭ بوممتاز صنعتی — روحاً ماتورلقنڭ نهایه‌سن آڭلاتقان: یوره‌کده بولغان بارلق علویت وجمالنی انعکاس ایتدرگان اول یوز، اول قارا کوزلر آلدنده، عالی برقوللق بله‌ن سجده ایته‌ر.

. . . .

. . . .

خاتونلرغه «توشه‌ك اوچون» دیب قاراغان بنده‌لر مریم‌گه، بلـکه، تابنماس، آنی عادی تابار، هر بیرده آناردن آرتقلرنی کورر. لـکن آدم، طبیعتی بله‌ن اول مرتبه‌دن یوغاری‌راق بولسون، حساس کوڭل بله‌ن یاراتلسون — ئه‌نه شولرغنه مریمنی تقدیر ایته‌ر، شولرغنه آنی آڭلار؛ شولرغنه آنڭ ماتورلغی بیتنده توگل ایکانن، آنڭ روحی — جمال، نور وعلویت دیگـگزندن عبارت ایدیکن هم بولر آنڭ یوزن قابلاغان الهی په‌رده بـله‌ن قارا کوزلر آشا دنیانڭ ممتاز طبیعتلرینه، لطفاً، کورنه آلغانن یوره‌کی بله‌ن سیزه‌ر.

مین اوزم، شولای دیب، آڭلیم. واقعا عجیب‌ده برحال. دنیاده ماتور کوزلر کوب یالطر قارالرده آز توگل. لـکن مریم‌نڭ کوزی، آنڭ کوزنده‌گی ماتورلق، آنڭ کوزنده‌گی تیره‌ن سرلر — خدای بله، نی دیـیم: اوچراغانم یوق، بولر مینی تمام، تمام سحرلیلرده قویالر.

کوزی‌گنه‌ده توگل، حاضر آنڭ هر بیری میڭه اچکی وروحانی ماتورلقنی کورسه‌توب طورالر شیکللی طویولا. یارم قارانغی ویارم نورلی بولغان آیلی کیچه‌لرده زور صوغه قاراغان باقچه‌نڭ آولاق بر بیرنده آنڭ بله‌ن ایکه‌وگنه کوزگه کوز قاراشوب اوطرغان چاقلرده، شول درجه‌ده سحرلانام، که ئونمی، توشمی؟ ئه‌لله یوقسه، بو قارشمده‌غی بر صورت،

يەيسە، شعر وخيالدن گەودەلەنگان بر فرشتەمی ديب، بر سيکوندقە، شبھەدە قالام ... شول وقت آنڭ بر كۆلۆوی، بيك عادی بر سوزی؛ ماتور، زور، خيالی قارا كوزلرى بلەن سينڭ كوزيگە بر مرتبە قاراووی، روحگە اوتە كيتوب، طاقتڭنی بترە؛ نی اشلەرگە بلمەسدن، كۆڭل آشقنوونە چدی آلماسدن:

— آه ... مريم، بلميسڭ ... والله بلميسڭ ... ديب، يۆزڭ بلەن كوكرەگينە يغلوب، موينينە صارلاسڭ ... منە شول مينوت سيگە، يير، كوك برابرينە آلشدرلماسلق مرتبەدە؛ عالی بولغان بر سعادت بيرە.

...... صادق، سين تلەسەڭ نی ئەيت، اما مين بو اۆچراشودن صۆڭ اوزمە، «حسن ظنم» نی آرتدردم. مين ئەلی روحا كيبمەگانمن، مينم يۆرەگم اولودن يراق ايكان ئەلی: مين عاشق بولورغە، شونڭ بلەن مسعوديت تابارغە مستعد ايكانمن. مين حاضر عشق طۆتام:

اورامدن اوزوب بارا،
قاشندن كوزی قارا؛
كرفگندن گۆللر تاما:
كورسەم، يۆرەگم يانا.

منە، ايبدەش، مين شول نازك معنالی جرنی چغارغان خلقنڭ اوغليمن. بۆندی شعرنی چغارا آلوچی — حساس يۆرەكلی بختيار خلق بولغان كبك؛ مۆنی الهام ايتوچيسی‌دە، شول خلقنڭ توتاشلری، مينم مريمم كبيلر اولمالی. مين مۆنی اوزم اۆچۆن، اوزمنڭ يۆرەگمدن آلوب، چغارلغان‌دای طۆيام. بو — مينم دائمی ذكرم. بو مينم فرشتەمنی تصوير قيلوب بيرگان شيكللی، اول توتاشنڭ مينم يۆرەگمدە نيندی اورن طۆتقانن‌دە ئەيتوب جيتكررگە يافنلاشا. درستدن‌دە:

اورامدن اوزوب بارا،
قاشندن كوزی قارا؛

کرفگندن گۇللر تاما:
کورسەم، یۇرەگم یانا.

" . . . .

١٤

بو اۇچراشونڭ صۇڭنده کیلگان بایتاق کۇنلر مریم اۇچۇن بر بر آرتلی تزلوب کیتکان شادلقلی ساعتلردن عبارت بولدی. اول باشده، بۇتۇن دنیا بختن قولینه آلغان‌دای، شاد، اوینچاق، جیگل طبیعتلی، کوتەرنکی روحلی بولوب؛ بر طوقتاوسز شایاروب، کۇلۇب یۇرۇدی؛ صۇڭره کۇندن کۇن بیك آزغنه باصلا، آقرنایا باروب، آنڭ اۇچۇن طنچقنه، راحتکنه آغوب اوطرغان، بختلیگه یاقن، بر زمان کیلدی.

ئەیتورلك زور بختلر، سعادتلی مینوتلرده یوق. بر سیکونتده حیاتڭنی جهنم عذابینه ئەیلەندروب ییبەره طۇرغان زور قایغیلرده یوق. شولای بر تورلیره ککنه، راحت طنچراققنه اوته بیره.

جەی شول حالت دوام ایتدی. کۇزنڭ باشی‌ده ضررسز ایدی. تیك کۇنلر یەمسزلەنوب، خاتونلر فاطمه بیکه یانینه غیبتکه کرگەلی باشلاغاچ، اول تاغی اچنده بر دولقن سیزه باشلادی.

غیبتلر اچینه قاتشدروب، نیقروتلر، ئەللەنیندی قارالولر سۇیلیلر. کم قالا، کم کیته: کیتکانلرنڭ قایسیلری بیگرەك قزغانچ — منه شونی گلەن تیکشرەلر. ضیاء ایڭ اوّل تلگه آلنا ده، هەمەدن آرتق آنی قزغاناباشلیلر. شول‌سوزلر بلەن برگه مریم‌نڭ اچینه بیك آزغنه تأثر یۇگۇره.

چنلاب ده، اول — بویل نیقروت: بیت.... اول قارالاسی....

آنڭ اویی شوندن کوب اوتەمی... ضیائنڭ آلنولری، صالدات بولولری — قۇری بر سوزگنەدر کبك طۇیۇلا. اما تۇن کیلسه، اشلر باشقارا. تاغی شول اچ پۇشۇرغچ، اۇزۇن، یەمسز، معناسز کۇزگی تۇنلر! قای بر کۇنلرنی طن، ساکن بولا. آنده آور، بۇرچولی. قای

بر وقت تگی آچی جیل صزغرا، کمدر اوولی، قارت ایمه‌نلر شاولاشا باشلی — بو وقت ایسه بر آز قورقنچ ده شو‌ملی‌ده بولا اۆلگی یللرده‌غی کبك اچ پۆشا، کۆکل طنغیسزلانا، قول هیچ بر اشکه بارمی. نی اشله‌رگه؟ بو تاکی آتماس اۆزۆن تۆنلرنی نیچك اوتکه‌ررگه؟

دنیا طن هم قارانغی. آول تیره‌ن یۆقیده. مریم، جانن قایا قویارغه بلمی، اینتگوب اوطرا — منه شول وقت اورام بویلاب، جرلاب، موزیقا اویناب، نیقروتلر اوته. بو بر یاقدن آنی بیك آزغنه جوواتسه‌ده، ایکنچیدن، شول‌طن کیچه‌ده اوینالغان موزیقا آکا ئه‌لله کملرنڭ کیتوون، ئه‌لله کملرنڭ قالوون سۆیلی. اول شولر اچنده اوزی بله‌ن ضیائی ده کوره. اوزلرینڭ یازمشی‌ده شول یگتلر هم آنلرنڭ سۆیگان یارلری فاطمه‌لر، زینبلر، گلصلولر کبك ایکانن خاطرلی‌ده، عمرنده بر مرتبه همه‌سینه بر یاقنلق سیزه.

مریمنڭ روحنده‌غی بو حالت کۆندن کۆن آرتا، قارالاسی کۆن یاقنایغان‌صاین نیقروتلرنڭ یۆرۆوی کوبه‌یه، گویه، جرلری مۆڭایاتوشوب، موزیقالری‌ده کوبره‌ك «آیرلو — آیرلشو» کۆیلرن اوینی باشلی —شولرنڭ باری آنڭ تۆنلرن تاغی‌ده اۆزایتالر، پۆشۆنولرنی تاغی ده آرتدرالر. . . .

ضیائڭ وعده‌لی کۆنن قایتوب جیته آلماوی — آکاتاغی یامان تأثیر ایتدی. اوکته‌برنڭ یکرمی‌بیشنده، شنبه کۆن، قایتاچقمن دیگان خبری مریمگه ساعتی بله‌ن ایرشکان ایدی. اول بو کۆننی سیکوندی، مینوتی بله‌ن کۆته باشلادی.

بر یل چاقلی طۆیۆلغان شنبه اوتدی — یوق. هر بر آتلینی، اول قایتمادیمی دیب، آیرم دقت بله‌ن اوزدروب، بر قابقادن، بر تیره‌زه‌دن قاری، قاری یکشنبه ده اوتدی؛ آنڭ بیك زور بختسزلگینه قارشی دوشنبه‌ده‌ده قایتا آلمادی. . .

بو اوچ تەولكدە آگا زمان طوقتاغان كبك، كون اوتمیدر كبك طویولدی. كوندوزلر تاغی برحال، اما تونلر بیك یامان، بیك آور، بیك بورچولی. قارالاسی كونلری تمام جیتوب قالغانغە، بو آرادە نیقروتلر بردە یوقلامی، تون اوزون اورام بوییـنە یورو بكنە چقالر. جرلری ئەللە نیندی قایغیلی كبك؛ موزیقالری اوّلگیدندە آرتغراق موكلانادر كبك.

آگا ضیاء حقندە ئەللە نیندی قورقنچ اویلر كیلە باشلی:

— الهم، خواجەم! نی گنە بولدی ایكان؟... آوریمی ایكان... ئەللە آشاماغانن سیزوب، قارامی، نیتمی، بر بیردە طوتوب، صالداتقە آلدیلرمی ایكان؟!...

بو اوچ توندە اول بردە طنچ یوقی كورمەدی، باشن مندەرگە قویوب، كوزن یومغە، ذهنینە ئەللە نیلر، ئەللە نیندی یات عالملر، ئەكیەت دنیالری كیلوب، تون اوزون قورقنچ توشلر، معناسز صاناشولر بلەن بلائلەنوب بتدی.

سەشنبە كون ایرتەن شوندی توشلردن، ئەللەنیندی قویاش طوتلو، كشی اوترو كبك قورقنچ اشلردن، قورقوب اویانوغە تـگی یاقدن یەش بالانك:

— ضیاء آبزیغە ئەللە نی بولدی! دیگان تاوشن ایشتكاچ، بوحاللرگە بریولی خاتمە بیرلوب، اول كورشو اُمیدینە توشدی وشونك چارەسینە كروب، ضیائغە نگی مكتوبچكنی بیررگە موفقدە بولدی.

اوزون كون شول كیچكی قاوشونی كوتو بلەن اوتوب كیتدی.

كیچ ساعت اون بولوب، باقچە آشاسندن كیلوب، آنك تیرەزەسن چیرنكاندە اول یورەك صوغوونە چدی آلمی، مینوتنی مینوتقە یالغار مرتبەدە صبرسزلانوب كوتمكدە ایدی.

بوكون آناسی اویدە یوق. بولمەسینە كرتوب، بیكلەنە آلغاندە

برده قورقورلق اش قالماس ایدی. لکن طشقی ایشککه یاقن بولمه‌لرنڭ برسنده‌ایکی قارچق، برسنده خاتونی بله‌ن یالچی یاتا. گناهشو ملققه، شولر کوروب قالسه، بوتون دنیا خراب بولور. اوّلگی یللرده‌غی کبك بولمه‌سینڭ باقچه‌غه قاراغان تیره‌زه‌سن آلوب، شوندن کرتورگه ده ممکن بولور ایدی، یوق شول، تیره‌زه‌لر قشقه قارشی ایکی قاتی‌ده قویلوب، قاداقلانغان، صلانغان. آنی آلا باشلاساڭ، تاوشدن بوتون آول اویانور، ایکنچیدن، آنی ایرته‌گه همه کشی بله‌چك ده. یوق ایندی، یوق، نی گنه قیلسه‌ڭ ده، ضیائی بولمه گه کرته آلورلق جای چقمی. آخریسی، بختسزڭ، بولماس، آنلرغه شوندی قیمتلی مینوتلرنی قایده بولسه‌ده، طشده، تگی شاولاشوب اوطرغان آغاچلر آراسنده، اوتکه‌رورگه طوغری کیلور. مریم کون بوینه بواویلر، بوپلانلر بله‌ن واتلوب، جفا چیگوب، شول صوڭغی ماده‌گه قرار بیرلگان بولغانغه، ضیائنڭ شقلداتوونه قارشی، لامپاسن ته‌ره‌زه‌گه کیتروب، بوتون امیدلرن بلدرگان حالده، هم کوزی، هم یوزی بله‌ن آگا برگنه مرتبه یلمایدی‌ده اشاره بله‌ن:

— شونده کوت، حاضر، حاضر چغوب جیته‌م! دیدی.

بر مینوتدن اول ایندی قارت ایمه‌ننڭ توبنده، اوزینڭ جیلکه‌سینه گنه صالوب چققان، پالتاسن تاشلاب، ضیائنڭ قوینینه، زور طولوبی اچینه آتلغان ایدی.

کوزنڭ آچی، صالقن جیلن، آغاچلرنڭ طوقتاوسز شاولاون شیزمیچه، آنلر توننڭ اوچ ساعتن شونده برگه، برطون اچنده، تأثرلرن، باشدن کیچرگانلرن سویله‌شوب، اوتکه‌ردیلر.

آراده هیچ بر کوتولمه‌گان براشده بولوب آلدی:

مریم، اوزینڭ طشقی کیملرن تمام تاشلاب، کچکنه بالا شیکللی ضیائنڭ آلدینه اوطروب، ایککیسی برطون اچنده اولدیغی حالده،

یا ڭاقلرن ضیانڭ یۈزینه قویوب، اوزینڭ بواوچ کۈننی اوتکه‌روده کورگان عذابلرن سۈیله‌مکده ایدی.

— بلسه‌ڭ، ئه‌ی، بو بر نیچه کۈننڭ آورلغن... کۈندۈزلری ته‌ره‌زه‌دن ته‌ره‌زه‌گه یۈرۈب، آندن قابقاغه چغوب اوته ایندی... لکن تۈنلر نیچکدر بیك بۈرچولی بولا... خلق یۈقلاب بتکاچ، جرلاب، موزیقا اویناب نیقروتلر یۈری... شولرده ئه‌لله نیچك کۈڭلنی قوزغاتا... زلیخه آبصطای ده کۈنینه بر نیچه مرتبه کروب، بزنڭ ئه‌نی بله‌ن، الهم نیگنه بولدی‌ایکان، نیك بو چاقلی کیچکدی ایکان دیب، قایغرنوب چغا... شوندن مین‌ده قورقا باشلیم، ئه‌لله، دیم، بر بیرده طوتوب، قارامیچه‌اوق آلدیلرمی ایکان، دیم...

— آلای آلمیلر آلوون آنی... بر وقتده‌ده. شولای‌ده مین اوزم ده، سز خفالانورسز دیب، ایکنچیدن قارالو کۈنینه قایتوب اۈلگوره آلمیم کوره‌سڭ ایندی دیب، بیك قاوشادم...

— صۈڭ نی اشلاب، آلای کیچکدڭ؟...

ضیاء نی ئه‌یتورگه ایکان دیب، بر آز اویلاغان صۈڭ، یالغانلارغه ضرورت کورمه‌دی:

— مین، بیت، بالنیتسه‌ده بولدم.

مریم شاشا قالدی. بریولی یۈزن ضیائغه تابا بۈرۈب، تعجب و حیرت بله‌ن طولغان کوزلرن آنڭ کوزینه تکه‌گان حالده:

— نی دیسڭ؟؟... بالنیتسه‌ده؟!! آنده نی اشله‌ب کردڭ...؟؟!...

دیدی.

ضیائناغی بر آز آپدرادی، درستن ئه‌یتورگه‌می، ئه‌لله آنی قورقتماسلق بر نه‌رسه اۈیۈشدررغه‌می؟ — دیگان سؤال باشینه کیلدی.

اول شول سؤالنی آڭلاب‌ده بته آلمادی، کوزینه باقچه‌نڭ صوغه یاقن بیرنده بر شه‌وله — قارا چقل کورنوب، دقتن آلدی.

اول قاراچقل ئەدەمگە اۆخشی. قولنلە زور بر تاياق صمان نەرسەسی دە بار. اول، قاچامی، یوری یەشنەمی — نی دە بولسە، بار، کورنمەسکە طرشقان آدم کبك، قوواق آرالرینە، آغاچ اشقلرینە پۆصۆنا، پۆصۆنا غنە آتلی. اوزی بولرغە تابا کیلگان دە کبك. ضیاء بۆنی آچق کورسە دە، بلکە، اوز اشی بلەن یۆریدر، بلکە، اوز یولینە کیتەر دیب، قورقماسون اۆچۆن مریمگە ئەیتمی اوتکەررگە تلەگان ایدی. بولرنی کوزەتوب یۆرۆگان آدم بولو احتمالی کۆڭلینە کیلوب، تگی دە بولرغە یاقنایا باشلاغاچ، چدامادی، ممکن قدرلی صالقن قانلیلق صاقلاب:

— مریم، مریم . . . سین اۆستکە کینمیمسڭ؟. . . ئەنە تگنلە کمدر یۆری، بوغای! دیدی.

توتاش سیسکەنوب کیتدی:

— نی دیسڭ ؟؟.... نی دیسڭ؟؟

مریم، سوزن ئەیتوب، ضیاء قوینندن چغارغە دە اۆلگرە آلمادی، تگی شەولە یاقنایدی، تاغی بر ایکی آتلادی دە قولندەغی بۆتاقلی آغاچی بلەن ضیائنڭ اوڭ یاغینە سلتەب اوك یبەردی. جیتمەسە، ئەلله قای یرندن چغاررغە آزابلانغان آوازی بلەن، بیك آور کۆچەنوب، آقرا باشلادی:

— ئەی، جماعتلر!! ئەی، خلائق.... خاراب بولدق.... تیز.. اوینا شچیلر!.... اوینا شچیلر....

مریم، دنیا جیمرلوب بتكان وحاضر آقتق مینوت کیلوب جیتکاندیگە اۆخشاش بر قاوشاو بلەن، نی اشلەگانن، نی بولغانن بلمیچە، «اوف... خاراب بولدق..!!» دیب، اۆزی یاغینەتابایۆگۆردی. ضیاء ایسە، کۆتۆلمەگان بو اشدن آرتق قایناب کیتوب، آقتق کۆچن جیدی دە، یانندە یاتقان بر کوسەکنی آلوب، «آدم»گە سلتەدی، لکن اول تیمەدی. «آدم» اوز ینڭ قارلقان تاماغی بلەن بۆغاز توبندن نیدر غرلداب، قولندەغی آغاچی بلەن تاغی کیزەندی؛ ضیاء، نی اشلەگانن بلمیچە، آنڭ صوغارغە

سلته‌گان تایاغینه یه‌بشدی‌ده، اوزی، آرتقه‌راق چیگنوب، ره‌تدن دورت مرتبه، نی بله‌ندر، «آدم»نڭ کوکره‌گینه تابا تۆزه‌دی.

اول آراده مریم، تاغی کیری یۆگوروب کیلوب، «الهم، بو—کم صۆك؟..... خارابقنه بولدق.... نی اشلیسك.. سین، آبی... مین قایاغنه باریم!!!» دیب، ضیائنڭ موینینه آصلمق بولغانده، «آدم» اوه....اوه... دیدی‌ده، بۆته‌رله‌نوب، ییرگه تۆشدی.

یگت، بر مینوتده عقلن جییوب، اوزینڭ نی‌نه‌رسه قیلوب تاشلاغانن آڭلادی؛ کورمه‌سون، کورسه‌ده، حاضرگه آڭلاماسون دیب، مریمنی اۆیلری یاغینه تابا آلوب کیتدی. اوزی آرغان، اشدن چققان ایدی. جونله‌ب طنن آلا آلمی، جوته‌لدن اوله باشلاغان آورو کبك، طغلوب، آخلداب، اۆیگه یاقن بر اۆسکه‌میه‌گه چاق کیلوب یغلدی.....

ضیاء عمرنده کشی بله‌ن صوغشقان آدم توگل. قان توگو، کشی اوترو دیگاننی آوزغه‌ده آلاسی یوق. اول آدم قیناونی توگل، بۆککه جیگلگان آتلرنڭ صوغلغانن کورگان‌ده‌ده متأثر بولا. اما بۆگون، شول اوزی اوله‌رگه یۆرۆگان — حالسز ضیائدن آدمنڭ اجلینه سبب بولورلق قوّت چقدی.

اول اوزی قزوراق آدم. بو — بر. ایکنچیدن، بۆگون آنڭ فرشته‌ده‌ی معصوم دوستی مریمنڭ پاك ناموسی، شول، یوقنی کوزه‌توب یۆرۆگان، «آدم» طرفندن «اوبناشچیلق» پچراغینه باطرلو احتمالی بیك یاقنایوب قالدی. کم بله، مۆندن نیندی‌آفتلر چغار ایدی. یاری آنڭ تاوشی بولمادی ده، ایشتوب خلق کیلمه‌دی؛ اگرده ایرك بیرلسه، اول بو کۆینچه قالماس، بولرنی اۆستره‌ب اورامغه چغاررده، سیلسکی استاراستاغه بارر، آقصاقاللر چاقرر ایدی. مۆندی اشلر بولمادی توگل. ئه‌لی بر نیچه یل ئلکنه ولی بله‌ن صابره‌نی طـوتوب، بیتلرن قۆرۆمغه بویاب، اورام بوینچه یۆرۆتکانلر ایدی....

«آدم»، اویناشچیلر، اویناشچیلر... دیب، آقرا باشلاغاچ، شول اویلر وشول قورقنچلرنڭ باری بر یولی، بر کورنشده کوز آلدینه کیلدی ده اول، اوزینه خوجه‌لغن یوغالتوب، نی قیلغانن‌ده یاخشیلاب بلمیچه، کسه‌سنده‌گی ژیۋالۋیرگه ایرك بیردی.

اشنی آڭلاغاچ، مریم چاق قالدی هوشندن یازمیچه..

تیك ضیاء آڭا یوغاریده‌غی مسئله‌لرنی تفصیل ایتوب بیرگاچ کنه، اول بر آز حالگه کیله توشدی. شولای‌ده، قورقووندن یوره‌گی یارلورغه بارا، کوزلری آتلوب چغارغه طورا شیکللی ایدی... اول، نی دیه‌رگه بلمی، آبدراغاچ، — یوق‌لا، ایندی.. بزنی آلای یوروته آلماسلر ایدی.... دی.

— البته، آنی بولدرا آلماسلر ایدی.... لکن بوتون تیره یاقده سینی «اویناش بله‌ن طوتلغان» دیب، عمر بوینه چه‌ینه‌رلر، ناموسڭ تابلانور، دنیاغه چغارلغڭ قالماس ایدی..

— ئه‌ی خدایم، مین موندی اشنی برده گنه اویلامادم شول... قوی ایندی، آوزڭدن جیل آلسون.. آندی اش بولسه... خدایم، اوزڭ صاقلا، دنیاده طورامی صوڭ... ساعتی بله‌ن صو توبینه کیته‌ر ایدم... شولای ده بیك قورقام شول.. قارا ئه‌لی، سین، یوره‌كنڭ صوغوون....

— قوییق، مریم، آنی سویله‌میك..... بزگه، بیت، آیرلورغه ده وقت.... ساعت بر بولوب کیله..: برنچی ئه‌ته‌چ بابا اوق قچقردی ایندی.. — آی، خدایم... بیك قورقام شول.... توشمه گنه کرمه‌سه یارار ایدی..... الهم..

مریم بر آز طنچلانا توشکاچ، ضیاء آنی باقچه‌نڭ آنلرغه قاراغان ایشگینه چاقلی اوزاتوب کیلدی. لکن نوتاش بیك بترنگان، بیك یومشارغان ایدی. قوللرن یگت‌نڭ یاورینه صالدی ده یورگینڭ ئه‌لله

قای یېرندن، جلاب، تأثرلەنوب، اۉزۉلوب کیلگان بر تاوش بلەن:

— ضیاء... ضیاء... ضیاء آبی..... سین... سین آندن، قارالغان یېرگدن... میگه خط یازارسگمی؟.... میگه بیك آور، بیت... دیدی. ضیاء آنگ قوللرندن طۉتدی ده:

— بلمیم شول، مریم... کم آرتندن غنەیېبەرسەم ده، اوگفایسزلقلر چغارغه مەکن، بیت... سین طنچ بول... بز آنده اۉزاق طۉرمیېز، ایکی... اوچ... کوب بولسه، دورت کۉن بولورمز... مین، بیت، بیك یابق... دوکترلر میگه، البته، قالورسگ دیدیلر...

اول سوزن بتره آلمادی، حالسزلکدن آوارغه حاضرلەنگان رەوشده طۉرغان تونباش آنگ کوکره گینه باشن صالدی، یگت ده، جواب اولاراق، آنی اوزینگ طۉلۉبی اچینه آلوب، اۉزاق، یالقنلی اوبوب، اۉزینگ ایشگندن کرتوب یېبەردی.

یگت، شول پاك، عالی وجدانگ، حاضر بولمەسینه کروب بیکلەنو بلەن، مندەرگه یۉز تو بەن قابلانوب، بیك ئەزنوب و بیك زور ترا گیدیه آلدنده کبك بر حال طۉیوب تۉن بوینه جلاب چقاچقن کوز آلدینه کیترگان حالده، تگنده یاتقان «آدم» گه تابا یونەلدی.

بو آدم — آلتمش یەشلك بر قارت. اسمی — حاجی. آنگ آتا آناسی گرای میرزانگ آتاسی هیبت‌الله میرزاده عمرلك یالچی بولوب طۉرغان ایدی. بو شونده طودی، شونده اوسدی. قارت بایلر وفات بولوب، دنیا گرای میرزاغه قالغاچ ده، حاجی آنلرنی تاشلامادی — عمرن شولرده، یالچی بولوب، اوتکەره باشلادی.

اول یوواشقنه، صوفی هم بر قاتلیغنه آدم بولوب، باین یاراتووی هم آگا یارارغه طرشووی ده چیکسز ایدی. گرای نی قوشا — اول، البته، اشلەنورگه تییش. گرای نی سۉیلی — اول حقنه، اول قانون.

اول قای بر وقت، کۉلدرر‌گه اویلاسه، «مینم برنچی — الله؛ ایکنچی — گرای میرزام» دی طۉرغان ایدی.

ابللی یه‌شلر ینه‌چه خدمت ایتکاچ، میرزا، آنڭ حالسزله‌نه باشلاغانن کوروب، دائمی خدمتدن آزاد قیلو اوپی بله‌ن، اندرلر بو یینه قورۉ‌لغان کچك اورامغه بر اوی صالدروب بیردی، بر آز مال ده قوشدی — شولای ایتوب، اول اوز یۉرطلی بولدی.

لکن حاجی مۉنڭ بله‌ن گرایلردن آیرلمادی. شونده طودم، شونده اوسدم، قارت کۉنمده بو یۉرطنی تاشلار حالم یوق، ایکمه‌ك طوز حقی ده بار، بیت دیب، اوز اشی شیکللی، گرایڭ خدمتنده یۉری بیردی.

میرزا آکا ایللقلاب ژالونیا بیرونی طوقتاتسه ده، آرشندن، ناریسندن عشرن چغارا، ایسکی کییملرن ده صدقه قیلا، صالامن، اوطنن، کیره‌ك بولسه، جیگه‌رگه آتن ده آیامی ایدی.

گرای قارت اولگاچ، فاطمه بیکه، آرتق طوغر یلیغنه اشانغانغه، آنی بیلگلی معاش بله‌ن یۉرط بیرینه تۉنلك قاراولچی ایتمکچی بولغان ایدی. حاجی بابا تکلیف قیلنغان خدمتنی آلسه ده، آیلقلاب بیرله طۉرغان ژالونیانی رد قیلدی:

— یوق، بیکه، یوق، دی، آنام سزنڭ ایکمه‌گکزنی آشاب، سزنڭ قول آستکزده قیر کوردی... اوزم ده، منه، الله غه شکر... صاقالم آغارا... بار عمرمنی سزنڭ ایکمه‌گکز بله‌ن اوتکه‌ردم... ژالونیا، فلان کیره‌کمی، بیکه... آچ اوترمه‌زسز... ئه‌لی... دیب، اوز تعبیرنچه، یۉرطقه کوز قۉلاق بولوونده دوام ایتدی. بۉگۉن بیکه اۆیده بولماغانغه، اول، البته، یۉقلامایاچق، یۉرۉب، قاراب اوتکه‌رچك ایدی.

اول مریم بله‌ن ضیاءنڭ مناسبتن، البته، بلمی، بلسه ده، هیچ بر نه‌رسه آکلاماس ایدی. شولای اوق ضیاءنڭ قایتو وندن ده خبری یوق ایدی.

اوسکه‌میه‌ده، بیك آزغنه سلکنگه‌له‌ب اوطرمقده بولغان، یات کییملی،

قالن گەودەلی آدم کورنگاچ، طوغری یالچی شاشا قالدی. ایمش، باینك یۇرطندە، باقچەسندە، جیدی تۇن اورتاسندە یات کشی یۇرۇسون!! اول — کم بولور؟... البتە، خیرلیگە تۇگل!!!

تگی قالن آدمنك اچندن کولمەکچەن خاتون چققانن کورگاچ، آنك باشی ئەیلەندی؛ کوزن قان باصدی دە، نی اشلەگانن بلمیچە، آقروب دە ییبەردی، تایاغی بلەن دە امطلدی. لکن اول اۇچنچی کون، صالقن تیدروب، تاوشن بترگان ایدی، قچقرووی آوز اچندە قالدی؛ اوزی حالسز اوك قارت بولغانغەتایاق بلەن دە هیچ بر اش قیلا آلمادی....

ضیاء، مریمنی اۇزاتوب، کیلگاندە اول ایندی «جان تسلیم قیلمش» ایدی. یگتکە آوردە معناسز هم گناهلی دە کبك طۇیۇلدی. لکن اوزن شوگا مجبور هم بواشندە معذور دە کبك حس ایتدی. اگردە بو آور و کۇتۇلمەگان فاجعەنك تأثیرینە بیرلسە، آنگا قارتنك صوونغان گەودەسینە بیك اۇزاق قاراب طوررغە طوغری کیلور؛ کم بلە، نیندی نتیجە بلەن باروب بتەر ایدی. لکن اول عقلن جیدی دە ساعتنك بر بولغانن، تیزدن آتاسی قایتوون، دورت بیش ساعتدن صۇك قارالوغە کیتولرن اویلاب، نیچک کنە بولسە دە، بواشکە خاتمە بیررگە قرار ایتدی. باشقە یول، البتە، یوق ایدی:

قارتنی بیلباوندن اۇستروب، باقچە قرییندن آققان صونك یارینە کیتردی دە:

— میگە رنجمە... تاوشسز قارتقە تاوشسز ملطقدن اجل...... الله اورنگنی جنتدە قیلسون!..... دیب، تۇکە یاردن، تیرەن یانوغە اۇتەروب تۇشردی... شونك آرتندن اوق کسەسندەگی ریۋالۋیرن دە صو تۇبینە ییبەردی.

آور، معذب. لکن نی اشلەمك کیرەك؟

ايرته‌ن بيك آياوسز صالنقلر بولوب، ضو اۇستلرى بر تۆنده آدم يۆررلك مرتبه ده بۆز بله‌ن توشه‌لدى. حاجى قارت ده شونك آستنده قش چقدى.

بۆتۆن تيره ياقنى دووكيتروب ازله‌ولر بارده بوش بولوب، آنك قايا كيتكانن، نيچك يوغالغانن بر تورلى ده بله آلماديلر. خبرى ده بولمادى، اوتروب تاشلاغانلردر ديب اۇيلاتورغه، گه‌وده‌سى ده چقمادى. نيك ياز كيلوب، يلغه‌لر تاشا باشلاغاچقنه مۆندن اۆچ چاقرم توبه‌نده، بۆز بله‌ن كيلوب ده كوپرنك باغاناسينه قصلوب قالغان، بر ميت تابديلر.

آنك ايكى آياغى تمام اۆزۆلگان؛ گه‌وده‌سى كوگه‌روب، چروب اشدن چققان؛ باش سۆيه‌كلرى تمام ايزلوب، آوزى، بۆرنى جيمرلگان؛ عموما آدم ره‌وشندن چغوب، خداى بلسون، نيندى قورقنچ بر چرگان ايت كيسه‌گينه ئه‌ورلگان ايدى. آنك كم اوله‌كسه‌سى ايكانن آچق بله آلماديلر. قش كونى شول آولنك بر يگت يوغالغان ايدى. شونك گه‌وده‌سى‌در ديب آلوب، قرده‌شلرى جنازه اوقوب كومديلر.

منه شول گه‌وده — تگى كيچه‌نك قربانى بولغان حاجى قارتنقى ايدى.

قارت طوغر يلغينه قربان بولدى، بتدى. آنى ياقنلرى، بلشلرى ده تيز اۆنۆتديلر.... تيك بيكه گنه: «قايا ايندى اول حاجى باباى كبك طوغرى كشى!» ديب، خيانتلرغه، آلدانوارغه دوچار بولغانده‌غنه آنى صاغنغالى ايدى... الكن ضياء بله‌ن مريم آنى عمرگه كوز آلديلرندن يوغالتا آلماديلر... باشده‌راق آنلرغه يالغز قالو شيكله‌نده‌ره ايدى... خصوصا تۆنلرده، طن، قارانغى كيچه‌لرده! گويه، ئه‌نه شول تاش اوينك بر پۆچماغى آچلورده، كفنلرن اۆستره‌ب، حاجى قارت كيلوب كرر... يه‌يسه، آنك، بلميم قايدندر، آور اكغراشولرى ايشتلور كبك طۆيلا ايدى. تۆشلرده ده بيك بۆرچۆدى... مريم آنى نيچه مرتبه، كفنى بله‌ن كيلگانن كوروب، قورقوب اوياندى... مۆندى وقتده نيچه كۆنلر

آورو‌بده یۇری ایدی. ضیاء بر وقت شوندی تۆش کوردی:

زور بر صو... شونده بیك قالن باغانالر اۆستنده زور کوپر... لکن هیچ کم یۆرۆمی ده یۆرۆگانگه اۆخشامی ده...

شول کوپرنك آستینه قاراسه، نیندیدر، بر میت یاتا... حاجی قارتقه اۆخشی کبك، یوق ده کبك... اول، نی اشلەرگه بلمیچه، آرتقەمی، آلغەمی آتلارغه آبدراغان مینوتده، خدا بلسون قایدن، ئەللە تیره یاقنك قارانغیلغندن اۆیۆشوب، شونده بر کولەگه یاصالدی... منه شول کولەگه قاتا بارا، قالنایا بارا. منه اول قویی قارانغیلق اچنده هیچ سلکنمی طورغان بر صورتکه ئەیلەندی... اوزی قابقارا... یالنز کوزلری گل مۆکا قاراب طۆرالر... منه آنك بر قولی کوتەرلدی ده اوّل تگی میتکه تابا اشاره قیلدی، صۆکره مدهش وقورقنچ کوزلرن ئەیلەندروب، ضیاءغه بارمق بلەن یانی باشلادی....

او یانغانده ضیاء مانما صوغه باتقان... یۆرەگی بۆتۆن تەنن درلداتا ایدی... تەولکلر بوینچه، یالغز قالسه، شول صورت آلدینه کیلوب، بر قابم نەرسه آشی آلمی یۆرۆدی...

آیلر، یللر اوتسه ده، حاجی قارت اولمینك شول مدهش کولەگەسی اوزینك قورقنچ قارا صورتی بلەن بولر آرتندن یۆرودن طوقتالمادی... تۆنلر، یالغزلقلر آنی حاضر چاقروب، ضیاء ایلە مریمنك آلدینه کیتروب چغارالر ایدی...

١٥

بولرنك بارلغن طودرغان تگی فاجعەلی کیچەده ایسه، تاك بلنوب، ضیاءلر قارالورغه کیتکانگەچه مریم کوزنده یۆما آلمادی...

اول، بولمەسینه کروب، برەر ساعت طۆرغاچ، جلال ملاءنك بیك تالغان آت بلەن قایتوب کرووی؛ بر نیچه ساعتکه یۆرط طنوب ده صۆکره ناغی یالچیلرنك آتلر چانالر بلەن قایناشا باشلاولری؛ نهایت،

اول اۋيده اوط ياندرلوب، پيچ ياغلوب، بر آزدن صۆلك زور چاناغه جيگلـگان هيبت آتنك اورام ياق قۆيما آشاسندن باشن صالوب طۆرووی؛ ضياء بلەن جلالنك زور طۆلۆبلر كيگان حالده، شول چاناغه اوطروب، ئەللە نيندی نيرەن اويغه باتقان رەوشده طنغنه كيتولری — همەسی مريمنك كوز آلدندن، طۆمان آراسنده كورنگان كبكـكنه، برەم، برەم كيلوب كيچديلر!

يورط تاغی طندی. مريم تاغی يالغز قالدی. آنك آلدنده تيك، نينديدر، بر قارا صورت ده باشنده اختيارسز كيلـگان بر سؤال بار ايدی:

— اول كيتەرمی، قالورمی؟ قالور . . . البته قالور . . . خدای اوزی كورسەتمەسون، كيتوب بارسه، نی اشلەرم؟... الهی، اوزك صاقلا: سيندن باشقه بر كم ده بلمی!!

IV

١

خدانقن بلمەزسكڭ:

کیچە کۆز ایدی. کیچە کوك قارا، قارانغی هم آچولی — آور بۆلۆطلی بولوب، طوقتاوسز قارلی بۆزلی یاڭغر یاوا ایدی. . . هوا، دیڭگزگە طغوب آلغان دای، دملی و یووش، آیاق آستی تزدن صو هم پچراق ایدی. ئە بۆگون بۆتۆنلەی ایکنچی دنیا: تۆسی دە ایکنچی، تأثیری دە ایکنچی.

کۆن آیاز، ماتور. کوك یۆزی آچق؛ کیچەگی بۆلۆطلرنڭ ازی دە قالماغان. دنیا یاقتی هم کیڭ. کیچە جانغە آورلق بیرە طۆرغان تۆس بلەن قارالوب یاتقان ییر یۆزی، بۆگون کوکنڭ ایندردیکی آق وصاف قاری بلەن توشەلوب، کیچەگیگە قاراغاندە شول درجەدە یەملەنگان، کە کوزنی قای یاقغە یونەلدرسەڭ دە، چیتی افققە باروب ترەلگان واوستی آق مرجاندن عبارت کوبکلر ایلە بیزەلگان، پاك ویالتراوقلی قار دیڭگزی گنە کورەچکسڭ.

بوار شبهەسز ماتوردە، کۆڭللی دە. لکن بوماتورلقنی، جەینیکی کبك، هیچ بر حالدە جان و یۆرەك سیزمی. بۆنی کوز کورە — تیك شول قدر.

کیڭەیوب، جەیلوب بارغان دای طۆرغان آوللر، بنالر باردە بر یولی صانلرن جیدی، استانلرندە قاتدی. اوز آلدینە اوزی صولانوب، جەیلوب بارغان هوادە بو کۆن بر یولی قویلانغان، طوقتاوسز قاتا هم نقلاناطۆرا. مۆرجەلردن چققان تۆتۆنلر، هوانڭ بو حالن غنیمت بلوب، صانلرن کوتەرەآلمی، ییرگە تاباآغارغە بردە مجبوریت کورمیلر، کوکنڭ نەق یۆرەگینە قاراب، طوری ومنکبر رەوشدە یوغاری آشالر.

کیچه شاولاب آقفان یلغه‌لر، بۇ گۆن ئه‌لله فایا، بۆز آستینه قاچدی. حاضر آنلردن تاوش ده، طن ده چقمی. آخریسی، دنیانڭ صالقنلغینه اوپکه‌له‌ب، آستدن، یه‌شرنوب، قایادر طوقتاوسز کیتوب اوطرالر. ایندی آنلرنڭ اۆستندن آتلی هم جه‌یه‌ولیلر اوته.

کیچه، آقتق یافراغن سلکتوب، مسکین قیافتنده اوطرغان آغاچلر، بۇ گۆن، برنچی صووقنڭ کیترگان آق کییملرن کییوب ــ به‌س بله‌ن اورانوب، تیره یاقلرینه یاصانغان متکبر یگت صمان قاریلر: گویه، مییقلر قویلغان، قاشلری، کرفکلری ده اۆزایغان. گویه، جه‌ینڭ یه‌شل حله‌لری اورنینه اصللرغه اورانغانلر.

لکن بولرنڭ همه‌سن کوزگنه کوره. اما یۆره‌کلر، کائناتدن جان وحیات آلنوب، آنڭ اورنینه ئه‌لله نیندی اولی آفلق، اولی یاقتیلق بله‌ن، اولی یالتراو قلقنه قالغانن سیزه‌لر.

بۇ گۆنگی کۆننڭ کیچه‌گیلردن آرتق امتیازی شونده: صووق، صووق، اوته صووق!!

شول درجه‌ده، که قۆشلر اۆچا آلمی؛ ماللر، یۆره‌ك به‌غرلرینه یاروب تۆشکان بو صالقندن قایده امان تابارغه آبدراب، آزبار اشقلرینه صیینالر. بولرنڭ باش، کوزلری به‌سله‌نگان، همه اعضالری درلدی. هر بر جان ایبه‌سینڭ، اچنده‌گی قازانی قایناب، شوندن قۆتلی بوو چققان صمان، هر بر صولشی، صووق هوانڭ آراسینه کره آلمیچه، بۆرۆلوب بۆرۆلوب، یوغاری منه.

بو کۆن ــــ قش باشی. بو کۆن ــــ دنیا برنچی قار بله‌ن برنچی صووقنی کوردی. اما بولرنڭ تأثیری قشقی چلله‌نکندن ده یامانراق. ئه‌لی آگا کونگوب جیتلمه‌گان: شول صووق اوزه‌ککه اوتوب، ته‌نلر در در قالتری؛ تشلر شاق شۆق به‌رله؛ آچی شمال جیلی هم زهر قارا صووقنڭ قۆتی جیلکلریکه اوته کیته.

زور میداننی قاپلاب آلغان، خلق دیڭگزی ایسه، گویه، صووقنڭ شول نیایەسز قۋتینه چداشا آلماودن، طوقتاوسز قاینی. طوقتاوسز دولقنلانا طۋرا. طن کوللرنڭ ایرتەن قۋیاش چغار وقتندەغی حالی کبك، بو دیڭگزنڭ اۋستندن کوککه طوقتاوسز بوو کوتەرله. اول سلکنه، دولقنلانا هم، طوقتاوسز گولەب، اوزینڭ بلمسز تلی، آڭلاشلماس تاوشی بلەن نیدر سۋیلەب طۋرا.

«قارامالی» — «زەنگەر چیشمه» بلەن «زیرکلی» آتلی یلغەلرنڭ بوینه اوطرغان، عموماً، شول تیرەده بولغان آوللرنڭ ایڭ زوریسی؛ ایڭ بایي هم ایڭ ماقتاولیسی. آنده زور، زور مسجدلر بار. بایلرده کوب، سوداگیرلرده بایتاق. آتنا صاین بازار بولا. بۋرۋن هر یل سینتەبر آینده یەرمینکه ده یاصالا طۋرغان ایدی، صۋڭغی یللرده ایسه آنی، نیچوندر، بتردیلر. بو آول هر یاقدن‌ده تیره یاققه مرکز: آنده زور مدرسه دوام ایته؛ ۋولستنڭ ادارەسی‌ده شونده طۋرا؛ هر صایلاوده دیەرلك استارشینالققه ده بو آولنڭ بایلرندن برسی ئلەگه. (تیك پیسرلری‌غنه چواشدن). منه اوننچی یل ایندی صالداتقه قارالونی ده اۋیەزلك قالادن مۋنده کوچردیلر.

بو آول اوزی زور وکیڭ یالانلرنڭ اورتاسنده بولغان بر اورگه اوطرغان. آولنڭ نەق اورتاسنده بازار اۋچون دیب حاضرلەنگان بیك زور میدان بار. ۋولستنڭ اداره خانەسی‌ده شول میدانغه صالنغان. اداره خانه — اینی کیڭ، بويي اۋزۋن، توبەسی قارصاق تیرەزەلری زور وقارانغی کورنگان بر بنا بولوب، مۋنڭ همه بیری قزلغه بویالغان. شونلقدن تیره یاقده مۋنی «قزل اۋی» دیب یۋرۋتەلر. خلق تلنده صالداتقه قارالونی آڭلاتقانده «سیکرمه، مالای، قزل اۋیدن اوتەسڭ بار ئەلی!!» دیب ئەیتوده عموملەشوب بارا. چۋنکه نیقرو تلر شونده قارالالر.

بو اۋینڭ ایکی ایشکی بار: برسی تۋنگه، برسی قبلەغه قاری.

قارالوچیلر شونڭ، قبله یاقدەغیسندن کروب، تون یاغندن باروب چقالر. شوڭا کوره، عوام آوزنده مونی، «دنیا صراطی» دیب، اوخشاتوده عادت حکمینه کرگان.

هر یل مڭلرچه یگتلر شول صراطنی کیچەلر.

زور میداننی قاپلاب آلغان تگی خلق دیڭگزی ده شول صراطنی کیچو اوچون جییلغان نیقروتلر بلەن آنلرنڭ یاقنلرندن — آتالرندن، آغا، انیلرندن عبارت ایدی. مڭلەب نیقروتنڭ هر بری بلەن دیەرلك شوندی یاقنلرندن ایکی اوچ آدم کیلگانگه، مونده، باشقه هیچ بر ییرده، نه جیینلرده، نه صابان طویلرنده، بولا آلماسلق مرتبەده، خلق کوب جییلغان ایدی.

اوز آلدینه قایناشوب، گولەب طورغان شول خلق دیڭگزی اچنده هم قیافتی، هم یوروشی ایله شول کومەك آدم اورتاسنده یالغزغه اوخشاب بر یگت یوری. اول اوزونچەراق بویلی، آرق یوزلی، باشینه قارا کول بورك، اوستینه اوطرما یاقالی زور، قاراطولوب، آیاغینه صاری بورکی بلەن ریزینکه کالوش کیگان. اوزی تالغان کوزلری بلەن تیره یاغندەغی چوبار ئەدەم جیینن، حیرتکه یاقن بر حالده، تماشا ایتکانگه اوخشی.

اول — یالغز. آخریسی، یوری، تلەب، یالغز یوری: آنگا قای بر یگتلر، مؤمن صفتلی قارتلر احترام ایله:

— ئه... ضیاء ماغزوم — سین ایکانسڭ؟ نی حال ایسەنلکمی؟ قارالورغه کیلدیڭزمی؟... خیرلی بولسون، خیرلی بولسون... الله قوتولورغه نصیب ایتسون دیب، دوستانه غنه سوز باشلاسەلرده، اول قصقا و اوزوك جملەلر بلەن بیك قوری غنه جواب بیره ده، اوز یولینه کیته.

۲

بوگون نیقروتلرنی بارلیلر، ژیرەبه اولەشەلر. اولگورسەلر،

يەشلەرنی کرتولری دە احتمال. شونلقدن بو یل قارالاچق یگتلر، یاقنلری
— آتالری، آغا، انیلری بلەن کیچە اوك قاراماليغه جيلوب بتکانلر
ايدی. ضياءلرنك آولی، قارا اورمان بلەن قارامالی آراسی، اوطز بيش
چاقرم. بر تۆرليرەك آتليلر اۆچۆن تاڭدە چغوب، چاقرلغان وقتقه، ساعت
جيديگە، کيلوب جيتو آورراق دە، آتنی دە بيك اۆشەندرە، خلقنك
کيچدن اوك مۆندە کيلوب قونووی دە شونك اۆچۆن. اما جلالغه بو
بر نەرسە دە توگل. اول کيچەگی کۆننی:

— حضرت، سز نی اشلەب آولدە؟ خلق کيتوب بتدی، بيت،
ديب، بحث قيلغان آدملرگە يوغاريدن قاراب، کيسکن رەوشدە:

— صۆك چقسەق دە جيتەر بز: جلال ملانك آتلری بارا اول!!
ديب کنە جواب بيرە ايدی.

هم جيتدی دە.

تاڭدە آولدن چغوب، قاراماليغه کيلوب جيتکاندە، ميدان خلق
بلەن تمام طولغان بولسە دە، هيچ بر اش باشلانماغان ايدی ئەلی.

ضياءنك ايڭ ئلك دقتن آلغان نەرسە — زور ميدانغه جيلغان
خلقنك شول درجەدە کوبلگی هم آنك صاريلی، آقلی وقارالی تۆسدە
بولوب، بر طوقتاوسز سلکنوب، بر ياقدن، بر ياققه چايقالوب هم
تاوشلاب طورۆوی بولدی.

جلال، آتلرن بريگنکه بيروب، خليل ملايۆرطينەايتەرگە قوشدی دە
اوزی، « بيك کيرەك، هم بيك آشغچ کيرەك بولغان » کشيسن کورو
اۆچۆن، تگی «قزل اوی» گە تابا کيتدی. ضياء دە قارتلرنك، بيك براقدن
بلش، يەيسەبردە تانش بولماغان آدملرنك کورشولرندن، «ئە، ماغزوم!...
ايسەنمی، صاومی؟..» ديب صۆراشولرندن، بيگرەکدە کوزينە طوری
قاراب «آيهای... ماغزوم... اورازانی بيك قانی طۆتقانسك، بوغای!»
ديولرندن قاچو اۆچۆن شول قايناب طۆرغان ئەدەم ديڭگزی اچينە
کروب يوغالدی.

٣

ضیاءٔ بیك کوبدن اوك جیینلرده، مۇندی جیلشلرده بولغانی یوق. اول قر، ایگن اشلرن تاشلاغاندنبیرلی بۇلای ده آول خلقندن آیرلغان، یراقلانغان ایدی. شونلقدن بو چۇبار ئەدەم جیینی آنڭ اۇچۇن بیك مشغل بر تماشا ایدی.

اول شونده طشقی کورنشلرنی تۇس و قیافتلرنی قاری، اوزلرنچه صراطدن کیچەرگە، يەیسه یاقدن کیچررگه طۇرغان شول خلقنڭ سوزلرن طڭلی — مۇنده قزق ده بـار، معناده بار. خلـق ایسه چندن چۇبار ایدی.

مۇنده کمگنه یوق؟ — ایڭ اوّل کوزگه چالنا تاتار نیقروتلری. آراده تورلی کییم، تورلی قیافت بولسه ده، بولر کووەزلکده همەسی اورتاق ایدی. بۇلردن هیچ بری عادی کییمده توگل. بارده یاصانغان، چیبەرلەنورگه طرشقان. آراده بیگرەك قوپشیلری ده بار: بۇگۇنگی هوانڭ زهر صووغینه قارامیچه، بو قوپشی یگتلر، اش اۇچۇن تگلگان، جلی، لکن پراسطوی طونلرن، طولا چیکمەنلرن تاشلاب، اۇستلرینه بیش بیللی جلطر قارا بیشمەت کییوب، نیقروتلق حرمتی اۇچۇنگنه آلنغان، قرق تینلك بەیلەم بورکنی ماڭغایغه قرن صالغانلر. تاقر باش اۇشی، قولاق اوط کبك یانا، لکن آڭا التفات ایتمی: چۇنکه کووەز. جلطر قارا بیشمەتنڭ برکسەسندن، قزل اوستینه آق دبت بلەن اشلەنگان، ایکنچیسندن، کۇرەن اۇستینه صاری بلەن چیگلگان ایکی قول یاولقنڭ صالنوب طۇرۇوی یگتکه تاغی بر آیرم کووەزلك بیره. آیاقده، اوّلگی چاباتا اورنینه، اۇز یاڭا جەیگی ریزینکه بولووی دردلی نیقروتنڭ باشن تاغی یوغاریراق کوتەرته. تیك گناهشۇملقه، کالوش اچنده آق، طولا اۇیوق بولوویغنه آزراق کیفنی ییبەره، شول، نیچکدر، پراسطوی صمان. لکن یگت آڭاده آبدرامی. بیشمەتی تۇسلی اوك جلطر قارا

چالبارنی بیك اوزون ایتوب صالندراده، اویوقنڭ اثری ده کورنمی، حتی چیتدن قاراغان هر کم «آ... بو یگت، ایتك بلەن یاکا ریزینکه کیگان!» دیب، ایس کیتەرلك اصپای طورا. بیلده، البته، بیك کیك ایتوب اورالغان «بورلاد» بیلباو. موینده آق شارف. آنڭ بر اوچن آلغه، ایکنچی‌سن آرتقه صالسه، منه سزگه تیره یاقنی شاق قاتورلق قوپشی یگت، اصپای نیقروت!! اول صراط کیچەرگه طورا. شونلقدن آکا «نی اشلەسه ده» یاری، اول یەشروب تارتقان ماخورکاسی اورنینه، قارالورغه کیلگاچ، ییگرمیسی بیش تینلك پاپیروس آلغان. شونی، هیچ کمدن شیکلەنمیچه، ایکی بارماق آراسینه قصدرا ده، توتونن و بارلق تارتوون «گاسپادالرچه» چغاررغه طرشوب، بیك هوالی وئری قیلانا؛ آنڭ بوتون طورۇشی دنیاغه یوغاری دن قاراب:

— کورەمسز؟ — مین — کم؟ دیب طورا.

اگرده قولنده گارمونی ده بولسه، بتدی ایندی دنیا: شونڭ بلەن آول نیقروتینڭ باشی کوککه تیه!! شولر یانندەاوق طشسز آق طون، توبەسی‌جرطلغان‌ایسکی بورك، اویوق، چاباتا کییوب، بویگتلرنڭ آغالری یوری. بولر دنیاغه آور قاری؛ بولر نیقروت انیلری کبك باشلرن کوككه کوتەرمی؛ ماقتانورغه، قوپشیلق کورسەتورگه دردلری‌ده قالماغان. بولر دنیا بلەن، اش بلەن باصلغان. حاضرده، شول قایناغان خلق اچنده ده، اوچونوب کیته آلمیلر. یوزلرینه قاراساڭ، باشلرنده

— انم کیتسه، براش قولی یوغالا... تاغی آقچه طوتارغه کیرەك بولا — شول ناچار!! دیگان اویدن باشقەبر نەرسه ده یوقدر کبك‌طویولا.

آراده بیك کوب آتالر — ایر اورتاسی تاتارلر، معصوم مسجد قارتلری ده بار. بو ایکینڭ اولگیسی طوب طوری — اوغلم کیتسه، دنیا کوتو اوز اوستمه قالا، بایوب بولمی! دیب طوردیغی حالده، تگی جب کبککنه قالدروب قرلغان میقلی، کورەك‌دەی آق صاقاللی بولوب،

اۇستینه، طشی بوی، بوی تلگەلەنگان نماز طونی بلەن، باشلرینه قالبی بۇزۇلوب، یەمشەیوب بتکان چالما بوریگی کیگان مسجد قارتلری، اوزلرینڭ بۇکری صانلرن طورایتا تۇشۇب، ئەللە قایلردن قصلوب چققانغەاۇخشاش برتاوش بلەن، قایغروب، شولای ده هر اشنی تەکْربنڭ اوزینه تاپشروب یۇریلر:

— بنە صاغشلی، خدا باغشلی، دیگان، قارتلر...... اللهتعالی نڭ اوز ایرکی ایندی... اول نی دیسه، شول بولور.... بزنڭ قایغرغان بلەن بولمی، بالالر.... الله تعالی رزقلرن چەچکان بولماسون... رزقده اش... رزقده، بالام.... بزنڭ حضرت مرحوم بار ایدی، شول، مرحومکەیڭ، ئەیتە طۇرغان ایدی: کشی سبرگە کیتدی، فلان ایتدی دیب سۇیلیلر، دی طۇرغان ایدی، کشی اوزی کیتمی اول، آنی رزق تارتا، رزق، دی طۇرغان ایدی، هر بندەنڭ، دی طۇرغان ایدی، اوزی طوماس بۇرۇن، یبەچك رزقی بیلگلەنوب قویلا... الله تعالی شول رزقنی قایده چەچسە، شول رزق بندەنی تارتا، دی طۇرغان ایدی... بیك یاخشی کشی ایدی، مرحومکەیڭ... منه، بالالر.. شولای اول...

بو سوزلر نیقروتلرغە، بر یاقدن، طنچلق بیرگان‌صمان بولسه ده، ایکنچدن، اچلرینه ئەللە نیندی بر دولقن ده ییبەره ایدی. قایغررغەمی، شادلانورغەمی؟ — رزقڭ چیتده بولسه، نی گنه قیلساڭ ده کیتەسڭ....

روسلرنڭ بیك عادی قیافتده بولولری ده ضیائنڭ دقتن آلدی. چنلاب ده بولرنڭ نیقروتلری‌ده هیچ بر کووەزلك کورسەتمی؛ آولنده، عادی وقتده نیچك بولسه، مۇنده ده شولای: شول فوراژکا، شول قارا چیکمەن، شول کون ایتك، یەیسه، اشطر بلەن زور چاباتا.

بولرغه قاراسەڭ، مۇنده جییلو صراطدن کیچو اۇچۇن ایکانن ده اۇنۇتاسڭ؛ «رزق تارتسه، کیتمی حالڭ یوق» نی ده خاطردن‌چغاراسڭ: بارده عادی، هم بیك طنچ بر صفتدەلر.

لکن چوواش بله‌ن موقشی خلقی تاغی ایکنچی تورلی تأثیر ایته. باشدن آیاق قارا صارق جۆنینه اورانغان. قصق کوزلی، اوالک بۆزلی قصقابویلی و بۆتۆن تیره یاغینه، بولسه‌ده‌یاری، بولماسه‌ده یاری- بزگه باری بر دیب یورۆگان ده‌ی وشونك‌ایله برابر بۆتۆن طورۆشلری ایله، کمدندر، قورقوب، ایلگان؛ ملك یل قۆالقده یاتوب، ئه‌لی‌ده شونك آورلغندن‌قوتولوب، باشلرن کوککه کوته‌رلك‌حال‌جیبا آلماغان، مظلوم، بیچاره شیکللی طوبلغان بو باصنقی بنده‌لرگه قاراساك، تاغی باشقه بر خلق کورگانکنی سیزه‌سك. بولر شاولامی، تیلرمی، باشقه خلققه کوب قاتشمی. تیك بیچاره‌لر، بیرگه سکه‌رگه طۆرالر.

تاتارلر اچنده دغی ایکنچی بر تۆرنك ده حالی یاربسی‌اوق قزق. بولر — نیقروتلر اۆستندن قاراو، ترتیب صاقلاو، فلان اوچۆن هر آولدن، ۋوابستدن کیلگان صوتسکی، دیسه‌تنیك، استاراستا، استارشینا کبك «افندیلر» در.

بولردن، برسی، یا‌کلشقنه کوزیگه چالنسه ده. حاضر مۆنك عادی بنده توگل ایکانن، بو، نی بله‌ن بولسه ده، خلقدن برمر ایلی بوغاری مرتبه ده‌ایدیکن سیزوب آلاسك. چۆنکه بۆتۆن طورۆشلری، قیلانشلری مۆنی آچق کورسه‌ته. بیگره‌ك ده قارا اورمان استاراستاسی:

بولر آولده‌ده، یعنی مثلا، پراسطوی موژیق توگل، مۆنده ایندی ئه‌یتورگه ده یوق. باشده‌غی میسکین بورکنی قرنراق صالا؛ میبقنی، مهابتره‌ك بولسون دیب، بۆتۆرۆب ییبه‌ره؛ آیاقده چاباتا، اۆستده ایسکی طون بولو آکا برده ضرر بیرمی؛ چۆنکه طوننك طشقی یاغنده، کیك تاسما بله‌ن آصلغان زور قالای میدالمی، مرتبه علامتیمی، آنك کوکره‌گن بیزه‌ب، بۆتۆن دنیاغه قارشی آنك کم ایکانن قچقروب طورا: اول — باش بولورغه ییبه‌رلگان!!

هم باش بولورغه بله ده:

اول اوزن هوالی طۉتا؛ «قزل اۉی»گه یش - یش کروب کیته ده، آندن، مۉڭا بیك مهم اش، وظیفه تابشرلغان آدم صنلی چغوب، هم خلققه ئوری و یوغاریدن، قاراب:

— ئەی، مینم نیقروتلر!! تارالماڭز، کیتمەڭز!! منه حاضر ژبرەبه آلورغه کرتەبز!! . . پارادکانی بۉزماڭز!! دیب، قچقرا.

گناهشۉ ملققه برەر یگت آناردن قارالوغه تعلقلی بر نەرسه صۉراب قویسه، اول صنن طوریلاتا، باشن کوتەره ده، تاماغن قرا تۉشۉب:

— اینۉ!! اول، مثلا، بۉلای بولورغـه منکین ایندی!! دیب، بارلورغه کرشه.

بۉندی سوزلرده اول ایندی، البته، عادیگنه سۉیلەشمی: جدی، تورەلرچه، اوزی کۉلمی ده؛ تاوشن اوزگەرتوب، تاماغینڭ ئەلله قای یےرندن، تۉبدن، تمام ناچالنیکلرچه چغاررغه طرشا.

ضیائنڭ، شونده قارالورغه کیلـگان، بر شاکرد ایبدەشی بولرنی «چاباتالی تورەلر» دیب آتاغان ایدی. شول اسم، قارالوچی شاکردلر اچینه تارالوب، پریزف کۉنلری اونکانچی، آنلرنی «چاباتالی توره» دیب آتاب یۉرۉدیلر.

— اینۉ!! بولر — توره. هم «چاباتالی توره» ایدی.

۴

ضیائشول چۉبار دنیانی تماشا ایتوب یۉریدر ایدی، یەش مترقی، مـلا قیافتنده بولغان بر آدم، تانور تانوماسقنه رەوش بلەن، آڭا تابا کیلەی ده، یاقنینه جیتکاچ، زور کشفکه ایرشکان‌دەی کوتەرلو بلەن:

— ئه … طوغان، ضیاء!! سینمی؟ تانومی‌ده طۉرام . . . کیلـگانڭنی ایشتکاچ، ئزلی، ئزلی آروب بتدم . . . دیب قول بیردی.

هم، قوان اچقندرمیچه، سوزنده، دوام ایتدی:

— ئه . . . ایبدەش، سینی بیك، بیك کورەسی کیلـگان ایدی . . .

اسمڭ «زەنگەر چیشمه» بویلرن یاڭغراتدی . . . سینڭ طوریده ئەللە نیلر سۈیلیلر: برەو یامانلی، برەو ماقتی . . . مین سینڭ اۈچۈن تالاشوب، ملالر بلەن دشمانلاشوب ده بتدم . . .

ضیاء، دوستانه کۈله توشوب، ملانڭ قولن قصوب، یاقلاشووی اۈچۈن رحمت اوقودی؛ صۈڭغی ایسه، آڭا سۈیلەرگه ده ایرك بیرمی ایدی:

—سین قایتقالاغانسڭ، بوغای... اوزڭ کیلمیسڭ، ئه مین بارسام، کیتکان بولاسڭ، یه کیتکاچ کنه ایشتەم... بلەسڭ، بز، بیت، مدرسەده بیك قزق یەشەگان ایدك. . . مین برسن ده اۈنوتمیم. . . صاغنوب بتەم شولرنی... صوڭ نی حال، ایمدەش؟ قارالورغەمی؟ ...بیك یابقسڭ... البته قالورسڭ. . . .

— بلمیم، ئەی! شولای دیب، دعا قل ایندی. . .

— صوڭ، ایمدەش، سین آتاڭ بلەن نیچك کیلشدڭ؟ . . . اوزولگان ایدڭ توگلمی؟ . . .

— عثمان آغای، اول بیك اوزون مسئله. . . آنی ایکنچی بر وقت سۈیلەشوربز. . . سین حاضر شونی ئەیت: فاتیرڭ کمده؟ یراق بولماسه، کیچکه سیڭه باریق، جه سین میڭه کیل! سینڭ بلەن بیك کوب سۈیلەشەسی بار.

عثمان برگنه سیکونت اویلاب طۈردی ده جواب بیردی:

— سز اوزگز کمده؟ خلیل ملا دەمی؟ آنده بولسه، بارونڭ قزغی یوق؛ آنده جیین قارت ملالر، آقصاقاللر جیبلاده، سوز کیته، تالاش کیته. . . مین آنلردن طویدم ایندی؛ مینم فاتیر بیك یاقن توگل، شولای ده میڭه باریق، مین سینی مۈندن اوزم آلوب کیتەرم. یاریمی؟

— یاری، بیك یاری!

عثمان قزل اۈینڭ تون یاغینه بر آز قاراب طۈردی ده، ضیاءغه شول یاقنی کورسەتوب:

— قارا ئەلی، اول — کملر؟... سینڭ قارتەی برسی؟

— اییۇ! شولر شول. آتای، صفاملا، بدری آخونده بلمەم تاغی ئەلله کملر!! درستی دە، قزل اۆی بویلاب، بۇلرغه تابا بر کۆتو آدم کیله ایدی. بۇلر اچنده اوزینڭ زور بویی، ممتاز قیافتی بلەن ایلڭ ئلك جلال ملا کوزگه چالنا: آنڭ باشنده یاڠا، قامالی بورك؛ اۆستنده زور یاقالی، یاخشی طشلی تۆلکی تاماق طۆلۆب؛ آیاغنده شهر اشی یاخشی قالوشا پیما. آنڭ اۆست یاغندن آمیرقان چیتکنڭ قونچی یالطراب طۆرا. ملا همه کیمی بلەن آیرلغان شیکللی، اوزن طۆتۆوی، آیاق آتلاوی بلەن اوك، تیره یاغینه «کوریگز، جلال ملا کیله!!» دیگان‌دەی کورینه ایدی. یاننده، آق پیما، آق بەرەن طۆلۆب، میسکین بورك کیگان، بر نیچه ملا بلەن، اورتا، سوداگیرلرچه کیینگان ایکی آدم: دخی، چیرتسەڭ بیتندن قان چەچرەب چغارلق مرتبەدە قزل وسیمز یۆزلی، زور بویلی، جووان قۆرصاقلی بر استارشینا دە بار ایدی.

شول جووان آدم کیلوب جیتەر جیتمەس سوز باشلادی:

— ئە!... بوکم — ایکان، بو نیندی اورص بایاری ایکان! دیب، طۆرسەم، ضیاءماغزوم، سین ایکانسڭ!... نی‌حال، ایسەن‌صاو قایتدگمی؟..

ضیاء همەسی بلەن کورشدی، استارشینا، آنڭ بر باشینه، بر آیاغینه قاراب، دوام ایتدی:

— آی، آیای!! ماغزوم!! اوزگدەبردەگنه مسلمان‌صفتی قالماغان: طون دیسەڭ نیندی!! بورك دیسەڭ نیندی!! آیاغکه کیگانڭ آندن دە یامان... جەگز ایندی، حضرتلر... سزنڭ اوز بالالریگز، ماغزوملر، شولای یۆرۆگاچ، بزنڭ موژیقغه نی صان ایندی... بزگه، بیت، چەچنی پومالا کبك جیتکروب، موینغه تاوق آیاغی تاغاسی‌غنه قالا....

ضیاء استارشینانڭ بو سوزلرنی شایاروب ئەیتکانن بلمەگانگه، یاننده‌غی کۆلۆمسرەب طۆرغان، ملالرغه بر قات کوز یۆرتدی دە، سوزینه کولو صفتی بیروب:

— نور محمد آغای، سین مینی آلای بوتونلەی اوك اورصقه صاتوب بیبەرمه ئەلی: منه، بیت، مینم بوریگم مسلمانلقنك یوره‌گی بولغان قازان خلقینقی. . . آنده مسلمانلر شونی کییه. . . دیدی. استارشینا آنك جیلکەسینه اوك قولن قویوب؛ یوزینه وتاوشینه نغراق ایرکەلەگانن چقاروب: — یوق، ماغزوم، یوق، شایاروبقنه سوْیلیم، آوز آلما. . . بز قارا کشی. . . سز اوزیگز کتاب، قرآن کورگانسز. . . . بزدن آرتق بلەسز. . . اوزیگز یولن تابقانسزدر ایندی. . . دیدی. سوز ایکنچیگه کوچوب، علمائلر ضیادن بره‌م بره‌م صوْراشا باشلیلر.

تیره یاقنك ایك قارت، لکن ایك نادان هم ایك ایسکی ملاسی صانالغان علیم حضرت بوتونلەی ایسی کیتکان برمسئلە توسلی ایتوب، صالح آتلی بر یگتنی صوْراشا. بو — علیم ملانك آولداشی بولوب، یەش وقتنده آنارده اوقوغان ده، یتیملگی سببلی ایکمەك طوزندن ده فایدەلانغان ایکان. حضرت شونك حاضرگی حالینه آرتق آبدری:

— جه، مخدوم، درستن سوْیله، دی، راستمی، شول صالح چەچ جیتکروب، بیلینه قایش بەیلەب، ئەلله نیندی‌مارجالردن‌اورص کنه‌گەلری اوقوب یوری ایمش؟ دی. . .

یەش، مترقی ملا توزه آلمی، بحث ایته:

— صوْڭ، حضرت، اوقوسه نی بولغان، دی، علم بیت، باری‌بر، مارجادن‌اوقودك نی، حضرتدن‌اوقودك نی!! پیغمبرمز بیت، قتایدن‌بولسەده، علم آلگز، دیگان. . . .

استارشینا، عثماننك کوزینه قاراب، تاغی، تاغی دیگان‌ده‌ی کولەده، قولی بلەن آرقاسینه تورته. علیم حضرت ایسه، بر یولی قزوب کیته:

— قوی، آحمق! سوْیلەمه!! سب علمائ قیلاسك، علمائ بلەن مارجانی برگه قویاسك. . . آحمق. . . یەش کشی، سین، طغلماسقه، طکلاب طوررغه کیره‌ك ایدی. . . . سین‌اوزڭ ده شولردن. . تیك بزدن‌اوْ یالغانغه‌غنه،

قایشگنی یەشرەسك . . . . احمق . . . . . علم آلو دیسك . . .
مارجاده نیندی علم بولسون ! ؟

سوز قزوب کیتدی. علیم حضرت یۈزینه بارلق آچوون، قزولغن جییوب، آیاغن تیبه، تیبه، عثماننی سوگه؛ باشقەلر برسی برەونی، برسی ایکنچی‌نی یاقلی . . . تالاش، مناظره.

بو، بلکه، اۈزاق دە دوام ایتەر ایدی، تیك استارشینا جاین تابوب، سوزنی ایکنچیگەرەك بۈردی:

— علیم حضرت، آنسی — آنسی ئەلی . . . سین ایشتدکمی؟ اول بیت ئەالله نیندی کتابلر چغارا، دی، منه، حضرت، آنك کتابلرن کورەسی ایدی . . .

ملا ایسه، بزیولی آچوون باصوب، سوزنك، تلگەآلورغه توگل، اۈستینه توکۈروب دە تاشلاماسلق بر نەرسەگه کوچکانن بلدرر رەوشدە، اولك قولی بلەن سۈیلەوچیگه تابا سلکی‌دە شلتەگه کرشه:

— سۈیلەمه شول بوقنی!!.. کوردم مین آنك اول لغردقلرن:.. قاچاندر صابر کیبتچی یۈگۈروب کیلگان‌دە، آلتون تابقان آدم کبك، «حضرت، حضرت، قارا ئەلی، دی، سینك شاکردك، تگی یتیم صالح، زور مرتبەگه آشقان ایکان..... منه ئەالله نیندی عبرتلی نەرسەلر یازغان... قالاده بار خلق ماقتی!» دیب اۈچۈنا..... قاراسام، صابرنك کرتکانی ئەکیەتلر، جرلر ایکان...... اۈستینه آیاق تیبوب قچقردم دە، سین مبنی مصقل ایتەرگه کرگانسك ایکان دیب، ات اورنینه تیرگەب چغاردم.. اوزی آخردن توبه ایته، یوق، دی، حضرت، دی، کشیلر ماقتاغاچ، مین یاخشی‌نەرسه دیب‌بلگان ایدم، دی.... مین، نور محمد، سینی آرو دیب طۈرسام، سین‌دەشۈلرنی‌تلگه‌آلاسك!...نی‌دیب‌بلەسك،سین‌آنلرنی؟!..... اول ئەکیەتنی کم یازماس؟... ایمش، برقز بولغان، کییەوگه بارغان... ایری قیناغان.... بر شاکرد بولغان.. مدرسەدە اوقوغان.. قزلر

آرتندن يۇرۇگان... شونى يازالرده كتاب ديب چغارالر. — جيتمەسە، جرلرده قوشالر.... آى جيين ات آوز.. ئەدەم قالدقلرى... شولرنى تاغى آقچه بيروب آلالر... يازغانينه ده آقچه توليلر ايمش... دى.. صالح بركتابن اوطزغه، برسن ايللى صومغەمى صاتدم ديب يازا ايكان... منه زمانه... منه هلاكت... ايمش، جر ياز، ئەكيەت يازده، كتاب ديك... شوڭا آقچه آل....

آندى «مالايغنى» كيرەك بولسه، ئەنه بزنڭ جولەر حافظغەغنه كيلسونلر: اول آقچەسز اوق بر كۆنده بيش ئەكيەت يازوب بيرر.... جرنده كيم قويماس!... بلطر صادق باى، شوڭا بيش صوم صدقه بيروب، نگى غلمانلرنى يامانلاب بيت چغاررغه قوشقان ايكان... تتوب كنه صالغان... واى ييرڭ قچتا... نگى غلمانلر، يارلسه، يير تيشگينه كرردەى بولغانلر.....

حضرت دوام ايتدى، خلقدن، ملالردن بحث قيلوچى بولمادى. ضياء بلەن عثمان ايسه، بۇناردن چيتكەرەك كيتوب، شول صالح حقنده سۆيلەشەلر ايدى... عليم ملا، نيچكدر، عثماننڭ «صالحنڭ شعرلرن، يازولرن گازيتەلرده ماقتيلر ايكان.. مين شولرنى اوقودم!» ديگانن ايشتوب قالدىده تاغى چەپچوب كيتدى:

— گەزيتلەمى؟؟ گەزيتدەمى؟؟ اول گازيتنى كم چغارا صۆڭ.... سزنڭ كبك قصقه قۆيرقلر، بيت... ئەلله آننى جونلى آدم بار ديمسڭ؟.... آشارغه تابميلرده دنيانڭ غيبتن صاتوب، آقچه جييالر.... مين منه پادشاه بولسەم، بارن جييار ايدم ده صرت بويلرن طوناتوب، توبه ايتدرر، بارلق كتابلرن اوطقه ياغار ايدم... تاغى طڭلاماسەلر، كۆللرن كوككه اۆچۆرر ايدم... مين اول ات آوزلرنڭ....

ملالرنڭ قايوسى ياڭا، قايولرى، ايسكى بولسه ده، گەزيتكه يامانلاب يازدروەن قورقالر. شونلقدن ضياء آلدنه عليم حضرت ياغندن سوزگه كرشمەديلر.

مسئلەنی بۇلرغه حاضرگنه قوشلغان ایکنچی بر یەش ملا بولدی:

— . . نی حال، ضیاء افندی، ایسەنلکمی؟ . . . ایلڭ اوّل شونی ئەیتەم، صابرانیەغەکروب چققانسز دیب ایشتدم. . . آڭا بیك شادمز. . . . یوقسە، منه بو ملالر بزنڭ قولاق ایتمزنی آشیلر . . . ئەنە، دیلر، سزنڭ ایبدەشڭز ضیاء ده نیچه یل اوقوب یۇرۇگان بولدی، اوزی بر اش ده چغارا آلمادی . دیلر . . . صۇڭ نەرسەلر صۇرادیلر؟ . . . نی بیردیلر؟ . . .

علیم ملا تیزگنه جواب بیردی:

— نی بولسون، امام خطیب‌در . . .

باشدن بیرلی، اوغلی، ضیائنڭ، ملالر آراسنده اوزن زور طۇتا بلووی هم اڭا تیرەیاقدەغی خلقنڭ التفاتی اۇچۇن، اچندن بەیرەم ایتوب، شونڭ قزغی بلەن کوب سۇیلەشمی طۇرغان، جلال ملا، علیم حضرتنڭ بر کوزینه، بر سلکتوب طۇرغان آق صاقالینه قارادی ده، بیك کیسکن تاوش بلەن اوغلی اۇچۇن جواب قایتاردی:

— نی‌سۇیلیسڭ، سین علیم آبزی!! جلال‌ملانڭ اوغلی بولسون ده، خطیبلق بلەن‌قالسون!! اول، بیت، سینڭ جعفرڭ کبك، قارامالی مدرسەسنڭ آرش ایکمەگی کیمروب یاتماغان: اوفا کورگان، اورنبورغ کورگان، قازان‌کورگان — نیچه بیرده ختم کتب قیلغان . . . آڭا ده مدرسلك‌بیرمەگاچ، دنیاده کم مدرس بولور؟ . .

یارم کۇلۇب، یارم ماقتانغانلغن بلدروب ئەیتلگان، بوسوزگه بر شایان ملا بحث ایته:

— یوق‌لا، حضرت، آزراق آرتدراسڭ‌ایندی . . . خطیبقنه بوغای . . .

بو ملاغه جلال کوبدن آچولی ایدی. آنی طشدن بلدرمەسە ده، علماء مجلسندەگی برسوزی‌اۇچۇن، آنی قاچانده بولسە، بر صۇغۇندررغه اویلاب یۇری ایدی. تگینڭ بحثی فرصت بولدی:

— انم، سین، چاماڭنی بلوب ارلدا. بیك کوب اۇرسەڭ، اتی بار دیەرلر . . . مین عمرمده آلداغانم یوق . . .

هیچ کم مونی کوتمه‌گان ایدی. آلای آچولانورلق اورن‌ده یوق کبك ایـدی. شونلقدن خلق عجبله‌نوب قالدی، ملا ایسه، یوزینه آچو قانش کبر چغاروب، سوزنك دوام ایتدی:

— بزنك آتا بابادن شولای کیله ایندی... ئه‌لی اول کون عنایت قاضینی کورگان ایدم، نو، ملا، دی، اوغلك اوقوغان ایکان! دی... کوبمی یللر امتحان قیلوب، آنك کبکـکه اوچراغانم یوق ایدی! دی، سوزگنی صوراب بتمیسك. اول اوط کبك چه‌چره‌توب، ئه‌للـه‌قاچان جوابن آتقان بولا...

ضیاء، عثمانغه قاراب، کوله‌توشوب، چیتکه بورولدی؛ جلال‌ده سوزن بتردی:

— بز، دی، شوندن صونك، جونله‌ب امتحان ده قیلمادق، دی، مفتی اوزی ده رحمت اوقوب، اوز قولی بله‌ن «امـام.. خ.. ط.. یـ.. ب و... ه... د... ر... س..» دیـب، قویغان... خدا اول یاقلرن بیرگان ایدی ایندی... ایسه‌ن صاو قوتولورغه‌غنه یازسون دیب طورام... بوکون قالسه، ایرتـه‌گه استامبولغه ییبه‌رم... مال بار، بایلق بار، الحمدلله شکر!! استامبول کورسون، مصر، بیروت کورسون، مکه، مدینه‌ده بولسون... ئه‌دم بولسون... کشی قیلا آلماغاننی اول قیلسون...

جلالنك بو سوزلرندن همه کشینك اچینه بر صالقن یوگوردی، هیچ کم نه سوز قوشارغه، نه جواب بیررگه جای تابمادی — بو جیبلشنك آرتق دوام ایته‌رگه ممکن توگللگی هر کمگه سیزلگان کبك بولدی هر بری سبب تابوب، تارالشدیلر.

ضیاء ده، کیچکه عثمانغه باررغه تاغی بر مرتبه وعده قیلوب، ئه‌لی همانده قاینامقده اولغان خلق دیگـگزی اچینه کروب یوغالدی.

٥

قارتلر، ملالر وشاکردلرنك هر بری، اوز ایشن تابوب، شوندی

اوزی‌اۉچۉن قزغی بولغان ئه‌ݣگه‌مه‌لرنی قۉرالر؛ عوام، نیقروتلر ایسه جیبلوب، جیبلوب، شایارالر، کۉره‌شه‌لر، گارمون اوینیلر، بیبلر. شوبله‌،که قارا بۉلۉط شیکللی بولوب، زور میدانی قاپلاب آلغان اول کوب خلق طوقتاوسز قوزغالا، طوقتاوسز، آغوب، دولقنلاب طۉرا؛ آنڭ هر یاغنده تۉرلی تاوشلر، اوینلر ایشتله... حرکت، حرکت، حرکت...

ضیائنڭ بو کۉنی ایسه، ملا، شاکرد، نیقروتلر ایله سۉیله‌شوب، بیگره‌ك ده شول حرکتنی تماشا ایتوب، اوتوب کیتدی.

بو کۉن نیقروتلرنی بر مرتبه بارلاو (پاۋیرکا قیلو)، ایکنچی مرتبه ژیره‌به اۉله‌شو اۉچۉن تگی قزل اۉیگه کرتوب چغارودن باشقه اش بولمادی. یه‌شلرنی بلکه قارارلر ده دیگانلر ایدی؛ قایسی یلنی، باشقه اش ایرته‌ره‌ك بتسه، شولای بولا ده طۉرغان ایدی؛ لکن بو یل قاراو کامیسیه‌سینڭ باشلغی بر آز کیفسز بولو سببلی، شول ایکی بله‌ن بۉگۉنگی اشنی تمام ایتدیلر.

قۉیاش و آنڭ آرتندن شفق ده باتوب، بیر یۉزن قارانغیلق آلغاچ خلق ده فاتیرلرینه تارالا باشلادی.

ضیاء بایاغی ایبده‌شی عثمان بله‌ن تاغی اۉچراشوب، آنڭ فاتیرینه بارو اۉچۉن چاناغه اوطرغه‌غنه حاضرله‌نگانلر ایدی، بیك آروب، آخلداب بتکان بر مالای کیلدی ده طغلا، طغلا:

— کۉچکه، کۉچکه تابدم، آتای... ضیاء آبزی، سینی جلال ملا بابای قایتسون دیدی، منه زاپیسکاسی ده دیب، بر کاغذ کیسه‌گی چغاردی.

ضیاء آچدی ده، بر اۉینڭ تیره‌زه‌سندن تۉشکان یاقتیغه کیتروب، اوقی باشلادی:

«ضیاء!

الوغ کولنك کمال ملا اوغلی صالح سیگه آت ییبه‌رگان؛ وقتی بولسه، بۇ گۇن کیچ بزگه کیلسون ایدی‌دیگان. بارامسك؟ . بارسه‌ك، قایت‌فاتیرغه.»

اوقوب چقدی ده، عثمانغه قاراب، «ایبه‌ش، الوغ کولگه چاقرغانلر، نیچه چاقرم مۇندن، ئه‌یده برگه بارابزمی؟» دیب صۇرادی. اول ده، هیچ بر اویلاب طۇرمیچه‌اوق، «نیك بارماسقه، اول مۇندن بیشکنه چاقرم، ئه‌یده کیتدك» دیدی.

آتلرنی بۇردیلر ده خلیل ملاغه یونه‌لدیلر.

نیقروتلر صالحدن کیلگان آت بله‌گنه بارمقچیلر ایدی، جلال بر ده یاقن کیلمه‌دی:

— شوندی کییملر، شوندی قیافتلر بله‌ن‌مۇناوی، که‌جه ته که‌سنه‌ی آتقه اوطروب، یۇرۇرگه یاریمی صۇك؟ دی.

هم اوز سوزن ایتدی: اوز ینك زور چاناسینه، پار آتن فکّغراولر تاغوب جیکتردی ده، کوچر اوطرتوب، تمام طنطنه بله‌ن اۇزاتدی:

بار، یۇرۇگاچ، زور یۇرۇگز ایندی، دی.

٦

ضیاءلر، ایرته بله‌ن قارانغیلی یاقتیلی‌ده قایتوب، قزل اۇی یانینه کیلگانده، میدان تاغی شول خلق بله‌ن قاپلانغان ایدی. لکن خلقده کیچه‌گی نشاط، کیچه‌گی جان قالماغان ایدی: بۇ گۇن طن، باصنقی آور.

ژیره‌به آلو تۇرلیچه تأثیر ایتکان. کوبلر، بیگره‌ك ده یاقن نومیر چققانلر، قوللرینه ژیره‌به بیرلونی، فاتیرلرینه قایتوب، اوز آللرینه قالغاچ، یارتیلی ئه‌که‌کان، یه‌یسه ئه‌گورگه برگنه‌آدوم قالغان کبك ایتوب، حس ایتکانلر. کوبسی ئه‌لله نیندی یامان تۇشلر، صالداتلر، ایسکی ملتقلر کورگانلر... آنی حاضر بر برینه سۇیله‌شه‌لر. گارمونلر اوینامی.

بییوچیلرنڭ ازی ده یوق. باشقه‌چه ده شایارمیلر. اوینچاق یگنلرنی، یامان تۆشمی، کیله‌چکنی سیزنومی، باصقان.

ساعت جیدی بولغانده یه‌شلرنی (بلطر قارالوب ده پاپرافکه‌گه قالغانلرنی) کرته باشلادیلر. بولر بیك کوب توگل ایدی ـ بارلغی، اوطزمی، قرقمی یگت شونڭ ده بر نیچه‌سی گنه آلندی.

قزل اۆی تیره‌سن اومارتا قۆرتی کبك صروب آلغان خلق، اوزینڭ ایرته‌نگی باصنقیلغی آستنده چاقده، بیك آور سوز کبك ایتوب:

— منه حاضر قرا باشلیلر!! دی ایدی. شول سوز آنی تاغی نغراق باصا؛ شول «قرالر» نڭ بر باشی اوزینه تۆشه‌چکن بلوب، تاغی آورایا، طنا ایدی. یه‌شلر کروب ده، کوبی قۆتۆلوب چققاچ، خلقده بر اوزگه‌رو باشلاندی، گویه، تگی «قرالر» قایادر یوغالوب، آنڭ اورنینه «ئه‌لله قالورمز ده» بیرله‌شدی وشول بر آز یۆزلرنی آچا، یاقترتا. شونڭ بله‌ن برگه ئه‌لله نیندی‌امیدلی خبرلر ده سۆیله‌نه باشلادی:

— بو یل قازاندن شه‌ب دوکتر کیلگان ایمش... بیك آزغنه یاراماسه ده آلمی ایمش... قارالوچی بیك کوب، ئه آلناسیلر آز، فلان ایمش، تۆگان ایمش... خلق شولرنی سۆیله‌و بله‌ن بر آز جیگللك طویا، میدان تاغی بر آز جانلانا تۆشه... لکن بو حال اۆزاق دوام ایتمه‌دی. منه یه‌شلر قارالوب، بر اون مینوتقنه اوتکان ایدی، قزل اۆینڭ قبله یاق ایشگنده بر آدم کورندی — قصقا، قارا کیملی، یالطر ایتکلی، اۆزۆن چه‌چلی بر یگت.

بو — ۋولصنڭ پیسری بولوب، اوڭ قولنده اۆزۆنچه بر دفتری ده بار ایدی. شول آراده تگی «چاباتالی توره‌لر» دن برسی پیسرنڭ یانینه راق کیلدی ده:

— ئه‌ی... نیقروتلر!! جییلگز! قارارغه کرته باشلیمز!! دیب قچقردی...

«قرالر» تاغی خلقنك باشینه یاقنلاشدی، بو سوز، گویه، شونك یوغاریده آصلوب طۆرغان ییرندن مۆنده تابا قوزغالوون بلدردی. نیقرونلر بر یولی وبیك تیز آغارا تۆشۆب، شول ایشك تیرەسینه قصلوب، طغزلانوب، جییلشا باشلادیلر. پیسرزده خلققه بر مرتبه قارادی ده، یۆمشاق تاوشی بلەن:

— یاخشی طڭلاڭز، طوغانلر!! دیب، دفترنك یازلغان اسملرنی قچقروب اوقی باشلادی:

— ۋلادیمیر آلیکسییۋیچ پیتروف؟..

— مۆنده!

— غلمان ناصر اوغلی کریمف؟

— مۆنده!

— کرم جعفر اوغلی بشیرف؟

— مۆنده!

پیسر برەملەب صۆری طۆرا، یگتلر «مۆنده!» دیب قچقرالرده باشلری بلەن دیکگزده چومغان آدم کبك، نی اشلەگانلرن دەآچق بلمیچه، شول ایشکدن قزل اۆی اچینه آتلوب، کروب کیتەلر...

اوطز یگتنی اسملەب چاقردی ده پیسر، «حاضرگه جیتدی!» دیب، اچکه کروب کیتدی. خلق ایسه اوز کوزی آلدنده، تعبیرلرنچه، «صراط» قه کروب کیتکان یگتلرنك شوندن نیچك کیچوون، یعنی قرلوبمی، قالوبمی چغوون، بلمی قالماس اۆچۆن تیزگنه قزل اۆینك آرغی باشینه باروب، شوندەغی ایشك تیرەسینه جییلدی.

— یا خدای، نی بولا؟

— قالامی، کیتەمی؟

میدان تمام ئۆلدی، جان بیردی؛ همه کشی، بیگرەك ده، حاضر قزل اۆینك اچینه کروب کیتکان گتلرنك یاقنلری، جانن، یۆرەگن شول ایشککه باغلاب، شول ایکی سۆ النك تأثیری آستنده صبرسزلقده طۆرا...

منه کۆنکان مینوت جیتدی، قزل اۆینك تۆن یاق ایشگی آچلوب، انده بر یگت ظاهر بولدی. یۆزی اولم تۆسلی آغارغان، قیافتی بۆزۆلغان، قارانغی هم قایغی بلەن قاپلانغان... مۆنی کورو بلەن، بۆتۆن میدان بر یولی تلـگه کیلوب، تۆرلی آواز بلەن قچقروب یبەردی:

— نی حال، یگت؟... قالدکمی؟

یگت یۆمشارغان، تلی بلەن جواب بیره آلمی، تیك خلققه قاراب، امیدسزچه باشن سلکدی وشونك آرتندن اوق کوزلرندن ایکی بۆرتۆك یەش چقدی.

ایشته، سیگه جواب: دیمك، «کیتدی».

ضیاء بو یگتنی تانی. اول، آنك آولداشی، اوتکر، قیبو، شەب نیقروت کبك ایدی. اول قارالورغه یازلغاندنبیرلی، اوزینك نیقروتلغی بلەن ماقتانوب، «قورقمیبز بز، کیتەبز، پاتشا بزنی ده آلماغاچ، کمنی آلور؟!» دیب یۆری دیلر ایدی. مۆنده کیلوب اۆچنچی نومیر ژیرەبەنی آلغاچده، «آخ، بولمادی، بیت، . . . برنچی نومیر چقسون ایدی دیب یۆرۆگان ایدم . . . بز بیت باری بر کیتەبز . . . کیتکاچ، کیتکاچ، برنچی بولوب کیتەرگه ایدی!! . اۆچ صوم آقچه بیره لر ایمش برنچیگه — شونی ده آلورغه ایدی!! . . » دیب یۆرۆگانن ضیاء اوزی ده ایشتکان ایدی، شونلقدن اول بیك تعجب ایتدی . . .

آنك آرتندن ایکنچیلر، اۆچنچیلر چغا باشلادی...

مۆنده ده ایشکده یگت کورنو بلەن بۆتۆن میدانی:

— نی حال؟؟ قالدکمی، مالای؟؟؟

تاوشی یاڭغراتا. مۆنده ده یگتنك یه تلندن، یه قیافت و یۆزندن:

— کیتدم!

— کیتدم!

— کیتدم!

جوابلری بیرلگاچ، بۇتۇن خلق تگی «قرالر» نڭ معناسن تاغی تۇبلیرەك آڭلاغان کبك، اۇستلرینه صالقن صو سیبلگان کبك، بر حال طۇیا.

«قروب صالو» بایتاق دوام ایتدی. برنچی چاقروده کرتلگان اوطز نیقروتدن تیك ایکیسی قالغان. آنلرنڭ برسی آقصاق، برسی تیگرمەنچی اورص بایینڭ اوغلی ایکان. بولر چقوب بتەر آلدندن بایاغی اۇزۇن چەچلی پیسر تاغی ایشك تۇبنه کورندی؛ «چاباتالی تورەلر» دن برسی تاغی تمام ناچالنیکلرگه اۇخشاش بر تاوش بلەن:

— ئەی، نیقروتلر! تیزرەك جییلڭز: قارالورغه کرتەبز!! دیب قچقردی ده،خلق تاغی قصلا،قصلاقزل اۇینڭ قبل یاق ایشگی تۇبینەجییلدی.

پیسر برەم برەم آتاب طۇرا، یگتلر، اسملرن ایشتو بلەن، قزل اۇی اچینه آتلوب طۇرالر.

اول بر نیچه مرتبه شولای چاقردی. خلق ده قزل اۇینڭ بر تۇن یاغینه، بر قبله باشینه کیلوب، بر یاقدن نیقروتنی کرتوب، ایکنچی دن قارشی آلوده دوام ایتدیلر. تۇن یاق ایشکده بر یگت کورنگانصاین، ئەلی همان ده بۇتۇن میداننی:

— نی حال؟ قالدڭمی؟

تاوشلری یاڭغراتا ایدی. یگتلردن ایسه «کیتدی»، «کیتدم»، «کیتدی»، «کیتدم» آوازلری طوقتاوسز چغا طۇرا ایدی.

خلق شاشا قالدی؛ ایندی آبدراودن، ایس کیتودن ده آری باشلادی. چققان یگتلر «خاراب، طوغانلر... جونلەب قارامی ده... صدر و بقنەصالا...» دیب سۇیلەولری، بۇتۇن خلقنڭ یۇرەگن قوزغاتا؛ طبیعتلرن باصوب، یۇزلرینه قورقو و نیندیدر طۇمانلی قایغی چغارا...

شولر ایله برگه ئەلله نیندی قورقنچ و شۇملی خبرلر ده تارالا باشلی:

— ایمش، بورلی ده صالدات جیتمەگان... شونده جیتمەگاننی

مۇنده طوطارالر ایمش... بو یل بلطرغیدن ئه‌اله نی چاقلی آرتق آلورغه ایمش... شونلقدن چیروتنی‌لردن آقصاق طوقصاققه باشقه بر کمك قالمی ایمش... افطاروی رازره‌تلرده بته ایمش...

اۇیله‌گه تابا سیره‌کله‌بکنه «قالدی»، «قالدم» لرده ایشتله باشلادی.

لکن بولر غنه خلقنك بایاغی باصنقیلغن، بایاغی آور قارانغیلغن آچا آلمی. جیتمه‌سه، قزققنه بر واقعه‌ده بولوب آلدی:

ایشکده کورندی بر یگت. اول — شاد، آچق؛ اوزی طوقتاوسز کۇلۇب چغا... مۇنی کوروگه خلق، گویه، اوزن تحقیر قیلغان بر آدمگه قارشی قچقرغان دای تاوش بلەن:

— نی بار؟ نی اشلەدك؟! دیب آقروب ییبه‌ردی.

یگت ایسه، تاغی نغراق کۇله تۇشۇب:

— نی اشلیم، قالدم!!... دیب جواب بیروب خلق اچینه کررگه اۇلگوره‌ده آلمادی، کمدر، تازا، فۆتلی قوللری بلەن یگتنی سلتەب ییبه‌ردی. یگتنك آبدراوینه‌قارشی، ایکنچیلرده برەم برەم‌قوندرا، اوزلرنچه، «قابرغا بویلرن قایزلی» باشلاب، تیز، قزو هم‌ساکتانه تگی «قالدم» نی نقغنه قیناب تاشلادیلر. لکن یگت قالو بلەن ایسرگان ایدی، آرقاسینه تۇشکان یۇزرقلرنی جونله‌ب طویمیچه، یولینه امطلدی...

بزندی اۇلۇشنی قالدملرنك بایتاغی شولای آشاشدرغالی ایدی. قارالوچی شاکردلردن ده اۇچسی کروب، ایکیسی آلندی، برسی قالوب چقدی. لکن بوکا تگی «اۇلۇش»، نیچوندر، بیرلمه‌دی.

تگی ایکی شاکردنك آلنووی ضیاءغه اوزینك ئله‌گو احتمالن بیك یاقنایتدی: ئه‌نه، بیت، ضیاءدن ده یابق، ضیاءدن نچکه‌لر آلنغان، نیچك قالونی امید ایته‌رگه؟ درست، آتاسی زور اشانچ بلەن:

— مین قیلاچقنی قیلدم، قایغرما!! دی. لکن اول «قیلولر» قای بر وقت آلدیلرده شول.

اۉچنچی مرتبه چاقروده عثماننڭ (تـگی یهش مترقی ملانڭ) انیسی شاکر ده کرگان ایدی. آنی یه‌شلـگه قالدرغانلر. شول، یارم شادلق، یارم کۉینچ بله‌ن چقدی ده، ایکه‌وی برگه سۉیله‌شوب طۉرمقده بولغان ضیاء بله‌ن عثمانغه کیله‌ب:

— چوقنسونلرلا، قهر تۉشکۉرلری!! آخریسی مینی اۉچ یل آزابلارغه ایته‌لردر دیب، بولرنی چیتـکه‌ره‌ك آلوب باردی ده، آنده کوروب چققان «عجائباتن» تصویر ایته‌رگه طۏتندی:

— نو، ضیاء آغای، سینڭ آنده کوره‌سیلرڭ بار ایکان ئه‌لی... منه کوره‌مسڭ ایشکنی؟ ـ ئه‌نه شوندن کروب کیته‌سڭ ده، باروب چقاسڭ زورغنه بر بولمه‌گه. آنڭ طوزان. تۉتۉن. آنسی طاغی برحال:

شول بولمه‌نڭ اورامغه قاراغان تیره‌زه‌سی بوینده بیك پراسطوی بر اۉسته‌ل بار. شونڭ تیره‌سنده تـگی «چاباتالی تۉره‌لر» دن بر نیچه آدم طۉرا... مین باروب کروگه برسی تانۉدی ده، «ئه... ماغزوم... سین ایـکانسڭ... کیتر کیملرڭنی، مۉنده، بزنڭ یانغه قوی!» دیدی. بولمه طغز. هوا ناچار. هر بر نیقروت شونده کره‌ده چیشنه. آنده مین کرگانده، باشقه کیملرن صالوب، تیك قصقا کولمه‌کدن گنه قالغان اوطزلاب یگت بار ایدی... ایس کیتدی... مین ده چیشنوب، شولر ره‌تینه تزلدم. منه بر وقت شول بوامه‌نڭ زالغه قاراغان ایشگی تۉبنده بر ئه‌دم کورندی ده بردم، بره‌م بزنی اچکه، زالغه کرته باشلادی.... منه نوبت میگه ده جیتدی. آتلوب باروب، زالغه کردم.. یا خدای، کورسه‌ڭ ایسڭ کیته‌ر: زالنڭ تورنڭ اۉستی یه‌شل پوستاو بله‌ن یابلغان بیك اۏزۏن اۉسته‌ل طۏرا. آنده کاغدلر، قارالر، قلم وگازیته‌لر یاتا. تیره یاغنده ئه‌لله نیندی زه‌ڭگه‌رلی صۉریلی کیملر کینوب، میدالّی کوکره‌کلرن کیروب، صاری تۉیمه‌لی، قایسیلری قلچلی، بیك مهابت طوغز آدم اوطرا. ئه زالنڭ بو آلغی بولمه‌گه قاراغان ایشگی یاننده

بیگرمیله‌ب یگت طۆرا. کورسه‌ڭ، تز شمی، اۆنمی دیب آبدرارسڭ، والله، کوز اشانمی: همه‌سی اۆزۆن، تازا، قۆتلی یگتلر، اوزلوی بیگرمیسی بر ره‌تدن تزلوب، شر یالانغاچ قالغانلر.. ایچماسه، تگی قصقا کولمه‌کلری ده یوق... منه‌سین شول کارتیننانی کوز آلدیگه کیتروب باق. قزقمی بولور؟...

ضیاء، عثمانغه قاراب کۆله تۆشوب، «منه، ایبده‌ش، قارالو ایسکه تۆشکان صاین، مینی شول یالانغاچلق مسئله‌سی بیك بۆرچی» دیدی ده شاکردن، «صۆڭ، اوننسه‌ڭ ده کولمه‌ك بله‌ن کرتمیلر منی؟» دیب صۆرادی.

حکایه‌چی، ضیاءنڭ بیك یوققه ایسی کیتکانن بلدرر ره‌وشده:

— ئه‌ی، آغای، سین یوقدن قورقانسڭ ایکان... آنده بیت عجیب بر حال: زال طولی خلق؛ اۆینڭ تیره‌زه‌لری آرقیلی تاغی نیچه یۆزله‌ب کشی طشدن ده قاراب طۆرا؛ سین — شولر قارشیسنده شر یالانغاچسڭ... ئه اۆیالو، تارتنو دیگاننڭ ایسی ده کیلمی. منه شول ایشکدن آیاغڭنی آتلاو بله‌ن اۆیات ده بته، عورت ده بته— برسی ده قالمی. بو همه نیقروتلرده شولای.. ایس کیتکچ بر اش، ئه‌ی... آندن تاغی شونسی بیك عجیب: منه مۆنده، بیت، هر بر نیقروت، قورقوب، کیته‌م آخری دیب، قایغروب یۆری. ئه قارالورغه کرگاچ برده آلای توگل... قارالورغه کرو یاقنلاشقان صاین یۆره‌ك صوغا، کۆڭل قورقا؛ آخ، کیته‌م ایندی، دیسڭ؛ باصقان اورنڭده طۆرۆب بولمی... پیسر سینڭ اسمڭی قچقرغانده‌غی اچکه‌ڭ قایناون، شول چاقده‌غی قاوشاو وقالتراوڭنی ئه‌یتوب بتررگه ده امکان یوق.. ئه منه شول ایشکنی آتلاب کردڭمی — بارده بته، گویه، اۆستکه طنچلق صووی سیبکانلر... چیشنه‌سڭ، ئه‌یبرلرڭنی قویاسڭ — بر نه‌رسه یوق، حتی قولڭ ده قالترامی... آندن صۆڭ زالغه کره‌سڭ، آنده تاغی طنچراق بولا.. بر وقت استانغه چاقرالر، بویڭنی، اینڭنی اولچیلر — آنده ده بر نه‌رسه یوق، گویه، سیڭه یاڭا بیشمه‌ت تگو اۆچۆن اولچه‌و آلالر... آندن صۆڭ اۆزۆن بویلی،

قورقنچ یۇزلی دوکتر یانینه باراسك... اول تیکـکنه، طور یغنه طۇررغه قوشاده، اوصال کوزلری بلەن، باشدن آیاق قاراب چقا... منه جیتدی مینوت: شول اوصال آدم تگنده اوطرغان طوغز کشیگه قاراب، ایکی اۆچ حرفلك برگنه سوز ئەیته هم شول سینك یازمشگنی تعیین ایته. سین شونی آچق آڭلیسك، شولای ایکانن بلەسك، لکن اچڭده بیك آزغنه ده قاوشاو یوق، گویه، قالدڭ نی، کیتدڭ نی — ایکیسیده بر کبك، قالوده شادلق، کیتوده قایغی دیگاننڭ اسمیده یوق شیکللی طۇیۇلا. . .

جیته آلتنچی سیکونت: دوکتر آوزندن تگی سوز چقا. . . منه، منه شول وقت سین آینیسڭ. . . شول وقت آلنغانلر، کوز آللری قارانغیلانوب، آیاق آستلرندەغی ایدەن قایادر قوزغالغان، دنیا ئەیلەنوب آلغان کبك بر حال طۇیالر. . . قالوچی یگتده شول وقتقنه سیزنوب، شادلغندن قایا باصقانن بلمی، زالدن چقارغه امطلا... کوبلری، آرتق قوانودن زالنڭ ایشگی تۇبنه قالدرلغان کولمەك، اشتانن ده اۆنۆتوب، تگی بولمەگه یالانغاچ کۆینچه باروب چقا. . .

ئه آلنغان بیچارەنڭ یۇزی آغارا، قوللری قالتری، کوبینڭ تەنی درلداب، شونده ئلەککانلرنی یازوب طۇروچی پیسرنڭ اۆستەلی یاننه قاتوب قالا. . . بو اۆستەل یانینه کیلدی دیمك — ئلەکدی دیمکدر. شونلقدن نیقروت بۇنده کیلسه، آنڭ آلنو خبری طشدەغی یاقنلرینه ده ایرشکان بولا. تگی چیشینه طۇرغان بولمەده آنڭ برەر یاقنی بولسه، کۆلونی مەڭگیگه اۆنۆتقان آدم صمان آڭا بر مرتبه قاریده:

— آتایغه ئەیت: مینم باش کیتدی، طوغان!! دی.

لکن بو ییرده جلاو، فلان برده بولمی ئەلی... منه قاچان اول تییم بولمەسینه چقا: آنی کییندرەلر؛ اول بو وقت هیچ بر سوز دەشمی، آستقه قاراب، هوشسز آدم کبك تیك کیینه... صۇڭره... طشقه چققاچ، خلقنی، ایرکده یۇرۆگان آدملرنی کوره، یاقنلری بلەن سۆیلەشه، قزغانو سوزلری

ایشته — منه شوندن صوڭ ایندی اول حالنی تمام آڭلاب جیته، شوندن صوڭ یومشارا... تمام یومشارا... منه، آغایلر، نیندی اشلر بار آنده...

شاکر سوزن بتردی، ضیاءده، آنڭ کوزلرینه قاراب، اشانماغان آدم‌صمان:

— درستن ئه‌یت، شاکر، بو تصویراتقه اوزڭدن کوبمی بویاو قوشدڭ؟ دی. نگی کوله، اوز ینڭ ایکی مرتبه بونده بولغانن، شونلقدن بولرنڭ باری‌ده تجربه بله‌ن بلنگانن ئه‌یتوب قویا...

شاکرنڭ قارالوب چققانن کوروب، آنڭ تیره‌سینه یاقنلری، تانشلری جیلا باشلی، صوراشالر، سیکا تاغی بر یل سحرسز روزه طوتارغه کیره‌ك بولور آخری دیب مصقل ایته‌لر...

آرادن برسی ضیاء بله‌ن سوز باشلادی:

— نی حال، ماغزوم!.. ژیره‌به‌ڭ نیچه‌نچی؟ بیك یاقن توگلمی؟

اول نومیرن ئه‌یتکاچ، تاغی سؤاللر باشلانا:

— نی حال، صوڭ، ماغزوم حضرت! بره‌ر آوروولڭ فلانڭ یوقمی؟... قالورغه امید بارمی؟..

— بولای کورنوب طورغان آورو یوق.... کیتو، قالونی الله اوزی‌گنه بله ایندی..

— آنسی، شولای‌ده شولاین؟...

قارتنڭ طنچسزلانوونه، تازا، سیمز بر آدم بحث ایته:

— بابای، سین یوققه خفالاناسڭ.... اوله‌رگه طورغان.... کوله‌گه کبك ماغزومگنی نی اشله‌ب آلسونلر، دی... بتمه‌گاندر ئه‌لی، به‌ره‌نگی آشاب، آرش ایکمه‌گی آشاب، تازارغان ماشتم مالایلری.....

قارت بوگاجواب بیرونی کیره‌کسنمه‌دیمی، اوز سوزنده دوام‌ایتدی:

— ایبو، الله تعالی اوزی یارده‌من قیلور ئه‌لی... رزقی چه‌چلمه‌گان بولسه، قالور الله بویورسه!! یاخشی آتانڭ، یاخشی نسلنڭ بالاسی... آنلر آتا بابادن فاتحه‌لی کشی... دعالی کشی...

اول آراده سوز ایکنچیگه کیتوب، آلنغانلرنڭ قزغانچ بولووی؛ کملرنگدر، یه‌ش خاتونی، نیچه بالاسی قالووی حقنده قایغرشا باشلاغانلر ایدی. بابادن بیرلی شول طائفه اچنده بولوب‌ده، بر ده سؤیله‌شمی، تیك آچولانغان‌صمان طڭلاب طۏرغان بر آدم سوزگه کرشدی. بو اۏزۏن بویی، قالن گه‌وده‌لی، یارم روسچه کیملی، قارت یۏزلی، قرما صاقاللی، زور چال میقلی بر تاتار بولوب، روس تیگرمه‌ننده اۏستالق خدمتنده طۏروچی ایکان. آشقمی، لکن قوّت و آچو بله‌ن سؤیلی:

—لغردیسز شونده‌، دی، دنیا کورمه‌گاندن: ایمش، صالداتقه کیته... خاراب بولا... کیتدی‌نی، قالدی‌نی بو زمانده!! منه بزنڭ زمانده خزمت ایدی ایچماسه‌م!!! بز کیتکانده طومی قالغان مالایلر، خزمت طوتروب قایتقانده، اوزی نیقروت بولورلق اوسکان بولا.... قالغان یگتلر، خاتون آلوب. بالالرینه طوی یاصی باشلاغان بولالر ایدی. ئه حاضر نه‌رسه!! کیتوب، بر ایکی‌یل یۏرۏمیلر، قایتاباشلیلر... جیتمه‌سه، قای برلری، شول اۏچ یلغه ده تورمی قوناققه‌ده قایتقان بولا.... شوڭا خزمت دیب، اوف، کیته دیب، قایغروب یۏرۏگان بولاسز تاغی... ئه منه بزنڭ زمانده خزمت ایدی ایچماسه‌م... آنده جلاساڭ ده یارارلق ایدی... ئه حاضر نه‌رسه!..

خلق اچندن، کملر، کۏله‌ده، اوچکله‌وگه اۏخشاش بر تاوش بله‌ن قارتنڭ سوزن بوله:

— کریم بابای... اول‌زمانلرده صالداتلرنی ییر چیتینه‌ییبه‌رگانلر، ایمش، دیلر... سز ده شونده باردڭزمی؟... ییرنڭ چیتی نیندی؟...

قارت بو شایان یگتکه بیك آغولی بره‌ر سوز ئه‌یتور اۏچۏن، آڭا تابا قاراب، آوزن آچا باشلی‌ده، نیچۆ‌ندر، تاغی طوقتی هم جواب‌ده‌بیرمی، سوزن‌ده دوام ایتدرمی: اول اوزینه هم سوزینه هر ییرده احترامنی تلی طۏرغان آدملردن: یگتنڭ مصقل ایتوی ایسه آنڭ کیفن ییبه‌ره شونلقدن سکوت بله‌ن قایتارا.

قارت بوخلقەدن بۇتۇنلەی کیتدی، مۇندەقالغانلر ایسە، تگی شایان یگت قوزغاتقان موضوع حقندە حزینەلرندە بولغان نەرسەلرنی چەچە باشلادیلر:

— ایەش، خاتونی بلەن بر یەشلك قزی قالغان بر صالدات، ییگرمی بیش یل یۇرۇگان ایکان‌دە، دی، بر زمان خدمتن طوتروب اۇیینە قایتقان ایکان، دی؛ آنڭ قارشیسینە بر خاتون چققان. دی، صالدات شاب!!! اوز خاتونم دیب شونی قوچاقلاب آلغان، دی.. ئە اول آنڭ اوزندن بر یەشلك قالغان قزی ایکان، دی، آناسینە بیك اۇخشاغان بولغانغە، صالدات شول دیب بلگان، دی... ئە آنڭ اوز خاتونی، تمام قارتایوب، تشسز قارچق بولوب، پیچ باشندە یاتمقدە ایکان، دی...

ایکنچی برەوسی تاغی یالغاب آلوب کیتە:

— بز بالا چاقلردە، دی، قایتالر ایدی صالداتلر... بولرنی کوررگە بۇتۇن آول جییلا ایدی؛ آنلر قایا بارسە، اورام طولی مالایلر آرتلرندن ایەروب یۇری طۇرغان ایدی... شولردن صۇراشا طۇرغانلر ایدی. قایلردە، نیندی دنیالردە بولدیگز دیب، یراق ییرلرنی کوردیگزمی دیب.. شوڭا تگی صالداتلر ئەللە قایلرنی کورسەتوب، قوللرن سلکە طۇرغانلر ایدی‌دە، سۇیلەمە ایندی، طوغان، بز یۇرۇگان ییرلرگە اۇچار قۇش‌دە باروب جیتە آلماس: بز ییرنڭ چیگندە بولدق، ییرنڭ چیتینە باروب جیتوب، آیاق صالندروب اوطردق... کورسەڭز ایسگز کیتەر منە: شول ییر بارا، بارادە چیتینە جیتکاچ، تۇب‌تۇکە یار شیکللی بولوب، تۇشەدە کیتە، آندن آری بر نەرسەدە یوق... دیب، سۇیلی باشلی. جیتمەسە، تاغی، شول ییرلردە بۇلۇط بیك توبەن بولا، بۇلۇطقە ئلوب، موندیرلر کیبدرەمز... قۇیاشنی جیناولاب تارتوب چغارامز... دی طۇرغان ایدی.

ئەڭگەمە قویردی؛ شوندی حکایەلر تۇرلی آوزدن بـر بر آرتلی یاوا باشلادی.

ضیاء ایسه، تگی ایشکده اۇزۇن چەچلی پیسرنڭ ظاهر بولوون کوروب، ایبدەشلری بلەن شونده تابا کیتدی.

۷

کیچکه تابا «قروب صالو»، بیك آزغنه، آقرنایغان کبك بولدی. «کیتدملر» رەتنده، یش، یش «قالدملر» ده چغا باشلادی. تاغی ایکی شاکرد کروب برسی آلندی، برسی یەشلگه قالدی. ضیاء اوز اچندن کیتو احتمالن بیك یاقنایتوب قویدی. لکن بو خلق اچنده کوب نەرسه اویلارغه جای یوق ایدی. نیقروتلر اچنده ایسرکلر کیچەدن اوك بیك کوب بولسەده، بۇ گۇن تاغی آرتدی. آلنغانلر «کیتدك» دیب؛ کرەچکلر «باری بر کیتەبز!» دیب، نقفنه قاغا باشلادیلر. بو بر یاقدن، آور وقزغانچ کورنش بیرسەده، ایکنچیدن قزغی دەبار: خلقنی جانلاندرا، میدانغه، آستی آچی قایغی بلەن طولغان بولسەده، ظاهری شادلق بیره؛ حرکت وقوزغالش طودرا ایدی...

چاباتالی تورەاردن بری تاغی بیك الوغ تاوش بلەن:

— ئەی، نیقروتلر!! تیزرەك جییلیکز، قارارغه کرتەبز!! دیب بۇتۇن میدانغه آقردی. خلق تاغی قزل اۇینڭ قبله یاق باشینه طغزلانا، طغزلانا جییلا باشلادی.

پیسر، ماڭلایینه تۇشکان چەچن آرتقه تابا قایتاردیده، اۇزۇن دفترن آچوب، اسملر قچقررغه طۇتۇندی:

— دمیتری، نیکالایۋیچ ایۋانوف؟

— مۇنده!

— میخایل آلیکسییۋیچ صاۋین؟

— مۇنده!

«مۇندەمی»؟ — «مۇنده» لر شولای ئەیتلوب طۇرا؛ اسمی چققان بر یگت قزل اۇیگه آتلوب کروب طۇرا...

شول کروب کیتکانلرنڭ برندن ضیاء صۇراب باققان ایدی:

— نومیرڭ نیچەنچی؟

— 102

بر نیچە کشی آشا دخی صۆرادی:

— 109

بۆنی ایشتکاچ، ضیاء اوز ژیرەبەسن آلوب قارادی:

— 115

دیمك، آلتی‌غنە کشی قالغان. آنڭ بر نیچەسی اۆلگوت بولور، ئەنە بر نیچەسی کروب‌دە کیتدی...

آلایسە، ضیائغەدە کررگە یاقنایوب قالغان — اول شولای دیب اویلاب بتەرگە اۆلگورەدە آلمادی؛ تگی پیسر آچی هم قۆتلی تاوشی بلەن قچقروب دە ییبەردی:

— ضیاءالدین جلال‌الدین اوغلی ثابتف؟

آنڭ اۆچۆن عثمان، «مۆندە!!» دیب، جواب بیردی. ضیاء، «دعادە بولگز!» دیب، قزل اۆی اچینە آتلوب کروب‌دە کیتدی.

۸

ساعت یارم اوتکاچ، قاراو طوقتالوب، خلق فاتیرلرینە تارالدی. میدان بوش، قزل اۆی یالغز قالدی.

ضیاء، آتاسینە اشنڭ چاماسن، قایا باراچغن بلدردی دە، ایبدەشی عثمان بلەن آنڭ فاتیرینە تابا یونەلدی. آنڭ یازمشی بۆگۆن بیلگلەنە آلمادی، کروب چیشنگاچ، منە قاریلر ایندی دیب کنە طۆرغاندە «وقت بتدی» دیدیلردە اون یگت بلەن ضیائنی کیری چغاردیلر. ایندی نی بولسەدە، ایرتەگە کورەچك!!

— ایبدەش، مین سینڭ بۆگۆن، قارالمی، کیری چغووگە بر یاقدن شادلانام دە: سین، بیت، قارالسەڭ اۆییگە کیتە ایدڭ.....

ئە منە بو کۆنگی تۆننی برگە اونکەرەبز ایچماسە.... شولای توگلمی؟

— البته، مین آلمسهم ده، قالسهم ده، چققان مینوتی بلهن اؤیگه کیتهچك ایدم: آنده، بیت، مینم ئهنی اوط جؤتؤب کؤنهدر؛ بلهم، اول بیچاره بو اؤچ کؤنده بر مرتبه کوز یؤممادی، نیچه یللق قارتایدی ایندی، بیچاره . . . اول دنیاسن اؤنوتوب، الهم، نیندیگنه خبر کیلور ایکان دیب، یانا ده طؤرا ایندی . . .

— صؤڭ، شولای اوق قایغراموتی اول؟ . . .

— هیچ ئهیتورگه توگل، ئهی . . . مین اؤیده چاقده، شول حقده بر سوز چغارغه یارامی، حاضر کوزلاری یهشهره، یؤزینه قارا بؤلؤط ظاهر بولا ده، تاوشی اوزگهرؤب، بؤغازینه کوز یهشی کیلوب طفلادر ایدی. بر کؤن اچنده ئهلل نیچه مرتبه جلادی . . . اول اوزی بیك دینلی خاتون . . . یازمشقه ده بیك نق اشانا، لکن بولر، نیچکدر، آڭا طنچلق بیره آلمیلر . . . کیتهسی کؤننی، شولای، مین اوزمزنڭ یازو اؤستهلی یاننده، نیندیدر، اورص ژورناللری، صورتلی یازولر قاراب اوطرا ایدم، آیاقده ایتك، اؤستده قارا کولمهك، بیلده کیك پویس باش یالانغاچ ایدی. مینم بؤندی قیافتمه آنلر کوبدن اؤیرهنگانلر ایدی. باشدهراق بیك شلته قیلسهلرده، تــگی، یورطنی طاشلاب، آنلردن علاقهلرنی اؤزؤب، یؤر واردن صؤڭ، آندی نهرسهگه هیچ بر بهیلهنمی باشلاغانلر — نی کیسهڭ ده باری بر کورگان کبك طؤیؤلالر ایدی. ئه اول کؤن ئهنی، یاڭاغنه‌اؤچراغان آدم کبك، بیلهگی قایشنی ده صالئوب تؤشکان چهچنیده، آلدهغی صورتلرنڭ دههمهسن بر بولی کوروب، سیزوب آلدی. ایشکدن کردی ده، ابرکهله‌گان ده، بیك زور آقتدن صاقلارغه طرشقان ده کبك بر تاوش بلهن:

— آی، بالام، تاشلاساڭچی شول صورتلرڭنی! دیب، تنبیه یاصادی ده، یاقندهغی کهلهپوشمنی باشمه کیدرتوب، سوزن دوام ایتدردی:

— قوی ایندی، بالام، قوی شول کیلشمهگان اشنی. ایرتهگه

قاراالورغه کیته‌رگه طۇراسلك، اوزك شوندی یونبار نه‌رسه‌گه کوز نورك توگوب اوطراسلك... دی. مین آکا «نی اشلیم صۇلك؟» دیب بیلك یۇمشاققنه اعتراض اینکان ایدم، اول تاغی یۇمشاروب، سوزن بتردی:

— مسجدکه بارر ایدك، قارتلردن دعا آلور ایدك، زیارتقه منه‌ر ایدك، قایتاسلك ده کیته‌سلك، ایکی یلدنبیرلی ارواحلرغه قرآن اوقوغانلك ده یوق......... سینك کبك شاکردلر قرآن چغوب قالالر... ئه‌نه یونس ملانك اوغلی جیدی قرآن چغوب قالدم، دیب ئه‌یته دی... ناصر مخدوم، اۇچ ختم قرآن، قرق «یس» چغوب قالدم، دیب ئه‌یته دی... سین ده شولای ایته‌ر ایدك، بالام... خدای اوزی صاقلاسون... شوندی چاقده، اورص مالاي کبك کیینوب، یوقبار بله‌ن اوطررغه یاریمی صۇلك؟.... کیتوب بارسه‌ك، مین نی اشله‌رم تاغی.. الهم.. دیدی ده، بایادن جییلوب، تاشوب بارغان یه‌شلرگه تمام جیگلوب قالدی.. عثمانغه آور متأثر کبك ایدی، ایبده‌شینك کوزینه قارادی ده سؤال بیردی:

— ئه، سین نی اشله‌دك؟

— نی اشلیم، چه‌چنی که‌له‌پوش اچینه طقدم ده، اۇستکه جبه کییوب، اورص «کنه‌گه» لرینك بارن جییوب، ئه‌نی حرمتی اۇچۇن، اشقاف باشینه آتدم.....

عثمان اوزینکن یاغاب آلوب کیتدی:

— شوکا اۇخشاش بر نه‌رسه‌نی، مین‌مۇنده، نیقروتلرده ده، کوردم. کیچه سز کیلوب جیته‌ر آلدندن، تگی چاباتالی توره‌لردن برسی بۇتون میدانني یاڭغراتوب، «ئه‌ی، مسلمان نیقروتلری!! مسجدکه!!» دیب آقرا باشلادی. بو نی اش؟ ئه‌لله توبه ایتدره‌رمی ایکان دیب، آبدرابراق مین‌ده باردم. بارسه‌م، نیقروتلر، مسجدنك احاطه‌سن تمام طوتروب، بر حلقه ره‌وشنده تزاشکانلر. بارده نی بولا دیگان کبك طۇرالر. منه بر وقت

مسجدنڭ ایکنچی یاغندن بر ئەدەم کیلوب چقدی. حضر الیاس دیەرسڭ: آپپاق صاقال، یەشل چاپان، یەشل چیتك، قولده بیك اوُزوُن یەشل تایاق، باشده صارغلت چالما، آنڭ ده تو بەسندن اوُچلایوب، یەشل طشلی بورك کورنوب طوُرا. اوزی باشن تو بەن صالغان، آستقه قاراغان، بیك آقرنغنه آتلی. قولنده بیك قالن طشلی، زور بر کتابی ده بار. نیقر وتلرغه یاقن اوق کیلگاچ، بیك آزغنه کونەرلوب قاراب، — السلام علیکم! دیدی ده نیقر وتلرنڭ تیره یاقنی یاکٔغراتقان «مەعەلەیکم سەلام» لری طوقتاغاچ، تاماغینڭ ئەلله قای ییرندن قصلوب چققان تاوش بلەن سوزگه کرشدی:

— منه ایندی، یگتلر، نیقر وتلر، کتاب هر کمگه، هر بر آدم بالاسینه، یاخشی بُولورغه قوشقان. . . یاخشی بولگز، یاخشی. . . . یاخشی بولغاننی الله تعالی ده یاخشی کوررمن دیگان. . . بوتەن یلنڭ نیقر وتلری، آزالر، طوزالر ایدی. . . . اچوب ایسر وب، دوشمانلر آلدنده یوُز قاراسی یاصیلر ایدی. . . بو یلغیلر آروُ کورنەسز، آرو. . . شولای یاخشی بولگز، یاخشی. . . دی.

حضرتنڭ یارم ساعت دوام ایتکان وعظی تمام بولغاچ، تگی چاباتالی نورەلرنڭ بری، یوغاری یاقدن بیرلگان بر صومنی واعظگه توُرتدی ده، صدقەسی بار کشی صالسون دیب، ملانڭ یانینه قزل یاولق جەیوب قویدی. حضرت تایاغینه تایاناتوُ شوُب، بر آز بوُ کرەیگان حالڭ، طوقتاوسز:

— رحمت!!، رحمت!! الله قبول ایتسون!! الله قبول ایتسون!! دیب طوُرمقده؛ نیقر وتلر ایسه، یانچقلرن آقتاروب، زور باقرلرنی، واغراق کوُموُشلرنی یاودرالرغنه. . مین ایسم کیتوب آخر ینەچەقاراب طوُردم، الله بلە، ملانڭ یاولغینه صدقه صالماغان برگنه نیقر وت قالدیمی ایکان. . . مینم آرتق دقت ایتکان نەرسەم — شول بیش تین باقرنی یاولققه صالوب، حضرتنڭ رحمتن، دعاسن ایشتکان مینوتده نیقر وتلرنڭ یوُزلرینه چققان

اوزگەرولری ایدی... آنڭ یۆزی، کوزی وهمه طۆرۆشی ئەیتوب طۆرا، که بیچاره نیقروت، ملاغه شول صدقەسن بیرو بلەن اچی جلنوب، امیدی آرتوب کیته، گویه، شول صدقه آنی قارشیلرنده طۆرغان زور بلادن آلوب قالا، شول کیچەچك صراطده یاردەم بیره — قۆتۆلدرا، منه شول امید هەمەسینڭ یۆزنده بیك آچق یالتری ایدی... حتی آنلر صدقه بیرگاچ، بایتاق صبرلانوب، اویلانوب اوق ده بارالر ایدی...

منه، ایبدەش، بوده بیت قزق بر حال...... آآآ... بز سوز بلەن، کیلوب جیتکاننی طۆیمی ده قالغانبز... منه مینم فاتیر شونده بیت... دیدی ده، عثمان، ضیائنڭ قولتغندن آلوب، قابقادن کرتدی.

اورتاچه حاللی آدمنڭ یۆرطی: چیبەرگنه قابقا، یاکٔاراغی اورام یاغینه، ایسکیرەگی اچکه تابا صالنغان یەنەشه ایکی اۆی، یۆرطنڭ آرتقی یاغنده صالامنی برده قزغانمی یابلغان کلەتلر، آز بارلر، فلانلر طۆرا. بر چیتده سیرتمەلری ئەللە قایا کوتەرلگان قۆیی بار. کمدر، شول قوییڭ سیرتمەسن شغرداتا، شغرداتا صو چغارا؛ تیگەنه تیرەسنده بایتاقماللر بار، بر یگت شولرنی، اچەرگه قصتاب، صزغروب طۆرا. آتلر، صییرلر برسی کیله، ایکنچیلری اچوب کیته طۆرا... شولرنی کوزدن کیچروب، تگی یەنەشه صالنغان ایکی اۆینڭ اورتاسندەغی بۆلدۆرغه جیتوب، کررگه آیاق آتلاغانده، اۆی اچندن اۆچ آدم کیلوب چقدی: عثماننڭ انیسی شاکر، آتاسی ظاهر ملا، شول یۆرطنڭ خوجەسی طالب قارت.

خوجه نماز طۆاۆبندن، تگی ایکی یول کییمندەلر. بولرنڭ اۆچسی بر یولی سوز باشلادی:

— آ... ضیاء ماغزوم... سینڭ ده بزنڭ یۆرطقه تشریف ایتەر کۆنڭ بار ایکان!... ایسەنمی، صاومی؟... منه رحمت، کوبدن شولای کیرەك ایدی. بز بیت جلال حضرتکه بیك دوست کشی...

— ئه،ضیائ مخدوم،سینمی؟ .شا کردن صۆراغان ایدم. اول،عثمان بلەن قالدیلر دیدی... کوره آلمی کیتەم آخری دیگان ایدم.. آرو بولدی ئەلی..

— ئیی... ضیاء آبزی... سینك کیلەچکنی بلمەدم... بر آز کیچککان بولور ایدك... ضیاء همەسی بلەن یاکادن کورشدی ده سۆاللرینه قارشی، کروب ده کیری چققانن ئەیتدی... اول آراده آرتی چیتالی چاناغه، آلدی آرتلی جیگلگان ایکی آت بولر یانینه، یورطنك آرغی یاغندن چابدروب، کیلوب ده طوقتادی.. چانائەلل نیندی منەرلر، یورغانلر بلەن طولی ایدی. عثمان «قالام» دیدی. شا کر ضیائنك قوللرن قصوب، پاژ الوستا بزگه قوناقده رحیم ایتگز! دیب، آتاسی یانینه چاناغه اوطردی. ظاهر ملا، ضیائنك ایسەن صاو قونۆاووی اۆچۆن دعا ایتوب، قوناقده چاقرو حقنده اوغلینك سوزلرن تکرار ایتدی.

کوچر سیکروب اوطروغه آتلر قوزغالدی؛ بیك اۆزۆن چبرقی، زور جلان شیکللی، چانا آرتندن بۆتەرلەنە بۆتەرلەنە کیتدی؛ ملا ده قالوچیلرغه «السلام علیکم» دیب، زور طۆلۆبینك یاقالری اچینه کوملدی. اۆینك خوجەسی طالب قارت ایسه، «ماغزوم، مین حاضر قایتام... تیز کیتمەگز... کورشیده بر قارچق آوری ایکان، شوگا «یس» چغارغه ئەیتکانلر... حاضر قایتام...» دیب، قابقادن چقدی.

عثمان، بر کمدن ده صۆرامیچه، اورام یاقدەغی اۆیگه ضیائی آلوب کردی. اۆینك طشی شیکللی، اچی ده اورتا حاللی آدملرنکینه اۆخشاش، لکن بیك جیناق، بیك پختە ایدی: دیوارلر صاپ صاری بولوب یالطراب طۆرا؛ کوب اۆیلرده بولغان کبك، تۆتۆن و قارالودن اثر ده یوق؛ دورت تیرەزەنك همەسی بیك پاك، نفیس ایتوب جوَولغان، اورام یاقدەغیلرینه آول قزینك اشندن پەردەلرده قورۆلغان؛ تیرەزەلرنك آرالرنده بیك اۆزۆن، بیك کیك هم ایك صۆکفی موده بلەن اشلەنگان زور قزل سۆلگیلر آصلوب، اۆینك اۆچدن برن آلغان زور سەکی، آپپاق کییز

و آنگ اۉستندن یورغانلر ایله توشه‌لوب، دیوار بوییته تابا بیك پخته‌له‌ب توشه‌ك یاصتق هم چیبه‌ر منده‌رلر اۉیولگان بولووی ده آیرم بر طولیلق بیره؛ ایشك دن کرگاچ ده، اولگ یاقده آپپاق ایتوب آغارتلغان زور پیچ بار، شونگ آلدی چۉبارلاب اشله‌نگان بیك زور هم یاڭا چارشاو ایله بولنگان؛ بولر اۉستینه چالت چالت یۉرۉمکده اولغان ساعت بله‌ن، کچره‌ك کۉزگی، ئه‌لله نیندی کوگه‌رچنلر تۉشۉرگان یاڭا کالیندار، بر نیچه شمائل بله‌ن استانبول، مکه، کعبه رسملری اۉینگ زینتن تاغی بر قات آرتدرالر.

کروب اۉستن صالو بله‌ن، بو پخته‌لك ضیائنگ کوزینه چالندی:

— ... ایبده‌ش، سینگ بابالرگ بیك چیبه‌ر یه‌شیلر ایکان... قوناق اۉیی‌در، آخری... بیك پاك ده، قدرلی ده...

— آ... ضیاء ممکن بولسه، مین سیگه آندن ده شه‌بره‌ك بر نه‌رسه کۉرسه‌تور ایدم... طوقتا، میگه شاقلدیلر بوغای...

اول چقدی ده، بر بیش مینوتدن صۉڭ صاماورلر، پادنوصلر کرتوب، سه‌کیگه جه‌یلگان آشجاولقغه قویدی. اوزی، شونده‌غی لامپانی یاندرا، یاندرا، سۉیلی باشلادی:

— بله‌مسگ نه‌رسه؟؟... بو، قوناق اۉیی بولغاندنغنه توگل، قزلی اۉی بولغانغه بیگره‌ك پخته... بزنگ قزلر هر نه‌رسه‌نی آلده گۉل ایته‌سیلری کیله، بیت.

— نیندی قز؟... سینگ بالدزلرده بار منی ئه‌لی؟...

— بولماغان قایا، بارغنه توگل — ایکه‌و... ئه‌یده، اۉیله‌نه‌مسگ... برسینه باش قۉدا بولام؟...

ایشکنی تاغی شاقلداتدیلر. عثمان، «حاضر!» دیب چقوب، بیك قویی قایماق، یاڭا یازغان مای، حاضر تابادنغنه تۉشکان قۉیماق آلوب کروب، آشجاولقغه قویدی ده سوزن دوام ایتدردی:

— ایبدەش، مینم ایکی بالدز بار... اما صۉڭ شولرنڭ کچیسی!! عجیب ایندی، ئەی: ماتورلغن ئەیتەسی ده یوق، آنلر نسللری بلەن ماتورلر. مینم بیگرەك ایسم کیتکان ییر ـ آنڭ طبیعتی، یۉرەگیدر... اول ئەلی یاڭا اونبیشنچیده. اوزی بویغه جیتو قز، تۉسکه، معامله گه بۉتۉنلەی بالا... اول شایانلغی، اول تریلگی، اول طوقتاوسز اویناب، کۉلۉب طۉرووی ایس کیتکچ ئەی... اوزی سوزگه ده بیك آلغر، بیك چاپاق... اچیگه کروب، یۉرەگیگه اوته تۉشۉب بارا... دردلیلگن ئەیتسەك، تاغی ایس کیتکچ... بو طوری ده آپاسی بلەن بۉتۉنلەی باشقەلر. آنڭ آپاسی باصنقی، انصافلی قز. آز اوینی، آز شایارا، یگتلر بلەن ده ئەگەمەسی یوق... اما بوسی ایندی، عقلڭ ده کیتەر، شوندی دردلی، شوندی دردلی!!! اول بولغان ییرده کشی کۉڭلسزلەنورگه، پۉشۉنورغه توگل، بیك آزغنه اویلانورغەده جای تابمی... همه کشی آنڭ سوزی، شادلغی، کۉلووی بلەنسحرلانادە قالا... اول سینی کوبدن ایشتوب یۉری ایکان. قارالورغه کیلگانڭنی بلگاچ، مینم جانمنی آلدی: جیزنی، دی، قاچان کیله شول ضیائڭ، دی... مین ئەیتەم، نی اشلیسڭ آنڭ بلەن؟ـ اشلەمیم، قازان شاکردی نیندی بولا ایکان ـ کورەسم کیله، دی... سین کورمەگانسڭدر، بابا بز یۉرط آلدنده آتایلرنی اۉزاتوب، طۉرغان چاقده، اول ئەللە قاچان تیرەزەگه آتلانغان ایدی... سین مۉنده کرگاچ، مین آنڭ یانینه چقدم ده، جه، دیم، کامله، قازان شاکردن آلوب کیلدم ایندی... آنانڭ ده اۉیله یوق، بزنڭ یانغەچەی اچەرگه چقاسڭمی، دیم... بۉلای دیگاچ، تیلیروب کیتدی:

— آباو... ئەللەسین مینی عقلدن یازغان دیسڭمی؟... کیلشمەگاننی نی سۉیلی، بیت، دی... آپاسی، قزارا تۉشوب، بزنڭ سوزلرنی ایشتمەگانگه صالشوب طۉرا، مین همان کاملەنی شایارتام: — جه، دیم، بلمەگان کشی بولوبقنه شول اویگه کر؛ جه بولماسه، دیم، منه بزنڭ چەیگه

دیگان ئەیبرلرنڭ برسن اوزڭ چغار، دیم، اول تاغی ده نغراق تیلیرو ب:

— بولماس، آتاقایغنم!!.. مین صوڭ، آنڭ ئەلله نیندی یگتلر یانینه چغوب، صنمنی کورسەتوب یوریممی!! دی‌ده میگه آرتی بلەن قزوغنه بورو لوب کیته.

آقتق مرتبه کرگانمده مینی بارماق اشارەسی بلەنگنه چاقروب آلدی ده، قولاغمەغنه ئەیته:

— جیزنی، دی، سین، دی، ئەیت اول مخدومگه: بزده قزلر اوزلری یگتلرگه باروب، بوی کورسەتوب یورومیلر، بیك کیرەك بولسه، یگت اوزی قزنی کوزلی اول، دیك...

مین سوزن طکلاب بتەر بتمەس، قوزغالدم ده «یاری، آلایسه شولای دیەرم!» دیب چغا باشلادم. منه بر وقت کاملەم جلارغه جیتشوب آرتمدن یابشقان:

— جیزنی،دی، سین تیلردکمی ئەلله شول سوزنی آکا ئەیتورگه!!!

مین، بیت، اوینابقنه ئەیتەم، دی. مین برده التفاتسزغنه چغوب بارام:

— مین، دیم، سینڭ اویناو، شایاروکنی بلمیم... اوزڭ ئەیتدڭ، مین‌ده، دیم، شونی آکا ئەیتەم. منه شوندن بر وقت بوران قوبدی... کاملەم چنلاب جلارغه یاقن: «جیزنی، دیم دی، ئەیتمه، والله ئەیتمه، مین، ئەیتسەڭ، دنیا طوزدروب جلیم...» دی...

بابادن بیرلی کز لوب طکلاب طورغان ضیاءعثماننڭ سوزن بولدی.

— دا، ایبدەش چنلاب ده زامیچاتلنی قز ایکان... چقسه، بزگه قزق بیرر ایدی، واقعا ده... نیچه ده دیسڭ، اونبیشنچیدەمی؟

— ایبو!! ئەلله آلورغه فرض بارمی؟ بولسه، ملا اوز بزنکی: یەشن تیز جینکرربز...

ضیاءغه، تۆشده کبکنه بولوب، مریم توتاش صورتی یالتراب قالدی، هم شول آنی حاضرطالب قارت اۆیندن قارا اورمانغه، مریمگه تابا

اۈستره‌گان دەی بولدی، لکن اول طۈیغیفه بیرلورگه وقت یوق ایدی:

— ئه صۆك، سینك اوز کەلەشك بالدزلرگنك قایوسینه اۈشاغان؟

عثمان، بیك اوك اوزی تلەگانچه بولوب بتمەگان بر اش حقنده ئەیتکان صمان، باشن قیشایتدی‌ده جواب بیردی:

— مینم کەلەشمی؟ اول، ایبدەش، مع‌التأسف، زور بالدزغه اۈشاغان شول!! بلمەدم، یگت، بلمەدم، طالب قارتنك قزلری اچنك اول کامله بارلغن بلسەم، مین بیش یل کۆتۆب بولسەده، آنی آلور ایدم...

جه ضیاء، اول یوقبارنی قوییق ئەلی، سین منه، سەکی‌نلك‌نەق تورینه آیاعگنی بۆکلەب اوطروب، آرقاگنی یاصتققه تره‌ده، جلی قۆیماقدن آوز ایت ئەلی...

— مع‌التأسف، یارامی، شول، کوبکەتوزگاننی آزینەتوز یم‌ایندی...

— کۆچلەمیم، آلایسه... چەین اچ... بزنك بالدزلر «ئەبەو، بو قازان شاکردی بیگرەك برده آشامی ایکان!!» دیب قالسونلر...

— واقعا، بزده، بیت، شاکرد خلقی عموما آز آشاو بلەن مشهور... بیچاره، بولایده آچلقدن کیسلگان شاکردنی، بریبرگه بارسه، «شاکرد کشی کوب آشامی ایندی اول!» دیب یارتیلی آچ قالدرالر... اول آراده ایشکنی تاغی برمرتبه شاقلداتدیلر. عثمان چقدی‌ده تیزاوك ئەیلەنوب کردی. قولنده برکانۆیرت.

— منه، ایبدەش، عقللی‌نك عقللی، بیت: مینم زور بالدزم، فاطمه، سیگه مینم آرقیلی برسؤال بیره، بر امانت تاپشرا: سین صادق بابیگزنك کیلنی ظریفەنی بلەمسك؟ — بلسەك، شول، بیت، بوآولدن کیتکان قز، هم اول مینم زور بالدزنك بیك یاقن دوستی بولغان ایکان. فاطمه «شونك بالاغه آورلی ایکانن ایشتکان ایدم، نی حالی بار ایکان، ایسەن صاو قۆتولدیمی ایکان؟»... دیب صۆری. نی دییم؟...

ضیاء برگنه مینوت اویلانوب طۆردی ده «ئه، بلدم، مین قارالورغه

چغار کۆندەگنه بالا تابدی، اوزی ایسەن، بیك ماتور اوغلی بار دیب سۆیلەدیلر» دیدی. عثمان تاغی سوز آلوب، قولندەغی کانۆیرتن ضیاءغه بیروب: «منه بوسی امانت: مینم بالدز سزنڭ آولنڭ تگی گرای میرزا قزی مریم توتاش بلەن بر یل تـگی . . . . . ده قزلر مکتبندە اوقوغانلر ایکان . . . دوست ده بولغانلر، بوغای، آخرتگدن دیب آنارغه تابشرلوون اوتنه؛ سز، البته، ئەنیگز آرقیلی تاپشرا آلسا گز کیرەك! بولدر رسز بیت؟!» دیدی. ضیاء، اورنندن طۆرا تۆشۆب، «بیك ممکن، باش اۆستی!» دیب جواب بیرگاچ، عثمان چغوب کیتدی ده، بر ایکی مینوتدن صۆڭ، آکا فاطمەنڭ رحمتی بلەن یاکادن کردی. عثمان بیك صزغانوب چەی اچه، آنسز ده مایی آغوب طۆرغان قۆیماقلرنی، اچینه کیسەکلی آق مای قصدروب، بۆتەرلەب، بۆتەرلەب طوترا باشلادی. ضیاء ایسه، تیرەزەگه قاراب، دنیا ده مۆناردن ده زور سعادت بارمی ایکان دیگان تۆسلی، ایبدەشینڭ آشاوینه قزوب، اوطرا بیردی. بر آزدن صۆڭ، سوز تاغی خاتون قز تیرەسینه کوچدی:

— آلای بولغاچ، سین خاتونگدن بیك ممنون توگلسڭ؟

— نیدن «آلای بولغاچ» دیسڭ؟

— صۆڭ اوزڭ، بلمەدم، بلسەم، کاملەنی کۆتکان بولور ایدم دیسڭ، ایچ!! «آلای بولغاچ» دیب شونی ئەیتەم.

— یوق، ایبدەش، مین اول سوزنی کاملەنڭ آرتق اوینچاق، آرتق تری هم شاد طبیعتی بلەن سحرلانغان چاقدەغنه ئەیته آلام. یوقسه، عموما، مین خاتونمدن بیك رضامن. آنڭ ده بیك عجیب صفتلری بار. آنڭ عقللیلغن، آنڭ مینم کیفم اۆچۆن نی درجه ده طرشوون ئەیتورگه ده یوق. اول بیك اشچەن، بیك جیناق. مینی بیك یاراتا: دنیا ده اوّل الله‌م، ایکنچی — ابرم دیگان دەی کوره. آنڭ میگه، اوصاللق اویلاون، خیانتن، فلانن تلـگه آلورغه ده ممکن توگل. اول، الله بلە، میندن باشقه

آدمگه، ایر صفتی بله‌ن، کوته‌رلوب قاریمی ایکان . . . بولماسدر . . .
شوندی خاتوندن نیچك ممنون بولمیسڭ . . . ایبده‌ش، مینم سینڭ بله‌ن،
عموما، آدملر بله‌ن ره‌تلی و آچق قاتشور مرتبه ده تۆزه‌لوومه خاتونم ایڭ
زور سببچی بولدی . . . بله‌سڭ، بیت، بو آولغه قایتوب دنیا کۆته،
باشلاو — میگه کوکدن جهنمگه چومو شیکللی آور کورندی؛ شول
وعموما طۆرمش آغمی مینی بیك ایزگان، بیك اشدن چغاروب، یۆره‌گم
ئه‌لله نیندی آچو، لعنت بله‌ن طولغان، صۆڭ درجه ده عصبیلانغان ایدم.
اوبناو، شایارو توگل، جونله‌ب سۆیله‌شه‌سی، کشیگه یاقتی یۆز بیره‌سی ده
کیلمی ایدی . . . حاضرگنه آڭلیم. خاتونم، اوزی ده بلمیچه، حتی
تله‌میچه، میگه ده بلدرمیچه، مینی اوز ینڭ طبیعتی، خلقی، معامله‌سی بله‌ن
دوالادی . . . مین بو اوزگه‌رشنی حاضر بیك آچق سیزه‌م . . . ایبده‌ش،
سیگه گنه ئه‌یتورگه یاری: مینم، بیت، بر اویم بار!... ئه خاتونم شوڭا...

ضیاء ایبده‌شینڭ کوزلرینه قارادی.

— نیندی اوی اول؟ — ئه‌لله قاچارغه اویلیمسڭ؟

— شوڭا یاقن بر اش: بله‌سڭ، مینم باشمده اولچه‌وسز خیال بولغان
شیکللی، اچمده ده «تیك طۆرماس» دیب آتالورلق برجن، بر شیطان
بار. آلدانمادم توگل، بیك کوب آلداندم: بر وقت، تاتار مدرسه‌سندن
چغوب، روسچه اوقی باشلاغاچ، کسه‌مده‌گی آقچه‌نڭ برایکی آیلققنه
ایکانینه، باشقه کیلور بیر یوقلغینه قارامیچه، اوچ دورت یل طۆتاش
اوقورغه ده، آتتیستات زریلستیغه امتحان طۆتوب، دارالفنونگه کررگه،
بالطبع تۆیمه‌لر تاغارغه اویلی ایدم . . . اشلی باشلاغاچ، اول، محالنڭ
یانده‌اوق تۆسلی کورنوب، مین اونیڤیرستیتنی «اینستیتوت» قه
ئه‌یله‌ندردم. مۆنده کرو ده، دیم، آرتق قیین توگل، کرگاچ، زیمستۆادن
استیپندیه، یاردم ده آلورغه ممکن. آنی بترگاچ، دارالفنونگه کرو ده،
دیم، جیگل بولا. واقعا معلملکدن آلغان آقچه‌م بله‌ن، بریل حاضرلانوب،

اینستیتوتقه کرو اۆچۆن امتحان باشلادم. باشدەغی بر ایکی نەرسە ضۆرسز اوتدی، بوغای. منه بر وقت کردی ریاضت درسلری. بیردیلر نیندیدر زاداچیلر. شول زاداچیغه بر مرتبه کوز صالو بلەن باشم قاتدی، کوز آللرم قارانغیلاندی؛ اوزم هیچ بر نەرسه آکلاماس حالگه کیلوب، چغارا آلودن تمام امید اۆزدم. بلمیم، نیچك باشقه شول فکر کیلگاندر، اورنمدن طۆردم دە، شونده اوق همه دا کومینتلرمنی آلوب، امتحانغه بۆتۆنلەی قول سلکوب، اینستیتوتدن ضزدم . . .

شوندن، تاغی تو بەنرەك کیتوب، دۆوخ کلاصنیغه اوچیتللکگه امتحان طۆتۆب قارادم... آندن‌ده ایکی مرتبه سۆرۆلدم... منه شوندن صۆڭ، ایبدەش، باشمنی قایا قویارغه، آچوومنی کمدن آلورغه بلمیچه، اوقوونه، دنیاسینه، اللهسینه لعنت اوقوب، تانارلغم، یازمشم اۆچۆن قان جۆتۆب، « — اوف... بتدم! بتدم!» دیگان حالده آولغه قایتوب یغلدم... آتای، ملا بول، دی. همەسی شوڭا کۆچلیلر. باشده جواب ده بیرمەدم، قولغنه سلکدم . . . بر نیچه آی اوتدی . . . منه کۆز کۆنی بر جیینده، خلق آلدنده، «یارار بولام» دیب نیچك ئەیتکانمنی اوزم ده بلمیم. لکن هیچ بر حالده عمرلك بر اش دیب بلمی ایدم. باشقه اویم ده یوق. اوزم همان بۆتۆن دنیاسینه لعنت اوقوب، ئەرنوب یۆریم . . . اۆیلەندم... فلان ایتدم... ایڭ اوّل خاتونمنی یاراتدم... آنڭ یاننده جلیلاق سیزه باشلادم — آنڭ تأثیرینه بیرلدم. منه ایکی یلده اول مینی شولای اشلەب چغاردی، تۆزەتدی . . . تگی عصبیلقلر، ئەرنولر، لعنتلر بتدی... مین نگی وقت آرتق آرغانمن، تالغانمن آخری... ایکی یللق آول حیاتی میڭه فایده ایتکان. ایمان وقوّت آرتدرغان. ایندی حاضر شول فایده میڭه ایکنچی یاقدن آفت چغاررغه طۆرا. آکلیمسڭ، نی بولور؟ — مین ایبدەش، تاغی بر مرتبه تالپنوب قارارغه ایتەم! مۆندی خیالر مینده کوب بولدی، کوب آلداندم. لکن همان ده طیبلوب بولمی...

— نوبژەلی یاڭادن اوقونی اویلیسڭ؟ !

— اویلیم غنه توگل، شونڭ بلەن جنلەنەم، شول تۆشمه کره...

— نی دیەرگه ده آور، سینڭ اول انقلابڭ بیك کوب کۆچ تلی... ایبدەش...

— مین آنی اوزم ده سیزەم. کیتوب ده ئەلله نی قیلا آلمام کبك، لکن یاتوب قالغانچی، آتوب قال دیب، تاغی بر تالپناسم کیله...

— ئه صۆڭ، آقچه قایدن تابارسڭ؟ خاتونڭنی نی قیلورسڭ؟

آقچه مسئلەسی قیین توگل: مینم حاضر اوزمه قاراغان یۆرطم، پیرم، مالم بار، بارن صاتسەم، مڭ یارم آقچه چغا، صاتودن مانع ده یوق... تیك منه خاتون مسئــلەسی گنه بیك قیین... آنی آیرو ــ میڭه بیك زور وجدانی عذاب بیره، ئەیتورگه جیڭل: اول، بیت، مینی یاڭادن طودرغان دای یاصادی، اوزی دنیاده میڭه باشقه ایر ذاتینه کوز صالورغه حرام دیب اشانا... منه شول مینی عذابلی؛ شونی جلاتاسم، قان یەش توکدرەسم کیلمی...

آوزندن چققان سوزلری اوڭاینه آغوب اوطرغان عثماننی، طشدن ایشککه تابا یاقنایوب کیلگان، بر آیاق تاوشی بولدی. کمدر، بو اۆیگه کررگه کیله، ئەنه جیتدی ده.

— السلام علیکم... بیچارەڭ اولەر آخری: بیك بتکان...

— وعلیکم السلام... کمنی ئەیتەسز بابای. فخرالنساء ئەبینیمی؟

قارت آشجاولق یانینه اوطروب. ضیاء بــلەن تاغی بر مرتبه ایسەنلەشدی. آڭا تاغی رحمت اوقودی ده سوزن دوام ایتدردی:

— اییو، شونی ئەیتەمشول... ئەلی، بیت، مین آڭا «یس» چغارغه بارغان ایدم، بیك بتکان، بیك بتکان بیچاره قایڭ.... بۆلای اوزینڭ تلی بیك یاخشی، بارن ده بلە، بارن سۆیلی: اولەم ایندی، اولەم، بالاقایم، دی. خدای تعالیم دنیادن ایمان بلەگنه کیچرسه ایکان؛ عزرائیل جانمنی

جیگللك بله‌ن آلسه ایکان؛ عمل دفترلرم اوڭ قوللرمه بیرلوب، رسولنڭ شفاعتندن محروم بولماسه‌م ایکان، الهم، دی... تگی بدری قارچق بله‌ن عمرلك دشمان بولوب، هیچ بر سوّیله‌شمی یوْرو گانلر ایکان... شونی چاقروب کیترتدی ده... بیك اوْزاق جلاشدیلر بیچارا قایلرڭ... باحل بول‌ایندی، بدری، باحل بول، دیب قوْچاقلاشوب، اوزن جووارغه آکّا تاپشردی. آنڭ آلدنده وصیتلرن‌ده ئه‌یتدی: صییری بله‌ن که‌جه‌سن ایکی مه‌زین بله‌ن ایکی ملاغه فدیه اینه‌رگه، دی، ئه‌لله نیچه یلدنبیرلی جیغان آقچه‌سی بار ایکان، آنی چه‌چوونه، دی، کفنلگی کوبدن حاضر ایکان... بر صارغی بله‌ن ایکی تاوغن گور صدقه‌سینه، طونن تلقین‌گه قالغان کشیگه، دی، بار تاغی شوندی بیك کوب نه‌رسه‌لری... قارت، سوزن بولوب، ضیاءغه قارادی ده:

— مین ئه‌لله نیلر سوّیله‌ب کیتدم، نی حال صوْلڭ، مخدوم افندی؟

دیب صوْراشورغه طوْتوْندی. بولر شول حالده اوطرغانده، قایده‌در، بره‌و گارمون قوزغاتا باشلادی. آخریسی، بیك یراقده توگل، ئه‌نه بر مرتبه، ایکی، اوْچ، دورت مرتبه تارتوب قارادی ده تمام ئزینه توْشکان شیکللی موْکّلاتوب ده یبه‌ردی. طالب قارت موْکّارچی یوواشقنه، صوفیغنه اوطرا ایدی، موزیقانڭ برنچی اهگی کیلو بله‌ن اول قوْلاقلرن طوْرغزدی، باشن کوته‌ردی ده، اوزی بله‌ن برگه بوْتوْن دنیانی ده آغزوب آلوب کیتکانگه‌اوْخشاش بر قوّت بله‌ن صزاباشلاغاچ، بوْتوْنله‌ی چدامن جویوب:

— آی، دشمانلر، شول‌نیقروتلردر، دوگغزلر!!.. دیب، سیکروب طوْردی‌ده اوْستینه کییه‌رگه طونن ازلی باشلادی. آنڭ یوْزی آچو بله‌ن قارالغان، کوزلرنده‌ده بیك زور گناهنی کورگانده‌گیگه اوْخشاش بر توْس یالتری ایدی. ضیاء آبدراب قالدی، عثمان ایسه تیزگنه آکّلاب آلوب، قارتنی طنچلاندررغه طرشا باشلادی:

— بابای، بابای! سز یوقفه بوْرچولماگز، نیقروتلر توگلدر... تگی، نی، بوغای....

— میگه دیسه، تلهسه، کم بولسون، تلهسه، پادشاه بولسون... چغوب تایاقلیم... ایمش کۊن یوق، تۊن یوق، آوزلرن کوتهرەلر ده اورام بوینه لغرداتوب یۊریلر... مۊنده کورشیدهبر بیچاره اولهرگه یاتا، ئه آنلر آنده شیطان چاقروب یۊری... جیین ملعونلر...

قارت سوگنه سوگنه طۊلۊبن کیگانچی، عثمان تیزگنه تیرهزهگه قاراب آلدیده، باباسن تاغی طوقتارغه دیملهدی:

— بابای، سز یوقفه یۊرمەگز، نیقروتلر توگل... تگی جولهر خاتون اوینی بوغای... نیگه یوقفه یۊرگه، گناهسی بولسه، اویناوچیغه بولور — سزگه نی؟.

قارت قرارسز بر حالده ایشك تۊبنده طوقتاغان ایدی، آبدراغانلغی یۊزندن بیلگلی بولغان ضیاء مخدومنڭ یانینهاوق کیلوب، اوزن آقلارغه طۊتۊندی:

— منه، مخدوم،دی، تنکەمنی قورتدیلر ایندی. ایرته یوق، کیچ یوق — طوقتاوسز لغرداتالرده یۊریلر... کیچ اوقورغه اوطرسام، قرآنمنی یاڭلشوب بتهم، نمازلرمنی یاڭلشوب بتهم. کیچه شولای، یستونڭ فرضن اوقوغانده، اورتا التحیاتقه اوطرغاچ، شولر اوینی باشلادی. منه، خدای، جن بیت، سحر بیت، یاوزڭ، اوزمنی جیڭگانده آلوب کیتکان — بر وقت قاراسهم، نمازمنی تاشلاب، طورۊب کیتکانمنده، شولرنی قاراو اۊچۊن تهرەزه تۊبینه بارغانمن. گارمون دیلرمی، نیدر، شول، شیطان آوازی طوقتاغاچ، یۊقیدن اویانغان شیکللی بولوب کیتدم... منه، مخدوم، نیندی آفتلرگه تۊشۊره: نماز بۊزدرا، بیت، ئەیتورگه جیکل، نماز بۊزدرا... شونڭ اۊچۊنده الله تعالی آنی حرام اینکان، بلوب حرام ایتکان... ئه اول اتلر، کۊن دیمی، تۊن دیمی لغرداتالرده یۊریلر... مینم اۊچۊن تلهسه نیقروت بولسون، تلهسه باشقه اویناسون — شیطان آوازی بولغاچ، شیطان آوازی ایندی... اول جولهر خاتون، ایچماسه، نماز وقتلرنده،

هیچ بولماسه، یات کشیلر بار چاقده طیبلوب طۆرو کیره‌ك ایدی....
ئه‌ده‌مدن اۆیات بیت: الوغ باشگز بله‌ن شونی‌ده طیمیسز دیه‌رلر...

قارت، بردن‌سوزینه، ایکنچی‌دن‌موزیقاغه‌بیرلوب، چغوون‌اۆنۆتدی. ضیاءایسه قارانغی، طن‌کیچه‌ده یراق کوکدن کیلگانگه اۆخشاب‌ایشتلگان اول عجیب آهنگگه سیکونتی بله‌ن جیگلگان، آلدنده‌غی قارتنی‌ده کورمی؛ سوزن‌ده طکلامی ایدی....

موزیقا دوام ایتدی.

اۆی طندی. قارت‌ده طۆنینگ برجیگن صالغان، برسن کیگان‌کیلش، آرتنده‌غی اورندقده چوگوب، گویه، قایادر، چومدی، یه‌یسه سکوب قالدی. تلیمی به‌یله‌نگان: بر سوز ئه‌یته آلمی، کوزلری مبهم بر نقطه‌غه قاراب، قاداقلانغان کبك طۆرالر، ضیاء اوزینگ قایده ــ کشی اۆینده، کشیلر آلدنده ایکانن اۆنۆتوب، تیره‌ن بر هوشسزلقده باتدی، آنگ یۆزینه ئه‌الله نیندی خیالی تۆس وقایادر مجذوب بولوچیلق تۆسی‌چقدی. کتابی قولندن تۆشۆب، اوزن اوزی بلمه‌س بر حالده، آرتینه تایا سۆیه‌لوب، قاتوب قالدی.

گویه، موزیقا اوزینگ نهایه‌سز قۆتی بله‌ن آنگ یۆره‌گینه اوته کیتدی؛ گویه، موزیقانگ مۆلك، اوتکن والهی آهنگی آنگ جانن ته‌نندن و بو دنیادن آیروب ئه‌الله قایا ئه‌الله نیندی راحت، لطیف یۆمشاق ومسعودیتلی بر دنیاغه، الهی عالمگه آلوب کیتدی.

تیك عثمانغنه آرتق بیرلمه‌گان ایدی.

اول، بر قارتقه، بر ضیاءغه قاراب، آبدراب‌طۆردی، طۆردی‌ده‌آخردن سوز باشلارغه مجبوریت طۆیدی:

ــ نی حال، ضیاء، آرو اوینیلرمی؟......

لکن ضیاء مۆنی جونله‌ب ایشتمه‌دی ده، کمدن و نی معنا ده ایکانن ده بلمه‌دی. شولای‌ده بو سوز آنگا تأثیرسز قالمادی، آنگ روحی برآز

آینوب، خیالی ییر یۇزینه تۇشدی هم شول اوق مینوتده، قاچاندر، بر تیاترده‌می، تۇشنده‌می کورگان بر کورنش خاطرینه کیلدی:

بیك ماتور بر باقچه. آیلی کیچه. دنیا ماتور. یۇلدۇزلر آدمگه بتمه‌س بخت تلیلر. باقچه‌نك بر یاغنده بیك ماتور بر یلغه بار. شونده کیمه‌لر کورینه، باشقه ییرلری ایسه اصل آغاچلر، یه‌شل اوله‌نلر، ماتور چه‌چه‌کلر بله‌ن توشه‌لگان. شول چه‌چه‌کلر اورتاسنده، شولرنك بری، لکن ماتورراغی شیکللی بولوب، اۇزۇن اۇسکه‌میه‌ده بر قز اوطرا. آنك یۇزنده خیالی بر کورکه‌ملك. کوزلری یراق کوککه، آنده‌غی آی ویۇلدۇزلرغه قاراب، نیدر صۇریه‌ی، نیدر ازلیمی، ئه‌لله شولرنك جمالی، تأثیری بله‌ن نهایه‌سز تیره‌ن اویغه، مثلسز سعادتکه‌می چوءمغان. باشی آرتقه تابا ییبه‌رلوب، اۇزۇن قارا چه‌چلرینك ایکی ایگینه تۇشۇب طۇرووی — آگا، عاشقلرغه ته‌کری بوله‌ق اۇچۇن ییریۇزینه ییبه‌رلگان، بر پری، یاکه بر حور صفتن بیره‌لر.

قز شول حالده.

منه بر وقت آرتدن، ئه‌لله قایدن، بیك یراقدن، تگی یلغه بویلرندن، بیك جلاب، بیك مۇڭلانوب اوینالغان بر موزیقا تاوشی کیله . . .

توتاش شونی ایشتوگه، یۇره‌گینك ئه‌لله قای ییرندن یاروب ییبه‌رلگان کبك، اوك قولینك اوچی بله‌ن « اوف ! ! ! » دیب تیك برگنه مرتبه ماڭلایینه صوغاده، «آه» دیگان تاوشی بله‌ن برگه، هوشندن یازوب، چه‌چه‌کلر اۇستینه یۇز توبه‌ن یغلا . . . .

ضیاء بۇنی بیك کوبدن کورگان ایدی، لکن، نیندیدر قوّت بله‌ن، شول کورنش آنك خاطره‌سینه سگدرلگان برکتلگان، که بر بر آرتلی کیلوب کیچکان کوب یللر آنی اۇنوتدرا آلمی — تله‌سه قایده‌غنه بولسون، یۇره‌گینه اوته‌رلك بر موزیقا ایشتو بله‌ن شول کورنش آنك خیالنده ظاهر بولا ایدی.

اول بۆناردن آینوب جیتمه‌دی، عثمان اوز ینك سؤالن تکرار ایتدی:

— نی حال، ضیاء، آرو اوینیلرمی؟ ...

ضیاء، حیرتندن، باشن سلکه، سلکه، جواب بیردی:

— عجیب، ایبده‌ش، چندن عجیب بو!! بو پروسطو معجزه!!

موزیقا دوام ایتدی، ضیاء ده تۆش بله‌ن ئۆن آراسنده‌غیغه اۆخشاش بر حالده سوزن بتردی:

— ئه‌یت، زنهار، کم اوینی مۆنی؟ .... بو اویناو توگل.. گارمون بولسون، تله‌سه باشقه‌سی بولسون — ئه‌دم قولی مۆنی بیره آلمی....... مۆنده روح آغلی.... بو آهك یۆره‌کنك، خدای بلسون، نیندی نچکه وحساس ییرلرندن چغاده، نیندی قۆتلی مۆکللرن، نیندی سرلرن سۆیلی.... نیندی آهلرن یغلی........

تاغی بر آز طورۆب:

— نیقروتلر، صۆك، شولای‌اوق اوینی آلورمنی؟......

ئه‌یده، چغابزمی شونده تابا؟..

قارت آبدری تۆشدی. اول باشده ضیاءنك «شونده تابا» سندن «گارمونچیلرغه تابا» نی آگلامقچی بولسه‌ده، اول آگلاوندن تیز قایتلدی: مخدوم کشی آنلر آرتندن نی اشله‌ب یۆرۆسون!

عثمان قارشمادی.

کیینوب چقدیلرده، اورام بویلاب، اورگه تابا منوب کیتدیلر.

— نو، ضیاء افندی، قایده بارامز؟

— بزمی؟ بز، بیك یراق بولماسه، ئه‌یده شول معجزه‌نك، هیچ بولماسه، چقعان ییرن کوریك، یاریمی؟

— میگه باری بر — تله‌سه‌ك، بارامز!

— کم دیسك، بر جوله‌ر خاتون دیمسك؟.... آولنك چیتنده‌اوکمنی؟

— چیتنده، چیتنده‌سن، — لکن یراق توگل اول — منه اۉچ یۉرط اوتوب، دورتنچی آنقی . . . ئه‌نه کورنوب ده طۉرا .

عثمان ئه‌یتکانچه اۉچ یۉرطنی اوتکاچ، دورتنچیسی بیك کچکنه‌گنه بر اۉی ایدی. بو اۉی — کچکنه‌لگی اۉستینه اوزی بیك ایسکی‌ده هم بیك یالغزده: آنڭ یاننده هیچ بر قارالتی فلان یوق، اول عثمانلرغه قاراغان اۉچ یۉرطدن اوطز صاژین قدرلی چیتده اوطرا؛ اول آولنڭ ایڭ چیتی، ایڭ قرییندەغی بناسی. آنڭ آرغی یاغنده ئه‌لله نیندی یالانلر کیته؛ بر آزدن بییك تاولر کوته‌رله؛ زور آغاچلی اورمانلر شاولی باشلی.

بوته‌ن نه‌رسه‌سن اویغه آلماغانده، اۉینڭ تیك شول طۉرۉشی، تیك آنڭ شول بۉتۉن آولدن، بۉتۉن کۉچلیلر، طوقلر دنیاسندن چیتکه قاغوب چغارلغانغه اۉخشاش مظلوم قیافتی هم آولدن چیتده، قارانغی تۉنده بر یالغزینڭ طۉرووی‌ده ئه‌لله نیندی آور تأثر بیرمکده‌در. آنڭ بیك کچکنه بولغان بر تیره‌زه‌سندن کورنگان یاقتینڭ شول فویی قارانغیلق اچنده «بته‌م، بته‌م!» دیگان توسلی قالتراب طۉرووی اول عمومی کورنشنڭ بیرگان آور تأثرن دخی آرتدرمقده‌در.

ضیاءلر شول اۉیگه یاقنایغاچ، موزیقا، برگنه‌مینوتقه‌طوقتاب‌طوردی‌ده، تاغی جلارغه، تاغی مۉڭلانورغه طۉتۉندی.

تۉن قارانغی. بۉتۉن دنیا آور بر طنلقده. آول تیره‌ن یۉقیده. باشقه‌هیچ بر ییرده‌تاوش‌وقوزغالش یوق. ضیاء آبدری: بو بر تصادفمی، ئه‌لله تۉش‌یا که صاتاشومی؟ یوقسه، بۉتۉن دنیا شول، آولدن، جمعیتدن چیتکه تاشلانغان، کچك یالغز اۉیده، بلکه، یالغزی اوطروب، ئه‌لله نیندی بر درد ایله اوینالغان شول موزیقانڭ قۉتینه جیگلدی، شونڭ تأثیری ایله مۉندی تیره‌ن مۉندی مۉڭلی طنلققه چومدیمی؟ موزیقانغراق آشقنا، گویه، اوینچی‌نڭ یۉره‌گنده ئه‌لله نیندی قۉتلی

یالقن بار ده، شول، مینوت صاین آرتا، كۈچەیە باروب، جانغە یاڭا درد، یاڭا الهام بیرە، قوللردە شونك تأثیری ایلە، اولككە جان بیررلك، تاش كۈڭللرنی ئریتورلك، یەش یۈرەكلرنی ایكنچی دنیاغە آشروب، بۈتۈن طبیعت اۈستندە حكم سۈرۈرلك مرتبەدە بولغان، الهی بر اۈستالق كورسەتەلر...

ضیاء ئوزە آلمی، ایبدەشندن صۈراب، بو یۈرەكنك كیچرگانلرن بلەسی كیلە:

— ایبدەش، ئەیتچی، زنهار، بوكم؟ بو، بونیندی آدم؟... بو، بیت، قول بلەن، هنر بلەن اوینامی... مۈنك موزیقاسندە ئەللە نیندی حساس یۈرەك آغلی... مۈنك هر بر آوازندە حیات ترا گیدیەسی، بتمەس كوز یەشی، آچی كوز یەشی بلەن تیرەن آهلر، تیرەن زارلر آكقی... ئەیت، پاژالوستا، «جولەر خاتون» دیسك، اول بوكا نیچك ایرشكان؟..

عثمان خاتوننك ترجمهٔ حالن سۈیلەب بیرە:

اول — عائشە اسملی ایكان. اوزی بر قارچقنك بردنبر قزی بولغان. یەش چاغندن اوق بیك مۈڭایوچان هم بیك جرچان بولغان. آولدە جرغە، بییورگە، قوبز وقورای اوینارغە، اوسە تۈشكاچ، گارمون اوینارغە هیچ بر قز آنك چیكلی بولدرا آلماغان. اول بیك دردلی، چاماسندن آرتق دردلی بولغان. ماتور یگت، دردلی اوینچیلر كورگاندە اوزن اوزی اۈنوتورلق مرتبەدە آشقنوب كیتە طۈرغان بولغان. شول یگتلر آراسندە گارمونغە هم اوینغە اۈستالقدە ایك برنچی بولغان بر یگتنی سۈیگان دە شوڭا یەبشوب چققان. آنا، آنالری رضا بولماغانلر، قارغاغانلر، یاوز دعا قیلغانلر. لكن، بولر آڭا قارامیچە، كورشی آولنك ملاسینە باروب نكاح اوقوتقانلردە ایكەو طۈرا باشلاغانلر. آنلر بر برسن بیك یاراتشقانلر. حتی اۈل وقتلردە كۈن بویینە ایكەو قارا قارشی، كوزمە

كوز قاراشوب، اوطرالرده ايكان، برسى اويناب، برسى جرلاب، عمر اونكه‌رەلر، جونلەب اشلەميلرده ايكان. . بۇتۇن آول آنلردن كولگان. خاتونلر غيبتلرينه تۇشۇب، قارتلر حضرتدن وعظ ده قيلدرغانلر . . . لكن برسى ده تأثير ايتمه‌گان . . .

منه شولاى عمر كيچرگانده، عائشه‌نڭ ايرى، صلاحى، آرش تارتدررغه بارغان ايكان؛ نيچكدر، يازا باصوب، آياغى تيگرمەن تاشينه ئلەڭكان ده، بارلق گەودەسى، تتلوب، اشدن چققان — اولگان. عائشه بۇندى زور هلاكتنى ايشتو بلەن، تيگرمەنگه يۇگۇرۇب بارغان ايكان — سۇيگانينڭ گەودەسندن قان كيسەكلرى هم ده تتلگان ايتكه باشقه بر نەرسه ده قالماون كوروب، نى اشلەرگه بلميچه، شول قانلر وايت كيسەكلرى اۇستينه آتلوب يغلغان ده هوشندن يازغان.

آنى ايسينه كيترگانلر، ايمله‌گانلر. لكن اول طبيعى حالينه قايتا آلماغان.

شوندن صۇڭ اول صاتاشا باشلاب، جيدى تۇن اورتالرنڭ «سين!! سين!!» ديب، اورامارغه چغوب كيته طۇرغان بولغان. بر نەرسه‌اشلەمى، كشى بلەده جوناب سۇيلەشمى ايكان. اوزى بيك يش جلى هم آرلى بيرلى ايته‌ده تاغى شول موزيقاسينه يەبشه ايكان.

منه شول، اوينى طۇرغاچ، اوزينه باشقه بر كۇى چغارغان. آنى ايشتوب آلوب، بيك ياراتقانلرده هر ييرده اوينى باشلاغانلر. اول كۇينى ده، چغاروچيسينه نسبت بلەن، «مۇڭلى عائشه» ديب آتاغانلر. آنى ايرلردن بيگرەك، خاتونلر، كيلنلر ياراتا ايكان. بر ييرده آولاق اۇى بولوب، قزلر جيلسه، جرده ده، اويونده ده، قويچى شونى، جرلا «مۇڭلى عائشه‌نى!» ديب، هر وقت آنى آلده طۇتالر ايكان. حاضر اول بۇتۇن تيره ياققه تارالوب بارادر، دى.

عائشه اوزى ايسه، بر نيچه آى اوتكاچ، تگى صاتاشولرن

قویسه ده، هامان طبیعی حالگه کیلمی؛ هامان قارا، قارانغی، آچولی‌صمان یۉرۉب، هر کۉن دیه‌رلك دنیا طنغاچ، آول یۉقلاغاچ، شولای، موزیقا اوینی باشلی ایکان... کوب تۉنلری شونڭ بله‌ن اوته‌در، دی.

عثمان، عائشه بله‌ن «مۉڭلی عائشه» نڭ تاریخن سۉیله‌ب بترگاچ، ضیاء بیك اۉزاق سوزسز باردی. گویه، آنڭ تللری باغلانغان، یاخود همه سوزلر آنڭ خاطرندن چغوب بتکانلر ایدی. عادی کورنشلر ده بولوب، بیك عادی تعبیرلر ایله حکایه قیلنغان اول آور فاجعه آنده بیك آور تأثر قالدرغان ایدی. اول سوز تابمی؛ اول آور فاجعه‌نڭ چن ره‌وشن یاصاب، حیات اچنده طۉتاچق اورنن تعیین ایتوب جیتکره آلمی. موزیقا ایسه همان دوام ایته، همان جلی؛ آنڭ بو جلاوی تگی فاجعه‌نڭ تأثیرن تاغی آرتدرا، گویه، اول «مۉڭلی عائشه» کۉین دنیاغه‌یادکار ایتکان‌عائشه‌نڭ‌یۉره‌گنڭ بولغان‌بارلق‌مۉڭلرن، بارلق‌صزلانو-لرن ئه‌لله‌نیندی نازك‌عباره‌لر، حساس‌تللر بله‌ن‌حکایه قیلوب بیره، ایدی.

عائشه کینه‌ت طندی، شونڭ آرتندن‌اوق کچك اۉینڭ تیره‌زه‌سنڭ گی، بته‌رگه حاضرله‌نوب‌قالتراب طۉرغان، شه‌م‌ده سوندی. کمدر قچقردی، قایده‌در، بر آت کشنه‌دی، بر ات اۉردی. یالغز کچك اۉی قویی قارانغیلق اچنده یوق بولدی. ضیاء، شول سیکونتده زور بر نه‌رسه‌سن یوغالتقان آدم صمان بولوب، بر یولی سوزگه کیلدی:

— نو، عثمان قایا بارامز؟

بر آز طوقتاب طۉروب:

— منه ایبله‌ش، مین حاضر اول خلقنڭ «جوله‌ر خاتون» دیب یۉرۉتکان عائشه‌سن آڭلیم ایندی... آنڭ نیچك اول مرتبه ده زور قوّت، تیره‌ن‌تأثر قالدروب، اوینی آلوونڭ‌سببن‌ده‌یۉره‌ك‌سیزه‌باشلادی... نو، قایا بارامز؟

— حاضر، قایا بارغه؟ سینڭ یۉقی کیلمیمی؟

— یوق، کیلمی. کیلسه‌ده، مین بو تۆننی یۆقلامی اوزدررغه مجبورمن... بل‌سك بیت...

— آلایسه، صافیلرغه باریق...آنده، بیت، بۆگۆن شاکردلر، یه‌ش ملالر جییلا... ئه‌گگه‌مه زوردن بولور...

— ئه، مین بۆلای اویلاغان ایدم: یالان یاقن، بیت، ئه‌یده شونده، تاولر آراسینه چغیق!

عثمان آبدری تۆشدی:

— سین نی سۆیلیسك؟ جیدی تۆن اورتاسنده تاو آرالرینه چغوب نی بار؟

— آنده‌می؟ — آنده، ایده‌ش، منه نی بار: جه‌ینك ماتور یه‌شلگندن صۆك، قارالوب، قۆرۆب، تموغ ایده‌نی تۆسینه ئه‌یله‌نگان قارا، پچراق ییر یۆزی یاکا یاوغان قرپاق قار بله‌ن آق جفه‌کـکه چۆلغانغان دای ماتور صفت آلغان... مین شونی قارارغه بیك یاراتام: ئه‌لل قایان قایا آپپاق بولوب، جه‌یلوب یاتا، گویه، آق، پاك، صاف بر دیکـگز... اوزی نیندی کیك ده ماتورده...

اکن اول بر مینوتدن اوزی اوك کیر یل‌ب، «یوق، آلایسه بارمیق، بیك آروغانمن ده» دیدی. صافیلرغه بارمق بولوب، کیری بۆرۆلدیلر.

٩

بولر باروب کرگانده مجلس کامل قزوب جینکان، نیندیدر بر یه‌ش ملا، قوللرن بوطی، بوطی، غیور مناظرصمان، سۆیل‌مکده، نیدر، اثبات قیلمقده ایدی:

— یوق، دیم! منه مین ئه‌یتم، بولدرا آلمیلر، دیم! سزنك باشکزدن یورغان آستی خیالی کیتوب بتمه‌گان، سزنی شولغنه آزابلی، تل‌سه‌گز، صاقالـگز آغارغانچی یۆرۆگز — آخردن باروب جه ملا بولورسز، جه ئه‌نه نگی شریفلر کبك قاکغروب کیته‌رسز...

ایشك آچلوب، عثمان بلەن ضیاء کیلوب کرگاچ، ملا سوزن بولدی‌ده، بوارغه قارشی سیکروب طوردی. باشقه‌لرده اورنلرندن قوزغالشدیلر:

— ئەیدوك، ضیاء افندی، ئەیدوك عثمان آبــزی:... توردن اوزوگز...

— یوق، قوزغالشماگز، بز اوطرور بیر تابار بز...

برەم برەم کورشدیلرده تاغن اورنلرینه اوطردیلر. عثمانغه تگی یاقدن اورندق چقاردیلر، ضیاء، قرن یاتا توشوب، کاراواتقه بیرلەشدی.

— بو، نیچك بو، یگتلر، نیندی جییلش بو؟

اۆی خوجەسی‌نڭ اوغلی صافی شاکرد شول سؤالنی بیرگان ضیاء قارشسینه کیلدی‌ده، شادلق ایله کولوب:

— بومی، ضیاء افندی؟ ـ مین، بیت، بوگون قارالدم. بو تونلەی قالدم... شونڭ شادلغندن بەیرەم یاصارغه اویلادم... ئه بولر، بلەسز، قایوسی قارالورغه کیلگان... قایوسی انیسن، فلانن کیترگان... دیدی.

عثمان، تگی ملاغه قاراب، «جبار آبزی، ئەیدە سین سوزگنی بولمه، نیدر بیك قزوب یارلا ایدڭ بیت ئەلی...» دیگان ایدی. ملا جیگل، آشغچ وبر آز حفتچه تاوشی بلەن سوز باشلادی:

— سوز بتمەس، ملا عثمان، سین آگا قایغرما، لکن شول بیری یامان: سز منه صوگغه قالدیگز، بەلش بتکاچ کنه کیلدیگز...

— جه، یوققه قایغرما: ضیاء آشامی، ئـه مینی بالدزلر بیك یامان صیلادی.

— صیلار، صیلار سینڭ اول کاملڭ... آناردن بولور.....

— ئەی، عثمان، جبار آغایلر، سز بالدزلرگزنی ده، بەلشگزنی ده ایکنچی وقتده سویلەرسز،.. مونده، بیت...

— صوڭ بالدزده سویلەمەگاچ، نی سویلەرگه؟

— ئەیدە، بایاغی سوزگنی بتر!

— جه، آلایسه، آکّا باریق. مینم سوز شول: یوققه چاباتا طوزدروب یۆروده معنا یوق. یەشگز اۆلکەنەیگان، آقچەگز یوق، باشگز واتلغان، آتا آناگز جلی. شول حالده جیل قووب، هوادەغی طۆرنانی طۆتارغه یۆرۆگانچی، آندی خیاللرنی تاشلارغه ده اورنلاشا باشلارغه . . .

— جبار آغای، سین یوققه «فرض» ده «خیال» غنه دیسڭ. آنڭ خارجده مثاللری بار بیت. ئەنه زفر بیگرمی بیشده مدرسه تاشلادی. آرتق زیرەك ده توگل، آقچەسی ده، باردەمچیسی ده یوق ایدی. شولایده یولنده قالمادی. طرشقاچ، طرماشقاچ، مسلکنده دوام ایتوب، بلطر آلتی کلاص گیمنازیەدن امتحان بیردی. کیلەسی یلغه سیگزدن بیرمکچی... آندن صۆڭ دارالفنون. . .

— ئەی، یگت، یگت... بلەبز، زفرنڭ نیلر قیلغانن!! فرض ایتیم، اولشولایده بولسون — بیت؟ اول مگدنبر، یعنی مثلا، عربچه ئەیتسەك، شاذ قبیلندن. . ئه باشقەلری؟ . . .

— باشقەلر ینه نی بولغان... بیك هیبت طرشوب اوقوب یۆریلر . . . بر وقت باروب ایرشورلرده. . .

— ایرشدیلر !!دی. ئەنه بزنڭ مدرسەدن چققان بیك کوب شاکردلر، «روسچه اوقیمز !!» دیب، نیچەیللر اۆستره لوب یۆرۆدیلر، یۆرۆدیلرده، قاکّمروب اشدن چققاچ، قایتوب، ملا بولدیلر . . . کۆلکی والله: چەچ جینکان، بیلده قایش، باشده فوراژقا، قولده تایاق بولا. نیلر بترەسڭ ایبدەش، دیسەڭ، بیك اریگنه ایتوب، «روسچه اوقیم!!» دی. تاغی تفصیل ایتوب کیته، «خدا نصیب ایتسه، دی، دارالفنونگه قدرلی بارمق بولام!» دی. ئه شول یگتنی ایکی یلدن صۆڭ کورسەڭ، جه اوکاز آلوب، بەلش آشی باشلاغان بولا؛ جه شوکّا ایرشو اۆچۆن، برمحلەنی ایکیگه آیروب، ملابولو اۆچۆن، موژیققه رشوت بیره، بیره، تامغاجییوب

يۇرى. منه سيگه روسچه، منه سيگه دارالفنون!! مين خيالدن سۆيلهميم. شونديلر هر ييرده طولوب ياتا . . .

خارجده مصداقى كيرهك بولسه، يراق بارغه توگل، ئهنه عثمان قارشيگزده طۇرا. . . بز آنكٔ بلهن شريك ايدك. مين ملا بولام ديگاچ، ئهى فلسفه صاتدى، ئهى فلسفه صاتدى — ايسلكٔده كيتهر، عقلكٔده بتهر: افندم، دى، همت الرجال تقطع الجبال ديگانلر، سز يهش اوتكان، آقچه يوق ديب، يوققه برهر مكتبكه كرو اميدندن واز كيچهسز، طرشمالى ايدى، جاى تابلور ايدى، منه مينم اوزمنكٔده حالم سزنكى كبك . . . شولاىده بارام، بيت، ئهلى، دى. . ئه صۆككٔ قايا قدرلى باردى! ئهنه اوزندن صۆراڭز، مينم سوزم درست توگلمى . . . عثمان، مينم طورى ئهيتومه، البته، آچولانميسكٔ، بيت؟ . .

— البته، يوق! لكن مسئلهنكٔ شول ياغى بار: بر عثمانغه، حتى بيش اون عثمانلرغه، قاراب‌ده، بۆتۆن شاكردلرگه عام بولغان حكم چغارغه يارامى. عثمان بارا آلمى يغلغان ايكان، ههنكٔ يغلووى لازم توگل. . . آراده باروچيلرى، باروب جيتوچيلرى‌ده بولور. . .

بو سوزنى ضياءده يافلاب كيتدى:

— جبار آغاى، سين بيگرهك قصقا طۆتاسكٔ. . . ايمش، يهشلرى اوتكان ديسونلرده، بۆرۆنغى خلفهلر كبك، ملالققه، سزنكچه، اورنلاشورغه، جاى قاراسونلر. نيك آلاى قهت كيسهرگه؟ دردى، اميدى بار ايكان، بارسون، طرشسون — ملا بولو قاچمى، اش چغارا آلماسه، باشقه جاى تابماسه، قايتورده، بولور. سز طۆراسزده «بولهى، بولمى» ديب عمومى حكم بيرهسز. درست، بولماغانلرى‌دهبيك كوب، اوندن، بلكه، جيديسى، سيكزى، شولاى «دارالفنون» ديب يۆرى يۆرى، آبدراغاچ، اوقورغه جاى‌ده، آقچه‌ده‌تابماغاچ، احوال آغمينه جيگلوب، اول‌يولنى بۆتۆنلهى‌اوك تاشلى، ملا بولا، فلان ايته؛ لكن آراده تلهگاننينه باروب ايرشوچيلرى‌ده يوق توگل . . . مصداقلرن باياده ذكر ايتديلر . . .

— یوق، ضیاء، مین آنلرنڭ اوزلرن قزغانوب ئەیتەم... بیت، یۇریلر، یوققه چاباتا طوزدروب.... جیل قووالرده، طۇتا آلماغاچ، قای برلری بۇتۇنلەی اوك، اشدن، ارەتدن چغا.. ئەنه سین تگی بزنڭ مدرسەنڭ ذاکر بلەن علی‌نی بلەمسلڭ: مدرسەده وقتده آروغنه، یوواشقنه یگتلر ایدی، *۱۹۰ نچی یلدەمی، مدرسەدن چقدیلرده، قایش تاغوب، «روسچه اوقیبز!» دیب، یۇری باشلادیلر. ئه منه شول ایکی یلده آنلر قای مرتبه گه ایرشکان! باریگزده بلەسز، ایمش «طرشدق ایندی، بولمادی!» دیب، قاباقدن قاباقغه کروب اچۇب یۇریلر. ایکیسی ده حاضر ناستایاشچی خولیگانلر، ژولیکلر...

ذاکری، آتاسندن قالغان بارلق مالنی بر یل اچنده صاتوب بتروب، اوزی حاضر یالانغاچ قالغان... ئه تگیسی ئەلله نیچه مرتبه آناسندن اوقیم دیب، فلان اشکه ئلەکدم دیب، آقچەلر آلدروب، اۇیندن جیگوب بارغان آتلرنی صاتوب همەسن اچوب بترگان... بۇتۇن قالا زارلانا، همه پیۇنیلرنی آلداغانلر... کیبتلرگه بورچقه چومغانلر. ایبدەشلرن آلداب بترگانلر... نی اشلیسز دیگاچ، هامان اوقیبز دیب خط یازالر، دی... اوزلری بر نەرسه ده اشلەمی، آقچه ده تابمی... اۇست باشلارن ده صاتوب بترگانلر... آخردن آبدراغاچ، مال تابو اۇچۇن باشقه جون بتکاچ، ئەدەم باشینه کیلمەسلك اتلکلر اویلی باشلاغانلر... علیی اونکان یل قش بوییبنه ئەلله نیندی ماشیننیکلرغه قاتشوب، یالغان آقچه یاصاو، ۋیکسللر یاصاو یولن اۇیرەنوب یۇری، دی... اولغنه ده توگل، یازغه قارشی ئەدەم یۇقلاتا تۇرغان، آغولی طۇرغان دارولر جیناغان ده، اوزی کبك بر ات بلەن قازانغه کیتکان. «آنده شوندی نەرسەلر بیرمکچی بولغانلر ایدی» دیب ئەیته، دی... ایندی حاضر هیچ بر خبری یوق، الله بلسون، ئەلله آدم صویوب کاترغه کیتدی، ئەلله جهنم تۆبینه چومدی... مۇنده بایغنه آتا آناسی بار، خاتونی بار، همەسی قان یەش توگوب

طۇرالر . . اوزندن هیچ بر خبر یوق، دی. تیک‌تاشکندده بر فحشخانه‌ده پیۋا تاشوچی مالای صفتنده یۆری ایمش دیگان‌گنه بر سوز بار.... منه، بیت، آندی وقتسز جیلکنولرنڭ، معناسزگه جیل قووارنڭ نتیجه‌سی نی بولورغه ممکن!...

مجلسده‌گیلر بو سوزلرگه قارشی قول سلکوب، همه‌سی بر یولی آوز آچدیلر:

— نو، جبار آغای، سین بیگره‌ك یولگدن چقدڭ ایندی . . . دنیا بولغاچ، آندی ذاکرلرده، علی‌لرده بولور... اما آرتق یۆمشاق، آرتق کۆچسز بولغان بر ایکی مالایغه قاراب بۆتۆن یه‌شلر حقنده آندی حکم چغارو — بو برده منطققه صیمی.... مّلالر آراسنده کملر یوق؟؟ بۆرۆنغی شاکردلر اچنده نیندی آدملر بولمی ایدی؟؟ — آڭا قاراب، عمومنی پچراتورغه یارامی . . .

کمدر اورام یاقدن تهره‌زه شاقلداتدی. شونڭ بله‌ن مناظره بر یولی کیسلدی. اۆی خوجه‌سی صافی، تیزگنه آتلوب چقدی‌ده، اوزی بله‌ن برگه اورتاغنه بویلی بر شاکرد آلوب کردی. آنڭ اۆستنده بارخت یاقالی، قشقی پالتا، آیاقده اشتیبلیت بله‌ن صای ریزینکه کالوش، باشنده جه‌یگی قاراکول بورك اۆستندن اوقا چوقلی صاری باشلق، قولنده نچکه‌گنه جۆن پیرچه‌تکه ایدی. اول کیلوب کروب سلام بیرو بله‌ن، هیچ کم اورنندن قوزغالماسه‌ده، مجلسده‌گیلر بر یولی آچق سوز بله‌ن قارشیلادیلر:

— ئه . . . کریم مخدوم، سینمی؟ . . . ئه‌یدوك یوغاریدن اوز . . . بو نی حال، سینی قارالدی، قالدی دیگانلر ایدی. صوغه باتقان کبك یوغالدڭ . . . کوروب ده بولمادی؟ . . .

شاکرد اوزینڭ اۆزۆنچه آق یۆزینه هم خیالی تۆسلیره‌ك کورنگان کوزلرینه آیرم بر معنا آرتدرغان ره‌وش بله‌ن بیك آزغنه یلمایدی ده جواب بیردی:

— ایئو! ! مین قارالدم، قالدم. . .

— بو توئونله‌یمی؟

— بو توئونله‌ی. . .

— آنسی شه‌ب بولغان. . . تبریك ایتەم. . .

کریمنی همه‌سی تبریك ایتدیلر. اول اوزینك باباغی معنالی بلمایوون تاغی آرتدرا توشوب سوزنده دوام ایتدی: — مینم ئه‌نی بیك آوری ایدی. شوکا کوره مین مونده کیلوب، نیقروتلرنی بارلاغانده بولدم، ژیره‌به آلدم ده تاغی آولغه کیتدم. . . . تیك بو کون قارالورغه وقت جیتکاچکنه، کیلدم ده کروب، قالوب چققان مینوتنی بله‌ن تاغی آولغه چابدم — ئه‌نی شولای قوشقان ایدی. . . .

— صونك، حاضر نیچك تاغی کیله آلدك، ئه‌نییکنی تگی دنیاغه اوزاتدکمی ئه‌لله؟

— قویچی، جبار آغای، شوندی قاتی سوزلرکنی ! ! . . . تریله توشدی، حالی آرولاندی. مین، یومشم بار ایدی دیب، صوراغاچ، یارار، باررسك دیدی ده مونده ییبه‌ردی. . . . مین ایندی ئه‌لله قاچان اوق کیلگان ایدم. قارامالی اوراملرنده چابا، چابا آتمنی یاندروب بتردم. ایك اوّل خلیل ملاغه بارغان ایدم:

— ضیاء افندی مونده‌می. دیم؟ — یوق، یوق، اول ایرته‌دن بیرلی قایتقانی یوق، دیلر. آندن صونك چابدم طالب قارتقه؛ چقدی بر قز: سزگه کم کیره‌ك ؟ دی. مین ئه‌یتەم، ضیاء مخدوم مونده یوقمی، دیم. قز قایك بیك اوتکنگنه ایکان: — ئه، تگی قارا طولو بلی یابق قازان شاکردن ئه‌یته‌سکمی — اول بزده ایدی، جیزنی بله‌ن بابا اوق چغوب کیتدیلر، دی..

شوندن صونك، جبار آغای قاتیرینه باردم، اول ده اویده یوق . . . آخردن اورامده صافی نك آتاسن اوچراتدم: نی حال، دیم، سزده کشیلر یوقمی، کملر بار؟ دیم. کولوب، قولن سلکدی ده « بار شونده بیك

کومه‌کلر، کملر ایکانن بلمیم، مین «بو قزل آوزلردن یراق قاچیم!!»
دیب، تیزگنه صزدم، دی. شوندن صۉلك مۉنه چابدم. کیلگاچ، کره آلمی،
آبدرادم: آت بله‌ن کررگه زور قابقا بیکلی، کچکنه‌سندن کرسه‌م، بر
کۉتو ات بار، «هام!» دیب اۉزۉب آلورغه طۉرالر.... آخریسی
مسئله بیك قزغان ایدی، کملردر قوللرن سلکه، سلکه مناظره ایتشه‌لر
ایدی؛ بیش آلتی مرتبه شاقلدانمی طۉروب ایشتمه‌دیگز ده...

کینه‌تکنه سوزن بولدی ده، ضیاءغه قاراب سؤال بیردی:

— ضیاء افندی، سز مینم صۉگغی خطمنی آلدیگزمی؟

— آلدم، ایبده‌ش، آلدم، لکن سین جواب یازماغانغه آچولانا
کورمه ایندی...

— آ، نی سۉیلیسز، مین نیچك سزگه آچولانا آلیم، البته، یوق...

مجلسده ایکنچی سوز باشلاندی. کریم ایسه، ضیاءنك کاراواتینه
کیلوب، یاقن اوق اوطردی ده، باشقه‌لرغه ایشتلور ایشتلمه‌س کنه
ره‌وشده، آنك بله‌ن نیدر سۉیله‌شورگه، کیگه‌شورگه طۉتوندی.

بو ایکی یگت یه‌شده‌ش بولسه‌لرده، کریم ضیاء ده اوزینك معنوی
استاذن، یارم مؤثرن کوره ایدی. بوگا بر نیچه بیك طبیعی سبب ده:
آنلر بر مدرسه ده اوقوغان زمانلرنده ضیاء کریمدن بر نیچه درجه آلده
بولوب، آنك همه‌سا باقلرن اۉیره‌ته؛ تۉرلی نزاعلرده اوز ایته، یاقلاشا ایدی.

بو — بر. ایکنچی‌دن کریم اون آلتی، اون جیدی یه‌شلرنده
چاقده، بر دولقنغه ایه‌روب، «شاکرد اختلالی» نه قاتشقان ایدی. کملرنك
قۉتۉرتووی سببلی آناسی آنك بو اشینه آچولاندی ده «اۉیگه قایت،
یوقسه، بر تین آقچه بیرمیم!» دیب یازدی هم سوزنده طۉردی ده.
کریم نی قیلسون — تیزگنه بیرلمه‌دی، بورچقه آلوب، ئه‌یبرلرن
صاتوب، بر آز یه‌شه‌دی ده، نهایت، آناسی طرفندن آنی آلوب قایتو
اۉچۉن ییبه‌رلگان جیزنه‌سی بله‌ن آولینه قایتدی. لکن کوب طۉرا

آلمادی، بر دورت یۆز صوم آقچه ئلەکتردی ده، هیچ کمگه ئەیتمیچه، استانبولغه، اوقورغه کیتو اوبی بلەن، آدیساغه قاچدی. کسەسنده یللق بیلیتی بار ایدی. زاگرانیچنی پاسپورتنی ئەلله کملر آرقلی آدیساده تابارغه اویلی ایدی. یازمش کیری صوقدی، اول استانبولغه کیته آلمیچه ایدل بویی شهرلرندن برینه قایتوب، روسچه اوقورغه طۆتۆندی... لکن کسه تیز آراده تاقرایدی آچ یۆررگه طوغری کیله باشلادی. اول مۆگا اۆیره‌نمه‌گان ده، معناده کورمی: چۆنکه باری بر اوقوب بولمی. منه شول وقت اول ضیائنڭ کیکەشی بوینچه، آولینه «هیبت شاکرد قیافتنڭ» بولوب قایتدی ده آناسی بلەن کیلشو جایینه تۆشدی.

آناسی — «اوقوتمیم، اوقوغان کشی بۆزۆلا بو زمانده!!» دی ایدی. تلەسه کم، نی گنه ئەیتسەده قولاغینه آلمی ایدی. بۆنده ده ضیاء آنڭ یاردەمینه جیتشدی: اول ئلك زینب قارچققه اوزی سۆیلەب، صۆگره آتاسن بیبەروب، آنی کریمنڭ بر مدرسەگه باروب اوقوونه رخصت هم آقچه بیررگه کوندردی. بولر اۆستینه ضیاء قدیم چاغنده اوزینڭ مناظرەلری بلەن زور اوق ملالرنی «ئلوب آلوب، سلکوب صالووی»؛ آندن صۆڭ اوزینڭ «کفر یاتی»، ئەلله نیندی تاریخلری — واقعەلری بلەن ده تیره یاقنی بیك کوب شاولاتووی، چندن «تالانت» عاشقیغنه بولغان، کریمنی آنڭ قۆتی آلدنده باش ایبەرگه مجبور ایتەلر؛ آنڭ خیالنده ضیائی، نیندیدر، بر قهرمان صمان ایتوب کورسەتەلر ایدی. شونلقدن اول ضیائغه معاملەده هر وقت کچیدن، الوغه بیرلگان دەی بر احترام صاقلی ایدی. اول آڭا کیکەشچی ده، سردەش ده ایدی. آنڭ همه اویلری، پلانلری ضیاء «معقول» ی، اشلەوی آرقلی کیچه ایدی. اول تیك ایکی اشن آناردن یەشردی:

برسی — اول اۆچ یلدنبیرلی اوزن شاعر یاراتلغان دیب اویلاب یۆری هم، وقت وقت الهام کیلوب، دنیادەغی هیچ بر آدمنکینه اۆخشاماغان

شیکللی طۉیۉلغان شعرلرده چغاروب قویا، لکن بۉنی هیچ کمگه بلدرمی، تیك اوزینڭ یه‌شرن دفترینه‌گنه یازا بارا ایدی. اول اوزن «یه‌شرن شاعر» دیب‌تانوسه‌ده، اول، شول، شعرلری‌بر وقت‌باصلوب، یاخشیلقلری بلٌه‌ن دنیانی حیران ایده‌چك، مۉنی تاتارنڭ ایڭ آلغی شاعرلرندن ده یوغاری مندره‌چك دیب اویلاسه ده، حاضرگه‌برسن ده چغارمی، حتی یاقن سرده‌شی ضیاءدن ده بۉنی بیك نق یه‌شره ایدی.

ایکنچیسی — ایسه اوزینڭ محبتی ایدی. منه ایکنچی یل ایندی، کریم کورشیلرنده‌گی بر اونبر، اون‌ایکی یه‌شلك قزنی یاراتوب یۉری. شونی تۉشنده کوره. کیتسه، صاغنا. ایکن تگیگه بلدرمی. آنڭ بلٌه‌ن هیچ بر وقت سۉیله‌شمی ده.

بو ده آنڭ بۉتۉن دنیادن یه‌شروب صاقلاغان بر سری ایدی.

لکن بۉگۉن نیچکدر، آچلوب کیتدی‌ده، ضیاء اوزینڭ مریم توتاش‌بلٌه‌ن بولغان مناسبتلرن سۉیله‌وینه قارشی، اول‌ده اوزینڭ «شول بالا» بلٌه‌ن باشی ئه‌یله‌نمکده ایکانن ئه‌یتوب تاشلادی.

جبار همان یارلا ایدی. سوز بتکاندنمی، اورندن طۉردی ده بولر یانینه کاراۋاتقه کیلوب اوطروب، به‌یله‌نه باشلادی:

— جه، سز نی اشله‌دیگز؟ مجلسدن آیرلوب، ایکه‌و «پش، پش» قنه‌سۉیله‌شوب‌اوطراسز......ضیاءطوغان، مینم‌قۉلاقفه‌غنه‌ئه‌یت‌ئه‌لی — بو کریم مخدوم دیگان یگت نی اشله‌مك بولا؟ آنڭ آتاسی اورنی بوش طۉرا بیت. خلق مخدومنی کۉته‌بز! دی.

ضیاء، جبارنڭ کوزینه قاراب کۉلدی ده:

— مین آنی قایدن بلیم، اوزندن صۉرا! دیدی.

— صۉرادم ده ئه‌یتمی اول میگه!

سوزگه عثمان‌ده قاتشدی:

— واقعاً، کریم طوغان، آتاڭنڭ اورنی همان بوش طورا، بیت: خلق سینی کوته‌بز، دی؛ ئه‌الله سین اوزم بولورمن دیب سوز بیردگمی؟

— یوق، مین نی‌اشلەب سوز بیریم. مین ملا بولونی اویلاغانم‌ده یوق ئه‌لی . . .

— صوڭ، سین بو یل آقتق صنفده توگلمی؟.... آندن صوڭ نی اشله‌رگه اویلیسڭ؟...

— آندن صوڭمی؟ — آندن صوڭ روسچه اوقورغه طوتنونام. مینم، بیت . . .

کریمنڭ آوزندن بوسوز چقوب جیته آلمادی، جبار، صرتینه بز بلەن چه‌نچکان کبك، اورنندن سیکروب طوردی ده، شارقلداب کولوب، ایکی قولی بلەن یانباشلرینه صوغا، صوغا:

— ئه‌ی خدایم، ئه‌ی ربم!! کریم سیگه ده اول «چیر» یوقغان ایکان . . . سین تاغی شول خیال بلەن آوری باشلاغانسڭ ایکان!! . . . دیب، قچقروب ییبه‌ردی.

مناظره دخی قزدی. ایندی بوسنده باشقه‌لر کوب قاتشمادی؛ جبارغه قارشی طوقتامی قچقروچی — تیك کریم مخدوم‌گنه ایدی.

مناظره‌نڭ نه‌ق قزغان چاغی بواور، اورامده کملر بیك قاتی صزغروب ییبه‌ردی. هم شونڭ آرتندن «بالامیشکین» کوین‌ده بیك کوته‌رنکی تاوش بلەن موزیقاده اوینی باشلادی. اول بولای تابا کیله بوغای، همان یاقنایا بارا، یاقنایغان صاین، آنڭ قاناتلری جیگله‌یوب، کوککه اوچارغه آشقنا، دردن‌ده آرتدرا بارا کبك. بو آشقنو، بو درد مجلسده‌گیلرگه ده یوقدی. ایڭ اوّل قوزغالوچی جبار ایدی. اول، موزیقا یاقنایوغه، اورنندن سیکروب طوردی ده، شوندی‌اوق کوته‌رنکی تاوش بلەن، تگی نیقروتلر موزیقاسینه قوشلوب، جرلاب‌اوق ییبه‌ردی:

ئەیتدر، جانی، ئەیتدر، جانی،
ئەیتدر وارك قالور!!
مین آلماسام، باشقه آلور،
بزنك یۆرولر قالور...

آنك آرتندن باشقەلردە قوزغالشوب، اورام یـاق تەرەزەگە اۆیۆلشدیلر. طـكلیلر. قاریلر. اورامنك نەق اورتاسندن، زور چاناغه تۆیەلوب، نیقروتلر اوتوب بارا ایکان. قوللرندە ایکی گارمون بار. اوزلری ایسرك، شولای بولسه ده طوری اوینیلر. برسی موزیقا اوکغایینه آول یاروب صزغرا. ایکیسی جرلی. برسی یەنەشه جیگلگان ایکی آتنی طوقتاوسز قینی بارا. حیوانلر بار کۆچلرینه چابالر. شونلقدن، جبارلر تەرەزەگە جیبلوب، قاراب بتەرگەدە اۆلگۆره آلمادیلر، چانا کوزدن یوغالدی. آقرنایا، آقرنایا باروب، بر آزدن موزیقادەایشتلمەس بولدی.

— منه یگتلر، شاکردلك بلائسی، بیت. اول بولماسه، بزدە شولر کبك اویناب، جرلاب یۆری آلور ایدك! — دیدی برسی. ایکنچیلر تۆرلی یاقدن آکا سوز قاتدیلر:

— چنلاب، شولای، ئەی! آولدە مین اونبیش کۆن طۆردم، نیقروتلر تیبەلرگنه؛ هرتۆندە آول بویلاب، اویناب، جرلاب یۆریلر... مین دە نیقروت، لکن میگه اوز ایبدەشلرمه قاتشوب یۆرۆرگە یارامی... ایمش، شاکرد!!

جبار ناغی بەیلەندی:

— ئەی، ایبلەش، ایبلەش! سز چیندە یۆرۆب قایتاسز دە اورامدە یۆرۆگان اوینچیلرغە قزغاسز... نیقروتبز دیب شولرغە قاتشماق بولاسز... بلەسزمی، آنلر خلققە نیندی قیمت تۆشەلر؟ اول نیقروتلق بر بلائ، بیت. برەونك اوغلی قارالسه، شول بلینك یارم دولتی نیقروتینه

کیتوب بته: آکا ئه‌لله نیندی کیملر کیره‌ك، اچه‌رگه، صیلارغه کیره‌ك. شولر اۆچۆن اول عائـله‌سن بۆلدره: آناسندن آلا، آغاسندن آلا، آتاسندن، حتی سڭلرندن آلا. ایمش، اول نیقروت، اول کیته‌سی کشی. یارلی آدمنکی بولسه، بیچاره، عائله‌سن تاشلی ده یاز باشندن اوق چیتکه، کسبکه کیته. چۆنکه آکا نیقروتلق اۆچۆن آقچه کیره‌ك . . . کوز کرسه، شول اتلردن قۆلاغڭ طۆنوب بته: بۆگۆن برسن قز بله‌ن طۆتقانلر، قیناب، ملاغه آلوب کیله‌لر؛ — جه، حضرت، حکم ایت، دیلر. آکا نیندی حکم؟ . . ایکنچی کۆن تاغی شوندی بر حال: جه، قزغه کره‌م دیب، ته‌ره‌زه واتقان؛ جه، بره‌ونڭ اۆسه‌گندن‌ایگنن، آز بارندن صارغن‌اورلاب، قولغه ئله‌ككان. . . منه شوندیلر بته‌سی توگل . . ئه سز آنلرغه قزغاسز . . .

— جبار آبزی، سین بۆگۆن صول یاغڭ بله‌ن طۆرغانسڭ، آخری: هر بر سوزگه تیسکه‌ری باراسڭ. ایمش، نیقروتلر اورلیلر، بۆلدره‌لر — مین، بیت، آنلرغه قوشلوب اورلاشورغه ایدی، دیمه‌دم. تیك شولر بله‌ن بۆریسی ایدی دیدم. . . ئه سین . . .

— جه، یگتلر، قویڭز یوق مناظره‌نی!! ساعت ایکی، بیت، بزگه تارالورغه وقت!

صافی اورنندن سیکروب طۆردی ده بو سوزگه قارشی آوز آچدی:

— یوق، ایبده‌شلر، تارالونی آوزغه‌ده آلماڭز، مین‌حاضر صاماور یاڭارتدرام . . . ساعت ایکی بولسه نی، اۆچ بولسه نی؟ — صاتوب آلغان وقت توگل، بیت!!

صاماور یاڭارتدرو مسئله‌سینه برسی، کۆله تۆشۆب، بحث ایتدی:

— صافی، اوطرسه‌ق بولایغنه‌اوطررمز، تاغی صاماور یاڭارتدرسه‌ق، ئه‌ده‌م‌دن اۆیات بولا باشلار: بله‌مسڭ، بز، بیت، بر چیله‌ك صو صیپشلغی اۆچ صاماورنی تونته‌ردك!

ضیاء، کۆله تۆشۆب، اوز طرفندن پروتیست یاصادی:

— بگتلر، کوبمی اچکانسزدر، آنسن بلمیم؛ لکن گناهقه مینی قاتشدرماڭز: مین باری برگنه چنایاق اچدم . . . کم کوب، کم آز اچکانن نیکشروب، بر آز مصقلالاشدیلرده آخرده، جبار ملانڭ «جه، یوق سوزگه قاراما، صافی، بار، گناهسن اوزم آلورم، دورتنچی بولماغایی، بیشنچی بولسه‌ده، یاڭارتدرا بیر: مسلمان کشیگه چه‌ی بارا اول!» دیگان سوزینه جیگلوب، تاغی برصاماور اچه‌رگه قرار بیردیلر.

تیزدن صاماور کیلدی. آنڭ پاری بله‌ن مجلس تاغی جانلاندی. تاغی ئه‌ڭگه‌مه قویردی. لکن بوسی ایندی بایاغی کبك قزو قچقرشو ره‌وشینه کروب کیته آلمی ایدی: میلر آروغان، تللرده تالا تۆشکان. سوز تـگی علیم حضرتنڭ، «بیلینه قایش به‌یله‌ب، مارجالردن اورص کنه‌گه‌سی اوقوب یۆری ایمش!» دیب سوککان، صالحندن باشلاندی. کوبسی آنی یاراتالر، شعرلرن‌ده اوقوغانلر. آندن صوڭ شاعرلرگه، محررلرگه کوچوب، آخردن ملت قایغرتو بله‌ن تمام بولدی.

باشده آروده کبك، ملت ترقی ایته ده کبك ایدی. گویه، آنڭ اشلری تۆزه‌له باشلاغان ده کبك، کیله‌چك کۆنی امیدلی ده کبك ایدی. مجلسکه، نیندیدر، بر جیل ایسدی ده، آرادن بر شاکردنڭ مدرسه‌لرنی یامانلاب، شاکردلرنڭ آور کۆنلرندن، معلملرنڭ ناچارلغندن زارلانوب، سۆیله‌وی بله‌ن، ملت تاغی اوزگه‌ردی؛ ایندی آنڭ حالی آور، اشلرنده امید آزایدی. آنڭ مدرسه‌سی ده ناچار، معلمی ده نادان، شاعرلری ده لغردی‌غنه، محررلرنده ده کوب ره‌ت یوق! — قایا قاراسه‌ڭ ده آور کۆرنشلر اۆچری طۆرغان بولوب قالدی . . .

بوسوزلر آستنده یۆقلاب کیته‌رگه یاقنلاب اوطرغان ضیاء، یاتقان بیرندن بیك اۆزاق ایسنه‌دی ده:

— مین کیتیم‌ایندی، ایبه‌ٔشلر! دیب، اورنندن قوزغالدی. آنڭ

بله‌ن باشقه‌لر ده قوزغالشدیلر. عثمان ضیائ‌نڭ کییه باشلاغان بر جیگندن طۈتدی ده یارم کۈلـکی بله‌ن سوز باشلادی. باشقه‌لر، آیاق اوره باصوب بولر یانینه جیلدیلر.

— نیك سین، ضیاء، بزنڭ ملت فایغرتو ومزغه بر ده قاتشمادڭ؟...

— مینمی، چنن ئه‌یتسه‌م، مین اول سز قایغرتقان نه‌رسه‌لر اۆچۆن آرتق پۆشۆنمیم... ناچارراق بولسه ده، محرری ده، اوزینه کوره شاعری ده، فلانی ده بار، یازغان ده بولوب ماتاشالر، آلده، بلکه، تۆزه‌لورلر ده...

— ئه صۆڭ، سیڭه نه‌رسه کیره‌ك ایدی؟

— میڭه‌می؟ میڭه تاتارنڭ جانن، یۆره‌گن تربیه‌لی طۆرغان، چن معنی‌سی بله‌ن ترگزه طۆرغان نه‌رسه‌لر کیره‌ك ایدی..، بزده، یگتلر، طوپاسلق زور، طوگلق زور. بزنڭ یۆره‌کلر کوگه‌رگان... یه‌ش مدنیتمز بوحقده بر نی ده قیلا آلغانی یوق ئه‌لی... جبار آچو بله‌نمی، ئـه‌لله بوریمی، آنی بیك قرت کیسدی:

— یوق، ضیاء، سین مقدمه‌لرگنی قوی! سوزگنی گنه ئه‌یت! سین اوزگچه نی دیمك، نی تله‌مك بولاسڭ؟ ضیائ جیگن عثمان‌قولندن‌اچقندردی ده، طونن تمام کییوب، یانندەغی اورندقه اوطردی هم سوزن دوام ایتدردی:

— مینمی؟ منه نه‌رسه: ته‌گری مینی اوز قارشیسینه چاقروب ده «جه، قۆلم، ضیاء، نی مقصودڭ بار، نی تلیسڭ، سۆیله — بوکۆن نی صۆراسه‌ڭ شونی بیره‌م؟» دیسه، مین آڭا «تاتار اوغلی تاتاردن چن معناسی بـله‌ن «داهی» بولغان بر رسام هـم ده تاتار روحنده بولغان بارلق گارمونیه‌لرنی و بارلق تیره‌ن سرلرنی، حزینه‌لرنی تمامی بله‌ن آچوب بیررلك مرتبه ده قۆتلی بولغان بر کامپازیتر جیتشسون! — مین شونی صۆریم!!» دیه‌ر ایدم.

خلق آبدراغانغه یاقن برحالتده قالدی؛ شاعر ایسه همه‌دن اوّل اویانوب، ضیائ‌نی آلقشلارغه طۆتۆندی. خطیب دوام ایتدی:

— مین مۆنی «ماتور سوز» ایتوبکنه سۆیلەمیم. اول — مینم دائمی تلەگم مین اوز عمرمده ناتاردن شول ایکی قۆتنك جیتشکانن کورسەم، اولسەم ده قایغرمام شیکللی بولا . . .

شاعر، تاغی نغراق قاناتلانوب، قول چابدی ده، ضیائنك سوزن بولوب، «والله، یگتلر، مۆنی عمرمده اویلاغانم یوق ایدی، ضیاء افندی ئەیتکان صۆك، تمام اوز اختراعم شیکللی بولوب کیتدی . . قاراکز، والله، تاتار رسامی، تاتار کامپازیتری!! بولر نیندی قۆتلی ایشتلە، بیت . . . اسملری اوك جانغه جلی بیره . . .» دی باشلاغان ایدی، خطیبنك آلغی سوزلری آنی بر آز باصا تۆشدی:

— کشی، تلەسه، نی دیسون! اما مین خلقنك و بر قومنك جانن ترگزو، یۆرەگینه جان بیرو بو ایکی‌دن باشقه ممکن بولا دیب اشانمیم . . . شوڭا کوره ده، جایی چقسه، مین اون محررمز بلەن اون شاعرمزنی بر چن کامپازیتر بلەن داهی بر رسام برابرینه بر ده قزغانمی، صاتوب بیەرر ایدم . . .

ضیاء آخرغی سوزن یارم کۆلکی بلەنرەك ئەیتکان ایدی. شاعر ایسه مۆنی کورمەدیمی، نیچکدر، بو سوزلر بلەن اوزن ئەللە قایا بوغالغان، آیاق آستینه تاشلانغان کبك طۆیدی؛ نی دیەرگه بلمەدی، تیك اوز اچندن «ضیاء افندی، بوسن آرتدر و براق بیبەرسگله ایندی . . .» دیب مغردادی ده اچنده اوط سونگانگه اۆخشاش بر حالتده قالدی. لکن بۆ اۆزاققه بارمادی: نیك آور آلورغه؟ — هیچ کم آنك شاعرلگن بلمی، بیت!! جبار تاغی بەیلەندی:

— ضیاء، ایبدەش، قاراب طۆرام، طۆرام ده، آچ طۆرو سببلی بر آز جیگلەیه باشلاماغانسکمی ایکان، دیب اویلاب کیتەم؟ . .

— آنسی ده بیك احتمال . . . نیدن آنی کشف ایتەسڭ . . .

— صۆڭ، نیدن، دی، اوزڭ بر آز اویلاب قارا: اول موزیقاڭ،

اول رسمك بلەن نی چغاراسڭ؟ اول تاتارنڭ قۆرصاغن طویدرامی، ئەاله میین نورلاندرامی؟

— یوق، برسن ده اشلەمی. بو ایکی نەرسه موزیقا بلەن رسمنڭ بیرگان تأثیرندن مڭ مرتبه توبەن طۆرالر. تاغی ئەیتەم، قورصاغن ده طۆیدرمی، میین ده نورلاندرمی ... لکن ...

— ئه، صۆڭ نی گنه اشلی؟؟ نیندی «لکن»؟

— اولمی؟ — جان بیره!! جان بیره!! اولگان یۆرەکنی ترگزه!! خلققه اوزلگن، اوزینڭ دنیاده بارلغن ایسینه تۆشۆره، اول بزنی قاناتلاندرا ... لکن بولر آبدراغاندن غنه کیترلگان تعبیرلردر. موزیقا بلەن رسمنڭ بیره آلاچق تأثیرن بۆتۆن خواصی، طولیلغی بلەن ئەیتوب جیتکررگه آدم تلنده سوز یوق ئەلی!! تلنڭ بزم طۆیغیلرمزدن توبەن هم یارلی بولووی منه شونده بیك آچق کورنه ...

جبار قارشی ئەیتمەدی، تیك «چنن ئەیتسەم، ضیاء طوغان، مین سینڭ بو سوزلرکنی جونلەب آڭلاب ده بتمیم!» دیدی ده اۆستینه کیینه باشلادی. باشقەارده، کییملرن آلوب، چغوحاضرلگن قارارغەطوتوندیلر.

صافینڭ بر آغاسی بار. اسمی — سلیم. اول مۆندن بر نیچه یللر ئلك بو شاکردلر بلەن مدرسەدەش ده، ایبدەش ده ایدی. اوزی باطر هم زیرەك بولوب، بۆنڭ اۆستینه بیك قاودر هم کیسکن طبیعتلی ده آدم ایدی. اول بر وقتلر قزللرغه قاتشوب، خلق اشی بلەن ده یۆرۆدی. زنداندە ده یاتقان، ایمش، دیب سۆیلیلر... لکن اوزی بو حقده بر نەرسه ده ئەیتمی: بولدی ایندی آنده!! دی ده قویا.

اول نیچه یللر آتاسی بلەن بۆزۆلشوب یۆرۆگان ایدی. بو یل قایتدی ده، کیلشوب، آولده طۆرا باشلادی.

اول حاضر بیك اوزگەرگان. اوزی بیك یامان اچه. آلدنده «خلق»، «ملت»، «خدمت» دیگان سوزلرنی اچقندرسەلر، کوب وقت،

يۇزن چتا، قاشلرن جيبراده، قول سلكوب، ايكنچى ياققه بۇرۇلا، يەيسه، تفو ديب، چغوب اوق كيته ايدى. بوكۇن، نيدر، عادتدن طش بر چدام بلەن بو مجلسده اوطردى. وقت، وقت، شاكردلر آرتق چۇچۇتوب يبەرگانلك، قولن سلكوب، آغولى يامان سوزلر اچقندرغالاسەدە، بۇ تۇنلەى اوك چغوب كيتمەدى.

شاكردلر كينه باشلاغاچ، اول اورنندن طوروب تگى ياققه چققان ايدى. آخرغى مناظرەنى ايشتكاچ، توزمەدى، جوولغان قوللرن آق سۇلگيگه سۇرته، سۇرته، كيلوب بر آز قاراب طۇردى ده ايكّ اوّل بيك آغولى بر تاوشى بلەن «اما صۇكّ، يگتلر، عمرگه بالالقدن چغا آلمازسز ايكان!!» ديدى، صۇكّره تاغى بر آز طكّلاب سوزگه كرشدى:

— سز شوكّا قايغراسز، گاسپادا! ئه مين بولاى اويليم: بر آدمنكّ طبيعى حياتى بولغان شيكللى، بر ملتنكى ده بولا. عمر طبيعى اوزو بلەن اجل طبيعى كيله. بو طبيعتنكّ قانونى — مۇنارغه بر بر آدملر بو يصنغان كبك الوغ ملتلرده قارشى بارا آلميلر... تاتار ديسزمى، تۇرك ديسزمى؟

— اول ملت طوغان، اوسكان، يەشەگان بۇنكّ آرتندن قارتلق كيلو، آندن صۇكّ اجل طبيعىنكّ جيتووى ده قانون الهيدن. آچغراق ئەيتسەم، تاتار آشن آشاغان، يەشن يەشەگان؛ ايندى قارتايوب، حالى بتكان: حاضر اول اجل طبيعىسن كۇته. هم آنكّ كيلووى طبيعى، قطعى...

شونلقدن طبيعت قانونن آكّلارغه ده شوكّا بو يصۇنارغه، يوقبار خيال آرتندن جابماسقه كيرەك... چابسەكّ، چاب — لكن بل، كه سين طبيعتنكّ جيكّلمەس قانونن اوزگەرتورگه اويليسكّ. ئه اول — محال!!

اول بيچارەنى غيور يگت، ياوروپا، آرتندن جيتكرەمز ديب، بوققه آزابلاغانچى — آكّا طنچقنه اولەرگه ايرك بيررگه كيرەك. آنى ترقى ايتدرو ديب شاولاولر — اجل طبيعينى كيچكدره آلماس، تيك بيچاره قارتنى بۇرچۇرغنه...

بو سوزدن مجلس بر یولی قزوب کیتدی. هر کم قولن بوتاب، جواب بیررگه طۆتۆندی. لکن یگتنك تاوشی همه‌نکندن کۆچلی ایدی:

— حاضر، دی، یه‌شه‌و یوللری بیك آور، بیك کوب تالانت، بیك کوب کۆچ، بیك کوب غیرت تلی. بولرنك هیچ بری تاتارده بولغانی‌ده، بولاسی ده یوق... به‌س...

اول دوام ایته‌چك ایدی، یه‌شرن شاعر، کریم، اچینه صییشا آلماغان بر قزولق بله‌ن آنی بولدی:

— ئه‌یتچی، زنهار، بۆنی نی یۆزك بله‌ن سۆیلیسك: ایمش، تاتارده قوّت بولغانی هم بولاچغی یوق، دیسك. مۆڭا کم اشانور؟ تاتارده باشقه هیچ نه‌رسه بولماسون — آڭا قول قویام، اما «قوت، غیرت» بولمادی دیگانك، بو ئه‌ده‌م اشانا طۆرغان سوز توگل. شونلقدن قارشسینه دلیل کیتروب ماتاشمیم، تیك «چنگیز» نك اسمنگنه ذکر ایته‌م...

تـگی یاق، «تابدك سوز!» دیبکنه، آوز آچقان ایدی، کریم آڭا ابرك بیرمه‌دی: — چنگیز خان! چنگیز خان!! قاراگز، بو نیندی قوّتلی ایشتله، بیت: اول — آدم توگل، آنك اوزی قوّت، نفسی، ذاتی قوّتدن‌گنه عبارت!! اول، بیت، صوغشماغان، کوره‌شمه‌گان، بلکه، آلتایدن قوزغالغان‌ده طوفان ره‌وشنده دنیانی باصوبقنه کیتکان... شوندن آرتق نیندی قوّت کیره‌ك!!.. مؤرخلر آنك حقنده «صوغشو، جبکشو» دیگان سوزلرنی یاڭلش استعمال قیلالر. بولر ایکی یاقدن حرکت بله‌ن بولا. ئه، چنگیزنکی قارشیسنده دشمان، صوغشچی کورمه‌دی، طوفان کبك باصدی ده کیتدی...

آرتق قزوب کیتکان شاعرنی جبار ملا کۆلۆب بولدی:

— آبا، خاراب ایکانسك سین، مخدوم!! یوواشقنه بولسه‌ك ده بر قزسه‌ك، آوزگدن اوط چغا ایکان.

ضیاء، بر آز جلمایوب، کریم یاغندن تۆشدی:

— منه... منه، ئەیت شونی یشراق... مۇندی ماتور سوزلرنی مین ده بیك یاراتام... چنگیزنی آدم دیب ئەیتوگه مین ده بر تۇرلی قیینسنا ایدم..... منه حاضر خیالمده آچق بر کورنش: بییك تاولر، زور صحرالر؛ شونده بیك کوب تۇرك قبیلەلری یەشی؛ بولر بیك کوب عصرلردنبیرلی اوز آرا صوغشوب، عمر اوتکەرەلر؛ شولرنڭ آراسندن بر یگت میدانغه چغاده بر برینڭ قانینه بویالغان قبیلەلرنی قول آستینه جییا، اوز حکمن یۇرتۇرگه باشلی؛ آڭا قارشی طوررالر، لکن یگت قاوشامی، دشمانلرینڭ ایڭ معتبرلرن قولغه آلا ده جیتمشەرن بر یولی تری کۆینچه قازانغه صالوب قایناتا، ئه اوزی شولرنڭ عذابینه قاراب کۆله. بر آزدن صۇڭ شول یگت، زور قوّت آلوب، بۇتۇن دنیا اۆچۇن قورقنچ ومدهش بولغان «چنگیز خان» غه ئەورله. آنڭ قوّت و دهاسینه بر ده چاما بوامی: اول، ئه کییەتدەگی کبك، بر آتلی — قتاینی باصا، ایکنچی آتلی — بۆیۆك تۇرکستاننی آشا کیچه، اۆچنچی آتلاوده — باشی کوککه تیگان کافکاز بلەن کیك ایران چولمرن اوته؛ دنیانڭ قالغانی آڭا تاغی بر مرتبه آیاق کیروب آتلارغه جیتمی ده ایندی..... بۇندی بر حالنی صوغشو، جیکو دیب آتاو، البته، طوغری توگل. بو — طوفان، بو — قوّت دیڭگزینڭ تاشوویغنه در.... منه، تاتاردن بر رسام چغوب ده، شول کورنشنی و شول قوّتنی اوزینڭ بر رسمی بلەن بزگه کورسەته آلسه — مین آنی داهی دیەر ایدم، مین آنڭ آیاغن اوبەر ایدم....

ضیاء شوکاچه یارم شایاروب، یارم جدی بر رەوشده کیتردی ده، آخردن بر یولی کۆلکیگه ئەیلەندروب:

— شولای بولسەده، مینم اۆچ ساعتدن صۇڭ قارالاسم بار ئەلی... دعاده بولیگز!! دیب، کورشه باشلادی. شاعر شادلغندن قایا باصقانن بلمی: «یەشه، والله، مڭ یل یەشه، ضیاء آبزی!!» دیب آنڭ قوللرن قصا ایدی. باشقەلر آبدراب قالدیلر:

— بو سوزلردن چنگیزنڭ قۆتلیلك بلەن ماقتالوون آڭلارغەمی؟ ئەلله، اخلاقی یاقدن قاراب، یاوزلغی ایله حکم چقاررغەمی؟

عثمان بلەن ضیاء چغوب کیتدی. آنلر آرتندن بوتەنلرده تارالشدیلر.

١٠

دنیا بر آز قارانغیلانا. کوکدەگی بولوطلر توبەنەیە توشوب، بییەلەی، بییەلەی قارده یاوا باشلاغان ایدی. آول همان اوزینڭ تیرەن وطنچ یوقیسنده؛ تیك، بیك سیرەککنه، قایلەدر، برەو آچی صزغروب بیبەره، کمدر اوزوککنه بر جر کوٚیلی ده موزیقا تارتوب قویا ایدی.

ضیاء بلەن عثمان، قولتقلاشقان حالده، اورام بویلاب، بیك آقرنغنه تگی «قزل اوی»گه تابا یونەلدیلر. یەش ملا سوز باشلادی:

— ایبدەش، سین موزیقانی بیك یاراتاسڭ، آخری؟

— نیدن ئەیتەسڭ؟

— «نیدن دیب» نی، اوزڭنڭ سوزڭدن شول آڭلانا: بایا، بیت، آنی هر نەرسەدن یوغاری قویدڭ!! ضیاء بیك تیز جواب بیرمەدی:

— «یاراتو» دیگان سوزگنه مینم موزیقاغه مناسبتمنی ئەیتوب جیتکره آلمی، ایبدەش.... مین آنی «یاراتام» غنه توگل، آڭا تابنام. یوق، بوده توگل، نیچکده مینم جانم بلەن موزیقا آراسنده شوندی بر علاقه بار، که مین آنی نی گنه دیسمده درست وطولی ایتوب، تعبیر قیلا آلماياچقمن.... مین باشقه هر بر نەرسەگه اوزم نیندی مناسبت صاقلاغانمنی آچق آڭلیم ده، ئەیته ده آلام.... لکن موزیقاده عاجزمن. اول، نیچکدر، مینم قاشمده سوزدن، تعبیردن ئەلله قایا یوغاری هم یراق طورا.... اول شول درجەده باشقه، اوزونچەهم کیڭ طوبولا، که تل‌ر امکانینه هیچ بر حالده صیدروب بولمی...

— مین ده یاراتام یاراتوون.... لکن بزنڭ کوٚیلر گل بر توٚسلی.... آندن صوڭ، همەسینڭ ده ئەللەنیندی گل اوزون بولولری ده میکەاوخشاب

بتمی... ئەللەنیچك، آدمنی گل قایغیغه، حسرتکه آلوب کیتەلر... اوترەلر...

ضیاء، یۆرەگینه آرتق یاقن بولغان بر مسئلەگه کیلوب قاغلغان کبك بر حالده، عثماننك سوزن بولدی:

— آ.... ایبدەش! مینمچه، اول بیك آرتق طبیعی، حتی مجبوری اوك بولغان بر حالدر. بزنك کۆیلرمزنك، بزنك موزیقامزنك آندی بولووی اتفاقی‌غنه وجودکه کیلگان بر اش توگل، آنی تاریخ آغمی طودرغان... چن‌تاتار یۆرەگندن چغوب، عموم طرفندن سۆیۆب، اوز ایتوب قبول قیلنا آلورلق کۆیلر — تیك شولایغنه بولورغه ممکندرده...

عثمان آبدری تۆشدی:

— نیك آلای بولسون، دی؟ باشقه خلقلرده تۆرلیسی بولا ایچ..

—خلقلر، بیت، ئەللەنیچەتۆرلی: طبیعتلری‌ده، یازمش‌وتاریخلری‌ده باشقه..... تاتارنك طبیعتی بوتەن هیچ بر خلقنقینه اۆخشاماغان کبك، اول تاریخی، یازمشی بلەده بۆتۆنلەی باشقه رەوشله طۆرا... شوگا کوره، آننك موزیقاسی‌ده، بلکه، باشقه هیچ بر قومنکینه اۆخشاماس... هم اۆخشاماوی طبیعی ده... بر خلقنك یازمشی وطبیعتی بلەن آننك موزیقاسی آراسنده نیندی‌ده بولسه، بر یاقنلق، مناسبت بولماوی ممکن توگل... چن ملی موزیقا ــ خلقنك یۆرەگنده بولغان طۆیغیلرینك طودرغان ییمشی، جانینك آهی، زارلری‌در. تاتارنك اصل طبیعتی بۆیۆك، جانی مرتبەلی، یۆرەگی بیك حساس بولوب، ایکنچی یاقدن، یازمشی بیك آغر، تاریخینك صۆگغی صحیفەلری باشدن آیاق کۆیۆنچ و حسرت ایله طولیدر. یازمشدن متأثر بولماوی ممکن بولماغان موزیقاسی ده شونك اۆچۆن گل جلی؛ گل مۆڭلانا... تاریخ آڭا جنایت ایتکان، یازمش تاتارنی طبیعتی، روحی ایله، مستحق بولغان مرتبەسندن تۆشۆروب، ئەلله قایا توبەنگەییبەرگان، آیاق آستینه صالوب تابتاغان... تاتار اوزینك بیك الوغ بختن، مرتبەسن، طبیعی ایدیالن جویغان. مۆنی خلقنك باشی بلمەسه، تلی

سۆیلەمەسە دە یۆرەگی سیزە. منە شونڭ اوچۆن دە آنڭ موزیقاسی دائما آغلی، دائما کۆیۆنە، دائما، نیگەدر، فریاد ایتە؛ نینی‌در، گویە، چن صاغنو بلەن صاغنا؛ نیندیدر، مەڭگی گە یوغالغان قۆتی حقندە کوز یەشی توگە. هم خلق‌دە، اوزی بلمیچە اوك، تیك شوندی کۆیلرنی، شوندی موزیقانی‌غنە یۆرەگینە آلوب، عصرلر بوینچە صاقلاب کیلە....

مین اوزمنی دە اول طوغری دە خلقنڭ اوغلی صانیم، هم یۆرەگمنڭ موزیقاغە مناسبتندە شول یازمشنڭ قاتشی بار دیب بلەم. تاتار قصقا کۆی اوینارغە تاقماقلارغە طۆتۆنسە، میگە یالغان صمان، یاصاما صمان طۆیۆلا.. گویە، تاتار یۆرەگی آناردن متأثر بولماسقە تییش شیکللی بولا... ئە خلقنڭ اول، عصرلر بوینچە صاقلاب، اوزایتوب، شونڭ تأثیرینە جیڭلوب کیلگان، طبیعی مۆڭلری باشلانسە — خدا بلە، نیلر حس قیلام دە، نیندی خیال دیڭگزلرینە چومام!!

اول میگە، گویە، تاتارنڭ یازمشن‌سۆیلی؛ گویە، تاریخ کتابلرندە کورنمەگان، کورنمەیەچك ضیاعلر حقندە فریاد قیلا...... گویە:

«ایسە جیللر... کوچە قۆملر... بتە از.

دریع، محزون کۆڭل بز دە بتەبز.»

دیب آغلی... عثمان بر سوز دە ئەیتمە دی. ضیاء، بر آز طوقتاب‌باردی دە، تاغی سۆیلەرگە طۆتۆندی:

— خلقدە «کۆی چغارو» دیگان بر نەرسە بار. ئەنە تگی عائشە «مۆڭلی عائشە» کۆین چغارغان، دیب سۆیلیلر... مین عقل ونظریەم بلە آڭلیم تۆگل، یۆرەگم بلەن سیزەم، آنڭ حقندە «چغارغان» دیو طبیعی حالتنی طوری تعبیر ایتە آلمی — مینمچە، «اول چغارغان» تۆگل، آناردن چققان. چۆنکە آدم «مۆڭلی عائشە» کبك بر کۆینی، اوزی تلەب، اوز ایرگی بلەن وجودکە کیتررگە هیچ بر امکان یوق..... اول آرتق ممتاز وآرتق مستثنی بولغان بر الهام ایلەگنە طووا آلا...

گویه، مین حاضر کورەم: عائشه جانی، طبیعتی ایله موزیقانی سویه ایدی. آنڭ قورایی، گارمونی هم حسرت هم شادلق مینوتلرندەده بارن برگه اورتاقلاشا طۇرغان دوستی، جان دوستی ایدی . . . .

موزیقا آنڭ یۇرەگندەگی شادلغی بلەن شادلانا، بخت صایری؛ قایغیسی بلە قایغرا، مۇڭلانا هم جلی ایدی . . . . بر کون کیلدی ده، اول اوزینڭ جان سویگان یارن، عمراك عزیز معشوقن تیگرمەن تاشی بلەن اۇزگەلەنگان حالده تابدی . . . . آنڭ، اۇستا ایتوب گارمون اوینی هم عائشەنڭ بیلندن قصا طۇرغان، قوللری تەننڭن آیرلغان؛ اول، هر وقت ماتور بر بلمایو صاقلی طۇرغان، صلو یۇزی ایزلوب اشدن چققان — کیسه کلی ایت بلەن تامچیلی قانغه ئەیلەنگان؛ اول سویوکلی کوزلرنڭ اورنی ده قالماغان ایدی . . . . بو قۇت اۇچقچ هلاکتدن عائشەنڭ یۇرەگی «پاره، پاره» بولا . . . اول باشن قایا اۇرۇرغه، جانن قایا قویارغه بلمی. آنڭ کۇنی تۇنگه، حیاتی اوطی سونمەس جهنمگه ئەیلەنه . . یۇرەگنده هیچ نی بلەن تعبیر ایتەرگه ممکن بولماسلق بر اضطراب، نهایەسز عذاب وحسرت باشلانا . . منه شول حسرت، شول عذاب تأثیری ایله اول، اوزی بلمیچه اوك، مەڭگیلك دوستی موزیقاغه کیله . . . . جرلی مۇڭلر . . . . اوینی کۇیلر . . . . لکن هیچ بر جر، هیچ بر کۇی جانینڭ ئەرنگانن ئەیتوب جیتکره آلمی؛ نیندی گنه کۇینی اویناسەده، یۇرەگندەگی آور قایغی ایله آچی حسرتنی تعبیر ایتوب بتره آلمی — باشقه وقتده جوانچ بیرگان، جانینه جیکللك و راحتلك کیترگان، اول اۇلدن بلوب کیلگان، موزیقا بو مینوتده آنی قناعتلەندره وجوواتا آلمی . .

نیچك ده قولینڭ اویناغان کۇیی — موزیقاسی یۇرەکدەگی طۇیغینی طولی تعبیر ایتکان بولوب جیتە آلمی . . . منه شول وقت آنڭ قولی اۇل بلگان کۇیلر رامکاسندن چغا ده، آنلرغه ایەرمیچه، اوز روحنده بولغان صزلانولرنڭ گارمونیەسینه جیکله باشلی . . . اول نی

اشله‌گانن بلمی، یاڭا بر کۆی چغارو دیگان نیت آنارده، اصلا، یوق. تیك آنڭ قولی یۆره‌گینه اییه‌ره، موزیقاسی شول سیکونت ر وحنده قایناغان عذابنڭ گارمونیه‌سی بوینچه کیتوب بارا... اچکی حسرت اوز یولینه تۆشکان، خارجده موافق تعبیرن تابقان صمان بولا، هم قوللر شوڭا بویصۆنا. . . .

اول، جلاب آروغان بالاکبك، اوزن بلمیچه، طبیعی سوق ایله شول حالده بایتاق دوام ایته وشونی تکرار قیلا...

اوینی... اوینی... اوینی... ساعتلر، کۆنلر اوینی...

آنی کشیلر ایشته‌لر... یاڭا کبك طۆیۆلا.... اۆلگی کۆیلرگه، نیچکدر، برده اۆخشامی... آرادن اوته سیزگچ بر موزیقا جانلی‌سی کیلوب چغاده، «آ... منه یاڭا کۆی!» دیب، قارشی آلا.... شوندن کیته یاڭا کۆی...

شوندن صۆڭ عائشه‌نڭ «مۆڭلی عائشه» سی تلگه کره، قۆلاققه ایشتله.... بر وقت آنی یۆره‌کلر آلا....

منه شولای ایتوب، یاڭا کۆی چغا.... لکن چغارلمی....

آیرم بر کۆینڭ خصوصی بر آدم‌گه نسبتی شول ره‌وشلی بولغان کبك، بۆتۆن بر قومنڭ موزیقاسینڭ، آنڭ طبیعتی ایله یازمشینه مناسبتی ده شوندی‌اوق بر ره‌وشده بولادر.... شوڭا کوره، سینڭ بایاغی سؤالگه مین «اول بیك طبیعی....» دییه‌رگه ممکن تابام...

عثمان، مبین باصوب کیتکان آورلقنی سلکوب تاشلارغه تله‌گان آدم صمان، باشن یاق یاققه چایقادی ده:

— بلمیم، ایبده‌ش، چنن ئه‌یتکانده، مین سینڭ بوسوزلرڭنی جونله‌ب آڭلامیم.... دیدی.

— مین اوزم ده عقلم ونظریه‌لرم بله‌ن اثبات ایته آلاچق توگلمن، لکن یۆره‌گم شولای دی . . . .

۱۱

بولر کیلوب جیتکانده « قزل اوی » تیره‌سینه خلق جییلا باشلاغان ایدی. آور، باصنقی آدوملر ایله توزلی یاقدن موندہ کیلوچیلر ده کورنمکده ایدی. کمدر، تانک بلنوب جیتمی، موندہ خلق جییا باشلیلر! دیب، صوقرانا ایدی. خلقنک یوزنده، عموما، قارانغی پەرده بار، تانک قارانغیلغی ایسه بونی دخی ده قاراراق هم سرلیره‌ك کورسه‌ته ایدی...

طالب قارت یاغندن صالماقفنه آتلاب، دورت نیقروت کیله، همه‌سی بر آزغنه ایسرکلر. ضیاء بولرنک برسن تانودی — اول کیچه مونک بله‌ن برگه کروب ده، نوبت جیتمه‌و سببلی، کیری چقفان ایدی. شول یگت، قارا قایش بله‌ن ایبله‌شینك موینینه آصلغان، زور گارمونی آلدی ده، قزل اوینک قبله یاق باشینه تابا باروب، شونده آیاق آستنده تەگەرەب یاتقان قالن بورەنه گه اوطردی هم، بیك جای‌غنه، بیك آقرنغنه اوینی باشلادی.

کون یاقترا بارا. خلق آرتا طورا، میدان طولغاندن طولا ایدی. ضیاء بله‌ن عثمان ده، تگی جای غنه، یوقیده صمانغنه، اوینامقده بولغان یگتدن ایکی‌صاژین چیتکه‌ره‌ك طوقتاب، شونلغی بر باغاناغه سویه‌لدیلر. بر آز سکوتدن صونك، عثمان سوز باشلادی:

— ایبده‌ش، سین موندن صونك نی اشله‌رگه اویلیسك؟

— ایسه‌ن صاو قوتولسه‌م، مینم آلغی کون اوچون قوروب قویغان پلانمنك ایك طشقی، ایك طوپاس هم ایك آلدنغی ماده‌سی، موزیقا مکتبینه کرودر...

— ئه صونك، آنایلر نی دیه‌ر؟

— منه شول بر مسئله ایندی... یازمشلری ایله میكه آزمی، کوبمی باغلانغان اوچ ذات بار: ئه‌تی، ئه‌نی، مریم. پلانمنك برنچی ماده‌سنده اوك میكه بو اوچ ذات بله‌ن حسابلاشورغه طوری کیله‌چك... مریم بله‌ن اشمز، البته، بیك جیكل یولغه صالناچق. بله‌سك مین آنك قولنده‌من.

باشقه نه‌رسه ده بولغان کبك بو طوغریده‌ده اشنی آکا تاپشرام... اول تله‌سه، طۆتابزده بۆ گۆندن اۆیله‌نوب، مۆندن کوچه‌بز... تله‌مه‌سه، یوق. بر آز کیچگیك دیسه، اول مۆنده قالا، مین یولمه کیته‌م... اۆیله‌نو بر آزغه طۆروب طۆرا... هر حالده اول میگه ایمان کینرگان، اشمده یارده‌مچیدن باشقه هیچ بر نه‌رسه توگل... چنن ئه‌یتکانده، اول میگه کیلوب ده خاتونم بولمایاچق، بلکه، الهامچم بولاچق... مین آننك تأثیرنده بۆتۆنله‌ی ایکنچی تۆرلیگه ئه‌ورله‌م... ئه‌تی حقنده ده قیینلق یوق. درست، اول مینی کۆته... آخوندمی، مدرسمی یاصیم دیب طۆرا... لکن بر کۆن آکا طوغریدن طوغری سوز آچمی ممکن توگل. اول، البته، سوگنور، قارغار، جهنمگه ییبه‌رر. لکن مین آکا «لکم دینکم، ولی دین» گنه دیه‌رگه‌ده، آرتق سوز اۆزایتماسقه، شونك بله‌ن اشنی اۆزه‌رگه اویلیم...

بولر شولای، بولرغه مینم نی قیلاچغم آپ آچق. لکن مسئله‌نك آور یاغی ئه‌نی حقنده در. اول، بردن، مینم‌موزیقا یولینه رسمی ره‌وشده کروب کیتوومنی هیچ بر تۆرلی آکلی آلمایاچق. بوکا اول، «بتدی، خاراب بولدی...» دیب، قارایاچق... ایکنچی‌دن، بزنك ئه‌تی بیك قاتی، بیك جبار هم بیك آرتق قز و آدم. اول میگه بولغان آچوون عائله‌دن، ئه‌نی‌دن آلا... شونلقدن مینم موزیقا مکتبم — ئه‌نینك آنسز ده آور بولغان حیاتن، آرتق زور عذابقه قابلایاچق... منه شول طوغریده مین نی اشلرگه‌ده آبدریم ایندی... ئه‌نینی قزغانماسقه، آنی یازمش اختیارینه تاشلارغه، مینم هیچ بر حالده قۆتم جیتمه‌یه‌چك... تگی امل ایسه آناردن ده کۆچلیره‌ك.

منه میگه شول ایکی قۆتنك آراسندن یول یاروب چغارغه!....

شول آراده قزل اۆی‌نك ایشگی اچلدی‌ده، ئه‌لیگی اۆزۆن چه‌چلی پیسر:

— کیچه قارالمی چققان نیقر وتلر حاضر کریگز!! دیب قچقردی...
ضیاء سوزن بتره آلمادی، یانندەغی ایبدەشی، عثمانغه:
— دعاده بول، دیدی ده «قزل اۉی» نڭ ایشگی آرتینه غائب بولدی.

۱۲

ساعت یارمدن صۉڭ جلال ملانڭ شادلغینه چیك ده، چاماده یوق ایدی. کمدر قزل اۉینڭ تۉن یاق ایشگندن چقدی ده، تیره یاقنی صروب آلغان خلق اۉستندن، بر آز چیتده‌رەك طۉرغان جلالغه:
— ضیاء مخدوم قۉتۉلدی!! دیب قچقردی.
ملا، بریولی کوککه کوتەرلوب، قوللری یۉمشاردی، قچقروچیغه مولغنه سۉیۉنچی بیروب، آلنغان نیقروتلرغه، تاغی ئەللە کملرگه ده بر آز تۉشۉردی هم ضیاءنڭ کینوب چققانن کۉتمیچەاوك، قارا اورمان باغینه تابا قایتورغه چققان بر آدمنی تابدی ده:
— بار، آبصطاکدن باروب سۉیۉنچی آل، فاطمه بیکەگه ده خبر ایت: ضیاء بۉتۉنلەی قالدی! دیب ئەیتورگه قوشوب ییبەردی.
لکن بو شادلقلر اۉزاققه بارمادی. زلیخه آبصطای بلەن مریم توتاشقه بومسعودیتلی خبر باروب ایرشکانده، ضیاء مخدوم حقنده «یاکادن قرغانلر!!» دیگان خبر بۉتۉن میدانده آوزدن آوزغه تارالا باشلاغان ایدی. حضرت آچودن تیریسینه صیبا آلمی یۉری، خلق، بیگرەك ده قارتلر، مخدوم حقنده، «اولآچ طۉردی» دیب شکایت بیروب، شوکا شاهدلرده حاضرلەگان هم شول اشی بلەن آنڭ یاکادن کروب قارالووینه سبب بولغان، «دشمان خیری» نی سوگەلر؛ مۉمنگه قصد قیلا، یاوز، دیلر ایدی. لکن بۉنڭ ایله مخدومنڭ یازمشی اوزگەرمەدی:
— ضیاء آلنغان، «مخدومنی یاکادن قرغانلر»، ایدی.

V

١

کۈنی، تۈنی قار یاوا... جیل آژغرا... طوقتاوسز بوران اوینی... نویابر چغوب جیتـکانی یوق ئەلی، شولای ده دنیا قار طوفانی آستنده قالوب، ییر یۈزن تیرەن کۈرت باصدی؛ جان چراغلری سوندی، طشقی کورنشده حیاتدن اثر بتوب، کائنات، آق قار کفنینه اورالوب، قبرسز کوملـگان بر شکلـگه کردی...

منه قش دیسەڭ، چن معناسی بلەن قش ایندی... زمانینڭ آیاقلی تاریخی یەرمی قارت ده، تەگرینڭ بو اشلرینه حیران بولوب:

— منه بالالر، سیکسەن یل ترکلك ایتدم... مۈندی قشنی اوز عمرمده ایکنچی کورەم دیب، سۈیلی.

هم شولایدر ده...

کوك یۈزی ئەاله نیندی قارا صو، صۈری بۈلۈطلر بلەن قابلانوب، دنیا تارایدی. کۈندۈز قویاش چقمی، کیچن آی قالقمی، یۈلدۈزلردن اثرده یوق. ایرتەنی کیچدن، کۈننی تۈندن آیروب بولمی.

طوقتاوسز قار یاوا؛ همه نەرسه آنڭ بلەن کوملوب، ییر یۈزندن یوغالا. اۈزلـکسز بوران اویناب، ایڭ یەشرن وایڭ اچکی ییرلرگه ده اوته کیته — قارنی طوترا. بو اشنده اول شول درجه ده طرش، که بو، گویه، آڭا لازم ایتلـگان بر خدمت.

آوللر، بیگرەك ده قارا اورمان کبك ایکی تاو آراسینه اوطرغانلر، تاغی بر آز بولسه، بۈتۈنلەی قار آستنده قالوب، یوغالور مرتبەگه

ياقنلاشقانلر. حتى بوتەن وقتلرده باشلرن كوككه كوتەروب، بييگەيوب، اوطرغان گراى ميرزا، جلال ملا اۋيلرىدە بويلغى قار بلەن قاپقارصاق بر نەرسە بولوب قالغانلر. اورامنى قار باصدى، قۋيمالر ئەلله قاچان آستده قالدى. قابقادن يۆرۋرگە ممكن توگل، يە ايكنچى بيردن يول صالالر، يە آنڭ باشن آلوب تاشليلر. زور يۆرطلرده هر كۆن بر نيچە آدم، قار كۆرەب، اۋيدن كلەتكە، كلەتدن آزبارغە، فلانگە صوقماق صالودن، ايشك تۆبلرن كۆرەودن بوشامى. آولنڭ قريدەغى اۋيلرى بيگرەك خاراب. آنلرغە كۆرەب اۋلگوررگە هيچ امكان يوق: آنلرنڭ اۋى باشلرى ئەلله قاچان اورام اورتاسى بلەن تيگزلەنگان؛ قابقا، چيتەن ديگاننڭ ئزىدە قالماغان. بلكه، يۆرطلرنى تاشلاب چغارغەده مجبور بولنور ايدى، لكن، نيندى حكمت بوينچەدر، بوران اۋينڭ تيرەزەسينە صلاب صالمى، بلكه، قار ديوارى بلەن اۋى بورەنەسى آراسنده يارتى آرشين چاقلى آچقلق قالدرا. منه شوندن تەرەزەلرگە ياقتيلق تۆشە وشونڭ آرقاسنده اۋيده طوروب بولا. لكن ايشكنى بيك قزغانچسز كومە ايندى. كوب كۆنلر ايرتە بلەن چغارغە جاى بتكان، ايشكنى تمام قار قابلاب كيتكان بولا. بو ايندى يالقاو ايرلرگە بر بلاء: خاتون اويانو بلەن آنڭ قابرغاسينە تۆرتە باشلى:

— ئەى، سين، بار، دى، ايشكنى كۆرەب آچ ئەلى. . آنده چغارغە رەت يوق...

قارتلر قايغرماسقە قوشا:

—قشن قار كوب بولسە، جەين ايگن اوڭا، ديگان بۆرۆنغيلر، ديلر.

لكن اش كشيلرى بوحالدن، بو قار طوفانندن بيك اوڭايسزلانالر.

بو يل ايگن بيك اوڭغان ايدى. لكن كۆز بيك ايرتە كيلدى. اۆزلكسز ياڭغر ياودى، بچرافلر بولدى. شوڭا كورە، آشلقنى چاق چاق اندرغە كرتوب بتە آلديلر. آشارلقدن باشقە بر كۆلتە صوغوب

بولمادی. پچەن دە یالاندە قالدی، اورمان تاشورغە دە وقت بولمادی.

ایندی چانا یولی غنە تۆشسون، بارن دەرەو اشلەب آلورمز، دیب طۆرالر ایدی. منە طوکدروب، قار تۆشۆب، بر ایکی کۆنـگنە اوتدی دە کیتدی بورانلر، باشلادی قار یاوولر! نویابرنڭ آتنالری اوتدی، ئەلی هامان طوقتاغان یوق، آرتدرا بارا، قۆتۆرا بارا...

یەرمی قارت عمرمدە ایکنچی کورەم دیسەدە، اش کشیلری، دنیا یاراتلغاندنبیرلی برنچیدر دیب، اویلیلر.

ئەدەم ئەیتوب، ئەدەم اشانماس، تیگز یالانلردە، کیك صحرالردە صالنغان زور پچەن کیبەنلرن تابوب بولمی: کۆرت آستندە قالغانلر. زور، تیرەن مەمرجەلر قار بلەن تیگز بیرگە ئەیلەنـگان. نیچەآدملر، آداشوب، آتلری، نیلری بلەن شوندی چۆقۆرلرغە اۆچقالادیلر. اورماننڭ قار آغاچ باشندن. بو کۆن ایرنە یول صالنغان بولسە، تۆشدە آنی قار باصوب کیتە. تاغی زور بلاسی: آیاز کۆنلر، قاتی صووقلر بولماغانغە، قار بردە قاتمی، یاکا یاوغان دای کوپشەك حالندە طۆرا. آت بیك آزغنە یولندن چقسەدە، قارغە چوما دە کیتە، تیك قۆلاقلری غنە کورنوب قالا.. آنی ایندی، کوب کشی جییلوب، آرقانلر بلەگنە چغارو ممکن بولا.

قای بر یالغز یولچیلر، آتن چغارام دیب، طوکوب دە قالدیلر. آداشوب، آولغە قایتام دیب، بۆتۆنلەی کیری یاققە کیتوب باروچیلر، یۆرۆب هلاك بولوچیلر دە یوق توگل..

منە ئەلی قشنڭ بر آیی اوتکان یوق، ایکی آدمنی شول بورانلر شهید ییبەردی. نیچەلرنڭ جانلری قل اۆستندە قالوب، بیك زور بخت ایلەگنە قۆتۆلا آلدیلر.

یلدە بو وقت، یول یۆرۆب، بایتاق آقچە یاصی طۆرغانلر ایدی. ئە بو یل طوغایدەغی پچەنڭ بلەن اورماندەغی اوطنگنی تاشورغە دە امکان یوق.

هر کمنڭ اوز ینه کوره بر اشی بار. قار- بوران ایسه همه‌سن طوقتاتا. جه‌نلك هوسکارلری ئه‌لی هامان صونارغه دیب آیاق آتلی ده آلغانلری یوق. دردلی آتلر بوری صوغوب، شه‌بلك کورسه‌ته آلمی، بورزایلرده قویان، تۆلکی طۆتۆب، دردن باصارغه جای تابا آلمی- چۆنکه، آولدن چغوب، ایکی آدوم آتلارغه ده ممکن توگل.

تیك چاڭغی هم آو بله‌ن اش ایتوچی صونار چیلرغنه راحت یۆرۆگان جه‌نلکلرنی بۆرچۆغالیلر.

باشقه یللرده بو وقت، آشلق صوغلوب، اۆسه‌کلر طوتراغان بولا ایدی. ایندی، اول ایگننڭ بر آزن صاتوب، قوناق چاقرشورغه، طویلر یاصارغه‌ده طۆتۆنالر ایدی.

ئه بو یل برسی ده یوق ئه‌لی.

مۆندی کۆنلرده نیچك یاپما قۆررغه‌ده نیچك کیبه‌ن طوزدررغه، نیچك بوته‌ن یاقلرن باشقاررغه! ئه آول کشیسی بولردن باشقه نیچك آقچه یاصاسون!! شونلقدن بارده کیچکوب طۆرالر. قزلرده بیرلمی، کیلنلرده یه‌ره‌شلمی، قوناقلرده چاقرامی.

شوڭا کوره باش قۆدالرده تیگره‌ك طۆرالر. ملالرده ایسه‌بله‌نگان کیلرلرنڭ کیچگوونه پۆشۆنالر هم حقلری‌ده بار: بو یل بایلق شه‌ب؛ قوناق تۆشۆم کوب بولاسی ایدی. ملالر اوز محله‌سنده نیچه قز بیرله‌چگن، نیچه کیلن یه‌ره‌شله‌چگن کوبدن صاناب قویوب، نی چاقلی نکاح وصدقه آقچه‌سی کررن ئه‌لل‌ه‌قاچاندن حسابلاب، طوماغان بالاغه بیشکلر قۆرۆب بتکانلر ایدی. حالبوکه کۆنلرنڭ مۆندی بولووی بارن‌ده آرتقه قالدردی.

بو حال باشقه هر کمدن بیگره‌ك خدمتکه آلنغان نیقروتلرغه یامان بولدی.

باشقه یللرده بره‌ر آی طۆرالر ایدی، ئه بو یل باری اون سیگز کۆنگه قایتاردیلر: چوب اۆستینه چومه‌له دیگان کبك، شول صاناولی

كۆنلرنی‌ده باشقه یلنڭ „آلتغانلری“ شیكالی اوتكه‌رگه جای یوق. تۆن بو یینه جییه‌وده، چانالرغه تۆیه‌لشوب‌ده، اورام بو یینه یۆررگه كیره‌ك ایدی، ئه مۆندی بورانده نیچك یۆریسڭ، یۆرووگده نی قزق بار؟

آندن‌ده بیگره‌ك آقچه مسئله‌سی آور.

آلتغان نیقروتنڭ بو مدتی بۆتۆن آول طرفندن قوناقلق صانالا. آتالری آنڭ هر تله‌گن قبول ایته‌لر. اول اخلاق وعادت قاعده‌لرن بیر ینه جیتكررگه‌ده مجبور توگل، چۆنكه „كیتكان باش“. آڭانی جیتدی اورنده به‌یله‌نه ده آلمیلر. چۆنكه اول حاضر „پادشاه كشیسی“.

اول اوزینڭ بو حقلری بله‌ن بیك نق فائده‌لانا بله. قای بره‌ولری آرتدروب ییبه‌روب، اۆلگی اوچلرن‌ده آلغالیلر؛ بز پادشاه كشیسی دیب، قوللرینه چامادن آرتق ایرك ده بیرگه‌لیلر.

بولرنڭ همه‌سندن بیگره‌ك، آنلر صیلانالر، صیلاشالر. بو بر لازم بولغان عادت ایدی.

ئه آنڭ اۆچۆن آقچه كیره‌ك. ایگن صوغلسه، آتاسی‌ده بیرر، اناسی‌ده آفتق بر تیینلرن آیاماس ایدی. بولر بله‌گنه جیتمه‌سه اۆسه‌كدن آرتقی یول بله‌ن كیبتچیگه ایتكه‌له‌رگه‌ده بولور ایدی. ئه حاضر برسی‌ده ممكن توگل: صوقماغان كۆلته‌نی صاتوب بولمی؛ كله‌تكه كرسه‌ڭ، اۆسه‌كلرده طچقان باشی یاراور.

خلقنقی تاغی بر حال: آنلر كیته‌سی كشی توگل. مه‌ڭگی بوران بولماس، بر آیازر. شونده ایگنن‌ده صوغار، قزن‌ده بیرر، كیلنن‌ده یه‌ره‌شور. طویلرن قۆرۆب، قوناققه ده یۆری باشلار، اول كیتمی، اول اۆلگۆرر. ئه منه نیقروتنقی آور. سین «كیتكان باش». سینڭ كۆنڭ صاناولی.. ئه شونده ده تله‌گانچه به‌یره‌م ایتوب بولمی.

منه جیلورغه، صیلاشورغه كیره‌ك ایدی. منه سۆیگان یارلرغه

صاغنمالق بولەکلر قالدرغه ایدی ـ ایگن صوغلماغاچ، آقچه یوق؛ آقچه بولماغاچ، بر نی‌ده قیلوب بولمی.

«کیتکان باشلر» مۆنگا چندن آورصنالر. «بز اۆیلەنگاچ، تون قصقاردی» دییشەلر.

کۆنلر بۆلای بولوب طۆرسه، اوزلری بلەن آلوب کیتەر اوچون، آقچه یاصاب بولماو مسئلەسی، آنلرنی تاغی نغراق بۆرچی.

٢

لکن طبیعت بزم تلەککه هر وقت قارشی بارمی.

کیتەرگه بیش کۆن قالدی دیگانده، کوك بر یولی انصافقه کیلوب، قارن طوقتاتدی، جیل‌ده باصلدی؛ بورانلر بتوب، آیاز کۆنلر، آچق هوالر، قشقی چللەدەگی کبك چاتلاما صووقلر باشلاندی، هم، شول آراده ایگنلر صوغلوب، نیقروتلر اۆلگیلرنی قضا قیلورغه طۆتۆندیلر.

کۆندۆزلرده بیك کووز کیینگان بیش، اون یگتنك آوا ـ تونەاورام بویلاب یۆرۆگانلری، چاناغه تۆیەلشوب چابقانلری کورنگان کبك، اۆزۆن تۆنلرده، اوستا اوینالغان گارمونغه قوشلوب، نیقروتلرنك قایغی قاتش مۆنگلانولری، کمنکدر یۆرەگی طنچ توگل ایکانن بلدروب، کۆنگلگه بر درد، بر تأثر بیرەلر. آتالر اوغلن اۆزانورغه حاضرلەنه: آتن، چاناسن، آقچەسن قایغرتا. آنالر، برگه جییلوب، جییلوب، جلاشالر. سۆیگان‌یارلر، آور و بۆرچولی تۆشلر کوروب، بر نیچه کۆندن اۆزاتاچق یگتی بلەن اۆچراشورغه، طویغانچی سۆیلەشوب قالورغه بر جای ازلی؛ آنگا بر صاغنمالق بیررگه، آنی کۆتەچگن ئەیتورگه، وعد بیررگەدیب، «قان‌جۆتا».

٣

— صاناولی کۆن تیز اوته، دیلر.

ئەلی قاچانغنه، قارالورغه وقت جیته دیب، یۆریلر ایدی. دولاشوب

قاراماليغه كيتكانلری ده كيچه، اۉچنچی كۉن‌گنه بولوب اوتكان بر اش شيكللی خاطرده طۉرا. ئه‌لی منه یا گاغنه قارالوب، «قرلدق»، «كيتدی باش» ديب آور صولاب، قايتقانلر ايدی. تانگ آتا ده كيچ بولا. سيزامی ده قالدی، اون سيگز كۉن عمر اوتوب ده كيتكان.

بو كۉن چهارشنبه. ديمك «قرلغانلر» نك آولده طۉراچق مدتی طولدی: ايرته‌گه ساعت اونده قالاغه جيتوب، ناچالنيك‌كه كورنورگه تييش. شوگا كوره اۉزاتاچق نيقروتی بولغان يۉرطلرده بو كۉن آيرم بر حاضرلك، آيرم بر حركت بارا. كيته‌چك يگتلرنگ كوبی آياغينه باصا آلماسلق درجه‌ده ايسرك. بر نيچه‌سينگ جلاغانن ده سۉيليلر. آنالر بو تۉننی كوزن ده يۉممادی. ايمش، اوغلك ئه‌لله قايا، يير چيگينه كيته‌رگه طۉرسون، سين يۉقلاب يات!! بو هيچ بر ممكن توگل. آگا كولمه‌ك ـ اشتانن، چۉلغاون، سۉلگيسن حاضرله‌رگه كيره‌ك. آنی بوش قول بله‌ن جيبه‌ررگه یاريمی؟ — هيبتله‌ب مای كومه‌چی پشررگه، باورصاغن یاصارغه، هيبتكنه ييرندن ايت ده پشروب، شولرنگ بارن يولغه بيررگه كيره‌ك . . .

٤

باشقه‌لر بۉ كۉن اۉيله اوقوغاچ ده سفرگه چقمقچيلر. جلال ملا ايسه آتلرينه اشانا؛ شوگا كوره آشغورغه تله‌می:

— آنده باروب، اورصنگ صاصی اۉينده قونغانچی، تۉننی آولده اوتكه‌روب، ايرته نمازندن صۉنگ يولغه چقساق ده وقتينه باروب اۉلگۉرربز، دی.

زليحه آبصطای جونله‌ب آگلاماسه ده، یارار، یارار، بيك یاخشی، بر كۉن بولسه ده كوز آلدمده طۉرسون، دی. بولرنگ اۉينده ده ايرته‌دن اوك طوقتاوسز حاضرله‌نو دوام ايته.

کیته‌چك نیقروتـلرنك کوبی حضرت هم آبصطای بله‌ن کورشورگه کیله، صدقه‌لر کیتره‌لر. جلال آنلر بله‌ن گل اوینغه تارتوب سویله‌شه:

— جه، یوققه قایغرماگز! . . . مین خاتونلر جلاوندن ده طویوب بتدم . . . آدم یورومه‌گان ییر توگل، باررسز ده قایتورسز . . . آنده بره‌ونی ده آشامیلر . . . دنیا کوررسز، دی.

اوزی، براویگه کروب، برطشقه چغوب، نیندی کییملرن آلو، قایسی آتنی، نیندی چانانی جیگو حقنده قاتی، قاتی سوزلر بله‌ن کیسکن ره‌وشده بویرقلر قیلوب یوری.

ضیائنك کوبره‌ك ئه‌یبرلری قالاده قالغان ایدی. شولرنی بوکونگنه کیتردیلر.

اول شول نه‌رسه‌لرن آقتاروب، قالدراچغن ایبله‌ب، اوزی بله آلاچاقلرن صومکاسینه طوتروب وباشقه یول یاراقلرن قاراب ماتاشا.

آتاسی کره‌ده، تأثرنك نی ایکانن ده بلمه‌گان بریوره‌ك بله‌ن:

— ضیاء، طولوبگنی کییوب اوطررسك، جیله‌ن، جوببه‌ك کیره‌کمه‌س؛ نه‌رسه‌ك قالماسون، آناگه اشانما، اول خفالی کشی . . . اوز کیره‌گـگنی اوزك قارا . . . دیب چغوب کیته.

ضیاء شول اشلری بله‌ن چوبالغانده، آكا برنیچه قارچق کروب چقدی. هه‌مه‌سی قایغرشالر، یازمشدر ایندی، خدای تعالی ایسه‌ن صاو یوروب قایتورغه یازسون دیب، دعا ایته‌لر.

آنك کندك ئه‌بیسی بولغان بدری قارچق ملك ده برنچی مرتبه اوزینك زارن، حیرتن سویلی:

— ئه‌ی، بالاقایم، دی، بنده‌صاغشلی، خداباغشلی، دیگانلر بورونغیلر، بالام. بز دیگانچه‌گنه بولمی شول . . . کون تله‌دم، تون تله‌دم . . . ئه‌ی ربم، شول بالاقایمنك رزقن چیتکه‌چه‌چمه . . . آنا آناسینك نی چاقلی ایزگیلـگن کوردم . . . اوزینك صدقه‌سن آلدم . . . شولر حقینه آنی قوتقار، الهم، دیب، نماز آرتی صاین تله‌دم . . .

ضیاء رحمت اوقی: قارچق، کوز یەشن سۆرتە، سۆرتە، سوزندە دوام ایتە:

— رزقلرنگ چیتکە چەچلگاندر ایندی، بالام... رزقلرنگ کشی قولندە در... آتانگ حضرت، بابالرنگ ایشان دە اولیاء... آنانگ دیسەنگ، حضرت «آسیە» بلەن حضرت عائشە یاخشیلغن جیغان کشی. اول بیچارە کۆن یغلی، تۆن یغلی... بالام، دی، دی بیچارەنگ یۆزی صارغایدی، اوزی کیبدی... سین قالسەنگ، بالاقایم، اۆچ آی روزە طۆتارغە نذرم بار ایدی؛ بر کولمەگمنی صدقە ایتەرمن دیگان ایدم؛ مەچتکەگی صادق خلفەگە ئەیتوب، بر قرآن چغارتورمن، دیگان ایدم...

بز دیگانچی بولمی شول بالام... ماکولایغە یازلغاننی جویوب بولمی، دیگان بۆرۆنغیلر...

قارچق آرتندن بر نیچە قارت کیلوب، بر آز ئەکگەمەدن صۆنگ:

— صاو بول ماغزوم... ایسەن صاو قایتورغە نصیب بولسون...

بزنی اۆنۆتمە، خط یازغاندە بزگە دە سلام قوی! دیب، چغوب کیتدیلر.

آیاقلی تاریخ یەرمی قارت دە کیلوب، بر آز اوطروب، کیتدی.

اول، گویە، ضیاءنگ کیتەچگن بلمی دە ایدی. سلام یاز دە دیمی، دعا دە صۆرامی اوزینەگنە مخصوص بر طنچلق بلەن بولرنگ بابالرندن زفر ایشاننگ کرامتلرن سۆیلەب اوطرە بیرە...

ساعت ایکیلر چاماسندە اورامدە آرلی بیرلی یۆرۆگان کشیلر کوبەیە باشلادی. برەو آتدە، برەو چانادە. زور چاناغە آلدی آرتلی ایکی آت جیگوب، شەب قنگغراو تاغوب، کوبکنە یگتلر اورامنی ئەیلەنوب دە آلدیلر.

آول جانلاندی؛ جردن، گارمونلن اثر بولماسە دە، آت ئەیدەگان تاوشلر، قنگغراو تاوشلری بیک یش ایشتلە باشلادی...

منە اورام مالایلر، یگتلر بلەن طولدی. اۆی بویلرن، قابقا تۆبلرن خاتون قز صروب آلدی.

منه تاغی ققغراو تاوشی. منه چانا تاوشلری...
شونڭ آرتندن‌اوق کمدر:

— ئەنی، کیتەلر!! کیتەلر!! نیقروتلر کیتە!! دیب قچقردی.
ضیاء اورام یاق تیرەزەگە تابا کیلدی.
مالایلر، یگتلر بر یولی قوزغالوب، قوّتلی جیل بلەن ئەیدەلگان دیڭگز دولقنی صمان، آولنڭ بوغاری اوچینە تابا آغلا باشلادیلر. اوی و قابقا بویلرن صروب آلغان خاتون قز دنیاسی دە قوزغالدی...
اورامنڭ نەق اورتاسندن، کروان ککبك تزاوب، بیك کوب چانالر بارا.
کوچاردە برەر یگت، توردە فارترافلر.
آتلر صالماققنە آتلی. خلق دیڭگزی آنڭ اوکغاینە قوزغالا بارا.
نیقروتلردن برسی دە چاناغە اوطرماغان همەسینڭ دیەرلك یوزلری آور، متأثر؛ کوزلری یەشدن قزارغان. بوتون قیافتلری باصنقی وقایغیلی طوییولا. آتلر برەوگە سلام بیرە، برەونکن آلا، کوبلری بلەن کورشوب، بحیللەشوب کیتە.
بالا جانلی آنالرنی عزیز اوغلندن؛ عاشق کوکللرنی سوّیگان یارندن آیرغان صمان طوییولغان بوحرکت ضیائغە آور اوق تأثیر ایتدی. اول، شول خلق دیڭگزی تارالوب، کروان کوزدن غائب بولغانچی قاراب طوردی‌دە، باشینە ئەلە نیچك کیلوب توشکان، «منە کیتدیلر دە، بیچارەلر» دیگان اوی بلەن اویینە کردی.
آندە هیچ کم یوق ایدی. ساعت تیزدن اوچ بولا. دیمك، آنڭ اوزینە کیتەرگە دە اونبیش گنە ساعت قالغان. بو آڭا بیك آز طوییولدی:
— نی چاقلی، نی چاقلی اش بار: نیچککنە بولسە دە، مریمنی دە کوررگە کیرەك. آنای بلەدە بر سوّیلەشمی یارامی. ئەنینی دە نیچککنە بولسە دە، جوواتورغە، مونڭ مدرسەگە کیتو مرتبەسندە عادی بر اش

ایکانینه قناعتلەندررگه کیرەك... تاغی... ئەلله نیلر... ئه وقت بیك آز... جیتمەسه تاغی، عثمانلر، کریم مخدوملر کیلەبز دیگانلر... آنلر نی چاقلی وقتنی آلا...

اول شولای دیبکنه طۆرغانده، آنڭ کچکنه سگلیسی آتلوب کیلوب کردی ده، کوزلری چغارغه جیتشکان حالده، بوولا، بوولا سۆیلەرگه طۆتۆندی:

— منه، دی، شاکرد آبزیقایغنەم، قورقوب اوله یازدم... تگی جمالیلرغه بارغان ایدم. بلەسگمی، آنڭ اوغلی کمالی‌نی... تگی... تگی صاری چالما کییوب یۆری طۆرغان شاکرد... شونی چاناغه کوتەروب آلوب چغوب صالدیلر... اوزی، منه، الهم، چرا کبك کیبکان... بیتی کۆل کبك.. کوزلری ئەلله نیندی قورقنچ.. بر تۆرلی تیلی کشینکی کبك...

ضیاء « نی بولغان صۆڭ آگا ؟ » دیب بولمکچی بولغان ایدی. قزقای، آگا قارامی، دوام ایتدی:

— مین قارارغه بارغان ایدم... کیینوب بتکاچ، اوطروب بیك اۆزاق دعا قیلدیلر ده، شوندن صۆڭ، نیقروت، تگی شاکرد، کمالی، اۆیدەگی کشیلر بلەن کورشه باشلادی... قارارغه قورقنچ منه، شاکرد آبزی، بیتی ئەلله نیندی بولغان... اوزی، آستقه قاراب، بر طوقتاوسز جلی... حاللری بتکان. چاق باصوب طۆرا... تگی یاققه چغوب خاتونی بلەن کورشدی. تاغی باشقه کشیلر بلەن کورشدی ده، آناسینه کیلدی... اول ایندی، خدایم، اوغلندن یامان ایدی.. یۆزن پیچکه تری ده قابلانوب اوکره گنه بیره..

کمالی آگا باروب، جلاغان تاوش بلەن «جه ئەنی، بحیل بول ایندی...» دیب قول بیره باشلاغان ایدی... آناسی تاغی یامان، آچی تاوش بلەن اوکروب، « بالام، کمالم، مینی کمگه قالدراسڭ؟ » دیب،

يۇزى بلەن اوغلينكٔ كوكرەگينە يغلدى، منە شوندن جلاو قوبدى، جلاو قوبدى، تگى ياقدن كمالىنكٔ خاتونى قچقروب جلاب ييبەردى، مۇندە آنكٔ كچكنە سگلىسى، نى اشلەگانن بلميچە، آغاسينكٔ قولينە باروب يەبشدى دە، «آبزى، آبزى، سين نيگە كيتەسكٔ...» ديب، ئەللە نيندى تاوش بلەن جلاب ييبەردى... منە، الهم، بر جلاو قوبدى، جلاو قوبدى... شوندن صۇڭ، منە آبزى، تگى شاكرد حالدن تايوب، يغلا باشلادى... ئەللە هوشى كيتدى ايندى، اوزى جلى، اوزى اوكرە، ئە اوزى:

— يوق، يوق، مين بارميم... مين، بەيلەمەسەلر، بارميم ديب، آفررغە طۆتۆندى.

— شوندن صۆكٔ؟

— شوندن صۆگمى؟... شوندن صۆكٔ تگى جوان ظريف بلەن، باطر گراى آنكٔ ايكى قولتغندن آلديلر دە كوتەروب چاناغە چغاروب صالديلر... شوندن صۆكٔ... جلى، جلى، كيتدى...

ضياءُ بو نيقروتنى ياقندن اوق تانى ايدى. اول يواشقنە، انصافلىغنە بر يگت. آرتق مؤمن. آرتق صاف كوگل. اول اون آلتى يەشكەچە آول مكتبنك اوقودى دە آتاسى اولو سببلى تحصيلن طوقتاتورغە مجبور بولدى. لكن مۆنكٔ بلەن گنە اول موڭيق يگتى بولا آلمادى. اول مكتبكە يۇرۆمەسە دە همان شاكرد ايدى، عمرينكٔ نفس واشتهاءُ ايلە قاينارلق دورى بولغانينە قاراميچە، اوزى صوفى و تقوا ايدى. تازا بر موڭيق چافلى اش اشلى — اوراق اورا، پچەن چابا، اورمان كيسە؛ چن بر زاهد قدرلى دينن، عبادتن اوتى ايدى. آنكٔ يالان اشندە، تۆشكە طوقتاغاچ، صو يانينە تۆشۆب، طهارت آلوب، اۆيلە اوقولرن، قايتقاچ، وقتنكٔ تارلغينە قاراميچە، آخشام، ويەستولر اوتەب يۇرووُن، بوش وقتندە بيش وقت نمازنى الهى بر قوّت بلەن تمام و مرتب رەوشدە مسجددە ادا قيلولرن، جمعەلردە ماتور مقاملر بلەن قرآن اوقولرن بۆتۆن آول

بله؛ خلقنكٔ یه‌شی، قارتی بو اخلاصقه اچکی بر حرمت ایله قاری ایدی.

اول، آناغه بر بولغانغه، اوزن اۆلگوت دیب طۆرا. آنكٔ صالداتقه آلنووی هیچ کمنكٔ باشینه کیلمی ایدی.

لکن اشلر اول اویلاغانچه بولمادی.

آنكٔ آناسی جمالی خلفه اوزی تحصیلده بولغان اوقوتوب طورغان ییرنده بر خاتونغه اۆیله‌نگان ده شوندن ایکی اوغلی بولغان ایکان. خلفه اول خاتوننی آیرغان بواسه ده، دفترده اوغللری مۆنكٔ اسمنده کورنگان. شول سببلی کمالی‌غه اۆلگوت بیرلمه‌دی. آنی کۆتولمه‌گان ییردن چاقروب قارادیلرده آلوب اوق قویدیلر.

مۆنكٔ آلنووی بۆتۆن آولغه بیك قزغانچ بولدی. شوندی صوفی، شوندی تقوا، شوندی نمازچل حتی زاهد بولغان بر بنده‌نی کارتوز کیدرتوب، ملتق کوته‌رتوب، شاغم مارش دیب، بیبتوب یۆرتو، ئه‌لله نیندی اورص آشلری، چوچقه ایتلری آشاتو، نیچکدر. خلق قاشنده بیك‌اوك طبیعی بولوب بتمه‌گان بر اش صمان طویلولا، نیچك‌ده بو آنلرنكٔ منطقینه صیمی ایدی. شوکا کوره ده کمالی‌نكٔ، صالداتقه آلنغاچ، اوزینكٔ حسرتن بیان حقنده چغارغان اۆزۆن بەیتی بیك تیز آرادە بۆتۆن آولغه تارالوب کوب آدملر طرفندن یاتلانلدی؛ کوب آنالر شونی اوقوتوب، اۆزاق، اۆزاق آغلادیلر. اول بیك کوب زمانلرغه‌چه خلق اچنده «شاکرد صالدات بەیتی» اسمی بله صاقلانوب کیلدی.

سکلیسندن صۆكٔ دخی بر نیچه آدم کیلوب، کمالی شاکردنكٔ اول مؤثر آیرلوون حکایت قیلدیلر.

بو یه‌رمی قارتقه‌ده تأثیر ایتکان:

— منه، ماغزوم، دی، سزنکی تاغی بر حال: سین اوزكٔ بولای‌ده یارتی اورص کبکسكٔ... سین آنه بارغاچ‌ده اورصنكٔ اوزن اۆیره‌تورسكٔ ئه‌لی... ئه، بیت، اول بیك صوفی آدم ایدی...

مسجد بلەن نمازندن باشقەنی بلمی ایدی... جیتمەسە، بر آوز اورصچە دە بلمی... ئە مؤندە آناسی بلەن خاتونی بر قواسز قالدیلر... بیچارەلر، باردە ایسدن تایوب جلیلر... ماغزوم اوزیگەگنە ئەیتیم، آتاگدن خیر بولماس، سین آناگە، کیلن بیکەگە، ئەیتسەڭ، آرو بولور ایدی: اول شول بیچارە یتیملرنی تاشلاماسون ایدی...

ضیاء وعدە بیردی. قارت، تاغی نیندیدر بر تاریخ سؤیلەگاچ، چغوب کیتدی.

۵

ساعت جیدیدە، باری بر چاناغە تؤیەلوب، عثمانلر، جبار ملا، کریم مخدوم هم صافی‌نڭ آغاسی سلیملر کیلوب تؤشدی.

بؤلرنڭ کیلەچگی آلدن بیلگلی بولغانغە، زلیخە آبصطاینڭ صیلری مکمل رەوشدە حاضرلەنگان — آشی پشکان، بەلشی ئؤلگؤرگان ایدی.

بولر، تابنغە اوطروب، بیك ایبلەب، آشی باشلاغاچقنە، جلال ملا قایتوب کردی. لکن آنڭ تاغی بر بیرگە نکاح مجلسینە باراسی بار ایکان.

قوناقلرنڭ همەسینە، اچندەگی صالقنلغن یەشررگە طرشقان بر قیافت بلەن، بروم، بروم کولکیلر سؤیلەدی، بر آز شایاردی، عثماننڭ کچکنە بالدزی کاملەنی بروگە دیملەدی، کریمدن آناسینڭ سلامتلگن صورادی دە ایڭ آخردن، سلیمگە بەیلەنوب، «منە، طوغان، دنیا شولای بیت اول... اول بار کشینی دە جیگە... باش بیرمی یؤرؤسەڭ دە سینی دە آخردن بؤگؤب صالدی....» دیب، چغارغە حاضرلەندی.

سلیم جواب بیرمەدی، تیك «جە، حضرت، آنی قوی ئەلی... ایکنچی بر وقت سؤیلەشوربز!» گنە دیدی. حضرتنڭ چغوب کیتوی بلەن، همەنڭ کوزی ضیاءغە تابا یونەلدی: تاگدە صالدانقە کیتەچك اوغلینە ملانڭ بو درجەدە صالقنلغی — آگا بر سوز ئەیتمەوی، آنڭ

کیته‌چگن تلگه ده آلماوی قوناقلرنك بارن عجبله‌ندرگان ایدی. مۆنی هر برسی آچق طۆیسه‌لر ده، آنك آستنده بلکه ضیاءغه آور بولغان بره‌ر یارا باردر دیب، ده‌شمی کیچه‌رگه اویلاغانلر ایدی. جبار ملا تلینه باش بولا آلمادی:

— ضیاء، ایبده‌ش! قاراب، قاراب طۆرام ده بر نه‌رسه‌گه بیك ایسم کیته . . .

— ایس کیته‌رلك نی بار؟

— منه نه‌رسه: آتاك قارت سیگه نیچۆن بیك صالقن؟ — ئه‌لله ایکی آراڭزغه قارا ماچی کردیمی؟ سوز بر مرتبه باشلانغاچ، عثمان ده طیبلا آلمادی:

— واقعا، مین ده شوندی بر حال طۆیام. بر کۆن بازارده اۆچراشقان ایدك، آنڭ ده بر سوز ئه‌یتمه‌دی، ئه‌لی ده اوغلم کیته، بیت، فلان، تۆگان دیب، آوز ده آچمی!!

یه‌شرن شاعر کوزلرن بر ملالرغه، بر ضیاءغه یۆرۆته باشلادی.

ضیاء، تله‌ر تله‌مه‌س بر حالده، جواب بیردی:

— بلمیم، نی در بار، آخریسی . . . . آلنغاندن بیرلی میگه معامله‌سی اوزگه‌ردی . . . . کیره‌کلی بر یۆمۆش بولماغانڭ، سۆیله‌شمی . . . اوزی گل، قاراسینه باتوب، یۆری . . . . نیدن ایکان بلمیم، بلورگه تله‌گانم ده، اویلاغانم ده یوق . . . . بو مسئله‌نڭ مجلسکه موافق بولوب بتمه‌ون سیزنوب، جبار ملا، سوزنی ایکنچی‌گه بۆرۆب، بر نیچه کۆلکی سۆیله‌دی ده آخردن تاغی ضیاءغه کیلوب به‌رلدی:

— ایبده‌ش، سین اوزڭ ده بیك قایغراسڭ، آخری: بو آرا ده قزاروب یابغا باشلادڭ . . . .

ضیاء، اشانور، اشانماس، آنك کوزلرینه قارادی:

— چنمی؟

— اشانماسەڭ، ئەنە كۆزگيگە قارا: بۆركۆن چرا كبك ايدڭ... حاضر ايندى، تاغى بر ايكى آى آشاتسەڭ، صوغمغە يارارلق بولوب كيلەسڭ.... آش قازانڭ دە ناچار اشلى بوغاى: آلدڭدەغى تەريلكەلر يش، يش بوشى طۆرا...

كۆلە تۆشۆب، عثمان دە بۆنى تصديق ايتدى:

— واقعا، مين دە كوروب اوطرام، بيك نق تۆشۆرەسڭ...

بر ايكى مينوت كۆلكيدن صۆڭ، ضياء، قارشيسنده اوطرغان كريم مخدومگە قارادى دە:

— ايبدەش، بولرغە اشانابت يوق، ئەيتسەڭ، درستن سين ئەيتورسڭ: مين شولاى اوق سيمرگانمنى؟ ديدى.

شاعر جدى رەوشدە جواب بيردى:

— آلاى اوق توگل توگلن. شوندە دە سزگە حاضر تۆس كرگان، بۆركۆنگيدن صۆڭ بايتاق تازارغانسز....

بر آز چەينەشكاندن صۆڭ سليم دە قاتشدى:

— ضياء افندى، بۆركۆن سزنى كورگاچ، مينم بيك ايسم كيتكان ايدى.. . اول چاقدە سزدە بۆتۆنلەى قانڭ اثرى اوك قالماغان ايدى. مين «يوقدن قورقوب، نيگە سلامتلگگزنى خراب ايتەسز؟» ديەرگە اويلاغان ايدم. قارالورغە كررگە بيك آز وقت قالغان بولغانغە، فايدەسز صانادم دە دەشمەدم..... مين، تريلە آلمازسز ديب، اويلاغان ايدم.. سز بيگرەك بترنگان ايديگز....

جبار تاغى بەيلەندى:

— شاكرد شول، شاكرد!! بزنڭ شاكردنڭ يارتيسى شونڭ بلەن چرى، بيت. ضياء دە شوندن قۆتۆلا آلمادى.... كريم مخدوم بلەن عثمان ملا بر يولى ضياءغە قاراديلر. آنلر هر ايكيسى دە، ضياء

بر سیکونتده قزاروب بورتنورده، جبارغه نی ده بولسه، آغولی، یەیسه، اوته آچولی بر سوز آتار دیب، اویلاغانلر ایدی. لکن یاکٔلشدیلر. اول، ملانڭ سوزی بتەر بتمەس، کوزلرن توشروب، یوزن جدیلەندردی ده بر‌ەر مینوت اویلاغان صوڭ، جبارنڭ کوزینه شلتەلی بر قاراش تاشلادی:

— ملاجبار آغای، سز هر وقت، تیسه، تییه ککه؛ تیمەسه، بوتاققه! دیگان کبك سویلیسز... سز مینم حالنی یاخشیلاب آڭلاڭز، مینم طورمشمنڭ اچینه، ایڭ اچکی قاتلاولرینه کریڭز، شوندن صوڭ اشلرم حقنده حکم ایتەرسز... چیتدن طوروب بیرلگان حکملر هر وقت حقسز بولا اول...

عثمان سوزگه قاتشوب: «یوق ایندی، بزنڭ جبار آغای هر وقت شایاروب سویلەرگه یاراتا... ضیاء، سین آورغه آلماسقه تییش آنی!!» دیب قاراسه ده، ضیاء، آڭا التفات ایتمیچه، مسئلەنی آچوب تاشلادی:

— جبار افندی، سز یوققه آلای اویلیسز... تاغی ئەیتەم، ایڭ ئلك مینم طورمشمنی، محیطمنی آڭلارغه تییش، آندن صوڭ حکم ایتسەڭز ده یاری... مینم آلنوب قایتقانغه اون‌سگز کون بولدی. شول آز کونلر اچنده مینم ئەنیم تموغدن صوغاروب آلوب چققان توسلی بولوب قالدی. آڭا راحت بتدی گنه توگل، دنیا بتدی، حیات بتدی.... بر‌ەر یکز، کرگانده، چققانده آنڭ یوزن کوره آلمادیمی؟... کورگان بولسه، اول کشی مینم یابغولرنڭ، مینم بترنولرنڭ توب سببن بر یولی آڭلار... بر ئەنی گنه توگل، مینم آلنووم اوچون ئەنی مرتبەسنده، بلکه آرتغراق‌ده یاناطورغان دخی ایکنچی بر جان، ایکنچی بر یورەكده بار. مین اوزمنی، طوغان کونمدن آلوب، شول ایکی وجودنڭ یورەگنده ایتوب حس قیلام. آنلرنڭ یورەگنده گی عذابلر بلەن مین‌ده مغذب بولام... مونی عمرمده سویلەمەم دیگان ایدم... بر آچلغاچ کیتدی ایندی.

مسئلەنڭ اچنده دخی ایکنچی بر قاتلاوده بار: مین آچ طورغه

تله‌مه‌دم. بر تانش فیلدشرم بار ایدی. شول میگه، زور بلك صاتوب، بر آز آقچه‌آلوب، بر دارو بیردی. آچ ده طورما، یوقوگنی‌ده قالدرما، قارالورغه کرر آلدن منه شول دارونی‌غنه اچ ده بیبه‌ر. شوندن صوڭ، سینی شیطان‌ده‌آلماس، قووارلرده‌چغاررلر، دی. لکن‌اول توزلی کشیگه توزلیچه تأثیر ایته، کوبمیسی فایده بیررن بلو اوچون، سین آلدن برمرتبه اچوب قارا، دی، هیچ بر ضرر بولماس، دی. مین اول جوله‌رگه اشاندم. اشانمی نی اشلیسڭ، اول، بیت، طبی مکتب بترگان. یاری، بر کون تونده اچوب یاتدم . . . ایرته‌ن طورسام، دنیالر بوتونله‌ی ایکنچی تورسده، طوروب طشقه چغارغه بارسه‌م، آیاق بوونلرم ئه‌لله نی اشله‌گان کبك بولدی، بر نیچه مرتبه یغلوب کیتدم، طوروب تاغی آتلادم، تاغی یغلدم؛ دورتنچی‌ده ایندی دنیا ئه‌یله‌ندی، مین هوشدن یازدم... کوبمیدن صوڭدر، کوزمنی آچسه‌م، دیوانده یاتام. مارجا آوزمه سوت صالوب ماتاشا. یانمه بایتاق کشی جیلغان. شول هوش کیتو کون بویینه دورت مرتبه‌بولغان. دوکتورده کیترتلدی. اول‌بیك‌ناچار سویله‌گان، حتی، «مین آبدریم، نیچك‌اولمی‌یاتا بو؟» دیگان. آخری، اجل‌جیتمه‌گاندر ایندی، کیچکه تابا بر آز حال آلدم، بالنیتسه‌غه ایتدیلر، اوچ کون شونده یاتوب چقدم . . . منه شول مینی اشدن چغاردی . . .

باشقه‌لر نی ئه‌یتورگه بلمه‌دی، جبار ملا ایسه، بوتونله‌ی جدی‌توس بله‌ن، ضیاء یانینه کیلدی ده آنڭ قولندن آلوب عفو اوتندی:

— بله‌سڭ، مینم تلنڭ به‌یله‌مه‌گاندر‌گن. مین‌شایاروب ئه‌یتکان‌ایدم...

— یوق، ضرر یوق . . . مین، چنلاب قاراغانده، سینڭ اول سوزگنی آورغه آلماسقه ده تییش ایدم...

شونڭ بله‌ن سوزلر سیره‌گه‌یدی. هر کم اوز اچینه باتدی . . . اوزاتورغه دیب کیلوب، موندی ئه‌کگه‌مه چغوون بری ده کوتمه‌گان ایدی. درست، همه‌سی آورغه آلورلق هیچ بر سوز یوقلغن کوره‌لر،

شونڭ ایله برابر مجلسکه، نیندیدر، بر بیك زور آورلق تۆشکانن ده حس ایته‌لر ایدی.

سوز یاکادن قزمادی. جبار اوز ینڭ بارلق تالانتن جییوب قاراسه ده نگی تأثرنی یوغالتاآلمی ـ سوزی کۆلکی چقمی، کۆلکی بولسه ده کۆلدره آلمی ایدی.

خدا بله، بو نی بلەن بتکان بولور ایدی، ئەلده یاری، حضرت قایتوب کردی:

— آبا، خاراب ایکان بو قوناقلر... ئەلی هامان اوطرالر...

ایڭ اۆل جبار کوتەرلدی:

— منە، کیرەك بولسه، حضرت بزنی قوواده ایندی، یگتلر!

— قومی نی، شول چاقلی اوطرغاچ....

کریم مخدوم اورنندن طۆرا تۆشدی:

— حضرت، اوینگمی، چنگمی؟ ـ آلایسه، مین آتنی جیگەرگه ئەیتەم.....

ملانڭ تاوشی بر یولی اوزگەروب کیتدی:

— آی شاکرد! بیگرەك صبیسڭ! کشی چن سوزنی شولای ئەیتەمنی؟... اوبناب ئەیتەم، اویناب: جلال‌ملانڭ اۆبی زور، آشی کوب. تلەسەڭز، تاڭغەچه اوطرڭز....

جبار بلەن جلال آراسنده طوقتاوسز ئەڭگەمه کیتدی. بولرغه سیرەکلەب عثمان ده قاتشقالی ایدی.

ضیاء بلەن کریم ایسه، پیچ بویندەغی دیۋانغه قرن یاتوب، ایکەو گه‌بلەشورگه طۆتۆندیلر. بر آزدن صۆڭ، حضرتنی تاغی آشقه چاقردیلر. اول باشده، بیك طویغان ایدم... قای بیرمه آشارمن ایکان دیب؛ صۆڭره «بو قهر تۆشکان موژبق، دوشمان، رەت بلمی، وقت‌قارامی؛ توشه گڭدن آلوب، پشمه‌گان ایتینه اۆسترەر» دیب صوقرانسه ده، کیری جواب

بیرمەدی. طپارتن یاکارتوب کردی‌ده،کورشمەسەك، ایسەن بولگز دیب، مجلسکه کیتدی.

اول کیتکاچ، بزگه قایتورغه وقت دیب، قوناقلر ده قوزغالغان ایدی، تگی یاق بولمەگه چغا طورغان ایشکنی کمدر شاقلداتدی. ضیاء ده، یاتقان یرندن طوروب، تیزگنه اول یاقفه چغوب کردی:

— یگتلر، قوزغالماگز! ئەنی قایناغان صاماورم ده بار، اچمی کیتمەسونلر، دی. منه مین حاضرلیم، اچەبز . . . .

— بلمیم، طوغان! حضرت ئەیتمشلی، قای‌یرمزگه‌اچەر بز ایکان؟ . . .

اول آراده تگی یاقدن چەی حاضرلکاری چغا ده باشلادی.

— جه، قایغرماگز، یگتلر، چەیدن اوُ لوُ توگلدرسز. . . اوطریگز. . آش آشقه، اورنی باشقه دیگان، آبصطای ئەیتکاچ، اچەبز . . . دیب، ایك اوّل جبار تابنغه کیلدی. آنك آرتندن باشقەلرده تزلدیلر.

قوناقلر چەیدن صوُك کوب اوطرمادی، آتلرن جیکدردیلرده، ضیاغه بیك کوب جیگلکار تلەب، پلانلر اوُیرەتوب، خط یازشورغه وعدەلر آلوب، کیلگان یوللرندن کیری صزدیلر.

بو وقت ساعت اون ایدی.

٦

ضیاء قوُرولی آلتاتارن آلدی‌ده، زورطوُلوُ بنی جیلکەسینه صالوب، طشقه چقدی. آنده آچق و یاقتی قشقی توُن ایدی: کوك آیاز؛ هوا صالقن؛ دنیا طن — جیل، بوراندن اثر ده یوق؛ یراق فضا اوزینك یاقتی کوزلری — نهایەسز کوب یوُلدوُزلری هم طولغان آیی بلەن هر کمنك کوزینه طوغری قاراب طوُرا. آول تیرەن یوُقیده. اول، گویه، متأثر، اول، گویه، بوُگوُن توگلگان و توگلچك کوزیەشلرندن متأثر — شول تأثر، گویه، آنك تاوشن قابلاغان، تلن باغلاغان. آرا

تیره علیمه‌لر یۉرطندن موزیقا تاوشی ایشتله. بوده، گویه، بۉگۉن اۉزاتلغان صادقنڭ کیتووی اۉچۉن آغلاغان یۉره‌کنڭ بر «آه» ایتوب قویووی کبك طۉیۉلا ایدی.

بۉتۉن ییر یۉزی ئه‌لله نیندی بر طنلق صاقلی؛ ییر، گویه، اوزینڭ آق کفنینه اورالغان‌ده، صالقندن بۉته‌رله‌نوب یاتقان.

طبیعتنڭ باشقه وقتده‌غی کورنشلری هر بر آدمنڭ یۉره‌گینه اوزلرینه باشقه بر تل بله‌ن، نیندیدر، بر سر، نیندیدر، بر درد سۉیلیلر. آنلر جانغه کره، اچکه اوته. ئه بو آیاز، یاقتی قشقی تۉن، بو یراق کوکنڭ یاقتیلغن انعکاس ایتدرگان نهایه‌سز قار دیڭگزی آلای توگل — بو یاقتی، بو ماتور؛ لکن بۉنده‌غی ماتورلقدن یۉره‌ك متأثر بولمی، بۉنی تیك کوزگنه کوره. طبیعتنڭ حاضرگی حالی حیاتلی توگل؛ گویه، اول بو مینوتلرده اوز آلدینه، اوز باشینه طۉرا، گویه، اول اوزینڭ باشقه وقتده‌غی قۉللرینه کبرلی بر صالقنلق صاقلی؛ گویه، آنڭ هیچ کمگه التفاتی یوق، گویه، اول حاضر اوزن یالغز و یراق طۉتا — شونڭ اۉچۉن، گویه، جانی ده بلنمی، تلی ده سۉیله‌می . . .

ساعت اونبرنچی یارتی بولغانده، مریم بله‌ن کورشورگه تعیین قیلنمش ایدی. اۉیدن چقوب، یراق فضانی، بو تیره‌ن طنلقلی آول بله‌ن آیاز ویاقتی تۉننی بـر آز تاماشا قیلدی‌ده، ضیاء، ساعتن قاراب، صالماق آدۉملر بله‌ن، باقچه آشا گرای میرزالرغه تابا یونه‌لدی.

بویل قار نی چاقلی کوب بولسه‌ده، باقچه آشا ایکی یۉرطنڭ برندن برینه یۉرو اۉچۉن تارغنه صوقماق صالنغان ایدی. باقچه‌نڭ بیکه‌لرگه قاراغان یاغنده کچکنه گنه قابقا بار. مریم بله‌ن ضیاء شونده اۉچراشاچقلر ایدی.

مریمنڭ بولمه‌سنده اوط کورینه. په‌رده‌سی بۉتۉنله‌ی کوته‌رلگان. ضیاء، یۉره‌گینڭ یش وقۉتلی صوغوون طڭلی، طڭلی، اۉیگه یاقنراق کیلدی‌ده ته‌ره‌زه‌گه دقتله‌ب قاری باشلادی.

آنده کمدر بار. اول بۇتۇن گەودەسی بلەن تەرەزەگە قابلانغان دە باقچەغە تابا قاراب طۇرا. اول باشده جانسز صن کبك قاتوب طۇرا ایدی. ضیاء یاقنایا باشلاغاچ، تیزگنه قوزغالوب، لامپاسن باصدی دە تاغی نغراق تەرەزەگە قابلاندی. بولمه تاغی یافترتلدی، شول اوق مینوتده تگی گەودە یوغالدی.

— دیمك اول!! دیمك تانۇدی!!

ضیاء کچکنه قابقاغه تابا بر ایکی آتلارغه اۇلگۇرمەدی، زور اۇینك قۇیاش چغشی یاغینه قاراغان ایشگی تۇبنده — بۇلدۇرده بر قاراچقل ظاهر بولدی. یگتنك یۇرەگی صوغا، آیاقلری قزولی باشلادی. ایشکنك یانندەغی تەرەزەدن تۇشکان یاقتی بلەن تگی شەولەنك برخاتون ایکانلگی آچق تانولغاچ، بو حال دخی آرتا تۇشدی. ضیاء خطلردەغی سوزلر بوینچه، بیك آقرنغنه و بیك صاققنه صزغردی. مۇڭا جواب اولاراق، تگی خاتون بیك آچق رەوشده قولباولرن چلدرداندی . . .

— دیمك، اول!!

— دیمك، اول!!

بر سیکونتده شول اوی هر ایکسینك باشندن کیچوب، اوزلری سیزمیچه اوك، بر یولی کچکنه قابقاغه تابا آتلدیلر.

— کم بار؟... کم بار، دیم؟

یگت بلەن قز، بر ایکی آتلاسەق، کورشەمز دیب، آتلوب کیلگانده، قۇیما بوینڈن بیك قەرلی کیفیت ایلە چققان شوندی بر تاوش ایشتلدی. اول آرادە بولمی، قۇیما بلەن قار دیواری آراسندن بیك قالن کیینگان، قولینە، نیندیدر، کوسەك طۇتقان جوان واۇزۇن بر آدم کیلوب چقدی دە آچو، اوصاللق هم قەرمانلق طولغان قالن تاوشی بلەن قاتی و قزغانچسز رەوشده تاغی قچقردی:

— کم بار، دیم!! کم — بو؟؟... کم یۇری بو وقتده؟

مریم، نی اشله‌گانن بلمیچه، کیری چیگلدی؛ ضیاء بر مینوتده اشنی آڅلاب، باشن جیدی، لیکن بر نی قیلا آلمی، قاتوب قالدی... شولای‌ده اوزن یوغالتمادی، طونن کییوب، اولڭ قولی بله‌ن ریڤالڤیرن ایبله‌ب طوتدی.

قاراولچی یاقنراق کیلدی. ضیاء هامان اورننده ایدی:

— کم دیب طورام! علی بابای — سین ایکانسڭ!!

باطرنڭ بایاغی قانی، قزغانچسز تاوشی تکرار ایتلدی:

— مین!! مین!! جه، مین بولسه‌م نی اشله‌ته‌سڭ؟؟

— طوقتا، سین، بابای! نیك اول چاقلی جیکرنه‌سڭ؟ — مین سینڭ مالڭنی اورلاماغان ایچ!!

— کم، مخدوم ضیاء سینمی؟ بار، دیه‌ن، بار، کیری یونه‌ل!! آتاڭ، آناڭ حرمتینه بیبه‌رم؛ باشقه بره‌و بولسه، بر صوغوده ایکسه‌سن جیمرگان بولور ایدم...

ضیاء بر آز سوزسز طوردی‌ده، قارتنڭ یانینه‌راق کیلوب، ناغی باشلادی:

— قارا ئه‌لی، علی بابای! باری بر سر آچلدی ایندی، مین سیندن یگتلك صوریم، سین مینم یولمه قوینما بولما!!

— سویله‌مه، یگت! مین سینڭ نیچون یورگانڭنی بله‌م .. مینی مونده بیکه قویدی... کوب قارشسه‌ڭ، طوتوب، اورامغه چغاررمن!.

ضیاء ریڤالڤیرن ایبلی‌توشوب، ایکنچی‌قولی‌بله‌ن صول کسه‌سنده‌گی یانچغن قارادی:

— نی اشله‌رگه؟ اولڭ قولغه ایرك بیررگه‌می، ئه‌لله قارتنی مایلاب قارارغه‌می؟؟

اول بو ایکینڭ برسن اشله‌یه‌چك ایدی. باشده یاخشیلق یاغی بله‌ن صناب قاراو اوچون صول قولی بله‌ن کسه‌سن آقتاروب، اوچ

صوملق کاغد ده تابقان ایدی. لکن مریم توزه آلمادی، ضیاء دوستلق قیافتی بله‌ن قارتقه یاقن‌اوق کیلگان سیکونتده، بایاغی ایشك یاننده نگی شه‌وله ظاهر بولوب، آچی ره‌وشده قولباوو ی چلتردادی ده، «یوق، بولمی، امید بتدی!!» دیگان معنانی آنگلاتورلق کیفیتده، یاولق سلکنگانی کورندی...

ایندی کوره‌شده معنا قالمادی، یگت ده صوونوب کیته‌ر یولن قاری باشلادی.

قارت، «بار، مخدوم، بار!» دیدی.

ضیاء ایسه، آنگا کیری کیلوب سؤال بیردی:

— ئه‌یت، درستن: بو سرنی فاش قیلاچقسگمی، یوقمی؟

قاراولچی قهرمان آنگا یاقن‌اوق کیلدی ده، اونگ قولی بله‌ن اوزینگ زور صاقالن طوتوب، — منه شول صاقالم بله‌ن ئه‌یتم، مونی الله بله‌ن بیکه‌دن باشقه هیچ کم بلمه‌س... مین ئه‌لکچی توگل... آتانگ، آنانگ حرمتینه ییبه‌ره‌م، بار، طنچ بول!! دیدی.

ضیاء، آور واوترلگان بر حالده، اویلرینه کردی. مریمنگ تاوش وحرفسز، تیك یاولق اشاره‌سی بله‌ن ئه‌یته آلغان سوزی ئه‌لله نیندی معنوی بر تاوش بله‌ن آنگا تکرار ایتلگان کبك طویولا ایدی:

— یوق، بولمی، امید بتدی!

— یوق، بولمی، امید بتدی!

— یوق، بولمی، امید بتدی!

٧

— منه طورمش!! منه سیگه حریت شخصیه!! یه‌شه‌رگه اویلیسنگ، بخت‌ازلیسنگ!! بارده ئه‌ره‌مگه!! بارده یوققه!! ایمش، موزیقا حرام!! جر حرام!! ماتورلق گناه!! ماتورلق بله‌ن تلذذ حرام!! ماتورلق آلدنده

سجده ایتو کفرلك!! صۉك، الهم، آلای بولغاچ، بزگه نیك مۉندی جان بیردك؟؟ نیك بزنی طوك یۉرهك، طوپاس کوكل ایتوب یاراتمادك؟؟

الوغ تهڭری، سین قایده، سین قایده؟؟ کورهسکمی، بز نیندی حالده؟ سین بزنی حیات اۉچۉن یاراتماغانسك، سین بزنی طوغان کۉنبزدن آلوب آور تراگیدیه اچینه تاشلاغانسك!! سینك اوزکدن بر چاتقی بولغان جانلرمز بر نهرسه تلی؛ بزنك یۉرهگمز طبیعتدن تأثر آلا؛ موزیقانی عاشقلرنك ذکری کبك طۉیا؛ بزگه حیات کیرهك، بزگه ایرك کیرهك؛ بزنك کۉڭللرمز سین اوزك ییر یۉزینه تاراتقان نادر معبودلر — ماتورلر، ماتور جانلر، عالی کۉڭللر قارشیسنده سجده ایتهرگه تلی — بو تلهکلرنك بارن سین اوزك بیرگانسك. لکن محیط بۉڭا قارشی بارا. طۉرمش بزنی قصا، بزنك پاك وعالی تلهکلرمزگه، معصوم طۉیغیلرمزغه گناه دیب قاری...

مینم نی گناهم: یۉرهگمه محبت اۉرلۉغی صالغانسك، آنی ده شولای یاراتقانسك؛ بز آیاقغه باصقان کۉنمزدنبیرلی بر برمزنی، سین اوزك بیرگان محبت بلهن، چن، صاف، الهی عشق بلهن سۉیۉب کیلهمز! اول آدم توگل، اول فرشته!! آنك کۉڭلی کوکنك، عرشنك علویتینه طوریدن طوری آچق — مین مۉنی حس قیلام، مین مۉنك آلدنده باش ایهسم، آیاغی آستنده طوفراق بولاسم کیله... لکن بزگه ایرك یوق... نیچك آڭلیم، نیچك آڭلیم: میگه آنك یۉزینه قاراو حرام دیلر، آنك بلهن سۉیلهشو حرام دیلر، کورشو، برگه بولو الوغ آزغنلق، دیلر... ئهیت، تهڭری، مۉنی نیچك آڭلیم، مۉنی نیچك باشمه صیدریم... الوغ تهڭری، مینی قزغان!! مین بو کۉن آناردن آیرلام؛ کم بله، نیچه یلسز کوره آلمام، بلکه، اوزك کورسهتمه، عمرگه کوره آلمام.. ئه شول وقت، شول قیمتلی ساعتده میگه آنك اول الهی کوزلرینه بر مرتبه قارارغه، آنك اول، ملکنك عبادتینه اۉخشاش، تاوشن آقتق مرتبه ایشتورگه،

اوزمنك یوره‌گمده‌گی طویغینی آقتق مرتبه آنگا عرض ایته‌رگه ایرك بیرمیلر . . . اوله‌م، خدایم، اوله‌م: بو طورمشنك تارلغندن، قصووندن اوله‌م. مونك طو پاسلغندن، مونك صاصی و تار هواسینه طونچوغوب اوله‌م!!

... ئه‌ی خدایم!! توزم بیر!! چدام بیر!! یوق، یاگلش ئه‌یته‌م، توزم کیره‌کمی، چدام ده بیرمه: سین بزگه تالانتلر بیر؛ سین بزگه بو طورمشنك تار رامکالرن واتوب، جیمروب تاشلارلق قوّتلر بیر!! طورمش کیکه‌یسون، هر کم ایرکلی بولسون، دنیاگده ماتورلق بله‌ن ایرك کنه سلطانلق ایتسون ....

شول فکرلر ضیائنك باشندن دیگگز قوزغالشینه اوخشاش بر حرکت بله‌ن ئه‌لی بر یاققه، ئه‌لی بر یاققه کیچدیلر. اول اوزی زور زالنك ایده‌نی بویلاب، قزو قزو آتلاب یوری؛ حاضرگنه بولوب کیچکان عادی واقعه سببلی دولقنلانا باشلاغان روحی، بوتونله‌ی طبیعی حالن جویوب، بوفکرلر آنی تیلرته‌ار؛ اول اویلی، تاغی قزوب کیتوب، سویلی ده باشلی، حتی، ئه‌لله کمگه اثبات ایته‌رگه تله‌گان‌صمان، قوللری بله‌ن ده سلته‌نوب قویا ایدی. . .

بویه، بر ئز صالنماسه، نیچه آیلر بوینچه، هر کون آرتمقده بولغان صونك هجومینه قارشی طورا بیره. لکن آنك بر چاماسی بار، شوناردن اوتوب، بر بیردن بیك آزغنه آرتق قوّت قوشلسه، اول چدامی، اول جیمرله، صو ده تاشوب کیته. . .

ضیاغه ده بو کون شوندی حال بولدی. آنك تله‌گینه بو کون‌گنه قارشی توشه‌دیلر، اول ئه‌لله قاچاندنبیرلی محیطنك معناسز رامکالرن کوره کیله، آنلر کوندن کون آرتا بارا ایدی. بوگون چاماسندن اوتدی ده شول اش بله‌ن باری بر یولی به‌روب چقدی.. بو کون آنك چدامی یوغالدی.. بو کون اول اچنده یه‌شه‌گان طورمشینك آرتق تارلغی، آرتق قصانلغی، آنده طونچوغوب اوله‌رلك مرتبه‌ده صاصیلغن بیگره‌ك

آچق طۉیدی — شول عادی واقعه صبر صاوتن تاشدردی.

تگی یاقده کوبدن اوطلر سوندرلگان ایدی. یۉری، یۉری آرۉدی ده، بر آز طن آلو اۉچۉن دیب، طشقه چقدی، دنیا بایاغیچه طن بولوب، یراق آی بۉلۉط آستینه کروب بارا ایدی. قایده‌در بر آت کشنه‌دی، هام، هام دیب، قزوغنه اتلر اۉرۉب آلدی ده آول طندی. مریمنڭ بولمه‌سنده اوط هامان بار ایدی:

— دیمك، یۉقلی آلمی!!

ته‌ره‌زه‌لر ایکی قاتلی، آنڭ ده طشقیسی قارلانغان. شوڭا کوره، آچق بر نه‌رسه کوروب بولمی. شولای ده آنده بر آدم بارلغی، آنڭ، ایده‌ن بوییئه بر آز یۉرۉگاچ، بو یاق ته‌ره‌زه‌گه بۉتۉنله‌ی قابلانوب، بیك اۉزاق جانسز صن شیکللی قاتوب طۉرووی بلنمکده ایدی.

ضیاء، یۉرطنی بر، ایکی ئه‌یله‌ندی ده، تاغی اۉیگه کردی.

یۉقلاب بتکانلرمی، یوقمی ایکانن بلو اۉچۉن، تگی یاقنڭ ایشگی یانینه کیلوب قۉلاق صالدی. آتاسی، غرلداب، یۉقلی ایدی. آناسی ایسه، ئه‌لله آقرنغنه جلی، دعا قیلا؛ ئه‌لله بیك آقرن تاوش بله‌ن قرآن اوقی ایدی — اول بو ایکینی آیرا آلمادی، لکن کۉڭلی اۉلگیسینه کیتدی.

— عادتنچه، یه‌ستونی صۉڭغنه اوقۉغاندر ده، نمازلققه اوطرغان حالده، قولنه تسبیح طۉتۉب، دعا قیلا در، آغلیدر. . . آه، بیچاره یۉره‌ك!!

۸

ضیاء تاغی مریم حقنده اویلارغه طۉتۉندی:

— نی اشله‌رگه؟ تاغی بر مرتبه صناب قارارغه‌می؟ لکن نی‌فایده؟ قارتنی بیکه اوزی قویغان؛ مسئله‌نی ده آڭلاتقان: شولای بولغاچ، اول، کۉن یاقترغانچه، بر قایا کیتمی، صاقلار. بوکۉینچه قالدرو تاغی یارامی. یوق، یارامی‌غنه توگل، ممکن اوك توگل . . .

اول ملڭ تۉرلی پلان تۉزۉدی، ملڭ تۉرلی حیله قۉردی، لکن

هیچ بری تلکه ایلتوب جیتکررلك بولوب چقمادی. نهایت، باشن تالدروب، ذهنن آرتوتوب، روحی حالدن تایغاچ، برمکتوب یازودن باشقه برتورلی اش قیلا آلودن امید اوزوب، قولینه کاغذ، قارا آلدی.

لامپالر سوندرلگان — اوی قارانغی ایدی. اوزینك حاضرگی حالتینه بیك اوخشاغانغه، یا گادن شمع، فلان یاغوب، اوزینك آی یاقتسینه قاتش خیالی قارانغیلقن بوزاسی کیلمه‌دی، قالن طشلی بر کتاب آلدی ده آیغه قاپا قارشی بولغان بر تیره‌زه‌نك یانینه اوطروب، کوکدن کیلگان یاقتیلقده یازا باشلادی.

— نیچك یازارغه؟ دیگگز تاشقندن قوتلی آشقنغان روحنك حاضرگی حالتن نیچك تعبیر ایتوب جیتکره آلورغه ده، آدم تلینك عادی، یارلی هم فقری سوزلری بله‌ن یوره‌کنك حاضرگی طویغیلرن نیچك آگا ئه‌یتوب بیررگه؟؟ بو — ممکنمی؟

لکن ضیاء بوسؤالنی ده اویلامادی، آگا جواب ده ازله‌مه‌دی، قولینه قلمن آلدی ده ئه‌لله نیندی بر قوّت، بر تاشقن بله‌ن بر نیچه مینوتده تاباقلرچه کاغذنی طوتروب تاشلادی. آنك قولی فکرینه ایه‌ره آلمی، قلمی یازوب اولگوره آلمی ایدی.

آز وقت اچنده یازوب ارغتلغان بومکتوبده هرنه‌رسه بار ایدی: ایگی چیگی بولماغان محبت ده، فریاد فغان ده؛ ئه‌لله کملرگه لعنت ده، آلام واضطراب ده — بلمیم، تاغی ئه‌لله نیلر، ئه‌لله نیلر، ئه‌لله نیلر!!
اول اوزی باشده قانع ایدی، حاضرگی ساعتده یازلغان مکتوب، البته، شولای بولورغه تییش دیب، بله ایدی. لکن ایله‌ن بوینك بر آز یوروب، یا گادن اوقوغاچ، آرتق تابدی؛ مریمگه بیك آور تأثیر ایته‌ر، آنك آنسز ده پارچالانغان یوره‌گینه آرتق زور عذاب بولور، عذابن آرتدرر کبك طویولا باشلادی . . .

اوطروب یا گادن توزه‌تدی، بر نیچه یرن قالدردی، سوزلرن آلشدردی، لکن نتیجه ده هامان قناعتلنمه‌دی:

— یوق، دی، بو کۆن آڭا یالقنلر تصویر ایتەرگە کیرەکەی. بلکە، آنڭ یۆرەگندەگی اوطن بر آز اعتدالگە کیتررلك رەوشدە یازلورغە تییش!! هم شولای اشلەدی دە.

عادی گنە بر کاغد آلدی دە ممکن قدر صبرلی سوزلر بلەن، یالقن وطۆیغیدن بیگرەك، عقل و اوی کرتورگە طرشوب، قصقاغنە بر خط یازدی.

« مریم!

مۆندن یازاچق آقتق سوزم. حاضر ساعت اون ایکی. بز جیدیدە کیتەبز. دیمك، مینم مۆندە جیدی گنە ساعت عمرم قالغان. سیڭە ئەللە نیلر یازاسی، روحمنڭ حاضرگی مینوتدەغی حالتن ئەللە نیچك، لکن بیك عادی سوزلر بلەن، آچوب بیرەسی ایدی، بولمی ایندی. آقتق مرتبە اوزڭنی کوررمن دیگان ایدم، بولمادی، بولمادی. مۆنڭ اوچۆن کمگە لعنت اوقورغە، تەڭری قاشندە کمنڭ بیتینە تۆکۆرۆب، کمنی آیاق آستینە صالوب تابتارغە؟؟ بلمیم، بلمیم! بر نەرسە دە بلمیم. سین توزە آلمادڭ، یوقسە مین اول قارت بلەن براش قیلا ایدم...

خیرلی بولسون ایندی!!

مینم بار امیدم سیندە، عزیزم! سین توز، سین چدا! بزنی آیراچق زمان آلتی، جیدی آی بولور. ایڭ کوبکە کیتکاندە بر یلغە صوزلور. بۆتۆن روحم ایلە اشانام، شول مدتدە مین نی گنە بولسە دە قیلورم: یە قۆتۆلوب قایتورمن، یە صالدات بولغانم حالدە برگە، بر برمزنڭ قۆچاغندە یەشی آلونڭ چارەسن تابارمن. بلەم، عزیزم، بلەم، سینی بیك کوب قیینلقلر کۆتە. سیڭە اوزڭنڭ ایڭ یاقن آدملرڭ بلەن کۆرەشورگە طوغری کیلەچك. آناڭ اوزگەردی؛ بلەمسڭ، تگی یاوزنی اول قویغان، بیت. اول، ات، آناڭە بو کۆنگی واقعەنی ئەیتەچك — اوزی شولای دیدی.

تگی جانسز، تگی تاش یۆرەك فخری دە ایسکەنوونده دوام ایتە. آناڭ بۆرۆن آنی میندن توبەن طۆتا طۆرغان ایدی؛ کیچە ایسم، عقلم

کیتدی. اول التفات، اول تەریلکە، تیك کییەوم دیب ئەیتوبکنە بترمی....

مین بۆلونڭ بارن کورەم، بلەم. لکن هیچ برندن قورقمیم: مین سیگە اشانام، مین سینڭ قۆتگە ایمان کیترەم. بۆتۆن دنیا میگە قارشی باروب دە، سین مینم یاقدە بولسەڭ، بز جیگەربز، دیم: سینڭ قۆتڭ، سینڭ اول بۆیۆك یۆرەگدە بولغان محبتڭ قارشیسندە تاشلر ئررگە، طۆرمش اوزی سجدە ایتەرگە، کوکلر باش ایەرگە تییش. صاو بول! آقتق مرتبە کوزلرگدن اوبوب، قارشگدە سجدە ایتەم؛ مین کیتەم، بز آیرلشابز، لکن مەڭگیگە توگل: تەگری اوزی برلەشدرگان جانلرنی زمان دە، مسافە دە، قزغانچ ئەدەملر دە آیرا آلماس.

مینم یۆرەگم، شولای، دی.

محبتڭ اوطندە یانوب: ضیائڭ.

*۱۹۰ نچی یل - نویابر.»

ضیاء، خطنی یازوب بتروب، کانۆیرتقە صالدی دە اۆستینە طۆلۆبن کییوب طشقە چقدی.

ایڭ اوّل آنڭ دقتن جلب ایتکان نەرسە — بیك اۆزدروبکنە اویناالغان تاتار موزیقاسی بولدی. یگتلر بر چاناغە تۆیەلگانلردە اورام بویلاب چابدرتوب کیلەلر. برسی اوینی، بر نیچەسی صزغروب ییبەرلر. برسی بیك کۆر، لکن موزیقالنی تاوش بلەن بیك دردلەنوب جرلی.

— کملر بولور؟ نیقروتلر کیتدی!!.... ئە، ظریف استارشینانڭ اوغلیدر. اول دەخلقدن قالوب، بوکۆن تاگن غنە کیتمکچی ایدی، بوغای.

چانا یاقنایغاچ، ضیاء جرلاوچینی تاوشندن تانودی، واقعاً، شول استارشینا اوغلی، غلمان ایکان.

بۇلرنىڭ طوريسنه جيتكانده چاناني بر آز آقرنايتديلر. برسى تزشمه‌كچى ده بولغان ايدى، آخريسى، قابقا تۇبنده‌گى ضيائى كوروب، اوزلرينىڭ ايبده‌شلرندن بره‌رسى توگلمى ديب اويلاغانلر در. لكن، ضياء طۇاۇبينىڭ ياقاسن كوته‌روب ايبلى باشلاغاچ، كم ايكانن تانوبميدر، تاغى.قزولاب چابا باشلاديلر.

تاڭده كيته‌چك يگت ايسه بيگره‌ك آرتق دردله‌نگان‌صمان جرلاونده دوام ايتدى:

صاو بولڭز، دوستلر، ديوب،
بز اورامدن اوته‌بز؛
بز جرلامى، كم جرلاسون؟
بز ايرته‌گه كيته‌بز...
جيلبر، جيلبر جيل آلا،
ايلتوب درياغه صالا؛
باشقه‌سينه قايغرميمن،
اوزۇلوب سۇيگان يار قالا....

آتلر بيك قـزو چابالر ايدى. شونلقدن يگتلر بيك تيز يراقلاشديلرده نى جرلاغانلرن آيروب بولمى باشلادى. بارا طۇرغاچ، بۇتۇنله‌ى ايشتلمه‌س بولدى.

ضياء، باقچه‌غه تابا كيلوب، مريمگه يازلغان مكتوبنى، ايكى آرالرنده يۇرۇمه‌س پوچتا خدمتن اوتى طۇرغان، زور قارت ايمه‌ننىڭ اوزلريگنه بله طۇرغان بر ييرينه قصدردى:

— بو ـ سيگه امانت؛ ايبه‌سينه تاپشر!!

مريمنىڭ بولمه‌سنده هامان اوط بار، آنده هامان بر جاننىڭ، تيره‌ن هم بيك آور اويغه باتقان شيكللى، ايه‌ن بويينه آقرن وصالماق آدوملر بله‌ن طوقتاوسز يۇرۇوى، يۇرۇب، يۇرۇب آروغاچدن، باقچه‌غه

قاراغان تیره‌زه‌گه بۇتۇن گه‌وده‌سی بله‌ن قاپلانوب، بیك وبیك اۇزاق، لـکن برده قوزغالمی، قاتوب طۇرۇوی کورنمکده ایدی.

ضیاء بۇکا قاراب، بیك اۇزاق، آبدراغان بر حالده، طۇردی، طۇردی ده اۇیینه کردی. ایندی نی اشله‌رگه؟ البته، یۇقلاب بولمی.

— کچکنه بر شه‌م یاندروب، کسه‌سندن خاطره دفترن چغاردی ده آنده‌غی خطلرنی، رسملرنی قاری باشلادی. مۇنده یگتنڭ اوزنچه آرتق عزیز وآرتق قیمتلی بولغان مکتوبلرگنه جییلغان — همه‌سی، البته، مریمنکیلرگنه ایدی. اول قایسیلرن کوزدن کیچردی، برسن بر نیچه قات اوقوب چقدی ده بردنبر بولغان رسمنی آلدی. آنده مریم ایدی. اول تار، اۇزۇن، نازك کوله‌مك کیگان، اۇزۇن قارا چه‌چن ایکی ایگینه صالوب، آصل چه‌چه‌ك تۇسلی کچکنه گنه قالفاقنی ماکلایغه یاقنغنه قاداغان. یۇزنده، بۇتۇن طۇرۇشنده ئه‌لله نینده‌ی بر تراگیدیه قانش ماتورلق بالقی. اوزی زور بر آغاچقه سۇیه‌لگان‌ده آور ومتأثر بر ره‌وش بله‌ن کوزلرن باتوب بارغان قویاشقه یونه‌لدرگان. ضیاء اۇزاق، بیك اۇزاق بو رسمنی قارادی ده، یاکادن دفتری بله‌ن کوکره‌گینه قویوب، شه‌من سوندردی. ایندی اول بیك آروغان، حالدن تایغان ایدی. طۇلۇبن تاشلادی ده، دیوانده‌غی یورغانلردن برینه اورالوب، که‌نه‌فیگه کیلوب یـاتـدی.

آنڭ یاتقان یيری — که‌نه‌فیسی قبله یاق تیره‌زه‌نڭ بوینده بولوب، آنده یراق فضا بۇتۇن طۇرۇشی ایله کورنمکده، طولغان آی ضیاءنڭ یۇزینه، کوزی آشا جاننده‌غی اوقورغه تله‌گان کبك، قاراب طۇرمقده ایدی. یگت شوکا قاراب قاتدی.

معلوم توگل، آکا ئه‌لله آور ایدی، ئه‌لله اول کوکلی بله‌ن فضاغه، کوکنڭ آرغی یاقلرینه کیتوب، دنیانڭ قایغی دیگان، حسرت وقیینلق

دیگان کبك واق نەرسەلرن حس ایتەرلك مرتبەلردن ئەلله قایا، بیك و بیك بوغاری آشقان ایدی؟ . . . .

٩

— قزم !! قزم !! سیگه ئەیتەم، یات ایندی، یات !! بو نیتکان اش: ساعت بر بولغان، سین هامان اوطراسڭ! تونده یوقڭ قالا ده، آندن آری، کون بوینه، کیفم یوق، فلان دیب یوریسڭ !!

فاطمه بیکه بر نیچه مرتبه، قزینڭ ایشگینه کیلوب، شوندی سوزلرنی تکرار ایتدی؛ لکن مریم، نی ئەیتکانن بلمیچه اوك:

— یارار، ئەنی، یارار، حاضر یاتام!! دیب جواب بیرسه ده، آنڭ کوڭلی یوقلاودن، طن وطنچ یوقیدن بیك وبیك یراق ایدی.

ضیائنڭ آلنغان کوننن حاضرگی ساعتکەچه اوتکان اون سیگز کوندن عبارت آز بر زمان، آنا بلەن بالا آراسندەغی مناسبتنی اوزگەرتوب، اول کونگەچه یورەکارنده بر برینه چن دوستلق، چن سویودن باشقه هیچ بر نەرسه طویماغان بوایکی وجود بو آرالرده بر آلماشنو حس قیلا باشلادیلر. مریم بویغه جیتکان بولسه ده آدملرگه قاراشنده بالا، بیك بالا، بیك معصوم ایدی.

اول اوزی آچق خاطرلی آلماغان بر زماندن بیرلی جانی، تەنی بلەن برەوگه باغلانغان. اول «برەو» نی آناسی ده بلە، آناسی ده یاراتا؛ حتی قای بر وقت کیلەچك کونده شول «برەو» نڭ تاغی نغراق یاقنایو احتمالی ده آنڭ تل تو بندن آڭلانوب قالا ایدی. مریم اچندن بو حاللرنی سیزوب یوری ایدی. شولای بولسه ده، هیچ بر وقت نه آچقدن آچق و نه اشاره بلەن ده اول اوزینڭ روحن طوترغان قوتلی یالقننی آڭا بلدررگه تلەمەدی: محبت نی چاقلی یەشرن بولسه، شول چاقلی قدرلی، شول چاقلی مقدس هم قیمتلی بولا شیکللی طویا، شوڭا کوره بوتون دنیادن یەشره ایدی. لکن بو حال عمرگه دوام ایتمەیەچك ایدی. اول

اوزینڭ یۆرەگندەگی طۆیغیسن محبت دیب، بیلگلی بر آدمگە محبتدن عبارت دیب تانوغان ساعتدن باشلاب، خیالندە بو محبتنڭ آلغی کۆنی حقندە، آنڭ دنیاغە آچلووی طوغریسندە، اوزنچە، بیك شعری، بیك ماتور بولغان بر کورنش صاقلی ایدی:

کیلور بر وقت؛ بولرنڭ طۆیغیلری یۆرەکلرندە یەشرنوب یاتا آلورلق مرتبەدن اوتەر، بولرنڭ محبتی دنیاغە بەروب چغارغە، اوزینڭ نوری بلەن حیاتنی یاقترتورغە تلەر. اول اچکە صیماس، اول تاشوب بارر. منە شول وقت آنلر، ضیاء بلەن قارانغی کیچەدە بیك آولاق وبیك طن بولغان بر ییردە بیك اۆزاق وبیك جدی کیکەشکاننڭ صۆڭندە، بر قرارغە کیلورلر. شوندن صۆڭ، مریم بیك اوڭغای وقتنی تابارده، مۆنڭ حقندە یاخشیلقدن باشقەنی اویلاوی محال بولغان، عزیز ئەنکەسینە مقدس سرنی آچار:

— ئەنی، ئەنی، ئەنکەم، جانم!! آچولانمیسڭ، بیت، آچولانمیسڭ، بیت!! مین آنی بیشکدن بیرلی یاراتام، بالا چاغمدن بیرلی سۆیەم.... آنی اویلاو، آنڭ صورتی بلەن لذتلەنو، آنی سۆیو — مینم یۆرەگم بلەن برگە، قان بولوب، ایت بولوب اوسکان. آڭا محبت — مینم جانمنڭ بر کیسەگی. بر کیسەگی گنە توگل، بۆتون طۆرۆشی، بارلق قوّتی.... اول دە شولای، اول دە سۆیە... جانم، ئەنکەم، آچولانمیسڭ، بیت، بز ایندی آرتق یەشرە آلمیبز.... دیەر.

آناسی، البتە، قزن سۆیە. البتە، قزینڭ بختن، سعادتن تلی. شولای بولغاچ، قارشی بر سوز دە ئەیتمەس، مۆڭارچی یەشرلوب کیلگان بو حالدن بیك متأثر بولور، یۆمشار، بلکە، قزن یانینە چاقررده، آرقاسندن قاغوب، ماڭلایندن اوبەر....

شولای ایتوب، آنلر ضیاء بلەن برگە طۆرا باشلارلر. ئەی بختلی بولورلر، ئەی مسعود طۆررلر، ئەی حیاتنڭ ایگی چیکی بولماغان

لذتلری، قزقلری اچنده عمر سۆررلر!! آل ده گۆل، قلرده تور، اوجماح ده نور بولور. یاز کیلور، دنیا یه‌شه‌رر چه‌چه‌کلر آتار، ماتور صولر آغار، صاندوغاچ صایرار، بولر شول جنتده عمر ایته‌رلر...

اول بۆرۆن شولای اویلی ایدی. ضیاءنڭ قارالو مسئله‌سی آنڭ جنت ره‌وشنده کورنمکده بولغان کیله‌چك کۆنی کوگینه، آورهم قاتلاولی قارا بۆلۆطلر چغارسه ده، اول، شول بۆلۆطلر یامان کوکره‌ب، آفتلی یه‌شنلر یه‌شنه‌و احتمالن خیالنده کوره باشلاسه ده، مۆنی وقتلی اش دیب بله، تگی جنت قاچانده بولسه، بر نصیب بولا دیب، اشانا ایدی. اول اوزینك بو امیدینه، بو اشانچینه، باشقه هر کمدن بیگره‌ك، آناسندن، یۆره‌ك به‌غری عزیز ئه‌نکه‌سندن یاردم ئزلی، آنی یغلماسقه بر تره‌ك ایتوب سیزنه ایدی — مۆنڭ کیریسن اویلاو، اول ضیاءنی سۆیه طۆروب ده، عزیز ئه‌نکه‌نڭ آڭا قارشی برقل قیملداتووی — معصوم قزنڭ باشنه کروب ده چقمی ایدی.

لکن اوزن، قالاسن، مرتبه‌سن باشقه هر نه‌رسه‌دن آلده طۆتوچی تجربه‌لی بیکه ایکنچی تورلی جواب بیردی:

مۆندن اون سیگز کۆن بۆرۆن گرای میرزانڭ زور زالنده بر نیچه خاتون آیاق اوره سۆیله‌شوب طۆرالر ایدی. آراده ضیاءنڭ کندك ئه‌بیسی بدری قارچق، فاطمه بیکه، مریم توتاش، تاغی بر نیچه «قصقه آیاق» بار ایدی. ایشکدن کورشی کیلنی عینی‌جمال آتلغوب کردی ده «ایشتدیگزمی، ایشتدیگزمی!! ضیاء ماغزوم آلنغان دی، آلنغان دی... بر ساعت اۆلگنه صدیق قایتوب، آبصطایدن اوغلڭ قالدی دیب، سۆینچیگه اۆچ صوم آلغان ایدی. حاضر ایکنچی کشی قایتقان ده، یاڭادن آلدیلر دیگان، آبصطای هوشسز دی.... دیب، قچقردی.

کیلن سوزن بتررگه اۆلگۆرمه‌دی، بدری قارچق، آی بیچاره‌قایغنه‌م، آی زلیحه‌قایغنه‌م دیب، چغوب کیته باشلادی. مریم ایسه،

باصقان اورننده قاتوب قالوب، طنی کیسلدی؛ یۉزینه اولم آقلغی چغوب، کوزلرندن حیات اثری یوغالدی. تاغی بر مینوت بولسه، اول، جه «اوه . . . اوه» دیب، یۉزن قابلاب، قچقروب قارشی بوامه‌گه آتلاچق ایدی، جه شونك عادتدن طش بر اش بولاچق ایدی. کیلن سۉیلی باشلاو بلهن، قزینك یۉزندن کوزن آلمی، قاراب طۉرغان، متکبر فاطمه بیکه، آنك اول اوزگه‌روون کوردی ده، یۉزینه قاتیلق چغاروب، کوکره‌گی بلهن کوته‌رلوب، مریمنك کوزینه شلته و دشمانلق بلهن طولغان اوصال هم قاتی بر قاراش تاشلادی. بو قاراش، قاتی ایدی، قزغانچسز ایدی. مۉنده قزغانو بلهن محبتکه باشقه هر نه‌رسه بار ایدی.

اوزی بر سوز دیمه‌دی، بر نی قیلمادی. توتاش شول قاتقان حالنده قالدی. بیکه ایسه، قزینه «مین سیندن مۉنی کۉتمه‌گان ایدم!» دیگان معنانی آڭلاتقان بر ره‌وش بلهن، قرتقنه آرتینه ئه‌یل‌ه‌ندی ده، اۉستینه طونن صالوب، بدری قارچق آرتندن، آخرتن جوواتورغه کیتدی،

شول مینوت بۉتۉن تفصیلی بلهن ئه‌لی ده مریمنك خاطرنده. دنیاده دوستلق و یۉمشاقلقدن باشقه‌نی بلمه‌س کبك طۉیۉلغان آنانك شول یاوز قاراشی، شول آرتق قاتی، آرتق قزغانچ قاراشی حاضرده کوز آلدنده.

مریم بۉنی، اصلا و اصلا، کۉتمه‌گان ایدی. اول «ئه‌نی» دی ایدی. ئه‌نی دیگان سوزی مۉنك هر بر قایغسینه، شادلغینه قوشلا طۉرغان بر جاننی آڭلاتا کبك طۉیا ایدی. ضیائنك آلنغانن بلگاچ، آناردن قزینك متأثر بولغانن آڭلاسه، بیك یۉمشاق معامله قیلور، زور قایغیلی آدمنی جوواتقان شیکللی طۉتار، احتمال، «بلهم، قزم، بلهم، یۉره‌ك بغرم، مین بارن ده بلهم؛ قایغرما، آنانك بار چاقده هیچ بر آورلق مه‌ڭگی بوالماس . . . آنده کیتوب مه‌ڭگی طۉرمیلر، منه قایتوب کیلور، فلان...» دیب تسلی بیرر شیکللی طۉیغان ایدی. . . شوڭا کوره ده آناسینك اول ایمانسز قاراشی مریمگه یه‌شن صوقغاندن ده

يامان تأثير ايتدى. آندن صۆڭغى معامله‌لر دخى شول يولدن آقديلر.

بيكه ضيائى قزغانسه ده، بو طشدن غنه شيكللى، رسمى گنه كبك، اول حاضر اچندن آكا بر تۆرلى ده ياقنلق صاقلاميدر شيكللى طۆيۆلا باشلادى.

اول ئه‌للٰه نيلر سۆيلى. صالداتده‌غى ناچارلقلرنى، كازارمالرنى تلگه آلا. فخرى‌نى ده بيك يش ذكر ايته... نيچوندر بۆتۆن سوزلرى «صالداتقه كيتدى، ديمك، بتدى ديمكدر...» ديگان معنانى آڭلاتورغه طرشقان بولا ايدى. قزينه اول حقده هيچ بر آچق سوز ئه‌يتمه‌سه ده، مريم آناسينڭ اوزى توگللگن، آنلر ايكيسى ايكى نه‌رسه اويلى طۆرغان ايكى جان، ايكيسى ايكى تۆرلى نه‌رسه استى طۆرغان ايكى كوڭل ايكانن شول كۆنلردن صۆڭ بيك نق سيزندى.

بو آكا آور ايدى. بيك آور ايدى. شونڭ ايله برابر آناسينڭ هر بر آدومى، هر بر سوزى شول آچى حقيقتنى آچا بارا ايدى.

— بو نيچۆن؟ بيكه نيك آلاى ضيائغه مناسبتن اوزگه‌رتدى؟

مريم بۆنى بلمى ده، اويلامى ده ايدى. تيك كۆتۆلمه‌گان، اوزينڭ منطقينه صيدرا آلماغان بو قاتيلقده، بو تاش يۆره‌كلككه آبدراغاندن آبدرى‌غنه بارا ايدى.

بو حال آنى آناسندن قايادر چيتكه‌ره‌ك، يراققه‌راق ييبه‌رگان كبك، تگى «بره‌و» گه تاغى نغراق باغلى، آنڭ بله‌ن آرانى تاغى نغراق ياقنايتا بارا ايدى:

— ديمك، اول يالغز!! ديمك، آنانڭ كۆڭلنده ده آكا آچلماغان په‌رده‌لر، قاتلاولر بار. اۆلگى ضربه‌نڭ تأثيرندن آينى باشلاغاچ، آنڭ ايڭ برنچى تله‌گى — تيزره‌ك «آنى» كورمك ده، بيك اۆزاقلاب، بيك تيره‌ندن، اوزينڭ بار حسرتن، آناسينڭ شوندى اوزگه‌رشلرن ئنه‌سندن جبينه‌چه «آكا» بيان قيلمق، دنياده «آكا» باشقه هيچ كمى قالماغانلغن،

آور کۉنلرن، یۉقیسز تۉنلرن، بۉرچولی تۉشلرن — بارن، بارن «آکا» سۉیله‌ب، بیرمك، شونڭ بله‌ن بر جووانمق ایدی.

اول هر کۉن، هر ایرته شونی اویلاب طۉرا، پـلانلر تۉزی، حیله‌لر قۉرا؛ لـکن ساعتلر آتلی، کۉنلر اوته، اول بخت هامان نصیب بولمی ایدی.

بیکه مخدومنی بر نیچه مرتبه آشقه، چه‌یکه آلدی. اول کیلوب، بره‌ر اوکٔغایی چقماسمی دیـگان صمان، بیك اۉزاق اوطرغالادی. شول یۉرولرده بر ایکی اۉچراشدیلرده. اـکن بوده، جه باصقچدن منگانده، ایشکدن چققانده بیك خوفلی بر قول قصشو، یاقتی ییر بولسه، کوزمه کوز قاراشوب قالودن اوتمی، نه سۉیله‌شورگه، نه باشقه‌غه امکان بولمی ایدی. بیکه باشقه وقتلرده قوناققه، فلانگه کیتوب، اۉزاق‌اوق طۉرغالی، قای بر چاق تۉنلرده‌ده اۉیده بولمی ایدی. ئه حاضر هیچ قایا آتلاب چقمی؛ مالغه بوری تییه، صالام وایـگننی بیك اورلیلر دیب، یۉرطقه قاراولچی ده قویا؛ جیتمه‌سه، اوزی کیچلرده بیك اۉزاق اوطرا ایدی. شونلقدن اۉلـگی وقتلرده‌غی کبك تۉنگی کورشولرگه هیچ بر تۉرلی امکان تابوب بولمی ایدی.

مریـم، نیندی‌ده بولسه، بیك طبیعی یۉمۉشلر تابوب، آخرت آپاسینه هر کۉن دیه‌رلك کره، مۉکٔا آناسی ده هیچ بر سوز ئه‌یتمی ایدی. لـکن کروده نی فائده؟ بولسه، یراقدن بر کوز قاراشوده، بیك اوتسه، بر کورشو بله‌ن قالنا ایدی.

آنده کرونڭ دخی ایکنچی بر آورلغی ده بار ایدی:

زلیخه آبصطاسی، ئه‌لله بر علامتندن، فلانندن بلـگان، ئه‌لله تیك یۉره‌گی بله‌گنه سیزه — نی ده بولسه، بار، اول، گویه، مریمنی اوته کوره، گویه، بو نازك طبیعتلی، حساس یۉره‌کلی توتاشنڭ اچنده نیندی اوط یانغانن طۉیا، هم، گویه، هر کۉن کروب ده‌جدی یۉز، تالغان کوز،

قایغیلی قیافت ومتأثر تاوش بلەن بر ایکی سوزگنه سۆیلەب، کیری چقارغه آشقنوۋینڭ سرلرن آڭلی ایدی.

حاضر آڭا آخرت آپاسی اۆلگیدن ئەللە نیچه اۆلۆش یاقنایغان کبك کورینه؛ آنڭ توتاشقه معاملەسیده یۆمشاق، سوزلری ده گل، جلاما، بەغرم، جلاما، کوز نورم، منه مین ده سینڭ قایغڭ، سینڭ حسرتڭ بلەن یانام دیگان شیکللی، چقالر ایدی. اول گویه، بو یەش یۆرەکنڭ اوزینکی بلەن بر اوطده یانغانن کوره ده قایغیده اورتاقلق کورسەته ایدی...

معاملەسندن، سوزندن بیگرەك، آبصطاینڭ کوز قاراشلری بو حالتنی مریمگه بیگرەك آچق بلدرەلر ایدی. آخرت آپاسی، گویه، آڭا هر وقت قزغانوب قاری، گویه، «بلەم، بەغرم، بلەم؛ لکن نی اشلیك صۆڭ؟» دی ایدی.

بو مریمگه، زور جووانچ، آور عذاب اچندە قۆتلی بر کوڭل راحتی، صمان ایدی. آبصطاسینڭ آلای قاراوندن اولقورقا ده، اۆیالغان شیکللی ده بولا، شونڭ ایله برابر آڭا یاقنلق طۆیا، کۆڭلینه بر جیڭللك کیلگانده‌ی بولا ایدی.

منه بو حالآنی هر کۆن جلال ملانڭ اۆیینه تارتسه ده، زلیخەنی کورو بلەن، آنڭ یۆمشاق و قزغانچلی کوز قاراشن اۆچراتو بلەن، اول مۆنده تاغی بر مینوت قالونڭ ممکن توگللگن طۆیا، تاغی بر آز شول آنا یانندە قالسه، توزه آلماس، — جانم، آبصطای!! بلسەڭ، مین نی چاقلی بختسز!! دیب، جلاب، آنڭ قۆچاغینه آتلودن، یاکه شوڭا اۆخشاش بر حال بولوودن قورقا؛ شوڭا کوره، یوقدن یاصاب کرگان یۆمۆشن اوتی ده تیز رەك بو آور حالدن، بو قزغانوچی کوزدن قۆتۆلو یاغن قاری ایدی.

شونلقدن هر کۆن، حتی قای کۆنلرده بر نیچه مرتبه کرسه ده، ضیائی کوررگه، آڭا اچندەگی جهنمنی آچوب، آلدنده کوز یەشی توگەرگه امکان چقمی ایدی.

لـکن کورشو، بیك اۋزاقلاب سۋیلەشولازم ایدی، فرض ایدی. بۋنی کوڭلـگنه تلەمی. بو یۋره کنڭ، محبتنڭ استه گی گنه ده توگل، مۋنڭ جدیت ده بار، ضرورت ده ار ایدی. کم بلە، نی حاللر بولماس، ضیاٴدن صۋڭ نیندی آلماشنولر کیلمەس — شولرنڭ بارینه قارشی حاضرلك کیرەك، پلان کیرەك. هر کۋن دیەرلك یازلغان خطلرده بۋنی ئەیتوب بته آلمی؛ یۋرۋمەس پوچتا ـ قارت ایمەن ده بو حقدەغی سوزلرنی تاشوب جیته آلمی ایدی.

باشقەچه یول بولماغاچ، ضیاٴ بر حیلە قۋرمقچی بولغان ایدی: مریم نیندی ده بولسه، بیك طبیعی بر بهانه تابارغه ده قالاغه، قردەشلرینه، کیتەرگه؛ شول کۋنلرده ضیاٴ ده، قایا بولسەده بارام دیب، شهرگه بارغه، هم شونده کورشورگه!!

منه نیندی یاخشی پلان؛ نیندی زور ایرکـنلك، نیندی بۋیۋك آزادلق!!!

لـکن، قزینڭ جانندەغی هر بر اوزگەرشنی اوته کوره باشلاغان، فاطمه بیکه، بر ایکی سوزدن اوك مسئلەنڭ تۋبن سیزوب آلوب، باشده بیك قرتقنه، «بولماس، نیندی وقتسز یۋرو اول!!» دیەرگه اویلاسەده، یاخشیلق بلەن طیبو ممکن بولغان اورنده، قزینه یاوز کورنەسی کیلمەدی؛ مریمنکیلردن ده منطقیراق صلتاولر چغاردی ده «هیچ بر، هیچ بر ممکن توگل» ایتوب قالدردی...

شونڭ بلەن والسلام.

یەش کۋڭل شولای بولسه ده امید اۋزمی ایدی ئەلی. بلـکه، بر جایی چغار، بلـکه، خدای بر یولن کورگەزر دیب اویلی ایدی.

لـکن کچك قابقا یانندەغی فاجعه بو امیدلرنڭ واول پلانلرنڭ هەمەسینه، هەمەسینه بر یولی خاتمه بیردی:

— یوق، بولمی؛ امید بتدی!!

— يوق، بولمی؛ امید بتدی!!
— یوق، بولمی.... امید بتدی!!

آنلرنك برنچی آیرلشولری توگل. بر وقتلر مریم «قزلر مکتبی» نده بولدی، ضیاء مدرسه ده طۇردی، حتی ئه‌لله قایلرده یۇرۇب بر نیچه یل قایتمی طۇررغه ده طوغری کیلدی. آیلر، یللر اوتدی، آنلر کورشه آلمادیلر، تیك بتمه‌س، توگه‌نمه‌س خطلر بله‌گنه جوانشدیلر. اول وقتده‌غی آیراشولرده، البته، جیگل توگل، اول چاقلرده ده «بر کورو اۇچۇن زار بولغان» مینوتلر بیك کوب بولا ایدی. لکن، لکن هیچ بری، هیچ بری، نیچۇندر، حاضرگی آیرلشو کبك، آور طۇیۇلمی، حاضرگیسی کبك یۇره‌کنی «پاره، پاره قیلمی» ایدی. مریم بۇ نك حکمتن، البته، اویلامی، لکن قزلرنك اوزلرینه‌گنه خاص بولغان بر سیزگرلك بله‌ن نیچۇن آرتق خفالانغانن بر آز طۇیا ایدی:

بالادن‌اوق قورقوب کیله‌لر؛ خلق تلنده اول اشنی تلگه آلغانده «خدای اوزی صاقلاسون» دیب صغنا باشلیلر؛ آنلرغه «کیتکان باش» دیلر؛ آنلرنی ئه‌لله قایلرغه، ئه‌لله نیندی صوغشلرغه، مدهش طوپ آستلرینه ییبه‌ره‌لر؛ کوبلر آندن قایتمی ده، قایتسه ده، ئه‌لله نیچك اوزگه‌روب، ایکنچی آدم بولوب قایتا — مریم شولرنی اچی بله‌ن سیزه ده «آنك» بو کیتوون — مه‌ڭگه آیرلو درصمان‌طۇیا. گویه، اول کیته ده یوغالا، بته؛ بتمه‌سه، یوغالماسه ده، مریمگه سۇیگان یار بولا آلمی.

بر خدای اوزیگنه بله، تاغی نیندی حاللر بولور، نیندی کۇنلر کیلور!! نگی فخری، ضیاء آلنغاچ، بو تیره‌ده ایسکه‌نوب بۇرۇنگه‌له‌ون بیگره‌ك آرتدردی، بیکه ده آنك یاننده عادتده‌گیدن آرتغراق ئه‌یله‌نه باشلادی.

بولرنك هر بری آلغی کۇنلرنك کوگنده، آیرم، آیرم قارا بولۇطلر یاصاب، امید قۇیاشن قاپلی بارالر.

خدایم، اوزنگ صاقلا، تاغی نیلر بولور، نیلر بولور!!

آننگ کوکلی ئه‌لله نیگه بیک‌اوك قورقا شول. کوندوزده باشنده ئه‌لله نیندی آور وخفالی اویلر یوری؛ کیچ بولسه، یوقیغه یاتسه، یامان توشلر کوروب، عذابلانا. اونکان تون ده بیك قورقوب اویاندی:

ایمش، بر زور صو. شوننگ بوینده آغاچلر، تاللر، نیندی‌در قوشلر بار. یار بوینده زور، زور کیمه‌لر طورا... یا خدای، کیمه‌لر توگل ایمش، قوللرینه ئه‌لله نیندی نه‌رسه‌لر طوتقان آدملر ایمش... خدایم، نیندی قورقنچ یوزلری: جنلر، په‌ریلرمنی!! آباو، الهم، بو نی اش، بو نی اش؟ شول قورقنچلردن برسی اوزیننگ زور، قورقنچ، اوصال هم قارا کوزلری بله‌ن بر طوقتامی مریمگه‌قاراب طورا... یاخدای، بوسی نی تاغی؟ شول قورقنچ آدم هامان کوزلرن آلمی، گویه، قاراشی بله‌ن آنی تاشقه ئه‌یله‌ندرمه‌کچی؛ ئه‌اوزی اوزگه‌ره بارا، اوزگه‌ره بارا، اوزگه‌ره بارا. بو نی بو، توشمی، ئونمی؟؟ اوزگه‌ره طورغاچ، شول آدم تانش بر قیافتکه ئه‌یله‌ندی. گویه، مریم آنی تانی، لکن کم ایکانی خاطرینه‌گنه کیلمی. شولای دیب اویلارغه اولگورمه‌دی، اول آدم فخری بولدی ده قولنده‌غی زور پچاغن یالتراتوب بولرغه تابا آتلی باشلادی. بولر ایکه‌و ایمش، یانند‌ه‌غیسی ضیاء ایمش... مریم، نگی پچاقلی‌دن قورقوب، ضیاءغه تابا «آباو، خاراب بولدق، بزنی اوتره...» دیب تاشلانورغه اولگورمه‌دی، ضیاء اورنندن سیکروب طوردی ده، قونچندن زور پچاق چغاروب، فخریگه قارشی کیلدی...

تگندن آدملر قوزغالدی، مریم ایسه، آباو هلاک‌ت دیب، قچقررغه اویلادی، لکن تاوشی بتکان ایدی، بوغای، بر کم ده ایشتمه‌دی... گویه، ضیاء بله‌ن فخری پچاقته پچاق کیلشکان حالده طورغانده، آغاچ آراسندن ئه‌لله نیندی کوك شینیللی، صاری توبه‌لی، قلچلی بر آدم کیلوب چقدی ده «ثابتنی!» دیب قچقردی هم شول سیکوننده، ضیاءننگ قولندن

بچاغی تۈشۈب، اول کارطوزلی، شینیللی بر صالداتقه ئەیلەندی ده تگی آفیتسەر آلدنده، آیاقارن طور یلاب، الوغلاو اورننده اولنگ قولن ماڭلاییته قویدی — حرمت کورسەتدی.

شوندن صوڭ آنی آلوب کیتدیلر، مریم قالدی. اول، آقتق مرتبه کوز قاراشده، مریمگه امیدسزچه قول سلکدی:

— یوق، بولمی؛ امید بتدی!!

بو تۈش مریمگەبیك یامان تأثیر ایتدی. برەوگه سۆیلەب، یوراتسه، بلکه، بر آز جیگلەیور ده ایدی. لکن «آناردن» باشقه کمگه سۆیلەرگه ممکن؟ ئه آنی نیچك کورەسڭ؟؟

— قهر تۈشکرینڭ «تعبیر نامه» سی‌ده ئەلله قایا، بیت!!!

— خدایم، نی اشلەرگه؟ ئەلله باشنی تاشقه اۆرۆرغەمی؟؟

ایچماسه، یاننده برەر کشی‌ده‌یوق. ر ومانلرده‌اوقیسی کیلمی. خطلر، پاتریتلر آقتاروب ده کوز تالوب بتکان... اشکه قول بارمی!

بالا چاغڭده‌غی کبك، بیتکنی باشکنی طرناب، چەچلرکنی طوزدروب، بۆتۆن دنیانڭ آستن اۆستکه کیتررلك، اچکده‌گی بارلق، کۆینچلرکنی چغاروب توگەرلك ایتوب، طویغانچی جلاب، آقروب بولسه، اوزکنی اۆزگەلەسەڭ، یەیسه، یاوز یازمشنی، اوزەگینه اوتکەرگانچی تیرگەب، لعنتلەب تاشلاسەڭ — بلکه بر آز آزو بولور، بلکه بر آز جیگلەیور ایدی.

یەیسه، منه حاضر بر معجزه بولسه ده، شول تەرەزه اوزندن اوزی آچلوب، آندن کۆله کۆله ضیاء کیلوب کرسه!! نیندی حضور، نیندی بخت بولور ایدی!!!

لکن جلاب ده بولمی، معجزه ده ظاهر بولمی. ساعت بیك آقرن آتلی. یۆرەك صزلانا. بۆتۆن آول طنچ یۆقیده. ئەنه ایکنچی ئەتەچ ده قچقرا. لکن اول، آور و تیرەن اویغه باتقان حالده ایدەن بو یلاب، آقرنغنه

يۇرى. آر وغاچ، باقچەغە قاراغان تەرەزەگە قاپلانادە جانسز صن شيكللى اۇزاق، بيك اۇزاق قاتوب قالا.

شول وقت آنڭ باشينە بيك طبيعى آغملر بلەن، بردە دولقنسز، تاشقنسزغنە، مڭ تۇرلى اوى كيلوب كيچە. اول، ضياءغە قيينلق برلور، اول عذاب كورر، آور يەشەر ديب اويلامى، نيچكدر، بو بردە آنڭ باشينە كيلمى هم قايغيسىدە اول نقطەدن توگل. ضياء آڭا دوست ايدى، سۇيگان يار ايدى. آنلر، بيشكدن آلوب، بيك چن رەوشدە دوستلق جبى بلەن بەيلەنگان؛ آنلرنڭ جانلرى برلەشكان. هر ايكيسى بر برلارينڭ يۇرەگينە بالادن اوق كروب اوطرغانلر. ياراتشالر، برن برى كورو بلەن، برسوز آلشو، بر قاراشو بلەن شادلق حس ايتەلر، بر آزدن بۇتۇنلەى بريگوب، بيك بختلى، بيك مسعود عمر ايتەچكلر ايدى.

ايندى اول، ئەلله نيندى، قايتماس، قۇتۇلا آلماس كبك طۇيۇلغان، بر ييرگە كيتە... آنى بر كوررگە زار بولور، لكن ممكن بولماس. صاغنور، حياتندە يەم وتەم قالماس. كم بلە، تاغى نيلر بولور!!

بر كشى كيتە، بر آزغە آيرلشالرغنە توگل، گويە، آنڭ حياتندە بردنبر سعادت بولوب حس قيلنغان قدرلى نەرسەسى مەڭگيگە يوغالا؛ آنڭ حياتينە نور بيرگان شەم سونە؛ گويە، همە شادلقلرينڭ، همە بختلرينڭ چيشمەسى عمرگە، عمرگە قۇرى... ضيا كيتە، ضيا صالدات بولا توگل، بلكە، مريمنڭ اوز حياتى، اوز كوڭلى بيك قيمت و بيك قدرلى بولغان جوهردن آيرلا:

— گويە، ئەلله نيندى ياوز قول اول ماتور يگتنى، اول عاشق يارنى نازلى توناشنڭ قۇچاغندن تارتوب آلادە، آنى عشق سعادتندن، حيات نعمتندن مەڭگيگە محروم ايتە...

مۇنى مجا كمەسۇ بلەمى، عقلى دە بلمى، بلكەجاى سيزە، يۇرەگى ئەيتە...

١٠

تسبیحی بلەن قرآنن آرتنلغی مندەرگە قویدی دە، ملاسینە یوقلارغە طنچسزلق ایتمەسون اوچون باصا توشکان، لامپاسن یاکادن چغاروب، زلیخە آبصطای اورنندن قالقدی.

جلال هامان غرلداب یوقلی. تگی یاقدەاوط یوق، تاوش طن دە کیلمی:

— دیمك، ضیاء یوقلاغان!

خفالی آناغە بو بر آز جووانچ توسلی بولدی: یوقلی — دیمك، آرتق قایغرمی!

اول اوغلی اویانماسون دیب، آیاق اوچی بلەنگنە باصوب، زور یاققە، اوستینە کییەرگە چقدی. اوزی «ارواح» وکولەگە کبك کنە، صاققنە یوری، بر دە تاوش چغارماسقە طرشا ایدی، لکن پیچ بوینەغی قومغاننی آلغاندە، نیندیدر، بر تیمر شالتراب ایدەنگە توشدی:

— کم بار؟... ئەنی سینمی؟...

— مین، بالام، مین!

زلیخە آبصطای قولندەغی لامپاسی بلەن ضیاءنڭ کەنەفیسنە تابا کیلدی:

— بالام، سین هامان یوقلاماغانسڭمنی؟ یوقلاو کیرەك ایدی، ساعت اوچ دە بولوب کیلە... آتاڭ آلتیدن قالمی طوررغە دیدی...

— یوق، ئەنی، مین یوقلاب اویاندم...

آبصطای اوغلینڭ یانینەراق کیلوب، بر اورندققە اوطردی دە آور قیافت، صالماق تل هم یورەکنڭ ئەلله قای ییرندن، ئەلله نیندی آور طویغیلر آرقلی اوتوب چققان تاوش بلەن، گەودەسن بر دە قوزغاتمی، سویلەشە باشلادی.

ضیاء ایسە آناسینڭ بوتون طوررشندە، بیگرەك دە یوزندە، بولغان زور اوزگەرشنی بو مینوتدە، بو کچك لامپا یاقتیسی، تون قارانغیسی،

طۉنۉق آی شەولەسی ایلە چۉلغانغان بر سیکونتدە، آرتق آچق و آرتق مؤثر کوروب حیران قالدی.

بو — تعجبلی ایس کیتو توگل، بلکە، قزغانو ایلە قایغی دریاسینك تۉبندن کوتەرلگان آور حیرت ایدی:

ضیاء، اوزینك آلنووی آناسینە نی درجەدە آور تأثیر ایتەچگن اوّلدن‌اوك بیك آچق بلە ایدی، هم آلنوب قایتقان کۉندن آلوب، اول عالی یۉرەکنك نی درجەدە متأثر بولغانلغی آنك هر بر سوزندن هر بر حرکتندن سیزلوب طۉرا ایدی. بو، حتی، ضیائنك کۉنکلندن دە آرتق ایدی: اول بلنورلك مرتبەدە یابغا باشلادی؛ زور کوزلری، ئەلله قایا تۉبکە باتوب، هر نەرسەگە آور، جدی، امیدسز قاری طۉرغان بولدی، آنلر، گویە، جهنم عذابن تعبیر ایتەلر ایدی. دوست خاتونلر کرەلردە، استاذ بیکەلرینك بو حالن کوروب:

— الهم، آنا کۉکلی بالادە، بالا کۉکلی دالادە دیگانلر، اوغلینە تاغی بر حال ایدی، ایسەن بولسە، بر قایتور ایدی، اما آبصطای بیك قزغانچ. بیچارە، بۉلای دە یوقبالردن یانوب، کۉیوب، بالالرم، بالالرم دیب جان اۉزۉلوب یۉری طۉرغان کشی، آرتق سۉیگان ضیاسی آلنغاچ، بیگرەك آرتق خفالانا ایندی... آتنا، اون کۉن اچندە بر نیچە یللق قارتایدی، یۉزی صارغایدی، اوزی کیبدی... دیب آبدراشالر، قزغانشالر.

لکن بو قزغانودن آکا بر تۉرلی دە جیکللك بولمی. اول آز سۉیلی، آز آشی، تۉنی بوینچە تەرەزەسندە اوط بولا، دیمك، یۉقلی آلمی. اۉیدەگی اشلرندە کوب وقت اوزی قارامی، بر خاتونغە تاپشرا... باشندە آرتق قۉتلی بر اوی بولغانغەمی، قای بر چاقدە کۉنلرنی، وقتلرنی دە صاناشدرا، قای بر وقت کۉنینە بر نیچە مرتبە «بۉگون قایسی کۉن ئەلی؟» دیب صۉری... گویە، آنك خاطری یوغالغان.

اونكانلرده، نیچکلر، بر صییق، آقصل طۆمان اچنده، یەیسه برده بولماغان کبك کورینەلر.

دنیاسی طوزلغان، اشلرنده ترتیب بتکان . . . نمازلرن عادتدەگیدن کوب هم اۆزاق اوقی. هر نماز صۆڭنده وردلری، دعالری جملەسینه بر نیچه سوره ده قوشا، خصوصاً یەستولرنی بيك اخلاص و بيك اۆزاق اوتی. دنیا طن، آول یۆقیغه چوما، اۆیلرده اوط سوندرلوب، هرکم اۆنۆتۆلا، ایکنچی دنیاغه کیته — منه شول وقت اول نمازلغن جەیه، یانینه باصوبقنه کچکنه شەمن قویاده طن و یارم قارانغی اۆیده، پاك نمازلق اۆستنده، قولنده تسبیح، آلدنده قرآن اولدیغی حالده، صنغان کۆڭلدن الهی بر خلوص بلەن تەکْریگه توبەسن، دعاسن، تلەگن عرض ایته — یالنا، یالورا . . .

بعضاً شول حالده تاڭلر آتوب کیته . . .

اول اوزی بيك حساس هم بيك متأثر و بيك بای خياللی خاتون. شول پاك، صاف وسۆیکملی اوغلی، شول یۆرەك پارەسی ضیائنڭ، ئەلله کمنڭ آزغنلری بلەن، ئەلله نیندی ناچار ییرگه کیتووی آڭا برده تعبیر ایتوب جینکره آلمی طۆرغان بر آورلق، بر قایغی بیره.

اول اوغلی آرقلی بخت کۆتمی ایدی؛ شولای‌اوق، کوب آنالر کبك، آڭا کەلەش آلوب، کیلن خدمتی کورو، قۆداغی بولوب، تورده اوطرو سعادتلری ده آنی اول چاقلی تارتمیلر، قزقدرمیلر ایدی.
— یوق، اول بۆلرنی اویلاب، اوغلی آرقلی بر راحتلك کۆتۆب ده، ایندی شول کۆنکانینه ایرشه آلمایاچق بولغانغه قایغرمی، بلکه، اوغلینڭ یازمشنده بولغان بو آور اوزگەرش شول یۆرەك پارەسی بالاسن بيك آور حالگه تۆشۆره، آنی خاراب ایته، آنی ئەلله نیندی عذابقه تاشلی صمان طۆیا، وشول طۆیغی آنی عذابلی ایدی.

گویه، اول کیته ده، ئەللەنی‌حاللرگه تۆشه، ایکنچی دنیاغه چوموب،

ئەلله نیندیگه ئەورله. اول، آنی آصارلر، کیسەرلر دیگان کبك، بیلگلی بر نەرسه اویلامی، لکن اوزینه بلنمەگان بر آور حال، آور قایغی کیلگان کبك طۆیا . . . گویه، آنی ایرتەگه اۆزاتالرده، اول ئەلله نیندی یاتمی، قارانغیمی، گناهلیمی بولغان بر دنیاغه کروب کیته؛ شوندن آنك یۆزی ده اورص تۆسلی بولامی؛ کوزلری ده ئەلله نیندیگه ئەورلەمی؛ قارتلرنی جلاتوب قرآن اوقی طۆرغان ماتور تاوشی ده بتوب، اول ایندی آناسینه ئۆلکگی شیکللی هیبت و تەملی سوزلر ده ئەیته بلمی باشلیمی؛ تاغی مۆغرداب طۆرغان چەچلی، تەریلی ئەدەملر آراسنه، باشنه کارطوس بولغان حالده، بسمه‌اه سز، صول قولی بلەن طۆتوب، چوچقا ایتی آشاب اوطرامی؟؟ — تاغی شوندی ئەلله نیلر، ئەلله نیلر بولامی، بولمیمی، آنی عقلینه کیترمی؛ لکن یۆرەگی شوندی مڭ نەرسه سیزنه. ئەلله آندی هیچ بر نەرسەنی سیزمی، اویلامی، تیك بالاسینه محبت و شفقت ایله طولغان آنا یۆرەگی تیك «اول آلندی» دیگان بر سوز بلەگنه شول حالـگه تۆشەمی؟ . . . مڭ طۆیغی، مڭ شبهه . . .

اگرده آناردن: «آبصطای، آدم باشی یوغالا طۆرغان بیر توگل، بیت، نیك اول چاقلی قایغراسز؟» دیب صۆراسەلر، اول شلتەنی آکلاتقان بر رەشده باشن سلکەرده؛ «منه، الهم، آنی صۆراب طۆررغه یاریەی صۆلڭ!!» دیبگنه جواب بیرر و شول جوابنی اوزینڭ اچنده بولغان بارلق طۆیغیلرن تمام ئەیتوب جیتکرگان صانار ایدی:

— منه، الهم، آنی صۆراب طۆررغه یاریمی صۆلڭ؟؟

ضیاء، بۆلرنڭ همەسن بلوب، همەسن یۆرەگی بلەن سیزوب، آناسن اوته کورگان‌دەی بولوب یۆری ایدی.

بۆلرنڭ بری ده یاڭا توگل، شوڭا کوره برسی ده آنارده حیرت طودرماسقه تییش ایدی . . .

لکن جیدی تۈن اورتاسنده، بۈتۈن دنیا یۈقیده چاقلر، نمازلغندن طۈرۈب، آنك یانینه کیلوب اوطرغان، تۈننك یارم قارانغیلغی هم طۈنۈق، خیالی آی شەولەسی ایله چۈلغانغان بو آور قیافت، جدی ومتأثر بولغان بو یۈز هم اچکه باتقان بو زور کوزلر بلەن صوورلغان یاکاق — اوزلرینك آور سکوتلری بلەن زلیخه آبصطاینك یۈرەگنده باشقه هیچ بر وقت بولماغان الوغ قایغی ایله تیرەن فریاد بارلغن سۈیلیلر ایدی.

بر آز اوطرغاندن صۈك، آبصطای، ئەلله قای ییرندن، جاننك تۈبندن کیلگان تاوش بلەن:

— خداینك یازمشی شولایدر ایندی، بالام، مین کورەسینی کم کورسون!! دیدی ده اورنندن قوزغالدی، دخی شول‌اوق تاوش بلەن:

— یۈقلا ایندی، بالام، یۈقلا!! دیب، قۈمغانن قولینه آلدی ده چغوب کیتدی.

اول یاکادن کرگانچی، ضیاء چیشنوب پیچ بویندەغی کراواتقه آوغان ایدی. آبصطای هیچ بر سوز دیمەدی، طونی بلەن قۈمغانن اورنلرینه قویدی ده تگی یاقفه، ایری یانینه چقدی.

حضرت، بیك جەیلوب، برده قایغیسز تۈسلی یاتا ایدی.

آنا بوحالگه تعجب ایتدی:

— ئەی، ربم!! بوچاقلی تاش یۈرەك بولا آلور ایکان بنده!!

١١

— ئەنه بیش، اون محلەلی زور شهر... ئەنه شونك بۈیۈك منارەلی، برنچی درجەده الوغ وشانلی مسجدی... ئەنه آنك آیلی، چلتەرلی، مزین منبری... ئەنه شول منبرده جلال ملانك اوغلی وقار وکبر قانش هوالی قیافت بلەن مسجدکه شغرم طولغان زور بایلر هم معتبر جماعت آلدنده معجز بر آواز ایله خطبه اوقی... بۈتۈن

خلق حیران قالا.... یه‌یسه اوزینك دانی، شهرتی ایله دنیانی یاگراتقان بیك الوغ و بیك معتبر مدرسه.... آنده نیچه مه یوزله‌گان شاکرد.... درسخانه ده کوره‌ك کبك صاقاللی، زور و مهابت خلفه‌لر، یاوز تللی، دهری باشلی، سوز بیرمه‌س طبیعتلی ایمانسز پیش قدملر.... دنیاده اوزینه تیك تابمی، کوککه ارغیغان آرسلان‌دای بر آشقنو بله‌ن مناظره ایتشه‌لر.... تورده، درس کرسیسنده جلالنك، حکیم کوزلی، ریاضی قیافتلی اوغلی، کوزلگینك اوست یاغندن، قارشیسنده‌غیلرنی دقت ایته.... آرادن کمدر درسنك شأنینه یاقشوب بتمه‌گان بر سوز اچقندره.... جلالنك اوغلی کوکره‌گی بله‌ن قالقا توشوب، قوتلرینه چداشا آلمی اوطرغان آرسلانلرغه، کوزلك اوستندن، شلته‌گه اوخشاش بر قاراش تاشلی، تگیلر شم بولالر.................

. . . .

دیگگزنك قوتلی دولقنی، اوزینك قوچاغینه آلغان قربانن، بر باتروب، بر چغاروب، اوینانقان کبك، اوغللرینك کیله‌چك کونی حقنده بیك کوب یللر خیالنده یاصاب یوروگان منه شول کورنش، شول ایدیال، جلالنی بر باتردی، بر کوته‌ردی، امید بله‌ن شبهه آراسنده بیك کوب شایارندی ده، نهایت، ناغی کیتروب، توبکه به‌ردی.

— مخدوم آلندی!!

شونك بله‌ن برگه ملانك باشی طومانلاندی، خیالنده‌غی شهر ده یوغالدی، مسجد ده جیمرلدی، تگی مدرسه ده یوققه چغوب، ایمانسز پیش قدملرده ئه‌للا قایا اوچدی؛ آنده باشقه هیچ بر نه‌رسه قالمادی، تیك طومان ده قارانغیلق!! باشقه آتالرنك، اوغللری آلنغان خبرنی ایشتکاچ، ایك اوّل حس ایتکان نه‌رسه‌لری — قزغانو بولا؛ ملا بولور، امامتلك قیلور دیب یوروگان، شاکرد اوغلی آلنغان کشیلرده بر یولی امید اوزمیلر:

— آنده، دیلر، کشی مه‌ڭگی طۉرمی. منه طۉیمی ده قالورسك، اۉچ یل اوته‌رده کیته‌ر. . . . یۉرر، دنیا کورر؛ درست، عمری ئه‌ره‌م بولا، علمی آرتماس، لکن کتاب قاراسه، مطالعه‌ده بولسه، کیموم‌ه‌س ده...

منه طۉیمی ده قالورسك، خدمتی طواوب، قایتوب کیلور. . . . آندن صۉڭ نفوذلی گنه مدرسلرنڭ برسینه باروب، بره‌ر یل علمن یاڭارتور ده، نصیب بولسه، ملا ده بولوب قوبار. . . .

لکن جلال مۉندی جووانچدن بیك و بیك یراق.

آنڭ زور اوغلی یولدن یازدی، بوسی ده عقلدن شاشوب، بر نیچه یللر آتاسی تله گینه قارشی کیتکان ایدی. نیندی در بر معجزه‌گنه آنی یاڭادن عقلغه اوطرتقان ایدی. . . . شولای ده ملا اوز روحینڭ تۉبنده بو عقللیلقده نیچه‌کدر بر شبهه طۉیا ایدی: گویه، اول بر وقتلی‌غنه اش؛ گویه، آنڭ ضیاسن آتاسینه به‌یله‌گان جب بیك آرتق نچکه؛ شول درجه‌ده، که نیندی‌گنه بولسه ده بر عادی کۉچ آڭا قاغلسون، تگی نچکه جب بۉتونله‌ی اۉزۉلور ده ضیاء اچقنوب کیته‌ر هم آندن صۉڭ ایندی آنی، اصلا و اصلا، طۉتوب بولماس. . . .

— مخدوم آلندی!!

شونڭ بله تگی جب اۉزۉلدی، ضیاء ده حضرتنڭ قولندن مه‌ڭگیگه اچقندی. . . .

ملا شولای دیب حس قیلا، هم ایندی ئه‌لله نیندی معجزه ده، اوغلن یاڭادن عقلغه اوطرتوب، مدرسلك یولینه صالا آلماس تۉسلی طۉیا. . . شوڭا کوره، صالداتدان قایتوب، اوقور ده آخوند بولور دیگان امیدنی، اوزی کۉچله‌نسه ده، باشینه کیتره آلمی. . . .

اول بو اشلرنڭ باری ده، طشدن ضیاء اۉچون کۉڭلسزلك بولسه ده، اصلده آنڭ تله گینه تابا باروب چقدی دیب اویلی؛ گویه، آتا بلن اوغلنڭ کۉره‌شوونده صۉڭغی‌نڭ تماما جیڭه آلووی اۉچون صالداتلق

یاردەم ایتدی، گویە، ضیاء مۆنی آگلی دە، شول یاغن اویلاب، بر آز شادلانا دە . . . .

شوگا کورە دە حضرت اوغلینڭ آلنووی اوچون قایغرمی، بلکە آچولانا؛ اچدن، بۆرەگینڭ ئەللە قای ییرندن لعنت کنە حس ایتە.

— مخدوم آلندی!! دیگان خبرنی ایشتکاچ، آنڭ برنچی طۆیغیسی

— قزغانو توگل، بلکە اوغلینە آچو، دشمانلق قاتش آچو، بولدی.

گویە، آلنودە ضیاء عیبلی ایدی.

اول بۆنی آچقدن آچق ئەیتمەسە دە، یەشر رگەدە لزوم کورمی ایدی. آنگا جلی سوز ئەیتمی، اول حقدە برگە قایغرشمی، حتی اۆلگیچە، اوین سوزلردە سۆیلەمی ایدی.

کیتەر کۆنگەچە شول حال دوام ایتدی، قایغی و قزغانو اورنینە، یۆزینە آچو وصالقنلق چغاروب، اوغلینە جلشمادی، تیك، مجبوری بولغان بر بورچنی اوتەگان صمان، آنڭ کیرەك یاراقلرن، یول حاجتلرن حاضرلەتدی.

۱۲

ضیاء ایسە تاغی اوزنچەرەك اویلی ایدی.

اول اوزینڭ ئەلەگو ونە، اوز حیاتی و اوز کۆنی یاغندن‌غنە قاراغاندە، بیك آرتق ایسی کیتمی:

— نو آلندڭ . . . نی بولدی؟ آلنماو، البتە، یاخشی ایدی . . . آندە اوچ، دورت یل عمر اوتە . . . علم وصنعت آرتدە قالا . . . قورۆلغان پلانلر یولدە طورا . . . لکن نی اشلەرگە؟ — آنڭ اوچون، جلاب بولمی، بیت، ایندی . . . دی

بواش آنی بیك آور بولغان بر بەرلشودن دە قۆتقارا. اول، بیت، باری بر آتاسی تلەگان آدم بولمایاچق . . . بوگون یە ایرتەگە، بولماسە بر آیدن، بر یلدن صوڭ بولسە دە، آنگا بیت آتاسی بلەن حسابنی اۆزەرگە طوری کیلەچك، قاچاندە بولسە بر، آتاسینڭ تکلیفاتینە قارشی:

— آتای، سین یوققه کۆچلەنمه: مین آخوند ده بولمیم، مدرسلکڭ ده کیره کمی!! سین اول فرضنی باشکدن چغار دیب، ئەیتورگه کیره‌ك بولاچق ایدی.

طبیعی، آتاسی آنڭ بو سوزینه رحمت ئەیتمەس، بر مینوتده اچینه اوط قابنوب، آچو ونه چداشا آلمی، اورنندن سیکروب طوررده، قارا کۆیگان یۆز، آقایغان کوز بلەن مۆنڭ اۆستینه قچقرر:

— آلایسه، کم بولاسڭ، آلایسه، کم بولاسڭ!! کۆتوکۆ تەمسڭ؟؟ بار، کوزمه کورنمه!! ئەنه اورص آولینه بارده دۆڭغز کۆت!! چوچقا بەرەنی آصرا!!

شوندن طۆتۆنور سوگەرگه، طۆتۆنور بۆتۆن دنیانی اتدن آلوب اتکه صالورغه!!

آناسن سوگەر، صابرنی ات ایتەر، کیەوی بلەن قزن تیزه‌کـکه تاشلار، اوزینڭ بولر اۆچۆن طرشوون، دنیاده هیچ کم قیلماغاننی قیلغانلغن. غیرتن، شەبلگن‌سۆیلەب، اوزن کوککه کوتەروب، ماقتانور، ماقتانورده، ضیاء شوندن صۆڭ ده عقلغه کیلمەسه:

— کوزمه کورنمه!! یۆرطمه آیاق باصما!! دیب قووب چغارر.

ضیاء اۆچۆن بۆنده ده زور قیینلق یوق. جیلەنن، جبەسن کییەرده چغوب کیتەر، شونڭ بلەن والسلام. لکن آنا نی اشلەر؟ بو حال آڭا نیچك تأثیر ایتەر؟؟

ضیاء بیك آچق کوره، که بو بەرلشو زلیخه آبصطای‌نڭ آنسز ده بختسز باشینه آرتق آور ومەڭگی بتمەس تراگیدیه بولاچق، آنی جهنم عذابینه تاشلایاچق...

ئه صالداتقه آلنو ایسه، اول تراگیدیەنی بیك طبیعی سبب بلەن یوق ایته... بو ایکی‌نڭ، یعنی صالداتقه کیتو بلەن قوولوب چغونڭ زلیخه آبصطایغه بیره‌چك تأثیری، البته، بر درجەده بولمایاچق.

صالداتلق بر بۇلرغه غنه کیلگان بلا توگل. آنده بۇتۇن ایل بلەن. اول تاغی یازمش اشی ده. دخی آنده کیتو بر وقت قایتو امیدن جویمیــ ئه، بیت، اوزگُنكُ قدرلی هم جانگدن یاقن اوغلگُنی طوغان اوسکان یۇرطندن اوز آتاسی شولای ایتوب قووب چغارووی — خدای صاقلاسون — بو، بیت، ئەلله نیندی آور... باشگه ده صیدروب بوامی...

ضیاء آناسن هر حالده شول ایکینكُ برن کوررگه محکوم دیب اشانا، اونچه صالداتلق‌نكُ آناغه بیرەچك عذابی تگی حالدن جیگلرەك بولور کبك‌ده تابا ایدی. شول یاقنی اۇستکی بر قاراش بلەن اویلاغانده بو ئلەگونكُ بر ضررسز یاغی ده بار کبك چغارا ایدی...

لکن اوزی بۇگا اشانمی ایدی، شوگا کوره بیچاره آنانی بو ایکی آورلقنكُ هر ایکیسندن قۇتقارو یاغینه چاره ازلی ایدی. هم شونكُ اۇچۇن اول بلالر، اول دارولر واول هوشسزلقلرنی کوتەررگه مجبور بولغان ایدی...

آلنوب قایتقاچ، آولده اونکارگان اون سیگز کۇن آنكُ بو صۇگغی یولی حقلی ایکانن آچق کورسەتدیلر...

اوز کۇنی، اوز راحتی یاغندن قاراغانده آرتق ایسی کیتەرگه یاراماغان شیکللی کورنگان، بو آلنونكُ آناسینه بیرگان تأثیرن کورو آنكُ نگی «سحرسز روزه» طۇتو، آغولانو کبك، معناسزلکارن، گویه، معذور ایتوب چغارالر، گویه، آنی آقلیلر ایدی... ضیاء بۇنی اویلی ده تگی جبار ملاغه نی دیەرگه آبدری ایدی:

— جولەرنكُ جولەر شول!! منه اول جولەرگه آدم جانندەغی عذاب واضطرابنی کوره آلورلق قابلیت بیررگه ده، شول الوغ یۇرەکلی آنانكُ کوزلرینه تیك برگنه مرتبه قاراتورغه ایدی!! آندەغی جهنمنی کوروب، اول، بلکه، بر آز انصافقەده کیلور ایدی!!

۱۳

زلیخه آبصطای یاتاغینه کروب، بر آز طورغاچ، بیك اهمیتسز هم بوتونله‌ی چیت بولغان نه‌رسه‌لر حقنده ضیاءغه بر نیچه سؤال بیردی ده، جوابقه قارشی، بیك زور معنا تابقان آدم صمان:

— ئه.... آلای ایکان؟ دیدی.

شونك بله‌ن طندی.

ضیاء یاکادن آقرنغنه طوروب، آی شه‌وله‌سنده خط یازا باشلاغانده، آنك لامپاسی سونگان، اول یاقدن هیچ بر تاوش، طن کیلمی ایدی.

یاتا، یاتا یگتنك باشینه فخری بله‌ن فاطمه بیکه‌گه قارشی طورو طوغری یسنده بیك‌مهم توسلی‌طوبولغان ئه‌لله نی‌چاقلی نه‌رسه‌لر — پلانلر، طبیعی جوابلر، چاره‌لر کیلگان ایدی، آنك بو مکتوبی ده شول حقده ایدی.

یازوب تمام ایتدی ده، ممکن قدر بلدرمه‌سکه طرشوب، آنی تگی قارت ایمه‌نگه قصدروب کردی.

بو وقت مریم‌نك بولمه‌سنده ده اوط کورنمی ایدی:

— دیمك یاتدیلر!

اول یاکادن اورنینه یاتوب، یوقیغه کیتوب بتدم‌گنه دیگانده بایاغی یگتلر، شاولاشوب، آولنك اورگی اوچینه تابا اوزدیلر. غلمان هامان جرلی، موزیقا طوقتاوسز اوینی ایدی.

یگتلر یراغایدی، جر ایشتلمی باشلادی، موزیقاده آقرنلی، باروب، گویه، یراق‌صحراغه، نهایه‌سز فضاغه‌کیتوب، آندن‌قایادر آشدی؛ شونك‌ازی، اوکفایی‌بله‌ن‌آغوب، ضیاءده اوزندن‌یوغالدی، اونوتلدی....

۱٤

تاك یاقتیسی بله‌ن برگه ضیاءلر اوینده یه‌نه حرکت باشلاندی. ایك اوّل قوزغالوچی — زلیخه آبصطای ایدی. اول اورندن

طۆردی ده، طوری آش اۆیینه چغوب، خدمتچی خاتوننی اویاندی هم آنگا نیلردر پشررگه، حاضرلەرگه قوشوب، اوزی اۆزاناچق اوغلینك ئەیبرلرن بارلی، بول یاراغن قاری باشلادی.

ضیاء، یاتقان یرندن باش قالقتوب، دیوارده‌غی ساعتنی قارادی ده، وقت بیك آز قالغانن کوروب، تیزگنه طۆردی هم آشغا، آشغا کیینوب، جوونوب، کیچه بتره آلماغان اشینه — اوزی بلەن آلاچق ئەیبرلرنی صومکاسینه ایبلەب طوترغه طۆتۆندی.

آنا بلەن اوغل، گویه، بربرلرن اۆنۆتقانلر ایدی: نه بوسی، نه تگیسی «لەم، میم» دیب آوزده آچمادی، بربرینه هیچ برطوریده مراجعت ده ایتشمەدیلر.

کشی قای بروقت یۆرۆگان حالده تۆش کوره؛ یەیسه، یۆقیده اولدیغی حالده، طۆرا، یۆری، ئەلله نیلر قیلا . . .

زلیخه آبصطای ده بو کۆن شونگا اۆخشاش برحالتده ایدی.

آنارده نشاط قالماغان، آنك جانی قایغیدن تالغان، یۆرەگی، اۆزاق هم طوقتاوسز یانودن آروغان بولورغه تییش، که اول بوکۆن همه نەرسەنی یراقده کبك، تۆتۆن اچنده صمان کوره، اوته آور حسرت یاکه یراق برسفر بار کبك ده طۆیمی — خدا بلسون، نیندی وقت، نیندی حال ده نیندی حرکت!!

جلال طشدن طن وطنچ، حتی اویاولی یۆقیلی برحالتده کبك کورنسه ده، آنك اچنده اوزینه ده آچق بیلگلەنوب بتمەگان بر قوّت قاینی، نیدر صییشا آلمی، بەروب چغارغه ایته شیکللی ایدی.

اول خاتونینه نگی یاخشی موقچه بلەن یاخشی کازاکی، یاکا جیلەن، پوسطاو جالبار کبك برنیچه کیم قویارغه ئەیتدی ده، ضیاءغه کیچەگی سوزن تکرار ایتدی:

— ضیاء، سین، آناکا قاراما، اول خفالی کشی، یول یاراغکنی، آلاچق ئەیبرلرکنی اوزك بارلا، اوزك طوتر!!

اوزی، طشقه چقمیغنه، طهارت آلدی ده اورتا ایشکـکه ئلنگان زور آق سۇلگی بلەن بیتن سۇرته باشلادی:

— انا انزلناه فی لیلةالقدر . . . لیلةالقدر خیر من الف شهر . . . . سین، سین! قارا ئەلی نماز وقتی کرگانمی ایکان؟

آبصطای، ماشینا کبك جواب بیردی:

— کرگاندر ایندی، کرگاندر . . .

— ضیاء، طهارتڭ بارمی؟

— بار، آلدم !

— بولسه، آذان ئەیت! نماز اوقوب آلیق، صۇڭغه قالابز یوقسه!!

آبصطای چیگوب اشلەنگان زور چۇبار نمازلقنی آلوب بیردی. ضیاء شونی قبلەغه قاراتوب جەیدی ده آذان ئەیتدی، صۇگره آتاسینڭ اوڭ یاغندن طۇروب، نماز نیتلەدی.

آبصطای، پیچ بو یینه سۇیەلگان حالدە، بۇلرغه قاراب قاتقان ایدی. برنچی قۇلاق قاغودن آلوب، آقتق سلامگەچه شول طۇرۇشدن قوزغالمادی.

بالالر یۇقلیلر ایدی. جلال آنلرنی اویاتماسقه قوشدی.

اول آراده تگی یاقدن نچکەگنه تاوش بلەن:

— آبصطای، صاماور قاینادی! دیب اندەشدیلر.

ایدەنگه جەیلگان کلەملر اۇستینه چەی حاضرلەندی، اسباب کیلدی، آشاملقلر قویلدی. ملا، تگی یاقده یۇرۇگان خاتونغه یۇرطدەغی یالچینی چاقررغه قوشوب، اوزی تابننڭ ایڭ تورینه «بسم الله . . .» دیب اوطردی ده حاضرگنه تابادن تۇشکان قۇیماقنی «قابقالی» باشلادی. ضیاء، آنڭ آرتندن زلیخه آبصطای، اوطروب، اول چەی یاصارغه طوتۇندی.

چەی آور و آقرن اچلدی. مجلسده ئەلله نیندی آور سکوت حکم سۇره ایدی. گویه، تللر باغلانغان، سوزلر اۇزنۇتلغان، ذهنلر ئەلله نیندی یات عالمگه کیتوب یوغالغانلر ایدی.

حضرت‌نڭ ده باشقه وقتلرده اۉزلکسز اشلی طۉرغان سوز تیگرمه‌نی بۉگۉن طوقتاغان — بارمی ده، تارتمی ده ایدی.

تیك طشدن، اوزینه ئه‌لله نی چاقلی صووقلر، قارلر اییه‌رتکان، یالچی‌نڭ کیلوب کرووی‌گنه مجلسنی بوآور سکوتدن قۉنقارا آلدی:

— ملا بابای، مینی چاقردڭمی سین؟

— سینی چاقردم!

دیدی‌ده صاناب چغارلغان کبك اوزوك، ایسه‌بلی سوزلر و کیسکن تاوش ایله یالچیغه امرلر بیره باشلادی:

— زور چانا چغارلغانمی؟ بزگه جیگله‌سی آتلر قرغچلانغانمی؟ اۉزۉن چبرقینڭ ئلمه‌گی یونه‌تلگانمی؟ ....

یگت همه سؤالگه سوز هم اشاره بله‌ن «بارده اشله‌نگان...» دیب جواب بیره باردی. جلال دوام ایتدی:

— بار، یاڭادن قرغچلا، یال، قۉیرقلرن ایبله‌ده شول «زور قارا» بله‌ن «قاشقا جیره‌ن» نی زور چاناغه جیك! مین کیچه بویاتدروب آلغان ایدم، شول ایکی قامطنی کیدر، تگی ایکی قڭغراولی زور دوغا کله‌تده‌در، شونڭ بله‌ن جیگه‌رسڭ!! آڭلادڭمی؟

یگت «آڭلادم» دیب باشن سلکدی‌ده چغا باشلادی. ملا تاغی طوقتاتدی:

— بار، حاضراوك ظریفنی چاقروب کیل! مین آڭا، بزگه کوچر بولوب بارسڭ، دیگان ایدم، حاضر کیلسون، تیز بولسون دیب ئه‌یتدی، دیك!!

یالچی، «یارار، یارار» دیب، تاغن چغا باشلاغان ایدی، جلالنڭ دوام ایتکانن کورگاچ، کیری بۉرۉلدی:

— ..... بز کیتکاچ، آبصطاڭه اوطنن، صوون کرت، ماللریگه آشارغه صال، صوقماقلرنی کۉره‌ده ایکی بله‌ن «بوغاری طوغای» غه

یچەنگە باروب کیل!!..... یۇرطنی تاشلاما؛ ایمچەك بالاسی توگلسڭ، آتلاغان صاین اۇیگە قایتوب یۇرۇمە!!..... مین صادق قارتقە دە کوز قۇلاق بولورغە ئەیتدم؛ تۇندە اولك کبك یاتما؛ اولبو بولماسون؛ بر ایکی مرتبە چغوب ئەیلەن: بو آرادە آولغە بوری بیك کیلە، کیچە توبەن اۇچدە ولی‌الله قارتنڭ اون صارغی بلەن ایکی کەجەسن یارالاب چققان.... خدای قوشماغان اش بولماس، شوندە دە آڭ بولورغە کیرەك.... تۇنلك اۇچۇن اتنی دە بەیلەوندن اچقندرسەڭ یاری!!.... ایشتدڭمی؟

— ایشتدم، حضرت، ایشتدم!!

یگت، چغارغە دیب، آچقان ایشکدن، اۇزۇن بویلی، اوتکن قیافتلی، طون، چیکمەن کیگان، ایر اورتاسی بر آدم کیلوب کردی:

— السلام علیکم! صۇگغە قالدم دیب قۇتم اۇچدی..... قایا، ملا آبزی، بزگە جیگە باشلارغە دە وقتدر ایندی؟ یاقتروب کیلە.... قامطلر قایدە؟...

— اۇلگۇرربز؛ برەر چنایاق چەی اچوب آل! مالای آندە چغارا طۇرر.

ظریف، کەمنی تورگە تابا قایتاروب، چاباتالی آیاقلارن ایشککە تابا صوزوب، اوگغایسزغنە، قرنغنە بر رەوشدە اوطردی دە قۇیماق بلەن قزدرمانی جیمرە باشلادی. یەشدن بولردە مالای بولوب دە، بۇلای دە کوب یۇرۇگانگە آبصطای آناردن قاچمی ایدی. آلدی آرتلی ایکی چنایاق چەی یاصاب بیردی؛ کوچر ایسە، آوز پشونڭ نی ایکانن بلمەگان آدم‌صمان، قزو قزو اچدی دە «بولدم... الله‌اکبر» دیب چغوب کیتدی.

بۇلر نیچکدر آبصطاینی بیك آزغنە جیگلەیتدیلر. اول تلگە کیلوب، ایرینە سؤال بیردی:

— ئەی، سین، قایا چاقلی اۇزاتاسڭ؟ قالاغە غنە می؟

— ایۇ!

اندن صۉڭ اوغلینه تابا ئەیلەندی:

— بالام، ضیاء، ایرنمه برولک! یولدن ده، بارغاچ ده کوب ایتوب خطلر یاز..... نی حالدەگنه یۉری ایکان دیب، مین مۉنده اوط جۉتوب طۉرام، بیت....

— یارار، ئەنی یارار، یازارمن. سین، ئەنی، یوقعه بۉر چۉلما: آدم باشی یوغالا طۉرغان ییر توگل، بیت، اول......

ضیاء سوزن بتره آلمادی، آبصطای، تاوشینه بوواوب، جلادی ده ییبەردی:

— الله اوزی صاقلاسون ایندی، بالام..... ئەلله نیگه کوڭلم بیك آور کوره شول!!... یازمشدر ایندی، یازمشدر مین کورەسینی کم کورسون!!

جلال، تیرەزەگه قارادی ده، کینەت سیسکەنوب کیتکان آدم صمان:

— آ.... یاقتروب بتکان ایکان... صۉڭغه قالماسەق یارار ایدی!!

تیزرەك بولورغه کیرەك، دیب اورنندن سیکروب طۉردی.

آنڭ آرتندن آنا بلەن اوغل ده چنایاقلرن قاپلاب آیاقعه باصدیلر. یۉرطده خلق یۉرۉگانی کورینه، ئەلله نیندی تاوشلر چغا، قڭغراو ده، «حاضر کیتەبز» دیگان کبك، چاڭلداب قویا ایدی.

جلال بلەن ضیاء آشغوب، آشغوب کیینه باشلادیلر. برنیچە قارت کروب: «جه ماغزوم، ایسەن صاو یۉروب قایت ایندی، شادلق بلەن کورشورگه نصیب بولسون!!....» دیب، ضیاء بلەن کورشوب چقدیلر. اۉینڭ تگی یاغنده خاتونلر جییلغان ایدی. بر نیچه قارچق، ضیاء یانینه کیلوب، جلاو، قزغانو ایله طولغان تاوشلری بلەن خیر دعاء قیلدیلر، ایسەن صاو یۉروب قایتوون تلەدیلر. یگت آنلرغه صدقه بیروب، رحمت اوقۉدی، فاتحەلرن استەدی ده: «منه کوررسز، الله بۉیۉرسه، طۉیلمی ده قالور، عمر اوتەر، مین قایتوب کیلورم» دیدی. قارچقلر کوزلرندەگی یەشنی جیکلری بلەن سۉرته سۉرته:

— سز شولای دیسزده، بیت، مۇنده قالغانلرغه آور شول، بالام، ئەلله نیلر بولور کبك طۇیۇلا! دیيشدیلر. آبصطای هامان ئۇنمی، تۇشمی ایکانن آیرا آلماغان صمان یۇری، اوزی یۇمشارغاندن، یۇمشارا بارا ایدی.

کملدر ایشکنی آچدی ده، اوزی اۇیگه کرمیگنه:

— آتلر جیگلدی!!

دیب قچقردی.

بۇنی ایشتو بلەن خاتونُ قز آراسنده قوزغالو، ئەلی آنده، ئەلی مۇنده یۇگۇرو باشلاندی، کملردر پش، پش جلیلرده ایدی. زلیخه آبصطای ایسه، یۇرەگی شوو ایتوب کیتوب، نیدر جیمرلوب، منه حاضر هلاکت کیله دیگان مینوتدەغی صمان، بر حالئده قالدی. اوزی یۇمشارغاندن یۇمشارا بارا ایدی.

حضرت آور باصنقی بولوب، یۇزنده آچو قاتش تأثر بالقی ایدی. چیتی قامالی تیرەن بورکنی باشینه قرن صالوب، اۇستینه بییك یاقالی زور قارا طۇلۇب کییوب، کوك تۇسلی بلان پیر چانکەنی صول قولینه آلدی ده:

— جه، بولدیگزمی؟ دیدی.

تگی یاقده تاغی قوزغالش، آبدراش، تاغی پش پش جلاو باشلاندی؛ ضیاءده قارا کول بورگی بلەن، زور یاقالی قارا طۇلۇبن کییوب:

— بولدق! دیدی.

حضرت سفر دعاسینه حاضرلەندی؛ زلیخه آبصطای بیرگان کچکنه مندەرنی ایدەنگه صالدی ده، اوزی آورو متأثر حالده قبلەغه تابا یونەلوب، شول مندەرگه تزلەندی. ضیاء ده کچك بر نەرسه صالوب، ایدەنگه قبلەغه یۇز بلەن تزلەندیلر. همه کشی «التحیات» قه اوطرغان صمان بر حالده قالدی. هیچ کم هیچ بر تۇرلی تاوش چغارمی، همەنك یۇزی متأثر، کوبلرنك کوزنده یەش یالتری؛ همەسی کیتەچك مسافر

حقنده الوغ تەڭريدن تلەك تليلر، كوڭلدن دعا قيلالر ايدی.

شول حالده ايكی مينوت چاماسی قالديلر. صۈڭره ملا، ايشتلور ايشتلمەس ايدوب، بر آيتمی، دعامی اوقوب كيتدی ده « آمين » غه قول كوتەردی. باشقەلرنڭ همەسی آڭا ايەرديلر.

دعا تمام بولوب، آياققه قالققانده، اۋی اچی خلق، بيگرەك ده خاتونلر بلەن طولغان ايدی. كملردر ايشك تۈبينه رەتلەب تزلگان باغاژلرنی — مندەر، صومكا كبك يول ئەيبرلرن آلوب چقدی. آنڭ آرطندن جلال ده:

— نەرسه قالا كورمەسون!! ديب طشقه تابا آتلادی.

ضياء، كولمەك جيڭلری بلەن كوز يەشلرن طوقتاوسز سۆرتمكده هم قزغانو قاتش جلاو ايلە نيدر تلەمكده، بولغان قارچقلرغه صدقه بيروب، دعالرن اوتندی‌ده اۋيده گيلرنڭ همەسی بلەن كورشه باشلادی.

بو وقت آنا نی بولغانن، قايا تابا آتلاغانن آيرا آلورلق مرتبەدن اونكان ايدی.

دنيا قوزغالامی، همه نەرسەلر اورنلرندن كوچەمی؟ ئەلله ئۈن، ئەلله تۈش؟ — بر خدا اوزی بلسون!!

گويه، آنڭ آياق باصقان يېری قايادر توبەنگه، آستقه تابا كيتەده شونده ئەلله نی بولا . . . گويه، كوك وقۈياش اوزلرينڭ طبيعی حاللرنده قالالرده تيك يېر شاری، ئەلله نيندی طۈمان اچنده اولديغی حالده، بر اوزی، چغرندن چققان‌صمان، ئەلله نيندی بلمسز وقارانغی هاويەغه تابا آوشا بارا، آوشا بارا، آوشا بارا . . .

فاطمه بيكه بلەن ضياء آنڭ ايكی ياق قولتغندن آلديلرده ساكن وباصنقی بر حالده چغو ياغينه يونەلديلر.

۱۵

تانگ بله‌ن برگه مریم‌ده باش کوته‌رگان ایدی. بو وقت ئه‌لی‌باشقه‌لر یۇقلی، بیکه ایسه کوبدن آخرتینه کیتکان. توتاش، ئه‌لله قایا کیته‌سی آدم کبك، طشقی کییملر ینه‌چه کییندی‌ده باشنده‌غی چوواڃق پلانلری بله‌ن عذاب چیگه باشلادی: یۇز تۇرلی صلتاو، مڭ تۇرلی پلان یار. لـکن قایوسنغنه عملـگه قویارغه اویلاسه‌ڭده نیدر طیبا، نیدر آنڭ امکانسزلغن کورسه‌ته، قوّتن آلا . . .

— خدایم، بو چنمنی؟ . . . شولای‌اوق «اول» کیته‌منی؟

ئه‌نه یولچیلر چانا چغارا . . . ئه‌نه نگی ایکی ماتور آتنی یاخشی قامطلر بله‌ن شول چانالرغه جیگه‌ده باشلیلر . . . ئه‌نه جیگوب بتوب، ایشك طور یسینه ده کیتردیلر . . . ئه‌نه، ئه‌لله نیندی بهادرضمان، جلال حضرت کیلوب چقدی. آخریسی، یاڃیلرنڭ اشن یاراتمیدر، دوغانی صوغوب، قامت باولرن تارتوب قاری‌ده:

— اوزڭ قاراب جیکدرمه‌سه‌ڭ، بولمی شول ! ! عمرگه آت جیگه بلمیلر دیب، صوقرانا . . .

چانانڭ کوچرلـگینه چیکمه‌ن صالدیلر، اچینه ئه‌لله نیندی کیسه‌ك، کیسه‌ك ئه‌یبرلر طوترالر، آرتینه خه‌تفه کلـه‌م صالندروب، اچکه طوترلغان ئه‌یبرلرنڭ اۇستینه آق طشلی ایکی منڈر قویدیلر . . . حضرت، بۇلرنڭ ده نه‌رسه‌سندر یاراتمیچه، یاکادن طوزدروب، اوزی تله‌گانچه تۇزه‌تدردی.

— خدایم، بو نی اش؟ . . . ئۇنمی، تۇشمی؟ شولای‌اوق «اول» کیته‌منی صۇڭ ؟

کیته، کوره‌سڭ، کیته . . . ئه‌نه «مخدومنی اۇزاتوب قالیق» دیب قابقادن خلق آغلا. ئه‌نه جلال ملانڭ یۇرط اچی کشیلر بله‌ن طولا . . . آراده کانفیت آلورغه کیلـگان بالالرده، زورراق یگتلرده بار. ایر اورتاسی آدملرده کوب. قارتلرده بار . . . بر نیچه‌سی چالما بله‌ن اوك: کوره‌سڭ، ایرته

نمازینه بارشلی کرگانلردر. . . منه، خدایم، قویاش چقماغان، کون طوماغان، نیندیدر قارانغیلی یاقتیلی بر وقت — ئه مونه آتلر جیگلگان، مخدومنی اوزاتوچی خلق بلهن جلالنك یورطی طولغان . . . بو نی حال بو، الهم!.. ئونمی، توشمی؟ . . . ئهنه آتلر چداشا آلمی، باصقان یبرلرنه توزه آلمی طورالر، گویه، یورهکاری آشقنا، گویه، ئهاله کمنی تیزرهك آلوب کیتهرگه آشغالر... ئهنه قکغراوده، «تیز بولکز، کیتهبز. . .» دیگان‌صمان، تاوش بیره طورا . . . بو نی اش بو، الهم ! !

ئهنه ایشك کیك ایتوب آچلدی . . . بو کم؟ . . . «اول»، بوغای!! «اول»، بوغای ! ! ذهن شبههلی کوره، لکن یورهك سیزه : بو — «اول» . ئهنه «اول» آناسینك قولن او بوب کورشدیده چاناغه تابا کیله باشلادی. آتلر، «تیزرهك» دیگان‌صمان، بر مرتبه آشقنوب، قکغراو، «کیتهبز!!» دیگان شیکللی، بر مرتبه تاوش بیروب قویدی.. ئهنه ئهاله کملر، ئهاله نیندی قارتلر، یات کشیلر، آنك تیرهسن صروب آلدیلرده:

— صاو بول، مخدوم!! ایسهن صاو یوروب قایتورغه یازسون!! دیب قول آلشالر... خدایم، سین قایده، مرحمتك قای یبرده؟ — مینی شول کورشوچیلرنك بری قیلساکه نی بولا، الهم!! . . . آتلر توزه آلمی طورا، چانا و قابقا تیرهسنه ایرلر، اوی و ایشك بوینه خاتونلر طولشوب، نیدندر بوتالشا، سلکنه باشلادیلر... ئهنه تگی بهادر چاناغه اوطردی، ئهنه ظریف‌ده کوچرلققه سیکروب مندی... یا، خدای، خاتونلر آراسندن کمدر جلاب یبهردی . . . آناسی، بوغای.. . یا، خدای، بو نی حال، ئونمی، توشمی؟ . . . آتلر قوزغالدی، چانا تورنده ایکی آدم اوطرغان، برسی — «اول». کمدر «آنك» بلهن تاغی ایسهنلهشدی؛ خلق شاولی، قکغراو «بز کیتدك!» دی، خلق دیگزی قابقاغه آندن اورامغه تابا آغلا . . . ئهنه ظریف دیلبگهنی ایبلهب «ناآ آ. . .» غنه دیگان ایدی،

اتلر اوٗچدیلر. کمدر آور، متأثر، لکن اوتملی تاوش بلەن قچقروب آذان ئەیتە باشلی. تاوشی نیندی هیبت: — الله اکبر، الله اکبر ... الخ. ئەنە کملردر، بورکارن قوللرینە آلوب، مسافرلرغە سلتیلر، گویە، صاو بولگز!!».... دیلر. ئەنە یەشن کبك آتلغان آتلر تیز آرادە چاتقە یتدی. ئەنە بوٗروٗلدیلردە. آە، الهم، خواجەم، «اول» کمگەدر، البتە موٗکابولور، آقتق مرتبە بوٗروٗلوب قاراب، باش سلکورگە اوٗلگوٗرە آلمادی، چانا ایکنچی اورامغە کروب، کوزدن یوغالدی... خدایم، کریم، بو نی حال صوٗك، ئوٗنمی، توٗشمی؟....

VI

١

. . . .

— . . . بلمیم، بلمیم، والله، بر نه‌رسه ده بلمیم: نیچك اول اشلر بولدی ده، نیچك ایتوب، مین بو حالـگه، اوزمنی فخر یننگ آستنن کورر مرتبه‌ده تو به‌نـگه، تؤشه آلدم؟؟ ... مین، نی بله‌ن ده بولسه، سحرلاندممی؟ ئه‌لله اول کؤنلرده باشمنی یوغالتوب، عقلمدن یازوب یؤرؤدممی؟...

منه حاضر اوبلیم ده ایسم کیته: بله‌سلك، بیت، «فخری» دیگاننك تیك اسمن ایشتسه‌م، یؤزم چطلا، ته‌نم چمردی، قاشلرم جییرلا باشلی ایدی. خاتون بولوب آنك آستنده یاتو توگل، حتی آنك یراقدن کورنشی بله‌ن ده مینم اچمه صالقن یؤگوره طؤرغان ایدی.

خدایم، دنیاده بو چاقلی ده اویلانماغان، کؤتؤلمه‌گان اشلر بولوب قویار ایکان!! بؤنده ئه‌لله نیندی، ئه‌دم بلمی طؤرغان، سرن، حکمتن آڭلاو ممکن بولماغان نقطه‌لر باردر. یوقسه، مین، مین، اوز ایرگم، اوز صاولغم وباشمنك اوز قؤتی بار چاغنده بؤندی حالـگه تؤشه‌مس ایدم... خدای بله، بو بختسزلـکده، ابلیسنك اوز بارماغی، عزاز یلنك صؤڭغی مهارتلری اش ایتـکان، شولر مینی کیترو ب قابدرغان بولور ... یوقسه، یوقسه آنالر سوزی، ئه‌لله کملر وعظی، فلانلر حیله‌سی توگل، الهنك اوز امری ده مینم یؤره‌گمنی طـڭلاتا آلماس ایدی...

ئه‌یت، زنهار، ئه‌لله بؤلر بارده تؤشکنه‌می، ئه‌لله فخری ده یوق، مین آڭا کییه‌وگه ده بارماغانمن — بولر بارده یؤقی خیالاتی، یه‌یسه آور صاتاشولرغنه می؟ — بلمیم، والله، بر نه‌رسه ده بلمیم!!

سین کیتدك — منه شونك بله‌ن برگه مینم آڭم اوزگه‌ردیمی،

باشمه ایكنچی می، كوكره‌گمه باشقه یۈره‌ك قویدیلرمی، ئه‌الله خاطرم یوغالدیمی؟ — نی ده بولسه، بولدی، مین دنیانی ایكنچی تۈرلی كوره باشلادم. گویه، تیره یاغمده‌غیلر ده، اوزم ده، همه نه‌رسه‌نی اوزگه‌رتوب ییبه‌رگان، اوّلگیلر بله‌ن بولغان بارلق مناسبتلرنی اۈزگان، بیك اۈزاق یۈقیدن، نهایه‌سز اۈزۈن تۈندن یاڭا اویغانغان كبك بر حالت حس ایتدم. گویه، دنیاده ماتور ده قالمادی، یه‌مسز ده بتدی؛ اوصال ده یوق، یاخشی ده یوق؛ دوستلر ده یوق، دشمان ده یوق، یاراتو، یاراتماو اوزی ده یوق؛ گویه، طۈیغی و مناسبت بتدی ده، شونڭ ایله برگه همه نه‌رسه بر تۈسلیگه ئه‌یله‌ندی.

ئه‌نی كم؟ مین آنی یاراتامی، یوقمی؟ آنڭ سوزلرینه نی مرتبه‌ده قوّت بیررگه كیره‌ك؟

فخری نیندی آدم؟ اول مینی قۈچاقلاب، قوینینه آلسه، نی بولور؟

منه بو سؤاللر مینم باشمه ده كیلمه‌دی، كیلسه ده «بلمیم، بار ده بر!!» دن باشقه جواب بولماس ایدی. هم چنلاب‌ده بار ده بر ایدی. مین چنلاب اوق ده اوّلگی مناسبتلرنڭ بارن اۈنۈتۈب، یۈره‌گمنڭ اوّلگی طۈیغیلری نیندیدر بر یاوز قول بله‌ن یوق ایتلگان ایدی.

ئه سین بو وقت ئه‌لله قایده ایدڭ!! شبهه‌سز، مین، باشقه نه‌رسه‌لرم بله‌ن سینی ده، سیڭه بولغان مناسبتنی ده یوغالتقان ایدم. حاضرده آچق خاطرلی آلمیم: ئه‌اله ئۈنمده، ئه‌لله تۈشمده مین سینی كورگه‌لی طۈرغان ایدم. لكن برده اوّلگی كبك توگل ایدڭ: قیافتڭ ده، معامله‌ڭ ده باشقه‌ایدی: چه قایغیلی كوزلرڭ بله‌ن یراق بر ییردن میڭا اۈزاق قاراب طۈرا ایدڭ ده، شلته‌نیمی، امیدسزلكنیمی آڭلاتقان ره‌وش بله‌ن قول سلكوب كیته ایدڭ؛ چه بولماسه، قارانغی تۈنده، یراق تاو باشنده طۈرغان صمان بولوب، ئه‌لله قایده، كوز آیرماس، تاوش ایشتمه‌س ییرده قارانغی په‌رده آشا قاراغان كبك كنه كورینه ایدڭ ده، آقرنغنه

آرتقه چیگنوب، خدای بلسون، نیندیدر کیك، یراق بولغان مبهم خیال دنیاسینه کروب یوغالا ایدك...

آچق بلمیم، بو حال کوبمی دوام ایتکاندر. سینك اوّلگی ایکی مکتوبك کیلگانده، مین ئه‌لی شول اویاولی یۆقیلی حالتده شول صاتاشوده ایدم. خطلرکنی اوقودم، بوغای. لکن ئلکی زمانلرده‌غی کبك کوز یه‌شی قاتش شادلق برده بولمادی. مین آنی جونله‌ب آڭلامادم ده، بوغای... عموما، میڭه دنیا ئه‌لله بار ایدی، ئه‌لله یوق ایدی. ئه‌لله تاغی بۆتۆن نه‌رسه یوققه چغوب، آنلرنی تیك تۆشده‌گنه کوره، یاکه اوّلده کورگان اشلر خیال کوگمده، خاطرمده‌گنه اورالا ایدی...

بو آفتلرنی طودرغان ابلیس ملعوننڭ قیرلی بارماغی تالدی، یاوز قولنڭ سحر قوّتی توگه‌ندی، بولورغه تییش،که بر تاڭده میڭه عجیب بر معجزه بولدی: بلمیم، شونچه کۆنلر دوام ایتکان ایسرکلکدن آینودم، بلمیم، تۆن یۆقیسندن اویاندم — نی ده بولسه، بولدی، مین تاڭ صزلوب کیلگان وقتده اوزمنی اویغانغان کبك طۆیدم. قاریم، اوز بزنڭ قوناق‌بولمه‌سی: آرتق زینتله‌نگان: ایك صۆڭغی موده بله‌ن جیشدراوب، آڭقوب طۆررلق مرتبه‌ده، خوش ایس ایله بۆرکۆتلگان: آرتق زور طنطنه‌لی کۆنلرده‌گنه قوزغاتلا طۆرغان زور لامپی بیك آزغنه باصلغان؛ بولمه‌ده یاقتی قاتش قارانغی — خیالی برتۆس. عمرمده برنچی مرتبه کورگان صمان، بۆلرنڭ همه‌سینه یارم تعجب و یارم حیرت بله‌ن کوز یۆرتوب چغوب، اویمنی اوزمه تابا کیترسه‌م، شاشا قالدم، ایسم ده کیتدی، عقلم ده بتدی — نی کوزم بله‌ن کوریم، مینم کراواتمده مینم بله‌ن بر توشه‌کده آرسلان میقلی، زور گه‌وده‌لی بر آدم یاتا!!!
اول اوز ینڭ ایتلی و قالن بله‌کلری بله‌ن مینی کوکره‌گینه قصقان ده گه‌وده‌سن گه‌وده‌مه تمام، تمام اوراب آلغان. بر مینوتده عقلدن شاشوب، اورنمدن سیکروب طۆرا یازدم.

اویغاندم، اویغاندم، ایندی چندن اویغاندم! خدایم، نی کوریم، نیچك ایتوب بو قهریکه توزیم؟؟ بو — کم؟ بو — کم؟ آه، باشم ئەیلەنە، کوڭلم بولغانا، یۇرەگم یارلورغە بارا، نی دییم، نیچك آڭلیم، بو — اول ایدی!! بو — آه یاوز، فخری ایدی!!

بلمیم، یەشن‌صوقدی، بلمیم، تاغی آرتغراق اویغانوب، مین کیچەگیلرنی، اوتکانلرنی اویلی باشلادم... چنلاب دە، نیدر بولدی، بوغای. گویە، طوی دیدیلر، گویە، میندن رضالق‌دە صۇرادیلر .... گویە، کشیلر بلەن برگە مین‌دە کۇلدم، شادلاندم.... حتی فخری بلەن کورشوومنی، آڭا قول بیروب، سۇیلەشوومنی، آنك بلەن ایکەو قالوومزنی‌دە بر آز خاطرلیم. لکن آچق بلە آلمیم، اول ئۇنمدە بولدیمی، ئەللە تۇش ایدیمی؟

نی بولسە، بولغاندر، آنلر بلکە تۇشدردە. لکن حاضرگیسی حقیقت ایدی: صزلوب تاڭ آتقاندە، قارانغی قاتش باقتیلی، خیالی‌تۇسلی بولمەدە، ماموق مندەرلر اۇستندە، مین فخرینڭ قویننده ایدم!!

شول وقت، شول حالت مینی اویغاتدی؛ لکن.... لکن، عزیزم، کاشکی مین‌اویانماسەم، کاشکی مین، سینڭ کیتووڭ یەشنی‌بلەن صوغلودن کیلگان، شول آڭسزلقدە، شول‌ایسرکلکدە عمرگە قالغان بولسەم، اوز حیاتمنڭ شوندی آور تراگیدیەسن حس ایتمی کیچرگان بولور ایدم!! لکن، لکن یەشن اوتکان، تأثیری بتکان ایدی، مین دە شول قهرنڭ قویننده ایدم!!

آقرنغنە طۇردم دە اول بولمەدن چقدم.

— قایا باریم؟

کوڭلم اوزمنڭ بولمەمە، قزلق عمرمنی اوتکەرگان، سینی صاغنوب، سینڭ اۇچۇن کوز یەش توگوب، عذاب اچندە سعادت تابقان، هر بر نقطەسندن سیگە بولغان عشقمنڭ تۇسی کورنوب طۇرغان مقدس حرممە کیلدم. دنیا طن، اۇی قارانغی، همە کشیلر، طوی شادلغندن آروب، راحت و طنچ یۇقیدەلر ایدی.

بولمەمدە هیچ کم یوق ایدی. باروب کرو بلەن آبدری قالدم: گویە، مین نیچە آیلر مۆندە بولغانم یوق ایدی؛ گویە، حاضرگنە کردم؛ گویە، اول مینی نیچوندر تعزیە ایتدی؛ گویە، آندەغی همە نەرسەلر میکە قزغانوب قارادیلر. . . .

مین، گویە، بو تعزیەنی، بو قزغانونی آڭلادم دە، یازمشنڭ بیرگان آور ترا گیدیەسینە طاقت طۆتا آلمیچە، اویلارغە، تلەرگە اۆلگۆرمەسدن، نی اشلەگانمنی بلمیچە اوك، نوردەگی کراواتمە آتلوب، شوندەغی مندەرگە یۆز توبەن یغلدم...

اچمدن نیدر تاشدی، جانمە نیدر آرتق آور صوقدی، مین دە، صبرمنی، طاقتمنی جویوب، کوزمدن یەش دریاسی کیتدی. اوزاق بیك اۆزاق آغلادم.

لکن باشقە وقتدەغی کبك بو کوز یەشی اوزی بلەن برگە مینم یۆرەگمدەگی قایغینی چغاروب توکمەدی، جانمە جیڭللك، کوڭلمە جوانچ بیرمەدی — بو یەش، بو یەش دریاسی، آور ایدی، صالقن ایدی؛ مۆنڭ هر بر تامچیسی اوزی بلەن برگە جانڭ ئەلله نیندی نازك و یەشرن پیرلرن اۆزۆب، یۆرەکنی آغولاب آلا ایدی....

— آە، عزیز، بلسەڭ، اول مینوتلر نیندی آور ایدی!!

سین ایرسەڭ؛ شوڭا کورە مینم اول مینوتدە نیلر حس قیلغانمنی هیچ بر تۆرلی آڭلاب جیتە آلمایاچقسڭ. مین اول ترا گیدیەدن ئلك اوزم دە آنی اویلاغانم یوق ایدی.

مین آینودم، لکن ایندی سین بلگان، سین سۆیگان نازلی توتاش، نازلی مریم توگل ایدم. مین یۆرەگمنڭ غائنی ایدم. مین حاضر، آە، ئەینورگە آور، خاتون ایدم. مین حیاتمدن، دنیالق سعادتمدن ملڭ و یۆز ملڭ مرتبە قدرلی کورگان اصلمدن آیرلغان ایدم. بۆرۆن اویلاسەم دە، حاضر آرتق آچق طۆیام، کە بزنڭ اۆچۆن، اوزگنڭ، دنیابهاسندن یوغاری

طارتوب کیلگان، جوهرگنی جانك سویگان، یوره‌گك آگا عشق بله‌ن
طولغان بر آدمگه بوله‌ك ایتو — بو بوتون کائناتقه خوجه‌لقدن قیمتلی
هم آخرت وجنت مرتبه‌لرندن عالی بولغان بر سعادت، بر بخت ایکان...
مونی باشقه‌لر بله‌آلمی، مونی مینم یازمشم بله‌ن اورتاق بولغان یوره‌کلرگنه،
آنلرده، مینم کبك، شول قیمتلی، شول بهاسز قدسیتنی بر قبیحدن، بر
قه‌ردن تابتاتقاننك صوگندەغنه طویالر . . . .

مین شول‌عذابده یانغان‌مینوتده، قایدندر قولاغمه‌بر تاوش‌ایشتلدی:
— کم — بو؟ . . . . کم بار موندە؟ . . . مریم، سینمی؟... بو
نی‌اش، بو نی‌اش؟؟....

کوته‌رلوب قاراسه‌م، قارشمده ئه‌نی طورا.

اول قوناقلق کییمده، مهابت قیافتده بولوب، یوزنده نهایه‌سی
بولماغان حیرت وتعجب بالقی ایدی.

آخریسی، نی دیه‌رگه بلمه‌دی، آبدراوندن قاتدی ده قالدی.

مین ده اوزمه خوجه‌لغمنی یوغالتدم. ئه‌لله نه‌رسه قیلاسم کیلدیمی،
ئه‌لله یوقسه، هیچ بر تورلی اولچه‌وگه صیبا آلماسلق بر سوز ئه‌یتوب،
اوزمنك حاضرگی حالمنی تعبیر ایته‌سم کیلدیمی — نی ده بولسه، عادتدن
یوغاری بر آرزو، بر تاشقنلی تله‌گم بار ایدی. لکن ئه‌نینك حیرت
ومعیوبلك ایله طولغان کوز قاراشی مینم قوتمنی بتردی، بولسه کیره‌ك،
هیچ بر سوزگه تلم بارمادی، اوزمدن ملك ویوز ملك مرتبه اوستون
بولغان بر یات تأثیر ایله، اوزمنی اوزم بلمیچه اوك، اورنمدن سیکروب
طوردم ده ایده‌نگه، ئه‌نینك قارشیسینه تزله‌نوب، قوللرچه، الوغ نیاز
بله‌ن آنك قوللرینه صارلدم . . .

شول حالده بیك آزغنه وقت اوتدی.

بر مینوتدن عبارت آز بر زمان بزگه بیك کوب نه‌رسه سویله‌دی،
سوزسز، نیسز ئه‌نی مینی آگلادی. آخری، آرتق سکوت ایته‌رگه

طاقتی قالماغاندر، میکه آنك بۆتۆنلەی یات هم بۆتۆنلەی ایکنچی تۆرلی طۆیۆلغان تاوشی ایشتلدی:

— چو، بغرم!!چو، قزم، عقللم!!میندن‌توگل، مین، بیت، کۆچلەمەدم، اوزك رضا بولدك، میکه باری بر دیدك، بالام!!! مین نی اشلیم؟؟ مین، بیت، سینك بختکنی تلیم!!!

آرتق نی دیەرگە ممکن؟ هم حاجتی ده بار ایدیمی؟

تللر باغلاندی. اول، شلتەگە دە، وعظ و اعتذارغه ده اوزنده قوّت تابمیچه، مینی قولباشلرمدن تارتوب طورغزدی دە، کراواتقه کیتروب، یانینه اوطرتدی.

بلمیم، ترك ایدك، بلمیم، شول آور سکوتنك سۆیلەگان اچکی فاجعەسی بزنك هر ایکمزنی جانلی اولك حالینه کیترگان ایدی!! شوندن صۆك نی بولغانن یازا آلمیم، بز ایکمز دە، بیگرەك دە ئەنی، یەشن صوقغان آدمگه اۆخشاش بر حالدە، قاتوب قالدق: نه جلاو ممکن ایدی!! نه باشقەچه بر جان، بر جوانچ تابارغه یول بار ایدی!! . . . . . .

. . . .

. . . .

٢

مریم یاکلشمی هم آرتدرمی دە.

واقعەدە اول مینوتنك بیکەگە تأثیری یەشن صوقغاندن دە نیچە اۆلوش آرتق بولدی. اول، قزی حقندە قورقوب کیلگان پلانندن طوووی ممکن بولغان تەمسزلکلر حقندە، ملك تۆرلی احتمالات یۆرۆتسە دە، هیچ بر حالدە بۆنی ذهنینەدە کیترە آلماغان ایدی:

— ایمش، قزنك زفاف کیچەسندە، کیەون تاشلاب، قارانغی بر بولمەدە یالغزی جلاب اوطرسون!!!

بیکە اۆچۆن بو فاجعە — آرتق یات، آرتق کۆکلسز هم، بولور

دیب اویلارغه توگل، تۆشدەده کورمەسلك بر معناسزلك ایدی.

هر بر آنا شیکللی، اول ده قزن آڭلیم، آنڭ اچندەگیسن اوته کورەم دیب، اویلی وشونڭ بوینچه اش قیلورغه طرشا ایدی.

اول قالاقزی؛ میرزا نسلندن؛ آنڭ تامرلرنده شول ایکیدن کیلگان قان قاینی؛ هم شونڭ تأثیری بلەن اول عمر بارنچه اوزینڭ بردنبر بالاسن، قزن، «قارا خلق پچراغی» نه باطرماسقه طرشدی. اوطز یل بوینه دیملەب ده، ایرن قالاغه کوچەرگه کوندره آلماغاچ، ایچماسه، بالام بوجهنمدن قوتولسون دیب، مریمنی گیمنازیەگه بیررگه اجتهاد قیلغان ایدی. یازمش بو تلەگینه قارشی بارغاچ، اول چندن ده مریم حقنده، بوده، کورەسلڭ، آولغەباتوب قالایندی دیب، قورقا باشلاغان ایدی.

اول طبیعتی بلەن هر اشنی اوزی تلەگانچەگنه بولدررغه تلەسه ده، شوڭا کوره قزینڭ بختلی بولووی اۆچۆن تیك اوزی طـرفندن کورگەزلـگان یوللردنغنه بارو تییش دیب بلسه ده، عملده آنی بۆتۆنلەی‌اوك کرتوب بته آلمی، نی قدرلی یاراتماسه ده، جبر و کۆچلك بلەن مریمنی اوزی تلەگان رامکالرغه صالورغه باطرلق ایتمی ایدی. بواش، گویه، آنی «قارا خلق» مرتبەسینه تۆشۆرەچك ایدی.

اول ضیاء بلەن مریمنڭ مناسبتن بیك یەشدن‌اوك سیزدی. قزینه بلدررگه کیلشدرمەسه ده، اوز اچندن بومناسبتکه بیك زور بختسزلك دیب قاری ایدی. بۆنی اویلی باشلاسه، اول مریمنی اوز ایرگی، اوز تلەگی بلەن ئەالە نیندی تۆبسز هم قارانغی چۆقۆرغه، مجبوری بولغان برهلا کتکه تابا آقرنغنه، تۆشۆب بارغان کبك طۆیا ایدی هم شول حالـگه تیك گراینڭ قارشیلغی سبب دیب اشانا ایدی:

— خاراب‌بولا، بیچارەم، خاراب‌بولا!! باردەشوندن، باردە آنی قالاغه اوقورغه یبەرمەودن!!! آنده باروب، گیمنازیەگه کرسه، باشقه کشیلر

کورر، باشقه آدملرگه قاتشور ایدی!! دوستلغی ده ایکنچی تورلی کشیلر بلهن بولور ایدی!! اول وقت مؤ ندهغیلرغه ئهیلهنوب ده قاراماس، منه دنیا اوزندن اوزی مین تلهگانگه باروب چقار ایدی!!! . . . بر اول توگل، بز بارمزده، بؤتؤن نسلمز بلهن شولای: اول بزگه، میگه، تارتقان؛ بزگه تلهسه کمنی گنه بولسه ده، سؤیهم دیب یوررگه فرض تؤسلی!!! اول ده شولای، بیچارهڭ . . . نی اشلیم صؤڭ، خدانڭ یازمشی شولدر ایندی . . . .

اول شولای قاری ایدی، لکن «قارا خلقدهغی کبك» قزینڭ اول مناسبتینه آچقدن آچق کؤرهش اعلان ایتهرگه بردهگنه کیلشدرمی ایدی.

ضیائنڭ مدرسهتاشلاولری، «اورصلاشووی»، ئهللهنیندی کیینوب، یوروولری، خلق‌تلنده آنی گل ایکنچی یاقده تارتوب سؤیلهولری بیکهنڭ تگی زور قایغیسینه بر آز جیگللك بیرهلر ایدی:

— کم بله، بلکه، آتالری کبك بولوب قالماس، بلکه، بزنڭ کشی بولور، احتمال قالاغه ده اورناشور. . . .

ضیائنڭ صؤڭغی یللرده‌غی اشلری آنڭ بو امیدن قوتلی تؤشؤب، تیك صابرانیهدن امتحان قیلنوب چقو ویغنه آنڭ جانن بیك دولقنلاندردی:

— الهم، خواجهم، آلما آغاچندن یراق کیتهمی صؤڭ، بو ده شول بولور، آخری!!

اول باشده ضیائنڭ صالداتدن قالوون تلهدی، کیتسه، قایغرر کبك طؤیدی؛ لکن آنڭ آلنغانن ایشتو، بر مینوتقه آور حسرت کبك کورنسه ده، اول تیز آراده باشن جییوب، اؤستندن ئهلله نیندی بر آورلقنڭ تؤشکانن حس ایتکاندهی، حاضرگنه ایرکنلهب طن آلغاندای بولدی، گویه، «شکر، قؤتؤلدم!!» دیدی.

اول، قزنده ده شوندی حال بولور دیب، اویلاغان ایدی.

واقعاً، اول حقده شبهه ایتهرگه یول بارمی؟

— اول، بیت، عقلسز توگل، اول اوزینڭ کم‌قزی، کمنڭ بردنبر قدرلی توتاشی ایکانن بلورگه تییش هم بله ده . . . شولای بولغاچ، اول نی چاقلی آور بولسه ده، مونڈن صوڭ ضیاءغه خاتون بولو اوین باشندن چغارر . . . . هم طبیعی ده . . . . ایمش، صاری چیکمه‌نلی موژیق یگتلری بله‌ن کیتوب، آنده به‌ره‌نگی آشاب، ایکی تیینلك چواش «یه‌فریتر»-لرینڭ ایتگن تازارتوب یوروگان بر بیچاره‌نی، آڭا کییه‌وگه بارام دیب، نیچه یل کوت!! بو ممکنمی؟ . . . البته، یوق؛ مریم اول درجه‌ده بومشاق ده توگل، اویسز ده توگل . . . .

آنا شولای دیب اشانا، هم ایندی مونڈن صوڭ «ضیاء» دیگان نه‌رسه اونوتلوب، آنڭ اورنینه «فخری» اوطرغه تییش تابا ایدی. قزی‌ده شول اشنی طبیعی کورر دیب بله ایدی.

ضیاءنڭ آلنو خبرن ایشتکانده، مریمنڭ اول درجه‌ده متأثر بولووی بیکه‌نڭ اویلاغانینه قارشی کبك کورنسه ده، اول بوڭا جیگلمه‌دی.

— یه‌ش کوڭل، بیت، تیزگنه اونوتا آلمی. . . . لکن آنڭ عقلی جیگه‌رگه تییش دیب، ضیاءنی فخریگه آلماشدرو قرارنده ثابت قالدی.

۳

هم اول اوزی بونی بیك طبیعی کوره، موفقیت ایله تمام ایته‌رگه ممکن ده بولور دیب اویلی ایدی:

— فخرینڭ نی یری کیلمی؟ آنڭ قای توشی ضیاءدن کیم؟ بویغه، صنغه ضیادن شه‌ب؛ توسکه چیبه‌ر؛ «قارا اورمان» خلقی‌نڭ توشینه‌ده کرمه‌سلك مرتبه‌ده یاخشی، قالاچه، موده بله‌ن کیینه؛ زور یوری؛ اوزن ئری طوتا؛ هر یرده آنی ماقتیلر، یوغاری کوره‌لر؛ اوزی قالانقی، جیتمه‌سه، میرزا؛ تاغی کیره‌ك بولسه، آق قول ـ اوزینڭ آق خدمتنده کونینه ایکی، اوچ ساعت اوطرا ده آندن آری بوش؛

درست، اوز سوزلیره‌ك دیلر، قانیراق معامله‌لی دیب سؤیلیلر، لکن نی اشله‌رگه؟ بنده ــ بنده بولور ایندی! آندی‌غنه خان قزنده‌ده بولا دیلر...

فاطمه‌بیکه‌نك آناسی بله‌ن فخر ینك آناسینك آناسی بر طوغان. فخر ینك آناسی گلثم بیکه بله‌ن فاطمه آراسنده باشقه‌چه ده دوستلق زور ایدی. شونلقدن فخری بیك یه‌شدن اوك بو یؤرطقه قاتشدی، اوزی قالاده طؤرسه‌ده گرای میرزالرغه کیلوب کیتوب یؤری ایدی. اول توفیقسز توگل، اورنی‌ده یاخشی، تاغی منه‌چك دیلر؛ بر نیچه صنفلق رسمی مکتبده اوقوشی ده بار. اول اوزی اورنغه کروب، ایندی آیاققه باصدم دیگان کؤندن آلوب اوق، مریمگه اوبن اوطرتوب قویغان هم، بر کؤن کیلوب، آنی صوراتورده، خاتونلقغه آلور خیالینه بیك نــق بیرلگان ایـدی. لکن توتاش عمرگه آڭا یاقنلاشا آلمادی. اول بــالا وقتده اوق آناردن قاچا؛ آنك ئه‌لله نیندی کبرندن، اوزن قاتی، صالقن هم یوغاری طؤتارغه، باش بولورغه تله‌وندن و بؤتؤن طؤرؤشندن جانی، ته‌نی بله‌ن چیرقانا ـــ آنك حقنده اوطنك صوغه مناسبتی کبك بر حال طؤیا ایدی. اول بالا چاقده مؤنی طوریدن طوری، بالالرچه، بلدرگان کبك، زورایا تؤشکاچ، توتاشلرغه یاغشلی بر معامله بله‌ن «زنهار، میکه طمعکنی صوزما!» دیگاننی هر بر آدومده آڭلاتا بارا ایدی.

بیکه بؤلرنك بارن سیزوب یؤری و بارسینه ده «الهم، نی گنه قیلیم صؤلك!!» دیب اچدن اوفتانا ایدی. بر فلك آڭا بر قوّت بیرسه، اول، جه قزینك یؤره‌گن آلشدررده، فخریگه به‌یله‌ر ایدی؛ جه مریمنك کوڭلن باغلی طؤرغان یؤمشاق، سؤیکملی طبیعتن، ضیائنك ئه‌لله نیندی قاراشلرن، فلانن فخریگه آلوب بیرر ایدی. لکن آندی قوّت یوق. چاره‌سز، خدانك یازمشینه رضا بولاسك.

مسئلەنڭ نیچك بارشن فخری‌ده آڭلی ایدی. شوڭا کوره‌ده اول، ضیاء آلنغاچ، یوق یۇمۇشنی بار ایتوب، اون سیگز کۇنده ایکی مرتبه بۇلرغه کیلوب کیتدی هم هر ایکی سفرنده، آچق ئەیتمەسەده، مریم حاضر مینکی دیگاننی آڭلاتورغه طرشدی.

بیکه، بۇنی آچق سیزوب، اچندن گنه، «بلکه شولای‌ده بولور» دی ایدی هم، قزینڭ الوغ بختینه ایرشو یولنڭ کیسکه بولوب یاتقان، ضیاءنڭ یازمش قولی ایله آلوب تاشلانوونه چندن قووانا ایدی...

اول ایندی حاضر قزن قالاغه، آق قول میرزاغه بیرو، شولای ایتوب، آنی بو جهنمدن قۇتقارو خیالی بلەن جنلەنەایدی. آنلر اورنلاشور، طۇرا باشلار، شوندن صۇڭ اوزم ده کوچەرم، دی ایدی.

درست، اول فخرینڭ طبیعتن آڭلی، آنڭ حقنده بر وقت مریمنڭ، ئەلله نیندی بر چیرقانو بلەن:

— جنم سۇیمی، الهم، شول خیرسزنی!! تاش یۇرەکلر اول، الهم!! نی دیب ایسکەنگان بولا!! دیگان سوزینڭ بیك‌اوك حقسز توگل ایکانن هم اول اۇزۇن بویلی، متکبر قیافتلی آق قول میرزانڭ، مریم توتباشدن بیگرەك، گرای‌دن قالغان زور اۇیلرگه، حسابسز بیر صولرغه کوزی تۇشکانن — آنڭ مریم آرقلی شول دولتنی کورگانلگن وشوڭا امطلغانلغن طۇیا ایدی. لکن بوطۇیغی آنی فخریدن بیزدرمی، اول:

— نی اشلەمك کیرەك، اول دولتنی قبرگه آلوب کیتوب بولمی، اول کمگه ده بولسه، باری بر، قالاچق بیت!! دیب، جووانا ایدی.

شول اویلر، شول طۇیغیلر بلەن بیکه اوزینڭ‌قرارنده دوام ایندی:

— ضیاءنی فخری‌گه آلشدرغه تییش!!!

لکن مریمگه نیچك بواشنی آڭلاتورغه کیرەك؟ «قارا خلقده‌غی کبك» قزکنی آچقدن آچق کۇچلەو، بیکه‌گه، گرای میرزا خاتونینه،

بر ده‌گنه کیلشمی ایندی. نیچك کنه بولسه ده، بیك عادی، بیك طبیعی یوللر تابوب، مریم فخرینك قوچاغینه، هیچ کم کزچله‌می، اوزی باروب کررلك بولسون ایدی!!

ضیاء آلنغان کوندن باشلاب، آنا بله‌ن قزنك اچنده شول مسئله حقنده طوقتاوسز حرکت، دولقن باشلاندی. مریم فخرینك «ایسکه‌نوب یوروون» کوبدن بلسه ده، آناسی آنك یاغن قوّتله‌ر دیب، یا کلشقنه ده اویلی آلمی ایدی، لکن تگی اوصال قاراش آنك بواو بینك خطا ایکانن بلدردی؛ اول حاضر، بیکه‌نك، طشدن ئه‌یته آلماسه ده، کوکلی بله‌ن فخریگه آوغانن آچق کوردی:

— دیمك، باشقه‌چه امید بتدی، اش کوره‌شوگه قالدی...

اوزون تونلرده، یوقیسز قارانغی کیچه‌لرده مریمنك خیالی بو کوره‌ش اوچون ملك توزلی پلان حاضرلی ایدی:

..... باشده، البته، قاتی به‌رلورگه تییش تابمی، آنی بولدرا آلوونه ده اشانمی.... یوق، آلای یارامی، ایك اوّل یاغشیلق بله‌ن کرشورگه، آنالق یوره‌گن قوزغاتورغه کیره‌ك.... منه بر آولاقنه بیرگه چاقررده آناسینه اوز یوره‌گن آچوب بیرر، اوزینك ضیائی سویگانلگن، آنك بله‌ن یورشولرن، قاوشولرن، خطلرن، وعده‌لرن — هیچ برن قالدرمی، سویله‌ب چقارده، دنیانك بار بختی آنك بله‌ن‌گنه بولا ایکانن، آناردن آیرسه‌لر، دنیا وحیات جهنمگه ئه‌یله‌نه‌چك ایکانن آکلاتور... آنا کشی، بونی ایشتکاچ، البته، تگی فخریگه بیرو اویندن قایتور، چونکه اول «قارا خلقده‌غی کبك» کوچله‌ونی اوزی ده تله‌می... اگرده قایتماسه، هامان شول اوینده دوام ایتسه — شونده نی اشله‌ر؟... آناسی طوریدن طوری:

— اول چیکمه‌نلی صالداتـکنی تاشلا! مین آنا، مینم سوزمنی طکلا!! دیسه، نی قیلور؟ بیلـکلی، تاغی سویله‌ر، تاغی جلار، یالنور،

يالوارر؛ شولر بلەدە بولماسە، ايكٔ قاتی چارەغە طۆتۆنور:

— ئەنكەی، سين تلەسەكٔ، نی اشلە: قولگٔدن كيلسە، مينی كۆچلە، مينی صات، لـكن شونی اۆنۆتمە: اول اشلر بولا قالسە، مين اوزمە خوجەلقنی اۆستۆمە آلا آلميم . . . بر آفت، بر بختسزلك چقسە، ميگٔە اوپكەلەمە!! ديەر . . . يالغز چاقلردە، يۆقيسز اۆزۆن تونلردە اول شولای اويلی ايدی، هم آناسی بلەن تالاشو كورنشلرن خيالندە ياصاب، اول وقتدە اوزن نيچك قەرمانچە طۆتارغە ايكانن اويلاب، ئەيتەچك سوزلرن جملەسن، ترتيبی بلەن حاضرلەب بتوب قويا ايدی. درست، كشی يانينە بارسە، آناسی بلەن اۆچراشسە، آنی ئەللە نەرسە جيگٔەدە اول اوّل اويلاغانن اۆنۆتۆب، ترتيب قيلغان جملەلری تارالا، سوزلری خاطرندن چغا ايدی؛ لـكن بو آنكٔ اميدن اۆزمی، وقتی جيتكاچ، باطرلق تابلور، قوّتی جيتەر، اويلاغانن اشلەر هم ئەيتور ديب اشانا و شول ساعتكە، شول كۆرەشكە طوقتاوسز حاضرلەنوب كيلە، طوقتاوسز شونی اويلی هم كۆتە ايدی.

قزينكٔ جاندە باشلانغان بو دولقننی بيكەدە سيزە ايدی. لـكن اول بۆناردن كوب قورقمی، بو حاضرگەگنە، اوّلگی دوستلقنكٔ يالقنی سونوب بتكانچی‌گنە؛ منە بر آز كۆنلر اوتەر، يۆرەكٔ تالور. شوندن صۆكٔ هر اش اوزيولی بلەن كيتەر، تيك آنی قزدررغە، آچولاندررغە غنە يارامی ديب، اويلی ايدی هم، شول نقطەدن قاراب، قزی بلەن اول آور مسئلە حقندە هيچ بر سوز قوزغاتماسقە، قوزغاتورلق يول دە بيرمەسكە لازم تابدی.

اول اوزينكٔ قزن، حاضرگی حالندە، تۆبدن يانوب، يالقنلانوب دە دنيا يۆزينە بەروب چغا آلمی ياتقان ۋولقانغە اۆخشاتا ايدی. گويە، آنكٔ اچندە اوط طولی، قوّت فاينی؛ لـكن اۆستی قالن قاتلاولر بلەن

قاپلانغان، اول شونی بەروب چغا آلمی؛ طشدن قاغلماسەلر، اول شول کۉیدە قالور، نی چاقلی قۉتلی بولسە دە طشقە بەروب چغا آلماس، شونڭ اۉچۉن دە قاغلودن بیك صاقلانورغە کیرەك . . . .

اویلانمیچەراق اچقندرلغان بر سوز، آنالق قۉتن، آنالق حکمن اۉنۉتدررلق ایڭ عادی بر معاملە، مریمنڭ اچندەگی ۋولقانن طشقە بەروب چغاررووی بیك احتمال. بیکە مۆنی بیك آچق سیزگانگە، ممکن قدرلی ایرکەلك و یۆمشاقلق بلەن جیکەرگە، تگی اوطنڭ چغوونە سبب بیرمەسکە طرشدی . . .

ایکنچی یاقدن اوزینڭ صۆلڭ قۉتن صرف ایدوب، دنیانڭ آستن اۉستکە بوتاو، ضیائی، فخرینی — باری بر ایچ کبك یاصاب کورسەتو بولینە خدمت اۉچۉن ملڭ تۉرلی پلانلر تۉزۆدی . . .

ضیائی آوزغە آلماسقە، یاڭلش اسمی چقسە، آڭا بر قارا تاب تاشلاب، اوزن ئەلله قایا، خیال دنیاسینە، مەڭگی اۉلگی ضیاء بولا آلماس ییرگە کیتوب یوغالغانلغن مریمنڭ خیالینە کیتررگە؛ بر ایکی مرتبە سۆیکملی هم بیك جلی قیافتدە کورنگان صۆلڭ فخری‌نی دە بر آزغە یوق ایتەرگە؛ لکن هر بر آدومدە اۉلگیسن باتروب، چومدروب، صۆڭغینی کوتەرە، یاقنایتا بار رغە، آندن صۆلڭ قالاغە آلوب باروب، هیچ نەرسەنی اویلاماسلق، بار دنیانی اۉنۆتۆرلق ایتوب، قوناقدە، شاوشو وخلق اچندە قایناتورغە؛ اوزینڭ قالادەغی دوست قزلری، ایبدەشلری، بیگرەك دە، تگی، آدمنڭ یۆرەگن آرالی طۆرغان، کیلن بیکەلر بلەن، جیڭگەچیلری بلەن بوتالدررغە — نیچك دە کوڭلن ایکنچی دنیا و ایکنچی عالمگە آلوب کیتررگە . . ئەلله نیلر، ئەلله نیلر . . ئەلله نیلر قیلورغە ! ! ! شولای ایتدروب، هیچ کم قاتشماغان، کۆچلەمەگان، گویە، اوزندن اوزی باروب چققان کبك ایتوب، توتاشنی فخری قوینینە

صالورغه . . . آندن صۉڭغیسن خدا بله . . یه‌ش کوڭل برجیلـکنورده اوطرر . . . یه‌ش چاقده هر کمده آندی اشلر بولغالی . . . .

٤

فاطمه بیکه‌نڭ پلانی اویلاغانندن ده موفقیتلیره‌ك چقدی.

قای بر وقت اشلر همه‌سی بر نتیجه‌گه قاراب آغالر. مۉنده‌ده شوندی حال بولدی.

یازمش، آنانڭ یارده‌مینه جیتشوب، فاطمه بیکه «قارا خلقده‌غی کبك» طوریدن طوری کۉچله‌رگه مجبور بولمیچه‌اوق، اوز دیگانینه ایرشدی، تیك پلانینڭ آخرینه یالغاغان امیدی گنه یوققه چقدی. اول، «یه‌ش کوڭل بر جیلـکنورده اوطرر» دیب، اویلاغان ایدی، لـکن یاڭلشدی.

آنڭ، فخریگه بیروب، بختلی یاصارغه تله‌گان مریمی اوزینڭ ضیائسینه یازغان ایکنچی خطنده‌اوق «بلمیم، والله، بر نرسه بلمیم!!» دیب باشلی ده آور سوزلر بله‌ن اوزینڭ حیرتن، اضطرابن تصویرغه کرشه ایدی:

— . . . . مین، دی، حاضر آنڭ خاتونی. طویلر بولدی. کیه‌وله‌ب یۉرۉدی . . . . . منه آنڭ یۉرطینه کیلوب طۉرا باشلاغانمه ده ایکی آی طولا ایندی . . . .

بزنڭ طۉرمشمز ناچار توگل. بایلغی آرو، اۉیی، جهازی ده شه‌بکنه، تگی سینڭ بله‌ن برنچی قاوشقان باقچه خاطرگده‌می؟ بزنڭ یۉرط شونڭ نه‌ق قارشیسنده‌غنه . . . بله‌سڭ، اول، بیت، میرزا کیسه‌گی. جیتمه‌سه، حکومت خدمتنده — توره‌ده. اول مینی قاچرمی؛ لـکن آنڭ مستبدلـگینه ایسڭ ده کیته‌ر، عقلڭ ده بته‌ر . . . . . مینم یالغزمنی هیچ قایا چغارمی، اوزی بله‌ده بیك سیره‌ك آلوب یۉری . . . . . کیچه‌گنه جیگـگه‌چی کیلـگان ایدی، شول فخرینڭ آلدنده اوق «منه، الهم، قارا خلق کبك، خاتونگنی بیکله‌ب طۉتارغه ایته‌سگمی ئه‌اله؟» دیب کۉلـگان ایدی. اول، قهر، کوزن ده یۉممی:

— بیکلەر ایدم، جیگـگەچی، بیك بیکلەر ایدم: مین، بیت، آنی بیك یاراتام، شوڭا کوره آنڭ یوزن باشقه هیچ بر آدمی ذانقه کورسه‌تمەس ایدم . . . لـکن . . . دی .

میڭه ئەلی آرتق قیین ده توگل کبك. بیلـگلی، مینم آنی یاراتا آلو احتمالم مەڭگی یوق. یا ڭا طوْرمش، یا ڭا حاللر بولغانغه، کوْنلرم بر توْرلی، سیزلمی‌گنه، اوته‌لر ایندی . . . اما کیچلر، توْنلر بیك آور . . . ساعت کیچکی آلتی بولدیسه باقچه‌ده موزیقا باشلانا . . . مینم کبك اوك خاتونلر، توتاشلر، جانلرن بیرر درجه‌ده سوْیگان شیکللی طوْیوْلغان ایرلرنڭ، یگتلرنڭ قولینه محبانه یاتالرده، بره‌ودن ده قورقمیچه، بوْتوْن دنیاغه «کورگز، بزنیندی بختلی» دیگان صمان گوْلدرده‌شوب باقچه‌غه کیلەلر .... منه شونی کورو میڭه آور ... أللی... مین موْندن مضطرب بولام، بوْلرنڭ بختینه قزغام. . . شول وقت فخری قایتوب، اوزینڭ عادتنچه، مینی جانلی قورچاق کبك شایارتا باشلاسه، آچو وئەرنو ومدن ئەلله نیلرنی اوزگەلەب تاشلارلق مرتبه‌گه جیتەم. . . آنڭ هر نەرسەسی، هر بر حرکتی میڭه صالقنلق بیره، آنڭ اچنده، گویه، بوز دیڭـگزی بار . . . آنڭ اوزی ده، سوزی ده، یوزی وکوزی ده میڭه ئەلله نیندی آور صووقنی آڭدرالر . . . منه شول وقت بر خدای اوزیگنه توزم بیرسون !!

موْندی طوْیغی بلەن اوتکەرلـگان کیچەلر، توْنلرنڭ بر ساعتی میڭه بر یل طوْیوْلا .... آور، آور، بیك آور ... جانغه آور، یوْره‌کنی صزلاتا؛ ئەلله نیندی بختلر، یوغالغان امیدلر ایسمه تۆشۆب، دنیاده میندن ده بختسز آدم بوقدر، توسلی حس ایتەم... لـکن شول آور مینوتلرده مینی بر نەرسه جوواتا: کمدر میڭه بو بختسزلـکنڭ وقتلی ایکانن سوْیلی.

شوندن مینم اوزمنی مظلوم ایتوب حس قیلووم یوغالا؛ مینم

يۆرەگمدە دشمانلق بلەن برگە اميد وغيرت دە قوزغالا... شول وقت، شول قارانغى تۆندە ئەللە كمنڭ قارشيسينە باروب دە، مين آڭا بخت بيرە آلماووم، آناردن اوچمنى آلمى قالماووم، هم بو كۆنلرنڭ صاناولىغنە بولووى، مينم فخريگە قورچاق بولووم وقتلىغنە بر عذاب ايكانچيلگى حقندە الله بلەن كعبە بلەن آنت اچەسم، مۆنى بۆتۆن دنياغە قارشى اعلان ايتەسم كيلە... هم اوزم شونى بيك قۆتلى رەوشدە حس دە ايتەم: گويە، مين فخرينى بختلى ياصامايا چقمن، گويە، مينم آنڭ چيتلگندە يابلووم وقتلىغنە بولاچق...

بز ياڭاراق ئەنيلرگە قوناققە باروب قايتدق... نيچكدر آور هم قزغانچ بولدى... شول آز زمان اچندە اوزم بيك اوزگارگانمن، آخرى.. قز چاغمدە كشيگە ئەيتورگە توگل، اوز آلدمدە اويلارغە دە اۆيالغان اشلر حاضر مينم تلمدن، قرآن سوزى كبك، جيڭل هم طبيعى چغا... ئەنيگە بار سرمنى آچدم... «مين بختسز، مين بختسز» ديدم... اول اوزن عيبلى حس ايتە، لكن:

— نى اشليم صۆڭ، بغرم، مين كۆچلەمەدم، اوزڭ ميڭە بارى بر ديدڭ... حقنڭ يازمشى شولدر ايندى، دى... اول حاضر سينڭ حقدە تاغى اوزگارگان، بر نيچە مرتبە صاغنوب سۆيلەدى، آخرت آپايغە دە «خط يازسەڭ، ميندن سلام قويارغە اۆنۆتمە!» ديب قات قات ئەيتە...

خلقنڭ «جنم سۆيەى» ديگان سوزن بلەسڭمى؟ ئەنيلرگە باروب قايتقاچ، مين فخرى گە بولغان صووقلغمنى، چيتلگمنى بيگرەك آرتدردم... آڭا مناسبتمنى تعبيردە شوڭا باشقە سوز تابا آلميم: «جنم سۆيمى شول قهرنى!!..»

لكن اشان، بو وقتلى بر اش؛ كۆنى كيلور، مين بو طورمشنى بەروب تاشلارمن هم دنياغە دە، فخريگە دە اوزمنڭ كم ايكانمنى كورسەتورمن؛ مين حاضر نازلى توتاش مريم توگل؛ مين، بو پادليسنڭ

آستنده یاتو بله‌ن نهایه‌سز قیمت بولغان هم قزاق وجدانڭ بله‌ن اوز سۉیگانگه‌گنه بولۉك ایته‌رگه تییش دیب حس ایتلگان، نادر قدسیته‌نی یوغالتسه‌م‌ده، بو آور فاجعه میندن بر په‌رده‌نی آلدی، مینم کۉچمنی، قهرمانلغمنی قاپلاب طۉرغان بر معنوی دیوارنی جیمردی... مین حاضر اوزم اویلاغاندن آرتغن اشلی آلام...

۵

فخریگه جیگلمه‌گان، اوزینڭ نینده‌ی‌ده بولسه، بر سوزی، بر معامله‌سی بله‌ن آنڭ کبرن، حاکمیتن صندرغان چاقلرده یازسه، مریمنڭ ضیائغه ییبه‌رلگان اوزۉن خطلری شوندی امیدلر، شوندی قهرمانلق دردلری بله‌ن طولغان بولادر ایدی. بۉندی مکتوبلرنده باشقه نی چاقلی آورلقلر تصویر ایتلسه‌ده: نتیجه‌ده «منه، منه بر کۉن کیلورده، اول فخرینی یۉز تۉبه‌ن ییبه‌رر، هم اوزی جان سۉیگانینڭ قۉچاغینه آتلور» امیدی بالقی ایدی.

لکن هر وقت آلای بولمی ایدی.

منه، نیچکده بولسه، فخری مریمنڭ کوڭلن قالدرسون؛ آنی، اوز اشتیاٴسی اۉچۉن یاصالغان برقورچاق ایتوب، شایارتسون؛ تاغی آچق ایتوب، آنڭ «تۉشه‌ك اۉچۉن» گنه کیره‌كلگن بلدرسون — شول وقت قهرمان خانمنڭ غیرتی سونه، امیدی، اوزینه اشانچی بته؛ اول تاغی آورکۉنلرندن، نهایه‌سز اضطرابلرندن، مه‌ڭگیگه بختسزلککه محکوم بولووندن فریاد قیلا؛ ضیائغه یازغان مکتوبلرنده شول حقده، جلاو بله‌ن، کوز یه‌شی بله‌ن طوترا ایدی... گویه، بخت یغاچی مه‌ڭگیگه قۉرۉغان، قاناتی صنغان؛ گویه، اول یازمشنڭ قزغانماس قولی بله‌ن اوزینڭ امید جنتندن آلنوب، ئه‌لله قایا تۉبه‌نگه، قارا، قارانغی هم مه‌ڭگی چغا آلماسلق بولغان تۉبسز جهنمگه، بختسزلك دیڭگزینه تاشلانغان... اول ایندی امیدبله‌ن ده جووانا آلمی، بخت‌ده کۉتمی...

تیك اوتکان کۈنلرنی وآرتده قالغان خاطره‌لرنی اویلاو وشولر حقنده کوز یه‌شی توگو بله‌گنه کیچنه...

٦

ضیاء اۆچ، دورت آی قرارسز، بیلگیسز بر حالده یۆرۆدی...

— نی اشله‌رگه، نیچك مقابله ایته‌رگه؟

اول اۆچ قاتلی، مگله‌گان صالداتلی، بۆتۆنله‌ی باشقه طۆرمشلی، ممتاز قانونلی بولغان کازارماغه یابلو، اۆستینه صۆری شینیل، آیاغینه زور باشلی طوپاس ایتك کییو، که‌بسته آشاو هم «شاغم مارش» اوگعاینه آتلارغه اۆیره‌نو برابرینه، جیتمه‌سه، تاغی شوندی تیز آراده جانلری برله‌شوب، دنیاده هیچ بر نه‌رسه آیرا آلماس کبك حس قیلغان مریمن مه‌گگی‌گه یوغالتورمن دیب، یاگلشقنه‌ده، ذهنینه کرتمه‌گان ایدی.

ئه دنیالر مۆندی بولوب کیتدی.

حاضر مریم یراق. آنك اوزن کوررگه ممکن توگل... بولسه، خطلرن اوقورغه‌ده، شولر آرقلی آنك صورتلرن خیالگده یاصارغه‌غنه امکان بار... هر بر مکتوب آنگا ئه‌لله نیچه تۆرلی خیال واوزگه‌رش بیره...

مریم «اوزگه‌ردم، مین حاضر خاتون بولدم!» دیب یازسه، بوضیاءده ئه‌لله نیندی بر تأثر قالدرا. گویه، اول، ییرگه تۆشوب، نور وچه‌چه‌کدن یاصالغان آدم صفتینه کرگان فرشته‌نك، نازك ونازلی توتاشنك، حاضر بویی بر آز قصقارغان، بیللری قالنایغان، کوکره‌گی قالقوب، بیتی، تگی تانش ئه‌فیتسه‌رنك خادمه‌سینکی کبك، کیگه‌یوب، طولوب کیتکاندر شیکللی... حاضر آنك بله‌ن اۆلگیچه خیالی عشق سوزلرن سۆیله‌و کیلمشه‌س ده کبك...

تگی اضطراب، امیدسز وکوز یه‌شی بله‌ن طولغان مکتوبلر ایسه تاغی ایکنچی تۆرلی کورنش بیره‌لر... مریم حاضر اۆلگیدن‌ده آرتق نازك هم خیالی کورینه، آنك یۆزنده نیندیدر مۆلگ قاتش ترا گیدیه

اثری، بوتون طوروشنده فاجعی بر ماتورلق بالقی... آنک کوزلری، اول زور، ماتور قارا کوزلری، بوتون دنیاغه «یوق بولمادی، امید بتدی» اضطرابی آرقلی قاریلر...

ضیاء آیلر بوینچه شول ایکی صورتنی اوزینک خیال کوگنده، بر قالقوب، بر یوغالوب طورغان یولدوزلر صمان، یوروتدی. آنک روحینک توبنده، بیک تیرەن بر بیرنده مریمنی وفاسز دیب شلته ایتەرگه هم یورەگینک ئەلله نیندی نازک ویەشرن بر نقطەسنده اول سویکایسینه اوپکەلەوگه اوخشاش بر حرکت، بر طویغی بولسەدە، بو ئەلی بیک ضعیف و بیک کوچسز ایدی. اول طویغی یگتنی جیکه آلمی ایدی، ضیاء دە، یازمشی عیبلەب، مریمنک خطلرن جوابسز قالدرمی ایدی.

لکن بیک قصقه بر خبر تگی حالسز اوپکەگە بر یولی قوّت بیردی.

ضیائنک بر ایبدەشی بار ایدی، اول موکا بر خط یازوب، سوز آراسنده شونی دە قصدرغان: «.... بلەسکدر، سزنک آولنک تگی مریم توتاش بزنک قالانک بر میرزاغه کیەوگه باردی، بیت... آنی بیک مافتیلر ایدی. کیچه اوز کوزم بلەن کوردم... چنلاب دە بیک عجیب نەرسه ایکان، شوندی خاتونک بولو چندن دە زور بخت، ایبدەش..... نکاح کیلشکان آخری، تاغی دە ماتورایوب، خاتونلق نفاستی آرتوب کیتکان... سویوشوب، قاوشقانلر بولورغه کیرەک، ایرینک قولینه تمام یاتقان دە کوله، کوله نیدر سویلەب بارا...» ضیائنی، گویه، یەشن صوقدی. اول آغولی خبرنی اوقوب بتەرگەدە طاقت طوتا آلمیچه، اورنندن سیکروب طوردی دە، بر یولی قاتوب تاشقه ئەیلەنگان، یاکه اوزی شونی تلەگان صمان، اچندن تاشقان دولقنغه چدی آلمی، ایدەن بویینه قزو، قزو آتلارغه کرشدی:

— آخ، وفاسز!! آخ، وفاسز!! آخ، خائن، آخ، خائن!! اوزەرگە، اوزەرگە! آنک بلەن مناسبتنی آکدرغان همه نەرسەدن مەکگی گه

اۇزۇلوزگه!! خطلرن اوط جۇتسون!! رسملری كۇلـگه ئەيلەنسون!! خيالمدەصورتی قالماسون!!! اسمن تلـگه آلوتوگل، خاطرمدەاۇنۇتسون!!! بتسون، بارلغی بتسون، آنی خاطرلەتكان بارلق نەرسه دنيادن اوتسون!!!

٧

بولا شوندی حالتلر، قای وقت برەونی چن كوڭلدن سۇيەسڭ، آنی كورو، آنڭ بلەن سۇيلەشو سيڭه زور بخت بولا؛ آيرلسەڭ، آنی صاغناسڭ، آنڭ حقنده اويلاو، آنڭ بلەن مناسبتڭنی، كمگه ده بولسه، سۇيلەو سيڭه كوڭل شادلغی، جان راحتی بيره؛ آنڭ سيڭه مناسبتن ده نەق سينڭ آڭا دوستلغڭ كبك طۇياسڭ ــــ سۇيەسڭ، سۇيەم ديب اشاناسڭ. منه شول وقت اول سۇيگانڭ طرفندن، باشقه هر كم التفاتسز اوتەرلك درجه ده عادی بولغان بر اش كورەسڭ، نيچك ده اول سينڭ دوستلقنی تقدير ايتوب جيتكررگه تلەمەگاننی آڭلاتقان بر حال طۇياسڭ ده آڭا خاطرڭ قالا، اوپكەليسڭ، طش يافدن آڭا قارا يۇز كورسەتوب، بۇتۇن معاملەڭده صووق پەرده اچنده كورنورگه تلی باشليسڭ. . . بو وقت سين اچدن ياناسڭ، آنڭ بلەن اۆلـگیدەی دوستلق بختنده يۇزەرگه كوڭلڭ تلی، لكن نیدر طيبا، نيدر طش يافدن قارانغی هم صالقن بولورغه كۇچلی ــــ چۇنكه سينڭ خاطرڭ قالغان. آرتق صميمی، آرتق كوڭلدن دوست بولغان آدملر آراسندەغنه بولا آلغان بو حال طشقی معاملەده آچوغه، دشمانلققه جيتەرگه ممكن، لكن سين اچدن هامان ياناسڭ، آنی هامان سۇيەسڭ، اوزڭ كۇچلەنوب قاراسەڭ ده، كوڭلڭ آنی سۇيودن طوقتامی. . . منه بو ــــ آدمنڭ بر برينه قارشی بولغان ايكی اوط اچنده يانووی ديمكدر. تگی خبر ضيائی ده شوندی اوطقه صالدی هم اول شول كۇندن آلوب، مريمنڭ خطلرينه جواب بيرمەس بولدی،

اول هامان اچدن يانا، آنڭ كوڭلی هامان ده مريمدن يافن، آناردن سۇيكملی بر قيافت تابمی ايدی. لكن طشقی كورنشده سۇيودن،

کوکُل تل‌گندن غالبیتلی بولغان ایکنچی بر قوّت آنی ظاهری معامله‌ده صووقلق، حتی ده‌گـکیگه اوزولـگانلك صورتی بیررگه مجبور ایته ایدی.

۸

بو حال بایتاققه باردی.

مریم نی دیه‌رگه، نی قیلورغه بلمی ایدی. باشده یوروننی شیکللی اوزون مکتوبلرن یش یش آغزغالاسه ده، بارا طورغاچ، آنڭ ده فانی صوونوب، خاطری قالوب کیته ده، اونار اونبیشه‌ر کون بر حرف یازمی، اول ده اوزن ایکی اوط آراسنده حس ایته باشلی ایدی. لـکن شول ایکی اوط اچنده یانغان مینوتده، اول ئه‌للہ نیندی بر تأثیر بله‌ن ضیاء قاشنده اوزینڭ عیبلی ایکانن، اول قدسی مناسبتنڭ اوزولوونه اوزی سبب بولغانلغن حس ایته ده، خاطر قالوون هم طشقی صووقلقنی بر یاقغه ارغتوب، کوکُلینه جیکُله؛ یاکادن اوزی بلشمیچه اوك، سوُیگانی آلدنده، مکتوب آرقلی، جلارغه، کوز یه‌ش توگه‌رگه، تگی ملعوننی قهرله‌رگه، اول آور کوُنلرنی طودرغان یاوز قوّتنی ئه‌رله‌رگه، لعنتله‌رگه طوتونا ایدی.

بر کون اول شوندی مینوت تأثیری بله‌ن تاڭ وقتنده ضیاءغه بیك اوزون مکتوب یازوب، ایرته‌نگی پوچتا بله‌ن ییبه‌ره قویدی. شول کوننی آکا نعیمه آپاسی کیلـگان ایدی. آنی اوزاتو بله‌ن بولمه‌سینه بیکله‌ندی‌ده بر ایکی مینوتده‌غنه دغی ایکنچی بر مکتوب صزغالاب، کیچکی پوچتاغه اولگوُرتو اوچی بله‌ن خادمه‌نی بیك آشغچ صالوب قایتورغه چابدردی:

«غزیزم!

أیده‌شلڭ کریمگه ییبه‌رگان خطڭ بله‌ن رسمکُنی، نعیمه آپای آرقلی آلدروب، اوقودم، کوردم. چیتلرگه یازلغان مکتوبده‌گنه بولسه ده، مینم اسممنی ذکر ایتووڭ، کوکُلمده امید و شادلقغه اوخشاش بر تأثر قالدردی... نی ئه‌یتورگه،

نی دیه‌رگه بلمیم، سینكڭ یوره‌گگنی بوروُن آڭلاب بته آلماغانمن دیب، ئه‌لی حیران قالام: دیمك سین بختسز توگلسكڭ، دیمك سین قصق كازارماده‌ده، شایاروب خط یازارلق، كیف تابا آلاسكڭ... رسمڭنی كورو بله‌ن، اوزمنی اوُنتوتوب، بیك اوُزاق، شوكُافاراب، قاتوب قالدم... آپا ئه‌یته، ضیاء برده اوزگه‌رمه‌گان، دی... مین بر نه‌رسه‌ده آیرا آلمیم، بر قاراسه‌م، تیك كییمكڭ گنه آلماشنغان، اوزڭ نه‌ق اوَّلگیچه كبك كوره‌م، ایكنچی قاراسه‌م، بوتونله‌ی ایكنچی كشی بولغانسكڭ شیكللی، طویام...

آپا سینكڭ اوزگه‌رمه‌وكڭ حقنلغی سوزن ئه‌یتوب بترمی، مینم كوزلرمه قاری؛ مین آنكڭ، قزغانغان‌صمان، قاراشن آڭلیم، شونده نیدندر كوڭلم یومشاروب، كوزمه یه‌ش كیله... آپانكڭ سوزی بلكه درستدر، بلكه سین برده اوزگه‌رمه‌گانسكدر. كوز كیگه‌قاریم‌ده‌اوزمنی‌ده «نه‌ق اوَّلگی حالده» تابام، مینده كوب اوزگه‌رش یوق، تیك، یوزمنی قاپلاغان اولم آقلغی قاتش حیاتسز صاریلق په‌رده‌سی قالنایوب، یاڭاقلرم صوورلغان، كوزلرم ئه‌للە قایا اچكه باتقان‌ده، بوتون قیافتم نیندیدر بر امیدسزلك‌توسی آلغان...

مین خاتونمن، نی چاقلی سویسه‌م، اوزمنی سینكڭ آلدكده نی چاقلی عیبلی ایتوب حس قیلسه‌م ده، سویومه، طوقتاوسز آققان كوز یه‌شلرمه قارشی آور تاش قاتیلغی، بوز صالقنلغی كورسه‌م، قورقام، كه نفسم جیڭمه‌گه‌یی، شیطانلق اوز دیگانن قیلماغای ایدی!!

عشق الهی كوڭلمه صیمی تاشقان، اوزم عرشكه آشقان مینوتلرده، مین رحمتلی ته‌گریدن تیك شونی صوریم....

رسەمنی ییبەردم. اونلاغان مکتوبلرمە قارشی، بر جوابگنی قزغانمازسك دیب، امید ایتەم . . . بر وقت «سینك سۆیووك آلدندە تاشار دە ئرر» دیگان ایدك، آبدریم، سین، آخری، تاشدن‌دە قاتیسك . . . .»

بۆ قصقە خطنی جوابسز قالدرغە ضیاء اوزندە قوّت تابمادی، جیگلدی:

«محترم مریم خانم!

آرامزدە بولوب کیچکان دوستلق حرمتینە، سزگە مکتوب یازمق بولوب، قولمە قلم آلدم . . . لکن نی یازارغە؟ نی یازارغە؟؟ کوگل بوش، یۆرەك طن؛ اول اوّلگی کبك صوقمی ــ بلمیم قوّتلی بر تأثیر بلەن تاشقە ئەورلگان، بلمیم، آرتق یانودن کۆلگە ئەیلەنگان . . .

بۆرۆن قولغە قلم آلو بلەن، حسیات تاشوب کیتە، بارماقلر حرفنی تزوب اۆلگورە آلمی ایدی . . . آغالر، برگە مینی‌دە آغزالر ایدی . . .

لکن منە حاضر آنلرنك برسی‌دە کیلمی، کیلگانلرن یازارغە قلمم قارشا . . . کوگل بوش، یۆرەك طن ــ آندە اولم طنلغی . . . منە شول سوزلرنی یازو اوزی اوك آور . . . .

مین تەگرینك اوز ارادەسی بلەن برکتلگان ایکی جان آراسندە بۆنچە یللر دوام ایتکان مقدس مناسبتنك، بزنك اول صمیمی دوستلغمزنك آخری بۆندی آور هم کوگلسز بر قیافت آلور دیب، یاگلشقنەدە، اویلی آلماغان ایدم . . . مین قزغانام هم تأسف ایدەم . . . لکن نی اشلەرگە؟ نی اشلەرگە؟؟ مین مۆنی تلەمەگان‌دە، کۆتمەگان‌دە ایدم . . . طبیعتدە بزدن اۆستۆن قوّتلر بار، کورەسك . . .

یاڭلمشاسز، مین بختلی توگل هم بولا ده آلمایاچقمن...
حیات آور، آلدم قارانغی، امیدلر آلدادی، ایندی باشقه
یوق، تیك اوتکان عمر کوگنده یالترامقده بولغان بخت
یۇلدۇزلرن تاماشا ایلهگنه بر آز جوانچ تابارغه ممکن...

. . . .

بولا وقتلر، تۉن کیله، یپر یۉزن سکونت وسریت
قاپلی؛ شهرطنا، کازارما اوزینڭ آور وتیرهن یۉقیسنه باتا...
مین آقرنغنه یاتقان ییرمدن طۉرام، بنائنڭ باقچهغه قاراغان
تهرهزهسی تۉبینه کیلوب اوطرام ده، کۉڭلم بلهن، طشنڭ
طن وقویی قارانغیلغی اچینه کیتوب، یوغالوب، آور
وتیرهن اویغه چومام...

کیتهم آرتقه، خاطرهلر دنیاسینه! سز ئهلی نازك وحساس
طبیعتلی توتاشسز؛ حیاتڭز، عشق نورینه چولغانوب، شول
درجهده ماتور کورینه، که قاراسهڭ، کوزلر قاماشا... دنیا
طن، قارانغی... بر آزدن آی قالقا... بز ایکهوگنه
یهشلدهب آققان بر صوبوینده، زیفا تاللر، ماتور چهچهکلر
اورتاسنده، طبیعتنڭ یهشل کلهمی اۉستنده اوطرامز... یهیسه،
آیلی کیچهده، زور باقچهنڭ بر چیتنده، یالغزغنه، کوزگه
کوز قاراشوب، قول قصشوب، یولغامز ده، کوڭللرمزنڭ ایڭ
اچکی و ایڭ مقدس سرلرن صایری باشلیمز...

اویم شول نقطهغه جیتکاچ، یۉرهگم صوغا، اچمنی اوط
آلا، مین یاڭادن الهیلهنهم؛ اچمدهگی ابلیسلك جیڭلوب،
ملکوتیت قوّت آلا، جانمه اۉلگی طۉیغیلر سلطنت ایته
باشلی؛ مین شول وقت سزنڭ آلدیڭزغه تزلهنوب، عفو اوتنهسم،
قوللریڭزنی قصوب، طویغانچی اول ماتور کوزلریڭزگه

قارارغه حق آلاسم، رد قیلسه‌گز، یالناسم، یالواراسم کیله...
لکن.... لکن بو قارانغی عمرمده یالتراب قالغان بر مینوت، پاك والهی بولغان بر دولقن‌غنه بولوب قالا...
مین تاغی اوزگه‌رەم، تاغی بوره‌گم صوونا، اچم طوگا، تاغی قاتام، بته‌م؛ اوزمنی تاغی قصق کازارماده، سزنی فخرینك قوینده کورەم... شونك بله‌ن بارده بته، سزگه تابا دوستلق صوراب صوزلغان قول، آقرنغنه تارتوب آلنوب، کیری کسه‌مه صالنا... یازا باشلاغان بولسه‌م، بارماقلر طوقتی، قلم توشوب کیته؛ نی اشله‌رمنی بلمیچه، باشمنی سلکوب، تشلرمنی قصام‌ده، بارلق خاطراتنی یوق ایتوب، آچووم بله‌ن طوگام، قاتام... آندن صوڭ، مین تاش، یه مه‌ڭگی ئومه‌سلك بوز. . . . .
لکن، لکن کوکلمنك صمیمی بولغان بر آرزوون یه‌شررگه قوتم جیتمی: مین سزنی عمرمده تاغی بر مرتبه، تیك برگنه مرتبه، کورسه‌م ایدی‌ده، برگنه، تیك برگنه، ساعتکه یولغوب، یاڭادن مه‌ڭگی اوچراشماسقه، قول قصشوب، آیرلسه‌م ایدی، دیم!
بورونغی دوستکز ضیاء.
کازارما. تون.»

۹

زلیخه آبصطای بیك تیز آینوب جیته آلمادی. دنیا طومان اچنده کبك، قای بر وقت بولرنك همه‌سی ده توشکنه‌در شیکللی، آنك نینده‌یدر بر قیمتلی نه‌رسه‌سی یوغالغان، حیاتنده ئه‌لله نینده‌ی بر زور بوشلق آچلغان بوغای؛ لکن اول آنك اوچون یانوب، اوزولوب قایغرمی حاضر... آور کبك، زور حسرت بار کبك... ئه‌لله تاغی یوق‌ده‌می؟....

اوغلندن یش یش خطلر کیلدی. اول برسنده «بو کون صالدات کییمی کییندم» دیب یازغان، ایکنچیسنده «بسم اه، اوینغه چقدم» دیگان. باشقه‌لرنده ده شوندی خبرلر... آبصطای اوغلن ایکنچی دنیاده کوره، لکن آنك هر بر نه‌رسه‌نی یارم اوینغه تارتوب یازووی آنی یاغشی اوق مرتبه‌ده جواتا ایدی.

کورشی خاتونلری کره‌لرده، آبصطای اوچون هیچ بر وقت یالقدرمی طورغان موضوعدن سوز باشلاب:

— نی حال، آبصطای؟ مخدومدن خط خبر بارمی؟ دیلر.

سؤال بیرلوب بتمی، اول، کوته‌رلوب کیتوب، جیگل متأثر و شادلقلی تاوش بله‌ن سویلی باشلی:

— اللهغه شکر، کیلنکه‌یم، اللهغه شکر!!! هامان شادلقلی خبرلرگنه کیلوب طورا... کیچه‌گنه خط کیلدی، خاراب اوزون یازغان... اوینغه ده اویره‌ندم، دیگان، ئه‌فیسه‌رلرده اوزمنی بیك یاراتالر، دیگان... برده، دیگان، قیینلق کورمیم، دیگان... مینی، دیگان، قارا اشکه قوشمیلر، موللا دیب کنه یوروته‌لر، دیگان... آنك برشا کرد ایبده‌شی هامان کتابلر ییبه‌روب طورا ایکان... گازیته‌ده آلدرام، دیگان... مینم اوچون، دیگان، برده قایغرماگز، مین بیك هیبت طورام، دیگان... الله بویوروسه، قوناققه‌ده قایتوب کیلورمن، دیگان...

شوندن صوڭ کیته سوز، کیته ئه‌گگه‌مه‌لر!!

لکن حضرت بوتونله‌ی ایکنچی حالتکه کردی.

اول، گویه، آچو بله‌ن قاتدی؛ گویه، آچودن طوگدی. حاضر آز سویلی، اوین، کولکی‌گه برده یاقنلامی. کشیلر بله‌ن قاتی وصالقن معامله قیلا. اوزن یراق، یوغاری، کبرلی طوتا. اوغللرن هر نیچك

تلگه آلماسقه طرشا. اول بۆرۆن تیره یاقنڭ معتبرلرینه بۆررگه، آنلرنی اوزینه چاقررغه بیك یاراتا، هر حالده بیك حرکتلی، اوزگه‌رشلی ره‌وشده عمر اوتکه‌ره ایدی. حاضر آنی ده قویدی. اوزی بۆرۆمی، ایکنچیلرنی ده چاقرمی. زلیخه آبصطاینڭ بولسون، باشقه‌لرنڭ بولسون، کوب سؤاللرینه سکوت بله‌ن جواب بیره... سۆیله‌سه، آچولانوب، قصقا هم قاتی ایتوب، سۆیلی. ضیاءدن خط کیلو کیلمه‌و آڭا باری بر تۆسلی. آنلرنی جونله‌ب اوقومی، — نی یازغان؟ دی ده قویا. آقچه صۆراسه، بیبه‌رته، لکن اوزی هیچ بر مکتوب یازمی، سلام قویارغه ده سیره‌ك ئه‌یته.

اول، ضیاءنڭ آلنغان خبرن ایشتکاچ، ایکی آراده‌غی جب اۆزۆلدی کبك طۆیسه ده، اۆزاتوب قایتوب، یولدن یازغان بر ایکی خطن اوقوغاچ، یاڭادن بر آز امیدبار کبك، اول صالداتدن قایتور ده آتاسی‌نڭ اوغلی بولور کبك حس ایته باشلاغان ایدی. لکن صۆڭغی مکتوبلری تاغی ناچار تأثیر ایتدی. خصوصاً بر ایبده‌شینه یازغان خطی بیگره‌ك ده امیدسز ایدی. آنڭ، بولاچق آخوند ایله بولاچق مدرسنڭ‌ایسی ده یوق، اول هامان اوزینڭ ئه‌لله نیندی پلانلرندن، موزیقا مکتبلرندن، نیندی کۆیلر اۆیره‌نوونددن، اول حقده نیلر اویلاووندن بحث ایتوب، نی چاقلی کۆچله‌سه‌ڭ ده، آنده جلال تله‌گان آدم اصلا کورنمی ایدی. بولر آڭا تاغی آور تأثیر ایتوب، ضیاءغه مه‌ڭگی‌گه قول سلکورگه مجبور ایتمشلر ایدی.

صابرنی ئه‌یته‌سی ده یوق ایندی. اول آتاسینڭ وعظ هم شلته‌سینه، آناسینڭ یالوارولرینه قارامیچه، هامان اوز دیگانی بله‌ن بارا:

— مین، دی، آولنی یاراتام. مین شونده، اوز آتم، اوز صوقام بله‌ن ایگن چه‌چوب، اوز باشمه طۆراسم کیله، دی... ضیاء آلنغاچ، جلال اوزینڭ استاذبیکه‌سندن، «بالا، جه، سین‌نی‌اویلیسڭ: بز قارتایدق، انڭ صالداتقه آلندی. دنیا بار. طوغانلرڭ بار. عمرگه دنیا گیزه‌رسڭمنی؟

کوب یۉرۉدك، ایندی شأنکه مناسب برییرگه اورنلاشورغه ده وقت بیت . . . » دیب زور اوغلینه خط یازدرغان ایدی: تـگی طوری‌غنه، آڭلایشلی‌غنه بر مکتوب بلهن اوزینڭ اوّلگی سوزلرن تکرار ایتدی.

حضرت آچولانغانن بلدرمه‌دی، قزمادی، تیك: اتنڭ ات ایندی اول!! اتنڭ ئه‌دم بولغانن قاچان کورگانڭ بار!!... دیدی· آنڭ اوستینه اچکی بر ئه‌رنو بله‌ن:

— جوله‌رنی چه‌چوب اوسدرمیلر، دیلر، منه مین اول جوله‌رلرنی اوزم چه‌چوب اوسدردم — دیب قوشدی.

۱۰

قش، آنڭ آرتندن یاز بله‌ن جه‌ی، بر بر آرتلی کیلوب، کیچدیلر. آوغست اوتوب، سینته‌برده کردی. طبیعت صارغایا، قوشلر، قبله یاققه قاراب اوچا باشلادی.

بو یل ایگنلر بیك اوڭغان بولسه‌ده، کوْنلر قوْری بولو سببلی، یالان اشی اوز وقتنده تمام بولدی.

جه‌ینڭ طوقتاوسز خدمتی بیك آردرمش ایسه‌ده، خلقنڭ کوڭلی کوته‌رنکی، یوْزی شاد ایدی. چوْنکه:

— تاماق طوق، اندرلر طولی!

جلال بو یل عادتده‌گیدن کوبره‌ك ده چه‌چدرگان ایدی. یاخشی اشله‌تووی، ییرلرینڭ یاڭالغی سببلی آنقیلر تاغی باشقه‌چه اوڭدیلر. بیگره‌ك ده، باشقرد ییرینه چیره‌م آچدروب چه‌چکان بر اون دیسه‌تینه آشلغی ئه‌دم ئه‌یتوب ئه‌دم اشانماسلق مرتبه‌ده بویغه‌ده اوسکان، باشقه‌ده (باشاققه‌ده) ایس کیتکچ درجه‌ده اوطرغان ایدی.

اول بو یل کچك اوغللرن ده، یالچیلرن ده اوراقغه یوْروْتمه‌دی. دیسه‌تینه‌له‌ب اورغه‌ده بیرمه‌دی، عمرنده برنچی مرتبه اولاراق، اوراق

ماشینەلری آلدروب، اۆستا اورصلر یاللادی دە، شونڭ بلەن آز کۆن اچندە ایگنن بترتدی.

اول عادتدە بیك مقتصد کشی بولوب، آشلقنی قش کۆنی ئەون بلەن صوغودە ئەلله نی چاقلی فایدە کوره:

— صالامیدە یاخشی بولا، صوققاندە مالڭ گیبە گینە، باشاغینەدە راحتلەنە، دی ایدی.

بویل ایسە، نیچکدر آنی اویلامادی، همە ایگنن یالان اورتاسندەغی بر زور قالقو چیرەمگە جیدردی دە، کورشی بایاردن زور ماشینا کیترتوب، بر نیچە کۆن اچندە بارلغن صوقدروب، آشلغن اۆسەککە تاشتدی، صالامن بیك زور اسکرت ایتوب، شول یىرگە اۆیدردی دە، مال فلان قاغلماسون اۆچۆن، تیرەسن کیرتەلەتوب قویدی.

بازار بهالری یاخشی ایدی. خلققچە بیشەر، اونار یۆك بلەن بر نیچە مرتبە قالاغەدە اۆزاتدی.

خلق، ملانڭ بو حاللرینە عجبلەنوب، «بوڭا نی بولغان بو یل؟» دیب، قاریلر ایدی.

شولر بلەن برگە آنڭ حقندە تۆرلی خبرلردە چغا باشلادی: برەولر، یۆرط ییرن صاتوب، قالاغەکوچە ایمش دیلر، ایکنچیلر، آنڭ مرحوم... حضرتنڭ، استاذ بیکەسی فریضەنی ایکنچی خاتونغە آلوب، شونڭ اورنینە ملا بولورغە اویلی ایمش، دیبدە آرتدردیلر. لکن بولر گل آوزدەغنە یۆری، کوبرەك یامان تللر طرفندنغنە سۆیلەنە ایدی. واقعدە ایسە حضرتنڭ بیكیش قالاغەایگن اۆزاتووی بلەن، آتنا صاین دیەرلك یاخشی، آت جیکدروب، شەب کیینوب، قایادر یوغالووىغنە بار ایدی. سینتەبر آخرلرینە تابا شوڭا اۆخشاش دخی بر نیچە اشی بولوب کیچدی.

آنڭ بۆرۆندندە آتلری بیك یاخشی، آربا وازبرویی بیك شەب ایدی. کورشی بایارنڭ نەرسەلری صاتلغانن ایشتکاچ، آتن جیکدروب

چابدی‌ده، نی اوی بله‌ندر، شوندن جیگولی کۆینچه، بیك اعلا کۆیمه، ازبروی بله‌ن طۆم قارا ایکی آت آلوب قایتدی. مۆنك تۆبکیسی تیره یاقده آتاقلی بولغان بر یورغا ایدی.

خلق آگا آبدراغاندن آبدری بارا ایدی.

شوندن اۆزاق اوتمه‌دی، آنك بۆتۆن یۆرطن تۆزه‌تدررگه، بنالرنك کوبن تیمر بله‌ن یابدروب، یه‌شلگه بویانورغه اویلاغانلغی شونك اۆچۆن ئه‌للە قایدن، تیمرلر، بوره‌نه‌له‌ر، اۆستالر، بویاوچیلر سۆیله‌شوب یۆرۆگانلگی ایشتلدی.

منه شول خبردن اون کۆن اوتکان صۆك، اول بیك آشغچقنه قالاغه باروب قایتدی‌ده، چه‌ی اچوب، بر آز حال آلغاچ، عمرنده برنچی مرتبه زلیخه‌آبصطاینی قولندن آلوب، حتی بر آز یۆمشاقلق، دوستلق یۆزی بله‌ن:

— سین! اشکنی بتر ده مینم یانغه چق ئه‌لی! دیدی.

استاذ بیکه، اۆزۆن اۆزاق بورانلر، نهایه‌سز قاتی صووقلردن صۆك، کینه‌تکنه، مای آیینك ابرکه‌لی قۆیاشی آلدینه باروب چققان آدم کبك، حس ایتوب، شادلانورغه‌می، قورقورغه‌می بلمیچه، تیز تیزگنه اشلرن تماملادی ده، امید وشبهه اچنده ایری یانینه چقدی.

اول هامان یۆمشاق، آچق وجیگل قیافتده ایدی. بیك مهم برنه‌رسه صمان سوز باشلاب، مسئله‌نی تفصیل ایتوب بیردی:

—قالانك.... ملا وفات بولغان. آنك قرق یه‌شلرده اوغلی، اون سیگزده قزی بار ایکان. بایلغی ده بیك زور، دی. یاننده ایبده‌ش ملاسی بولسه ده، خلق بر بله گنه قناعتلانمیچه، مرحومنك اورنینه یه‌نه‌دن ملا صایلایاچقلر، دی. لکن بیك آشقمیلر ایکان... حاضر مرحومنك قزینه تۆرلی یاقدن یاوچی کیله باشلاغان. صادق خلفه ده صۆرانقان، عبدالرحمن ملا ده سوز صالغان. کریم بای ده باش قۆدا ییبه‌رگان. لکن قزنك آناسی بۆلرنی برسوز بله‌ن کیری قایتارغان. اول —

اوز یانمده طورر‌لق، مرحومنك قیلغانلرن بولدررلق بر آدم بولسون ایدی! دیب ایته، دی. مونی جلالنك قولاغینه توشورگانلر. اول آیلر بوینچه، چیتله‌ب، چیتله‌ب، صوراشقان ده، اشنك چاماسن آڭلاب جیتکاچ، محمد بای آرقلی مرحومنك اوغلی بله‌ن کورشوب، یاقنلاشقان. اول جلالنی کوبدن بله ایکان. صابرنی ده ایشتکان ایکان . . . . مونك بله‌ن امیدلی گنه سویله‌شکان. لکن باشقه سوز بولماغان. اوچ کوندن صوڭ، محمد بای ایك اوّل مرحومنك اوغلن، آندن صوڭ جماعتن کوروب، بیك اوزاق سویله‌شکان ده، تمام کیلشوب، وعده آلغان: — آنلر مرحومنك قزی زاهده‌نی صابرغه بیررگه رضالر . . . تله‌سه، باباسی اورننه ملا ده ایته‌مز . . . بوتون محله بزنك قولده . . . . باش قودالری معتبر کشی بولسون، کوب کیچکمه‌سون!! دیگانلر.

حضرت سوزن بتردی ده آبصطایغه جدی، لکن یومشاق ره‌وشده بر سؤال آڭلاتوب قارادی. زلیخه استاذ بیکه، بر یولی دنیا اوزگه‌رگان کبك حس ایتوب، نی دیه‌رگه بلمه‌دی، قاوشادی، بوتون اچی بله‌ن شاداق و امید قاتش دولقنلاندی ده — نی دییم، ئه‌ی!! خدانك بیرگان بر رحمتی ایکان . . . الله اوزیگنه یاردم بیرسون. . . کوڭلینه مهربان صالسون ایدی . . دیدی.

حضرت کوب صوزمادی، تاغی بر نیچه تورلی کورنشده بو اشنك مهملگن بیان قیلدی . . .

— اول قالا بیری، زور بیر!! مرحوم اوزی بیك معتبر کشی ایدی. جماعتی بله‌ن زور اوغلی بوتون قالانی طوتوب طوررالر . . . . آنده بردن بایلق بار . . . ایکنچی‌دن ملا ده آخوند ده بولو — بر نی توگل . . . .

هم شول کون کیچ‌اوك، حضرتنك املا قیلووی بوینچه، آبصطای صابرغه بیك اوزون خط یازوب، مسئله‌نی بوتون تفصیلی بله‌ن آڭلاتدی ده

«بيك تيز جواب ياز، هم، ممكن قدرلی كيچكمی، اوزڭ ده قايت!» ديدی.

بو واقعه‌دن صوڭ حضرت آچلدی. حتی اوين كۆلكيلر سۆيله‌ب آبصطای بله‌ن ده يوقباردن ئه‌گه‌مه صوغا، كچك اوغللرن ده شايارتا باشلادی. آبصطای ده آلدنده‌غی طۆمان و قارانغيلق اچنده بر بخت يۆلدۆزی يالتراغان كبك، منه، منه بر معجزه چغا ده آنی بر مسعوديت قۆچاقلاب آلا كبك طۆيا، بعضا اميد و شبهه اچنده يۆزه، حتی نيدن‌در كينه‌تكنه قورقوب ده قاوشاب ده كيته ايدی.

هر ايكسی كيله‌چك بر بختدن شاداق كۆته‌لر، هر ايكيسی بر معجزه چغوب، آور، قارانغی حياتلری‌نڭ ايكنچيگه ئه‌يله‌نه‌چگن اميد ايته‌لر ايدی:

— منه بر نيچه كۆندن «ياری» خبری كيلور. آندن اوزی قايتور. منه بر وقت طويلر، ملالقلر بولور... آنلر، اوغللرينڭ شوندی ياخشی ييرگه اورنلاشوون كوروب، هر ايكيسی بختلی بولورلر!

مۆنڭ كيری ياغن اويلارغه‌ده يوق. صابر اول درجه‌ده عقلسز توگل: ايمش، شوندی قزنی، شوندی بايلقنی، شوندی قۆتنی قبول قيلماسون!! — ممكنمی صۆڭ؟ اول، بيت، جوله‌ر توگل!!...

اون كۆندن صۆڭ صابرنڭ جوابی كيلدی. اول بيك قصقه ايدی:

— عفو ايتگز! اول اش ميندن بولمی!!

بو كيريلك‌دن حضرت، مجسم آچوغه‌ئه‌يله‌نوب، يۆزی قارا كۆيدی، تلی باغلاندی، كوزلری، بۆتۆن دنياده‌غی آچو و دشمانلقنی جيغان كبك، قاری باشلاديلر. باشقه سوز تابمادی:

— بولماسه‌ڭ، قادالوب كيت!! چوقنوب جان بير!! جانڭ جهنمگه!!! — ديدی.

هم شونڭ بله‌ن اول، صابرنڭ اسمن تلگه آلونی اوزينه حرام

ایتوب، اوغللرینه ده، دنیاسینه ده بر یولی قول سلکدی... اول، سوزنی اوین، کۆلکینی تاغی اۆنۆتوب، اۆیده‌گیلر اۆچۆن تاغی آور کۆنلر طودی. آبصطای نی دیه‌رگه بلمی، بالاسن عیبله‌رگه ده، عیبله‌مه‌سکه ده آبدری. اوزی بو حالنی سیزگان کبك، آنك رد قیلورن بلوب ده ایرینه ئه‌یتورگه گنه بادارلق ایته آلماغان کبك طۆیا.. . ملاسینك قارا یۆزی، صووق، قاتی معامله‌سی آڭا یاڭا اش توگل: اول، کۆنلر، تۆنلر اچینه جییوب، توزوب کیله ده، بو گناهسز حالنچه عذاب کورونك سببن باشقه‌چه تعبیر ایته آلماغاچ،

— نی اشلیم، نی گنه قیلیم صۆك، الهم!! یازمشم شولدر ایندی!! ئه‌لله نیندی گناهشۆملقلرم باردر......

مین کوره‌سینی کم کورسون صۆك!! دیب اۆزاق، آور، فاجعی آغلی... کچکنه بالالرغه تاغی آور. آنلر آتالرینك قیافتندن، یۆزندن-اوك فورقالر، آنك یانینه بارسه‌لر، ئه‌لله نیدن قاوشاب، صووقلقدن، طوڭوب، قاتوب‌قالالر... شوڭا کوره آنالرینه صیینالر. لکن آنك‌یاننده ده آور. آنك کوزلری تالوب، قزغانچلانوب قاریلر... یۆزنده، حاضر جلاب ییبه‌ررگه طورغان کبك، بر تأثر کورنه...

بو واقعه‌دن صۆك حضرت پلانلرن اۆنۆتدی، یۆرط تۆزه‌تدرو، بنالرنك باشن یابدرۆ، یه‌شلـگه بو یاتو دیگاننی ده تلـگه آلمی باشلادی. اوزی کۆنلر، تۆنلر قایادر کیتوب یوغالا؛ قای بر وقت آتنالرچه قایتمی یۆری ایدی.

هر کیتکانده بیك کوب آقچه بتره، کوب سفرده برەر مهم نه‌رسه‌سی‌ده اورلانا، قایتقانده‌اوزی، هر وقت دیه‌رلك، ایسرك بولا ایدی. قایتسه، مسجدکه یۆرۆمی؛ چقسه، جمعه‌غه چقـا، آشقه چاقرو چیلرغه‌ده «بارا آلمی، آورو» دیه‌رگه قوشا ایدی.

ملا اۆیده وقتده، ضروری اشی بولماغان‌هیچ کم آنك یانینه چقمی،

چقسه‌ده، قاوشاب، آیاق اۇچی بله‌نگنه باصوب یۇری ایدی. قچقروب سۆیله‌شو، کۆلۆشو دیگاننگ ئزی‌ده قالمادی.

گویه، اۇیده، هر کمنگ قۇتن‌اۇچۇروب، جانن بارماق اۇچینه کیترگان، قاتیلغی، صووقلغی بله‌ن یوره‌کلرنی طوکدرغان بر یاوز قوّت، بر قارا کۆچ حکم سۆره ایدی!!

۱۱

شونگ اۇستینه دخی بر نیچه نه‌رسه قوشلدی.

جلال بره‌ونگ، یانوب اولگان دیگان خبری چققان، بالاسن کومگان ایدی. ضیائی صالداتقه آلدرغان خبری طۆتقان‌ده «اولب جیتمه‌گاننی کومدی دیبمی، ئه‌الله اجل طبیعسز اولگان بالانی دوقتورغه کورسه‌تمه‌دی دیبمی» ملا اۇستندن شکایت قیلغان. دعواسینه شاهدلرده تابقان.

اگرده بۇنگ سوزی ثابت بولسه، جلال اوزی‌اۇچۇن بیك کوگللی بولوب بتمه‌ون سیزه ایدی.

چوب اۇستینه چومه‌له دیگان کبك، ایکنچی یاقدن تاغی بر جراحت آچلوب طۇرا.

جلال، تگی صابرنگ کیریلگی بله‌ن جنله‌نوب یۇرۆگان کۆنلرنگ برنده، هم‌ایك آچولی وقتده، آولنگ معتبرلرندن عینی قارت کیلوب، طوی اوتکه‌رگانچی‌گنه دیب، ایللی صوم آقچه صۇراغان ایدی. ئه آنگ ئه‌لی اۆلگی بورچی یۆز ته‌نکه‌گه یاقن بولوب، اول آنگ پراتسینتن‌ده توله‌ب جیتمه‌گان ایدی. ملاغه آچو اۇستینه آچو چقدی‌ده عینی‌نی «اۆلگی بورچگ‌ده توله‌مه‌گان، سیگا تاغی نیندی آقچه؟ . . . کیتر اۆلگی بورچگنی... ۋیکسلگنگ وقتی چقدی» دیب، ات‌اورنینه سوگوب بیبه‌ردی.... قارتنگ کیفی قرلوب، خیری‌گه باروب سۆیله‌گان‌ده، آنگ یارده‌می بله‌ن قایدندر آقچه تابوب، موللادن ۋیکسلن آلوب کیتکان...

اول ایشکدن چققانده، «بیر رمن ئه‌لی کیره‌گـکنی!» دیب مغرداغانن ایشتوچیلرده بولغان . . .

جلال بۆرۆندن اوق بیك آرتق آیق آدم بولماسه‌ده، بردن بایلغی، قۆتی، ایکنچیدن آولنڭ «تشلیلری» بله‌ن برگه بوتالووی، آنلرنڭ اقتصادی جهتندن ملاغه به‌یله‌نوب بتکان بولولری سببلی، آستندن اۆرسه‌لرده، عملی برنه‌رسه چغارا آلمیلر. لـکن برسی باشلاغانده، قوشلوچیلر تابلووی بیك احتمال ایدی.

عینی ملادن چققان ده، خیری بله‌ن اوطروب، قایادر چابقان، کیگه‌شکان هم اشنی ئه‌یله‌ندروب ده چغارغان. منه سیگه بوله‌ك: باشی عینی اولاراق، محله‌نڭ اوطز آدمی قول قویوب، «دوخاۆنی صابرانیه» غه، بلمیم تاغی قایا، «ملابز کۆن تۆن اچه؛ نمازغه کیلمی؛ مجلسلرمزده بولمی؛ جمعه‌لر قالدرا» دیب عریضه بیرگانلر . . .

بالا مسئله‌سی‌نڭ خبری کۆنی بله‌ن جلاغه ایرشسه ده، بو اوطزنقی نیچکدر یه‌شرلگان؛ ملا آنی اونبیش کۆن اوتکاچ کنه ایشتدی؛ لـکن کوب اهمیت بیرمه‌دی؛ جه‌نی بولور تاغی دیب، باشقاغی آور و بیلگیسز مسئله‌لری بله‌ن چووالا بیردی. بو آراده آنڭ خیالنده گل تاونی تاوغه به‌رو، ییرنی کوککه صوغو، دنیانڭ کوچه‌رن ایکنچی یاققه بۆرو کبك، گل زور، گل عادتدن طش الوغ بولغان اشلرگنه یۆری ایدی.

یۆرطلر، بنائلر تۆزه‌تدرو پلانی تاغی آنڭ تلینه آلندی. ئه‌الله نیندی زور، شه‌ب ایتدروب، مۆنچه اشله‌تونی ده سۆیلی باشلادی. اول آراده بولمادی، برکمگه کیگه‌شمیچه، سببن ده بلدرمیچه، تـگی یاڭا آلغان پارقارانی، جیگولی کۆینچه، صاتوب ده ییبه‌ردی. نیك صاتدڭ دیگاچ، کیره‌گی یوق، دی.

آندن ده عجبی آنڭ طرفندن قۆرۆلغان علماء مجلسی ایدی. اول، قوناق تۆشم طوغریسنده زور طۆتۆنو، شه‌ب صیلاو، آولنڭ

بۇتۇن خلقن دیەرلك جیبوب، الوغ آشلر یاصاو بلەن دانلقلی بولسە دە، چیت آول خلقن چاقرو عادتی یوق ایدی.

نی اوی بلەندر، ئەلی شوندی بر اش قۇرمق بولغان.

نیچە آیلر آشاتقان سیمز بیەنی صوغمغە صویدردی، قالادن ملك تۇرلی صیلر، آشاملقلر آلدردی، آتنالر بوینچە، حاضرلەندردی دە بیك زور علما مجلسی یاصادی.

بو حقیقتاً دە زور ایدی، مثلسز ایدی. مۇندە قالانك زور ملالری بولغان کبك، «قارا اورمان» دن ایللی چاقرم یراقلقدەغی علیم ایشان‌دە مخصوص آتلر ییبەروب آلدرلغان، تیرە یاقنك زور آخوندلرندن، آتاقلی ملالرندن، معتبر بایلرندن هیچ کم قالدرلماغان ایدی. مجلسدە قرآن اوقوالۇچۇن، شەب تاوشی، یاخشی مقاملری بلەن بیك کوب بیرلرگە دانی کیتکان، مشهور عبداه قاری‌نی دە اوز آلدینە آدم و آت ییبەروب کیترتلگان ایدی. خلقنك کوبلگی، جییلغان آدملرنك شأنلیلگی، ایس کیتکچ درجەدە بولغان کبك، ملانك حاضرلەنووی، صیی، قوناقلاوی دە تیرە یاقنك قولاغی ایشتمەگان، کوزی کورمەگان بر مرتبەدە ایدی.

کوب کشیلر مۇڭا شاشدیلر. آیدراماغان کشی قالمادی. اول کۇندە قارا اورمان طن وطنچ آوللقدن چغوب، طوقتاوسز آطلر یۇرۇب، قالاقوللر شاکغراب، حسابسز خلق قایناب طۇرغان بر پایتخت حالینە کیلدی. مسجدلر عمرارندە کورمەگان زور ایشانلر، قالن بایلر، میداللی آخوندلر بلەن، ئەلله نیندی چۇبار کییملر، قزللی، صاریلی چاپانلر، بخاری زور چالمالر بلەن طولوب، عبداه قارینك تاوشندن حیران بولدی. همەسی جلالگە تحسین ایتدیلر، آنك مۇندی زور همتینە آتا بابا قیلا آلماغان بر اش کورسەتووینە حیرتلرن بیان قیلدیلر...
چن معناسی بلەن طنطنە، چندن بر شوکت وشانلی کۇن بولدی.

جلال کوتەرلدی، منە یاڭا، اوزینك جانی رضا بولورلق، کوڭلی

قناعتلەنرلك بر اش قيلغانلغن سيزگان كبك، بر حالده يۆرۆدى . . . مۆنى نى اۆچۆن قيلغانلغن اول اوزى ده آچق بلمى ايدى. لكن كيرەك تابا، زور اشينه اچندن بەيرەم ايته ايدى.

بو، ملاغه ياخشى تأثير ايتوب، آنڭ يۆزى تاغى آچلدى، معاملەسندەگى اوّلگى صووقلق وقاتيلق، بلمەم، تاغى قايادر كيتدى؛ اول جيگل يۆرى، اوين كۆلكيلر سۆيلى، يوقبار اشارگه قاتشوب، شايارا باشلادى.

لكن بو اۆزاققه بارمادى.

شول بەيرەمنڭ اۆچنچى كۆننده، اۆيلەدن چغوب، بالا چاغاسى، جماعتى بلەن آش مجلسينەگنه اوطرغان ايدى. اوزى آچققنه، بالالر وآبصطاى ده شادقنه، جيگلگنەلر ايدى.

ايشكدن بر مالاى يۆگۆروب كردى ده، ملا باباى، سزگه ئەلله كم كيلگان، ظريف آخوند بار ديب ئەيتگز، دى — ديب قچقردى.

آشنى ايكنچى ياققه كوچرديلر بالالر بلەن آبصطاى چقدى. آخوندقه «رحيم ايتگز!» ديەرگه قوشوب، بر اوغلن قارشى ييبەردى. اوزى، بيك تيزگنه كەلەپوشن آلشدروب، ياخشى كازا كيسن كييوب آلدى.

ايشك آچلدى، آندن، چالما چاپانن كييوب، ميداللرن كوكرەگينه تزگان بر آخوند كيلوب كردى. اول عادتده اوين كۆلكيلى، بر قاتلى آدم بولسه ده، بو كۆن بيك جدى هم رسمى كورننه ايدى:

— السلام عليكم!

— وعليكم السلام! ئەيدوك، رحيم ايتگز، خوش كيلەسز...

آخونداوطردى، لكن اۆستۆن چيشنمەدى. جلال باشى قصقاسه ده، تگينڭ ئەلله نيندى بر جديت، بر رسميت بلەن قارشقانن كورگاچ، بر نرسه بار كبك طۆيوب، اوز طرفندن بيك آزغنه صالقنلق، يراقلق پەردەسى كورسەتورگه تيش تابدى.

بو ــ جلالغه یاقن آدم بولوب، کیره‌گنده آقچه ده آلغالی، یارده‌مگه مراجعت ایته طۇرغان ایدی. اوزی یه‌شره‌ك ده. اول اۇچنچی کۇنگی مجلسنك تورنده بولوب، مۇنك نعمتن آشاغان، شأنن کورگان، باشقه‌لردن‌ده‌اوزدرا تۇشۇب، همتی‌اۇچۇن‌تحسین‌قیلغان‌ایدی. جیتمه‌سه، خلقدن قالوب، مخصوص آدملر اۇچۇن‌گنه قۇرۇلغان صۇگغی چه‌ی مجلسنده‌ده بولغان ایدی.

بۇرۇن جلال آکا، یوغاریدن قاراب، یراغراق، صووغراق معامله بله‌ن یۇرۇسه ده، هر ییرده آنك آخوندلغندن کۇلسه ده، تگی شوکتلی مجلس آنك مناسبتن اوزگه‌رنکان ــ یاقن ودوست کبك یاصاغان ایدی. شول تأثیر بله‌ن اول بوکۇن ظریفقه‌آیرم التفات کورسه‌تمکچی، قوناق قیلمقچی ایدی.

آخوندنك‌جدیتی، رسمیتی‌آنی‌بر‌یولی‌صووندردی، اول، اچندن‌گنه:

ــ نی قیلانغان بولا اوزی تاغی، بیچاره! دیب اویلادی ده تگی یاقده‌غیلرغه «چه‌ی ئه‌زرله‌گز» دیب قچقردی.

لکن قوناق چه‌ینی‌ده رد قیلدی:

ــ یوق، کیره‌کمی: مین چه‌ی اچه طۇرمیم. مین باشقه بر یۇمۇش بله‌ن ــ صابرانیه طرفندن اوزمه تاپشرلغان بر امر بله‌ن کیلدم . . .

آخوند سوزن بتره آلمادی، جلال، بریولی اوزگه‌روب، یۇزندن دوستلق التفاتن یوغالتدی، کوکره‌گن، بۇتۇن طۇرۇشن کبرلی بر قیافتکه کیتروب، طوریلاندی؛ شوندن، مخاطبینك اۇستینه کوز صالوب، آنك چالما چاپاندن، جیتمه‌سه، میداللر بله‌ن‌اوك ایکانن کوردی ده، بۇناردن تاغی صوونوب، کیمستولی برتاوش بله‌ن آوز آچدی:

ــ نی دیسڭ؟ . . . نی دیسڭ؟ صابرانیه یۇمۇشی دیمسڭ؟

ظریف تاغی بر آز جدیله‌نه تۇشدی ده، اوزینه ده، جلالغه ده یات بولغان بر تاوش بله‌ن، نیچۇن کیلگانلگن سۇیله‌رگه طۇتۇندی.

خیر ینگ ده، محلەنگ ده شکایتی صابرانیەغه ایرشکان. بو حقده آنده تۈرلی سوز بولسه ده، بعض بر مناسبتلر تأثیری بلەن، اشنی زورغه ییبەرمەسکه، اوز آره بتررگه قرار بیرگانلر: مسجدکه بارماو، جمعەغه چقماو کبك اشلرنگ مۆندن صۆنگ بولماوی تییش ایدیکی حقنده تنبیه ایتەرگه؛ شکایتنامه ده کورگەزلوب، امامار اۆچۆن اصلا کیلشمەگان ناچار اشلرگه قاتشودن طییلو بلەن وعظ ایتدررگه؛ هم شول حقده آناردن وعده وتوبەنی رسمی رەوشده آلدررغه تییش تابقانلر.

شول اشلرنی باشقارونی ظریف آخوندقه تاپشرغانلر. اول ده رسمی آخوند صفتی بلەن، صابرانیەنگ رسمی وکالتن آلوب، اۆستینه یۆکلەتلگان مهم اشنی اوتەو اۆچۆن جلالغه کیلگان...

قوناق سوزن بتررگه اۆلگورمەدی، جلالنگ یۆزی قارالدی، کوزینه آچو چغوب، قوللری قالتری باشلادی، هم اچینه صیبا آلمی تاشوب بارغان آچو وحقارت بر یولی بەروب چغارغه یاقنلادی. شولای ده اول، اوزن کۆچلك بلەن طیارغه طرشوب، «الله» دیگاچ ده، صوغوب یغو یاراماس کبك طۆیدی:

— دیمك، سز شول امر بوینچه کیلدیگز؟

— ایئۆ!! ایئۆ!! صابرانیەنگ وکالتی بلەن آنگ تاپشرغان تنبیەن اجرا ایتەرگه کیلدم... وعظ وتنبیه شرعده ممدوح اش، بیت!!...

اول تاغن سوزن بتره آلمادی، جلالنگ اچندەگی آچو تاشقنی بەروب چغوب، قالتراغان تاوش بلەن سوزلرنی اۆزه، اۆزه، لکن هر برن آرتق قاتی وآرتق کیسکن رەوشده چغاروب، آتا باشلادی:

— نی دیسگ؟؟ نی دیسگ؟؟ مینی وعظلارغه، میگه تنبیه یساصارغه کیلدم دیسگمی؟ شولای دیسگمی؟!

آخوند، اوز قۆتن صاقـلارغه طرشوب، «نیك قزاسگ؟ صابرانیه تاپشرغاچ، مین نیك کیلمیم!!...» دیب آوز آچقان ایدی، ملا، تاغی

قزوب، جنلەنوب، اورنىدىن سيكروب طۇردى دە، ظريفنىڭ قارشى سينه باصوب، اوط چەچەرگه طۇتۇندى:

— ئەيتچى، زنهار، سين — كم، سين — كم؟؟؟ سين نى يۇزىڭ بلەن، مينى وعظلارغه ديب، قابقامدىن كرەسىڭ دە شول سوزنى نيچك اوْيالمى ئەيته آلاسىڭ؟ نيچك شوڭا تلىڭ بارا!!! سين كم صۇلىڭ؟؟ ئەيت شونى، سين كم؟ سينىڭ اچكانىڭنى كم بلمى؟ سين، بيت، مينم شيشا توبمنى يالى طۇرغان آدم!!! مين صابرانيه اهللرينىڭ قايوسى بلەن اچمەگان؟؟ ئلىك اوز آرتلرن تازارتسونلر، آندىن صۇڭ مينى وعظلاتورلر...

اوْيات، بيت، ئەدەم خورلغى، بيت. تنبيه ايتەرگه، وعظ قيلورغه فرض ايتەلر، جيتمەسە، شوندى جبگان آوزنى جيبەرەلر!!! ئەى، جيين ئەدەم آقتقلرى!!!

ملا، آخوند بلەن بررەتدىن، صابرانيه اعضالرن بررەم، بررەم اتاورنينه حقارتلەب، آنالرى، بابالرى بلەن سوگوب چقدى دە، ظريفنىڭ كوزينه قاراب، «جه، تنبيهڭنى نيك قيلميسىڭ ايندى؟» ديب، حقارتلەب كۇلدى.

آخوند ياخشى و معتبر آدم بولسه دە، يوواش و باصنقى طبيعتلى ايدى. ملانىڭ مۇندى قۇتۇرووى آڭا برده كۇتلمەگان اش ايدى. آنىڭ كوز آلدى طۇمانلانوب كيتدى. برنيچه مرتبه آوز آچوب:

— نيك اول چاقلى آقراسىڭ... ايلچى نىڭ نى عيبى بار؟.... صابرانيه قوشقاچ، مين كيلدم... اول چاقلى جيكرنورگه خاتونىڭ يوق، بيت، مۇندە... مين سينىڭ مالايىڭ دە توگل... دى باشلاغان ايدى، بولر جلالنى تاغى يامان تيلرتديلر:

— لغرداما، ديم، شول... ڭنى!! ميڭه صابرانيەڭ نيچه تين دە، اوزىڭ نيچه تين!!! سين چالماڭ، ميدالىڭ بلەن برگه، مينم خاتونمنىڭ كيسوب تاشلاغان طرناغينه دە طۇرميسىڭ!! مين سينى مالايلققه دە ياللاميم!!! بلەسىڭ كيلسه، منه كم سين مينم قاشمدە!!

بو تعبیر جلالغه اۉخشادی بولسه کیره‌ك، اول، بره‌ر سیکونت طوقتاب، اورامغه قاراب آلدی ده، تاغی اوّلگیدن ده یامان آچو وحقارت بله‌ن شۉنی تکرار ایتدی: — مین سینی مالایلقغه ده یاللامیم . . . . سین زور چالماڭ، صاری میدالڭ بله‌ن برگه مینم خانونمنڭ کیسوب تاشلاغان طرناغینه ده طۉرمیسڭ ! ! منه سین کم ؟ ؟ آتاڭ باباڭدن ایشتمه‌گانڭنی میندن ایشت . . . .

جلال سوزن تمام ایته آلمادی، آخوند، قزوب کیتوب، ملانڭ قارشیسینه کیلدی ده:

— سین نی سۉیلیسڭ ؟ ؟ سین نی سۉیلیسڭ ؟ ؟ ایشتدیڭزمی، بو، بیت، چالمانی خورلی، بو میدالنی خورلی!! بله‌مسڭ، مۉنڭ اۉچۉن سیڭه نی بولور؟ دیب قچقروب بیبه‌ردی.

اول چاق جمله‌سن تمام ایتدی، ملا، تاغی یامان جنله‌نوب، آڭا صول قولی بله‌ن ایشکنی کورسه‌توب: — میڭه‌می؟ میڭه نی بولور دیسڭمی؟ بیچاره، نی قیلا آلورسڭ؟ . . . بار، تله‌گانڭنی قیلورسڭ آنده، تولکی حاضر کوز آلدمدن یوغال، بار، بار، چغوب کیت، سین اتنی کوزم کورمه‌سون، بار، یوغال، کوزمه کورنمه ! ! ! دیب، اۉستینه آقردی ده آیاق تیبوب قووا باشلادی:

— آی، صاباکی ! ! آی، کۆچۆك ! ! ئه‌دمم خورلغی، بیت، ییر یارلسه، اۉیانڭدن ییرگه کررسڭ، بیت ! ! !

١٢

اوقاز . . . . . . اوقاز . . . . اوقاز . . . . . اوقاز ! ! !

بله‌مسز، آنڭ اۉچۉن بو نی طۉرا ایدی؟ بو — آنڭ اۉچۉن هر نه‌رسه، هر نه‌رسه، هر نه‌رسه ایدی ! ! محیط وعمر هر مینوتده، هر ادومه مۉنی آنڭ قۆلاغینه طوقوب طۉردیلر. اول بیشکده چاقده، آناسی، اوزینڭ ئه‌للی به‌للیی بله‌ن برگه، آنڭ ملا بولوون، اوقاز آلوون تله‌ب

کۆیلەدی. اول آیاغینه باصوب یۆری باشلاغاچ، هر بر قوناق، هر بر یاقن آدم آنی قوچاقلاب سۆیه ایدی ده، زور بولور، ملا بولور، اوقاز آلوردیب، ماڭلایندن اوبه، رحمت دیبەچك ییرده «زور اوس، ملا بول!» دی ایدی. «زوراوسوب» مدرسه‌گه بارغاچ، اول آندەغی بیش یۆزله‌گان شاکردنڭ همه‌سی، اۆزۆن تۆنلرده، قارانغی کیچه‌لرده، یۆرغان آستینه کوملوب، کیلەچکده ملا بولوون، اوقاز آلوون مڭ تۆرلی بویاولرده، ماتور کورنشلرده خیال قیلمقده، شونڭ بلەن جوانمقده، شونی اوزینه غایهٔ امل ایتوب طۆتمقده ایکانن آچق کوردی. بر وقت خلفه بولو، آندن صۆڭ هیبت اورن طابوب اوقاز آلو — آنلرنڭ کیلەچك کۆنینڭ خیال کوگنده، قارانغی کیچه‌ده بر یالغزی یالترامقده بولغان یۆلدۆز کبك، طۆرا، شول‌تارتا، شول بختیارلق بیرەایدی. ایلگه قایتقاچ، اول محیطده حیات باصقچلرینڭ ایك یوغارغیسینه تیك اوقازغنه مندره آلا دیمکنی، اعتقادقنه توگل، قان بولوب‌اوق اورناشقان تابدی، واوزی ده شونی بیك آچق حس ایتدی.

آنڭ یولنده نی‌گنه قیلمیلر، نی‌گنه فدا ایتمیلر ایدی! آنڭ اۆچۆن کملر دوستینه دشمان بولمی، کملر برەوگه ناحق بلا یاقمی؛ کملر گناهقه باتوب، رشوتلر بیروب، ناموس صاتمی ایدی؟

باشقه وقتده آنڭ آلدنده تابقانن بلدرگه تلەمەسەلرده، بر بر آفت چغوب، قولدن اوقاز اچقنو احتمالی یاقنایسه، آنلر، دیگـگزنڭ نهایەسز قۆتلی دولقنی آستنده، کچك کیمه‌ده قالوب ده، منه، منه بر مینوت اوته‌ده هلاك بولام دیب طۆرغان آدمنڭ قیافتینه کرەلر، شول «قضا» دن آمان ایسەن قوتولو اۆچۆن ایك آقتقی چارەلرغه یەبشەلر ایدی. اول اوزی ده، بۆتۆن بر ایلگه باش ایتکان، قایا بارسه‌ده، آقصاقاللرنی آلدنده باش ایەوب، قول قوشروب طۆردرغان، هر ییرده

تور، هر قایده قدر وحرمت بلەن، مشقتسز گنه دولت ده بیردرگان شول قوّتنی، شول صارغایغان کاغدنی آکلامی توگل، بیك آکلی ایدی. آنك بولنده اول ده باشقەلردن کیم توگل ایدی.

شونك اوچون ده، بر وقت اون‌دورت یەشلك قزغه نکاح اوقوغانلغی اوچون اوقاز ینك کیتوو ی احتماللانغاچ، اول دنیاسن اونوتوب، یوقیسن قالدروب، آشن، جماعتن تاشلاب، شرقدن غربگه، جنوبدن شمالگه چابقان، ئەلله نیندی توبەنلکلر کوتەرگان، آت آروتوب، مال توگوب — جان آلوب، جان بیرر درجه‌ده یوروگان‌هم، شولای ایتو آرقاسنده‌غنه‌ده اوقازنی ایسەن صاو آلوب قالا آلغان ایدی.

لکن... لکن بر مینوت کیلدی ده، آنك باشی ئەیلەندی، کوزن قان باصدی؛ شوندن اول اچندن قوّتلی تاشقن کبك کوتەرلگان آچو وخورلانو تأثیری بلەن اوقازنی توکوروب تاشلادی— تگی آخوندنی قووب چغارو بلەن برگه، اول اوزن اوقازدن یازغان حساب ایتدی. لکن، ایك عجیبی، اول بیك آزغنه‌ده قزغانو، اوکنو حس ایتمەدی. گویه، بو اش جه طبیعی ایدی، جه مجبوری ایدی. گویه، اول شوندی بر حالنی اوّلدن ده کوتوب یوری ایدی... صابر بولسه، آناولای یوری... ضیاءدن ده امید قالمادی...... جیتمەسه، موژیق، دونغز جیلکەلر ده ات کبك ارلدی باشلادیلر... ئەدەم خورلغینه قالدروب، ئەلله نیندی جبگان بیچارەلر، وعظلیم، تنبیه ایتەم دیب، آوزن کوتەروب کیل. ایندی اوّلگیچه آتلر، از بر ویلر بلەن‌ده کوب ماتاشوب بولمی.. بویل باشلاب اویلاب قاراغان اشلری ده قناعتلەندرمیلر... نی در جیتمی، طولمی... نی‌ده بولسه، بولرغه بوتونلەی باشقه هم بوتونلەی ایکنچی توسده، زور تاوشلی، زور قیافتلی بر اش کیرەك ایدی... اول شول حالتنك تأثیری بلەن جەیدن بیرلی، برن باشلاب، برن تاشلاب، قایا باروب قاغلورغه بلمی، یوروگان کبك بولووی، باشقه هر کمدن بیگرەك،

زلیحه آبصطاینی عجبله‌ندردی. اول ایرینڭ بو حرکتلرن، ئه‌لله نیندی بر قورقنچ ئه‌یله‌نمه‌گه آلوب بارغان تۆسلی، حس ایته ده، مۆنی باشقه‌چه هیچ بر تۆرلی آڭلی آلماغاچ،

— نی بولدی صوڭ مۆڭا خدایم؟ ئه‌لله جنلری قوزغالدیمی یوغیسه!! دی ایدی.

۱۳

ملا، اشنی بتکانگه حساب ایتوب، آخوند بله‌ن بولغان صحنه‌نڭ ایکنچی کوننده، ایرته‌نگی چه‌ینی گنه اچدی ده «محکمه شرعیه» گه اوزینڭ اوقازن هم ملالغن تاشلاغانلغی حقنده «اعلامنامه» یازوب، کوب آقچه، یاخشی کییم، یاخشی آت بله‌ن قایادر چغوب کیتدی.

ملا قایا باراچغن ئه‌یتمه‌گان ایدی. آبصطای ایڭ اوَّل، اچه‌رگه کیتکاندر دیب، اویلادی هم شول‌اوی بله‌ن، اوط اچنڭ کۆننی‌اونکه‌روب، البته، ایسرك بولور، خلق کوزینه‌گنه ئل‌کمه‌سه یارار ایدی ایندی دیب، جلاب، جلاب تۆن بوینه باشن منده‌رگه قویمی چقدی.

ملاسینڭ اچووی آبصطایغه یاڭا اش توگل. آنڭ ایسروب، صاصوب، پچرانوب قایتووی‌غنه تاغی بر حال. اول عمر بوینه بیك کوب کورگانگه، بۆلرغه، خدای یازمشی‌در ایندی، مین کوره‌سینی کم کورسون دیب بر جلی ده بته؛ بۆلر اول چاقلی آور طۆیۆلمیلر. لکن... لکن ملاسی شول ایسرك حالنده کۆندۆز خلق آلدنڭ قایتسه‌ده آنی ایل بلسه، یه‌یسه، فلان ییرده، فلان ره‌وشده یاتا ایدی دیب، آنی بره‌ر کشی کیترسه — منه شول چاقده آبصطاینڭ کوزنده دنیا جهنم‌گه ئه‌یله‌نه، منه شول وقت اول تیك بر نه‌رسه اۆچۆن، تیك شول ایلنڭ، خلقنڭ کوزی جلالنڭ ایسرك حالن کورمه‌سون، کورسه ده اۆنۆتسون اۆچۆن، بلمیم نی نه‌رسه‌سن قزغانور، نیندی قیمتدار اصلن قربان

قیلماس ایدی!! اول ملاسینڭ قزونه، اورنسز تیرگه‌ونه، حیاتده بولغان هر بر موفقیتسزلگی اوڭغایی بله‌ن آنی‌عذابقه‌صالو ونه کونگان، عادتله‌نگان ایدی. شولای‌اوق باشقه آورلقلرغه ده عادی کوز بله‌ن قاری باشلاغان ایدی. لکن ملاسینڭ ایسرك قیافتده خلق کوزینه توشووی وشوندن آنڭ حقنده آور، قورقنچ «ایل غیبتی» نڭ باشلانووی — زلیخه‌نڭ حیاتینڭ ایڭ قارانغی، ایڭ آور بر توشی ایدی.

شوڭا کوره ده ملاسی‌نڭ اچوب قایتووی احتماللی بولغان سفر کونلری آنڭ اوچون آور بر فاجعه بولا طورغان ایدی. اول موندی کونلرده کوندوزن اویله کشی طوتمی، کورشیدن، فلاندن کیلسه‌لر، نیز اوك چغارا، اوزی بر طوقتاوسز آولنڭ، جلال قایتاچق اوچینه قاری طورا؛ بر آتلی کورنسه، شولمی، توگلمی دیب، کیلوب جیتکانچی جانی چغا؛ شول ده کبك بولا، ایسرك توسلی ده کورینه، بر قاراسه‌ڭ، یانده بر نیچه آدم ده بار کبك طویولا... آبصطاینڭ باصقان ییری قایادر کیته، شووی، دنیاسی ئه‌یله‌نه، یوره‌گی یارلورغه جیته... اوزی بر صاماورن آچا، بر قابقاغه، بر ته‌ره‌زه‌گه کیله... شولای ایتوب، تگی آتلی کیلوب جیته — اول یه بر بازارچی، یه بر اورص بولا.

کون اوته. ملا هامان یوق. لکن آبصطای بر آزغنه طنچلانا ایندی. چونکه قارانغی تون آنڭ ملاسینڭ ایسرکلگن یاوز کوزلردن یه‌شره‌چك.

شول‌حالده زلیخه آبصطای اوچ ته‌ولك اوتکه‌ردی — اوچ کون کوندوزن آور بر اضطرابده، تونلرن یوقیسز، اورام یاق ته‌ره‌زه‌لردن برینڭ یاڭاغینه سویه‌لگان‌حالده، بر اوزن اونوتوب، خیال دنیاسینه یوغالوب، بر جلاب کیچردی. دورتنچی کوننی تاڭ وقتنده جلال قایتوب کردی.

آنڭ آتی آروغان، اشدن چققان، اوط یوتقان کبك اچلری صورلوب، قارا تیرگه توشکان، آیاقلرن چاق آتلاب کیله ایدی. ملا

اوزی ایسه شول درجه‌ده ایسرك ایدی، که تلی کۉرمه‌که‌نگان — بر سوز سۉیله‌رگه حالی قالماغان، آیاغینه باصارلق قوّتی ده بتکان ایدی. غبی آت، بلکه، قایده بولسه ده آداشوب قالور، قایتا آلماس ایدی. چۉنکه ملا نه یول بلورلك، نه دیلبیگه طۉتوب، آتنی اداره قیلورلق ایدی! لکن زور قارا مۉندینی کوب کورگان، خوجه‌سز آربالرنی کوب تاشوغان ایدی. آبصطای اوزی، اورامنڭ اورتاسینه اوق چغوب، آتنی جیته‌کله‌ب آلوب کردی ده، اۉینڭ نه‌ق بوصاغاسینه‌غنه کیتروب طوقتاتدی.

ملا آرتق ایسرکلگندن اوز آیاغی بله‌ن کره آلمادی، آنی آبصطای کوته‌روب آلوب دیه‌رلك کرتدی. آنڭ ایزلووی آفتق چیککه جیتکان ایدی. زلیخه آنڭ کییملرن صالدروب بتکانچی ده توزمه‌دی، ایده‌نگه یغلغان کۉینچه غرلدی باشلادی. آنڭ بیتن، باشن سۉرتکه‌له‌ب، جه‌یولی اورنغه صالوب چققانده، آت اۉی یانندن کیتوب، باقچه‌نڭ قابقاسینه بۉرنی بله‌ن باروب، تۉرتۉلگان ایدی. آبصطای سرنی یالچیغه بلدرمه‌س اۉچۉن، اوزی طوغاروب به‌یله‌دی ده، آربا ده‌غی نه‌رسه‌لرنی قاری باشلادی. هر وقتده‌غی شیکللی ئه‌لی‌ده آنڭ کۉڭلینه شول کیلدی:

— منه، خدانڭ حکمتی! اوزی بر نی بلمی، آیاغینه باصا آلمی، تلی سۉیله‌می — نیچك صۉڭ بو ئه‌یبرلرن آلدرتمی؟ . . .

١٤

حضرت شۉل کۉننی تۉشدن صۉڭغنه اویاندی. مۉنچه یاغولی، آش حاضر ایدی. یوقیدن طۉرغانده کیفی ناچار بولسه ده، بۉلردن صۉڭ، طبیعی، عادی حالگه کیلدی. اول کیتکاچ، ضیاء بله‌ن صابردن خط کیلگان ایدی. چه‌ی یانندہ آبصطای آنلرنی بیردی. لکن ملا اوقومادی، باشن آستقه ایگان حالده، «نی یازغانلر؟» دیب صۉراو بله‌ن گنه قناعتله‌ندی . . .

آبصطای اوز قولینه آلدی ده اوقوب چقدی.
ملانك یۆزینه تیز آرا ده تاغی آچو قالقدی:
— سلاملری ده کیره کمی، اوزلری ده!! آنلر مینم قدرمنی بلمەسه، مینی آتا ایتمەسه، مین ده یالنا طۆرغان کشی توگل... مین عمرمده کشیدن بر قل چاقلی نەرسه آلغانم، یاردەم کورگانم یوق... الحمد لله، بار ده بار، بارده پادشانقی کبك... مین کشیگه یالنا طۆرغان آدم توگل... مین قیلغانمن هم قیلورمن...

آبصطای بحث ایتمەدی، جواب ده بیرمەدی هم ممکن ده کورمی ایدی. چۆنکه ملانك سوزی قزوب ده، تیرگەنوب و آچولانوب ده توگل، بلکه ئەالله نیندی یات هم یاگا بر تاوش بلەن، ئەالله نیندی حقلی، بیك حقلی شلته صمان چغا ایدی.
چەی آخرینه تابا، زلیحه ایکی کچك اوغلن مدرسه‌گه بیبەرر وقت جیتکانلگی حقنده سوز قوزغاتقان ایدی. جلال آکا ده صالقن قارادی:
— جه، قایا آشغالر، بارر‌لر ئەلی!
خاتونینك دلیللری، تگی ایکی اوغلنك بولردن کچکنه چاقده اوق زور مدرسه‌گه بارووی حقندەغی سوزلری ده حضرتکه تأثیر ایتمەدی:
— جه، قایا آشغالر، باررلر ئەلی!
اول آرتق سوز ئەیتمەدی، لکن اچنده ایکنچی بر قضیه بار ایدی:
— جه، قایا آشغالر؛ بارسەلر، کورشی آولنك بر‌ەر مکتبنه باروب یاتوررلر ئەلی... تگیلرندن نی چقدی... اوقوسەلرده، باری بر مدرس ده بولمیلر، آخوندلقنی ده آلمیلر.... آتالق ئەرەم... اجتهاد ئەرەم...
باشنده قالغان شول سوزلر آرتندن، آنك زور اوغللری، آنلرنی اوقوتورغه دیب جان آتوب یۆرولری؛ کشی کورسونلر، اوزلرن کورسەتسونلر دیب، هر قایده الوغ آدملرده، بۆیۆك مجلسلرده

بولدرووی؛ آنلرغه نی چاقلی آقچه توگووی؛ آنلرنی نیچك هر ییرده کوته‌ررگه طرشولری؛ آندن صونك ضیاءنك خدمتدن قوتولووی اوچون، صابرغه قالا حضرتینك قزن آلو طوغریسنده، راحتن، یوقیسن قالدروب، مالن توگوب، نی چاقلی مشقتلر چیگوب، باشن آورتدروب یوروولری؛ شول مشقتلر، شول راحتسزلکلر، شول اجتهاد وخدمتلر برابرینه اول «ایکی بالا» نك آتا تله‌گینه شول ره‌وشلی مقابله ایتولری — بره‌م بره‌م جلالنك ذهنندن کیچدی. هر بری آور، هر بری آغولی هم چه‌نچوب آلا ایدی. خاطره آقتق نقطه‌غه، شول اجتهادلر صوڭنده ضیاء بله‌ن صابرنك موڭا حاضرگی مناسبتینه، کیلوب جیتکاچ، قارت کوڭل توزمه‌دی: کوزلردن بره‌ر بورتوك یه‌ش، چال صاقال بوینچه مولدره‌ب کیتدی.

بولر — قایغیدن، اوکنودن توگل، بلکه، قارت کوڭلنك ره‌نجو بله‌ن ئه‌رنو هم شلته قاتش بر تأثرندن ایدی.

شونك آرتندن اول کوزنده آخوند بله‌ن بولغان صحنه، آنك سببلری، شکایتلر هم اوقازنی تاشلاولر، بر بر آرتلی آور کورنش بله‌ن، آنك کوز آلدینه کیلوب، ایزه باشلاغانلر ایدی. لکن اول جیگلمه‌دی، کوزن باقچه‌ده‌غی زور ایمه‌نگه قادالغان حالندن آلدی ده، چنایاغن قاپلاب، اورنندن طوردی:

— یاڭا تیمر آربانی مایلاسونلر ده، یولدوز قاشقانی کچکنه قامت بله‌ن جیکسونلر... میگه آقچه‌دن ایکی کاغدنی قوی... بوقچه‌غه کیره‌ك کییملرنی طوتر!!... تگی دا کومینت ده اوتوتلمه‌سون...

اون‌مینوتدن، ملانك همه یوریغی‌ییرینه جیتکرلوب، جیگولی آت ده ایشك توبینه کیلوب طوقتادی. اول اوزی ده کیینوب بولغان ایدی. آبصطایفه هم یالچیلرغه، فلاننی فلان، فلاننی توگه‌ن قیلکز دیب، بر نیچه تورلی امر بیردی. «مین پادشاه؛ مینده کشی‌نك نی اشی بار!» دیگان بر قیافت بله‌ن، کبرلی گنه بر صفتده اوطردی ده قبله‌غه قاراب یونه‌لدی...

١٥

جلالنڭ بو سفری بیك اۇزاق بولدی. اول، ١٤ کۆن طولوب، اونبیشنچیگه کیتدی دیگانده قایتدی. کۆندۆز، تمام آیق حالده. یاننه زور اوغلی صابرده بار ایدی. بالالر مۆنی کورگاچ، آتالرن اۆنوتوب، «آبزی قایتدی، آبزی قایتدی!» دیب، صابرنڭ موینینه آصلدیلر. زلیخه آبصطای شاشا قالدی، اول کوزلرینه اشانمی ایدی. بو— ئۆنمی، تۆشمی؟. یاخدای، بونی حال؟ —مۆڭا شادلانورغه‌می، ئه‌لل قورقورغه‌می؟ بالالرنڭ شادلغینه، سیکرولرینه چاماده یوق. بو حالنڭ تۆش توگللگینه، کوزلرینڭ آلداماوینه اشانوب جیتکاچ، بالاسن کورو تأثرندن بر آز آینی تۆشکاچ، آبصطای ده بو کۆننڭ مخصوص بیبه‌رلگان به‌یرەم ایکانن، زور شادلق بار ایکانن طۆیا باشلاغان ایدی. اوغلی بلەن ایرینڭ بر برینه بۆزدای صالقن طۆرغانلرن، بۆلرنڭ هر ایکیسی، عموماً، ئه‌لل نیندی آور وفاجعی بر حال آستنده شیکللی یۆرۆگانلرن کورگاچ، اول تاغی آپتری تۆشدی، آنڭ شادلغی تاغی یوغالوب، قورقو بلەن قوانچ آراسنده قالدی.

حضرت قالاده، باشقه اشلرن باشقاروب، اوزینڭ آور قرارینه کیلگاچ، طۆتقان ده صابرغه:

— مین حجگه کیتەم. تیز قایتوب جیت! دیب تیلیگرام بیرگان. تگندن:

— یارار! دیب جواب کیلگان. هم، آتاسی یراق سفرنڭ کیرەك یاراغن و باشقه اشلرن بترگانچی، صابر پویزد بلەن قالاغه کیلوب ده تۆشکان. آنده اۆچراشقانلرده برگه قایتقانلر.

— منه اشنڭ بۆتۆن تاریخی شول.

صابر شونی سۆیلەب بیرگاچ، آبصطای‌نڭ یۆزی آغاردی؛ ایرنلری اوز آلدینه، نیندیدر، بر مرتبه‌گنه قیملداب، کوگه‌ردیلر، کوزلری ئه‌لل نیندی بر اضطراب قاتش حیرت بلەن طولوب، تەرەزه آشا یراق کوککه

قادالدیلر . اول، جەهوشدن یازاچق، جه آقروب جلاب ییبەرەچك ایدی، تیك ملاسینڭ آور قیافت، صالقن و قارانغی یۆز بلەن ایشكدن كیلوب كروویگنه آنی طییوب قالدی...

آبصطای نی ئەیتكانن اوزی ده جونلەب بلمیدر ایدی، بوغای، ایشكدن جلالنڭ كروب جیتوون كۆتمیچه اوك، ئەالە نیندی، آرتق توبەنستلـگان، آرتق خورلاندرلغان یۆرەكدن چققان صمان، ئەرنولی و آچولی تاوش بلەن قچقروب ییبەردی:

— سین نی اشلیسڭ، الهم؟ ؟ . . . مین سینڭ كمڭ صۆڭ؟ . . . ئەالە نیلر اویلی، ئەالە نیلرگه نیت قیلا... میگه ایچماسه، خاطر اۆچۆن ده شولای ایتمكچیمن! دیب آوز آچمی... الهم بازارغه بارو توگللاباسا... ححگه كیته سڭ، دی، بیت؟ ! . . . .

ملا، هیچ كمگه قارامیچه، التفات ایتمیچه گنه، آوزندن بر نەرسه آتقان كبك كنه، بر نیچه سوز تاشلادی:

— بارسەم، نی بولا دی... تلەدم — بتدی. كیتەم ده بارام... مین عمرده كشی بلەن اش ایتكانم یوق...

— صۆڭ، الهم، بارسەڭ، بارر ایدڭ... مین قۆیرۆغگه یەبشمەس ایدم... اول، بیت، بازارغه باروب قایتو توگل... كشی آنده ده جماعت بالا چاغاسی بلەن كیگەشه... یاخشیمی، ناچارمی، مین سینڭ اوطز یللر برگه طۆرغان خاتونڭ... كوڭل اۆچۆن بر سوز ئەیتور ایدڭ... مین آلتی بالا كڭنڭ آناسی. . . .

آبصطای اچندن تاشوب كیلـگان دولقنغه توزمەدی: آنڭ بۆغازی طغلدی، تاوشی اوزگەروب، اوز سوزینه اوزی بوولوب، كوز یەشی طوفانینه طۆتۆلوب قالدی . . .

— ئەیتچی، زنهار، سیگه كم تیگان! مینم اشم بتـكان . . . . بیلیتم آلنغان... یولداشلر حاضرلەنگان. جلیسی ده یوق... قایغراسی ده یوق..

بالالر آناسی بولسەلئ، بارده اوزیگه قالا... اوزیگه بولسونلر . . . .

باشدن بیرلی، هیچ نی آڭلامی آبدراب طۇرغان بالالر، بریولی قچقروب، یغلاب، آتالرینڭ قولینه، موییننه کیلوب آصلدیلر. آبصطای کوز یەشینه بوولا، بوولا نیلردر سۆیلەدی ده طندی.

مسئله قرار بیرلگان. بتکان. جلال ایرتەگه ایرتەنگی نمازنی اوقوغاچ، سفرگه چقا. آبصطای آرتق سوز قوزغاتمادی، جلاب آرزۇغان، کوز یەشی بلەن حالدن تایغان آدم صمان، ایرینڭ یول یاراغن حاضرلی بیردی. حضرت بۇرۇن عادیگنه اشلرده ده کۇن ئلك سۆیلەب، آلای ایتسەم نیچك، بۇلای قیلسەم نیچك دیب، اویلاشقان بولوب یۇری، مین فلانچه اشنی نیت ایتەم، بیت، ئەلی دیب، سۆیلەب یۇری طۇرغان ایدی.

بو طوغریده ایسه، اوز تلندن هیچ کمگه ئەیتمەدی، قارتلرغەده خبر ایتدرمەدی. تلەدم ـــ بندی، والسلام. باشقه آدملرنڭ حجگه باراچغی برەر یل اوّل معلوم بولوب، اول کۇننی زور بەیرەم کبك قارشی آلالر. بولاچق حاجینی اۇزاتورغه بۇتۇن آول جییلا: آنڭ بلەن جلاشوب، قۇچاقلاشوب کورشەلر؛ هەمەسی صدقەلر بیرەلر . . . یول اوگغاینده‌غی آوللردەده آنی قارشیلیلر، قوناقلیلر، جلاشالر، قۇچاقلاشوب کورشەلر، دوو کیلوب، بۇتون آول قوزغالوب اۇزاتالر ایدی. جلالده بلکه آرتق ده بولور ایدی، لکن اول نه سویلەدی، نەخبر ایتدی، نه کورشورگه تلەدی!!

بلگانلر بلوب، کیلوب کورشدیلر، آبدراشدیلر، جلاوچیلرده بولدی. بلمەگانلر آزاقدن ایشتوب، حیران بولورغه قالدیلر. کۇن، آنڭ آرتندن تۇن کیلوب کیچدی. وقت کرو بلەن، آذاننی کۇتمیچی اوك نماز اوقولدیده، قارانغیلی یاقتیلی چاقده، جلال اۇزاق سفرگه یونەلدی، حجگه، کعبەگه!!

١٦

آتاسن پویزدغه اوطرتوب، اوزینڭ تۇشکان نومیرینەقایتقاچ، صابر انیسینه خط یازدی.

« ضیاء طوغان!

آتاینی حاضرگنه حجازگه اوزاتدم. حج قیلام، دی. لکن مین ایکنچی توُرلی قاریم. بو حجگه کیتو توگل — بو آنڭ حیات تراگیدیه‌سینڭ آفتق په‌رده‌سی. موڭا سین‌ده سبب، مین ده سبب؛ بیگره‌ك، آنڭ‌اوز طبیعتی سبب؛ زمان و احوال سبب... سیکه‌نیچك کورنه‌در، مین‌بو‌اشکه اوزینه‌بر توُرلی بولغان "самоубийство„ دیب قاریم. هم مین، آتاینڭ حیات تراگیدیه — کامیدیه‌سینڭ بو ره‌وشلی باروب‌چغوون، بیك طبیعی کوره‌م..... آنی فایتور دیب‌ده اویلامیم. مین‌آنڭ بله‌ن کوب سوُیله‌شدم.........»

۱۷

برده کوُتوُلمه‌گان، هیچ بر وقت‌ذهنینه‌یاکلشقنه‌ده کروب چقماغان، شونڭ‌بله‌ن برگه یالتراغان یه‌شن کبك بیك تیزگنه کیلوب کیچوب‌ده، آنڭ حیاتنده ئه‌لله نیچاقلی اوزگه‌رش بیرگان، بو سفر آبصطاینی ئه‌لله نیندی بر حالتده قالدردی. اول نی اشله‌رگه آبدراب، گویه، اوز یوُره‌گندن اوزی صوُرادی:

— قایغررغه‌می، جلارغه‌می؟ شادلانورغه، ئه‌لله یوقسه، به‌یره‌م ایته‌رگه‌می ؟

— جواب بیك تیز بیرلمه‌دی.

آڭا آورده کبك، بواش آنڭ حیاتن اوّلگیدن ئه‌لله نیچه اولوُش قارالتور، آنڭ بختسزلگن تاغی‌ده آرتدرر کبك. منه اول بار ایدی، یامانمی، یاخشیمی ایر ایدی. ایر حقی ـ الله حقی دیگانلر. اول آنی یاخشیلاب اوتی آلدیمی؟ آی، بیك‌شبهه‌لی شول! کتابلر آنی بیك زور کورسه‌ته... ایر حقن اوته‌مه‌گان خاتونلرنڭ تاموغده کوره‌چك آور عذابلری‌ده بیك قورقنچ ره‌وشده تصویر ایتلگان...

— الهم، مین شول قدر بختسزمنی؟... ایکی کۉنلك دنیا اۉچۉن تاموغ عذابینه مستحق بولوب قالدممنی؟... ربم، خواجه‌م!!

آور اویلر وتیره‌ن شبهه‌لر بله‌ن عذابلانغان مینوتلرده، بو دهشت آنكٔ جانن تتره‌تسه‌ده، عادی وطبیعی حالگه قایتقاچ، اول تاغی ایکی قاتلانا، تاغی تگی قورقو یاننده آنكٔ کیریسی بولغان بر قوّت اورن آلا ایدی...

بۉلای گناهلی، بیك گناهلی کبك. ایر حقن اوتی آلمادی کبك. شونكٔ اۉچۉن آنی مه‌گٔگیلك عذاب کۉته‌در کبك... لکن وجدانینكٔ یه‌شرن بر نقطه‌سی، یۉره‌گینكٔ تۉبندن، ئه‌لله قای ییرندن کیلگان اچکی بر طۉیغی، ایکنچی نه‌رسه سۉیلیلر — بۉلر تأثیری بله‌ن اول جوانچ تابا، اوزن آقلایاچق یوللر کوره، نیچکده مبهملك وطومان اچندن آغلاغان یۉره‌گن جواتاچق، وجدانی مسئولیتدن قۉتقاراچق بر نور، بر امید سیزه...

اونکان هر بر ساعت، هر بر کۉن بو ایکنچی طۉیغینی قوّتلی تۉشۉب، آبصطای‌نكٔ یۉره‌گی طناء، ایر حقی قورقنچی اوزینكٔ تأثیرن یوغالتا بارا ایدی.

۱۸

باشقه‌لر، ئه‌دم اشانماسنی سۉیل‌مه، دیسه‌لرده، صابر، اوزینكٔ «اول قایتمی» اعتقادنده نق طۉردی هم، آناسن، فلانن بر آز جوانتقاچ، ایندی اوطررغه وقت دیب، صزغانوب، اشکه طۉتۉندی. یۉرطده مال طووار کوب، ایگن تاروغه بایلق ایسه‌ده، آقچه قالماغان، اۉسته‌وینه جلال یۉرط ییرنی‌ده کیته‌ر آلدندن رهنگه صالغان ایدی. صابرنكٔ اوزنده بر آز آقچه بار ایدی، آنكٔ اۉستینه، یل ئه‌یله‌نه‌سینه — یاکٔا آشلقغه جیته‌رلگن چامالاب قالدروب، آرتق ایگننی صاندی‌ده، ایكٔ اوّل یۉرط ییرنی رهندن چغاردی.

— اوطرغاچ، نق اوطرغه هم اۉ یاکْنی اورکْنکی ایته‌رگه تییش! دی. ایکنچی مسئله اۉیله‌نو ایدی.

اول مۉنی بره‌ودن ده یه‌شرمه‌دی. آناسینه طوریدن طوزی سوز آچوب:

— چه ئه‌نی، میگه تازا بله‌کلی بر قز تابیق. بز آنك بله‌ن اشله‌ربز... سین نمازکْنی اوقوب، تسبیحکْنی تارتوب اوطررسك... دیب شایاردی.

بر کۉن بازارغه بارغانده، جبار ملا بله‌ن اۉچراشقان ایدی. اول باشده، دنیا کورگان، کوبنی بلگان آدم دیب، صابردن تارتنوبراق طۉرسه ده، مۉنك هر طوریده آچقدن آچق به‌رگانن کورگاچ، بر یولی اوزینك جبارلغینه تۉشدی‌ده، تابام، اوزم تابام دیب، بۉتۉن تیره یاقنك قزلرن سۉیلی باشلادی. بۉلرنك اۉستینه تگی یه‌شرن شاعر، کریم مخدوم، ده کیلوب کروب، مسئله تاغی قویردی.

جبار تیره یاقنك شه‌ب قزلرن صانی طۉرا، شاعر ایسه آنك هر سوزینه قارشی بارا ایدی.

— منه بزنك آولنك صادق قزی بار. تازا، ماتور، اوکْغان قز... جهاز دیگانك ایسه‌بسز... آتاسی تیره یاقنك بایی... قزمنی اوقوغان آدمگه بیرر ایدم دیب، جان آتا... مال طووار، یۉرط بیر، سینکندن برده کیم توگل... دی جبار...

شاعر آگا سۉیله‌ب بته‌رگه ده بیرمی،

— منه تابدك قز! الفنی تایاق دیب بلمی... آتاسینك بایلغی بله‌ن نی قیلاسك... اول اوزی بیك آشقنغان نه‌رسه ده، بوغای... صابر افندیگه، بیت، ته‌ن بله‌ن بیتکنه کیره‌کمی‌در، مال ده مطلوب توگلدر... جانی ده، یۉره‌گی ده، آڭ و بلمی ده بواورغه تییشدر...

صابر شاعرنی بوله:

— یوق، طوغان! مین باشقه‌چه‌راق قاریم. درست، مین مال ئُزله‌میم، ایبده‌ش ئُزلیم، قز ئُزلیم... لکن مین اوقوونه هیچ بر اهمیت بیرمیم. الفنی تاپاق دیب، واونی چوقمار دیب بلمی ایکان — مینم اۇچۇن اول بر نه‌رسه ده توگل. میگه ایڭ مهم نقطه — آنڭ طبیعتی. اول تری بولسون، آرتق جانلی بولسون، مین اوزم ده آور، باصنقی کشی. خانونم ده شولای بولسه، بزنی ییر کوته‌ره آلماس... شوڭا کوره، اۇچۇب طۇرسون، اوله‌م دیب آستقه قاراب یۇرمه‌سون، حیاتلی، حیات دردلی بولسون.. فعال بولسون... شول صفتلری تابلوب، اوقوماغان بولسه — مینم اۇچۇن اول بیگره‌ك مناسب. اول ذات اوقوماغان دیمك — یاراتلشی، طبیعتی، طبیعی نفاستلری اوز حالنچه، بۇتۇن کۆینچه قالغان؛ طشقی تأثیرلر بله‌ن، کشی‌دن، کتابدن آلغان سوزلر بله‌ن بۇزۇلماغان دیمکدر... بو — عجیب طبیعت بولورغه تییش.

مین ممکن بولسه، علم ومدنیت دیگاننڭ تۇسن ده کورمه‌گان، اوقو وکتاب دیگاننڭ ایسن ده ایسنه‌مه‌گان، بدوی قزلری‌اچندن شوندی بر طبیعتنی صایلاب آلور ایدم...

آندن صۇڭ ئه‌لله نیندی نازك‌حسلی، شاعر قیافتلی بولسون دیگان تله‌گم ده یوق. چۇنکه مین عشق ئُزله‌میم... اول کورر کوزگه چیبه‌ر، تازا، طبیعی عقللی بولسه، شونڭ اۇستینه باياغی صفتلری ده قوشلسه، مینم دیگانم بولدی.

— لکن شول جهت بار: بره‌وگه اۇخشاغان ایکنچیگه یاراماسقه ممکن.

— آ،.. آنسی بیك بار. مین حور قزی دیب ماقتاسه‌گز ده، سزنڭ قۇری سوزیگز بوینچه، باش قۇدا ییبه‌رو احتمالم یوق... مین آنی اوزم کوررگه تییش. آندن صۇڭ آنڭ طبیعتی اوزم تله‌گانچه ایکانن بلو اۇچۇن، آنڭ حیاتنده بولغان بر آز واقعه‌لرنی ایشتورگه

کیره‌ك. مینم دعوام بار، قیلغان قلقلرندن بر آزن سویله‌سه‌لر، شوندن مین آنك طبیعتن اوته کوررم، جانینه کررمن، دیب اشانام.

بو اش حقنده جبار، اوز اوستینه یوکله‌تلگان بر فرض شیکللی ایتوب، طرشدی. اول صابر بله‌ن بورونـدن اوق تانش بولسه ده، ئه‌لی بیگره‌ك یاقنایوب کیتوب، بر آکا کیله، بر اوزینه آلوب کیته، شولای ایتوب، دوو کیتره ایدی. کوب سوزدن، کوب قزدن صوڭ، کمدر تگی عثمان ملانڭ ایکنچی بالدزی کامله‌نی ایسکه توشورگان ایدی.

— ئه منه تابدڭ . . . منه تابدڭ . . . باشده اوق نیچك عقلغه کیلمه‌گان اول، دیب جبار تیز اوك ئله‌کتروب آلدی ده:

— اوزون بویلی، تازا تەنلی، قاراطوطقل یوزلی، زور قارا کوزلی، توزك بورونلی؛ بیك دردلی، بیك اوینچاق. سوزگه بیك شه‌ب، بیبوگه آولده برنچی دیب، آنی توصیف ایته‌رگه کرشدی هم آنڭ کوب یگتلر طرفندن خاتونڭ بولسه اوستگه منوب آتلانور اول دیب، سویله‌نگانن. باطرلغینه، قوّت و نقلغینه دلیل ایتوب ذکر ایتدی.

صابر آنڭ حقنده بر آز سوز ایشتکاچ اوك، قوّتلی بر میل سیزوب، حتی «بتدی‌شونی آلام» دیب اچندن اویلاب ده قویدی. لکن بوتون یاغن اویره‌نوب بتو اوچون هامان سویله‌ندردی. جبارنڭ هر بر سوزی کامله‌نڭ حیاتندن یاڭا صحیفه‌لر آچا بارا، بایتا بارا؛ بولرنڭ هر قایوسی صابرنی نغراق تارتابارالر ایدی. خصوصا بر حرکتی بیگره‌ك ممتاز طویلدی.

اوقو بابنده اول اوزینڭ آپاسی فاطمه بله‌ن بوتونله‌ی قارا قارشی طبیعتده بولغان. اول اوّل آبصطایغه ساباققه باررغه مطلق قارشوب، جلاب بارماغان. بر نیچه یل شولای اوتکان. اون ایکیلرگه گیلگاچ، ئه‌لله نیندی تأثیر بله‌ن کوچله‌نوب، بر قش یورگان ایکان. آنده ده اوقوماغان، قزلر بله‌ن شایاروب، ماتور کتاب طوتقچلری یاصاب، تیك عمرن اوتکه‌رگان. هم شونده بر نه‌رسه آلمیچه، بر حرف ده باشینه

کرتمیچه، ختم ایتوب، نیچاقلی کۈچله‌سه‌لرده آرتق اوقورغه یاقن‌ده کیلمه‌گان. آپاسی بلەن آنی ده قزار مکتبینه ییبه‌ررگه اویلاغانلر ایکان، اول بەیلەب اینسەگزده بارمیم دیب، قارشی طورغان.

— بولماس، آتاقایغنەم، بولماس دیگاچ، بولماس.... کتاب اوقیم دیب، ئنه اوچی کبك نەرسەلر بلەن چوقونوب اوطرر حالم یوق.... بولماس، دیگاچ، بولماس، یاراتمیم مین شوندی یوق نەرسه بلەن چمچنوب اوطرونی!! دیگان.

مۆکا قارشی صابر اشانورغه ده اشانماسقه ده بلمەدی:

— آ.... چندن‌ده عجیب نەرسه ایکان.... بو فاکت اوزی‌گنەده اول قزنك طبیعتی، قوّتی حقنده بیك کوب نەرسه سۆیلی... ئەیتورگه ممکن، آرتق تعریفکه حاجت ده یوق..... مین اۆزاق اویلامیم، اول قز ـ آرسلان بلەن کوشدره ده آلساکز.... مین قرار بیرەم.

بو صۆگغی شرطنی کیترو عثمانغه تاپشرلغان ایدی. اول برده مشقتسز اوك بولدردی.

اول کاملەنی اوزینه، اوطرماغه دیب، آلوب کیلدی ده، بیلگلی بر وقتنی اوزینك خاتونن قایادر اۆزاتوب، باشقەلرنی‌ده تاراتقالاب، شول ساعتده صابرغه کیلورگه قوشدی.

کامله تگی وقتدن صۆلك بیك‌تیز اوسوب‌ده، جیتوب‌ده، باشقالانوب‌ده کیتکان ایدی، جیزنەسینك صابر بلەن کورشدرو حقندەغی پلانینه برده ایسی کیتمەدی:

— نیك کورشمەسکه؟ تگی وقتده مین آنك انیسندن قاچقان ایدم.... آنده مین بالا ایدم... حاضر... نیگه کورشمەسکه؟...... تولکی کشی‌گنه بلمەسون... قارا برولك، اوزکدن باشقه برەو ده بلمەسون.... دیدی.

١٩

اشلر، اویلاغاندن‌ده تیزره‌ك کیتوب، یگت یاراتدی، قز رضا بولدی، آتا آنالرده قارشی بارمادی — شولای ایتوب، کامله صابرنڭ قۆچاغینه آتلدی.

رسمی سوز ییبه‌رونڭ باشنده‌اوق صابر، «مین یل بوینچه کیه‌وله‌ب یۆری آلمام... طویدن صۆڭ بر باروب قایتورمن‌ده ایکنچیسنده یۆرطقه کیترمن، مین یالغز کشی....» دیب، ئه‌یتدرگان وشونی شرط قیلغان ایدی.

کامله‌نڭ آتا آنالری، ایل جۆلاسن قیلمی یاراماس، کوب وقت یوق، بیت، یۆرطینه آلونی جه‌یگه کیچکدرسون ایدی، دیب قاراسه‌لرده، صابر یاقن کیلمه‌دی؛ تگیلرده، باشقه همه طوریده کیلشوب بتکاچ، بر مونڭ اۆچون گنه اشنی بۆزارغه تله‌مه‌دیلر. قز اوزی‌ده «یراق ییر توگل ایچ... صاغنوب اولمه‌م ئه‌لی» دیگاچ، جه، ایل سوزی بتمه‌س، سۆیله‌ر، سۆیله‌رده آروغاچ طوقتار دیب، اللّٰهغه تاپشردیلر.

طوی اوتکانگه ییگرمی کۆن بولدی دیگانده، کامله جلال ملانڭ یۆرطینه کیلن بولوب تۆشدی.

منه اول وقتده، «مین صۆڭ، آنده، ئه‌الله نیندی یگتلر یانینه چغوب، صنمنی کورسه‌توب یۆریه‌ی!» دیگان، کامله، حاضر شول یگتنڭ یۆرطنده آق بله‌گن صزغانوب، یاولغن آرتقه به‌یله‌ب، اشله‌گان آلیابقچ یابوب، اشله‌ب یۆری.

آنکا یه‌ش کیلن دیلر. لکن خوبلر بو سوزنڭ آنکا کیلوب بتمه‌گانن آچق کوره. صابر، یوق مشقت دیب، بۆرکه‌نچك (قوش یاولق) یابندرمی. کامله‌ده، بۆتۆن ایل عادتینه قارشی بارغانلغن التفاتقه آلمیچه، ایرینڭ سوزینه شادلاناغنه.....

اندن ده بیگره‌ك اول اوزینڭ سوزی، طۆرۆشی بله‌ن‌ده برده یه‌ش کیلنلرگه اۏخشامی. ئه‌یتورسڭ، شول آولده، شول یۆرطده طووب، شونده اوسکان — شول درجه‌ده ایرکن قیلانا. جونله‌ب قاچمی، اۏ لکه‌نلر بار دیمی، اوز دیگانن قیلوب، یوقبار سوز بله‌ن کۆلدروب، شایاروب یۆری . . . اول بولغان یرده اوین، کۆلکی، قهقهه . . . کوته‌رله. اوکغانلغن، شه‌بلگن، چیبه‌رلگن همه‌سی تصدیق ایتسه، همه‌سی اول یاق بله‌ن ماقتاسه‌لرده، یوغارغی اشلرن هیچ کم کیلشدرمی... بره‌ولر، کیلوب جیتمه‌گان، یۆرطقه باش بولغان، دیلر. ایکنچیلر، زلیخه‌آبصطاینڭ باشینه منوب اوطرر بو، یاوز، دیلر. عموماً، یه‌ش کیلن بولغاچ، یه‌ش کیلنلرچه بولورغه ایدی، بر یولی اول چاقلی سیکرمه‌سکه ایدی، دیلر. آبصطای اوزی کیلنندن بیك ممنون، آنی بیك یاراتا، باشقه قاین‌آنالر کبك، «غفریت» بولمام، اوز بالام ایته‌رمن، دیب، آرقاسندنغنه قاغوب یۆرۆته. لکن قای بر وقت کیلنینڭ آرتق ایرکن، آرتق اوینچاق قیلانوندن‌ده، یۆشالانوب قنه:

— بالام، صابر، بزنڭ کامله‌بز آرتق جیگل، آرتق جیگل‌له!! دیب قویا. لکن شوندن اوتمی، آنڭ حقنده باشقه‌چه ئه‌یتورگه سوزده تابمی...

صابر بیگره‌ك ممنون. اول، عمرگه اولك بولغان بو یۆرطقه تیك کامله آرقاسنده‌غنه جان کردی، آنڭ کیلووندن صۆڭغنه بو اۏیلرده حیات باشلاندی، دیب اویلی هم شولای حس ایته.

اول اوزی ده بیك اشچه‌ن بولوب کیتدی. آیاغینه اۏزۆن قونچلی پیما (کییز ایتك)، اۏستینه، بیلن به‌یله‌ب، قصقه طون، باشینه جۆنلی طشلی تیره‌ن بورك، قوللرینه، اچکی قاتلاب، زور کون بیه‌لی کییه ده، چن بر یۆرط خوجه‌سی کبك بولوب، اشله‌ب یۆری.

بو حاللرگه قاراب، آنا تاغی آپتری باشلی . . . بۆلر چنمی؟ ئه‌لله تۆشکده‌می؟ اول صۆڭ شوندی بختکه ایرشه آلدیمنی؟ اول،

صابر قايتورده خاتونى بلەن آنڭ آلدنده يۈرۈر، مين شول بختلى كۈننى كوررمن، اميدبدن تمام آيرلغان ايدى. شوڭا كوره بو كۈنلر آڭا آرتق كۈتۈلمەگان ايدى.

شول بختلر تأثيرى بلەن آنڭ باشلرى ئەيلەنگان بواورغه تييش، كه اول اوغلينڭ نمازغه بارماون هم اۈيده اوقوماون ده كورمەس هم آنڭ ئەللە نيندى، ماشينيست اورص كبك، كيينوب يۈرولرينه ده سوز ئەيتمەس بولغان ايدى. تيك ئەللە نيندى شادلق و دوستلق مينوتلرندەغنه، يارم شلته و يارم ايركەلەو قاتشدروب:

— قويچى، بالام! قايدن تابقانسڭ، شول جيين قۈيرقسز كييملرڭنى!!

ديب قويسه، قويا؛ اول ده قۈرى بر سوزدن عبارت بولوب، هيچ بر وقت قابات تكرار ايتلمى، آڭا عملى نتيجه ده استەلمى ايدى.

دوستى ضيائلر عائلەسنده تيز آراده بولوب آلغان، مۈندى زور اوزگەرشلرنى ايشتكاچ، توزه آلمادى، مريم ده، ايرينڭ قارشووينه قاراميچه، آتنا اون كۈنگه ديب، قارا اورمانغه قايتدى. يەش كيلن ـ كامله بلەن مخصوص تانشدى، ياقنلاشدى. بو يۈرطقه تۈشكان يەش كيلن، آڭا قزغومى، قزغانومى، ئەللە نيندى بر تأثر بيره ايدى. كامله بلەن سۈيلەشه، سۈيلەشه قاى بر وقت آور مُتأثر حالده قايتوب كيته ايدى. حتى بر نيچه مرتبه بيك يوقدن‌غنه كوزلرى يەشەرگانن هم، شول اوق مينوتده آناسى اۈيينه قايتوب، اوزينڭ قزلغى اوتكان بولمەسينه بيكلەنوب، بيك اۈزاق جلاغانن سۈيليلر...

٢٠

ماينڭ صۈڭغى كۈنلرى ايدى.

رەتدن ايكى تەولك ياڭغر ياووب، بۈگۈن ايرته بلەن بيگرەك

قۇنۇرغان، اوراملر آپپاق صوغه ئەيلەنوب، آياق آتلارغه ده حال قالماغان ايدى؛ تيك منه تۇشدن صۇڭغنه كۇن آچلوب، بۇلۇطلر تارالدى، قۇياش، زور بر شادلققه قارشى بولغان كبك، كۇلۇب قارى باشلادى. هواده دم قاتش بر لطافت بار. بۇتۇن شهرده آغاچ واولەنلردن، چەچەكلردن كوتەرلگان بر، تەملى، تيك يەشنلى ياڭغر صۇڭنده جلى قۇياشلى هوالردەغنه بولا طۇرغان — هيبت ايس آڭقى. گويه، بو مينوتلرده طبيعت بەيرەم ايته، باغلى كوڭللرده آڭا قوشلالر. ياڭغردن قاچوب، تار، قصق بنالرغه، ديوار اچلرينه بيكلەنگان، قالا خلقى، بو مينوتلرنى غنيمت بلوب، كيىندى، ياصاندى ده زور اوراملرغه، اۇلكەن باقچەلرغه آغلدى. اۇزاق ياڭغردن، قاتى صاغندرودن صۇڭ ماتور بۇزن آچقان قۇياشنڭ نورلرن، كيڭ كوگره گنده ايركەلەب اويناتقان صمان كورنگان، تيگز، شۇما ايدل اۇستى تۇرلى تۇسدەگى كيمەلر بلەن چۇبارلاندى. آنده اۇزدروب موزيقا اوينيلر. مۇنده ماتور تاوش بلەن جرليلر. تگنده اچكى شاداق. چن بەيرەم قووانچى بلەن راحتلەنوب، كۇلۇشەلر — هر ييرده جانليق، هر ييرده حيات وبەيرەم.

مريم، چەين اچوب بترميچه اوك، استا كانن قاپلادى ده، مامق شەلن ايگنه صالوب، اۇيلرينڭ باقچەغه قاراغان تەرەزەسى تۇبينه كيلوب، اوطردى.

باقچەنڭ آغاچلرندن قۇتلى بر ايس آڭقى: خلق، ايرلر، خاتونلر يەشلر، پارلاب، پارلاب، شونده آغلالر؛ موزيقا باشقه وقتده بولمى طۇرغان بر تأثر بلەن مۇڭلانا، نى در سۇيلى، قايادر چاقرا، نينديدر اوتكان كۇنلرنى اوزينه خاص بر تل بلەن حكايت ايتوب، ئەللە نيندى وقتلرنى ايسكه تۇشۇره، كمنيدر صاغندرا ايدى.

يەش خانم شەلن، اورندغن ايبلەب بترگه اۇلگۇره آلمادى، برەو ايشكدن كروب، سيزدرمەس اۇچۇن، آياق اۇچى بلەن گنه باصوب

كيلدى‌ده، ايكى قولى بله‌ن آرت ياقدن انكٔ كوزلرن قاپلادى. مريم، بو بيلگيسز آدمنى تانو اوٚچوٚن، قولى بله‌ن آنكٔ بله‌كلرن، يوٚزن قاپشى باشلادى:

— بلدم، بلدم — نعيمه آپا، سين ايكانسكٔ . . .

تگى هامان قوللرن آلمى.

— جه، ديم، آپا . . . تانودم، بيت، ييبه‌ر ايندى . . . آنسز ده يوٚره‌گم بيك يارسوب طوٚرا، جه بره‌ر سوز ئه‌يتدررسكٔ..

نعيمه‌قوللرن آلدى‌ده، اورندق‌تارتوب، مريمنكٔ‌قارشيسينه‌اوطردى:

— جه، سوٚيله! آولده نيلر كوردكٔ، نيلر بتردكٔ ؟...

مريم تله‌ر تله‌مه‌س سوٚيله‌رگه كرشدى: فاطمه بيكه سلامت‌ايكان . . . سلام ئه‌يتكان، آلداغى چيسلاده اوزى قوناققه كيلمكچى . . . باقچه‌لرى شه‌به‌يگان، يه‌شه‌رگان . . . بو يل تاغى ئه‌اله نيندى گوٚللر اوطرتقانلر. زليخه آبصطاى بيك شاد عمر ايته . . . يه‌ش كيلننى بيك ماقتيلر، لكن آرتق اوتكن، آرتق قيبو ديلر ايكان... صابر، بيلن به‌يله‌ب، بله‌كلرن صزغانوب، ايگن اشينه، بايورغه طوٚ توٚ نقان؛ كوٚلوٚب، مين آلپاوت بولام ديب ئه‌يته‌در، دى ايكان. . . آنلرنكٔ آتاسى جلال‌دن برده خط يوق، دى. آنكٔ بله‌ن برگه كيتكان حاجيلر، بزدن « مينم زيارت قيلاسم ييرلرم، نذرلرم بار» ديب قالغان ايدى، ديب ئه‌يته‌لر دى...

نعيمه كينه‌تگنه مريمنكٔ سوزن بولدى:

— ئه‌ى، شونى‌ئه‌يتيم ئه‌لى: مين بوٚ گوٚن بيك‌يامان توٚش كوردم‌ده، ئه‌لله بره‌ر حال بولديمى ايكان، بولسه، خط يازار ئه‌لى ديب، پوچتادن «مريم چاليشوٚا» غه داوٚاستر يباوٚانيه خط يوقمى، ديب باروب صوٚرادم، برسى، بارديب، آلوب بيره باشلاغان ايدى، ايكنچى برياوزى كيلدى‌ده، مينى باشدن آياق قاراب:

— ا . . . يوق، يارامى . . . مين آنى تانيم . . . سز اول توگل،

بزده آلای بیرلمی دیب، کیری صالوب قویدی . . .

بیرسه، کوب بولسه، بر تیرگەر، بر اوپکەلەرده بتەر دیب، آچمقچی ایدم... گناهشۇملق، بیرمەدی... سین قالاغه نی وقت قایتدڭ؟ — اول خطنی باروب آلا آلدڭمی؟

مریم، بر آز قزاروب، آپاسینڭ کوزلرینه قاراب، اوّل یلمایدی، صۇڭره، آور صولاب، جواب بیردی:

— آلماغان قایا، شونده اوق آلدم... یول بوییه، البته، باردر ایندی دیب، آشقنوب کیلگان ایدم. قالاغه کروگه، یۇرطقه قایتماسدن، کوچرگه طوری پوچتاغه طۇتارغه قوشدم... آلدم، برسی یابق، برسی آچق ایکی خط بار ایدی. ایکیسی ده آناردن. . .

« آناردن » نی ئەیتکانده مریم تاغی قزاردی.

— جه، اون آلتی یەشلك قز کبك نیگه قزارغان بولاسڭ ایندی... مین کۇچلەمەدم، اوزڭ، بیت، بارن ده سۇیلەدڭ... خطلرن اوقو ئەلی، اول، گناهشۇملق، بیگرەك ماتور یازا بیت... تیك آنڭ قای برسوزلرن آڭلابقنه بولمی. . . نعیمه برەر مینوت سکوت ایتدی ده کینەتکنه تاغی باشلادی:

— ئەی، قارا ئەلی! تگی اۇچ آیلاب طوقتاب طۇرغاننڭ صۇڭنده، ئەلله نیچك اوپکەلەب، خاطر قالغان کبك ایتوب، بر خط یازغان ایدی، بیت... شونسی آنڭ آقتغی تۇسلی ایدی.. . سز شوندن صۇڭ تاغی نیچك کیلشدیڭز؟... حاضر تاغی اوّلگیچه یازا باشلادی، بیت... شونی هامان صۇریم، دیم ده اۇنۇتام... مریم تاغی بۇتۇن کوکرەگن طوتروب هم آور ایتوب صولادی ده آپاسینڭ کوزلرینه قارادی:

— بولدی ایندی، آپا، آنده ئەلله نیلر بولدی. . . مین آنی سیڭه حاضر سۇیلەب بیرە آلمیم... سۇیلی ده بلمیم، سوز ده تابمیم... ایکنچیدن آنلرنی قوییق ئەلی، آنده مینم یارامه آغو بولا طۇرغان کوب اشلر بار...

بر آز آور، طبیعی بولغان سکوتدن صۇڭ نعیمه تاغی شول موضوعنی آلدی:

— آلایسه، حاضرگیسن سۆیله، خطلرن اوقو! یاراتام شول یگتنی! سینڭ آرقلی مین ده عاشق بولماسەم یارار ایدی... ئەلله نیچك شونڭ اسمی اوك یۆرەككه بر تۆرلی یاقن طۆیولا..

— ئەی آپا، سین بلمیسڭ ئەلی... اول سینڭ بلەن مینم کورگان آدملرگه بر دەگنه اۆخشامی شول!!... آنڭ بلەن برگه اوطرسەڭ، سوزن ایشتسەڭ، یۆرەگن بلسەڭ، خدایم، بنده توگل، فرشتەنڭ اوزی توزمەس...

— بلەم، مریم، بیك بلەم... اوطرغانم بولماسه ده، سینڭ آرقلی بلەم؛ رسمی، خطلری بلەن بلەم.. تیك مین آپتریم، نیچك سین بو حالگه تۆشەرلك مرتبه ده یۆمشاق بولدڭ؟.. ئەدەم ئەیتوب، ئەدەم اشانماسلق بر اش!!

مریمنڭ یۆزی، بر یولی اوزگەروب، ئەلله نیندی آور وفاجعی صفتقه کردی‌ده اوز ایرگنه بولماغان بر یات تاوش بلەن قچقروب یبەردی:

— قویچی، الهم، شول سوزگنی! مڭ مرتبه، یۆز مڭ مرتبه ئەیتدم، بیت، مین سیگه بو هلاکتنڭ مینی اوز طرناغینه نیچك آلغانن!! آنده مین باشقه ایدم.. ئەلله نیندی سحرلرغه جیگلدم.. حاضر بولسه، دنیانڭ جیین حیله‌کارلری، بارلق شیطان و ابلیسلری برگه جییلوب، طۆزاق قۆرسەلرده مین بیتلرینه گنه تۆکورر... بنده اشینه جیگلو توگل، الله اوزی تۆشوب امر قیلسه ده، مین، یۆرەگمه قارشی بارا آلمیم، جانمنی آل، اوزمنی تاموغده صوغار، — رضامن، لکن بو تکلیفگنی قوی! غنه دیەر ایدم..

نعیمەنڭ ده یۆزینه ایکنچی تۆس چقدی:

— یوق، مریم، سین آچولانما: مین آپتراغاندن‌غنه ئەیتەم...... خطلرگنی اوقوتمیسکمنی؟

مریم یاق یاغینەقاراندی، طۆروب ایشکنی ئلدی دە، کولمەکلرینڭ ئەلله نیندی اچکی ویەشرن یيرلدن ایکی خط چغاروب، اوقی باشلادی.

هر ایکی مکتوب بیك دوستانە یازلغان، هر ایکیسی باشدن آیاق سۆیو، صاغنو آگقتوب طۆرالر ایدی. شونڭ بلەن برابر، آنڭ صۆڭغی خطلرینڭ کوبندە بولغان کبك، بو ایکیسندە دە عذاب و اضطراب کوب اورن آلغان ایدی . . . . . . اول کوب نەرسەدن بحث ایدوب، جانینڭ ئەلله قای ییرلرن آچوب بیرە، آندەغی بخت و عذابلرنی بر بر سۆیلی؛ یازمشی، حیاتی حقندە ئەلله نیندی دولقنلر، قرارسزلقلر، اضطرابلر وشولر بلەن یەنەشە اوك بولغان سعادتلر حقندە فریاد قیلا . . . . . .

— بلمیم، عزیزم، بلمیم . . . نی دیەرگە دە آبدریم
مین ئەلله بیك زور بختلیمن؛ ئەلله خدانڭ نهایەسز مرتبەدە بختسز بندەسی، یازمشنڭ آرتق قیرلی قۆلیمن . . . . . .
میندە نیچکدر عذاب بلەن سعادت برگە، بر مینوتدە جییلا آلا . . . . . . مینم حیاتم — جهنم بلەن جنتنڭ هر ایکیسن اوزندە جیغان، برلەشدرگان . . . . .

بلەسڭ، مینی «موزیقا تیلیسی» دیلر. چندن شولایمندر . . . . عمرم بوییندە شونی ئزلەدم. اوزمنی بلە باشلاغاندنبیرلی شونڭ اوچون عذاب چیگەم . . . . برنچی سیگە تابنسەم، ایکنچی — موزیقاغە!! سینڭ بیردیگڭ مسعودیتلی مینوتلردن باشقە، مین تاغی آنڭ آهنگی بلەن دە سعادت تابام . . . کوب عذاب بیرگان شول آفت میگە ایڭ بۆیۆك لذتلر، قیمتلی سیکونتلردە هبە ایتە . . . لکن . . .
لکن مۆندە بیك آورز بر جهت بار . . . . . . مین باشقەلر طرفندن اوینالغان موزیقاغە، تلەسە کم، تلەسە نیندی زور مهارت بلەن، تلەسەنیچك گنەاوینالسە دە،هیچ بر وقت قناعتلەنە

آلمیم . . . . . اول یاخشی ده بولا، تأثیرده ایته، لکن مینم نقطه‌مه جیتکره آلمی. . . . . . منه اوزم اوینارم، موزیقا صنعتنده باشقه هیچ کم ایرشمه‌گان بر سرنی آچارم — شول هم تگی نقطه‌غه ایرشدرر؛ شول مینم موزیقا دیگاندن کوڭلنمنی تمامی بلەن بیرر کبك طویام . . . . . هم شونی بولدررلق قوّت اوزمده بار توسلی . . . . . منه، منه شوڭا جیتەم توسلی . . . . مدرسه‌نی تاشلاب، باشم آیاغم بلەن موزیقاغه چومغان؛ ئه‌نه‌سینكڭ بلەن تگی شهر باقچه‌سنده موزیقا آستنده برنچی مرتبه قاوشقان زمانلرمزده، مین شول سرنی تابارغه یاقنلاشقان؛ منه، منه ئه‌لله نه‌رسه‌گنه کیره‌ك ده هم شول‌اوز آلدینه کیلوب چقا ده مین تگی نقطه‌غه ایرشه‌م؛ شول مینم جانمنی، بر مینوتی بوتون کائناتقه طوررلق لذتکه‌می، بخت و سعادتکه‌می طوترر شیکللی ایدی. . . . نی دیم، ئه‌یتورگه تلم بارمی، شوندن بیرلی طرشام، یانام. شوندنبیرلی عذاب اچنده‌من؛ شول نقطه‌غه جیته آلماو، اوز صنعتمدن اوزم قناعت ایته آلماو، ئزله‌گانمنی تابا آلماو جهنمنده یانامن . . . . . . بولور توسلی . . . . منه، منه ایرشله توسلی. . . لکن یوق، بولمی، تابلمی . . . . . کوب طرشام . . . نظری وعملی کوب نه‌رسه اویره‌نه‌م. . . ناچارده دیمیلر . . . لکن نیدر جیتمی، نیدر طولمی . . . .

بولا تونلر، باشقه هیچ بر اشتها، هیچ بر تلەك، هیچ بر درد آڭا تیگله‌شورگه ممکن بولماسلق مرتبه‌ده بر موزیقا تله‌گی، موزیقا دردی بوتون روحکنی قاپلاب آلا . . . . . . دنیا طن، قارانغی . . . . همه جان ایه‌سی تیره‌ن یوقیده . . . . شول وقت آقرنغنه طوراسڭ ده، اچکی درددن اوز آلدینه

قالتراب بارغان قوللریگه، مه‌ڭگیلك دوستنڭ اسقر یپقا ڭنی آلوب، جای‌غنه، صاقغنه صزوب ییبه‌رسك . . . . . . آرتق بر نه‌رسه قالمی، شونڭ بله‌ن دیگانڭ تۆگه‌ل‌ه‌ندی: دنیا بتدی، ییر کوك قایادر یوغالدی؛ اوزڭ اۆنوتلدڭ. . . . . . یۆره‌گڭ نی بله‌ندر طولوب تاشدی؛ جانڭ عرشکه‌می، ته‌ڭرینڭ اوز تجلاسی قارشیسینه‌می اۆچدی . . . . . . بتدڭ، بتدڭ . . . . بتدڭ . . . .

لکن بو، مینوتلرغنه بولا . . . . . بر آزدن سین تاغی ییرگه‌تۆشه‌سڭ، تاغی اوزڭنڭ ته‌نگنی، قولڭدغی اسقر یپقا ڭنی طۆیاسڭ . . . جانڭ اچکه صیمی، یۆره‌گڭ چیتلکده‌گی قۆش کبك، نیدندر تارسنا . . . سین تاغی آینوب، تگی جیتشمه‌گانلك آچیسن تاتی باشلیسڭ . . . . تاغی اچڭده‌گی دردنی قاندررلق صنعتلی بولا آلماوڭنی، قولڭ یۆره‌گڭ چاقلی موز یقالی یاراتلماون سیزه‌سڭ . . . تاغی عذاب قاتش سعادت: تاغی سعادت اچنده عذاب، جنت اچنده جهنم . . . . حیاتمنڭ بو فاجعه‌سی صۆڭغی وقتلرده بیگره‌ك آچی، بیگره‌ك اوتکن حس ایتل باشلادی.

شولر مینی آور بر اضطرابقه کیتروب چومدرا — مین، دیم، یه ایرته؛ یه صۆڭ — هر حالده وقتسز طوغانمن . . . . یه بولماسه، بو محیطقه، بو صنعت بلمه‌س طوپاس طبیعتلر اچینه، یاڭلش تاشلانغانمن . . . . نیچکنه بولسه ده، طبیعت مینی خلق قیلغانده، بر غیر طبیعیلك، بر منطقسزلق قیلغان بولور، دیب آپتری باشلیم . . . . ئه‌لله بولورمی ایکان؟ . . . ئه‌لله مینم صنعتم بر وقت اچمده‌گی دردنی قناعتله‌ندررلك مرتبه‌گه‌جیته‌ر؛ مین تگی سرنی تابارمن، تگی نقطه‌غه ایرشرمنمی ایکان؟ . . . . ئه‌لله مینم قولمنڭ یۆره‌گم، جانم ئزله‌گان بۆیۆك

لذتنی بیره آلورلق کونی آلده می ایکان ئه‌لی؟ . . . بلمیم، نی دیه‌رگه بلمیم . . .

شول یبرگه جینکاچ، کمدر ایشکنی شاقلداتدی. مریم بیك آشغچلق بله‌ن خطلرن اچکه طقدی ده ایشککه باردی. آنده زور میقلی بر اورص کیلگان ایکان، آداماشفنك كؤارتیری شولمی دیب، صؤری. خاتون آچووندن قولن سلكدی ده، یوق مؤنده توگل، ئه‌نه یه‌نه‌شه یؤرطده دیب، ایشکنی یاکادن ئلدی.

نعیمه ئه‌لله‌نیندی بر تاوش بله‌ن «فو، لعنت . . . ئه‌دەمنی بولدروب یؤری . . . جه، اوقوب بت ایندی . . .» دیدی.

مریم تاغی باشلادی:

. . . .

لکن، لکن بر نه‌رسه مینی جوواتا. بر هدیه‌سی اؤچؤن، مین یازمشنك بارلق معناسزلکلرن عفو ایته آلام.
اول هدیه ده — سین هم سیکه بولغان محبتم.

منه شونك اؤچؤن مین ته‌كریکه ملك یل سجده ایته‌رگه اوزمنی بورچلی صانیم؛ شونك اؤچؤن آنی عادل، دیم، عالی دیم.

دنیاده نیچه جان بولسه، شونچه یؤره‌ك، شونچه طبیعت بار؛ هم شونچه تله‌ك وامل بار. بره‌و برنی، بره‌و ایکنچینی ئزلی. همه کشی‌نك همه تله‌گی طبیعی، همه اشی حق وطوغری. شوکا کوره ده، هیچ کم هیچ بر تؤرلی تله‌گی، هیچ بر تؤرلی املی اؤچؤن عیبلی ده توگل، مسئول ایتلورگه ده یارامی . . . . . چؤنکه — طبیعی. الله مینی سؤیه‌ر اؤچؤن یاراتقان، یؤره‌گمه سؤیو جوهرن قویغان. شوکا کوره سؤیونی تله‌و، آنی بر روحانی ضرورت ایتوب حس قیلو — میکه طبیعی.

اگر ده مین مۉنگ بله‌ن گنه قالدرلغان بولسه‌م، حیاتم بر ترا گیدیه‌دن عبارت بولور ایدی — ته‌کر یگه آرتق زور علو یتن کورسه‌تورگه نیچوندر لازم بولغان ده، اول مینی سۉیوچه‌ن طبیعتم، سۉیو جوهری بولغان یۉره‌گم بله‌ن سینگ یولیگه قویغان. سیگه اوچراب، یۉره‌گمده‌گی بۉتۉن عشقمنی سیگه حصر ایته‌رگه، سینگ آلدکده سجده قیلورغه امکان بیرگان؛ مۉنگ بله‌ن ده قالمیچه، مینم طبیعتلی آدملر اوچون، دنیا وکائناتنی بر یاققه تاشلاب، اختیار ایتولازم هم طبیعی بولغان، ایکنچی بر بۉیوك بخت — سۉیۉلو سعادتی ده حاضرله‌گان . . .

منه بو مینم حیاتمنگ نورلی یاغی، بوجنتی!!

بۉلر بولغاچ، بۉلرنگ بارلغن طۉیا آلغاچ، مین یازمشمه اوپکه‌له‌رگه اوزمده‌گی حقنی یوغالتا باشلیم . . . مینم حیاتم نی بله‌ن تمام بولور؟ مین تاغی نیلر کوررمن؟ — آنسی مینم اوچون ایکنچی درجه‌ده اش . . . مین حاضر اوکنمیم — دنیاغه کیلدم هم یه‌شیم. چۉنکه سۉیه‌م هم سۉیۉله‌م.. مۉنگ نتیجه‌سی مهم توگل، چۉنکه بو — اوزی نتیجه، اوزی مقصد، اوزی غایه . . .

مین، بلکه، قالغان عمرمنگ بارن عذابده، بارن قایغیده کیچررمن . . . بلکه، شول سۉیو اوزی‌اوك مینم اچمده زور جهنملر یاغار. لکن نی گنه بولماسون، همه‌سی ایکنچی درجه‌ده — سینگ بر سوزنگ، بر قاراشنگ بۉلرنگ بارن یوق ایته . . .

بز، بلکه، کورشه آلمابز؛ بز، بلکه، مه‌ڭگیگه آیرلغانبزدر . . . لکن بز طبیعتمز تله‌گنده یه‌شه‌دك، بز محبت

اللهسینه، صیمیمی عبادته‌م‌نی وقتنده صمیمیت بله‌ن اوته‌دك . . .

حاضرگی حیاتنڭ مڭ عذابن اول اوتکان کونلرنڭ ایڭ عادی برخاطره‌سی بوققه چغارا آلا . . شولرنڭ همه‌سی بله‌ن برابر ئه‌لی مین امیدسز ده توگلمن، کیله‌چك کونلرنڭ برنده سینڭ بله‌ن قاوشو سعادتی، مینم خیال کوگمده طوقتاوسز یالترامقده در . . . .

. . . .

کمدر تاغی ایشك قاقدی. مریم ده، «ایندی بتدی» دیب، خطلرن اچکه‌اوك صالدی ده باروب ایشکنی آچدی.

آنده خادمه بار ایکان:

— صوچی خانونی کیلگان، آقچه صوری، دی.

خانم یوزن چطوب، آورغنه صولادی ده:

— بار ایرته‌گه ایرته‌اوك کیلور، حاضر برده واغم یوق دیب ئه‌یته دیك، دیدی.

اوزی، تاغی بایاغی اورنینه کیلوب اوطروب، باقچه‌غه قاری باشلادی.

آنده خلق هامان طولی؛ موزیقا هامان موکلانوب، نیدر سویلی، قایادر چاقرا، کم حققنده‌در حکایت قیلا ایدی . . . کون یاخشی اوق قارانغیلانغانغه، زور زور ایلیکتریك شارلری ده یاغلغان — آیرم بر نور، آیرم بر سر بار کبك طویو لمقده ایدی.

آور و مضطرب قیافت‌بله‌ن‌بر آز سکوت قیلغاندن صوڭ، یوره‌گینڭ ئه‌لله قای ییرندن کیلگان بر تاوش بله‌ن، نعیمه سوز قوزغاندی:

— ئه‌ی، سیگه ده شولایمی؟ — مین آنڭ خطلرن آکلاب بته آلمیم . . .

— ا . . . آپا ! ! آلای بولورغه قایا؟ سوزلرن مین آکلاب بته

آلمیم، لکن آنڭ نی ئەیتورگە تلەگانن مین، آکٔلیمغنه توگل، جانم، یۆرەگم بلەن‌اوك سیزەم . . . . آنلر مینم ئەللە قای ییرلرمه تۆشۆب اوطرالر . . .

۲۱

مریملر بلەن بر یۆرط اچندە زورغنە برتاتار بایی طۆرا ایدی. شول ییتمش آلتی یەشندە بولغان حالدە، بو یل یاز وفات بولوب، وارثی نامینە تیك بردنبر خاتونی قالدی. آنڭ اسمی ــ نفیسە. یەشی ییگرمی دورتنچیدە. قصقاراق بویلی، قالقو کوکرەکلی، سیمز هم طولی تەنلی، قزل یۆزلی بولغان، بو خانم حقندە ایری بار چاقدە دە ئەللە نیندی خیالی رومانلر سۆیلیلر؛ یاوز تللر آنی «طوطرغان طاوق» دیب آتیلر؛ بر ئەتەچ ییگرمی تاوققە جیتسەدە، نفیسە بر اوزینە ییگرمی ایرسز طویا آلمی، فلان، تۆگەن دیب؛ هم، زور، تازا گەودەلی، سیمز وقوّتلی ایرلر کورسە، کوزن آلالمی؛ شوڭا قاری دە ایسی کیتوب قالا دیب دە غیبتلیلر ایدی.

بۆرۆندن آنلرنڭ مریملر عائلەسی بلەن هیچ بر تۆرلی مناسبتی بولماسەدە، ایرن کوموب قایتقاننڭ ایکنچی کۆنندە اوك، محکمە اشلرینە عائد نیندیدر بریۆمۆش تابقان بولوب، کردی دە باشدە مریم آرقلی، آندن آری، قاچا قاچاغنە ماناشقان بولوب، اوزی اوك، فخری بلەن سۆیلەشدی.

هم شول ـــ ایککی آرادەغی مناسبت نیگزینە برنچی طاش بولوب قالدی.

مریم اۆیدە چاقلردە، فخرینڭ آنڭ بلەن مناسبتی بولو احتمالن آکٔلاتقان هیچ بر نەرسەدە کورنمەسەدە، کیتوب، بر نیچە کۆن یۆروب قایتسە، اوصال تللر ئەللە نیندی غیبتلر حاضرلەب قویغان بولا ایدی.

بو بارشدە اون کۆنلر اوك طۆرۆب قایتقانغە، غیبتلر تاغی

کوبه‌یگان؛ ایندی یاوز تللرگنه توگل، اشانماو ممکن بولماغان آدملرده، جیره‌نه جیره‌نه، ئه‌لله نیلر سؤیلیلر ایدی.

نفیسه، مافتانو اؤچؤنمی، ایر بله‌ن خاتوننڭ آراسن نغراق بؤزو اؤچؤنمی، بلمیم نیدندر، بر نیچه «دوستلرینه»، «سر ایتوب کنه»، فخرینڭ اعترافلرن ده سؤیله‌ب تاشلاغان؛ اول، گویه، «مینم مریمده خاتونلق آز، اول خاتون بولا بلمی...» دی ایکان.

خادمه، کوزن ده یؤممیچه، بای آبی ئه‌یتورگه قوشماغان ایدی، مین ئه‌یتدی دیمه‌گز، اول بو اون تؤننڭ هیچ برنده اویده قونمادی دیب، فچقروب طؤرا...

نعیمه ده، خلق آوزنده‌غی بایتاق نه‌رسه‌نی روایت قیلغاننڭ صوڭندن، فخرینڭ قارصاقغنه خاتون بله‌ن، قارانغی کیچه‌ده یابولی کؤیمه‌گه‌اوطروب، قایادر کیتوویکبك، بر نیچه‌واقعه‌نی پریکاشچیگبز کورگان‌دیب، سؤیله‌دی.

بؤلرنڭ هیچ بری نیچؤندر مریمنڭ ایسن ده کیته‌رمه‌دی، آچوون ده کیترمه‌دی. نعیمه آپاسینڭ سوزینه قارشی — طانوتورمن ئه‌لی مین آگا مریمنڭ خاتونلغن! دیبکنه قویدی.

اول اوزنده بیك آزغنه‌ده ئه‌رنو هم کؤنله‌شو کبك نه‌رسه حس ایتمه‌دی، شولای ده اچندن «بؤلای قالدرمام مین آنی!» دیب کیسکن ره‌وشده قرار بیردی. فخری تله‌سه کم بله‌ن بؤرسون، تله‌سه بیش نفیسه بله‌ن مناسبت یاصاسون — مریمگه بر تینلك اهمیتی یوق. چؤنکه آگا فخری — بیدی یاتلرنڭ یاتراغیدر. لکن بو اش تاوش چغاررغه اوگفایلی صلتاو. شول مناسبت بله‌ن اوزن عمرگه بختسز یاصاغان «قبر» دن، اوچن آلورغه یول آچلا... شوگا کوره، اول «قالدرمام مین مؤنی!» دی... مؤنی نیچك باشلار، نیچك تاوش چغارر، اوچ آلووی نیدن عبارت بولور — بو حقده مریمنڭ پلانی یوق ایدی هم کیره‌ك ده تابمی ایدی...

گویه، اول قایتا ده، مۉنكٓ طرفندن سوز باشلانا. شونده بو آنكٓ پچراغن بیتنه بەره... نی ده بولسه، بر یاوز، قورقنچ بولغان اش قیلا...

نعیمه، کورشورگه دیبکنه کرگان ایدم، آباو بیك اۉزاق طۉروب کیتەم دیب، چغوب کیتدی. مریم، اۉزاقلامی قوزغالوب ده ئەالل نیندی بر آفت چغاررلق بولغان اۉیۉرمه آلدندەغی صمان، بر حالتده قالدی.

بو وقت ساعت اونبرنچی ایدی.

۲۲

حاضر نیندی یۉز بیررگه؟... نیندی تۉسده بولسه‌ده بر بر تأثرمی، ئەالله التفاتسزلقمی کورسەتورگه؟ — شول سۆال مریمنكٓ باشینه کیلوب:

— طوقتا، ایشکلرنی بیکلەتیم، شەملرنی سوندریم ده اوزم بولمەمه یابلوب یاتیم... تگی قایتسه، ایشك آچارغه ده اوزم چقمیم، قارشی ده آلمیم، حتی طۉرمیم، ایسەنلەشمیم ده... ئەالله آلای ایتمیممی؟ ئەالله یوقسه، آنكٓ بۉتۉن سرن بلەم، لکن اول نی گنه قیلسه ده مینم اۉچۉن باری بر ایکانن آکلاتورلق بر قیافت بیرریممی؟... البته شولای کیرەك

— منه گناهشۉملق، قایدن کیلگان اول تگی قارانغی یۉز کورسەتو، بیکلەتو اوبی!! آلای قیلانسەم، بیت، مین آکا اوپکەلەگان بولوب کورینەچکمن... گویه، تگی خبرلرنی ایشتوب خاطرم قالغان... گویه، مین آنی کۉنلەشەم بولوب چغا... خدای اوزی صاقلاسون.. مین، مین آکا بلدررگه تییشلی من، که اول، بر تۉگل بیگرمی نفیسه بلەن یۉرۉسەده مینم اۉچۉن باری بر. چۉنکه اول میکه بۉتۉنلەی یات؛ ایرم بولسه ده، ییدی یاتلرنكٓ ده یاتراغی... مین مۉنی آکا بلدررگه، شوکا کورەمسخرەقانش استهزاء ایله حقارتلەوقانش التفاتسزلق کورسەتورگه کیرەك... دیب، اویلاب اۉلگوره آلمادی، کمنگدر طش یاقدن سیرەك، لکن قۆتلی آدوملر بلەن ایشککه تابا یاقنایغانی بلندی، هم، ایشك آچلوب،

آور، صالماق، بر آز هوالی یوروش بلەن فخری کیلوب کردی. آنڭ اوستنده جەیگی پالتا، قولنده تایاق، باشنده یهود قارا کول بوریگی ایدی.

اوّلگی کورنشده مریمگه آنڭ بویی بر آز اوزونایغان، گەودەسی تاغی ده نغراق طوریلانا، کوکره‌گی اوّلگیدن ده آرتق آلغەراق چغوب، کیگەیه، قوّتل‌ەنه توشکان صمان طویولدی. بولردن‌ده ئلك کوزگه‌چالنغان یبری — آنڭ صاقاللرینڭ بیك یالتراتوب قرلغان، میبغینڭ برده ایرنمی توزەتلگان ایکانچیلگی بولدی. عموما، آنڭ بوتون طوروشی بیك طرشلق بلەن یاصانغانلقنی آڭلاتالر کبك ایدی.

اورنندن قوزغالور قوزغالماس بر رەوشده، یوقی آراسنده صمان کورنوب، ایك اوّل مریم سوز باشلادی:

— کم دیب طورام — سین ایکانسك!

فخری، بوریگی بلەن تایاغن اورنلاشدردی ده، اورندق آلوب، مریمنڭ یانینەراق کیلوب اوطردی هم، کورسەتکان التفاتی یاصامادن‌غنه ایکانن بلدرردەی تاوش بلەن:

— آ . . . قوناق، ایسەنمی؟ صاو قایتدڭمی؟ سینی ییبەررلك بار ایکان. . . اوچ کونگه دیب کیتوب، اون نەولك یوریسڭ. . . . صاغنوب بتدم اوزڭنی! ! دیب، مریمنی قوچاغینه آلمق بولدی.

لکن خاتون، آنی بیك التفاتسزچه کیری اوتەروب :

— قوی ئەلی، زنهار. . . بیك آروغانمن. . . اوزم ده تەنلرمنی کوتەره آلمیم. . . دیدی ده، خادمەنی چاقروب، قایناغان صامووری بولسه، تگی بوامەگه حاضرلەرگه قوشدی.

— فخری، سین اچەسڭمی؟

— نیت یوق توگل . . . تولکی مین باقچەغه بارربزمی دیگان ایدم. بوگون «تاتارین» بلەن باریس کورەشه. قایتقان بولسەڭ،

سینی‌ده آلوب چقارمن دیب اویلاغان ایدم... آنده‌غیلر نی حالده صؤلك؟ ئه‌بی ایسه‌نمی؟

— بارده ایسه‌نلر، سلام ئه‌یتدیلر...

مریمنك التفاتسزراق قیلانغانن کورگاچ، فخری سوزنی یارم کؤلکی چقار دیب اویلاغان یاققه تارتمق بولدی:

— جلال ملانك تـگی دوراگی ئه‌لی ده شولای بؤریمی ایکان؟

مریم آپتری قالدی:

— کمنی ئه‌یته‌سك؟ صابرنیمی؟

— باشقه کم بولسون!

— اول نی اشله‌ب دوراك بولسون، دی... نی دیگان سوزك اول «دوراك»! اول سینك بله میندن ملك مرتبه عقللیراق ئه‌لی، جانم. ئه‌لله سین اوزکچه یالتراغـان اشتیبلیت کییوب، گالستوق بەیلەب یؤرؤمه‌گاچ ده دوراك بولا دیب بله‌سکمی؟... قزق ایکان؟

— جه، یاقلاماچی شول وحشییکنی! مین آنی «دوراك» قنه دیمیم، «پریمیرنی چوداك» دیم.

— تابدك سوز!! سزنك میرزالرده‌غنه ایندی عقل!! قایدن جییلغان عقل چیشمه‌لری!!

فخری هامان طوقتامادی:

— ئه‌ی، قارا ئه‌لی، راست سوزمی، شول «اینتیللیگینت»، بلمی کورمی، بر تیلی قزغه اؤیله‌نگان، دیلر؟

— سؤیله‌مه‌چی خدای یازماغاننی!! کورگانمی، یوقمی — آنسی ایکنچی اش. اما طؤرولرن کورسه‌ك، ایسك کیته‌ر... پارصاندوغاچ کبك، صایراشوب‌قنه یه‌شیلر... ئه سین اوزك نیچك اؤیله‌ندك صؤلك؟

— بلمیم، نیچکدر بیت. مریمدن صؤرارغه کیره‌ك...

— سین، جانم، اورمان آرتنداغن تیکشرگانچی، تاناو آستکداغن کور! کشینی سؤیله‌گانچی اوزکنی بل!!

— نیك بلمیم دی، بیك یاخشی بلەم...

— بلەسك، بیك بلەسك! ! . . . ئەیتدرسك ئەللە نی ! ! . . .

مریم، یۈزن بر یولی اوزگەرتوب، تاوشن یۈمشاتدیدە. بۈتۈنلەی باشقە بر مسئلەگە کرگان قیافت آلوب:

— ئەی، اۈنۈتۈب طۈرام ایکان ئەلی: بابا سینك تەگی نفیسەك کرگان ایدی. مینم قایتقانمنی بلمەگاندر، آخری، آصراودن بیك جنتکلەب، جنتکلەب سینی صۈرادی. مین ایکنچی بولمەدە ایدم، آصراو قز آنی «کاتانیاغە بارام دیگان ایدی، نی وقتدە تایتورن ئەیتمەدی» دیب بیبەردی. . . سین کوردکمی ئەلی آنی، ئزلەب، ایننگوب یۈرمەسون، بیچارە... دیدی.

فخری بوین طوربلاتدی، یۈزینە ئەللە نیندی حیرت و تعجب قاتش بر صالقنلق چغاردی:

— ئەیتچی، زنهار، سین نی سۈیلیسك؟... نیندی نفیسە اول؟! اوینکمی، چنکمی؟ — شایارتورغە مین بالا توگل، بیت!!

اول آرادە، تەگی یاقدن خادمە کیلوب:

— ئەزرلەدم!... آبصطای، مین یاتیمی ایندی؟ دیدی.

— یاری بار، یات!!

مریم، ایرینك قولتغندن آلدیدە:

— جە، سین تاغی بیك تیز قزوب کیتمە ئەلی... ئەیدە چەی اچەرگە چغیق دیب، ایکسی برگە آش بولمەسینە چقدیلر.

اوطروب جیتمەس بورۈن، فخری بایاغی تاوش، بایاغی قیافت بلەن تاغی شول سوزنی تکرار ایتدی:

— سین نی سۈیلیسك، مریم؟ شایارتورغە مین بالا توگل، کم اول — «مینم نفیسەم» ؟ .

مریم، ایرینك سوزینه قولاق صالماغان شیکللی کورنوب، «شول عینی عمر بوییینه چه‌ی اوسته‌لن حاضرلی بلمه‌دی» دیدی‌ده صاماورن اوسته‌لنك ایکنچی باشینه‌اوته‌ردی، پاتنوس وآشاملقلرنی یاقنراق‌تارتوب، زور شارلی، بییك آیاقلی اولـکه‌ن لامپانی اوز یانینه تابا قویدی.

اوزی ایکی استاکانغه چه‌ی یاصادی‌ده، برسن ایری آلدینه تابا اوته‌روب، اورنینه اوطردی.

یوزی، قیلانشی، سوزی هم تاوشی — بارده بیك التفاتسز، بیك عادی حالده کورینه‌لر ای‌ـی.

— مین اش بله‌ن بوتالوب طکللی آلمی قالدم. نی دیگان ایدك ئه‌لی سین، فخری؟ کم اول — «مینم نفیسه‌م» دیسکمی؟

— شولای دیم!

مریم یوزندن وبوتون قیافتندن شایارو توسن بر یولی یوغالتدی واولك قولینك شهادت بارماغی هم کوز قاراشی بله‌ن نفیسه‌لرنك اویی جهتینه اشاره قیلدی:

— . . . . ایندی بلدکمی؟

هر ایکسی اچدن هم طشدن تیز وقوتلی ره‌وشده اوزگه‌ره باشلادیلر.

— مریم، سین اویلاب سویله!!

— اوینارغه برده‌گنه دردم یوق، جانی. اویلاب، بیك اویلاب سویلیم!!

— اویلاسه‌ك، مینم باشمه تای تیبکان دیب بله‌سکمنی — ئه‌لله کم میشچاننك قالدغی آرتندن اوستره‌لورگه!!

— بلمیم، کم تیبکاندر، تایدرمی، آتدرمی؟ آنسن اوزك بله‌سك!! هر حالده ایسه‌ن باش بولغانده، اوزینك میرزالغی بله‌ن هر بر آدومده ماقتانوب یوروچی فخربگه آندی «ئه‌لله کم میشچاننك قالدغی آرتندن اوستره‌لورگه» بیك کیلشوب بتمه‌س ایدی. . . . باردر بر حال!!!

— تاغی ئەیتەم، اویلاب سۆیلە، مریم!

مریمنڭ تاوشی ایرکسز آچی، کیسکن وقۆتلی بر رەوشکە کردی:

— قویچی، پاژ الوستا، شول سوزڭنی! آرتق طوری تیدیەی ئەللە! طۆراسلڭدە «اویلاب، اویلاب» دیسڭ! سینڭ بلەن اویناب طۆراسم بیك کیلەی — اویلاب، بیك اویلاب سۆیلەشەم! «کم اول — مینم نفیسەم» دیب اوزڭ صۆرادڭ، مین ئەیتدم. آنڭ اۆچۆن نیك اولچاقلی...

مریم سوزن بترە آلمادی، فخری، اچینە صیبا آلەی تاشوب بارغان آچو تأثیری بلەن، بر قوزغالوب، بر اوطروب، یامان تاوش بلەن آقروب ییبەردی:

— ئەیت، زنهار، قویاسڭمی شول سوزڭنی، یوقەی؟ نیندی نفیسە باردە، نیندی اۆسترەلو بار؟؟ بو نیندی خاتونلر ئەکیەتی بو؟ شوندە، موژ یقلری آراسینە قایتوب، بر ایکی کۆن طۆرۆب کیلسە، بۆتۆنلەی اشدن چغا!!....، قایدن تابقان نفیسەسن‌دە قایدن اۆسترەلوون چغارغان!!! منە ئەکیەت!!! منە ئەکیەت!!!

مریمنڭ یۆزینە اولم آقلغی چغوب، ایرنلری قالتری، کوزلرندە یالقن اوینی باشلادی. نیچکدر یات هم ئەللە قایدن تۆبدن، اوطآراسندن کیلگان، شونڭ بلەن برابر توبەنستو قاتش استهزأنی بلدرگان تۆسلی بر تاوش بلەن هوانی قالتراتوب یاردی:

— نیندی نفیسە باردە، نیندی اۆسترەلو بار، دیسڭمی؟ مینی بلەی یۆری دیسڭمی؟... مین کیتکاچ اون کۆن بوییتە قایلردە، کمنڭ قویندە یۆقلادڭ؟... «ایرمیتاژ» نڭ ٦١ نچی نومیر ینەقارانغی یول بلەن کمنی کرتدڭ؟... آندە اۆچ تەولك کم بلەن یاتدڭ؟... شنبە کۆن کیچ ساعت اون یارمدە، صابور چیرکاوینڭ آرغی یاغندەغی باقچە قارشیسندەغی طغرقدە نیندی قارصاق خاتون بلەن یابولی کۆیەگە اوطروب کیتدڭ؟ تاغیەی؟... تاغی، «مینم مریمنڭ خاتونلغی آز،

اول خاتون بولا بلمی!» دیب، کمگه سۆیلەدڭ؟. . .

تگی، پچاق بلەن چەنچلگان کبك، سیکروب طۆردی‌ده:

— خوش، نفیسه بلەن بولدم!! آگا سۆیلەدم!! ایندی نی دیسڭ؟ ایندی نی قیلا آلاسڭ؟... دیب، حقارتلی تاوش بلەن جیکرنوب، مریم اۆستینه کیله باشلادی.

یەش خانمنڭ یۆزنده‌گی اولم آقلغی آرتدی، ایرنلری تاغی یامان قالتری، کوزنده تاغی یەشن یالتری باشلادی. . . اول، اۆستینه تابا جیکرنوب کیلگان فخرینڭ تأثیری بلەن‌اوزی سیزمیچه‌اوك بر آز آرتقه تابا آتلادی‌ده هر ایکیسینه‌ده یات هم امیدسز طۆیۆلغان بر تاوش‌بلەن:

— ایندی نی قیلاسڭ دیسگمی؟. . ایندی مینم اۆستکه جیکرنوب کیلەسگمی، پادلیس!! دیب قچقروب بته آلمادی، قول آستنده‌غنه طۆرغان زور لامپانی یەشن تیزلگی بلەن‌اوك قولینه ئلەکتردی‌ده:

— منه نی قیلام، منه نی قیلام، پادلیس!! دیب، فخرینڭ باشینه تۆزەب آتدی. . .

قول یاگلشمادی، لامپا طوری میرزانڭ بیتنه باروب بەرلدی‌ده، شاری بلەن قووغی واتلوب، تگی گەودەسی بلەن آرتقه تابا قایشالدیغندن، کیراسین اوّل آنڭ اۆستینه آندن ایدەنگه توگلوب، آگا اوط قابنوب، فخری دۆرلەب یانا باشلادی؛ ایەندن‌ده گۆلت ایتوب یالقن کوتەرلدی.

آپتراش. . . تاوش... قاوشاو... قایا بارغه، نی قیلورغه بلمەو... قابالانو. . . بوتالو. . .

بر مینوتده اۆینڭ اچن تمام اوط آلدی. لکن، ایس کیتکچ حال، مریم بیك تیز ایسکه کیلدی‌ده، یۆگۆرۆب باروب، اورام تەرەزەنی آچدی هم، بۆتۆن دنیاغه هلاکت کیلوب، همه کشیگه آقتق سیکونت جیتکان ایکانچیلگندن فریاد قیلغان دای، آچی تاوش بلەن:

— یانابز... یانابز... یانابز... تیزرەك بولگز... یانابز....

دیب، آقروب ییبەردی.

دنیا اویاندی. کوبسی یاناق کییملری اۆستینه بر جیلەن، یه پالتا صالغان ایرلر، خاتونلر آغلا باشلادی. اۆی تیرەسی هم اچی خلق بلەن طولوب، آتااوغلنی، آناقزنی بلمەسلك بر آشقنو بلەن یۆگۆررگه، بولشورغه، ئەللە نی اشلەرگه — قابالانورغه، چابارغه طوتوندیلر . . .

اول آراده یانغنچیلرده کیلوب جیتدی.

اوط آرتق زورغه کیته آلمادی. فخریلر کۆارتیرینڭ اچی کوب ئەیبری بلەن برگه یانوب اشدن چققان ایدی. طش یاغی ایسەن قالدی، باشقەلرغه کوچەرگه ایرك بیرلمەدی.

فخرینی شوندەاوق شفا خانەغه اۆزاتدیلر.

آنڭ حیاتی اۆچۆن قورقنچ کورنمەسه ده، اوط اوز دیگانن قیلغان — آنڭ یۆزی هم قولباشلری یاخشیاوق یانغان ایدی.

باشقەلر بلمەدی. مریمنڭ یوقبار بلەن ماقتاناسی کیلمی ایدی. فخری ایسه، خاتونن مخصوص چاقرتوب آلدیده:

— بولاچق اش بولدی ایندی. آنسی ایکیبزنڭ آراده اۆزۆلور. اوز قاشمده ایڭ قدرلی بولغان نەرسه نامندن اوتنەم: سین بو قضانڭ سببن حاضرگه هیچ کمگه بلدرمه: «اول، اورندقغه باصوب، اشکافدن ئەیبر ئزلی ایدی، آیاغی تایوب کیتدی ده، لامپا اۆستینه آودی، شوندن اوط چقدی»... دیڭ... دیدی.

مریم «یارار» دیدی:

— بیچارەڭ، خلقنڭ «خاتونندن قینالغان. . .» دیگان غیبتندن قورقا، کورەسڭ!!!

VII

١

زەڭگەر چیشمە بوین بر یولی اوُچ فلاکت صوقدی؛ هم شولر تأثیری بلەن آنڭ خلقندە دە اوُچ موضوعدە ئەللەنی چاقلی ئەکیبەتلر ، غیبتلر طودی.

نگی قارامالی صافی شاکردنڭ آغاسی سلیم آتلوب اولگان. فاجعە ایل تلندە شول رەوشلی تفصیل قیلنا: یگت بر نیچە کوُنلر، بیك زور خفاغە توُشکان آدم صنلی، گل اویلانوب، بوُرچوُلوب یوُروُگان. آشاو اچوو ینڭدە جونلەب رەتی بواماغان، کشیلر بلەن دە رەتلەب سوُیلەشمەگان. آنڭ بو حالن کوروب، جبار ملا:

— سلیم، سیڭەنی بولدی؟ — بالناسن صوغاتوُ شوُرگان اورص کبك، گل قایغیڭە باتوب یوُریسڭ؟ دیب، شایارتورغە اویلاغان ایکان. اول آڭا بیك پچراق، بیك آغولی بر سوزگنە ئەیتکان‌دە آرتق آوزدە آچماغان. بر کوُننی کوُن بوییندە بولمەسینە بیکلەنوب، هیچ برەونی یانینە کرتمی، اوتکەرگان‌دە آور ، قارانغی هم یەمسز کوُزگی‌توُندە، هیچ کمگە ئەیتمیچە، تاو یاغینە یالغزی‌غنە چغوب کیتکان، هم شوندن اول یوق دە بولغان...

آنی‌توُن کوُتکانلر ، ایرتە کوُتکانلر — یوق، هامان یوق دە یوق... سلیم یوغالغان دیب، تیرە یاققە خبرلر تارالغان... ئزلی باشلاغانلر... شوندن ایکی کوُن اوتکاچ، تاش کیسوچیلر تاودە بر میت کورگانلەکلرن، لکن وقت کیچ بولو سببلی کم ایکانن تانی آلماغانلقلرن، استاراستاغە خبر ایتکانلر... جییلوب بارغان خلق...

نی کورسونلر؟ تگی میت — سلیم بولوب چققان. . . اۏستنده‌گی بارلق کییمی اوزنده، همه‌اعضاسی سلامت، دی. باشد،، مۏنی کم ونیچون اوتردی ایکان دیب، بیك آپتراشقانلر ایکان، کسه‌سندن کچکنه‌گنه بر کاغد چققان. آنده شول سوزلر یازولی، دی:

— بره‌رسی اوتروب تاشلاغاندر دیب، یوققه گناهلی بولماڲز، آلناتارنی اوزم قۏرۏب، چیگه‌مه اوزم تۏزیم... مینم اۏچۏن، البته، قایغرمازسز، چۏنکه مین کوبدن اولك ایدم. . .

خلق شاشا قالغان. بو نی اش، بو نی اش؟ دیب، کوز، قۏلاقلرینه اشانماس بولغانلر. . . هم بوحقده‌غی آور خبر، تیز آراده بۏتۏن زه‌گه‌ر چیشمه‌بوبینه، یه‌شن تیزلگی‌بله‌ن تارالوب، آلتی یه‌شلك بالادن آلتمش یه‌شلك قارتلرغه‌چه بولغان همه کشینی حیرانغه قالدرغان. . نی دیه‌رگه، نیچك آڭلارغه بلمیلر، دی. . .

مرحومنڭ آناسی، اوغلینڭ گه‌وده‌سن کورو بله‌ن، آقروب جلاب ییبه‌روب، اۏستینه یغلغان ده هوشندن‌یازغان... ئه‌ی بالام، ئه‌ی بغرم، نیندی‌گنه گناهشۏملقلرم بولدی ایکان دیب، کۏن تۏن آغلیدر، دی.

بالالر اول حقده بر سوز ایشتوگه، بۏزلری‌آغارا، کوزلرینه اولم قورقوسی چغا ده طنلری کیسله، تللری باغلانا... قارچقلر:

— یاخشی آتانڭ، یاخشی آنانڭ بالاسی ایدی... حق یازمشی شولایدر ایندی... دیب، مرحومنڭ مرتد کیتوونه قایغرالر.. قارتلرده صالقن قاری آلمی. حتی یه‌رمی قارت ده، آق صاقالن اوڭ قولی بـله‌ن طرتوب، باشن چایقی ده، خاطره‌سنده‌گی تاریخی دنیاسن آچوب صالا:

— منه، بالالر، مۏنی‌ده کورر کۏنبز بار ایکان... یه‌شم سیکسه‌نگه جیتوب، بواشنی کورو توگل، ایشتکانم‌ده یوق ایدی: ایمش، بر مسلمان تیکدن تیك، اوزینه قول اۏزاتوب، مرتد کیتسون... آندی اش کافر جماعتنده بولغالی طورغان؛ بز یه‌ش چاقده ئه‌ندری دیگان اورص بایارینڭ

اون جیدی یه‌شلك قزی آغو قابوب اولگان دیب سۆیلیلر ایدی... نیندیدر اشکه ئله‌کگان بر چواشنڭ آرقان بله‌ن آصلوب اولگانن اوز بزده کورگان ایدك.. . اول ایندی کافر جماعتندن بولا طۆرغان اش، آڭا باری بر جهنم، شوڭا کوره اول بر قایغی کورسه، آنلا، صویلا باشلی... اما... اما بر مؤمن مسلمان بنده‌نڭ تیکدن تیك اوزینه قول اۆزاتوب، نعوذم بالله، ایمانسز اوتوون، (بله‌مسز، بالالر، کتاب بیت آنلرنی‌مرتد کیته‌دی...) آتابابادن، کور و توگل، ایشتکان ده‌یوق‌ایدی...

کورنوب طۆرغان برسببی بولماو خلقنی تاغی آپترانا:

— کشی، بیت، دیلر، آچقا اوله باشلی، کاطرغه کیته — آنك ده توزه... اما مۆنڭ‌آتاسی بای، دنیاسی تۆگه‌ل، کیره‌گی حاضر . . . بر اشکه ئله‌کمه‌گان... فلان‌ایتمه‌گان .. خدای‌بله، خدای‌بله‌ـ لوح‌المحفوظده یازلغاننی جویوب بولمی دیگانلری شولدر ایندی...

لکن نگی، تیره یاقنڭ ایڭ ایسکی امامی بولغان، علیم حضرت آزغنه‌ده قزغانو اثری کورسه‌تمی:

— خیرسز اشنڭ آخری ده خیرسز بولا دیگان کتابلر. . . سلفنی سوگوب، دنیا کوچه‌رن‌ایکنچی یاققه‌بۆرامز، خلق‌طۆرمشنده‌غی آورلقنی بتره‌بز دیب یۆرن‌گان بولغان‌ایدی... بتردڭ منه... بار ده شونڭ بلاسی، بارده یوقنی اویلاب یۆرونڭ آفتی. . . دی . . .

بو فلاکت زه‌ڭگه‌ر چیشمه بوینده‌غی یه‌شلرگه، یاڭالرغه ده بر قارا تاب صمان بولوب طۆیۆلدی. علیم حضرتلر، سلیم‌نڭ مرتد کیتووی بله‌ن شول «دنیانی تۆزه‌ترگه یۆروچیلك» آراسنده بر علاقه بار تۆسلی ایتوب، سۆیلی، صۆڭغیلر اوزلری ده نی دیه‌رگه آپتری.

یه‌شرن شاعر، کریم مخدوم، بله‌ن عثمان بو کۆنلرده اوزلرن بیك آور و بۆتۆنله‌ی اچکی فاجعه تأثیرنده کبك حس ایتدیلر. تللری بله‌ن ئه‌یتورگه باطرلق ایته آلماسه‌لرده، آنلر سلیم حقنده شوندی بر حالنڭ

بولووی طبیعی کبك طۉیالر. گویه، آنك تگی یللرده اوزن، شخصیتن اۉتۉتوب، اوز دنیاسن تاشلاب، باشی آیاغی بلهن «مسلکم» دیگان بولینه چومووی همده اول کۉنلردن بر آز زمان اوتکاچ، دنیا باصلغاچ، بایتاق دورلر کیچرگاچ، شول‌اوق سلیم‌نك «خدمت» دیگان «مسلك وخلق» دیگان سوزلرنی اوزی آوزغه آلو توگل، کشیدن ایشتکانده ده قاش جییروب، قول سلکوب، ایکنچی یاققه تابا بۉرۉلوب کیتولری بلهن حاضرگی فلاکتی ــ قارا، قارانغی هم یه‌مسز کۉزگی تۉنده یالغزی تاوغه باروب، طنچقنه حیاتدن کیتووی آراسنده طبیعی بر بهیلهنش بار ایدی. گویه، بو شولای بولمی ممکن توگل ایدی . . . . .

آنك کسه‌سندن چققان تگی کاغدده، گویه، یگتلرنك بوشبهه‌لرن قۉتلی ایدی:

ـــ مینم اۉچۉن، البته، قایغرمازسز . . . . چۉنکه مین کوبدن اولك ایدم.

بۉرۉن بیك صالقن یۉرۉگان شاعر، بو فاجعه‌دن صۉڭ سلیمگه یاقنلق واحترام طۉیا باشلادی. هم آنك تگی یازوون خاطره دفترینه کوچروب آلدی ده شونك آستینه اوزی یازوب قویدی:

ـــ سین، «کوبدن اولك ایدم» دیسك. قاچاندن، نیندی دورلر صۉڭنده؟ تگی، حیاتده بردنبر مقصد ایدوب، شونك قدیستی آلدنده دائما تابنمقده بولغان ایمان و ایدییالکنی یوغالتقان کۉندنبیرلیمی؟

۲

اوزینك همت ومرتبه‌سی هم «زور طۉرۉوی» بلهن تیره یاقنك خانی درجه‌سنده یه‌شه‌گان، مرحوم گرای میرزانك قزی «مریم توتاش» بیك کچکنه‌دن‌اوك خلقنك دقتینه تۉشۉب، آنك دنیاغه بلنورلك بولغان هر بر آدومی، هر بر حرکتی ایل تلینه کره ـــ جه غیبتکه، جه ماقتاوغه سبب بولا ایدی. کیه‌ۉگه چققاچ، خلق ئه‌کیه‌تی آنی بیگره‌ك یش اوزینه

موضوع ایتوب آلا باشلادی. نیچکدر، آنڭ ایرن یاراتماو مسئلەسیدە تارالغان.

جلال ملانڭ صالداتدەغی اوغلی بلەن خط یازشا ایمش، دیگان خبریدە چققان . . صۆڭغە تابا فخرینڭ نفیسەگە مناسبتیدە، ئەللە نیندی «الف لیلە» بویاولری بلەن اشلەنوب، قزقلی ئەکیەتلر طودرغان ایدی. . . بو حقلردە تۆرلی کشی تۆرلینی سۆیلی: برەو عیبلی، برەو قزغانا، ایکنچی بری فخرینی سوگە ایدی.... لکن مریمنڭ یازمشینڭ آقتق پەردەسی آچلغاچ، ایڭ یاوز تللردە غیبتکە قوّت تابمادی — همە کشی آنی بر آوزدن قزغانوب سۆیلی باشلادیلر . . .

تگی یانغن قضاسندن صۆڭ مریم، قۆتۆلدم ایندی، آرا اۆزۆلدی دیب، اویلاغان ایدی. اول، ایری یاڭادن برگە طۆرو حقندە آوزدە آچماس دیب، حکم ایتوب قویغان ایدی. لکن بولر یاڭلش بولوب چقدی. فخری شفاخانەغە آلنغان مینوتندن باشلاب، نیچوندر بو واقعەگە بردە ایسی کیتمەگان تۆسلی، آڭا بیك عادی قاراغان کبك کورندی. هم تریلوب، یۆری آلورلق بولغاچ دە، فاطمە بیکەگە کیلوب، آنڭ واسطەلغن اوتندی، نعیمە آپانیدە اشکە قاتشدردی. آنلر مریمگە سۆیلەب، آنڭ شرطلرینە فخرینیدە رضالاتوب، ایر بلەن خاتوننی تاغی برلەشدردیلر.

تاغی بر تۆرلی گنە، صالقنغنە، راحتدە، قایغیدە کورمی گنە، کۆنلر کیچە باشلادی. لکن خانم اچندن بیك تارسنا، بیك آشقنا، تیك هیچ بر صلتاو بولماغانغە، چارەسزدنغنە طنچ عمر سۆرگان کبك، یۆری ایدی.

یاڭادن برلەشوب، برەر آی چاماسی طۆرغاچ بولسە کیرەك، مۆڭارچی طن وراحت کیلگان محیطنی کینەتکنەدولقنلاندروب بیبەرگان، بر فاجعە باش کوتەردی: فخری بر تەولك یوغالوب طۆرغان ایدی، تاڭ وقتندە آنی اوز یۆرطینڭ آزباری آرتندە اولك حالندە تابدیلر.

هیچ بر ییرنده پچاق، ملتق ئزی کورنمی. قان اثری‌ده یوق. دوکترلر آغو بله‌ن اولگان دیدیلر.

— کم آغولاغان؟

منه بو — زور بر مسئله بولوب کیتدی. بره‌ولر، مرحوم کوبدن توگل، کارتا اوبناب، بیك کوب آقچه اوتدرغان، بورچقه باتقان، جیتمه‌سه، بر نیچه اورنده شأنن یوغالتقان ایدی، شونك قایغیسندن اوزی آغو اچکاندر، دیلر. قای بر کشیلر، اول، نفیسه‌نی تاشلاب، ایکنچی بر خاتون بله‌ن یوری باشلاغان ایدی، اوّلگی شوکا اوچ آلو اوچون آغو بیرگاندر دیب، شبهه‌له‌نه‌لر. فخرینك یاقنلری ایسه، اوز کوزلری بله‌ن کورگان کبك، جنایتنی مریمگه قاپلیلر:

— ساعت توننگی اون ایکیگه‌چه فخری بزده بولدی. شاد و آچق ایدی. بز آنی یورطینه‌چه اوزاتاده باردق. اول بزنك کوز آلدبزده اوییه‌کردی، دیلر. قایدندر، شاهدلر تابوب، فخرینك ته‌نننده‌گی آغونك ایشی مریم ده‌ده بولغانلغن دعوا قیلالر...

باشقه بر نیچه شبهه‌لی آدملر بله‌ن برگه مریم ده زندانغه آلندی. وقتنده بو کوتولمه‌گان اشنی قزوغنه سویله‌ب ده سلیم فلاکتی بله‌ن تمام اونوتقانلر ایدی. بو صوکغی اوچون نیچه آیلر قایغروب، تللر آروغاچ، مریملرنك اشی «آکروژنی صود» ده تیزدن قارالا ایکان، دیگان خبر تاغی یه‌شن تیزلگی بله‌ن بوتون تیره یاقغه تارالوب کیتدی.

— صودده نی بولور، صودده نی بولور؟

خلق موننی صبرسزلق بله‌ن کوته، قالادن قایتقان آدملرنك هر برن «بیکه‌نك قزی حقنده نی خبر؟» دیب صروب آلالر ایدی.

حکم آچق ایشکده بولوب، جییلغان خلقنك ایسه‌بی، صانی یوق ایدی، دی. شول تیره آوللرندن «قارغالی» نك کریم بای، اوزینك خاتونی، ظریفه، بله‌ن شول کونلرده قالاده بولوب، صودقه کرگانلر

ایکان. دنیاده بولغان هر بر واقعه‌نی، اوزینڭ قیمتلی خاطره‌سی کبك، هر ییرده هر کمگه سؤیله‌ب بؤررگه یاراتا طؤرغان بو خانم اوزینڭ صوددن آلغان تأثراتی بله‌ن بؤتؤن زه‌ڭگه‌ر چیشمه بوبن طوترووب تاشلادی:

— یا خدای، دی، نی کوره‌بز ایندی دیب، ئه‌لله نیچه قاتلی بیك اؤزؤن بر تاش پولاطقه باروب کردك... کورسه‌ڭ، ایسلڭ کیته‌ر، اول اؤزؤن اؤزؤن باصقچلر، اول ئریلی واقلی بولمه‌لر دیسڭمی؟

— طولوب‌قنه یاتا ایندی... یالغزڭ کرسه‌ڭ، قایا بار رغه‌ده بلمه‌زسڭ، نیچك چغارغه‌ده آبدرارسڭ — باشڭ ئه‌یله‌نورده قالور... بر آز منگاچ بیك زور بر زالغه باروب کردك. منه زور ایندی، الهم، اچنده آت چابشدررسڭ... شونڭ ایڭ تورنده بر قالقوراق ییری بار. آنده ئه‌لله نیندی بیاك اؤزؤن، بیك کیڭ بر اؤسته‌ل طورا. آنڭ اؤستی زه‌ڭگه‌ر پوستاو بله‌ن یابلغان‌ده، شونده ئه‌لله نیندی کاغدلر، قارالر، قلملر یاتا...

اؤسته‌لنڭ تیره یاغنده کوته‌رمه‌لی اوطرغچلر تزلوب کیتکان... زالنڭ بیر یره‌ڭ یاقلرنده‌ده بیك، بیك کوب اورندقلر، آرتلی اسکه‌میه‌لر طؤرا. مین، یا خدای، برسی به‌یله‌نمه‌سه‌گنه یارار ایدی، کیری قوماسالرغنه یارار ایدی دیب، قؤتم اؤچؤب بارام... ایرنڭ ایر بیت... برده شیکله‌نمیگنه باردی‌ده شونده‌غی آرتلی اسکه‌میه‌لرنڭ بر ییرینه اوطردی... مین‌ده آنڭ یانینه صیندم...

منه بر وقت خلق آغلا، خلق آغلا باشلادی، ئه‌یتورسڭ ایندی، بؤتؤن دنیا مؤنده جیلدی. اسکه‌میه‌لر، اوطرغچلر بارده طولدی؛ صیماغانلر آیاق اوره باصالر... منه بر وقت ئه‌لله نیندی توره‌لر، قلچلی صالداتلر قایناشا باشلادی؛ برسی کره، برسی چغا... خلق دیگانڭ هامان آغلا، هامان آغلا؛ اورصی‌ده قالماغان، تاتاری‌ده...

منه بر وقت تگی قالقو ییرده‌گی اؤسته‌لنڭ یانینه ئه‌لله نیندی

کییملی، صاری تۆیمەلی آدملر جییلا باشلادی... قای برلری شوندەغی صغلمالی اورندقلرغه آرقا ترەب اوطرالرده تەمەکی تارتالر...

منه بر مەلنی (وقتنی) اوصالغنه قیافتلی بر آدم بر کچکنەگنه صاری نەرسەنی آلدیده بر نیچه مرتبه شگفرداتوب قویدی... زال طندی... سوز، تاوش بر یولی بتوب کیتدی...

شول وقت زالنڭ صول یاغندەغی بر ایشك آچلدیده، ئەللەنیندی بر مارجا کیلوب چقدی... آیاق بیتینه تۆشۆب طۆرا طۆرغان اۆزۆن بر نەرسه کیگان. اول آپپاق... آق کیندر کبك... باشینەده شوندی نەرسه اوراغان... اوزینڭ یانندن قلچلرن آچقان ایکی صالدات بارا... منه بر وقت کیله کیله شول مارجا بزنڭ طور ییزغه یاقنایدی... قاراسەم، شول تانش کبك، اوز کشیبز کبك بولوب قالدیده، نغراق قاراسەم، هوشمده کیتدی، عقلمده بتدی، نی کوزنڭ بلەن کورەسڭ، شول مارجا دیگانم — اوز بزنڭ مریم ایکان...

نی اشلەگانمنی بلمەدم، اورنمدن سیکروب طۆرۆب، جانم، مریمم، سینمی دیب، آقروب جلاب، موینینه آصلا یازدم... ایرم، نی اشلیسڭ، دی... اول بزنی اوتوب کیتکاچ، تەنمه اسسیلی صووقلی صو قۆیۆلغان کبك بولدی... شوندن آقرنغنه باردیده، آنده عیبلیلر اۆچۆن آیرم اورن بار ایکان... شوکا جیتکاچ، بزگه تابا بۆرۆلدی... ئەیخدایم، ئەی ربم، خواجەم! آدم بو چاقلیده اوزگەرسه اوزگەرر ایکان...

یۆزی آپپاق، آق دیگاندەده ئەللەنیندی اوام آغی... ئەللە نیچك اولگان آدمنکی تۆسلی... یاکافلری، تیریسی ایتینه یەبشوب، اچکه اوطلغوب کرگان... کوزلری اۆلگیدنده زورایوب، قاب قارا بولوب کیتکانده ئەللە قایا تۆبکه، اچکه کیتکان... کوزندە، یۆزندە، خدای بلسون، ئەللە نیندی هلاکت، ئەللە نیندی عذاب کورگان

آدمنکی کبك، آورده، قزغانچده بر تۇس بار . . . قاراسەڭ، جلارغه ده ییبەررگه. . . باشدن آیاق اورالغان آق نەرسەسی آنی، حاضرگنه کفنن اۇستروب قبردن چققان شیکلی، کورسەتەلر . . . ایکی یاق چیگەسندن قابقارا چەچی چغوب طۇرا، شوارده آورایتالر . . . مریمنڭ کورنووی بلەن بۇتۇن خلق قۇیۇلدی‌ده تۇشدی . . . اول هیچ کمگه کوتەراوب قارامادی، ئەالله نیندی بر هلاکت آستننەغی آدم کبك، آفرن، صالماق آدوملر بلەن تگی عیبلیلر اورندغینه کیلدی‌ده، ئەالله نیچك شونه سڭگان کبك بولدی . . . بر آز طۇرغاچ، تگی اۇستەل تیرەسندەگی تورەلرنڭ ئەلی برسی، ئەلی ایکنچیسی آیاقه‌باصوب، ئەالله‌نیلر سۇیلەرگه، عیبلیلرنی طۇرغزوب سۇیلەترگه طۇتۇندیلر. گواهلردن صۇریلر . . . ایرم فای بر سوزلرنی میكه، اوز بزچەگه آوشدروب، ئەیته طۇرا. . . بیك اۇزاق شولای ماتاشدیلر، قچقرشدیلر. بر نیچه مرتبه طوقتاتوب، اوزلری تگی یاققه چغوب، بر آز طۇرۇب‌ده کردیلر . . .

بز ایندی، یا خدای، نی گنه ایشتەبز دیب طۇرا بز . . . مین، قۇتۇلغاچ اوق، مریمنی باروب قۇچاقلارغه اویلیم . . . شولای بیك اۇزاق تالاشدیلر، قچقرشدیلر؛ تگی تورەلرنڭ بر آزی تاغی قایادر، ایکنچی بولمەلرگه تابا کیتدیلر. ایندی بوسنه بیك اۇزاق طۇرۇب کیلدیلر . . . بز تاغی صبرسزلق بلەن کۇتەبز:

— یا خدای، نی گنه بولا؟ دیبز . . .

بارده یا ثادن اورنلرینه اوطردی. خلق‌ده، محشرده‌گی کبك، قورقو قاتش بر طنلق بلەن تگی اۇستەلدەگیلرگه تابا قاراب قاتدی. . . منه تاغی باباغی اوصال یۇزلی آدم، آقرنغنه قوزغالوب آیاغینه باصدی‌ده، بر نیچه مرتبه قگفراون چکلدأتدی . . . زال طندی. یا غدای، اولەبزنی، دیب طۇرام . . . بر ایکی مرتبه تاماق قردی، اۇزۇب اۇزۇبکنه بر نەرسه سۇیلەدی. ایرم میكه اوز بزچه ئەیتدی. مین نی اشلەگانمنی بلمیچه، آقروب ییبەره یازدم:

— یاخدای، یاخدای، بونی هلاکت ـ مریمگه آلتی یل کاطر، دی...
مینم باشم ئەیلەندی، قایده اوطرغانمنی بلمی، ئەلله قایا آشقنا باشلادم... تگی آدم سوزن بتره آلمادی، مریم، کفنلرن اۆستروب، آیاق اوره باصدی، ایکی قولی بلەن کینەتکنه باشن قصوب، ئەلله نیندی آور، اوته قزغانچ تاوش بلەن:
— آه، ناحق!! آه، ناحق!!
دیب، فریاد قیلوب، یۆرەکلرنی اوته کیسەرلك بر آواز بلەن قچقروب، جلاب بیبەردی‌ده اسکەمیەسینه یۆز توبەن یغلدی... آنك بلەن برگه بۆتۆن زال‌ده آغلی باشلادی. مین نی اشلەگانمنی بلمیم، مریم، مریم، جانم، دیب آڭا تابا باررغه امطلام ایکان...
ظریفه بو فاجعەنی اورنی چققان صاین هامان یاڭا درد بلەن سۆیلی، تصویراتی آقتق نقطەلرغه جیتکاچ، هر سۆیلەوده تاوشی اوزگەره، کوزی یەشەره ده، یاولغی بلەن سۆرته باشلی؛ آنی طڭلاوچی خاتونلرنڭ ده کوبی جلامی قالا آلمی ایدی. شول حالنی برگەلەب سۆیلشەلر، جلاشالر ده آخردن فاطمه بیکەنی قزغانو بلەن تمام ایتەلر ایدی:
— بیچاره، بیگرەك عقللی، بیگرەك زیرەك، سۆیکملی ایدی.... آناسینه کۆیۆك بولور اۆچۆنگنه طوغان کورەسڭ...
قارتلر ده صالقن قاری آلمی:
— مؤمن مسلمان بندەگه توگل، دین دشمانـلگه ده یازماسون، ئەیتورگه آنسات، بیت، ناحقدن آلتی یل کاطر، ناحقدن آلتی یل کاطر!!!

٣

مریمنڭ، فلاکتی بر آز اۆنۆتۆلا تۆشۆب ده، یراق وصالقن سبرنڭ قیرلی کاطرندن یازغان اۆچنچی مکتوبی تأثیری بلەن زەڭگەر چیشمه بوبی خاتونلری تلنده یاڭادن بیك نق قزغانلا، قایغرتلا باشلاغان

بر زمانده، ضیاء مخدوم حیاتینک صۇڭ پەردەسی آچلوب، خلقنڭ ذهن وتلی آنڭ طرفینه بونەلدی.

ضیاء صالداتلق خدمتینڭ اۇچنچی یلنده آولینه قوناققه قایتقان ایدی. بیرلگان مدتی — قرق کۇنی طولوب ایرتەگە کیتەم دیب طۇرغانده، عثمان ملا، مجلس یاصاب، بۇتۇن عائلەلری بلەن بۇلرنی ده چاقرغان ایدی. زلیخه آبصطای، کیفم یوق دیب، بارمادی. یەشلرنڭ ایسه هیچ برمانعلری یوق ایدی. صابر، خاتونی کامله بلەن ایکیسینه برآت جیگوب، ضیاء مخدوم، کریم یانینه اوطروب، کۇندۇزگی ساعت اون ایکیده شونده یونەلدیلر.

چاقرلغان کشیلرنڭ کوبی کیلمەگان. شونلقدن مجلس بیك خصوصیغنه، اوز آراغنه بر جییلش شکلینه کردی. یات آدمدن هیچ کم یوق — بارلغی جبار ملا، مرحوم سلیمنڭ انیسی صافی شاکرد، یەشرن شاعر کریم مخدوم، صابرلر اۇچەو، آولنڭ اوچیتلی، تاغی شوندی تیره یاقنڭ یەشلرندن برنیچه یگت ده برمعلمه.

عثماننڭ خاتونی مجلسکه چقمادی ده کورنمەدی ده. چارشاو آرتنده، بۇلرغه بیرلەچك آش صونی حاضرلەب یۇرۇگان چاغنده، صابر آگا برنیچه مرتبه بەیلەنوب:

— جه، اصل بیکه، نیك مجلسدن قاچاسڭ؟ کامله سینڭ سگلڭ بولسه ده، اوطرا، بیت... دیب قاراسه ده، اول اوزینڭ چارشاوی آرتندن بیك قصقاغنه رەوشده:

— کۇچلەمەگز، بولمی میندن... جوابی ایله قارشی باروونده دوام ایتدی هم چقمادی، کورنمەدی. عثماننڭ صیی شەب، حرمتی زور ایدی. مجلس یاخشی هم کوڭلّی ایدی. قوناقلرنڭ کیفی آندن ده یاخشی ایدی.

تابننڭ مرکزی — باشندن آخرینەچه کامله بولدی. اول اوزی

تابنچیلق ایته، آش صالا، چه‌ی یاصی، شونڭ بله‌ن برگه، یۇزنده‌گی ماتور یلمایوون برده بیبه‌رمیچه، اوزینڭ آچق، صاف تاوشی بله‌ن ئه‌لله نیلر سۇیلی، ئه‌لله کملردن کۇله، ئه‌لله کملرنی غیبت قیلا ایدی. آنڭ تأثیرنده باشقه‌لرده اوزلرن بیك جیگل، بیك ایرکن حس ایتدیلر. صابر کوب سۇیله‌می؛ لکن اول ده آچق، شاد بولوب، خاتونینڭ کوزندن کوزن آلا آلمی اوطرا ایدی. آراده عثمان، تگی ضیائڭ قارالوب یۇرۇگان چاقلرنده‌غی ئه‌کگه‌مه‌نی خاطرغه آلوب:

— ایسگده‌می، بالدز، اول وقت، «قازان شاکردن کوره‌سم کیله . . .» دیب، مینم موبنمه آصلغان ایدڭ . . . منه کور ایندی، اول قارشگده اوطرا . . . دیب کۇلگان ایدی. کامله باشده برگنه سیکونتقه بیك آزغنه قزاردی ده، تیز آرا ده، تاغی اوز کیمه‌سینه اوطروب، اول زماننڭ خاطراتی دریاسینه یۇزۇب کیتدی — واقلاب، ته‌مله‌ب، هم معلمه‌نی قزارتورلق مرتبه ده تفصیلله‌ب، اوّل شول حق‌ده‌غی، صۇکره بۇتۇن قزلق دورنده‌گی قزقلرن سۇیله‌ب تاشلادی.

مجسلنڭ شوندی کوڭللی بارغان چاغنده، آرادن کمدر بو کۇن کاطرده جهنم عذابنده یه‌شه‌مکده بولغان مریم خانمڭ کوله‌گه‌سن مۇنلغ کیترگان — آنی قزغانوب، تلگه آلغان ایدی. شونڭ بله‌ن، گویه، مجلسنڭ کوگن قارا بۇلۇط قاپلاب، شادلق قۇیاشی ئه‌لله قایا یه‌شرندی ده همه‌نڭ یۇره‌گینه آور برفاجعه تأثیری تۇشۇب، کوکره‌کلردن ایرکسز «اووه . . .» دیب بر آور صولش کوته‌رلدی؛ هم شونڭ اوطی طشقه چغوب، کامله‌نڭ تلی باغلاندی، بۇتۇن طۇرۇشینه قارا کفن قاپلاندی؛ ضیاء، قارا کۇیوب، اچینه باتدی؛ باشقه‌لرده متأثر بولدیلر. — مجلس بریولی ماتملی قیافت آلدی.

خدای بله، جیبلشنڭ دوامی نی صورتده بولور ایدی، تیك جبار مـلانڭ بتمه‌س تۇگه‌نمه‌س شایانلق تالانتی‌غنه مجلسنی بو آورلقدن چغارا آلدی.

اول، باشده بر نیچه ییرگه قاغلوب ده، یالغزیغنه زور موفقیت قازانا آلماغاچ، آخردن کیلوب کامله‌گه به‌یله‌ندی.

— سینگ، دی، کامله خانم، ایمانگ یوق... اوزنگ ده ایمانسز، ایرنگ ده ایمانسز... سین نامحرمگه یوزنگنی کورسه‌ته‌سنگ — اول حرام. حجاب فرض — سین آنی ده طوتمیسنگ... چیت ایرلر بله‌ن بر مجلسده کولوشوب اوطراسنگ...

خاتون تیز آراده تاغی جیگله‌یوب کیتدی:

— ئه، آلای ایکان! ئه‌له سین مینی ده، اوزنگنگ بدرکه‌ینگ کبک، باشم بله‌ن قاپچققه طغوب یورتور ایدنگمی؟...

— البته، شولای کیره‌ک ایدی. مسلمان بولسه‌نگ، شریعتنی طوت... ئه‌لی بیت سین اوزنگ ده شولای یوری ایدنگ... تیک منه بو، یاوز، صابرغنه سینی خاراب ایتدی... بلمه‌دم، بیت، والله، بلمه‌دم، بلگان بولسه‌م، مه‌نگگی دیمله‌مه‌گان بولور ایدم...

آش وچه‌ی جییلوب آلنغان صونگ، صابرنگ تکلیفی بوینچه، اوچیتل ظریف اوزینگ اوییندن اسقریپقاسن آلدردی. خلق بر مرتبه طشقه، باقچه‌غه تابا یوروب کردی ده، طویغان قورصاق بله‌ن، تورلیسی تورلی ییرگه ییرله‌شدیلر.

عثمان، اوسته‌لده‌گی اسقریپقانی کوروب:

— خلق، لفرداسه، لفردی‌بیرر، ئه‌یده‌گز یگتلر، صزدرگز! دیدی.

باشده اوینی اوچیتل آلدی. قوللری ضررسز ایدی. مجلس یالقمی‌غنه طگلادی.

صونگره، میگه جیته‌ر دیب، اوچیتل اسقریپقاسن ضیاغه بیردی.

قای بره‌ولر قوزغالا باشلاغان، عثمان، طشقه چقمق بولوب، ایشککه کیلگان ایدی. یگت، یاتقان ییرندن طوروب، ایده‌نده‌گی اوطرغچقه آرقاسن تره‌ب، آیاغن آیاق اوستینه قویوب، اوینی تارتا باشلاغاچ،

همەسی طندی، عثمان ده کیری چیگندی. گویە، سکونت فرشتەسی، بولمەدن آشا اوتوب، موزیقاغه باشقه همەنلك حرکت قوەسن بتردی . . . تللر سۆیلەونی اۆنۆتدی، کوزلر قایا قاراغانن بلمەس؛ تەنلر قایده اوطرغانن سیزمەس بولدی. یۆزلرگه ئەللە نیندی مۆلك قاتش جدیت چقدی.

ضیاء هامان اوینی ایدی.

آخر کامله توزه آلمادی، ئەلله نینی یەشررگه تلەگان، عیبسز معیوب کبك، یۆزن قاپلاب اورندن طۆردی ده:

— ئەی ربم، خواجەم! شول «مخدوم جان» اوینی باشلاسه، یۆرەکارم ئەللەنی اشلی... کیلندەشم مریم ایسمەتۆشه ده، جانلرم اۆزوله... اول، بیچارەلك، بر وقت اۆزۆن تۆن بوبینه، جلاب، جلاب آنلك اویناون سۆیلەگان ایدی.. دیب، تگی یاقه آپاسی یانینه آتلوب چغوب کیتدی... هم شونلك آرتندن اوق نیندیدر بر چالمالی قارت:

— ئەی بالالر، هیچ بولماسه، آذان ئەیتکاندەگنه طوقتاگز ایندی.. دیب، اورام یاق تەرەزەدن قچقروب اوتدی.

کۆی تمام ایدی. شول مینوتده ضیاءنلك ده، قوللری سوتلوب، اسقر یپقاسی تزینه تۆشدی. آور، باصنقی قیافتده، ذهنلری بلەن ئەلله نیندی خیال عالمینه کیتوب یوغالغان وموزیقا تأثیری دریاسینه چومغان رەوشلە، بر نیچه مینوت طۆرغان صۆلك، خلق تاغی قوزغالا باشلادی. ذهنلر ییر یۆزینه، آدمنلك باشینه تۆشوب، تللر یاکادن چیشلدی.

عثمانلك یۆرطی مسجدبلەن یەنەشه. ایکندی آخشام وقتی بولغانغه، آنده حاضر اهل ایمان عبادت قیلالر. شول حالنی اعتبارغه آلوب، اسقر یپقانی قاباتدن قولغه طۆتارغه، البته، ممکنلك کورمەدیلر.

کامله بو یاقه چقمادی. خلقنلك بر بولیگی، سەکیگه قرن تۆشکان حالدە، تۆرلی بابدن گەب صوغارغه طۆتۆندیلر. ضیاء بلەن شاعر ایسه،

اۇینكٔ ایكنچی چیتندەاوك بولغان كیكٔ كراۋ انقه كیلوب، قرن یاتدیلر.
هر ایكیسی آور، هر ایكیسی جدی ایدی.
كریم مخدوم سوز باشلادی:

— ایبدەش، سینكٔ موزیقاكٔ تاش یۆرەكلرنی دە تترەته — آنسنه سوز یوق. لكن اوزیگه تأثیری تاغی قۆتلیرەك بولورغه تییش... قولیگه اسقریپكا گنی آلوب، بر ایكی مینوت اوینا غاچ اوق، سینكٔ بۆتۆن قیافتكٔ شول درجەدە اوزگەرە، یۆزیگه هم كوزیگه شوندی بر تۆس چغا، كه سینی اول وقت ضیاء دیب تانوماسقەاوق ممكن بولا...

سوز، مطلق موزیقاغه، آنكٔ اهمیتینه، تأثیرینه، آندن حیات مسئله‌لرینه كوچوب. ضیاء تاغی، اوزینكٔ جانی عذاب قاتش سعادت اچنده یۆزگانن؛ آنكٔ حیاتی، جنت بلەن جهنمنی برگەجییوب، جنت اچنده جهنم حس قیلغانن؛ ئەلله نیندی بخت قاتش بر ئەرنو بلەن سۆیلەرگە كرشدی. آخردن خصوصی اوز موزیقاسینه كیلدی. اول آگا بر آفت دە كبك، چۆنكه حیات یولنده آنكٔ آرقلی نی چاقلی عذابلر كورگان. شول اوق وقتده اول آگا بۆتۆن سعادتینكٔ مركزی دە بولوب كیته. چۆنكه باشقه هیچ نەرسە بیرە آلماياچق بختلی مینوتلرنی تیك اول‌غنه بیرە آلغان...

ایركسز تاغی اچینه كروب، اول شول موزیقا یولنده اوزی تلەگان نقطەغه ایرشه آلماو؛ قولی، یۆرەگی چاقلی موزیقانت بولوب خلق قیلنماو هم اوزینكٔ طۆیغیسی اسنەگان درجەدە صنعتی مكمل بولا آلماو — عموماً شول یولدەغی آور قناعتسزلكی عذابینه چومدی. ایندی بو وقت اول قارشیسندەغی آدمگه چنلاب دە، جنت اچنده جهنم عذابن چیگوچی بر شهید كبك، كورنه باشلاغان ایدی.

خلقنكٔ برسی چقدی، برسی كردی. كمدر تارالورغه وقت دیب سۆیلی، آگا قارشی عثمان بلەن جبار ملا، وقتنی صاتوب آلماغان بیت، نیك آشغورغه؟ دیب دلیللر طۆرغوزا باشلادی...

ضیاء بلەن کریم ایسه هامان شول اورنده، شول موضوعده بر بر آرتلی اعترافلرن، امید واملارن آچمقدەلر ایدی. هر ایکیسی‌نڭ ده یوزلری، نی بولغان بولرغه؟ دیەرلك مرتبەده، اوزگەرگان ایدی.

شاعرنڭ قات قات وطوقتاوسز سؤالینه قارشی، ضیاء تاغی جدیرەك قیافت بلەن سویلی باشلاب:

— آلغی یاقده، ایبدەش، کشیگه ئەیتورگه توگل، طبیعی اولچەو بلەن قاراغانده، اوزمه اوزم اعتراف ایتەرگەده قورقنچ طوبولغان امللر بار . . . آغام مینی، خیالیسڭ، دی، بو امللرڭ بار ده تجربەسز یەش یورەکنڭ عرشکه منەرگه آشقنووی قبیلندن برحالگنه، دی. . . بلکه، شولایدر، بلکه، مین چیتلرگه آورو یاکه خیالی کورنەم در. لکن اچمده نی بارن تەکری بلە، مینم املم نی مرتبەده یراق هم زور بولسه، ایمانم شول درجەده قوتلی... مین قولمه موزبقا قورالی آلوب، اوینی باشلاسەم، شول مینوتده، گویه، اچم بوتون تاتارلق قوتن اوزینه جیبا... شول وقت مین، بلکه خیالیلغمدندر، یازمش اولڭ بیروب، عمر وفا ایتسه، موزیقام بلەن تاتارنڭ اصل روحن اویغاتورم، کوگەرگان یورەگن صافلارم، هم آنڭ آور یازمشینه بر اوزگەرش بیررمن؛ طومانلی وقارانغی حیاتینه بر نور طودررمن کبك، حس ایتە باشلیم ده آلغی کونمنڭ کوگنده یالتراغان امید یولدوزینڭ ...... دیدی ده، سوزن بتره آلمیچه، کینەت حالسزلەنوب، آرتندەغی مندەرگه چالقان صوزلوب توشدی. کریم مخدوم، نی بولغانن آڭلاب، باشقه ایبدەشلرینه فریاد ایتەرگه اولگوره آلمادی، آورو ئەلله نیندی یات تاوش بلەن:

— الله . . . الله. . الله، باشم... یورەگم... بتدم... دیگان کبك بر نیچه سوز چغاردی ده، آرتق ترکلك علامتی کورسەتمەدی.

باشقەلر، اورنلرندن سیکروب طوروب، آنڭ یانینه جیلشقانده،

ضیاءده جان اثری قالماغان — طنی کیسلوب، تلی باغلانغان؛ قول وآیاقلری ایکی یاققه ییبه‌رلگان؛ یۆزی اولم آقلغی بله‌ن قاپلانوب، کوزلرندن حیات اۆچقان ایدی.

دوقتورلر، یۆره‌گن فالج صوققان، دیدیلر.

«اولم» آدمنی، گویه، پاکلی؛ گویه، حیاتده قیلنغان بارلق گناهلرنی جووب تاشلی.

ئلك «ضیاء مخدوم» دیلر، شول اسم ئه‌یتلوگه مؤمن کوکللی بنده‌لر، ایزگی سلف یولندن آیرلغان، بر گناهکار آدمنی تخطر ایته‌لر، یاخشی نسلدن کیلوب، یاخشی آتادن طوغان بر مخدومنك آندی، هر بر ایمانلی قۆلنی، نعوذم بالله دیه‌رترلك، کفریاتقه ویاراماز اشلرگه بویالوون، باشقه هیچ بر تۆرلی تأویللی آلماغاچ، حقنك یازمشی شولدر ایندی دیب، قزغانو قاتش قایغرو طۆیالر ایدی.

یاوز دشماننك قباحت عملی آرقاسنده صالداتقه ئله‌گووی مخدومنك اسمی بله‌ن باغلانغان بایتاق قارالقلرنی اۆنۆتدرسه ده، بۆتۆنله‌ی بتره آلماغان ایدی.

«اولم» کیلدی. شونك بله‌ن برگه ضیاءنك بارلق گناهلری قدرت قولی بله‌ن جوولدی، اول آق و پاك بولوب قالدی.

«اولم» نك آلووی، آنی صاف بر ناموس ایتوب قالدرغان کبك، آنك کینه‌تلگی قدسی بر کمالت ده بیردی. گویه، همه یاوزلقلری عفو قیلندی‌غنه توگل، اول ایندی ایزگی جانلر زمره‌سینه آشدی.

اهل ایمان، بیگره‌ك ده، صاف کوکل علماءآنك، ئه‌یته‌چك‌جمله‌سن ده بتره آلمیچه، «الله... الله...» دیگان سوز بله‌ن دنیادن اوتوون ایشته‌ارده، حقیقی تأثر بله‌ن قول کوته‌روب، تعزیه اوقیلر:

— انا لله و انا الیه راجعون...

هم شونڭ آرتندن اوق، برده ریاسز رەوشده آنڭ حقنده سوز باشلاب:

— شریعت فجائتاً اولوچیلرنی شهیدلردن صانی... کتابلر اول بختلی بندەلرنی سؤال وحسابسز طوغری اوجماخقه کیته دی.. الله تعالی بارچه مؤمن مسلمانغه شونی نصیب ایتسون، دیب شهادت وجنتلیلك بلەن حکم قیلالر.. خلققه بو بیك یاخشی تأثیر ایته..

اول حیاتنده تلەسه کم بولسون، آنڭ اولووی — زەنگەر چیشمه بویی اوچون، ایزگی نسلدن کیلگان قدرلی مخدومنڭ ضیاعسی حساب ایتله.. اول ایندی، شهادت تاجن کییوب، شهیدلر جملەسینه کردی.

تیره یاق تیز آراده شول تأثرگه کیلوب، آنڭ، دوقترلر قاراماغندن چغوب، آولینه قایتارلغانچی اوتکان کونلرنده، شوندن باشقه نەرسه سویلەمەدیلر. خلق آراسنده ئەلە نیندی ئەکیەتلرده طووب اولگوردی. گویه، آناسی اوّلگی کونی آنڭ اولووی حقنده توش کورگان ایمش؛ گویه، اول اوزی ده آلدنغی کونی اوزینڭ حیاتی آز قالغانلغن آڭلاتقان ایمش؛ گویه، اول اولوب، دوقترلر طرفندن یارلغاچ، نیچه کونلر یاتقاچ ده، توسی اوزگەرمەگان، یوزندن ایمان نوری بالقوب طورغان ایمش...

قارتلر حاضر آنی قزغانوب سویلی باشلادیلر:

— یولده اوچراسه، یراقدن سلام بیروب، ایسەنلەشە، الوغلاب کورشه طورغان ایدی.. مسجدکه بارسه، آنڭ قرآن اوقوون کوکل تلەب طورا، اول اوقوسه جلامی تورە آلمی طورغان ایدك.. یاخشی جانلر بو دنیاده آز یەشی شول...... دیلر.

جنازەسی جمعه کۈنگه طوغری کیلدی. جماعت بیك زور ایدی. کوبلر فاضل ایشاندن صۈڭ بو چاقلی خلق جییلغان جنازه بولغانی یوق ایدی، دییشدیلر.

قارا اورماندن، ایر یاراتلوب ده یۈررلك قوّتی بولغان، هیچ بر آدم قالماغان کبك، چیت آوللردن ده بیك کوب خلق کیلگان ایدی. کرامتلی نسل بلەن قدرلی استاذ بیکه هم قزغانچ یازمشلی جلال ملا کبك عزیز جانلرنڭ آور کولەگەسی جنازەنڭ اۈستندن بارا؛ جماعت ایسه، گویه، مۈنی حس قیلوب، الوغ بر ضیاع کوره ایدی.

جنازەنی آلوب چققانده، کۈن آیاز، هوا طن، کوك آچق، قۈیاش کۈله، چەچەکلر یلمایا — طبیعت زور شاداق بلەن بەیرەم ایته ایدی. لکن خلق باصنقی ایدی. نیدندر، تللر آز سۈیلی، کوزلر آور، قایغروب قاری. یۈزلر، گویه، کۈلونی مەڭگیگه اۈنوتقانلر. عموما ماتملی بر قیافت.

— گویه، خلق، قارا کفنگه اورالوب، اوزی ایکنچی دنیاغه بارا...

قبرستانغه جیتوب، دفن مراسمه کرشکاچ، طبیعت اوزگەردی، قۈیاش بایشی یاغندن قارا بۈلۈط چغوب، کیڭ و آچق کوکنی تیز آراده قاپلی باشلادی... قۈیاش یەشرندی، هواغه یاڭغر جیلی ایسی کردی. فضا یوغالوب، ییرنڭ توبەسی قاتلاولی قاتلاولی، قارا، قارانغی هم آور بۈلۈطلردن عبارت بولوب قالدی.

— گویه، بۈتۈن دنیا، قارا کفنگه اورالدی.

دین و عادت بوینچه تییشلی بولغان آیینلر (مراسم) تمام بولوب، کیڭ میداننی قارا بۈلۈط شیکللی قاپلاب آلغان، آور جماعت آیاققه باصا باشلاغاچ، صابر بیك تیزگنه کوتەرلدی ده:

— جماعت! ایبدەشی، کریم مخدوم، برادر مرحوم حقنده بر

ایکی‌گنه سوز ئه‌یتمکچی: قوزغالماوگزنی اوتنه‌م! دیدی.

بو — یاکٔا اش ایدی. عادتده بار نه‌رسه توگل ایدی. لکن خلق، نی اشله‌به‌چگن بلمیچه اوك، کیری ییرگه تزله‌ندی.

یوزی وقیافتی‌تانواماس مرتبه‌ده‌اوزگه‌رگان شاعر، آور قوزغالوب، خلقنك اورتاسینه باصدی‌ده یات ومتأثر تاوش بله‌ن «مرثیه»سن اوقی باشلادی:

«یه‌شیبز اولمك اوچون. اولم هر دائم بزنك باش اوستبزده یوری. حیاتنك هیچ بر سیکونتی بزنی قارانغی اولم دنیاسینه ییبه‌رمی قالدرا آلو قوتینه مالك توگل... بز بوگون ترك، امید صاقلیبز، امللر بله‌ن باشمز طولی. لکن، کم بله، بلکه ایرته‌گه، حتی بوگون، منه شوشی مینوتده-اوق بزنی اولم آلورده امیدلر بوققه چغار، امللر اوزك بله‌ن برگه قبرگه کرر. موکٔا ایمانبز کامل، چونکه، بله‌بز، بو — اللهنك اوزگه‌رمه‌س قانونی.

... بز — ییر یوزینك مسافرلریبز: ازلیتدن کیلوب، ابدیتکه کیته‌بز... بزنك‌عمر بز چیکلی؛ بزنك نصیبمز اولچه‌ولی؛ شولر توگه‌نه — بزده «اولم»گه تاپشرلابز...

حیات‌بیك‌مختلف. شول‌اولمنك‌فالغانلرغه‌تأثیرنده‌تورلیله‌ندره. سینك حیاتکنك عموم اوچون قیمتی نی درجه‌ده بولسه، اولمك اوچون آنلرده شول مرتبه‌ده فریاد کوته‌رر، شول قدر متحسر بولور... کوزلر بزده‌گی یه‌شنی سورته حاضرگنه قارانغی گورگه قویدیغمز ضیاء مخدوم — اول پاك وجدان، اول عالی ناموس‌ده — شوندی، آغلاب کفارتی

تابلمایاچق نادراردن بره‌و ایدی... مونی بز، آناردن مه‌ڭگیگه آیرلغاچ، بیگره‌ك آچق حس قیلابز...

اول، یه‌شیم، دې ایدی... یه‌شه‌وی عموم اوچون ایدی... اول «آلغی کونینك کوگنده امید یولدوزینك یالتراون...» کوره وبوتون وجودی بلن شوڭا تابا آشقنا ایدی... آنك جانی بویوك امللر بلن طولی بولوب، کوڭلنك گی:

— یازمش اوك بیروب، عمر وفا ایتسه، شول خلقنك آور کونینه بر اوزگه‌رش بیررمن، طومانلی وقارانغی حیاتینه بر نور طودررمن!... دیگان امیدی طشقه به‌روب چغارغه یاقنلاشا ایدی.

اول خدانك ممتاز قولی، خلقنك مخصوص صنعتی ایدی. طبیعت آنی ته‌کرینك آیرم بر بنده‌سی ایتوب یاراتمش اولمالی، که اول، اوزی بلمیچه اوك، شول معبودینه تابنا، شوڭا نیاز قیلوب، هر بر آدومده آڭا یاقنایو علویتن اسنی ایدی...

شول بویوك معبودکه، آدم طاقتینه صیبا آلماسلق مرتبه‌ده عالی هم صمیمی بولغان، بر عبادت ایجاد قیلمق — حیاتنك آنك بردنبر ایدیالی ایدی...

... لکن، لکن یازمش قارشی کیتدی، عمر وفا ایتمه‌دی؛ شفقتسز ده‌هرنك، اصل قربانلرنی تیز آلو ظالمی بوینچه، بویوك امللری، عالی امیدلری بلن برابر تار وقارانغی قبر اول عزیزنی ده جوتدی...

— آه، اولم!! آه، فانی امللر... زواللی امیدلر!! سزنك اوچون، قویاش قاپلانسون؛ طبیعت قارا کفنگه

اورالوب، ماتم طۇتسون؛ متحسر كوڭللردن كوتەرلگان فرياد وفغان ايله بيدى قات كوك جيمرلوب، آغلانغان كوز يەشلرندن بير يوزن طوفان باصسون — كوڭلم كينه صبرسزدر...

يالغز... يالغز بر جوانچ بار:

— انا لله وانا اليه راجعون!!....»

. . . .

قوياش باتدی... قارا قزل اوط بلەن يالقنلانغان شفق ده سونوب بارا... ماتم صورتلی جماعتنڭ آور و باصنقی قوزغالش بلەن تارالشقانينه ده بر آز بولوب كيله ايندی... بيك آزغنه جيل ايسه — يافراقلر شبردی؛ كوك يوزن قاپلاب آلغان آور، قارا بولوطلر، بلميم قايادر، آقرن لكن قوّت بلەن قوزغالالر... دنيا قويی قارانغيلق اچينه چوتولورغه ياقن...

مرحومگه ايمان تلقينی اوچون قالغان، قارت ملا، تيرەن مراقبه گه اوخشاش بر حالدن صوڭ، آقرنغنه كوتەرلدی ده، ميتنڭ باش اوچينه قادالغان يەشل تاياغن قولينه آلوب، تامچيلارغه طورغان ياگفردن صاقلانو اوچون، آق جيلەنينڭ آرتقی چابوون تيسكەری ياغی بلەن باشينه قاپلاب، طنچ يورەك بلەن قايتورغه يونەلدی..

ايندی زيارت اوزينڭ ايسكی و ياڭا قبرلری، كمنڭ قاچان ونيچەده وفات بولغانن سويلەمكده بولغان تاشلری، بلميم، قالغانلرنی جوواتوب، بلميم، كيتكانلرگه ايمان تلەب، صبرغنه ذكرده اوطرغان قارت آغاچلری بلەن يالغز قالدی....

طبيعت ايسه، گويه، شونی غنه كوته ايدی... كينەت جيل قوتوردی. كوك كوكرەب، يەشن يەشنی — كوك، نيندیدر بر دهشتنی قارشولاغان كبك، قارانغيلق اچنده قورقنچ اوط بلەن اوينی؛ ئەلله قايده، ئەلله

نیندی تاولر، تاشلر جیمرگان، نهایه‌سز عالملرنك آستن اۇستكه کیترگان کبك، کمگه‌در آچووندن بۇتۇن کائناتنی بر مینوتده یوق ایته‌رگه یانوغان دای دهشت بله‌ن تاوشلی باشلادی... بر مینوت اوته، کوك تاغی اوزینك مدهش طنلغی اچینه تالا... ایندی قبر اۇستنده‌گی قارت ایمه‌ن تۇن جیلی بله‌ن شاولارغه طۇتۇنا... اول کمنی‌در شلته‌لی، نی نه‌رسه حقنده‌در سۇیلی... البته، قورقنچ حقنده... دهرنك قزغانچسزلغی طوغروسنده‌در.. تاغی بر ایکی مینوت اوته — تاغی قورقنچ قوّت بله‌ن یه‌شن یه‌شنی، دهشتلی کوك کوکری ده، قزو، قوّتلی هم جیللی یاڭغر ییر یۇزن باصوب کیته.....

۱۹۱۲ - مای - قازان.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

«شرق کتابخانه‌سی» مصارفی ایله باصلغان کتابلر:

خیالمی، حقیقتمی؟	محرری: فاتح کریمی	حقی ۱۵ تین
آخر زمان بلاسی	„ یارالله ولی	„ ۱۵ „
آچلق قوشدی	„ „	„ ۱۵ „
جانلی جنازه	„ „	„ ۲۰ „
جهانشاه حضرت	„ ذاکر هادی	„ ۲۰ „
زکی شاکردنڭ مدرسه‌دن قوولوی	„ ع. ابراهیمف	„ ۱۵ „
یاز باشی	„ „	„ ۱۰ „
زلیخه ایله فاطمه	„ ادریس بغدانف	۲۰ „
طاش قوناق	„ „	„ ۱۰ „
جوانقچ اویاتقچ	„ ظریف بشیری	„ ۱۲ „
یادکار	„ „	„ ۱۲ „
یه‌ش یورەکلر	(اوشبو کتاب)	۱ صوم ۳۰ „
اوزگه قایتا	یارالله ولی اثری	(باصلمقده).
هند پیغمبری بودداساکیامونی	ع. بطال	„ „

„آثار» ۱۲ — ۱۳ — ۱٤ — ۱۵ نچی جزٔلر هر جزئی ۲۰ تین‌دن.

„آثار» نڭ اوشبو ۱۲ — ۱۳ — ۱٤ — ۱۵ نچی جزٔلری „شرق کتابخانه‌سی“ مصارفی ایله باصلدیلر. اوشبو ۱۵ نچی جزٔ ایله تمام بولدی.

„آثار» نڭ ٤ نچی جزٔندن باشلاب ۱۵ نچی جزٔگه قدر همه‌سی جزٔلرینڭ یگانه مرکز توزیعی „شرق کتابخانه‌سی“ در. مؤلف حضرتلری „آثار“ نسخه‌لرینی „شرق کتابخانه‌سی“نه تسلیم ایتدیلر.

„آثار» ۱ نچی جزٔندن ۸ نچی‌گه قدر برنچی جلد اعتبار قیلنوب، ۹ نچی‌دن باشلاب ۱۵ نچی‌گه قدر ایکنچی جلد حسابلانادر.

۱ — ۲ — ۳ نچی جزٔلری یوقدر. ٤ — ۵ — ٦ — ۷ — ۸ نچی جزٔلری ۲۰ تین‌دن؛ ۹ — ۱۰ — ۱۱ نچی جزٔلری ۲۵ تین‌دن صاتلمقده‌در.

حقی ۱ صوم ۳۰ تین.

"امید„ مطبعه‌سی قزانده.

ف